

शासनमप्राट्-मृत्तिकचक्रवर्ति-तपोगच्छाधिपति-कदम्बगिरिमयुखतीर्थोद्धारक-
पूज्यपाद-आचार्य-महाराजाधिराजश्रीमद् विजयनेमिमृरीश्वरजी महाराज ।

श्रीतिलकमञ्जरीकथासारः

प्रणेता-पद्म्याससुशीलविजयो गणिः [क्रमशः]-

तत्राह्निकक्रियाकालेन दिवसमवसाध्य सायमन्तःपुरं गत्वा मदिरावल्या समं विहितप्रेमपूर्णालोपो भोजनोत्तरं तया सह सुव्याप क्षमापः । स्वल्पावशिष्टायां रात्रौ च गगनतलादवनीर्थं रजतगिरिशिखरमध्यासीनायाः श्वेतवस्त्रमाल्यानुलेपनालङ्कारवत्या मदिरावल्याः कुचकलशारोपितशुण्डादण्डेनाकृत्याकृत्य स्वान्यं पिबन्तमैरावतहनिनं स्वमे दृष्ट्वा सहर्षमुत्थाय प्रथमप्रबुद्धां मदिरावतीं स्वममुपन्यास्यत्, सापि त्रपायनतेन शिरसा सावधानमश्रौषीत् । तदनु नानिबहुपु दिवसेष्ववसितेषु गर्भमाधाय नवसु मासेष्वतीतेषु शुभतमेऽहनि शुभमुहूर्ते यथायथमुच्चस्थानमधिष्ठितैः शुभप्रदैरवेक्षिते शुभलभे लभ्यशुद्धिदर्शनकौतुकादिवोर्च्यमुत्पां होरायामतिकमनीयाकृतं तनयमजनयत् ।

जनिते च तस्मिन् प्रमुदितविप्रजनजयजयध्वनिभिरुद्भूतो भूरिभेरीशङ्खशालीमुरजपटहपटुनिनादपूरितदिगन्तरोऽन्तःपुर-पौरनारीवृन्दनृत्यगीतगर्भन्भूरो महानुत्सवः समजनि । समुपस्थिते च दशमेऽहनि देवद्विजमुहूर्त्तुर्गमभिवन्द्य स्वमदृष्टे-रावतवाचकहरिशब्दपूर्वार्थकं स्वनामोत्तरार्थवाहनशब्दोत्तरार्थकं मेघशब्दपर्यायहरिघटितममुदायवृत्त्या स्वनामसमानार्थकं च हरिवाहन इति तस्य शिशोर्नाम चकार ।

तस्य धात्रीभिरनुपलमुपलालनापालनाभ्यामुपचर्यमाणस्य समप्राणुर्वेदविद्भिर्मन्त्रविद्भिश्च प्रतिक्षणं प्रतिक्रियमाणस्य ससम्भ्रमाभिरन्तःपुराङ्गनाभिः सततमाहूय दृढमालिङ्गपमानस्यान्तःपुर एव पञ्चतु वर्षेषु व्यतीतेषु, समवनीर्णे च षष्ठेऽब्दे मध्ये-राजकुलमेव कल्पितकमनीयविद्यालयो मृपतिरजिलदाखपारावारपारीणान् निसर्गतः सन्मार्गापामकान् श्रमक्रमाभ्यामनुशासक-नाचार्यान् संगृह्य शुभदिनमुहूर्त्तं निर्धर्तितगृह्यसूत्रोक्तसर्वनिकर्तव्यनेभ्य उपनिष्ये । तेभ्यश्चास्मी चतुर्दशापि विद्यास्थानानि सह सर्वाभिरपविद्याभिर्विदाञ्चकार, चित्रकर्मणि यौगावाद्यादिकलाकर्मणि च नितरां नैपुण्यमवाप ।

एवमतिक्रान्ते षोडशेऽब्दे स्वभवनमालीय निर्धर्तितप्रहृष्येशमद्रलश्चास्य कृते मनोरमं कुमारभवनं चकार, प्रेययामास चाधिगतदोषशास्त्राखण्डिं परिणततारुण्यलक्ष्मीपूर्णसर्वान् निरवद्यं हरिवाहनं यौवारण्येऽभिषेत्कामन्मःसाहाय्यार्थमवनीपति-कुमारमन्वेष्टुमवनिमण्डलमभितः प्रेष्यजनान् ।

एकदा च प्रभातवेलायामेव सभामण्डपमध्यासीनं नृपमेघवाहनमागत्य “दक्षिणजनपदाधिपनेर्वज्रायुधस्य प्रीतिपात्रं विजय-वेगनामा प्रधानपुरुषः श्रीमन्तं द्रष्टुमकण्ठितो द्वारि तिष्ठति” इति चित्रकनकवेप्रलताभिषा प्रनीहारी सचिनयं व्यजिज्ञपत् । नृपोऽपि स्मारं सारमहुलीयकप्रेणपृच्छन्तं प्रवेशयेति सादरमादिक्षत् । तदनु सनेनामागत्य कृताभिषादनं विजयवेगमन्ति-कोपनीतासने सखेहमुपवेद्य भूमण्डलाप्रतिहनायुधस्य वज्रायुधस्य उचालमप्राशीत् । विजयवेगोऽपि तदीयकृतालेन साकं तत्कृतप्रणाममावेद्य “भवत्प्रेषितदिव्याहुलीयस्य महिम्ना निर्जितारिलदाक्षिणात्यशोणीपतिना तेन परावर्तितं तद्वच मयाऽनवध-मणिमयामरैः सह समप्ररत्नसोदाप्यक्षाय महोदधये स्मार्शिकं प्रत्यर्पितम्” इत्यनेचत् । तदनु राज्ञा सङ्घेऽहुलीयकृतोप-कारं सचिनारं पृष्टो विजयवेगो जगाद—

“देव ! परदुपरतामूपचितकृपीयलहृषांसु वर्षासु पच्यमानकृतमकल्पितेदारकमनीयजाग्नितमये क्षारममये सेनापतिरस्यौ पुमुमदोषरसंज्ञकं स्वतिपुमजनीपतिमभिययासुः कुण्डिनपुरान् काञ्चीनगरीमागत्य कटकं सङ्कयवीजित्वा । तद्वयगव्यापि सगर्भजन-सितःशोषरः पुमुमदोषरममाध्रयितुमसहमानो दुर्धलतया च योदुमनीहमानः कालयापनमेव कल्याणकरमरधार्यं काञ्च्यं तिलशशास्त्रोक्तदिना दुर्गस्थानमुपकृत्य तत्रात्मानं रक्षत् संगृहीतमममममामोपकरणः समरयाहाय्याय सक्षिहितकृपायुगव्यानाप

प्रत्यह प्रमुखदत्तात् ग्रहैपीत्, पर सेनापतिमस्य तथाविधमुद्यमं गृहचरेभ्य उपलभ्यातीत् कुपित सरमसमापतन्तीभिः सेना-
भिरागत्य काञ्चीनगरीमरौत्सीत् । दुर्गविधटनाय प्रार्थितै सज्जितमत्तदन्तिघटै सामन्तै सह प्राकारशिखरमध्यासीनस्य कुसुम-
शेखरराज्यलोकस्य प्रत्यह सप्रामा अभूवत् ।

एव काञ्चीनगर्यां आक्रमण-रक्षणामिनिवेशाभ्यामतीते कियति काले, राजैरतिक्रान्ते च प्रथमग्रहरे प्रस्तुतोत्सवमग्नतयोपरत
सप्रामचिन्तोत्तमानस सेनानायक सहसैव प्रकटितमवीरोत्कट कटककलकल्माफर्ष्य सज्जाताक्रमणदङ्कस्तल्कालकथापरमरो
महाप्रलयकल्प सप्राममकार्षत् । तृतीयभागाराशिष्टायां रजन्यामनस्थया जयपरजयावनुभयति प्रतिद्वन्द्विसैम्यद्वये, शत्रु-
सैन्याशिर्गस्य कुमारकल्प एको नृपकुमार सेनापतिपुर पुञ्जितानां राज्ञा मध्यमुपत्य समर्थमुच्चै श्रोत्रं सेनापतेरन्तिकमुप-
तस्थे । सेनापतिरपि प्रौढोपसृत्य तदीयदृष्टिपथमध्यतिष्ठत् । तयोश्चिरमतिभयङ्करे प्रवृत्ते महासङ्गरे सेनापतेरतीत् शोच्या
दत्तामनुभूय तत्राणपरित्राणमार्गां मार्गयमाण पार्श्वस्थमपि व्यग्रतया विस्मृत देधेन प्रहित बालारणमङ्गुलीयकमस्फार्ष्य,
व्याहार्यं च त तद् ग्रहीतुम्, परमसूयक्षिप नासौ ग्रहीतुमुन्मना अजनीति जनितामिनिवेशोऽह तदीय कराप्रवर्तिनीमेकामङ्गुलीं
गृहीत्वा तत्र तद्गुलीयक न्यसीदिसम् ।

तदनु तद्गुलीयकमहिम्ना सपदि जृम्भामुद्गाढ्य निद्रोद्भवेण युगपदाङ्गुलीकृते शत्रुसैन्ये राजकुमारोऽपि धनुषि योजित
शर सहस्रोञ्जितधनुस्यैष्टिर्निद्रातिरेकमुभूय रथोत्सङ्गमाशिश्रियत् । स सेनापतिलस्य भुवनत्रयानिशायिना श्रौर्येण विस्मयमान-
मानसस्त्रमभिधावत सेनिकान् शपथशतेन निगार्य राजकुमाराधिपशितरथदेशमागत सबलङ्गसल्लदुधिरधारमुपरप्रमाणसञ्चार-
ममु नृपकुमारमेवेदय सखिहितसाम तजनै साक्रमदसीयगुणगण स्तुपुस्त परिचाययितु कमपि मृगयमाणस्तल्पक्षगत नैकमपि
वैतन्याश्रितमद्राक्षीत्, अगत्या च तचामराहिणी तत्परिचयमप्राक्षीत् । सापि ह्रवदधुसलिलाल्प्लुतलोचना नि शस्य कथ-
कथमप्यचकथयत्-‘मद्दानुभाव ! अस्त गच्छन्ती कथमस्य कथोपन्यासपथमवतरितुमर्हति तथापि श्रूयता कथकथमपि समासेनो-
पन्यस्यमानाऽनन्यजनसमाना ।

अयमरिलद्वीपमहीपसमुद्भूयमानोदग्रकेवो सिंहलद्वीपाधिपस्य चन्द्रकेतोरामज सप्रामार्णवसेतु समरकेतुनाम् । अय
दुरतिक्रमविक्रमशालितया बाल्य एवानुभूतयौवराज्याभिषेकसीभाग्य सकलद्वीपविजिगीषया प्रयातोऽपि पितुरादेशेनास्य राज्ञ
साहाय्यसमीहया काञ्चीमागत्य पञ्चपाण्यहानि स्थित्वा प्रातरद्य शङ्करारथेय गृहीत्वा कामदेवमन्दिरमागत ।

तत्रासीनश्च द्वारदेशमनुप्रविशन् पौरनारीजनसतिप्रीतिपुषा चक्षुषाऽवेक्षमाणो दिवसमबसाय्य कामदेवस्य पुरनात्
कमलिनीदलमयीं शक्यामधितथ्य निद्रीथसमये सज्जितसमरसामग्रीक प्रतिपिध्यमानोऽपि हितैपिभिः प्रवर्तितसङ्गरो
दुरवस्थामिमामन्वभूत् । हृत्थमवेदयन्त्यामेव तस्यामश्लेषीदलौ क्षणा । ससैमपि प्रतिद्वन्द्विसैम्यमजागरीत्, स राजकुमारोऽपि
क्षीणनिद्रलक्ष्णमीक्षणद्वयमुन्मीलनसौभाग्यमगर्षीत् । सेनानीरपि तस्यात्किंतोपनतेन पुनस्जीवनेन कृतायं सन् सुहृत्तमवस्थाप
शत्रुसैन्याश्वासनायाऽभयपटहं नादयित्वा स्वसैन्यमपि तदवस्कन्दनाद् व्यावर्त्य प्रधानजयपारणमारुह्य स्वपुरस्तात्नृपकुमारमारोप्य
च शिविरमनैपीत् ।

अधिशयितशय्य च त व्रणपट्टबन्धनादिना परिचर्यासिम्पगवासविविधोपचारवर्धमनबलमुनमेऽहनि सादर निमङ्ग्य
साक्रममात्यादिभि स्वसद्व्रमवाण्यानीय भोजयिष्या कुसुमातुलेपनवसनाभरणेभिनन्द्य सप्रामगृहीतगजतुरागरथमपि प्रत्यर्ष्य
रचिताञ्जलिर्जगाद्—

‘कुमार ! मया निर्जितमात्मानमवगम्य मनारपि नावमन्येषा, न सल्ल त्वामधिजयधन्वानमर्हति कोऽपि समरे
पाराशुपीकुरुम्, दूरोऽपि दृष्टमात्र यदीदृशीं दशा त्वामन्वरीभवत् तदन्यदेव वस्तु, रदृष्टिपथमवतरार्यासि’ हृद्यभिधाप्य
तद्गुलीयक वमदृशयत् । कुनो लब्धमिदमिति पृष्टश्च भवतो मेघमाहनस्य शक्यवतारगामनादारभ्य ज्वलनप्रभसैमानिकवृत्तान्त
राजलक्ष्मीस्वस्थानप्रस्थानान्तं यथावृत्तमकथयत् । नृपकुमारोऽपि समेतक्षिराम्य स्वस्मिन्नवज्ञा शिथिलयज्ञोचत्—

‘वृण्वाधिपते ! नूनमसौ नरपतिरमरपतिस्तुयमानगुणगौरव, यस्तेदशममाधारणं माहात्म्यम्, यस्य च भवाऽद्यां
स्वरायवेऽपि प्राणार्पणप्रणया स्वस्मिन्नमप्यद्भुतान्यदीयसामम्भोत्कीर्तनवरायणा सचिवा, सम्मादलमधिवचदार्तोपन्यासेन,

असीमसाहस्राहुराजलक्ष्मीविनीतनयरत्ने तमासु दशयित्वा कृतार्थं मामतीर्णं लोचनयुगलम् । तस्य तदवलोकनकौतुकमव-
गम्य सेनापतिः प्रत्योचत्—‘कुमार! यद्येमुत्कण्ठसे, तर्हि प्रस्थीयतामद्यै’ इत्यनुज्ञाप्य मया सार्धमसौ देवस्य पार्श्वं
प्रेषितः सम्प्रति शक्रावतारोद्धानसन्निधानसुन्दरे सरयूपरिसरे सन्निवेश्य शिथिरमनसिष्ठेत् ।’

सर्वमेतदाकर्ण्य विस्मयमनुभवं मेघवाहनस्तदवलोकनोत्कलिकाकुलः सपदि तदाकारणाय हुरदासनामानं महाप्रतीहारं
प्राहैपीत् । स च सादरं तमानीयान्तः प्राग्निविदात् । तमभिमुखमागच्छन्तं दूरादेव देव आहूयात्तदूरसुशिक्षाभ्यां भुजाभ्या-
माकृत्य स्वकीयमङ्गमाहूरत्, गाढमाश्लिष्य प्रणयभरणेनासन्नासेन चोपवेश्य नृपः समन्दस्मितमभापत्—‘तवागमनेन
कृणार्योऽहमस्मि, धन्यस्त्वमेवात्र जगति येनात्मनः पराजयमपि विजयमिच्छाद्रियते वैरिवर्गः । मन्ये मदीयशिरश्छेदस्याह्याव-
लोकनसन्तुष्टया राजलक्ष्म्या दिव्याङ्गुलीयकौपहरणव्याजेन दक्षिणदेशान्तरादाकृत्य महामुपहृतोऽसि, मे द्वितीयस्त्वमात्म-
जन्मा । हरिवाहनेन सह निर्विरोधमुपभुङ्क्ष्व प्राज्यं राज्यमिदमात्मनः । परेणाहमिहानीत इति न मनागपि मन्येष्या, कस्यापि
परस्याभावात् प्रत्युत समेपापेव राज्यलोकानां भवदीयावात्, सर्वथा स्थिरमवस्थीयतामत्र, सर्वमपि सेत्स्यति समीहितम्’
इत्युक्त्वा निरुद्रोपविष्टं हरिवाहने जगाद्—‘वत्स! गुणैस्त्वत्समं स्वत्समधिकं वा मध्येर्गं कमप्यनवलोक्य त्वत्सहचरान्वेषण-
प्रवणेन मयाऽद्य भाग्येनोपलब्धस्तत्र त्रिस्त्वन्धः सहचरः । अयमतिसान्द्रस्वपेनाध्यस्तिततादाभ्यो न कदाचन निरहयितव्यः,
अपि तु निशास्वपि शश्वत् सन्निधातव्यः प्राणप्रिय समरेकेतु’ इत्यभिधाय भूपतिरासनादुदतिष्ठत् । कुमारोऽपि तदादेश-
सुररीकृत्य समरेकेतुं हन् गृहीत्वा अन्तःपुरसञ्चारिणा परिचारकगणेन परिवृतो मदिराजतीभजनमनैपीत् ।

तत्र च मातरमभिवाद्य समरेकेतुं दशयित्वापन्यन्तसमस्ततदीयगुणगणस्तदुपहृतवस्त्राभरणं तं स्वभजनमानैपीत् । तत्र
च सम्वादितज्ञानभोजनादिकाय हरिवाहनाय भुक्त्यर्थमरोपमुत्तरार्थं, समरेकेतेव चान्नादिजनपदान् पटकचित्रितानर्पयामास
नृपेणादिष्टः सुदक्षिणासाक्षपटलिकः । एवं स्वकुमारनिर्विरोधमुपदर्शितप्रत्यादिनापनिपतिना प्रतिक्षणं सत्क्रियमाणं, देव्यापि
विचिन्त्यमानज्ञानादानादिसौख्यः समरेकेतुः स्वगुणगणेन हरिवाहनमनुबुधैर्ब्रह्मनिदानेनान्योन्यमन्वरज्यत् ।

एतद्वा श्रीव्यासरे प्रभात एवोत्थाय कृत्स्नानभोजनः समरेकेतुना सह राजमारुहा सरयूतटवर्ति मत्तत्रोत्रिलं नाम
बाह्योद्यानमगमत् । गत्वा च तत्र कतिपयास्तपकुमारपरिवृतः सरयूतीरपरिसरमुपसृत्य तत्र कामदेयमन्दिरमन्निहितप्रदेशे
प्रथममेवागत्य परिजनेनोपरदिवतं सम्भूयोपस्थापितताभिरभिनयशौचनाभिराङ्गनाभिरिच्छित्तवातायनं जलमण्डपमगमत् ।
प्रविश्य तदन्तः कतिपयासज्जनस्मतेतस्य निर्माणरामणीयकमितस्ततो निरीक्षणोपरतकौतुकः कुसुमतरुमेरमनल्पमध्यामिष्ट ।
तत्रासीनमेव तं प्रनाहारप्रवेशितैरनेकविषवागिनोदृश्यससितैः राजपुत्रैस्तलालोचिततृणपरिसरैर्यदस्यैर्नृपजनैश्च यथास्थान-
मासीनैः प्रवर्तितार्था वैदग्ध्यभूयिष्ठया काव्यगोष्ठ्यां विचित्रालापमुपसृत्य काव्येषु निरतिशयरसिको मञ्जीरनामा बन्दिनयो
विज्ञापयामास—‘कुमार! अद्यरहितपूर्वस्य मधुमासस्य विशुद्धययोद्देश्यामतीतं व्ययेन नागरिकभुज्जननेन प्रीत्या प्रवर्तित-
याप्रोत्सवदिदृक्षया कामदेवस्य मन्दिरमायातेन मया तत्राङ्गणवर्तितहकरतरीरधन्मन्मृणालतन्तुनियञ्चितप्रीयोदेशं मध्यभाग-
रचितरचिरन्ननयद्नाटृतिनेन शुक्लचन्दनद्वयैदिकावलयेन यद्योभयपर्यन्तं ताडीप्रव्रण्डमजरोज्यं कौतुकेनादायोत्तीयाञ्छले
नियम्य च यात्रायामसतितायां रहसि कशेरुमिति निरूपयता मया तच्छ्रे नामाक्षराभ्यनेवेश्य तत्क्षणमेवावरणमपसृत्य
तदुद्घाटितं । तदनु दिव्याक्षरैरुत्थाममाना दुरुहाताप्यर्था व्यलोकितं तत्रानुपद्मोच्चमाना समन्पादाप्यां । पर तस्या सुदु-
सुहृद्व्यहतेन मनसा रिचारीताया अपि न किमपि तावत्प्रवार्थार्थत । तस्मान् कुमार एव सर्वमादिशतु यदिदं येन कस्य पार्श्वं
किमभिप्रायकं प्रैपि पत्रम्’ । इत्यभिधाय तामनिस्फुटमपाटीत्—

“गुरभिरदत्तां घोडं धाञ्चन् मामश्रमात् स्वमचिरेण । स्यातामिपप्रपादपगहने तत्रान्निक्रयाभिः ॥”

पठ्यमानायामत्यामार्यायामवधाय तत्ताप्यर्थमानोचयन्मु मभायस्सु कोदालेश्वरकुमारोऽभवीत्—‘सग्रे ! काश्चिद् दिव्यरन्ध-
रामुद्गोकामोऽपि कश्चन पुरा तथा धृतोऽपि तदीयगुरजनैर्भद्दानेन नान्यप्राहीन मदानामिना दन्दुलमानमानयोऽसौ तामनु-
चिनेनापि विधिना प्राणप्रणयिनीं चिनीर्षुर्दूतींमुनेन स्वयाह्वयमादीविद्वत् । तर्णार्थं तथा प्रेषितस्यान्योत्तरप्रत्ययमभिमिध—

अकारणरिद्वैरिभिर्मंप्रार्थिभिस्तुग्भमप्रतिवादितामपि मां मानभङ्गसमदमानएवं सामश्रममपहाय बलादपहरणादिना

क्रमेणाचिरमुद्रोद्भुक्तकामोऽयोग्यकारी स्या, अतो मा त्वरिष्ठा, अन्यथापि से स्थिति तत्र समीहितम् । कथमित्याह—यत्रा
 वयोरन्योन्यसम्मेलनमभूत् तत्र पत्रप्रचुरपादपवने मदीयदूर्तीकया निगुह्यमानस्त्वमुद्राहोपरणान्तरमनपेक्ष केवलमक्षिमन्तिके
 कृत्वा स्थास्यसि, तमेवाभिं साक्षीकृत्योद्भव्यासि तत्र द्वित्राभिं सहचरीभिं सहाचिरमेवोपस्थास्यमाना मामतिमौर्येण ।
 वैगुण्यलक्ष्या गुरुभिरप्रतिपादितामपि मामुद्गीक्षमाणस्त्वमन्यायेन क्षिप्रमेव नरकं गत्वा पार्श्वजलदग्धिरसिरूपत्रपूर्णपादपवने
 स्थाता—स्थितिशील स्या इति शापात्मकमर्थान्तरं तु न कथञ्चनौचिनीमञ्जति, अपरन्मनसा नाधिकानामनभिमतनायकान्तिके
 तादृग्निललितलेखमेपादरायोगात्, कुतस्त्वं स्त्रेयभङ्गी तादृग्नौकृता तथेति चेत्? स्त्रीणामतिरलतया पत्रग्राहिक्या
 कौतुकेन तदावरणमपसार्य तत्संकेतितकार्यतत्प्रमवधार्थं सम्भाषितरहस्योद्घाटनवारणाय वार्गेन्द्रम्यप्रणयिन स्वप्रणयिन प्रति
 तद्देवम्यप्रकटनाय च तदुपपत्ते ” इत्युदीरितवति तस्मिन् समरकेतुवजं समेऽपि राजपुत्रा प्रसद्य सद्यस्तीयप्रतिभा प्राप्तसन् ।
 समरकेतुस्तु स्वप्रदुष्यकणिक्रानयनोऽर्तावम्लानाननोऽधोमुखीभूय भूतलमल्लिखत् । तमस्थान एव तादावस्थमवलोक्य हास
 कलिकाविद् कलिद्वेशाधिपतिकुमार कमलगुह्यं सित्पोवाच—

“युवराज ! कुमारस्य कास्थार्थतत्त्वोद्गावनशक्ते प्राप्तावसरमपि कीर्तनमपहाय किमिति मत्सरीव मौनमालम्ब्य व्रतसे,
 न प्रव्रतसे च तमनुशोचितुं युवान ? योऽप्राप्य तत्पाणिप्रहणसौभाग्यमनुभूयमानानुताप, किं करोतु विपाकोन्मुखपाप
 परमराक स ।

वस्तुतन्तस्कराप्रणीरसौ मञ्जरी एव पापीयानत्रापरार्थवति, यो यात्रोत्सव द्रष्टुमागत त युवान दूरादेन दर्शयितुकामया
 पत्रवाहिक्या सहकारमूले न्यस्तमिदं पत्रमपहस्य मकरध्वजेन दूरत एव पूर्यिवा परस्परप्रेमाणमिति इदिति सद्यञ्चमान
 मिथुनमकराणमेव व्यथयति, तस्याद्य कनापि कठिनदण्डेन विनेतव्यो जालम कुमारेण, सयोज्य च मिथोमिथुनमदस्तत इत्यो
 महत्ताप्यायासेनान्वेष्य, यद् विरहविकर्कनीवाभिरन्तर्दहतीवास्य युवराजस्य” इत्युक्तवति तस्मिन् मन्दस्पन्दमानाभर
 कमलगुह्यमन्यसूयत्रिवानुशोचनाद् व्यावर्त्य समरकेतुमवोचत्—

“सखे ! किमर्थमेवमस्वस्थेनावस्थीयते त्वया, स्मर्यते वाऽऽर्ययाऽनयोद्बोधितसस्कारेण कयाचन दिव्यकुमारिक्या
 स्वकटाक्षवर्गीर्वाणितस्मायमनन्ददायेदितसकेतस्थानस्यापि केनचिदनिार्येण गरीयसा कार्येण तस्मत्पर्वसौभाग्याभावसमाचार ।”
 तदाकार्यं मुहूर्तमुपरातगान्यापार स्थित्वा वक्तुमुपचक्रमे—‘लोकोत्तरप्रतिभासार कुमार ! पेशल ते परकीयाशयप्रज्ञानकौशल
 मनसि मे विस्मयमातनोति । तथापि यदि ते श्रोतुमतिदुर्लभं, श्रूयतामसौ वृत्तान्त —

अस्ति सिंहलद्वीपे रत्नशालानाक्षी नगरी । तद्गन्धर्वो मपिता चन्द्रकेतु सुवेलगिरिनिकटगतिना दुष्टसामन्ताना
 निग्रहाय दक्षिणापथगामि नौसेन्दमादिद्याधीतशस्त्र शास्त्रविद्यया यौवराज्येऽनिपिच्य तन्नायकवेनाकल्पयत्, प्रधाननृत्ति-
 भिरमात्यै सामन्तैश्च मा ससहाय सम्पद्य नुसेऽहनि प्रैपयच्च । प्रयाणदिवसे च प्रातरेव आत्वा समचित्तेष्टदेवतो द्विजजन
 वसन्तभरणवर्षणैः मन्त्रपत्य सभामण्डपमागत्य च तत्र महाहैहेमासने प्राङ्मुखमुपविद्यशासादितान्तपुरविलासिनीसम्प्रादित
 प्रयाणकालोचितमात्रलिक्रियो बज्राहुशनाघ्ना महामात्रेणोपस्थापितमरवल्लभारय गन्धगजमारुह्य राजकुलाकिर्गणं प्रतिपद-
 मुदाशरीराशिभिरभिनन्दमानो द्विजजनैर्वन्द्यमान पौरजनैर्निभाह्वयमान पौराज्ञानजनैर्नगरसीमानमतिक्रम्य क्रमेण महासमुद्र
 मद्राक्षम् । तस्य च सर्वतस्सन्दमानस्वादुसलिलच बुरे परिसरे द्वित्राणि दिनानि विश्रम्या यतरेद्युरपराह्नममये धीमन्तमणवम
 पूजयत्, अयेद्युश्च प्रविश्यालोकितसमुद्रावतरणामार्गं प्रभात एव पौत्तिःकृताकृतानुसन्धानाय प्रहितेन वेत्रिणा सत्रा समा
 पतन्तमसुकृतिवर्तिरिव कैवर्ते परिवृत्त काककालाकृतिमि पञ्चविंशतिवर्षदशीय कञ्चन नाविकयुवानपश्यम् ।

तस्य चोज्वलयेपविभूषितमाहार तपरिवार च प्रेताकारमयेष्य विस्मित सद्य एव पार्श्वोपविष्टमखिलनाविकनार्यक
 यक्षपालितसङ्घक ‘कोऽयम्’ इति पृष्ट्वा ‘निखिलकैवर्तगणनायकोऽय नाविक’ इति तेन प्रत्युक्तोऽपि तदविश्वस्य पुनरप्राक्षम्—
 कथं तर्हि कैवर्तैरनिविसदतोऽयमाकारेणवलोक्यते । सोऽपि पुनरगदीत्—‘युवराज ! नाकारेणैव, अपि तु सर्वप्रकारेण, न
 वैभिरेव, अपि त्यन्यैरपि पुरपैरय विसदशा प्रज्ञीदार्थधैर्यादिगुणै । चेदस्ति कुतूहलमाकर्ष्यतामस्य समासेन वर्ण्यमान
 पृथङ्कृतान्त ।

अन्ति सुवर्णद्वीपदेशीप्यमानमणिपुराभिधाननगरवास्तव्यो लोकयात्रायामनिमात्रनिपुणो वैश्रवणो नाम पोतवणिक् । तस्य धार्मिकचौरियस्यान्तिमे वयसि वसुदन्ताभिधायां भार्यायां तारकनामाऽऽत्मजन्मा समजनि । स च दशव एव ध्रुताशेषशास्त्रः कलासुलभ्यमिक्कौशलः क्रमागतयौवनवाक्यपन्नो यानपात्रमधिरेह द्वीपान्तरं प्रस्थितः सांयात्रिर्नैरनुगम्यमानो रत्नशालां नगरीमागमत् । आगतस्य च तस्य नागरिकजनसम्पर्दावराण्य विस्तृतावकाशविकस्वरे जलनिधिपरिसरे सम्यगावासितस्य कैवर्तुश्लाघिपेन जलकेतुनाम्ना कैवर्तेन सख्यं समवर्तत । क्रमेणोपाकृष्टद्विडिमनि तयोः सख्ये कदाचनारूढनवयौवना परम-रमणीयदर्शना प्रियदर्शना नाम जलकेतुकन्यका पितुरादेशेन मौक्तिकहारमुपहारमादाय तद्गृहमवाजीत् । तत्र च तत्प्रथमदर्शन एव तदुज्ज्वललवण्यवालोकनप्रकृष्टदृष्टिप्रियेयमाणा सा प्रत्यहं केनापि व्याजेन तदुन्तिकं गन्तुमारिभे । कदाचिदेकदा तदीय-चन्द्रशालायां सख्या साकं श्रीकृष्णालस्याः कथञ्चिदन्तिक्रमागतोऽसौ तदवलोकनोत्तरं संभ्रमेण धावन्त्याः पत्न्याश्च तस्याः सत्वरमुपस्थस्य दक्षिणपाणिं गृहीत्वा सान्त्वयामास, स्वगृहगमनाय प्रवर्तयामास च । तदनु तत्करप्रहणमहिम्ना दूरमपसृत-सम्भ्रमा प्रीतिप्रथितप्रागल्भ्यप्रकटितविभ्रमाऽसौ कुमारेका किञ्चिद् विहस्य 'कुमार ! स्वद्वीहोतपाणिहं त्वामपहाय न पारयामि गृहान्तरमितो गन्तुम्, सप्रवर्त तु स्वस्वदनमेव त्वदीयाया मे सदनम्' इत्यभिधाय वामपादाङ्गुष्ठलेजया मन्दं मन्दं कुट्टिमं लेरितुमारिभे । सांयात्रिकुशुवाच्यसौ तत्कृतेनात्मसमर्पणेन प्रीयमाणत्वां मन्दमालिङ्ग्य 'प्रणियमि ! न एतल गृहमात्रम्, अपि तु शरीरिन्द्रियादिक्रमपि मामकं त्वदीयमेव' इत्युदीर्य "दुःकुलादपि कन्यारक्षं प्राह्वम्" इत्याचार्यवाक्यं प्रामाण्येनास्थाय योजनगन्धामिव पराशरस्तां पत्नीमकार्षीत् । पाणिप्रहणदिनादारभ्य सर्वाङ्गसुभगया तया सह नवयौवनोपभोगमासेवमानः पर्यहार्पादिगिलमपि कार्यम् । कस्यचन पोतवणिजः कन्यकाऽसौ, भ्रमतां गते तपोते जलकेतुना मध्येसगरादुद्धृत्य रक्षितेति श्रूयमाणदसौयवृत्तान्तोऽपि साक्रमागतवैशिंगजनैः स्वाभिजनपराजनेनाय प्रत्यन्मानोऽपि, बान्धवजनैरस्यालम्भभूतैः सन्देशीरा-कृत्यमाणोऽपि न मनागपि रामनाय मतिमकार्षीत् ।

कदाचिदास्थानभूमिमागतस्य तस्याःकरारमणीयकवलोकनाकृष्टमनसा राज्ञा चन्द्रकेतुना सादरमाभान्य जामानृधिया भूयसीं जीविकां दत्त्वा सकलनाविक्रजनाधिपत्यापादनेनानीव प्रतिपत्तिकारि । तदाधिपत्यमाचरन्नसौ नितिलिं नौयहनविद्या-मधिगत्य कर्णधारधैरियेतामधात् । तद्यमनीव योग्यो निजतरणिकर्णधारतया नियुज्येत चेदितिमुनेन तारयेत् कुमारं पारावारम्, पारयेथापराण्यपि प्रयोजनानि निष्पादयितुम्" इत्यमुपवर्णयति तस्मिन्सौ कैवर्तेनाथः मखिधमगल सादरं प्रणम्य चानिप्रणयेन प्रत्यपादयत्—

'पुरराज ! भवदीयविजययाप्रोदोषणक्षणे एवार्णवाभ्यर्णमागतेन मया अश्लोदकर्मर्षिर्नैलेन्धनादिभूतानि लघुवृहप्र-हणानि सञ्चितानि सन्ति, विजययात्राभिधाना नौरपि कुमारस्य शत्रुविजयाय सञ्चिता, अतः प्रस्थीयतामभ्युदयाय नानि चेत् प्रस्थानप्राकारिककार्यविलम्बः ।' तदारुण्यं ताक्षणेमेव राजगणपरिवृतः समुद्रस्य तीरं गत्वा तत्प्रणामोत्तरमभ्यर्क्षमधि-रूपपूर्णेण तारैणैणवलम्बितो नायम् । तत्र बद्धान्ते मयि समेऽपि राजपुत्राः स्वस्वयानपःप्राण्यधिरह्य मां परिवृत्य प्रानिष्टन्त । तैः ममं क्रिडइसुलक्ष्य सागमन्ताऽऽररोपस्थितद्वीपवर्तिनः सामन्तान् प्रानिम्बिकप्रक्रियाभिर्दमयिष्या सुखेलाचलमंज-मचलमुदचलम् ।

तस्य चानिरमणीयेषु पर्यान्तारण्येषु सूचितारिलरामायणरमणीयवृत्तान्तैरुपात्र रोपितैस्त्रत्यसामन्तैरपदर्शितान् लङ्का-पुरीपरिसरभेदेशान् स्वप्रमोदमयलोकमान् कनिचिद्दहान्यवाण्यम्, पृष्ट्वा तु तत्रारस्थितशिविर एव प्रधानपार्थिवपुत्रैः पदार्ति-पुररैश्चानुगम्यमानः सेनोः पश्चिमे नानिदूरं गत्वा सश्रीर्यैर्चैप्रवृत्तस्यातिगिरिभ्यः पर्यतकनाम्नः किरालराजस्य राजधानीमय-स्कन्ध तस्य सर्वस्यमाणसापृत्य स्वशिविराभिसुखं प्रम्वितस्य मम प्रथमप्रणय एव नृनीयभागारतिहायां नितायामग्निनामा महपुत्रः 'ह युवराजः !, इति वृष्टप्रतिस्विरितवाहितया नौरुया निरुत्तमागत्यारोप्य—

"कुमारसेनानीर्यिज्ञापयति यदपमननिदूरवर्ती रामगोपकेन सर्ववर्षनातामप्रणो रयचूटो नाम गिरिः । अयं जानकी-रिहातनजगन्त्रयमानमानस्य भगवतो रामचन्द्रस्य लङ्कानिग्रयातस्यादेशेन पर्यनानाहरिदिः कनिचिद्वररैरुपात्रा सुमेरोः सानुः सेनारतेनैलस्य पुरम्नादुपस्थापितः, तेनापि द्वारकमनिरिय माधारगमनिभिः पायागमयैः पथैः समं नायमेक्य सम-

वायमर्हतीत्यालोच्य सेतो ध्रुवः पयोनिधौ स्थापितः पयोधिनापि पुत्रप्रेम्णा श्रीडागिरिव्त्वेनाङ्गीकृतः । नास्ति कश्चिद्विदितश्चलिताना विश्रामयोग्य कश्चन प्रदेशः पर्वतो वा, प्रत्युत सर्वतो वेजलताग्रनकलिलः सलिलमेव केवलम्, तस्मादिहैव परिभ्रान्तपरिवारेण युवराजेन त्रिचतुराण्यहानि विश्रम्यानुगामिनः सैनिकान् प्रतिपाल्य च प्रयातव्यमित्याकर्ण्य प्रसुरेव प्रमाणम्' इत्युदीर्य गते तस्मिन्नतीरे च कनिष्यक्षणे क्षोभिताद्रोपजलचरस्वारतर शिबिरोत्थितो भेरीभाङ्करो दिगन्तराणि व्यापत्, तदनु च सविस्त्रेऽप्यवतारमार्गेऽन्वोन्वसयद्दृग्विघटनाभ्याः कथङ्कथमप्यमवकाशमवाप्य पलाय्य ससम्भ्रम तीरमवतरता शिबिरवर्तिजनाना बहुलः कोलाहलः समजतिः ।

अथ क्रमेणोत्तीर्णं राजलोके, तदनिकटमानीतेषु रिक्तधानपात्रेषु, पर्वतस्य पूर्वदक्षिणभागमावापाय प्रयातेषु सैनिकेषु, तमुद्देशमुपससारातीव दिव्यो मानालिकगानध्वानः, तमध्रुतपूर्वं श्रुत्वा तदुत्थानस्थानानुसन्धानाय पार्श्ववर्तिनः नृपजनमात्मनः परिजनः च प्रेष्य तदुध्वनिध्वानस्तिमितनयनतारकः तारकमगादिपम्—

'सखे ! अन्तिमधुरिमधुरीणोऽयं गानध्वनिराकर्षिततराः मामकीन मनः, तस्मान्मार्गातिक्रमणश्रमस्तत्र मनः प्रयाणे न प्रतिबध्नाति चेत् ? प्रणुणोऽह्य नारः प्रस्थीयतामस्य ध्वनेरुद्धमस्थानम्, न खलु किमपि महोत्सवमन्तरेणैव ध्वनिः सम्भवति' इत्याचक्षणां मयि स क्षणमधोमुखस्तृष्णीमवस्थायावोचत् —

'युवराज ! न केवलं कुमारस्यैव, अपि तु ममाप्येकदा ध्वनिमिममत्रैव ध्रुतवतोऽस्ति तदुद्धवस्थानगमनकौतुकमुक्कटम्, विन्दु न पायैते पर्वतस्थास्य पर्यन्तप्रवाही जलराशिर्महान्तमन्तरेण यत्रमुत्तरीतुम्, यतोऽत्र पदे पदे निमज्जिन्नमज्जिन्नश्च भीषणैर्नैलजन्तुगणैरुद्धेलिता दुस्तरा भावता प्रतिबध्नाति गर्ति प्रबहणानाम्, श्लथयन्ति च प्रस्थानोत्साहमत्यधिकप्रमाणां श्लथं सघट्टमाना पापाणां, तस्मान्मन्दायते मे भनाद् मानसम्, तथापि यथादेशः तव शक्नोमि प्रवर्तितुम्' इति तेनोदीरिते प्रत्यु पत्रकौतुकः प्रत्यवोचम्—

'सखे ! निशम्यमानगानध्वनितपाद्यगमनमन्तराः स्वावासमुपगतोऽपि तजन्त्यानुतापदवद्बहून्दन्दद्व्यमानमानसो न स्वस्थः स्यात्सामि दिनमेकमपि, तस्माद् यदि शकुनशास्त्रं प्रमाणं, तर्हि नास्ति यात्रायामस्यामस्माकमपायराज्ञा मनागपीति विधत्स्या विलम्बमुत्तिष्ठ गन्तुमनुतिष्ठ च कौतुक विहन्तुमा मनः' इत्यभिदधाने मयि क्षणमसौ दोलायमानमानसः —'कुमार ! अलमियता प्रवर्तनाप्रपन्नेन, प्रथुत एवाहमिद्वितेनाऽपि तावकेन' इत्युक्त्वा प्रणम्यान्भोनिधिमभिमतशकुनोद्देशेतिप्रयाणकौतुकः प्राचेतसेनः प्रतस्थे दिग्दर्शनेन ।

अथ पद्मपै सहस्रीकृतकर्णधारैरनुगम्यमानेन तेन जलचरेभ्यो मयावेदकः प्रत्येकः कर्नव्यावेदकः च वास्यसुदीरयता परितोऽवहितदृष्टिर्भयंयता च निरकाचलतटसघटनाद्रिश्लिषा पुरः पुरः प्रेरिता नौरतिदीर्घेऽपि समुद्रपथे प्रायः क्वचिदपि न च रराल, त पर्वतः प्रदक्षिणीकृत्यः क्रमेण तूर्पस्वनोद्भवस्य तल्पदेशस्याभिमुत्तीवभूत् ।

परममौ प्रदेशोऽपि तामन्तिकगतामवेक्ष्येव तद्वाद्यध्वनिमुपसहृत्वा च, उपरते च तद्भ्रु नौकाः सवरमाहृत्य तारणेऽव्याहृतवान्—

'कुमार ! मार्गं दर्शयित्वा ध्वनिरमाद्यत्रैवोपारसीत्, आत्माप्यतामत् परपुरमात् प्रवर्तयतामुत् पश्चात्शिव्यतामिय नौ । मद्रिचारेण तु रसङ्गृहीतिरिवापः पदे पदे त्रिष्विष्वैतुक्वानामास्पदतया पुञ्जते प्रतिप्रदेशमवलोकिन्तु, तेन सपरिप्रहस्य स्वस्य दर्शनीयदिदृक्षाप्यनेतुम्' इत्युक्तयति तस्मिन् सहस्रैव प्रतिहठतिगामिषः प्रतिप्रचनमनुकवीर्यं 'कुंदा ण्यः क्वलमन्वभावि, न ररालः लेहानोऽपि सुतमिशायेतिज्ञा' इति स्वस्य चापस्यमालोत्प्यानानुतापमवापम्, कथमियन्तमरुत्पिमागंमागत्यापूर्णमनोरथेन पारवर्तनीयम् ?, कथं च तदर्थंयष्टपार्थियं प्रति मलिनमाननः दर्शयित्वाचम् ?, कथं चोद्दृष्टितवचनानां स्ववाचप्रजनना कर्णा रन्तुदानि शेषस्त्वितानि अभयानि शोभयानि मयेति चिन्तयन्नेव च रन्तीमनैवम् । तदनु क्रमेणापनीननिमिरि मिहिरे परमाद्भुतः प्रमाणमहमवेक्ष्य त्रिनेत्रिनि वितर्कयन्नेव सुपेलादिमार्गेणोच्छ्रितः सेचैरुद्भृद्भृदमपद्यम् ।

तदनु च पुरः प्रथमपः नागमिति तारकमादिद्य सपदि पुरः प्रस्थिततन्वस्य निरैरधन्नादेकः दिव्यमायतनमदर्शयम्, तदपलोहपोरस्त्रिस्त्रयभिरमपिचिन्तः च—न जानु समीहितापसम्पादप्रपणेन नीतिरनुसरणीया, यद्यहमपापराङ्क्या भीतिमनुमरश्चिद् स्थानं नापास्य, तर्हि प्राग्दाम्रवरमिमः नापेतिनुमदाक्ष्यम्, यद्यस्येनेनान्यपदार्थमार्धदिदृक्षा तक्ष्णमेवोपारसीत् ?' मन्ये—एतद्धर्ममामान्यधर्मं क्वेदिविषयक्रमेण स्यात् भगवान् प्रजापतिरल्कातुर्गमायस्य राजराजमानी विचिख

तदीयशोभामपञ्जहार, त्रयस्त्रिंशत्त्रिंशकोटिकदर्थेनया समूलमेव सुमेरुमाजहार च, नान्यथेदगायतनं शक्येत निर्मातुम्, इत्थमालोचयत्येव मयि रभसप्रेरिता नौस्तदायतनदक्षिणप्राकारभित्तिभागम् । क्रमेणात्रत्य च तत्राकारभित्तेः प्राग्भागं क्षपितमार्गध्रमस्तारकमचरत्यम्—

‘सरो ! अतः परं सन्तानकप्रभृतीनि विकसितदिव्यकुसुमान्यवचित्य निर्धारदानीय च पानीयमन्तःप्रतिष्ठितमस्यायतनस्य भगवन्तमर्चितुं यतनीयम्, येन मदीययात्रा फलशालिनी सम्पद्येत’ इत्थमभिहितोऽसौ विहस्य कुमार ! तत् सर्वं सुकरम्, किन्तुभयतो दूरविततदङ्ककतिंशत्प्रकृताद्विकटकसंसृष्टप्राकारप्रतिहृदयवदारद्वारमस्साधिर्गमिष्यता केनचिदुपदेशमन्तरा दुर्निरूपमिति तत्प्रतिपालनमेव तावत् प्राप्तकालम् ।

नूनमेवास्यायतनस्याभ्यन्तरे कोऽपि तिष्ठति, चन्दनप्रचाटवन्दनमालादिलिङ्गैरत्र यात्रोत्सवस्याचिरमिदृत्ततायाः प्रतीतेः, इति व्याहरत्येव तस्मिन्नकस्मादादिगन्तगामी सोपानमार्गेण सविधनापततः स्त्रीगणस्य नृपुरुषण्कारम्भारः पुरस्तादुच्चचार ।

तदनु च व्यापार्यमाणलोचनः प्राकारशिखरे शार्दाभूतानां लोकोत्तरलावण्यसम्पदाप्रत्यङ्गमनुस्यूतानां कन्यकानां मध्ये षोडशवर्षवयस्कां दिव्यामेकां कन्यकामद्वाक्षम् ।

इत्थमपूर्वकयारसलुतचेतसा स्वतृत्तान्तविज्ञापनव्यासके भ्रमरकेतौ सहसैव प्रमोदोत्फुल्लनयना प्रवीहारी प्रविश्य “कुमार ! पीतमतिस्कीर्तमधुना युवराजोपन्यस्तकथाकर्णागृतम् ; अतः परं मन्यनामृतमपि क्षणमास्वाद्यताम्” इत्थं हुरिवाहनमभिषायो-त्तरीयाञ्चलनियधितं चित्रपटं दक्षिणकरेणादाय सादरमर्पयामास ।

[अपूर्णाः]

ઠડો પવન વાયો અને હુમારની મૂર્છા દૂર થઈ રવસ્થ બનેલા હુમારને દડનાયકે આશ્વાસન આપ્યું અભય પડહ વગડાવી લાગતા શનુસૈન્યને તેણે રાખ્યુ ને પોતાના સૈનિકોને લૂટ કરતા અટકાવ્યા, ઘાયલ થયેલા સૈનિકોની શુશ્રૂષા કરવા યોગ્ય માણસોને આસા કરી ત્યાથી દડનાયક રાજહુમાર સમરકેતુ સાથે હાથી પર બેસી છાવણીમા આવ્યા અને પોતાના જ નિવાસમા રાજહુમારને લઈ ગયા અને એ સાથે ભોજન કર્યું દડનાયકે પોતાના હાથે રાજહુમારના શરીરમા જ્યા જ્યા ઘા પડ્યા હતા ત્યા ઔષધિનો લેપ કર્યો વધુમા સારા વૈદ્યો પાસે તેના શરીરની ચિકિત્સા કરાવરાવી જોતજોતામા સમરકેતુ તદ્દન સાબ્ને થઈ ગયો

એક વેળા દડનાયક અને સમરકેતુ ભોજન કરી સાથે બેઠા હતા ત્યારે દડનાયકે રાજહુમારને હસુમાનુ લેપન, વસ્ત્રાલરણાદિથી સન્માન કરી યુદ્ધમા પકડેલા હાથી, ઘોડા અને રથ આપી દડનાયક હાથ બેઠી કહેવા તેને લાગ્યા “હુમાર! તમે મહાપરાક્રમી છો! મોટા મોટા મહારાજાઓ પણ તમારી સહાય ઈચ્છે છે તમે મનમા લેશમાત્ર પણ એમ ન લાવતા કે દડનાયકે મને જીતી લીધો આપને રક્ષસંગમમા જીતવા માટે કોણુ સમર્થ છે? આપ તો અજ્ઞેય જ છો, છતા આપની આ પરિસ્થિતિ થઈ એ પ્રભાવ મારો નહીં પણ કોઈ અનેરી દિવ્ય વસ્તુનો જ છે” એમ કહી તે દેવતાઈ મહા ચમત્કારિક વીંટી મગાવી એ જોઈને આશ્ચર્ય મુગ્ધ બનેલ સમરકેતુએ પૂછ્યુ ‘આવી મહા ચમત્કારિક વીંટી તમને ક્યાથી મળી?’

ત્યારે ‘મેઘવાહન મહારાજાને શકાવતાર તીર્થમા જવુ, જવનપ્રભ દેવનુ મળવુ, વેતાળ અને રાજ-લક્ષ્મીનુ આવવુ’ વગેરે વૃત્તાત વિસ્તારથી કહી સભળાવ્યો

રાજહુમાર પણ આણુ અદ્ભુત વૃત્તાત સાલળીને ખૂબ હર્ષિત થયો, થયેલ દુ ખ નિસરી જઈ સેનાધિ પતિને કહેવા લાગ્યો ‘દડાધિપતિ! શુ કહુ, શુ વર્ણુન કરુ? ખરેખર, તમને અને તમારા મહારાજાને ધન્ય છે કે, જેને દેવો પણ સહાયતા કરે છે તમારા જેવા શુદ્ધિશાળી દીર્ઘદર્શી અને ગુણનુરાગી વ્યક્તિના ગુણ ગાઈએ તેટલા ઓછા જ છે બસ, હવે તો મને એ સત્વશાળી મહારાજા મેઘવાહનના દર્શન કરાવી મારા નેનને કૃતાર્થ કરાવો!’

‘હુમાર! આપની એજ અભિવાધા છે તો ખુશીથી આજે જ વિજયવેગ સાથે પધારો’ દડનાયકે સ્મિત વદને જ્ઞેહપૂર્વક કહ્યુ

હુમાર શકાવતાર ઉઘાન નજીક સરયૂ નદીના કિનારે શિબિર નાખી રહ્યો અને વિજયવેગ મહારાજા મેઘવાહન પાસે પહોંચી ગયો અને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી રાજવીને બધા વૃત્તાતથી વાકેફ કર્યા

વૃત્તાત સાલળીને રાજાના આશ્ચર્યનો ધાર રહ્યો નહીં શૌર્યશાલી હુમાર સમરકેતુ ઉપર અને નિમકહલાલ દડનાયક પર રાજાને અનહદ પ્રેમ ઉદ્ભવ્યો હુમારને મળવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થઈ આવી તેમણે વિજયવેગને કહ્યુ ‘ક્યા છે એ હુમાર? ક્યારે મળશે?’

“દેવ! હુમાર શિબિર સહિત સરયૂકિનારે છે જ્યારે આપની આસા થશે ત્યારે મળી શકશે”

‘હરદાસ! જાઓ, રાજહુમાર સમરકેતુને અહીં જોવાની લાવો’ મહારાજાની આસા થતા જ મુખ્ય પ્રતિહારી હરદાસ સરયૂકિનારે ગયો અને રાજહુમારને રાજવીના સમાચાર આપ્યા હુમાર રાજપરિવાર સાથે ત્યા આવ્યો અને તેને રાજસભામા પ્રવેશ કરાવરાવ્યો

હુમારને જાતા જ રાજાએ ‘આવ! આવ!’ એમ દૂરથી ઉમળકાભેર જોલાવ્યો હુમારે પણ તેમને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કર્યા નજીક આવતા રાજા સિંહાસન પરથી ઊતર્યો અને રાજહુમારને ભેટીને પોતાના ઉત્સાગમાં (ખોળામા) બેસાડ્યો પછી હુમાર પાસેના આસન પર બેઠો

મહારાજા મેઘવાહનને કહ્યુ—‘હુમાર! તારા આગમનથી આજ હું કૃતાર્થ થયો છુ સાચેજ તું ધન્યવાદને પાત્ર છે, કેમકે તારાથી હાર પામેલા શનુઓ પણ પોતે જાણુ જાણુ હોય તેમ હર્ષમા આવી જઈ પોતાની પ્રશસા કરે છે રાજલક્ષ્મીએ તો બાવાનુણુ વીંટી સમર્પા મને જાણુ જાણુ પુત્ર અર્પ્યો છે આ હુમારનો અને તારો રાજ્યમા સમાન ભાગ છે તેની સાથે મુખેથી તું રહે અને આનંદ કર ‘મને મારા શનુઓ પકડીને

અહીં લાગ્યા છે, તો હું કેમ રહી શકું ?' એમ વેશમાત્ર પણ મનમાં લાવીશ નહીં અહીંનો સમય વર્ગ તારી સેવામાં હાજર જ છે તારી જે જે અભિલાષાઓ હશે તે તમામ પરિપૂર્ણ થશે "

પછી પાસે બેઠેલા સુપુત્ર હરિવાહનને જણાવ્યું 'વત્સ! હજી સુધી તારા સરખો કે તારાથી અધિક ગુણવાળો આપણા હૃદયમાં કોઈ પણ નરત્ન થયો જોવાતો નથી, આજે સદ્લાગ્યે આપણને સમરકેતુ હુમાર પ્રાપ્ત થયેલ છે, માટે તેને તારો સાચો મિત્ર સમજ સારી રીતે સાચવજે'

એમ કહી મહારાજ મેઘવાહન સિંહાસનથી ઊઠ્યા અને સમરકેતુ પણ 'હે તાત! જેવી આપની આજ્ઞા' એમ કહી સમરકેતુનો હાથ પકડી હરિવાહન પરિવાર સાથે મદિરાવતીના મહેલે ગયા ત્યા માતૃશ્રીને પ્રણામ કર્યા, અને સમરકેતુનો પરિચય કરાવી પોતાના સ્થાનકે પહોંચી ગયા

જ્ઞાન, ભોજન કરી અને જણા સોજનશાળાની બહાર બેઠા હતા, તેવામાં મહારાજ મેઘવાહનની આજ્ઞાથી આવેલા એવા સુદૃષ્ટિ નામના અક્ષયટલિકે આવેબેલ નકશો કાઢી ઉત્તરદિશાના દેશોની હદ બતાવતા કહ્યું— 'આટલા દેશ યુવરાજ શ્રી હરિવાહનના ખાનગી અર્થ માટે અને તે સરહદમાં આવેલા અગ વગેરે દેશો રાજકુમાર શ્રી સમરકેતુને માટે, આપવાનો મહારાજનો આદેશ છે' એમ કહી, બંનેને પ્રણામ કરી, સુદૃષ્ટિ ત્યાથી ચાલ્યા ગયા

બંને હુમારો સાથે રહેવા લાગ્યા બંનેની ગાઠ મૈત્રી નમતી ગઈ એ બેઈને રાતના આનંદનો પાર ન રહ્યો એમ આનંદમાં કેટલાયે દિવસો પસાર થઈ ગયા ઉનાળાના એક દિવસે બંને રાજકુમારો સવારે ઊઠ્યા અને જ્ઞાન-ભોજનપાઠિક કરી, સુદર પોષાકથી સજ્જ બન્યા હાથી પર આરુઢ થઈ સરયૂનદીને તીરે આવેલા મત્તકોડિક નામના ઉદ્યાનમાં ગયા ત્યા બીજા અનેક પરિવારો પણ આવેલા હતા

ઉદ્યાનમાં ફરતા ફરતા હરિવાહન અને સમરકેતુ તેમજ બીજા પરિવાર સરયૂને તીરે આવેલા કામદેવના મદિરની નજીક અત્યંત સુશોભિત લતામડપમાં (જળમડપમાં) આગ્યો બંને હુમારો બનાવેલી એક ફૂલની બેઠકપર બેઠા અને બીજા પરિવાર પણ પોતપોતાના સ્થાને બેસી ગયો આમાં બીજા રાજકુમારો ઉપરાત સાહિત્ય, પુરાણ, ઇતિહાસ, કાવ્ય, કથા, નાટક, સંગીત આદિ વિષયોના જ્ઞાતા અનેક નિદ્ધાનો પણ જોવાતા હતા પરસ્પર આનંદજનક વિવિધ પ્રકારનો કાવ્યવિનોદ ચાલી રહ્યો હતો, એવામાં કાવ્યરસિક એવા મચ્છરક નામના બન્દિપુત્રે પાસે આવીને હરિવાહન હુમારને કહ્યું —

"હુમાર! મધુમાસમાં ચૈત્રશુદ્ધિ તેરસે કામદેવના મદિરમાં ચાલતા યાત્રોત્સવ પ્રસન્ને હું ગયો હતો અદર જતા જ આગણમાં આખાના જાડ નીચે, જેનું મોં કમળના તાતણાથી બાધેલું, અને જાણુથી સરદે ચંદનની લીલી ઝોંટાડેલું, સહેજ ઊંચુતાથી ચંદન સૂકાઈ જતા કહિન થયેલું, અને ઉપર મુગ્ધજાળાના સ્તન મુખના છાપવાળું એવું તાડપત્રનું એક પરબીડીકે મારા જોવામાં આવ્યું નીચે નખીને મેં એ લઈ લીધું, અને ખેસના છેડે બાંધી દીધું એ પછી ઘેર આવી એકાન્તમાં તપસ્વ્ય ચારેતરફ ફેરવીને જોયું, પણ ન મળે કોઈનું નામ કે નિશાન છેવટે કોણે તો તેમાં ચારે તરફ ફરતી હુકથી ચીતરેલી વેવવાળો અને અગર ધૂપથી ઝુવા સિત કરેલો એવો કસ્તુરીના અક્ષરે લખાયેલો એક આર્થા છંદ મેં જોયો મુ જોનો બ્વાવ છે? કોણે કોનાપર મોકલેલ છે?" તે હું સમજ શક્યો નહીં એમ કહી તે આર્થા છંદ મધુરકંઠે મચ્છરકે લલકાર્યો —

"સુરમિરદ્વા લોઢ, વાન્દન્મામદમાલ ત્વમચિરેણ ।

સ્વાતાસિ પત્રવાદપગહને તત્રાન્નિકલ્યાસિ ॥"

'વડિલોએ નહીં આપેથી એવી મને અવિધિએ પરણવાને તું ચાહે છે તો તું થોડા સમયમાં પત્રવાગા વૃક્ષના વનમાં [અથવા નરકમાં રહેલા અસિ પત્રવનમાં] જ્યાં નજીકમાં અગ્નિ છે ત્યાં તું રહેજે ત્યાં બેઠેલા બધાનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાયુ સામળાનાની સાથે જ અર્થ મધુરી આવતા શુદ્ધિશાળી હરિવાહન હુમારે સવિસ્તર એનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું

તિલકમંજરી કથાનો
અતિ સંક્ષિપ્ત
લા વાર્થ:

લેખક — પંચાસ શ્રી મુશીલવિજયલ ગણી.

[ક્રમશઃ -]

રાજા મેઘવાહને તે રાજમંદિરમાં વિધિસર દિવસ પસાર કર્યો અને સાંજે અંત:પુરમાં જઈ રાણી મહિરાવતી સાથે પ્રેમપૂર્વક વાર્તા બિનોદ કરી, લોજન લઈ નિદ્રાવશ થયો. પાછલી રાતે રાજા મેઘવાહને સ્વપ્નમાં એક ઐરાવણુ હાથીને બેયો. એ હાથી આકાશમાંથી ઊતરી રૂપાના પર્વત પર બેઠો અને શુભકના અથલાગથી રાણી મહિરાવતીના સ્તનનું પાન કરવા લાગ્યો. સ્વપ્નનું દૃશ્ય બેઈ રાજા જાગીને નાગી ગયો અને વહેલી ઊઠેલી રાણી મહિરાવતી પાસે જઈ હર્ષ લેર સ્વપ્નમાં બેથેલી હકીકત જણાવી. રાણી તે એકાગ્રતાથી સાંભળતાં ખૂબ આનંદિત થઈ. કેટલાક દિવસો જતાં રાણીએ ગર્ભ ધારણુ કર્યો અને નવ મહિના પૂર્ણ થતાં શુભદિવસે, શુભલક્ષ્ણે, ઉચ્ચસ્થાનમાં જ્યારે શુભ ગ્રહો હતા અને લિધ્વંમુખી હોરા હતી ત્યારે અત્યંત મનોહર એવા એક દેવીપ્રમાન પુત્રરતને જન્મ આપ્યો.

રાજાએ સારી રીતે પુત્રનો જન્મોત્સવ ઉજવ્યો. સ્વપ્નની અને પોતાના નામની સ્મૃતિ તાજ રાખવા માટે પુત્રનું નામ 'હરિવાહન' પાડવામાં આવ્યું. ઐરાવણુ હાથીનું નામ હરિવાહન છે, તેમાંનો 'હરિ' શબ્દ અને પોતાના મેઘવાહન નામમાંથી 'વાહન' શબ્દ લેકીને હરિવાહન નામ રાખવામાં આવ્યું.

પાંચ ધાવમાતાથી લાલનપાલન કરાતો પુત્ર ખીજના નદમાની જેમ પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. પાંચ વર્ષ પૂર્ણ થતાં છઠ્ઠા વર્ષની શરૂઆતમાં રાજમહેલમાં તૈયાર કરાયેલા વિવાલયમાં તેને લણવા ગૂઝ્યો.

હુમાર પૂર્વે બલના સંસ્કાર યોગે થોડા સમયગાં જ વિનિધ શાસ્ત્રને શીખ્યો અને ચિત્રકર્મ, ધનુર્વિદ્યા તથા વીણાવાદનાદિ કળામાં હુશળ થયો. લગભગ ચોદે વિદ્યાનો એ પારંગત થયો.

રાજા મેઘવાહનને હુમારને યુવરાજ પદે અભિષેક કરવાનો મનોરથ નામ્યો. આથી હુમારને સહાય કરે તેવા અને મૌઠી મળતા આવે એવા રાજકુંવરની શોધ માટે અનેક સ્થળે શાણા માનવીઓને મોકલ્યા.

હુમાર સોળવર્ષનો થયો ત્યારે રાજાએ પોતાની પાસે બોલાવી લીધો, અને તેને રહેવા માટે નગરની બહાર એક હુમારબવન નામે મનોહર મહેલ કરાવી આપ્યો.

એક દિવસે સવારે રાજા પરિવાર સાથે રાજસભામાં બેઠો. એ જ સમયે ચિત્રકનકવેતલતા નામની પ્રતીહારીએ આવીને પ્રણામ કરી કહ્યું કે—સ્વામિન! દક્ષિણદેશમાંથી હમણાંજ આવેલા દક્ષિણદેશાધિપતિ વજ્રાયુધના પ્રીતિપાત્ર વિજયવેગ નામે પ્રધાન પુરુષ આપના દર્શનકાળે આવીને બહાર દરવાજા આગળ ઊભા છે. તો શી આશા છે? બાલાચૂર્વીટીનું સ્મરણ કરતાં રાજાએ કહ્યું 'અદર આવવા દે.'

રાજાઆરાને માથે ચઢાવી પ્રતીહારી બહાર ગઈ અને સવળા વૃત્તાંતથી વાકેફ થયેલા વિજયવેગે રાજસભામાં પ્રવેશ કર્યો અને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી યોગ્ય આસને બેઠો.

રાજાએ પૂછ્યુ દડનાયક વિજયવેગ ! કુશળ છે ને ? ' મહારાજ દક્ષિણદણ્ડાધિપતિ પૂજ્ય આનંદમા છે આપને પ્રણામ કહેવરાવ્યા છે ભવદત્ત, ભીમ, ભાનુવેગ વગેરે રાજાઓએ પણ પ્રણામ કહેવરાવ્યા છે આપે દડનાયક પર મોકલાવેલી દેવતાઈ વીંટી આજ સુધી પોતાની પાસે રાખી હતી અને દક્ષિણનો દેશ જિતાયા પછી મને સોંપી હતી એ વીંટી આપના રાજકોશાધ્યક્ષ મહોદયિને અર્પણુ કરી છે

એ પછી રાજાએ જરા હસીને પૂછ્યુ - 'વિજયવેગ ! શુ એ વીંટી સેનાપતિને ઉપયોગમા આવી ? એનાથી કઈ લાભ થયો ?'

'દેવ' એ દેવતાઈ વીંટીએ તો જે કાર્ય કર્યું છે તે કોણુ કરી શકે તેમ છે ?' વિજયવેગે આભાર સાથે કહ્યું 'રાજા' એ દિવ્ય વીંટીનો અદ્ભૂત ચમત્કાર જણાવુ ગયા વર્ષે શરદ નસતુમા આપણા શત્રુ કુસુમશેખરને શિક્ષા દડનાયકે કુડિનપુરથી કાઞ્ચીનગરી તરફ પ્રયાણુ કર્યું વિશાળ સેનાસાથે ત્યા આવી, નગરીને ચારેતરફ ઘેરો ઘાટ્યો કુસુમશેખર સામનો કરી શકે તેમ ન હોવાથી નગરના દરવાજાઓ બંધ કરાવી યુદ્ધની બંધી સામગ્રી એકઠી કરી કિલામા જ ભરાઈ રહ્યો

ગુપ્તચરોથી આ હકીકત જાણીને તેમણે નગરના દરવાજા તોડી નાખ્યા અને સેનાધિપતિ અદર પ્રવેશ કરવા બંધ છે ત્યા જ કુસુમશેખરે અદરથી પોતાના બચાવની કોશીશ કરવા માડી આમ કરતા કેટલોક સમય પસાર થઈ ગયો

વસંત પચમી (અનક્રોસવતિથિ)ની રાતે જ્યારે દડનાયક પરિવાર સાથે પનગપર બેઠા હતા, સગીત, ગીત, નૃત્ય આદી રહ્યું હતુ, અને સહુ એમા તક્ષીન થયા હતા, એટલામા એકદમ કોલાહલનો શબ્દ સભળાયો કાચરક અને કાણ્ડરાત નામના બે ધોડેસ્વારોએ આવીને ખબર આપી કે, 'દડનાયક ! કાચીના ઉત્તરદિશાના દરવાજાથી શત્રુનુ સૈન્ય સજ્જ થઈને આ તરફ ધસી રહ્યું છે આ સાબળીને દડનાયક સફાળા થયા અને સૈન્યને તૈયાર રહેવા રણુવાણ વગડાવ્યું બંને સૈન્યનો વિશાળ મેદાનમા ભેટો થયો યુદ્ધ શરૂ થયું ધોર સંગ્રામ ખેલાયો રાત્રિના બે ભાગ તો વીતી ગયા અને નીલ ભાગના પ્રારંભમા શત્રુના સૈન્યમાથી એક શરવીર રાજકુમાર દડનાયક સામે વેગથી ધસી આવ્યો બંને વચ્ચે દ્રઢ યુદ્ધ બંધ્યુ દડનાયક મોટી આક્રમતા સપડાયા ત્યારે મેં સમયસૂચકતાથી આપે મોકલાવેલી દિવ્ય વીંટી તેમની આગળીમા પહેરાવી દીધી

એના પ્રભાવથી શત્રુનુ સૈન્ય તરકાળ નિદ્રાવીન બન્યુ દડનાયકસામે અજૂમતો લડવીર રાજકુમાર પણ ત્યાને ત્યા રથમા સ્થિર બની ગયો આપણુ સૈન્યમા આનંદ ફેલાઈ ગયો અને આગળ વધવા એ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યુ દડનાયકે આગળ વધતા સૈન્યને સોગન આપી રોકી દઈ તેઓ એકદમ પેતા રાજકુમારના રથ પાસે પહોંચી ગયા તેની સ્થિતિ અત્યંત કડુણાજનક હતી 'આ કોણુ છે ?' શાથી અહીં આવ્યો ? તે જાણુવા દડનાયકે તેને ચામર ઢાળતી નારીને પૂછ્યુ તેણીએ પણ આખમાથી ટપકતા અશ્રુબિંદુઓ લૂછી નાખી દડનાયકને કહ્યું હે મહાભાગ ! મનદભાગિની હું શુ કરું ! કહેવાથી તે કઈ સંજ્ઞવન થાય તેમ છે ? છતા તમારે જાણુવાની ઇચ્છા છે તો સાબળો - સિંહલદ્વીપના અધિપતિ ચદ્રકેતુ મહારાજનો આ સમરકેતુ નામે યુવરાજ કુમાર છે કુમારના પિતા ચદ્રકેતુએ આ નગરીના રાજ કુસુમશેખરને મદદ કરવા આજ્ઞા કરી તેથી આ કુમાર અહીં કાચીમા આવ્યો, અને પાચ-છ દિવસ રહ્યો આજે પ્રભાતમા શૃંગારિક પોનાક પહેરી એ કામદેવના મદિરમા ગયો અને ત્યા જ બારલામા આસન જમાવી બેઠો દર્શનાર્થે આવતી નગરીની નારીઓને તે એકપૂર્વક નીહાળતો રાજ સુધી બેસી રહ્યો રાતે પણ કમલ પત્રની પથારી જમાવી ત્યા સૂઈ ગયો.

કોણુ જાણુ કેમ એને સૂઈને કે તરતજ અડધી રાતે એ પાછો આવ્યો, અને સૈન્યને એકદમ તૈયાર કર્યું સહુએ પૂજ સમજાવ્યો છતા ન માન્યો, સૈન્ય સાથે અહીં આવી તેને યુદ્ધ શરૂ કર્યું, અને આ દૈન્ય દ્રાવક કડુણાજનક પરિસ્થિતિમા મુકાયો

રાત્રિ પૂર્ણ થઈ સૂઈને ઉદય થયો, શત્રુસૈન્યના ઝેનિપેની મૂર્છા વર્ગી મઈ રાજકુમાર પણ જાગ્યો થયો અને શત્રુના સકળમા સપડાયેલ પોતાની સ્થિતિ જોઈને ફરીથી તે મૂર્જિત થઈ ઢગી પગ્યો થોડીવારે વનનો

હડો પવન વાયો અને હુમારની મૂર્છા દૂર થઈ રવસ્થ અનેલા હુમારને દડનાયકે આશ્વાસન આપ્યું અભય પડક વગડાવી લાગતા શત્રુસૈન્યને તેણે રાખ્યુ ને પોતાના સૈનિકોને લૂટ કરતા અટકાવ્યા, ઘાયલ થયેલા સૈનિકોની શુશ્રૂષા કરવા યોગ્ય માણસોને આજ્ઞા કરી ત્યાથી દડનાયક રાજકુમાર સમરકેતુ સાથે હાથી પર બેસી છાવણીમા આવ્યા અને પોતાના જ નિવાસમા રાજકુમારને લઈ ગયા અને એ સાથે ભોજન કર્યું દડનાયકે પોતાના હાથે રાજકુમારના શરીરમા જ્યા જ્યા ઘા પડ્યા હતા ત્યા ઔષધિનો લેપ કર્યો વધુમા સારા વૈદ્યો પાસે તેના શરીરની ચિકિત્સા કરાવરાવી ભેતભેતામા સમરકેતુ તદન સાભે થઈ ગયો

એક વેળા દડનાયક અને સમરકેતુ ભોજન કરી સાથે બેઠા હતા ત્યારે દડનાયકે રાજકુમારને હૃસ્તમાનુ-લેપન, વસ્ત્રાભરણાદિથી સન્માન કરી યુદ્ધમા પકડેલા હાથી, ઘોડા અને રથ આપી દડનાયક હાથ બેડી કહેવા તેને લાગ્યા “હુમાર! તમે મહાપરાક્રમી છો! મોટા મોટા મહારાજઓ પણ તમારી સહાય ઈચ્છે છે તમે મનમા લેશમાત્ર પણ એમ ન લાવતા કે દડનાયકે મને જીતી લીધો આપને રણસંઘાતમા જીતવા માટે કોણુ સમર્થ છે? આપ તો અજ્ઞેય જ છો, છતા આપની આ પરિસ્થિતિ થઈ એ પ્રલાવ મારો નહીં પણ કોઈ અનેરી દિવ્ય વસ્તુનો જ છે” એમ કહી તે દેવતાઈ મહા ચમત્કારિક વીંટી મળાવી એ ભેદને આશ્ચર્ય મુગ્ધ અનેલ સમરકેતુએ પૂછ્યુ “આવી મહા ચમત્કારિક વીંટી તમને ક્યાથી મળી?”

ત્યારે ‘મેઘવાહન મહારાજને શકાવતાર તીર્થમા જવુ, જ્વલનપ્રલ દેવનુ મળવુ, વેતાળ અને રાજ-લક્ષ્મીનુ આવવુ’ વગેરે વૃત્તાત વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યો

રાજકુમાર પણ આવુ અદ્ભુત વૃત્તાત સાભળીને ખૂબ હર્ષિત થયો, થયેલ દુ ખ વિસરી જઈ સેનાધિ પતિને કહેવા લાગ્યો ‘દડાધિપતિ! શુ કહું, શુ વર્ણન કરુ? ખરેખર, તમને અને તમારા મહારાજને ધન્ય છે કે, જેને દેવો પણ સહાયતા કરે છે તમારા જેવા યુદ્ધિશાળી દીર્ઘદર્શી અને ગુણાનુરાગી વ્યક્તિના ગુણુ ગાઈએ તેટલા ઓછા જ છે બસ, હવે તો મને એ સત્વશાલી મહારાજ મેઘવાહનના દર્શન કરાવી મારા નેત્રને કૃતાર્થ કરાવો!’

‘હુમાર! આપની એજ અભિલાષા છે તો ખુશીથી આજે જ વિજયવેગ સાથે પધારો’ દડનાયકે સ્મિત-વદને સ્નેહપૂર્વક કહ્યુ

હુમાર શકાવતાર ઉઘાન નજીક સરયૂ નદીના કિનારે શિબિર નાખી રહ્યો અને વિજયવેગ મહારાજ મેઘવાહન પાસે પહોંચી ગયો અને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી રાજવીને બધા વૃત્તાતથી વાકેફ કર્યા

વૃત્તાત સાભળીને રાજના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં શૌર્યશાલી હુમાર સમરકેતુ ઉપર અને નિમકહલાલ દડનાયક પર રાજને અનહદ પ્રેમ ઉદ્ભવ્યો હુમારને મળવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થઈ આવી તેમણે વિજયવેગને કહ્યુ ‘ક્યા છે એ હુમાર? ક્યારે મળશે?’

“દેવ! હુમાર શિબિર સહિત સરયૂકિનારે છે જ્યારે આપની આજ્ઞા થશે ત્યારે મળી શકશે”

‘હરદાસ! જાઓ, રાજકુમાર સમરકેતુને અહીં ખોવાવી લાવો’ મહારાજની આજ્ઞા થતા જ મુખ્ય પ્રતિહારી હરદાસ સરયૂકિનારે ગયો અને રાજકુમારને રાજવીના સમાચાર આપ્યા હુમાર રાજપરિવાર સાથે ત્યા આવ્યો અને તેને રાજસભામા પ્રવેશ કરાવરાવ્યો

હુમારને ભતા જ રાજએ ‘આવ! આવ!’ એમ દૂરથી ઉમળકાભેર ખોલાવ્યો હુમારે પણ તેમને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કર્યા નજીક આવતા રાજ સિંહાસન પરથી ઊતર્યો અને રાજકુમારને ભેટીને પોતાના ઉત્સગમા (ખોળામા) બેસાડ્યો પછી હુમાર પાસેના આસન પર બેઠો

મહારાજ મેઘવાહનને કહ્યુ—‘હુમાર! તારા આગમનથી આજ દુ કૃતાર્થ થયો છુ સાચેજ તું ધન્યવાદને પાત્ર છે, કેમકે તારાથી હાર પામેલા શત્રુઓ પણ પોને ભલે જીત્યા હોય તેમ હર્ષમા આવી જઈ પોતાની પ્રશસા કરે છે રાજલક્ષ્મીએ તો બાવારુણુ વીંટી સમર્પી મને ભલે ધીએ પુત્ર અર્પ્યો છે આ હુમારનો અને તારો રાજ્યમા સમાન ભાગ છે તેની સાથે શુખેથી તું રહે અને આનંદ કર ‘મને મારા શત્રુઓ પકડીને

અહીં લાભ્યા છે, તો હું કેમ રહી શકું?' એમ લેશમાત્ર પણ મનમાં લાવીશ નહીં. અહીંનો સમગ્ર વર્ગ તારી સેવામાં હાજર જ છે. તારી જે જે અભિલાષાઓ હશે તે તમામ પરિપૂર્ણ થશે."

પછી પાસે બેઠેલા સુપુત્ર હરિવાહનને જણાવ્યું: 'વત્સ! હજી સુધી તારા સુરબો કે તારાથી અધિક ગુણુવાળો આપણા હૃદયમાં કોઈ પણ નરરત્ન થયો જોવાતો નથી, આજે સંભાગ્યે આપણને સમરકેતુ હુમાર પ્રાપ્ત થયેલ છે, માટે તેને તારો સાચો મિત્ર સમજ સારી રીતે સાચવજે.'

એમ કહી મહારાજ મેઘવાહન સિંહાસનથી ઊઠ્યા અને સમરકેતુ પણ 'હે તાત! જેવી આપની આજ્ઞા' એમ કહી સમરકેતુનો હાથ પકડી હરિવાહન પરિવાર સાથે મહિરાવતીના મહેલે ગયા. ત્યાં માતૃશ્રીને પ્રણામ કર્યાં, અને સમરકેતુનો પરિચય કરાવી પોતાના સ્થાનકે પહોંચી ગયા.

સ્નાન, ભોજન કરી બંને જણા ભોજનશાળાની બહાર બેઠા હતા, તેવામાં મહારાજ મેઘવાહનની આજ્ઞાથી આવેલા એવા સુદૃષ્ટિ નામના અક્ષપટલિકે આલેખેલ નકશો કાઢી ઉત્તરદિશાના દેશોની હદ બતાવતાં કહ્યું— 'આટલા દેશ યુવરાજ શ્રી હરિવાહનના ખાનગી અર્થ માટે અને તે સરહદમાં આવેલા અંગ વગેરે દેશો રાજકુમાર શ્રી સમરકેતુને માટે, આપવાનો મહારાજનો આદેશ છે.' એમ કહી, બંનેને પ્રણામ કરી, સુદૃષ્ટિ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

બંને હુમારો સાથે રહેવા લાભ્યા. બંનેની ગાઢ મૈત્રી જન્મતી ગઈ. એ બોઈને રાજના આનંદનો પાર ન રહ્યો. એમ આનંદમાં કેટલાયે દિવસો પસાર થઈ ગયા. ઉનાળાના એક દિવસે બંને રાજકુમારો સવારે ઊઠ્યા અને સ્નાન-ભોજનાદિક કરી, મંદિર પોપાકથી સજ્જ બન્યા. હાથી પર આરૂઢ થઈ સરયુનદીને તીરે આવેલા મત્તકોકિલ નામના ઉદ્યાનમાં ગયા. ત્યાં ખીલ અનેક પરિવારો પણ આવેલા હતા.

ઉદ્યાનમાં ફરતા ફરતા હરિવાહન અને સમરકેતુ તેમજ બીજા પરિવાર સરયુને તીરે આવેલા કામદેવના મંદિરની નજીક અત્યંત સુશોભિત લતામંડપમાં (જળમંડપમાં) આવ્યો. બંને હુમારો બનાવેલી એક ફૂલની બેઠકપર બેઠા અને બીજા પરિવાર પણ પોતપોતાના સ્થાને બેસી ગયો. આમાં ખીલ રાજકુમારો ઉપરાંત સાહિત્ય, પુરાણ, ઇતિહાસ, કાવ્ય, કથા, નાટક, સંગીત આદિ વિષયોના જ્ઞાતા અનેક વિદ્વાનો પણ જોવાતા હતા. પરસ્પર આનંદજનક વિવિધ પ્રકારનો કાવ્યવિનોદ ચાલી રહ્યો હતો, એવામાં કાવ્યરસિક એવા મંજરક નામના બન્દિપુત્રે પાસે આવીને હરિવાહન હુમારને કહ્યું:—

"હુમાર! મધુમાસમાં મૈત્રશુદ્ધિ તેરસે કામદેવના મંદિરમાં ચાલતા યાત્રોત્સવ પ્રસન્ને હું ગયો હતો. અંદર જતાં જ આંગણમાં આબાના ઝાડ નીચે, જેનું મેં કમલના તાંતણાથી બાંધેલું, બંને બાજુથી સદૈવ ચંદનની લહીથી ચોંટાડેલું, સદૈવ ઉષ્ણતાથી ચંદન સૂકાઈ જતાં કડિન થયેલું, અને ઉપર મુખપાળાના સ્નાન મુખના છાપવાળું એવું તાડપત્રનું એક પરખીડી મારા જોવામાં આવ્યું. નીચે નમીને મેં એ લઈ લીધું, અને ખેસના છેડે બાંધી દીધું. એ પછી ઘેર આવી એકાન્તમાં તપાસ્યું. ચારેતરફ ફેરવીને જોયું, પણ ન મળે કોઈનું નામ કે નિશાન. છેવટે ક્ષેણુ. તો તેમાં ચારે તરફ ફરતી હુંકુથી ચીતરેલી વેલવાળો અને અગર ધૂપથી સુવાસિત કરેલો એવો કસ્તુરીના અક્ષરે લખાયેલો એક આર્થાં છંદ મેં જોયો. શું એનો ભાવ છે? કોણે કોનાપર મોડેલ છે?' તે હું સમજ શક્યો નહીં. એમ કહી તે આર્થાં છંદ મધુરકકે મંજરકે લલકાર્યો:—

"ગુરમિરદ્વાં શોદ્ધું, વાન્ઠન્મામયમાત્ રવમવિરેળ ।

સ્વાભાસિ વય્રવાદપગાહને તદ્રાન્નિક્કમ્યાસિ: ॥"

'વડિલોએ નહીં આપેલી એવી મને અવિધિએ પરજવાને તું ચાહે છે તો તું ચોડા સમયમાં પત્રવાળા વૃક્ષના વનમાં [અથવા નરકમાં રહેલા અસિ પત્રવનમાં] જ્યાં નજીકમાં અગ્નિ છે ત્યાં તું રહેજે. ત્યાં બેઠેલા બધાનું ખ્યાન તે તરફ ખેંચાયું. સામળાની સાથે જ અર્થ સુકુરી આવનાં બુદ્ધિશાળી હરિવાહન હુમારે સવિનયર એવું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું:

“મિત્ર, આ તો અનગદ્દેષ છે કોઈ કુમારિકાએ પોતાને પરણવાની અભિયાપાવાળા કોઈ હુમાર પર આ પત્ર લખેલ છે પોતાનુ ધારેલુ કામ પાર પડ્યુ નહીં હોય ત્યારે જ આ પત્રથી પોતાના પ્રેમીને એણે સૂચન કર્યું છે તેનો લાવ આ રીતે છે —

“એ કે મારા પિતા વગેરે એ તમારા તરફ ઉદારતા નથી દાખવી, છતાં પણ અનુચિત ક્રમથી મને હરણુ કરીને લગ્ન કરવુ એ યોગ્ય લાગતું નથી ઉતાવળા થશો નહીં, ધીરજ રાખજો થોડા જ સમયમા આપણી અભિલાષા અવશ્ય પરિપૂર્ણ થશે તેનો માર્ગ મેં શોધી કાઢ્યો છે તે આ રીતે —

‘પ્રથમ આપણે જે વનમા મળ્યા હતા, તે જ વનમા મારી દૂતી જે સ્થાન ખતાવે ત્યા ગુપ્તરીતે આવીને રહેલો અન્ય વિવાહોચિત કોઈ પણ સામગ્રીની જરૂર નથી, માત્ર સાક્ષીભૂત અગ્નિ જ સાથે લેતા આવજો હું પણ મારી જે-ત્રણ સખીઓ સાથે ત્યા આવી, તમારી સાથે અગ્નિની સાક્ષીએ સ્નેહપૂર્વક લગ્નચથિથી બેડાઈશિ’ વળી આ શ્લોકમાથી બીજો પણ શાપરૂપ અર્થ નીકળી શકે છે કે

‘મારા પિતા વગેરેની સમ્મતિ સિવાય ગમે તે રીતે મારી સાથે લગ્ન કરવા ચાહતો હોય તો તુ મહા પાપી છે નરકમા રહેલ અસિપત્રવનમા તારો નિવાસ થશે અને ત્યા તને દુ ખ દેવા તારી પાસે લલકતો બલવત્યમાન અગ્નિ જણાશે’

આ અર્થ અહીં નિરર્થક જણાય છે, કારણકે-વિરાગિણી નારીઓ આદર લાવથી આલુ શાપજનક લખાણુ કોઈના પર પણ મોકલે નહીં

‘આ તો વિરાગિણી નહીં પણ વિદુષી વિયોગિની લાગે છે, તે પરબીડિયાના સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણુ પરથી જણાઈ આવે છે પોતાની રચનાશક્તિનો પ્રેમીને પરિચય કરવા ખાતર જ આવો ગૂઢાર્થ રાખ્યો હોય એવી કટપના થઈ શકે છે

રાજકુમાર હરિવાહનના આ વક્તવ્યથી સમરકેતુ સિવાય બધા આશ્ચર્યચકિત થયા અને હુમારની ખૂલ ખૂબ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા વળી, પાછા બધા કાવ્ય વિનોદમા બેડાયા, પણ સમરકેતુ તો ખિન્નવદને આસુ સારતો, નીચુ મોં રાખીને ઊડા નીસાસા મૂકતો ચૂપ બેસી રહ્યો અને મોં નીચુ કરીને જમીન પર પગના અગુઠાથી જમીન ખોતરવા લાગ્યો

હુમાર સમરકેતુની આવી અસ્વસ્થતા બેઈને બધા એકદમ વિચારમા પડી ગયા કલિંગદેશના રાજકુમાર કમલગુપ્તે પૂછયુ

‘યુવરાજ ? આમ કેમ ? શુ હરિવાહન હુમારે કરેલુ વક્તવ્ય તમને ન ગમ્યું ? અધાથે હુમારની પ્રશંસા કરે છે, અને તમે કેમ એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારતા નથી આમ એકાએક શા માટે ગમગીન બની ગયા છો ? પ્રિયાના વિરહે પેલો પ્રેમી યુવાન દુ ખી થતો હશે, તેથી શુ તમને તેની દયા આવી ? અથવા પ્રેમીયુવાન તેણીને હજી સુધી ન મળી શક્યો તેથી તે દુ ખાગિમા બળતી હશે, તેની તમને શુ ચિંતા થઈ ?’ કમળગુપ્તના આ કથનથી હરિવાહન હુમાર સિવાય બધાથે હસી પડ્યા

હુમારે કમળગુપ્તને કહ્યું-‘આલુ નિરર્થક હાસ્ય શા ખાતર ? એમ કહી હુમારે સમરકેતુ સામે દષ્ટિ કરી, અને કહ્યું “પ્રિય મિત્ર ! આવા આનંદજનક પ્રસંગે શોકાતુર કેમ બન્યા છો ? શુ આ સુદર કાવ્યવિનોદ તમારા કાનને રુચતો નથી ? મેં એ શ્લોકનુ સ્પષ્ટીકરણુ કર્યું ત્યારે તમને તમારા જીવનમા બનેલ એવો કોઈ દુ ખજનક પ્રસંગ તો યાદ નથી આવ્યોને ? તમે પણ તે યુવાનની માફક કોઈ કામિનીના કટાક્ષ ધાણુથી વીંધાયા તો નથી ને ? સાકેતિક સ્થાને નહીં મળવાથી નિષ્કળ તો નિવડ્યા નથી ને ?’ ઇત્યાદિ હરિવાહનહુમારનુ સત્ય કથન સાલળીને, શાત થઈ શોકાતુર ચહેરે સમરકેતુએ કહ્યું

“હે અમાનુષી હુમાર ! તમારા શુદ્ધિકૌશલ્ય માટે શુ કહું ? મને તો એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે, હજી સુધી કોઈને પણ નહીં કહેલી એવી મારા મનની વિચારણા તમે કેવી રીતે બહી લીધી ? હવે તો તમારા આશ્ચર્યથી મારે એજ વાતનુ સ્પષ્ટીકરણુ કરવાનુ રહ્યું સાલળો

“સિંહલદ્વીપમા રંગશાવા નામે નગરી છે ત્યા ચદ્રકેતુ નામે રાજા મારા પિતાથી છે મુવેલગિરિની સમીપના પ્રદેશમા વસતા દુષસામન્તોને જેર કરવા મહારાજાએ દક્ષિણપથમા જનારા નૌકાસૈન્યને હુકમ કર્યો અને મને

તેનો નાયક બનાવી મારો યૌવરાજ્યાભિષેક કર્યો મારી સાથે શુભ દિવસે કેટલાક સેનાપતિ સામતો અને અમાલ્યોને મોકલવા માટે લલામણુ કરી પ્રયાણુના દિવસે સવારે ઊઠી, જ્ઞાન કરી, ઈષ્ટદેવતુ પૂજન કરી, શ્રાદ્ધજીવર્ગને વસ્ત્રાભૂષણુદિનુ દાન કરી મેં સુદર વત્રાભૂષણુ ધારણુ કર્યો અને સલામડપમા આવીને સોનાના સિંહાસન પર બેઠો એ સમયે અત પુરની વારાગનાળ્યોએ પ્રયાણુકાલોચિત મગલક્રિયા કરી તે પછી બહાર આવી વત્રાકુશ નામના માવતે શણુગારીને તૈયાર રાખેલ અમરવક્ત્ર નામના હાથી પર હું આરૂઢ થયો વિશાલ પરિવાર સાથે રાજદરબારથી હું નીકળ્યો નગરની જનતાના શુભાશીર્વાદો અને પ્રણુમ ઝીલતો હું નગરની બહાર સીમાડા ઓલંગી આગળ વધ્યો ત્યા એક મહાસાગરને બેયો કિનારે મેં પડાવ નાખ્યો એ-ત્રણુ દિવસ રોકાઈ, સમુદ્ર પ્રયાણુની બધી વ્યવસ્થા કરવા સાથે વિશ્રાન્તિ લીધી અને ચોથે દિવસે બપોર પછી વિવિધ સામગ્રીથી મહાસાગરનુ પૂજન કર્યું સવારે વહેલો ઊઠી કેટલાકને સાથે લઈ હું સલામડપમા વિશાલ તળમા ગયો ત્યા નાવિકોના યોગામથી પચીસ વર્ષના એક સુદર નવ જુવાન નાવિકને બેયો તેના પ્રેત બેવા પરિવારને બેઈ હું તો આદર્થમા ગરકાવ બની ગયો પાસે બેઠેલા યક્ષપાલિત નામના નૌકાસૈન્યના મુખ્ય નાયકને પૂછ્યુ કે-“આ કોણુ છે?”

“કુમાર! એ એક નાવિક છે, અને બધા પલાસીઓનો મુખ્ય નાયક છે એમ કહેવા છતા મને તો વિશ્વાસ ન જ આવ્યો કેમકે, આવી લબ્યાકૃતિ નાવિકમા ક્યાથી હોય! જિજ્ઞાસાથી ફરીને મેં પૂછ્યુ કે-બધા કરતા આનુ રૂપ વિવક્ષણુ કેમ છે? કુમાર! આ આકૃતિમાત્રથી જ અલગ છે એમ નહીં પણ ધૈર્ય અને શુદ્ધિવૈભવ વગેરે ગુણોથી પણ અલગ જ છે તેનુ વૃત્તાત સાલળો

“સુવર્ણદ્વીપમા આવેલ મણિપુર નગરમા વૈશ્રવણુ નામે એક વહાણુવટી રહે છે તેને વૃદ્ધાવસ્થામા વસુદત્તા નામે પત્નીથી તારક નામે એક પુત્ર થયો તે લાલ્યાવસ્થામા બધુ શિક્ષણુ લઈ બધી કળામા કુશળ બન્યો ત્યારે શુદ્ધિમાન, દેદીપ્યમાન અને મહાવ્યાયાક તરીકે તેની ખ્યાતિ ફેલાઈ ન્યારે તે યુવાવસ્થાને પામ્યો ત્યારે બીજા વહાણુવટી વેપારીઓ સાથે તે પણ એક મોઢુ વહાણુ બરી ફેશાવા નગરીએ ગયો ત્યા તેને જળકેતુ નામના એક મુખ્ય નાવિક સાથે મૈત્રી થઈ સમુદ્રમા મુસાફરી કરતા મળી આવેલી એક કન્યાને ઘેર લાવી, પ્રિયદર્શના નામ આપીને રાખી, પુત્રી તરીકે ઉછેરી મોટી કરી એક દિવસે જળકેતુએ પ્રિયમિત્ર તારકને ચૂથેલી મોતીનો હાર બેટ કરવા માટે પુત્રી પ્રિયદર્શનાને મોકલી તારકને બેતા જ તેના પર અનુરાગી બની પિતાએ મોકલેનો મુકાહાર તેની આગળ મૂક્યો અને ચતુર તારકે સત્કારપૂર્વક તેનો રવીકાર કર્યો અનુ રાગિણી પ્રિયદર્શના કોઈ પણ બહાને અવારનવાર તારકને ત્યા આવતી અને તેનુ દર્શન કરી સ્નેહસાગરમા આન કરતી એક વખતે પ્રિયદર્શના તારકની ચદ્રશાળામા આવી પણ તારક ત્યા ન હોવાથી તેની રાહ બેતી અગાશીના વિલાગમા સખીઓ સાથે ફીડા કરતી ઊભી રહી એવામા એકદમ તારકને આવતો બેઈ, સંભ્રમથી નાસતા નિસરણી પાસે આવીને પડી તારકે તરત તેનો જમણો હાથ પકડ્યો તે સ્વસ્થતા આવતા છોડ્યો પછી તેને કહ્યુ કે-“હવે તું સુખથી તારે ઘેર જા”

પ્રિયદર્શનાએ હસીને જવાબ આપ્યો “કુમાર! ન્યારથી તમે મારો હાથ પકડ્યો, ત્યારથી જ મેં તો નિર્જીવ કરી લીધી છે કે હવે માઝુ માઝુ આજ છે! [અર્થાત્ હું તમને વરી ચૂકી છુ]” આ રીતે બોલીને ડાબા પગના અંગુડાથી ધીરે ધીરે જમીન ખોતરવા લાગી

તેના કામોત્તેજક મધુરા અને પ્રેમાળ વચનો અને આવા આગમસમર્પણુથી તારક તો અલઈ જ ગયો, એટલું જ નહીં પણ આરિગન પૂર્વક બોલી ઊઠ્યો - ‘મુંદરી! આ ઘર તો યુ પણ માઝુ તન, મન અને ધન બધુયે તને સમર્પણુ છે’ ‘દુષ્કળાક્રિ કન્યાત્ત્વં પ્રાપ્તમ્’ ‘હીન કુળમાથી પણ કન્યારત્ત લઈ શકાય છે’ એવુ આચાર્યનું [નીતિશાસ્ત્રજ્ઞોનું] વચન મનમા વિચારીને, પારાશર મુનિએ જેમ યોજનમધ્યાની સાથે પાણી શદ્ધુ કર્યું હતું તેમ દલબમા સળગના મનઝિની સામીએ તારકે પણ પ્રિયદર્શના સાથે પાણિમદ્ધુ કર્યું ત્યારથી પતિ-પત્ની તરીકે તેમના દિવસો આન મા પસાર થવા લાગ્યા કોઈએ આવીને તારકને કહ્યું

‘કોઈક વહાણવટીની આ કન્યા સમુદ્રમા વહાણ લાગી જવાથી રૂબતી જળકેતુના હાથમા આવેલી છે જેનુ તેણે પુત્રી તરીકે પાલન કરી મોટી કરેલી છે’

દેશમા પાછો લઈ જવા માટે સાથે આવેલા સાથીદારોએ-ન્યાપારીઓએ પણ પુષ્કળ કહ્યું દેશમાથી પણ સગાવહાલાઓના ઠપકાના સંદેશાઓ આવ્યા, છતા પણ પ્રિયદર્શીના વશ પડેલો એ શરમનો માર્યો સ્થિર થઈને અહીંજ રહ્યો છે પોતાના દેશમા ગયો જ નથી

એક વેળા આપના ખૂબ્ય પિતાશ્રી ચરકેતુ મહારાજની રાજસલામા તે આવ્યો તેના આગવા વૃત્તાતથી વાકેફ થયેલા મહારાજએ તેના રૂપ, ગુણ અને લબ્ય આકૃતિ બોધ પ્રેમપૂર્વક જોવાઓ અને નાવિકોનો મુખ્ય નાયક બનાવ્યો થોડા જ સમયમા વહાણ ચલાવવાની કળા તેણે શીખી લીધી, અને નાવિકના કામમા પૂરે પૂરો પ્રવીણ બન્યો સમુદ્રમા ખૂબ ખૂબ મુસાફરી કરી તેણે અનેક દ્વીપો જોયેલા છે કોઈપણ જળમાર્ગે એનાથી અજ્ઞાત નથી

‘હુમાર સમરકેતુ! તે જ આ પોતે છે’ ચાલાક અને યોગ્ય હોવાથી આપની નૌકા ચલાવવાનુ કામ એનેજ સોંપો સહેલાઈથી આપ આ સમુદ્ર તરી શકશો અને એની મદદથી મુશ્કેલીભરેલા કાર્યો પણ સહેલાઈ પાર પાડી શકશો’

આમ પરસ્પર વાર્તાલાપ ચાલતો હતો, એટલામા તો તારક મારી નજીક આવી, નમન કરી નત્રતાથી બોલ્યો-‘યુવરાજ! આપની વિજયયાત્રાની ઉદ્દેશ્યણા થતાની સાથે જ સંજ્ઞ થઈ અહીં આવેલો છુ બધા વહાણો અત્ર, ખાણી લાકડા વગેરેની વિવિધ સામગ્રીથી ભરી દીધા છે અને આપને માટે ‘વિજયયાત્રા’ નામનુ મોટુ વહાણ તૈયાર કરેલુ છે વિલગ ન હોય તો સુખેથી આપ તેમા પધારો’

એ સાંભળીને તત્કાળ હુ રાજકુટુબ સાથે ત્યાથી નીકળી સમુદ્રતીરે આવ્યો વળાવા આવેલા સૌને વિસર્જન કર્યો પછી સમુદ્રને પ્રણામ કરી તારકે તૈયાર કરેલા ‘વિજયયાત્રા’ વહાણમા ઉચિત સ્થાને બેઠો સાથે આવનારા રાજકુમારો પણ પોતપોતાના વહાણમા બેઠા મારા વહાણની સાથે તે બધા વહાણો વીટાઈ વળ્યા પ્રયાણનો મગળશખ ફૂંકાયો બીજા અનેક વાહનોના અવાજે ગગનમા ગાજવા લાગ્યા વહાણો બેસભેર ત્યાથી રવાના થયા અને સુવેલ પર્વત નજીક આવી પહોંચ્યા ત્યાજ પડાવ કર્યો રામાયણ પ્રસિદ્ધ કેટલાક લકાનગરીના સીમાડામા આવતા સ્થળો જોવાયા

પહેલે જ દિવસે પર્વતક નામના સિદ્ધપતિને પરાસ્ત કરી અત્રિ નામના ભટપુત્ર ‘જ યુવરાજ ?’ યુવરાજ ક્યા છે? એમ પૂછતા મારી નૌકા પર આવ્યા અને કહ્યું —

‘હુમાર ! સેનાધિપતિ વિસિધિપર્વક જણાવે છે કે-આ ડાખી બાણુએ પચસૌલક દ્વીપના અલકારભૂત રલકૃટ નામે મોટો પર્વત છે જનકીના વિરહાનલથી જન્મવટયમાન થયુ છે મન જેનુ એવા રામચરણની આસાથી હનુમાનજીએ મેરુમાથી નલનામના સેનાધિપતિને લાવી આપ્યો હતો એ સેનાધિપતિએ પણ પાપાણુવાળા પર્વતોની સાથે પૂલકપે આને બેડવો વ્યાજબી નથી એમ સમજીને સમુદ્રમા એકબાણુએ મૂક્યો હતો તે આ રલકૃટનામે પર્વત તેમા અનેક આશ્ચર્યો જેવા જેવા છે વિશ્રામને યોગ્ય પણ આ સ્થાન છે’

ત્રણ આર દિવસ અહીં સ્થિરતા કરવાથી થાક પણ જીતરશે અને ખૂટી ગયેલી ચીજવસ્તુઓ પણ લઈ લેવાશે હુમારને આ વાત રુચી ગઈ પડાવ નાખવા માટે ભેરી વગાડવાનો હુકમ પણ કરી દીધો

ભેરીનો ગગનભેદી નાદ સાંભળતા જ સહુ થભી ગયા પડાવના સ્થાને પહોંચતા લોકોનો કોલાહલ પુષ્કળ થઈ રહ્યો તેવામા એ પર્વતના અત્રિ ખૂણામાથી દિવ્યસંગીત સભળાવવા માણ્યુ એ સંગીતમા એકતાન થયેલા તારકને મેં કહ્યું -‘તારક! આ અપૂર્વ સંગીત મારા મનને આકર્ષી રહ્યુ છે, પણ તું શકેલો છે એટલે હવે તને કહેવુ યોગ્ય નથી છતા તું બે તૈયાર થતો હોય તો આપણે તે સ્થળે જઈએ અને બોધએ તો ખરા કે યુ છે? કારણકે, કોઈ પણ પ્રકારના મહોત્સવ વિના આબુ સંગીત હોય નહીં’

હુમારની ઇચ્છા સાંભળીને તારકે કહ્યું — ‘યુવરાજ! પહેલા પણ આવો ધ્વનિ અમે સાંભળ્યો હતો અને ત્યા જવાની ઉત્કટ બાવના થઈ હતી, પરતુ એ પર્વતની ચારેતરફ ફરતો સમુદ્રનો કોટ છે મોટા મોટા

વહાણવરીઓને પણ ત્યા જવું મુશ્કેલ પડે છે ત્યા જતા વચ્ચે મોટી મોટી ભીષણ ભેખડો આવે છે, અને એ તરફ પાણીના તરંગો પણ એટલા બધા ઊંચે ઉઠાવે છે કે ભલભલા વિચક્ષણ મુકામીને પણ મુશ્કેલીમા મુકાઈ જવું પડે આથીજ મન જરા પાછું પડે છે, છતા આપની ત્યા જવાની ઉત્કટ ઇચ્છા જ હોય તો ખુશીથી વધારો

આ હકીકત સાબળીને હું તો આશ્ચર્યમા ગરકાવ થઈ ગયો તારકે તે તરફ હોડી હકારી ભેતભેતામા તારકે સાવધાનીપૂર્વક ઘણો રસ્તો કાપી નાખ્યો થોડીવારમા તો તે પરતને પ્રદક્ષિણા કરી જે તરફથી વાજિરનો મધુરધ્વનિ સભળાતો હતો તે તરફ હોડીને વાળી, એટલામા તો સભળાતો અવાજ એકદમ બધ થઈ ગયો

તારકે કહ્યું—“હુમાર ! આપણને માર્ગ બતાવનાર સભળાતો વાઘધ્વનિ બધ પડ્યો છે, હવે આપણે શું કરવું ? આમનેઆમ લક્ષ્યરિના નૌકા ચવાવ્યા જ કરવી કે પાછી વાળવી ?

એ ત્યા જવાનો આપે દલનિર્ણય કર્યો હોય તો પરતની પાસે પાસે આ માર્ગ દેખાય છે ત્યાથી કદાચ તે સ્થાને પહોંચી શકાય પણ આવી બચવનક પરિસ્થિતિમા મુકાવું ન હોય તો પાછા ફરવું એજ આપણને શ્રેયસ્કર છે વળી, બધા આપણી રાહ ભેઈ રહ્યા હશે ? અને અનેક સંકટપમા મશગૂલ બની શોકાતુર બન્યા હશે !

એ કે આ રલકૂટ પરતનું વર્ણન અદ્ભુત અનેક આશ્ચર્યોથી ભરેલું છે એવા અનેક દર્યો છે વધારે કહેવાથી શું ? એથી ત્યારેજ તેની અપૂર્વતા સમજશે

તારકની વાત સાબળીને મારા હું ખનો પાર રહ્યો નહીં જલે માથે વજ્ર પડ્યું હોય અને જે હું ખ થાય તેના કરતા પણ અધિક હું ખ થયું ‘શું મારા મનની ભાવના મનમા જ સમાઈ જશે ? ના ના શરીરમા બન્યા મુધી પ્રાણ છે ત્યા મુધી તો નહીં જ સમાવા દઉ’ એ રીતે મેં મનને મક્કમ કરી તારકને કહ્યું ‘જે થવાનું હશે તે થશે’ વુ તો તે તરફ હોડીને હકાર’

એટલામા તો રાત પણ ભેતભેતામા પસાર થવા આવી પૂર્વદિશામાથી સૂર્યના સહસ્રકિરણો પૃથ્વી પર પથરાવા લામ્યા અને સુવેવાદિ પર ચાવતું ખેચરેન્દ્રીનું ટેળું દિગ્ગોચર થઈ હોડી પણ એકદમ પરત પાસે આવી પહોંચી પરતના નીચાણ પ્રદેશમા દૂરથી એક દિવ્યમંદિર ભેવામા આવ્યું ત્યારે મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો મનની ઉત્કટ ભાવના મહા પરિશ્રમે પણ પૂર્ણ થશે અને આપણી યાત્રા સફળ થશે એવા આનંદ જનક ઉદ્ગારો મેં તારકને સભળાવ્યા

તારકે પણ હસી કહ્યું — હુમાર ! આપણે હવે આ દિવ્યમંદિરમા કઈ રીતે જઈ શકીશું ? જે આ ઊંચું દાર દિગ્ગોચર થાય છે તેની પાસે જ મનોહર પગથિયાની પંક્તિ છે, પરંતુ તેને ફરતો ઠિલો આટો આવતો હોવાથી જવું મુશ્કેલ છે વળી આ નાની નાની આરીઓ પણ ઘણી ઊંચી હોવાથી જવા માટે નકામી પડે છે એટલે થોડીવાર આપણે અહીં જ થોભી જઈએ કોઈ પણ બહાર આવે તો તેને પૂછીને આપણે અદર જઈશું અને પૂર્ણ ભક્તિથી દેવાર્ચન કરીશું એવામા તો નારીઓના નુપુરનો (જાગરનો) મધુર અકાર સભળાયો અને કિયાના એક વિભાગ પર એ નારી સમૂહ ભેવાયો તેમા સોજાવર્ષની એક સુદર કન્યા પોતાના પરિવાર સાથે મારા ભેવામા આવી’

આ રીતે સમરેતુ અપૂર્વ કયારસનું સુદર પાન સહુને કરાવી રહ્યો હતો, એટલામા તો હસતી હસતી પ્રાતિહારીએ આવી હરિવાહનને કહ્યું—

‘હુમાર ! આપે યુવરાજ સમરેતુની અપૂર્વ અને મધુરી અદ્ભુત વાનાનું કર્ણમૃત પીધું હતું પણ હવે આપ ક્ષણવાર નયનામૃત પણ પીઓ

એમ કહી જમણા દાયે વચ્ચના છેડામાથી એક દિવ્ય ચિનપ કાઢીની હુમારને આ સાથે અર્પણ કર્યું
[અપૂર્વ]

❀ ताजेतरमां प्रकाशित थयेल ग्रन्थरत्नो ❀

१ सिद्धहेमशब्दानुशासन, बृहद्वृत्ति-बृहन्न्यास-लघुन्यास-विविध- परिशिष्टसहित भाग १	मूल्य १५-०-०
२ तिलकमञ्जरी टिप्पण तथा परागवृत्तिसहित भाग १	” ६-०-०
३ नयोपदेश, नयामृततरङ्गिणी अने तरणिसहित भाग १	” ६-०-०
४ अनेकान्तव्यवस्था प्रकरण, तत्त्वयोधिनी टीकासहित भाग १	” ५-०-०
५ सिद्धहेमशब्दानुशासन लघुवृत्ति	” ८-०-०
६ द्वात्रिंशिका किरणावलिटीकासहित भाग १	” १-०-०
७ ” ” ” ” भाग २	” १-०-०

❀ ताजेतरमां बहार पडनार ग्रन्थो ❀

८ तिलकमञ्जरी, टिप्पण तथा परागवृत्तिसहित, भाग २	” ६-०-०
९ शास्त्रवार्तासमुच्चय स्याद्वादवाटिकाटीकासहित भाग १	” ४-०-०
१० घातुरत्नाकर भाग १ (निर्णयसागर प्रेसमां मुद्रित)	” १२-०-०

❀ छपाता ग्रन्थरत्नो ❀

१ सिद्धहेमशब्दानुशासन, बृहन्न्यासादिसहित भाग २	
२ तिलकमञ्जरी, टिप्पण तथा परागवृत्तिसहित भाग ३	
३ नयोपदेश नयामृततरङ्गिणी अने तरणिसहित भाग २	
४ अनेकान्तव्यवस्था, तत्त्वयोधिनीटीकासहित भाग २	
५ शास्त्रवार्तासमुच्चय, स्याद्वादवाटिकाटीकासहित भाग २	
६ काव्यानुशासन, अलंकारचूडामणि अने प्रकाशसहित भाग १	
७ द्वात्रिंशिका, किरणावलिसहित भाग ३	

व्याकरणशास्त्रज्ञ-वसिष्ठ-शास्त्रविहारद-निष्पमव्याख्यानमुधारवि-शासनममावत-
पूज्य आचार्यश्रीमद्विजयलक्ष्मणश्रीशिवराज महाराज ।

प्रस्तावयता देवद्विजप्रसादादिहापि सर्वं शुभं भविष्यतीति प्रकृते प्रयोजयता राजलोकेनातिवाहमानदिवसम् [स], आतोपदिष्टदृष्टप्रत्ययौपधपानप्रसक्ताभिः क्षिग्धमधुराभ्यवहारिणीभिरनल्पगुणोपेतम् अपेतदोषैरपि वज्रमणिभिर्वर्जितं जाल्यरज्जजातमाभरणकलापार्पितं कलयन्तीभिर्वक्त्रादिदोषवन्ध्यानि श्रद्धाप्रवणेन चेतसा ज्ञातीनां द्विजातीनां च गृहेषु प्रशस्तफलानि प्रदिष्टवतीमिर्लक्षणाभिन्नतया गृहीत्वामकरतलाङ्गुष्ठमूलस्थूलरेखासंस्थानां सखीनां मुहुर्मुहुः श्रुतेन श्रुतिसुखेन वचसा स्वयमानमुपगृह्णाद्गाभिः प्रथमालापजिघृक्षया च देव्याः पुत्रो भविष्यति नवेति . संनिधायेव परिचारिकाभिरनुयुज्यमानानामप्रगल्भशिशुनां भीतभीतेन मनसा वचनसाकर्णयन्तीभिरुज्झितान्यकर्तव्येन वृद्धसंप्रदायागतानि विविधौषधानि प्रयुञ्जानेन महानरेन्द्रैरितितानि मन्त्रकण्डहानि वध्नता दृष्टप्रत्ययप्रतीतपरिवाजकोपदिष्टनीत्या क्षपनमङ्गलानि प्रवर्तयता शुद्धान्तजर्तोजनेन शश्वत्क्रियमाणगर्भ-

तिप्पनकम्—नरेन्द्रः—अप्रवादा [ह] ॥

सेषाप्रभावम् अनीदृष्टवतायाः—स्लेष्टदेवतायाः, सेवाप्रभावं—सेवाभावात्स्वयम्, उद्गाययता प्रकृतयता, पुनः निरपत्य-पूर्वैर्नृपतिपुत्रलाभोपायप्रधानाः निरपत्याः—रान्तानश्रुत्याः, ये पूर्वं—प्राचीनाः, वृषतयः, तत्पुत्रलाभोपायः—तत्पुत्रमाप्ति-साधनमेव, प्रधानभूतः—मुख्यभूतोऽयं यासा ताः, पौराणिककथायाः पुराणोक्तकथायाः, प्रस्तावयता प्रवर्तयता, पुनः देव-द्विजप्रसादात् देवताब्राह्मणप्रसन्नतावशात्, इहापि अस्मिन्नपि राजकुले, सर्वे सरुहम्, शुभं—कल्याणमेव, भविष्यति, इति प्रकृते प्रकृत्युत्तरानुशोषतिविषये, प्रयोजयता कथयता [स] । पुनः पुत्रकामयन्तीभिः स्वल्पपुत्रमित्यन्तीभिः, अन्तः-पुरकामिनीभिः अन्तःपुरवधुभिः, विधीयमानविविधव्रतविदोषं विधीयमानाः—क्रियमाणानां, विविधाः—अनेकप्रकाराः, व्रतविशेषाः—नियमविशेषा यस्मिन्सादृशम्, कीदृशीमित्याभिः ? आतोपदिष्टदृष्टप्रत्ययौपधपानप्रसक्ताभिः आतोः—शिष्टेः, यथायथं कर्तुमिर्न तु प्रतारकैरित्यर्थः, उपदिष्टानि—पाठव्यत्येन प्रतिपादितानि, एवं दृष्टप्रत्ययानि—प्रतीक्षितविधानानि, यानि औषधानि, तेषां पाने—सत्रपाने, प्रसक्ताभिः—आसक्ताभिः, पुनः क्षिग्धमधुराभ्यवहारिणीभिः शिग्धं—तरलं, न तु रुक्षम्, मधुरं—माधुर्ययुक्तं वस्तु, अभ्यवहर्तुं—भोज्यं क्रीलं यानां तादृशीभिः, पुनः आभरणकलापार्पितम् अलङ्कारगण-विहितम्, जात्यरज्जजातं रचिररजसमुद्गम्, कलयन्तीभिः धारयन्तीभिः, कीदृशं तत् ? अनल्पगुणोपेतम् अधिरगुणा-न्वितम्, पुनः अपेतदोषैरपि दोषव्यवैरपि, वज्रमणिभिः वज्राक्षयमणिविशेषैः, वर्जितं रहितम्, पुनः वचनतादिदोष-घन्ध्यानि कण्डित्यादिदृष्टगन्ध्यानि, प्रशस्तफलानि उत्तमोत्तमकथानि, श्रद्धाप्रवणेन श्रद्धाविवेकेन, चेतसा हृदयेन, ज्ञातीनां बन्धूनाम्, द्विजातीनां विप्राणां च, गृहेषु प्रदिष्टवतीभिः उपहारविधया प्रेषयन्तीभिः, पुनः लक्षणाभिन्न-तया सन्तानादिचिह्नव्यगमननिपुणतया, गृहीत्वामकरतलाङ्गुष्ठमूलस्थूलरेखासंस्थानां एहीता—सन्तानविहायेन परिचिता, वामकरतलाङ्गुष्ठस्य वामहस्ताङ्गुष्ठस्य, गृहे—मूलभागमित्यतानाम्, स्थूलरेखायां—विशदरेखायां संवदा यस्मिन्सादृशी-नाम्, सखीनां सहचरीनाम्, तादृशसखीप्रतिपादितेत्यर्थः, श्रुतिसुखेन ध्वनप्रियेण, मुहुर्मुहुः अनेकवारम्, श्रुतेन ध्वनगोचरीकृतेन, वचसा पुत्रोत्पन्नदोषवन्ध्याव्येन, स्वयमानमुपगृह्णाद्गाभिः स्वयमानः—निर्दिष्टवचनं, मुगृह्णाद्गाः—मुगृह्यन्तो यासां तादृशीभिः, च पुनः, प्रथमालापजिघृक्षया प्राप्तिर्गर्भगणशुभपया, देव्याः राधायाः पुत्रो भविष्यति जरास्यते, नवेति साधिधायेव ताया समया एव, परिचारिकाभिः दासीभिः, अनुयुज्यमानानां वृष्ण-यानानाम्, अप्रगल्भशिशुनां सुगणालक्षणां, वचनं तदुत्पत्त्यवयवम्, भीतभीतेन अनभिमतोत्प्रेषणदृष्टीव भीतेन, मनसा, आकर्णयन्तीभिः शश्वतीभिः, पुनः कीदृशीभिः ? शुद्धान्तजर्तोजनेन अन्तःपुरद्वाराजनेन, शश्वत् अनवरतम्, क्रियमाणगर्भप्रहणोपचाराभिः क्रियमाणाः—विधीयमानाः, गर्भप्रहणस्य—गर्भधारणस्य, उद्ग-चारः—उगाधो यातां तादृशीभिः, कीदृशेन द्वादशनेन ! उज्झितान्यकर्तव्येन उज्झितं—त्यक्तम्, अन्तः—गर्भप्रहणो-पचारादिरितम्, कर्तव्यं—कार्यं, येन तादृशेन, पुनः वृद्धसंप्रदायागतानि दृष्टप्रत्ययप्रधानानि, विविधौषधानि यदुपिध-गर्भधारणोपधानि, प्रयुञ्जानेन उपयुञ्जानेन, पुनः महानरेन्द्रेण सदता मन्त्रं—इति यथा, उज्झितानि, मन्त्रकण्डहानि मन्त्रादिगर्भजैर्यासीनि मन्त्रानि, यथात ताणं वामयुगे निलम्बयता, पुनः दृष्टप्रत्ययप्रतीतपरिवाजकोपदिष्टनीत्या

ग्रहणोपचाराभिः पुत्रकाम्यन्तीभिरन्तःपुरकामिनीभिर्विधीयमानविधिध्व्रतविशेषम् [ह], पञ्जरशुकैरपि प्रस्तुतवादिभिर्बन्दिभिरिवोच्चार्यमाणमङ्गलम् अन्तःपुरसारिकाभिरपि परिमितव्याहारिणीभिराराध्यजरतीभिरिव वित्तीर्यमाणराजवनिताशीर्वादम् अर्भकैरपि विनयनिभृतैः प्रवीणपुरुषैरिव निवार्यमाणक्षुद्रदासीपरस्परकलहम् [क्ष] । सर्वतश्च प्रशान्तेन शुचिना शुद्धवेपधारिणा परिजनेनाधिष्ठितम् उत्साहमयमिव प्रयत्नमयमिव श्रद्धामयमिव विनयमयमिषाचारमयमिव राजकुलमव्रजत् [ज्ञ] ।

तत्र च समाहृतसमस्तोपकरणेन परिजनेन यथाविधिविहितमज्जनोपचारः सकललोकाचारकुशलाभिः ससंभ्रममितस्ततो विचरन्तीभिर्चार्यनिताभिः कृतावतारणकमङ्गलः क्षणमात्रं विलम्ब्य ताम्बूलकर्पूरातिसर्जन-विसर्जितपुरोधःप्रमुखमुख्यद्विजातिः 'उत्तिष्ठत ! व्रजामो देवतायतनेषु' इत्यभिद्धानः संनिधानभाजं प्रणयि-जनमासनादुत्तस्यौ [अ] । अनुरिथितासन्नराजलोकरिवृत्तश्च तत्कालमेकहेलयोच्छलितेन संमूर्च्छतां दिगन्तरेषु मुहुर्मुख्यस्तकरतलप्रतिस्फलनविस्फारितनिनादानां यन्दिनां जयशब्दकलकलेन कथितनिर्गमो द्विजावसर-

दृष्टः-अनुभूतः, प्रत्ययः-विधासो वेपा तादृशाः, प्रतीताः-प्रख्याताः, ये परिमाजकालैः, उपदिष्टा-उपदर्शिता, या नीतिः-पद्धतिः, तथा, स्नपनमङ्गलानि अभिषेककृतमङ्गलानि, प्रवर्तयता प्रादुर्भावयता [ह] । पुनः कीदृशं राजकुलम्? बन्दिभिरिव, प्रस्तुतवादिभिः प्रकृतपुत्रोत्पत्तिषवादिभिः, पक्षे प्रपञ्चेण स्तुतं स्तुतिः, तदादिभिः-तत्प्रादिभिः, पञ्जरशुकैरपि, उच्चार्यमाणमङ्गलम् उद्धोष्यमाणमङ्गलिकवाक्यम् । पुनः आराध्यजरतीभिरिव पूज्यशुद्धाभिरिव, परिमितव्याहारिणीभिः परिमितमाषणशीलाभिः, अन्तःपुरसारिकाभिरपि अन्तःपुरस्थपक्षिविशेषैरपि, वित्तीर्यमाणराजवनि-ताशीर्वादं वित्तीर्यमाणः-वीर्यमानः, क्रियमाण इति यावत्, राजवनितानां-राज्ञीनाम्, आशीर्वादः-शुभाशंसनं यस्मिन्साह-शम् । पुनः प्रवीणपुरुषैरिव सभ्यजनैरिव, विनयनिभृतैः विनयनिधलैः, अर्भकैरपि बालकैरपि, निवार्यमाणक्षुद्र-दासीपरस्परकलहं निवार्यमाणः-निरुध्यमाणः, क्षुद्रदासीनां-नीचदासीनाम्, परस्परकलहः-अन्योऽन्यविवादो यस्मिन्सा-हशम् [क्ष] । पुनः सर्वतः सर्वप्रकारेण, प्रशान्तेन शान्तिशालिना, शुचिना पवित्रेण, शुद्धवेपधारिणा निर्मल-वेपाद्वयेन, परिजनेन परिवारेण, अधिष्ठितम् आश्रितम् । पुनः उत्साहमयमिव उत्साहपूर्णमिव, अक्षामयमिव श्रद्धासमृद्धमिव, आचारमयमिव चारुचरित्रपूर्णमिवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा [ज्ञ] ॥

तत्र तस्मिन्, राजकुल इत्यर्थः, समाहृतसमस्तोपकरणेन समाहृतं-सङ्गृहीतम्, 'समस्तं-सर्वम्, उपकरणं-ज्ञानोपकरणं येन तादृशेन, परिजनेन परिवारेण, यथाविधिविहितमज्जनोपचारः यथाविधि-विधिपूर्वकम्, विहितः-कृतः, मज्जनोपचारः-स्नपनरूपवेपा यस्य तादृशः, पुनः सकललोकाचारकुशलाभिः निखिललौकिकव्यवहारविपु-णाभिः, ससंभ्रमं सत्वरम्, इतस्ततः तत्र तत्र, विचरन्तीभिः विहरन्तीभिः, चार्यनिताभिः वेर्याभिः, कृतावतार-णकमङ्गलः कृतम्, अवतारणकमङ्गलं-ब्रह्माद्यलादिना अर्चनरूपं मंगलं स्वागतमङ्गलगानं वा यस्य तादृशः; क्षणमात्रं मुहुर्त-मानं, विलम्ब्य स्थिरवा, ताम्बूलकर्पूरातिसर्जनविसर्जितपुरोधःप्रमुखमुख्यद्विजातिः ताम्बूलानि-नागवल्लीपत्राणि, कर्पूराः-मुग्गन्धिद्रव्यविशेषाः, वेपाः, अतिसर्जनेन-दानेन, विवजिताः-लक्ष्माः, प्रस्थापिता इति यावत्, पुरोधःप्रमुखाः-पुरो-हितप्रभृतयः, मुख्यद्विजातयः-विशिष्टश्राद्धगण येन तादृशः; सन्निधानभाजं निवृत्तस्थितं, प्रणयिजनं स्वस्तेहास्पदव्यक्तिम्, उत्तिष्ठत स्वस्थानादुत्थानं कुरुत । देवतायतनेषु देवतामन्दिरेषु, व्रजामः वयं गच्छामः, इति एवम्, अभिद्धानः भुवत्, आसनात् उपवेशनस्थानात्, उत्तस्यौ उरिष्यतवान् [अ] । 'च पुनः, अनुरिथितासन्नराजलोकरिवृत्तः अनुरिथितैः-पश्चादुत्थितैः, आसन्नैः-पार्श्ववर्तिभिः, राजलोकैः-राजकीयजनेः, परितः-परिवेष्टितः सत्, तत्कालं उत्क्षणम्, एकहेलया एवार्धं युगपदिलयः, उच्छलितेन सर्वेण प्रधावितेन, पुनः दिगन्तरेषु दिग्गोत्रेषु, सम्मूर्च्छतां सर्व-भवंताम्, मुहुर्मुख्यस्तकरतलप्रतिस्फलनविस्फारितनिनादानां मुहुः-अनेस्वारम्, मुखेषु, न्यस्तानि-विश्रितानि, यानि करतलानि, तेषां प्रतिस्फलनेन-भमिषातेन, विस्फारितः-वर्धितः, निनादः-ध्वनिर्यैस्वादेशानाम्, यन्दिनां स्तुतिपठना-

मण्डपान्निर्जगाम [आ] । सत्वरनिपादिदौकितकरोणुकारुदश्च पश्चादधिरूढेन ताम्बूलकरङ्कवाहिना विधूय-
मानचामरः पुरःप्रधावितोर्ध्वीकृतकनकत्रेप्रतीहारनिर्दिश्यमानमार्गेण गृहीतविविधधैतिना पदातिनिवहेन
विराजमानः पृष्ठतः प्रचलितेन च संध्रमोत्तालगतित्ना गन्धोदकक्षीराज्यदधिभृतशातकुम्भकुम्भानुद्धृता जलार्द्र-
कर्षटावगुण्ठितविचित्रकुमुदामगर्भान् क्षेत्रकरण्डकान् कलयता मलयजकादमीरकृष्णागुरुकर्पूरपूर्णानि रत्न-
भाजनानि विभ्रता रुक्मधदेशारोपितान्श्च विचित्ररूपान् महाहृदयस्त्रभारकान् धारयता गृहीतशशासपुरुपाधिष्ठि-
तेन प्रेष्यलोकैकानुगम्यमानो राजकुलान्निरगच्छत् [इ] । गत्वा च शक्रावतारे प्रथममेव विहितपूजासत्कारो
नगरदेवतायतनेषु सर्वेष्वानुपूर्व्यां विचचार [ई] । चिरदर्शनादभिनवीभूतकौतुकस्य चास्य यदृच्छया पुर-
प्रासादसुरसद्वनकूपोद्यानवापीसहस्रसंकुलमकाल एव प्रकटितोत्सवैः पौरलोकैः प्रतिभवनमुत्तम्भितानेकराग-

नाम्, जयशब्दकलकलेन जयकारकोलाहलेन, कथितनिर्गमः, सूचितनिक्रमणः, द्विजावसरमण्डपात् ब्राह्मणसभा-
मण्डपात्, निर्जगाम निष्क्रान्तः [आ] ।

च पुनः, सत्वरनिपादिदौकितकरोणुकारुदः सत्वर-शीघ्रम्, निपादिना-इत्थिपकेन, दौकिताम्-आनीताम्,
करोणुकां-इत्थिनीम्, आरुदः-अप्यासितः, "करोणुगजयोयायां क्षियां पुंति मतत्रजे" इति मेदिनी, पश्चात् पृष्ठभागे, अधि-
रूढेन आरूढेन, ताम्बूलकरङ्कवाहिना ताम्बूलानां यः करङ्कः-पानविशेषः, तद्राहिना तद्राहिणा गृह्येन, विधूयमान-
चामरः विधूयमानः-उदयमानः, चामरो यस्य तादृशः । पुनः पदातिनिवहेन पादचारितेन्येन, विराजमानः शोभ-
मानः, कीदृशेन ? पुरःप्रधावितोर्ध्वीकृतकनकत्रेप्रतीहारनिर्दिश्यमानमार्गेण पुरः-अभ्ये, प्रधाविताः-सत्वरं
प्रेषिताः, ये ऊर्ध्वीकृतकनकवेना-उद्धृतकनकदण्डाः, प्रतीहाराः-द्वारपालाः, ते निर्दिश्यमानः-सङ्केत्यमानः, मार्गं यस्य
सादृशेन, पुनः गृहीतविविधधैतिना पृष्ठबहुविषयणेन, पुनः पृष्ठतः पश्चाद्भागे, प्रचलितेन प्रस्थितेन, प्रेष्यलोकैकं
गृह्यजेन, अनुगम्यमानः अनुस्रियमाणः, राजकुलान् राजभवनान्, निरगच्छत् निर्गतः, कीदृशेन प्रेष्यलोकैकं ?
सन्ध्रमोत्तालगतित्ना सन्ध्रमेग-वेगेन, उताला-उदता, गतिः-गमनं यस्य तादृशेन; पुनः गन्धोदक-क्षीरा-
ऽऽज्य-दधिभृतशातकुम्भकुम्भान् गन्धोदकं-सुगन्धिजलम्, क्षीरं-दुग्धम्, आज्यं-घृतम्, दधि च, ते घृतान्-
पूर्णान्, शातकुम्भकुम्भान्-सुवर्णकलशान्, उद्धृता उद्ध्रिता "तपनीयं शातकुम्भम्" इत्यमरः, पुनः जलार्द्र-
कर्षटावगुण्ठितकुमुदामगर्भान् जलार्द्रकर्षटेन-जलक्षिप्तपटखण्डेन, अवरगुण्ठिताः-आच्छादिताः, कुमुदामानः-पुण-
मान्यानि गर्भं येषां तान्, क्षेत्रकरण्डकान् क्षेत्र(चित्रपात्रविशेषान्, कलयता धारयता, पुनः मलयज-कादमीरकृष्णा-
गुरुकर्पूरपूर्णानि मलयजै-चन्दनैः, कादमीरैः-इक्षुमैः, कृष्णागुरुभिः-काळगुरुभिः, कर्पूरैश्च, पूर्णानि, रत्नभाजनानि
रत्नमयपात्राणि, विभ्रता धारयता; पुनः रुक्मधदेशारोपितान् रुक्मधोपरिस्थापितान्, विचित्ररूपान् नानाहृषान्,
महाहृदयस्त्रभारकान् बहुमूल्यरत्नसमूहान्, धारयता बहता; पुनः गृहीतशशासपुरुपाधिष्ठितेन गृहीतं-घृतम्,
पल्लं-स्राष्टादिकं यैस्सादृशैः, आसपुरै-विश्वरूपसुरैः, अधिष्ठितेन-आश्रितेन [इ] । च पुनः, शक्रावतारे शक्राक्षि तीर्थे,
प्रथममेव सर्वतः प्रागेव, गत्या उपस्थाय, विहितपूजासत्कारः विहित-इत, पूजया तत्रलदेवताया अर्चनेन, सत्कार
भारो येन तादृशः सन्, सर्वेषु समस्तेषु, नगरदेवतायतनेषु नगणन्तर्वर्तिदेवतामन्दिरेषु, आनुपूर्व्यां क्रमेण, विचचार
धर्मण इत्यन्तर [ई] ।

चिरदर्शनात् चिरकालोत्तरदर्शनयोभाग्यानुभवादेतो, अभिनवीभूतकौतुकस्य अभिनवीभूतं-नवतामापन्नम्,
कौतुकं-रिदक्षारो यस्य तादृशस्य, अस्य रसः, तीव्रतिर्गाम्जुकारोपनिपातोपवापितः तीव्रः-तीक्ष्णः, अक्षयतार इति
वाच्यः, यः, शिर्नांशु-सूर्यं, तस्य कृपणं-किरणानाम्, उपनिगतं-परितः समुद्रमेव, उपवापितः-सन्तापमनुभासिनः,
स्वदुःखं स्वदन्तारम्, आचिषयासुरिय आशुशान्तुं-कृपयितुमिच्छुदिय, मत्स्याहः दिनमन्थमागः, प्रत्यासत्साह
सतिहितो बभूव । कीदृशस्य राहः ? यदृच्छया मपेच्छम्, अयोध्यां तन्नाम्री, पुरीं नगरी, पश्यतः दृष्टिगोचरतां नयतः,
कीदृशीम् ? पुरप्रासादसुरसद्वनकूपोद्यानवापीसहस्रसंकुलां पुरपाशादानां-नगणन्तर्वर्तिदेवतामन्दिरेषाम्, सुरसद-

वस्त्रध्वजप्रभाविस्तारितापूर्वसंघ्यामयोद्यां पुरीं पश्यतः, कचिददर्शनादुन्मनीभूतमानसं मान्यमृपिजनं गत्वा तदाश्रयेषु दर्शनेनानन्दयतः, कचिदुत्थाय सादरमप्रतः कृतनमस्काराञ्जलिवन्धानगरशृङ्खान् संगौरवमालपतः, क्वचित् सितकुसुमदामदर्शनपुरःसरमायेदितनिजप्रयोजनद्विजातिजनमयधानदानेनानुगृह्यतः, कचिदर्शनपथावतीर्णेषु शीर्षदेवतायतनेषु कर्मास्माय संपदि संपादितपूजासत्कारान् सूत्रधारान् व्यापारयतः, कचिदासन्न-सेवकनिषेदितदानविच्छेदासु दानशालासु दीनानायपथिकसार्थस्य सविशेषमन्नपानशयनौषधादिदानमधिक्रूतैः प्रवर्तयतः, क्वचित् स्वप्नानितेषु सरस्सु तटरोपितानां घटाश्वत्थादिविटपिनां पालनार्थमुद्यानपालानुचमयतः मार्गघटितं च सूक्तपादिनं दरिद्रयाचकसार्थमर्थसंभारेण भूरिणा कृतार्थीकृवतः, तीव्रतिमांशुकरोपनिपातोप-तापितः स्वदुःखमाचिख्यासुरिव प्रत्याससाद मभ्याहसमयः [उ] । सयत्रमुद्बुतहरिक्वशेन प्रातेरेव घव-

टिप्पनकम्—उद्बुतहरितकुशेन उद्याः—दर्भाः, अन्यत्र उद्या—बला [ऊ] ।

नानां—देवमन्दिराणाम्, कूपानाम्, उद्यानानां—क्रीडाकाननानाम्, वापीनां—जलाशयविशेषाणां च, सहस्रेण—दशयतसंख्यया संकुलां—व्याप्ताम्; पुनः अकाल एव अनवसर एवेति सन्ध्यायामनेति, प्रकटितोत्सवैः आविष्कृतोत्सवैः, पौरलोकैः पुर-वासिजनैः, प्रतिभूतं प्रतिशुभम्, उच्चम्भितानेकरागवस्त्रध्वजप्रभाविस्तारितापूर्वसंघ्याम् उच्चम्भितानाम्—उपरि लम्बिताम्, अनेकरागवस्त्रध्वजानां—विविधवर्णविशिष्टवस्त्ररचितपताकानाम्, प्रभाभिः—शीतिभिः, विस्तारिता—प्रकटिता, अपूर्व-संघ्या—विलक्षणसंघ्या, यस्यां तादशीम् । पुनः कीदृशस्य ! क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले, अदर्शनात् दर्शनावादेतोः, उन्मनीभूतमानसम् उत्सुकीभूतहृदयम्, मान्यम् आदरणीयम्, कृपिजनं मुनिजनम्, तदाश्रयेषु तदाश्रयेषु, गत्वा उन्मनाय, दर्शनेन स्वकर्मकावलोक्नेन, आनन्दयतः प्रभोदयतः । पुनः क्वचित् क्वचित् स्थले, उत्थाय आसनादुत्थानं कृत्वा, अग्रतः अग्ने, सादरम् आदरपूर्वकम्, कृतनमस्काराञ्जलिवन्धान् कृतः—सम्पादितः, नमस्का-रायं, अञ्जलिवन्धः—करद्वयमग्न्युत्तं यैसादृशान्, नगरशृङ्खान् नगरसम्बन्धिनो बृहज्जनात्, संगौरवं सादरं यथा स्वात् तया, आलपतः प्रोला किमपि ब्रुवत, पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने, सितकुसुमदामदर्शनपुरस्तरं शुभप्रप्य-मात्वावलोकनापूर्वकम्, आवेदितनिजप्रयोजनद्विजातिजनम् आवेदितं—विहापितम्, निजप्रयोजनं—स्वकार्यं येन तादृशं द्विजातिजनं—ब्राह्मणजनम्, अवधानदानेन तत्प्रयोजनश्रवणावहितहृदयदानेन, अनुगृह्यतः अनुकम्पयतः । पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले, शीर्षदेवतायतनेषु मंत्रदेवमन्दिरेषु, दर्शनपथावतीर्णेषु दृष्टिपथमागतेषु सस्य, कर्मास्माय वीर्षोद्धारितकर्मास्माय, संपदि तत्सणे, सम्पादितपूजासत्कारान् सम्पादितः—कृतः, पूजया—श्रीत्या, सत्कारं येषां तादृशान्, सूत्रधारान् गृहनिर्माणशिल्पिविशेषान्, व्यापारयतः प्रवर्तयतः । पुनः क्वचित् कुत्रचित् स्थाने, आसन्न-सेवकनिषेदितदानविच्छेदासु आसन्नसेवकेन—निष्कृतवर्तिसेवकेन, निषेदितः—सूचितः, दानविच्छेदः—अनादिदाननिश्चितीषु तादृशीषु, दानशालासु दानालयेषु, दीनानायपथिकसार्थस्य दीनानां—दरिद्राणाम्, अनाथानाम्—निराश्रयानां च, पथिकानां—मार्गगमिनाम्, सार्थस्य—समूहस्य, सविशेषम् अयापारणम्, अन्नपानशयनौषधादिदानं अन्नानि—तण्डुल-चूर्णोदीनि, पानानि—जलदुग्धादिपेयवस्तूनि, शयनानि—शङ्खा-कटादिरथान्याः, औषधानि—तेगनासकत्रयानि, आदयो येषां तेषां वस्तूनां, दानम्—अर्पणम्, तत्र अधिक्रूतैः नियुक्तजनद्वारा, प्रवर्तयतः निर्विच्छेदं कारयतः । पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने, स्वप्नानितेषु स्वप्नानितेषु स्वप्नानितेषु, सरस्सु जलाशयविशेषेषु, तटरोपितानां घटोपरि प्रादुर्भावितानाम्, घटाश्वत्थादिविटपिनां व्यभोवपिपलादिदृश्याणाम्, पालनार्थं रक्षणार्थम्, उद्यानपालान् उद्यानरक्षकान्, उद्यम-यतः प्रेरयतः । च पुनः, मार्गघटितं मार्गं मिलितम्, सूक्तपादिनं प्रियवादिनम्, दरिद्रयाचकसार्थं निर्धनयाचक-समूहम्, भूरिणा अधिकेन, अर्थसम्भारेण विभवीपेन, कृतार्थीकृवतः सन्तोषयतः [उ] । सयत्रे वस्त्रपूर्वकं यथा स्वात् तया, उद्बुतहरिक्वशेन उद्याः—अन्यत्रात्मण्डलाविष्कृतयिताः, प्रकटिता इति यावत्, हरितः—दिश एव, उद्याः—दर्भाः येन तादृशेन, पक्षे हरितेद्या—अवस्था, पुनः प्रातेरेव—प्रातःसमय एव, घवलितोदयांचलहुमशिक्षेत्

लितोदयोचलद्रुमशिररमयचित्यं तारकाकुसुमविसरुहसितेन मन्दमन्दमरुणेन प्रेयमाणस्यन्दनो नाकमन्दा-
विनीक्षानमिव संप्रधार्य मनसि विहायसो मध्यमध्यासुरोद्गामुरुहिणीनाथः [ऊ] ।

क्षितिपालशिथिलितकरप्रहाः खेदनि श्वासानिव समुत्सृष्टमुष्णान्नभक्षतः स्वैरस्वैरभारेभिरे यकुमः [क्र] ।
तरुमूलदृश्यमानश्यामपरिमण्डलच्छायावलयो वलयदातपदाहविच्छेदाय देहनिहिताद्रपद्मिनीदला इवालक्ष्यन्त
नगरोपान्तवनभुवः [ऋ] । पर्याकुलितपर्यन्तगृहनिवासिगणिकाजनाः सवेदना इव सुरगृहाङ्गणेषु रेसुरश्रान्त-
वेवलकधदनवातनिर्भराध्मातकुक्षयो विशृङ्खलं धूपवेलाशङ्काः [ल] । प्रभिन्नशङ्करन्मदासारसिकराजपथाः
प्रतस्थिरे जलावगाहाय संलयनप्रतः प्रहृतपट्टमृदङ्गपट्टहाः पट्टहस्तिनः [लृ] । कपाटदारापाशकनिर्दाराफालन-
याचालानि गृहोन्मुखापणिकसंवृतपण्यासु विपणिवीथीषु प्रत्यापणद्वारमघटन्त फालायसतालकानि [ए] ।

टिप्पणकम्—लय-ताललयविशेष [लृ] ।

ध्वलितम्-उद्भासितम्, उदयाचलस्य-उदयगिरे, ये ह्रमा-शृङ्खलात्तयो शिखरं येन तादृशम्, तारकाकुसुमं तारकारूप-
पुष्पम्, अपचित्य उपचदस्य, उल्लसितेन प्रसन्नेन, कृष्णकुसुमरूपगङ्गाक्षानोपकरणधारिणेत्यर्थं, अरुणेन स्वर्णधारिणा-
मन्दं मन्दं धनै धनै, प्रेयमाणस्यन्दनं वायमानरथ, मधुरुहिणीनाथः कमलिनीपति सूर्य इत्यर्थं, नाक-
मन्दाकिनीक्षानं खर्गहायां क्षानम्, मनसि हृदि, संप्रधार्य इव निधिलेखेत्युपेक्षा, विहायसो आकाशस्य, मध्यं
मध्यभागम्, मध्याध्यासुरोह आलङ्घन, मध्याह्नवेला समुपस्थितेति भाव [ऊ] ।

तस्या वेलयां क्षितिपालशिथिलितकरप्रहाः क्षितिपालेन-राज्ञा मेघवाहनेन, तद्रूपनायकेनेत्यर्थं, शिथिलित-
शैथिल्यमापादित, करप्रह-राजमालाभागग्रहणं, पक्षे इत्यग्रहणं यासा तादृश्यं, ककुमः दिशं किन्तु लिङ्गसाम्येन
समासोत्पत्त्या नाधिकार्य, खेदनि-भ्यासानिव भ्रमजनितनासामाहतानिव्युत्प्रेक्षा, उष्णान् म्रीष्मात्, नभक्षतः पचनान्,
स्वैरस्वैरं मन्दं मन्दम्, समुत्सृष्टम् सम्यग् भोक्तुम्, आरेभिरे-आरुच्यवलय, मध्याह्नवेलायां षडतामुष्णपवनानां
परमहृदशैथिल्यहेतुवखेदनि श्वासरूपत्वेनोपेक्षा बोध्या [ऋ] । तथा तरुमूलदृश्यमानश्यामपरिमण्डलच्छाया-
वलयो, तरुणा-शृङ्गाणाम्, मूले-अध स्थले, दृश्यमाना, श्यामा-कृष्णवर्णा, परिमण्डलच्छाया-शृङ्गाङ्गुष्णेन वल्लोकात्
मध्याह्नकालिकच्छाया एव, वलयानि मणिबन्धालङ्करणानि यासा तादृश्यं, नगरोपान्तवनभुवः नगरनिकटवर्तिवनभूमय,
लिङ्गसाम्येन तद्रूप कामिन्य इत्यर्थं, वलयदातपदाहविच्छेदाय बलवता-तीव्रेण, आतपेन यो वाह-ताप, तद्विच्छे-
दाय तरुप्रथमनाथ, देहनिहिताद्रपद्मिनीदला इव देहेषु क्षीरेषु, निहितानि-निवेशितानि, आर्द्रपद्मिनीदलानि-सरस-
कमलिनीपत्राणि यासां तादृश्यं इव, अलक्ष्यन्त प्रतीयन्ते स्म [ऋ] । तथा सुरगृहाङ्गणेषु देवमन्दिरमध्यमार्गेषु,
धूपवेलाशङ्का, धूपवेलायां-धूपदानसमये, नायमाना, शङ्का, विशृङ्खलं निर्विच्छेदं यथा स्यात् तथा, सवेदना इव
मध्याह्नकसन्तापपीडिता इत्युपेक्षा, रेसुः ध्वनिं चक्रुः, कीदृशा ? अध्वन्तदेवलकधदनवातनिर्भराध्मातकुक्षयः
अध्माता-अविरता ये, देवलकानां-देवसेवोपजीविनाम्, धदनवाता-मुखपचना, तै निर्भरम्-अलन्त यथा स्यात् तथा,
ध्माता-अभिहतता, कुक्षयो मध्यभागा येया तादृशा, पुन पर्याकुलितपर्यन्तगृहनिवासिगणिकाजनाः पर्याकुलिता-
खष्वनिगिच्छेजिता, पर्यन्तगृहनिवासिन-विकटगृहवासिभ्यां, गणिकाजनां-वेश्याजनां यैस्तादृशा [लृ] । तथा तस्या
वेलयां पट्टहस्तिनः प्रयाणगजा, गजेन्द्रा इति यावत्, जलावगाहाय जलमजनाय, प्रतस्थिरे प्रस्थिता,
कीदृशा ? प्रभिन्नशङ्करन्मदासारसिकराजपथा प्रभिन्न-यौवनेन विदारितो य, शङ्क-ललाटस्थि, तस्यात्
क्षरता-क्षवता, मदासारेण-दानजलधारया, सिफ-आर्द्राकृत, राजपथ-राजमार्गो यैस्तादृशा, पुन अम्रतः अप्रे,
सलय शृङ्गागीतवायानामेकतानता लव, तेन सहितं यथा स्यात् तथा, प्रहृतपट्टमृदङ्गपट्टहाः प्रहृता-प्रणादिता,
पट्टव-स्फुटनादिन, मृदहा मुरजाख्यवाद्यविशेषा, पट्टहा-दंकाख्यवाद्यविशेषाश्च येषां तादृशा [लृ] । तथा
गृहोन्मुखापणिकसंवृतपण्यासु गृहोन्मुले-क्षानभोजनार्थं गृहामनोवर्ते, आपणिके-यमिज्जै, संश्रतानि-भक्त-
विहितानि, पण्यानि-विकेटव्यवस्तानि यासु तासु, विपणिवीथीषु आपणेषुङ्कणेषु, प्रत्यापणद्वारं प्रतिवहद्वारम्,

क्रमेण च, कठोरतां प्रपन्ने दिवसतारुण्ये किञ्चिदुपरतपौरकोलाहलायां नगर्यां विनिर्गतप्रामलोक्तोक्तसंगमेषु
शृङ्गादकेषु, सुप्रहृष्टवठरच्छात्रसत्त्वरोच्चार्यमाणग्रन्थादिप्रथितदेवतास्तुतिश्लोकासु चन्द्रिताचार्यचरणशिष्यगण-
संश्रियमाणनिजनिजपुस्तकासु क्षणमात्रप्रवृत्तयदृच्छालापरमणीयासूक्तिघ्नतीषु, विद्यामठव्याख्यातमण्डलीषु,
अनुचरगृहीततैलामलककङ्कनेषु प्रस्थितेषु स्नानाय सरयूतटानि तिलदर्भपत्रिकापूर्णपत्रपुटपवित्रपाणिषु श्रोत्रि-
येषु, न्यञ्चञ्चशुकुनिपीयमाननिर्ग्विश्रान्तसारणिजलासु, विरतारघट्टकमसमुच्छ्रुसत्सलिलमज्जत्सोपानासु
गृहकर्मविरवाभिर्गैहिनीभिरवगाह्यमानासु, भवनवापीषु, वृषितकलविहङ्गचक्रत्रालाकुलितपर्यन्तेषु पूर्यमाणेषु
द्विजकुमारिकाभिः कुटजलेन निष्कुटलतामण्डपावलम्बिषु प्रपिकाकर्परेषु, कारार्पितोन्मृष्टतारताम्रभाजनासु

तिप्पनकम्—शृङ्गाटकं—चतुष्पथः । निष्कूटः—गृहवाटिका । गलन्तिका—कुण्डिका [दे] ।

कालायसतालकानि कालायसं-लौहविशेषः, हस्तिर्मितानि तालग्रानि-द्वारपिधानयन्त्राणि, अघटन्त संघट्टते
सु, संलग्नानि, कीदृशानि? कपाटदारुपाशकनिर्दयास्फालनवाचालानि कपाटदारुणां-कपाटफलकानाम्,
यत् पाशकं-परस्परसंघट्टकयन्त्रविशेषो, जडीरपदव्यवहृतं, तस्य यन्निर्दयम्-अतिमानम्, आस्फालनम्-आकषणम्,
तेन वायाद्यानि-शब्दाद्यमानानि [ए] । क्रमेण शनैः शनैः, दिवसतारुण्ये दिनप्रागल्भ्ये, कठोरतां दिनकरकिरण-
सम्पाततीव्रताम्, प्रपन्ने प्राप्ते सति, भूमिपतिः राज्ञा मेघवाहनः, शनैः शनैः स्वनिवासं निजमन्दिरम्, आगन्तुम्
आगमनाय, प्रवर्तते प्रवृत्तः । कस्या कस्मिन् कथम्भूतायां कथम्भूते च सति? नगर्याम् अयोध्यायाम्, किञ्चिदुपरत-
पौरकोलाहलायाम् किञ्चिदुपरत-ईषनिवृत्तः, पौराणा-पुरवासिनाम्, कोलाहले यस्यां तथाभूतायां सत्याम्, तथा
शृङ्गादकेषु चतुष्पथेषु, विनिर्गतप्रामलोक्तोक्तसंगमेषु विनिर्गतः-निवृत्तः, प्रामलोक्तानां-प्रामोणीजनानाम्, श्लोकः
ईषत्, सङ्गमः-सम्मलेन येषु तादृशेषु ससु, तथा विद्यामठव्याख्यातमण्डलीषु विद्यामठेषु-विद्यालयेषु, या व्याख्यात-
मण्डल्यः-व्याख्यातनाय-अध्यापनाय, घटिता मण्डल्यः-सच्छात्राव्यापकमण्डल्य इत्यर्थः, ताषु, सुप्रहृष्टवठरच्छात्र-
सत्त्वरोच्चार्यमाणग्रन्थादिप्रथितदेवतास्तुतिश्लोकासु सुप्रहृष्टैः-अनभ्यायावसरप्रसितोऽतिप्रसुदितैः, वठरैः-मूर्खैः,
अध्यापनविरहितैरिति यावत्, छात्रैः, सत्वरै-ससम्भ्रमं यथा स्वात् तथा, उच्चार्यमाणः-पठ्यमानाः, गीयमाना इति यावत्,
ग्रन्थादिषु-ग्रन्थारम्भेषु, ग्रन्थिताः-निवेदिताः, श्लोका वासु तादृशीषु, पुनः चन्द्रिताचार्यचरणशिष्यगणसंश्रियमाण-
निजनिजपुस्तकासु चन्द्रिताचार्यचरणशिष्यगणसंश्रियमाण-आचार्यस्य-विद्याचार्यस्य, चरणौ-पादौ येन तादृशेन, शिष्यगणेन-विद्यार्थिधर्म्येन,
संश्रियमाणं-विधीयमानम्, आवरणवध्यमानमिति यावत्, निर्जं निर्जं-स्वं स्वं, पुस्तकं यासु तादृशीषु, पुनः क्षणमात्रप्रवृत्त-
यदृच्छालापरमणीयासु क्षणमात्रं प्रवृत्तेन-सुदृढमात्रप्रवृत्तेन, यदृच्छालापेन-यथेच्छालापेन, रमणीयासु-वचिरासु,
उत्तिघ्नतीषु गृहव्यमानार्थमुसुकासु सतीषु । तथा श्रोत्रियेषु वेदाध्ययनेषु, अनुचरगृहीततैलामलककङ्कनेषु
अनुचरैः-मूर्खैः, गृहीतानि-घृतानि, तैलं-तिलानां तदुत्प्लक्षिततिलसर्पपाचीनां श्लेहः, आमलकं-विरिधि लेपनाय आमलकीद्रव्यं,
कङ्कनं-तन्नामकं केशभान्नौपकरणं च येषां तादृशेषु, पुनः तिलदर्भपत्रिकापूर्णपत्रपुटपवित्रपाणिषु तिलैः-दिव्याल-
वित्तैः, दर्भपत्रिकाभिः-कुत्रपत्रैश्च, पूर्णैः, पत्रपुटेन-पत्रमयपुटेन, पवित्रैः, पाणिः-हस्तौ येषां तादृशेषु च, स्नानाय मज्जताय,
सरयूतटानि सरस्वात्पनदीतीराणि, प्रस्थितेषु प्रयातेषु ससु । तथा भवनवापीषु गृहनिश्चयवर्तिवापीषु, गृहकर्मविर-
ताभिः गृहकर्मविद्वेषु, गैहिनीभिः स्त्रीभिः, अवगाह्यमानासु प्रविश्यमानासु सतीषु, कीदृशीषु तासु? न्यञ्चञ्च-
शुकुनिपीयमाननिर्ग्विश्रान्तसारणिजलासु न्यञ्चन्त्या-तिर्यगपोच्छन्त्या, चञ्च-ओष्ट्री येषां तादृशैः, शुकुनिभिः-
पक्षिभिः, पीयमानानि, विद्यायाः-गभीरायाः, विद्यान्तायाः-प्रवाह्रदितायाः, सारण्याः-हृन्निमग्नद्रनद्याः, जलानि यासां
तादृशीषु, चञ्चकौटिके अभ्याम् इत्यमरः । पुनः विरतारघट्टकमसमुच्छ्रुसत्सलिलमज्जत्सोपानासु विरतेभ्यः-
तिष्ठतश्चलेभ्यः, अरघट्टेभ्यः-अलोदरणयन्त्रेभ्यः, क्रमेण-मन्दगत्या, समुद्रसता-नि सरता, सलिलेन, मज्जन्ति-क्रियमाण-
जानानि, सोपानानि-निषेणिका दायां तादृशीषु । पुनः निष्कुटलतामण्डपावलम्बिषु निष्कुटेषु-गृहनिक्कटोद्यानेषु, ये
लतामण्डपा-लतागृहाः, तदनलम्बिषु-तदुर्ध्ववस्थाधिषु, प्रपिकाकर्परेषु प्रपा नाम पानीयशाला, प्रपा पानीयशालिका;

दिवसलक्ष्मीष्विव समासन्नाण्डलासु हिण्डन्तीषु देवतायतनमण्डलेषु विमलान्मरधरासु गृह्णासु, भर्तृसन्ध्याः पासनोत्सुकासु गृह्णन्तीष्वभ्युक्षणमनुक्षणावलोकितगलन्तिकामूलसंगलज्जलकणासु द्विजातिगृहिणीषु, गृहामि- मुखतरुशाखासीनवायसकुलावलोकितवलिषु ह्यमानेषु वैश्वदेवानलेषु, अध्ययनमुखरेष्वितस्ततो भ्रमत्सु गृह- पतिभवनवनखण्डभ्रमरेषु भिक्षाचरेषु, प्रवातपट्टशालावलम्बितपञ्जरे पाकपिञ्जराणि शकलयति तरुफलानि संवृतालोपे शुक्रसारिकाफलापे, निवृत्तरसवतीधूमेषु समुपलिप्यमानाजिरभूमिषु प्रक्षाल्यमानासनेषु माज्य- मानकांस्परजतादिभाजनेषु भोजनशालासंचार्यमाणविधिघाहारपाकेषु प्रतोलीशिखराधिरूढपुरोहितपरीक्ष्य- माणाध्ययनमुखरोन्मुखद्विजेषु सर्वतः संवृतेषु सत्रिणां भवनेषु, भूमिपतिरवलोकितामिमतनगरीप्रदेशः समासा-

इत्यमरः, तस्मिन्निधुषु, कर्परेषु-जलाधारकपालेषु, द्विजकुमारिकाभिः शिप्रालिकाभिः, कुटजलेन खोपनीतपठोद्धृत- जलेन, पूर्वमाणेषु क्रियमाणपूरेषु ससु, कीदृशेषु? तृपितकलविद्मन्त्रवालाकुलितपर्यन्तेषु तृपितानां-पिप- सितानाम्, कलविद्याना-चटकानाम्, चक्रवालेन-मण्डपेन, आकुलितः ध्यातः, पर्यन्तः-प्रान्तप्रदेशो यथा तादृशेषु । तथा गृह्णासु गृह्णीजनेषु, समासन्नाण्डलासु सूर्यमण्डलसहितासु, दिवसलक्ष्मीषु दिनशोभासु इव, करारपितोन्मृष्ट- तारताभ्रभाजनासु करेषु-स्वखट्वेसु अपितानि-क्षितानि, उन्मृष्टानि-प्रक्षालितानि, तारताभ्रभाजनानि-उत्कृष्टतारताभ्रभाजनाणि यामिस्त्रादृशीषु, पक्षे करणो-सूर्यकिरणानाम्, अपितेन-सूर्यकर्तृकेन अर्पणेन, उन्मृष्टानि-विशोधितान्मृष्टकाराणि, प्रक्षालितानीति यावत्, तारताभ्रभाजनानि यामिस्त्रादृशीषु, पुनः विमलान्मरधरासु विमलं-स्वच्छम्, अम्बरं-वस्त्रं पक्षे अकिंशं च धरन्ति यस्त्रादृशीषु; पुनः देवतायतनमण्डलेषु देवमन्दिगृहेषु, हिण्डन्तीषु गच्छन्तीषु सतीषु, तथा भर्तृ- सन्ध्यापासनोत्सुकासु भर्तृ-पत्युः, यत् सन्ध्यापासनं-सन्ध्याबन्दनम्, तत्रोत्सुकासु; अनुक्षणावलोकित- गलन्तिकामूलसंगलज्जलकणासु अनुक्षणं-प्रतिक्षणम्, अवलोकिता-दृष्टा, या गलन्तिका-स्वमूलतः स्वल्पजलधारा- स्त्रावकः पात्रविशेषः, तन्मूलात्-तन्मूलस्थच्छिद्रद्वारा, सगलन्त-संभवन्तः, जलकणा यासां तादृशीषु, द्विजातिगृहिणीषु प्राज्ञणीषु, अभ्युक्षणम् अभिषेकं, गृह्णीषु प्राप्नुवतीषु । तथा गृहामिमुखतरुशाखासीनवायसकुलाव- लोकितवलिषु गृहामिमुखाः-स्वलावासगमनोमुखाः, ये तरुशाखासु, आसीनाः-उपविशन्तः, वायसाः-काकाः, तेषां इलेन-समूहेन, अवलोकितः-दृष्टः, बलिः-समर्पणमागो येषु तादृशेषु, वैश्वदेवानलेषु विश्वदेवोद्देश्यकथनामिषु, ह्यमानेषु प्रसिद्धविद्योद्दीप्यमानेषु ससु, मध्याह्नकालविहितवैश्वदेवयज्ञे काकवितरणस्येतिवर्तव्यतात्वात् । तथा अध्ययनमुखरेषु अध्ययनवाचालेषु, गृहपतिभवनवनखण्डभ्रमरेषु गृहपतीना-गृहस्थानाम्, यानि भवनानि-गृहा, तद्व्या-ये पनखण्डाः-वनविशेषाः, उपवनानीति यावत्, तस्मिन्निधुष्वभ्रमररूपेषु, भिक्षाचरेषु भिक्षुकेषु, इतस्ततः अन तत्र, भ्रमत्सु विचरत्सु ससु । तथा प्रवातपट्टशालावलम्बितपञ्जरे प्रवाताः-प्रकृष्टा चाताः पवनानि यसां तादृश्याम्, पट्टशालायां-प्रधानप्रासादे, चित्रशालायामिति यावत्, अवलम्बितानि-उपरि स्थापितानि, पञ्जराणि पक्षिनिचक्षणयज्ञ- विशेषा यस्य तादृशे, संवृतालोपे मध्याह्नवेलायां निरुद्धाभाषणे च, शुक्रसारिकाफलापे तथात्थपक्षिगणे, पाकपिञ्जराणि पाकेन-पाकव्ययेन, पिञ्जराणि-क्रियदक्षपीतवर्णानि, तरुफलानि, शकलयति भक्षयति सति, सत्रिणां याश्चिहना भोजनादिदानक्षेत्राध्यक्षाणां वा, भवनेषु गृहेषु, सर्वतः सर्वप्रकारेण, संवृतेषु पिहितद्वारेषु ससु, "सत्रं यज्ञे सदादानाच्छादनाख्यवैतवे" इति मेदिनी, कीदृशेषु? निवृत्तरसवतीधूमेषु निवृत्ता-पाकसमाप्त्या विघ्नान्ता, "रसवती- धूमाः-पाकालयसम्बन्धिधूमा येषु तादृशेषु, "रसवत्यां तु पाकस्थानमहानसे" इत्यमरः, पुनः समुपलिप्यमानाजिरभूमिषु सस्यक् उपलिप्यमाना-द्विजभोजनार्थं गोमनोदकविशोध्यमाना, अजिरभूमिः-प्राज्ञगभूमिर्यथा तादृशेषु, पुनः प्रक्षाल्य- मानासनेषु प्रक्षाल्यमानानि-जलेन माज्यमानानि, आसनानि-काष्ठफलकाद्युपवेशनस्थानानि येषु तादृशेषु, पुनः माज्य- मानकांस्परजतादिभाजनेषु माज्यमानानि-प्रक्षाल्यमानानि, कस्परजतादिप्रत्यनिर्मितानि, भाजनानि-भोजनपात्राणि च येषु तादृशेषु, पुनः भोजनशालासंचार्यमाणविधिघाहारपाकेषु भोजनशालायां-भोजनगृहे, सचर्यमाणः-भानीय- मानाः, विविधाः-बहुविधाः, आहारपाकाः-भोजनीयवस्तूनि येषु तादृशेषु, पुनः प्रतोलीशिखराधिरूढपुरोहितपरी- क्ष्यमाणाध्ययनमुखरोन्मुखद्विजेषु प्रतोल्याः-गोलं इतिप्रसिद्धस्य द्वारेणहस्य, शिखरे-उपरिभागे, अधिरूढे-आरूढे,

दितावसरैः श्रवणमूलमागत्य मध्याह्नकृत्याय प्रवर्तितो मागधश्लोकैरधिकृतैश्च राजलोकैः प्रवृत्ते शनैः शनैः
स्वनिवासमागन्तुम् [ऐ] । अवहिताधोरणचालितवारणश्चोर्ध्वोर्ध्वान्त्य विधृतेन तत्कालमाक्रान्तचूडामणि
दिवसमणिमदृष्टपूर्वमाद्राद् द्रष्टुमागतेन पौर्णमासीहिमगमस्तिनेव निवारितललाटं तपातपः सितातपत्रेण ह्य-
खुरोद्भूतरध्यारेणुधूसरितनेपथ्यैरातपम्लानमौलिदामभिः सर्वतोऽनुगम्यमानो नृपतिभिर्युं परि, सन्दानितानेक-
बन्दनमालमूर्ध्वविधृतवेत्रयष्टिभिः प्रथममेव सत्वरप्रयिटैरितस्ततः प्रहितदृष्टिभिर्द्वारपालैर्निरीक्षिताशेषकक्षान्त-
रस्मन्तिरिक्षोलेखिभिरनेकशतसंख्यैः सितप्रासादैः सर्वतः समाकुलं राजकुलमाससाद् [औ] ॥

॥ द्वारदेशे च तस्य विधृतवाहनस्तिमितमावासगमनाय तिर्यगुन्नमितमुखसंज्ञया प्रस्थाप्योभयतः पार्थिव-
समूहमन्तः प्रविश्य द्वितीये द्वारे चारणादचततार [औ] । निवारितपरिवारलोकश्च द्वारपालैः परिमितस्त-

पुरोहितैः-राजपुरस्कृतजनैः, परोक्ष्यमाणैः-कियमाणपरीक्षणैः, अध्ययनमुखराः-अध्ययनवाचालाः, उन्मुक्ताः-अध्ययन-
तत्पराध, द्विजाः-ब्राह्मणा येषु तादृशेषु, भूमिपतिः कीदृशः ? अवलोकिताभिमतनगरीप्रदेशः अवलोकिताः-निरीक्षिता,
अभिमताः-द्रष्टुमभीष्टाः, नगर्याः-अयोध्यायाः, प्रदेशाः-स्थानानि येन तादृशः । पुनः समासादितावसरैः प्राप्तप्रवर्तना-
वसरैः, मागधश्लोकैः मागधानां-बन्दिनाम्, श्लोकैः, अधिकृतैः प्रकृतकार्यनिपुणैः, राजलोकैः राजकीयजनैश्च,
श्रवणमूलं कर्णनिवरं पक्षे कर्णस्तमीपम्, आगत्य उपस्थाय, मध्याह्नकृत्याय मध्याह्नोचितस्नानादिकार्याय, प्रवर्तितः
प्रेरितः [ऐ] अवहिताधोरणचालितवारणः अवहितेन-सावधानेन, आधोरणेन-दृष्टिपत्रेण, चालितः-चलितुं प्रेरितः,
वारणः-हस्तौ यस्य तादृशः स राजा, राजकुलं राजमन्दिरम्, आससाद् प्राप्तवान्, गतवानिति यावत्, "आधोरणा
हस्तिकाः" इत्यमरः । कीदृशः ? ऊर्ध्वोर्ध्वान् राक्ष उपरि लम्बयित्वा, विधृतेन हस्तगृहीतेन, सितातपत्रेण धेतच्छत्रेण,
निवारितललाटनृपाऽऽतपः निवारितः-निवर्तितः, ललाटनृपस्य-सूर्यस्य, आतप-तापो यस्य तादृशः, केनेव ?
आक्रान्तचूडामणिम् आक्रान्तः-व्याप्तः, चूडामणिः-मुकुटो येन तादृशम् ; चूडामणेरभिमुखमुद्रासमानमित्यर्थः, अदृष्टपूर्वम्
भिन्नकालोदयेन पूर्वमदृष्टम्, दिवसमणिं सूर्यम्, आद्रात् जहात्, तत्कालं तत्क्षणम्, द्रष्टुम् निरीक्षितुम्, आगतेन
अवतीर्णं, पौर्णमासीहिमगमस्तिनेव पूर्णिमाचन्द्रेणेत्युल्लेखा । पुनः नृपतिभिः स्थाधिकृतभूपतिभिः, सर्वतः समन्ततः,
अनुगम्यमानः अनुस्रियमाणः, कीदृशैः ? ह्यखुरोद्भूतरध्यारेणुधूसरितनेपथ्यैः इयानाम्-अश्वानाम्, खुरैः-शकैः,
उद्धताः-उत्सिस्ताः, ये रध्यारेणवः-रथमार्गधूलयः, तैः धूसरितं-किञ्चिदपीतधेतताम्रापादितम्, मल्लिनोक्तमिति यावत्,
नेपथ्यं-वेपो येषां तादृशैः, पुनः आतपम्लानमौलिदामभिः आतपेन-सूर्यतापेन, म्लानिमापन्नानि, मौलिदामानि-किरो-
माल्यानि येषां तादृशैः । कीदृशं राजकुलम् ? उपर्युं परि ऊर्ध्वोर्ध्वभागे, सन्दानितानेकबन्दनमालं सन्दानिताः-निबद्धाः,
अनेकाः-बहुवः, बन्दनमालाः-तोरणवज्रो यत्र तादृशम् ; पुनः द्वारपालैः द्वाररक्षकैः, निरीक्षिताशेषकक्षान्तरं
निरीक्षितानि-अवलोकितानि, अशेषाणि-सममाणि, कक्षान्तराणि-प्रासादप्रकोष्ठाम्भ्यन्तराणि यस्य तादृशम्, "कक्षा स्वर्गा पदे
कास्या रणोद्ग-प्रकोष्ठयोः" इति धरणिशेषः ; कीदृशैस्ते ? ऊर्ध्वविधृतवेत्रयष्टिभिः उपर्युत्थापितवेत्रदण्डैः ; पुनः
प्रथममेव राशः प्रवेशात् प्रागेव, सत्वरप्रयिटैः कृतशीप्रवेशैः ; पुनः इतस्ततः जत्र तत्र, प्रहितदृष्टिभिः व्यापारित-
शेषजनैः ; पुनः कीदृशम् ? अन्तरिक्षोलेखिभिः गगनमण्डलोद्धर्षिभिः, अनेकशतसंख्यैः बहुशतसंख्याकैः, सितप्रासादैः
शेतमन्दिरैः ; सर्वतः समन्ततः, समाकुलं व्याप्तं वेष्टितमिति यावत् [औ] ।

च पुनः, तस्य राजकुलस्य, द्वारदेशे द्वारस्थाने, विधृतवाहनस्तिमितं विधृतं-निरुद्धम्, स्थिरीकृतमिति यावत्,
वाहनं यस्य तादृशम्, अत एव स्थिमितं-स्थिरीभूतम्, पार्थिवसमूहं नृपमण्डलम्, तिर्यगुन्नमितमुखसंज्ञया
तिर्यक्-कुटिलं यथा स्यात् तथा, उन्नमितेन-उत्थापितेन, मुखेन, या संज्ञा-संकेतः, तेन आवासगमनाय, उर्भयतः उभय-
भागतः, प्रस्थाप्य प्रस्थानार्थमनुगम्य, अन्तः मध्ये, प्रविश्य प्रवेशं-कृत्वा, द्वितीये, अपरस्मिन्, द्वारे, चारणात्
गत्रात्, अपततार अपस्तादागतः [औ] । च पुनः, द्वारपालैः द्वाररक्षकभूलैः, निवारितपरिवारलोकः निवर्तितानु-
गमिजनः, परिमितान्नराजपुत्रपरिवृतः परिमितैः-अल्पसंख्यकैः, आशौ-विधृतैः, राजपुत्रैः, परिवृतः-परिवेष्टितः सन्,

राजपुत्रपरिवृतश्चरणाभ्यामेव गत्वा मध्यमां मण्डपिकां तन्मध्यभागे तत्क्षणोपलिप्ताया निरन्तरक्षितसरसपुष्प-
प्रकरसुरभेरास्थानवेदिकायाः पृष्ठभागे प्रतिष्ठापितमुभयतः संयोजितमृगाङ्कमणिदारुनिर्मितोदारमत्तचारणक-
मनुपृष्ठमाहितोष्काञ्चनपीठमीपजरठकुमुदगर्भदलायदातमच्छधवलधौतपट्टांशु रूपटाच्छादितं दन्तपट्टमध्यास्त
[अं] । व्यपास्तसकलविहारकालकल्पितवेपः प्रक्षालितचरणपल्लवश्च परिचारकगणेन सत्वरोपसृतधृतकरक-
किङ्करकरावर्जितेन शिशिरवारिणा प्रक्षाल्य बलसंक्षोभधूलिधूसरश्रमस्वेदलघुलेखं मुखेन्दुमप्रतः स्थापिते मणि-
पतद्गहके प्रक्षिप्य कतिपयानुदकगण्डूपानुपस्पृश्य परिमृज्य चाभ्यग्रहस्तशाटकप्राहिसत्वरोपढौकितेन वक्ष्यपल-
वेन सहस्तपल्लवं घनमादरगृहीतजलार्द्रतालवृन्तेनान्यतमपरिचारकेण मन्दमन्दमुपधीयमानो मुहूर्तमिव स्थित्वा
द्वारदेशस्थकटककरवाकृष्टधावमानसंभ्रान्तवारिकम्, उत्सारितकान्तपुष्पवलितलिनायमानकुट्टिमोत्सङ्गम्,

टिप्पणकम्—उपस्पृश्य आचर्य । अभ्यग्रः—समीपवर्ती । आतालिकः—सूपकारः [अः] ।

मध्यमां मध्यवर्तिनीम्, मण्डपिकां लघुमण्डपम्, चरणाभ्यामेव पादाभ्यामेव, गत्वा, तन्मध्यभागे तन्मध्यस्थाने,
तरक्षणोपलिप्ताया तरक्षणकृतगोमयोद्वेपोपलेचनायाः, पुनः निरन्तरक्षितसरसपुष्पप्रकरसुरभेः निरन्तर-निविडं
यथा स्यात् तथा, क्षिप्तानां-विकीर्णानाम्, सरसानां-स्निग्धानाम्, पुष्पाणाम्, प्रकरेण-समूहेन, सुरभेः-सुगन्धाभ्यायाः,
आस्थानवेदिकायाः सभासम्बन्धिवेषाः, पृष्ठभागे पश्चाद्भागे, प्रतिष्ठापितं संस्थापितम्, दन्तपट्टं हस्तिदन्तमयं
फलकम्, अध्यास्त उपविष्टवान्, "पट्टः पेयणपाषाणे प्रणादीनां च बन्धने । चतुष्पथे च राजादिशासनान्तरपीठयोः" इति
मेदिनी, कीदृशम् ? उभयतः संयोजितमृगाङ्कमणिदारुनिर्मितोदारमत्तचारणकम् उभयतः-पार्श्वद्वये, संयोजितौ-
संजिवेशितौ, मृगाङ्कमणिषु-चन्द्रकान्तमणिषु मध्ये, यद्दाह-सारभूतं वस्तु, तेन उत्तमचन्द्रकान्तमणिनेत्यर्थः, निर्मितौ,
उदारौ-महान्तौ, मत्तवारणौ-मत्तगजौ, यस्मिन्नादृशम्, पुनः अनुपृष्टं पृष्ठभागे, आहितोष्काञ्चनपीठम् आहितं-
स्थापितम्, उच्चम् उत्तुङ्गम्, वाचनपीठं-सुवर्णमयमासनं यस्मिन्नादृशम्, पुनः ईपजरठकुमुदगर्भदलायदातम् ईपत्-
किञ्चित्, जरठानि परिणतानि, यानि कुमुदगर्भदलानि-कुमुदान्तवर्तिपत्राणि, तद्वत् अवदातम्-उज्ज्वलम्, पुनः अच्छधवल-
धौतधवलपट्टांशुकपटाच्छादितम् अच्छेन-निर्मलेन, धवलेन-शुभ्रेण, धौतेन-प्रक्षालितेन, पट्टेन-कौशेयरूपेण
उत्तमेन, अंशुकपट्टेन-सूक्ष्मवलेन, आच्छादितम्, "अंशुकं श्लक्ष्णवले स्यात्" इति मेदिनी [अं] । व्यपास्तसकल-
विहारकालकल्पितवेपः व्यपास्तः-स्रक्तः, सकलः-समस्तः, विहारकालकल्पितः-नगरीभ्रमणावसररचितः, वेपः-कृत्रिमरूपं,
येन तादृशः, च पुनः, परिचारकगणेन सेवकसमूहेन, प्रक्षालितचरणपल्लवः धौतपल्लवसंक्षोभरूपदः, स राजा,
बलसंक्षोभधूलिधूसरश्रमस्वेदलघुलेखं बलमक्षोभधूलिभिः-सेनासभारोदतरेणुभिः, धूसरा-धूपवर्णानि, श्रमस्वेदलघुलेखा-
श्रमजन्यस्वेदवि-दुरेखा, यस्मिन्नादृशम्, मुखेन्दुं स्वीकृत्यमुखचन्द्रम्, सत्वरोपसृतधृतकरककिङ्करकरावर्जितेन
सत्वरोपसृतस्य शीघ्रमुपागतस्य, धृता-गृहीता, करका-तुपागतोयं येन तादृशस्य, किङ्करस्य-मूलस्य, करेण-हस्तेन, आवाञ्जितेन-
समर्पितेन, शिशिरवारिणा-शीतलजलेन, प्रक्षाल्य विशोष्य, अग्रतः अग्ने, स्थापिते पृष्ठे, मणिपतद्गहके भणिमये,
पतद्गहके-यतन्तं गण्डुयं गृह्णीतयथकतस्तत्तके गण्डुपपात्रे, कतिपयान् परिमितान्, गण्डुपान् तुलकान्, प्रक्षिप्य
विस्मृज्य, सहस्तपल्लवं हस्तपल्लवेन सहितम्, वदनम्, उपस्पृश्य जलेन स्पृष्ट्वा, च पुनः, अभ्यग्रहस्तशाटकप्राहि-
सत्वरोपढौकितेन अभ्यग्रः नृशामिभिमुखो हस्तो यस्य तादृशेन, शाटकमाहिषा-मार्जनवक्ष्य गारिणा मूलन, सत्वरं-शीघ्रम्,
उपढौकितेन-उपनीतेन दत्तेन, वक्ष्यपल्लवेन पल्लवसदृशश्लक्ष्णवलेन, परिमृज्य परि-सर्वतोभावेन, मार्जनं कृत्वा,
आदरगृहीतजलार्द्रतालवृन्तेन आदरेण-प्रीत्या, गृहीतं-धृतम्, जलार्द्रं-जलाश्रुतम्, तालवृन्तं-तालव्यजनें येन तादृशेन,
अन्यतमपरिचारकेण बहूनां मध्ये केनचिदेकेन सेवकेन, मन्दमन्दं शनैः शनैः, उपवीज्यमानः क्रियमाणोपवीजनः,
मुहूर्तमिव क्षणमिव, स्थित्वा आहारमण्डपं भोजनाऽऽगारम्, अयासीत् गतवान् । कीदृशम् ? द्वारदेशस्थकटक-
कट्टरवारुकृष्टधावमानसंभ्रान्तवारिकं द्वारदेशस्थस्य-द्वारदेशानुपकस्य, कटकस्य-सैन्यस्य, कट्टरवेण-कट्टरशब्देन,
आकृष्टाः-प्रेरिताः, धावमानाः-शीघ्रं गच्छन्तः, संभ्रान्ताः-त्वराऽऽङ्गलाः, वारिकाः-जलवाहका यस्मिन्नादृशम् । पुनः उत्सा-

अङ्गणोपान्तपुञ्जीभूतभूरिभुञ्जानकलोकम्, औत्सुक्यतरलरालिकश्रेणिसंचार्थमाणानेककाञ्चनस्थालीसहस्रम्, आदरव्यापृताक्षपौरोगवनिरीक्ष्यमाणक्षुद्रपरिजनप्रवेशनिर्गमावस्थानम्, अनिलताहितोद्दण्डकाण्डपटकप्रस्तुता-काण्डताण्डवमाहारमण्डपमयासीत् [अः] ॥

तत्र च विविधवितीर्णविततरत्नस्यालशतशालितक्षितितले नृपासनासन्ननिपण्णभिपजि संनिधापितशुक-सारिकाचकोरकौञ्चकोकिलप्रमुखपत्रिणि तन इतः प्रेङ्खदस्यसुकुमारपाणिपल्लवाभिः कल्पलताभिरिव संचारिणीमिश्रितरत्नाभरणदिव्यांशुकधराभिर्चाररमणीभिरूपनीयमानमनोभिलपितानेकभक्ष्यपेयप्रकरो यथास्थान-मुपविष्टेन प्रधानपार्थिवगणेनान्येन च प्रणयिना राजलोकेन परिश्रुतः कुर्वन्नन्तरान्तरा सह सुहृद्भिर्नर्म भोजनकर्म

रितङ्कान्तपुष्पावलितलिनानामानकुट्टिमोत्सङ्गम् उत्सारितेन-पूजनाऽऽपाराक्षिष्कसितेन, क्लान्तेन-म्लानिमापनेन, पुष्पावलिताना-पुष्पप्रचुरपूजोपचारेण, तलिनानामानः-क्षय्यायमानः, उद्दिमोत्सङ्गः-मणिवद्भूमिष्यभागो यस्मिन्स्वादृशम् । पुनः अङ्गणोपान्तपुञ्जीभूतभूरिभुञ्जानकलोकम् अङ्गणोपान्ते प्राङ्गणान्ते, पुञ्जीभूताः-सहीभूताः, भूर्यः-बहवः, भुञ्जानकलोकः-भोजनानां, यस्मिन्स्वादृशम् । पुनः औत्सुक्यतरलरालिकश्रेणिसंचार्थमाणानेककाञ्चनस्थाली-सहस्रम् औत्सुक्येन-सम्प्रेमेण, तरलया-चञ्चलया, आरालिकश्रेण्या-सूपकारसमुद्देन, संचार्थमाणाने-तत्र तत्रानीयमानम्, अनेकज्ञा-बहुविधानाम्, काचनस्थालीनां-सुवर्णमयवाग्नविशेषाणाम्, सहस्रं यस्मिन्स्वादृशम्, "सूपकारास्तु बहवा आरालिकाः" इत्यमरः । पुनः आदरव्यापृताक्षपौरोगवनिरीक्ष्यमाणक्षुद्रपरिजनप्रवेशनिर्गमावस्थानम् आदरेण-श्रीत्या, व्यापृते-दर्शनासक्ते, आक्षिणी-नेत्रे, यस्य तादृशेन, पौरोगवेन-पाङ्कशालाध्यक्षेण, निरीक्ष्यमाणः-अवलोक्यमानः, क्षुद्रपरि-जनानां-साधारणपरिवाराणाम्, प्रवेशः-भोजनशालायामागमनम्, निर्गमः-ततो निष्क्रमणम्, अवस्थानं-तत्रावस्थितयिर्वासि स्वादृशम् । पुनः अनिलताहितोद्दण्डकाण्डपटकप्रस्तुताकाण्डताण्डवम् अनिले-पवने, ताहिता-उद्धताः, ये उद्धताः-उच्छ्रिताः, काण्डपटकाः-वाण्डाकारेण लम्बितानि वक्राणि, तैः प्रस्तुत-प्रारब्धम्, अफण्डताण्डवम्-अनवतारतूलं, यस्मिन्स्वादृशम् [अः] ।

च पुनः, तत्र तस्मिन्, आहारमण्डप इत्यर्थः, राजा मेघवाहनः, भोजनकर्म भोजनरूपं क्रियाम्, निरवर्तयत् सम्पादितवान् । कीदृशे? विविधवितीर्णविततरत्नस्यालशतशालितक्षितितले विविधानि-अनेकविधानि, वितीर्णानि-दत्तानि, स्थापितानीति यावत्, यानि विततानि-विस्तृतानि, रत्नव्यालानि-रत्नयमभोजनपत्रविशेषाः, सेवां श्वेतेन, शबलितं-स्वाश्रितम्, क्षितितलं-भूतलं, यस्मिन्स्वादृशे । पुनः नृपासनासन्ननिपण्णभिपजि नृपासनस्य-राजासनस्य, आसने-निवृत्तस्थाने, निपण्णः-उपविष्टः, मियक्-भोज्याभोज्यविषयवचनार्थे वैश्वो यस्मिन्स्वादृशे । पुनः सन्निधापितशुक-सारिका-चकोर-कौञ्च-कोकिलप्रमुखपत्रिणि सन्निधापिताः "दृष्ट्वात् सविषं चकोरविहगो भते विरार्यं शुकोः, इतः पूत्रति सारिञ्च च वमति कोटलयश्च शुकः । शुको मुचति मर्कटः परचूतः प्राप्नोति हस्त्यं क्षणात्, कौयो मापति हर्षवाच नशुकः प्रीति च भते द्विक ॥" इत्यादिना पक्षिभिः सन्निधापनीक्षणात् सन्निधापनस्यपुत्रीक्षणात् समीपमुपवेष्टिताः, शुकदिप्रमुखाः-शुभादयः, पतत्रिणः-पक्षिणो यस्मिन्स्वादृशे । राजा कीदृशः? चाररमणीभिः वैश्याभिः, उपनीयमानम-मनोऽभिलषितानेकभक्ष्यपेयप्रकरः उपनीयमानः-समीपमानीयमानः, मनोऽभिलषितानां-मनोऽभिलाषितानाम्, अनेक्यां भक्ष्यपेयानां-भोक्ष्यपेयानां-प्रकारः-समुद्दे यस्य तादृशः, कीदृशीभिः? इतस्ततः अत्र तत्र, प्रेङ्खदस्य-सुकुमारपाणिपल्लवाभिः प्रेङ्खित-प्रचलित, बहगानि-रणानि, सुकुमारानि-अतिशोभनानि, पानिपल्लवानि-हस्तपत्रवानि, पासां तादृशीभिः, अत एव सञ्चारिणीभिः अङ्गणभिः, कल्पलताभिरिव कल्पस्यदियन्ततामिरेवपुरेक्षा, पुनः चित्ररत्नाभरणदिव्यांशुकधराभिः चित्राणि-अनेकवर्णानि, यानि, रत्नाभरणानि-रत्नमालहराणि, दिव्यांशुचनि-मनोहरवस्त्राणि च तदारविगीभिः । पुनः यथास्थानं यथोचितस्थानम्, उपविष्टेन हृषीकेशेनेन, प्रधानपार्थिवगणेन मुख्यमुख्यवपुर्गणेन, च पुनः, अन्येन तद्भिरेन, प्रणयिना भेदिना, राजलोकेन राजकीयवनेन, परिश्रुतः परि-

निरवर्तयत् । उपस्पृश्य च समाप्रातधूपधूमवर्तिरुद्धं दूरं कर्पूरमृगनाभिसंभेदसंभृतामोदेन घ्राणेन्द्रियानन्दिना चन्दनद्रवेणाग्रहस्तो गृहीत्वा च ताम्बूलमप्रतिकूलभापिभिरशेषकलाशास्त्रकृतपरिचयैः परचित्तविद्धिः सुहृद्भि-
रनुगम्यमानो गन्धसलिलच्छटासेकशिशिरीकृतसकलभित्तिक्षणांमुक्षणापतत्पयनपुञ्जगुञ्जन्मणिगवाक्षगुञ्जामप-
राहरम्याभावासहस्र्यशिश्वरप्रान्तवर्तिनीं दन्तवलभिकामगच्छत् [क] ॥

तत्र च सितस्वच्छमृदुदुक्कूलोत्तरच्छदमुदप्ररत्नप्रतिपादुकप्रतिप्रमुभयपार्श्वविन्यस्तचित्रसूत्रितनेत्रगण्डो-
पधानमध्यासितविशालमणिशिलावेदिकाङ्कं चिद्रुमदारुपर्यङ्कमधिशयानस्तत्कालसेवागतैर्गतिशास्त्रपरिज्ञानदूरा-
रूढगवैर्गान्धर्विकोपाध्यायैः सह वेणुवीणादिवाद्यविनोदेन दिनशेषमनयत् [ख] । अस्तशिश्वरपर्यस्तमण्डले च
तरणायुत्तीर्य कृतसकलसान्ध्यकृत्यो विधाय देवतासपर्यामागृहीतविकटशृङ्गारवेपो घटितपरिचयैः सर्वतः परि-

वेष्टितः, पुनः अन्तरा अन्तरा मध्ये मध्ये, सुहृद्भिः स्वमित्रैः, सह, नर्म हास्यं, उर्वरम् । च पुनः, उपस्पृश्य हस्तसुखं
प्रक्षाल्य, समाप्रातधूपधूमवर्तिः समाप्राता-सम्बद्धं घ्राणेन्द्रियगृहीतगन्धा, धूपधूमवर्तिः-धूपसम्बन्धिधूमरेखा, येन
तादृशः, कर्पूरमृगनाभिसंभेदसंभृतामोदेन कर्पूरस्य-तदाह्वयप्रतिद्वन्द्वविशेषस्य, मृगनाभेः-कस्तूरिकायाश्च, सम्भेदेन-
सम्मिश्रणेन, सम्भृतः-संघर्षितः, आमोदः-सौगन्ध्यं, यस्मिन्साहच्येन घ्राणेन्द्रियाऽऽनन्दिना घ्राणेन्द्रियोष्ठासकेन,
चन्दनद्रवेण चन्दनपत्रेण दूरं चिरम्, उद्धर्य अङ्गं विलिप्य, अग्रहस्तः पुरस्कृतहस्तः, ताम्बूलं नागवह्नीदलम्,
गृहीत्वा, अप्रतिकूलभापिभिः प्रियंवदैः, अशेषकलाशास्त्रकृतपरिचयैः अशेषेषु-समस्तेषु, कलाशास्त्रेषु-
शिल्पविधाषु, कृतः परिचयः-अभिज्ञानं यैस्तादृशैः परचित्तविद्धिः अन्यधीमनोउत्थभिर्ज्ञैः, सुहृद्भिः मित्रजनैः,
अनुगम्यमानः अनुस्रियमाणः, दन्तवलभिकां हस्तिदन्तरचित्तशिरोरुद्धम्, अगच्छत्-गतवान् । कीदृशीम् ? गन्धसलिल-
च्छटासेकशिशिरीकृतसकलभित्तिक्षणां गन्धसलिलानां-सुगन्धिजलानाम्, छटया-धाराया, यः सेकः-सेचनम्,
आप्लावनमिति यावत्, तेन शिशिरीकृतः-शीतलीकृतः, सकलभित्तीनाम् अशेषकुञ्चयानाम्, क्षुणः-मध्यभागे यस्यां
तादृशीम्, पुनः अनुक्षणापतत्पयनपुञ्जगुञ्जन्मणिगवाक्षगुञ्जाम् अनुक्षणं-प्रतिक्षणम्, आपतताम्-आगच्छताम्,
पवनानां-वायूनाम्, पुञ्जन-समुद्भूतं, गुञ्जन्ती-अव्यक्तशब्दं कुर्वती, मणिगवाक्षगुञ्जा-मणिमयवातावन उभितलताविशेषो
यस्यां तादृशीम्, पुनः अपराहरम्यां मध्याहरमणीयाम्, पुनः आवासहस्र्यशिश्वरप्रान्तवर्तिनीम्
आवासस्य-स्नानिवासाधिकरणभूतस्य, हस्र्यस्य-प्रासादस्य, शिश्वरप्रान्ते-शिरोभागान्ते, वर्तिनीम्-वर्तमानाम् [क] ।

च पुनः, तत्र तस्यां दन्तवलभिकामभिलष्यं, विद्रुमदारुपर्यङ्कं विद्रुमः-प्रबालाखरत्नप्रतवी रक्षविशेषः, तवीयं
यद्, दाह-काष्ठम्, तद्रचितपर्यङ्कम्-ऊर्ध्वशय्याविशेषम्, अधिशयानः तदुपरि स्वप्नं, वेणुवीणादिवाद्यविनोदेन
वेणु-वंशी, वीणा-विपची, तरणप्रतिवाद्यस्य, विनोदेन-कौतुकेन, दिनशेषं दिनावशिष्टभागम्, अनयत् व्यतीतवान् ।
कीदृशं पर्यङ्कम् ? सितस्वच्छमृदुदुक्कूलोत्तरच्छदं सितं-शुभ्रवर्णम्, स्वच्छं-निर्मलम्, मृदु-शुद्धं च, यद् दृक्-दक्षम्,
सदेवोपरच्छदः-ऊर्ध्वार्धेन यस्मिन्साहचर्यम्, पुनः उदप्ररत्नप्रतिपादुकप्रतिष्ठम् उदप्रम्-उद्यतम्, रत्नप्रतिपादुकं-
रत्नमयप्रलेकपादुका, प्रतिष्ठा-आधारो यस्य तादृशम्, पुनः उभयपार्श्वविन्यस्तचित्रसूत्रितनेत्रगण्डोपधानम्
उभयपार्श्वविन्यस्ते-दक्षिणवामपार्श्वनिहिते, चित्रसूत्रिते-बहुविधचित्रबदे, नेत्रगण्डयोः नयनगण्डस्थलयोः, उपधाने-स्यापनाऽऽ-
धारौ, यस्मिन्साहचर्यम्, पुनः अध्यासितविशालमणिशिलावेदिकाऽङ्कम् अध्यासिता-निवेसिता, विशालमणिशिलायाः-
विरतुवमणिरूपप्रसरस्य वेदिका-चतुरस्रभूमिर्यस्मिन्साहचर्यः, अङ्क-मध्यभागे यस्य तादृशम्, कैः सह ? तत्कालसेवागतैः
तत्कालैः-तस्मिन्सवसरे, सेवापर्यस्यितैः, गीतशास्त्रपरिज्ञानदूरारूढगवैः गीतशास्त्रपरिज्ञानेन-गानप्रत्यविज्ञानेन, दूराह-
गवैः-चिरस्थिराभिनयैः, गान्धर्विकोपाध्यायैः गान्धर्वविद्याध्यापकैः, सह [ख] ।

च पुन, तरणी स्ये, अस्तशिश्वरपर्यस्तमण्डले अस्तशिश्वरे-अस्ताचलोर्ध्वभागे, पर्यस्तं-व्याप्तम्, मण्डलं-
विम्बं, यस्य तादृशे, अस्ताचलाधिरुद्धे सतीत्यर्थः, उत्तीर्य शिरोरुद्धादवतीर्य, कृतसकलसान्ध्यकृत्यः सम्पादितशेष-
सायन्तनकर्मां, देवतासपर्यां देवताशुभम्, विधाय सम्पद्य, आगृहीतविकटशृङ्गारवेपः आगृहीत-समन्ताद्

धृतो धृतासिपट्टप्रभापटलपोपितप्रदोपतिमिरैः शरीररक्षाविधायधिरुतैर्वीरपुरुषैर्द्वारदेशोपविष्टसोपायनानेक-
प्रधाननगरलोकमनेकमङ्गरचितरङ्गावलीतरङ्गितमसृणमणिकुट्टिमोत्सङ्गमविरलप्रकीर्णपुष्पप्रकरमखिल्लोकप्रार्थ-
नीयसंगमामिर्मर्त्यलोकलक्ष्मीमिरिव राजलक्ष्मीं द्रष्टुमेकहेलयोपगताभिरनर्घ्यरत्नाभरणभूषिताङ्गयष्टिभिर्वारयो-
पाभिरापूर्वमाणपर्यन्तं क्वचित् सुखासीनसचिवपुत्रविचार्यमाणनव्यकविनिबद्धमन्व्यगुणदोषविभागं क्वचिदाबद्ध-
मण्डलीकवैपश्चिकप्रपञ्चयमानललितपञ्चमप्रामरागं क्वचिद्वाञ्छिताधिकारसेवकवारपरिचर्यमाणधिकटवेत्रासनो-
पविष्टप्रधानसचिवं क्वचिद्विलम्बमाननिःसंख्यराजाज्ञालेखमुद्रासिन्दूरपूरारुणीकृतदिव्यं क्वचिच्चतुरपरिहासरञ्जित-

टिप्पनकम्—वैपश्चिकः—वैणिकः [ग] ।

धृतः, विकटः—स्फुटः, शृङ्गारवेषः—शृङ्गारोद्दीपकस्वरूपं, येन ता शः स राजा, आस्थानमण्डपं सभागृहम्, अगच्छत्
गतवानिति दूरेगन्वेति । कीदृशः ? वीरपुरुषैः उद्भूतजनैः, सर्वतः समन्ततः, परिवृतः परिवेष्टितः, कीदृशैः ?
घटितपरिवेषैः यद्मण्डलीकैः, पुनः धृतासिपट्टप्रभापटलपोपितप्रदोपतिमिरैः धृतस्य—करग्रहीतस्य, अखिलस्य-
खण्डफलकस्य, प्रभापटलेन—कान्तिरत्नापेन, पोषितं—संवर्धितम्, प्रदोपतिमिरं—सायन्तानन्धकतो यैस्त्वादद्यैः, पुनः शरीर-
रक्षाविधौ शरीररक्षणार्थं, अधिरुतैः नियुक्तैः । कीदृशमास्थानमण्डपम् ? द्वारदेशोपविष्टसोपायनानेकप्रधान-
नगरलोकं द्वारदेशे—अन्तःप्रवेशनिर्गमप्रदेशे, उपविष्टाः—आसिताः, सोपानाः—उपहारसङ्घिताः, प्रधानाः—मुख्याः, नगर-
ल्लोकाः—नागरिकजना यस्य तादृशम् ; पुनः अनेकमङ्गरचितरङ्गावलीतरङ्गितमसृणमणिकुट्टिमोत्सङ्गम् अनेकमङ्गैः—
बहुप्रकारैः, रचिताः—निर्मिताः, ये रत्नाः—मृत्समण्डपाः, नील-पीतादिवर्णा वा, वेदामाबन्धा, तरङ्गितः—तरङ्गवचनेन सङ्घितः,
मसृणमणिकुट्टिमस्य—चिह्नमणिवद्भूमैः, उत्सङ्गः—मध्यभागो यस्मिन्त्वादृशम् ; पुनः अविरलप्रकीर्णपुष्पप्रकरम्
अविरलं—निरन्तरम्, प्रकीर्णः—प्रक्षिप्तः, पुष्पप्रकरः—पुष्पसमूहो यस्मिन्त्वादृशम् ; पुनः चारयोपाभिः, वाराङ्गनाभिः,
वेत्याभिरिति यावत्, आपूर्यमाणपर्यन्तम् आपूर्वमाणः—व्याप्यमान, पर्यन्तं—प्रान्तभूमियस्य तादृशम्, कीदृशीभिः ?
अखिल्लोकप्रार्थनीयसङ्गमाभिः अखिल्लोकं—सर्वजनैः, प्रार्थनीयः—स्युद्धणीयः, सङ्गमः—सम्पर्कं यासां तादृशीभिः ;
पुनः राजलक्ष्मीं राजशोभा, द्रष्टुं साक्षात्तुम्, एकहेलया युगपत्, उपगताभिः आगताभिः, मर्त्यलोकलक्ष्मीभि-
रिव मर्त्ययुवनसम्बन्धिनीभिलक्ष्मादेवीभिरिवेत्प्रेक्षा ; पुनः अनर्घ्यरत्नाभरणभूषिताङ्गयष्टिभिः अनर्घ्यैः—अमूर्त्यैः,
रत्नाभरणैः—रत्नमालाङ्गरणैः, भूषिता—उद्गलिता, अङ्गयष्टिः—शरीरवष्टिर्वासा तादृशीभिः ; पुनः क्वचित् सुखासीनसचिव-
पुत्रविचार्यमाणनव्यकविनिबद्धकाव्यगुणदोषविभागं क्वचित्—दुश्चित्स्थाने, सुखेन—आनन्देन, आसीनैः—उप-
विशङ्कितः, सचिवपुत्रैः—मन्त्रिपुत्रैः, विचार्यमाणः—आलोच्यमानः, नव्यकविनिबद्धस्य—नवीनकविप्रणीतस्य, काव्यस्य, गुणदोष-
विभागः—गुण-दोषयोर्विभागः—पार्थक्यं, यस्मिन्त्वादृशम् ; पुनः क्वचिदाबद्धमण्डलीकवैपश्चिकप्रपञ्चयमानललित-
पञ्चमप्रामरागं क्वचित्—कस्मिंश्चित् स्थाने, आबद्धमण्डलीकैः—रचितमण्डलिकैः, वैपश्चिकैः—विपश्ची-वीणा, तद्वादनं शिल्पं
येषां तैः, कीर्णादिभिरित्यर्थं, प्रपञ्चयमानाः—स्फुटीक्रियमानाः, पञ्चमः—“वायु सजुनित्यतो नामेशुरोद्वक्कण्ठमूर्धुषु । विचरन्
मध्यमस्थानप्राप्त्या पञ्चम वच्यते ॥” इत्यमिमुषीकः, खरसन्दोहरूपे ग्रामथ, रागो रूपथ यस्मिन्त्वादृशम् ; पुनः
क्वचिद्वाञ्छिताधिकारसेवकवारपरिचर्यमाणविकटवेत्रासनोपविष्टप्रधानसचिवं क्वचित्—कस्मिंश्चित् स्थाने,
वाञ्छित—अभिलषितः, अधिहार—उपाधिधारो यैस्त्वादृशानां सेवकानां—परिचारकाणाम्, धारेण—समूहेन, परिचर्यमाणः—
हेम्यमानः, विष्टे—विस्तृते, वेत्रासने—वेत्रचित्तागने, उपविष्ट प्रधानसचिवः—प्रधानमन्त्री, यस्मिन्त्वादृशम्, “स्वामीय-निकर-
प्रात-वार संपान-सचचाः” इत्यमरः ; पुनः, क्वचिद्विलम्बमाननिःसंख्यराजाज्ञालेखमुद्रासिन्दूरपूरारुणीकृतदिव्यं
क्वचित्—दुश्चित् स्थाने, लिख्यमानानां, निःसंख्यानां—संख्यारहितानाम्, रागाज्ञानां—राजकीयदेशानाम्, ये लेखाः—तद्दोष-
वाद्योनि, तेषां यानि मुद्रासिन्दूरानि—मनीशोषणार्थमथरत्नार्थं च तदुपरि विधीयमानाङ्गरणेन, तेषां पूरेण—पूजेन,
अदनीहता धोराकाशं बन्धित्वादृशम्, “सिन्दूररूपवर्णकं” इति मेदिनी ; पुनः क्वचिच्चतुरपरिहासरञ्जितराजगणिका-
कटाक्षवीक्षणकृतार्थकृतपूर्वसंघट्टयित्तामन्तं क्वचित्—कस्मिंश्चित् स्थाने, चतुरेण—देशम्यपूर्णेन, परिहासेन,

राजराणिका रुटाक्षवीक्षणकृतार्थीकृतपूर्वसंस्पृष्टवितसामन्तं कचिददानरुष्टदुष्टप्रतीहारहठनिर्धार्यमाणरोपदष्टौष्ठा-
वण्ठव्रातं सर्वतश्च प्रकटिताहङ्कारैः परंपहुङ्कारवित्रासितजनैरुद्धतांस्तर्जयंद्भिर्मान्यलोकं कृताञ्जलिपुटैरावर्जयद्भि-
रूर्ध्वस्थितानुपवेशयद्भिर्नुपयुक्तान्निष्काशयद्भिर्दधिकृतान् स्वकर्मसु व्यापारयद्भिर्वोदूमान् मूकव्रते धारयद्भि-
र्महाप्रतीहारैः कृतावेक्षणं द्वारदेशदपक्रान्तसकलपदातिपरिवारैरुदंशुमणिमुकुटभास्वरशिरोभिःराखण्डलच्छिन्न-
पिच्छैर्गिरिभिरिव शिखरदीप्यमानवज्राग्निभिरितस्ततो निपण्णैरैकैकानुचरकृतसाहाय्यकैर्महादण्डनायकैरध्या-
सितमध्यमतिभूयस्तथा च राजलोकस्य कृच्छ्रलभ्यनिर्गमप्रवेशावस्थानमास्थानमण्डपमगच्छत् [ग] ॥ १ ॥

तत्र च नृपतिदेवताराधनव्यतिकरेण चिरकाललब्धावसरमतिदूरदर्शितादरैः प्रधानदौवारिकैः प्रवेद्य

टिप्पणकम्—प्रणधिभूलोकं दूतजनम् । कृतालोकेन एकत्र विहितलोकशब्देन, अन्यत्र कृतप्रकाशेन ।
गतिरभसदोलायमानकज्जलक्षिणधनीलशिखाकलापेन । एकत्र गमनीत्युच्येन चलन् कज्जलक्षिणधः चूडामुहो
यस्य स तथोक्तत्वेन, अन्यत्र कः लक्षिणध इन्द्रमणितेजोज्ज्वलाकलापो यस्य स तथोक्तत्वेन [घ] ।

रजिताः—प्रसादिताः, या राजराणिकाः—राजवेश्याः, तासां कटाक्षेण—अपाङ्गनप्रया, यद् वीक्षणं—दर्शनम्, तेन कृतार्थीकृताः—
प्रमोदिताः, पूर्वसंस्पृष्टाः—पूर्वसम्मिलिताः, विटसामन्ताः—उत्पद्युदप्रया यस्मिन्साहसम्; पुनः कचिददानरुष्टदुष्टप्रतीहार-
हठनिर्धार्यमाणरोपदष्टौष्ठावण्ठव्रातं ; कचित्—कस्मिन्चित् स्थाने, अदानेन—दानाभावेन, रुष्टः—क्रुद्धः; पुनः दुष्ट-
प्रतीहारेण—दुष्टद्वारपालेन, हठेन—बलात्, निर्धार्यमाणः—समुदायात्, पृथक् क्रियमाणः, रोपेण—अभरणेण, दष्टौ ओष्ठौ यैस्ताह-
शानाम्, अवण्ठाना— दुर्बलानाम्, व्रातः—सन्तु यस्मिन्साहसम्; पुनः सर्वतः—सर्वांततः, महाप्रतीहारैः प्रधानद्वारपालैः,
कृतावेक्षणं कृतनिरीक्षणम्, कीदृशैः ? प्रकटिताहङ्कारैः आविष्कृताभिमानैः, पुनः परंपहुङ्कारवित्रासितजनैः
परपेण—तीव्रेण, हुङ्कारेण, वित्रासिताः—विभीषिता जना यैस्ताहसैः; पुनः उद्धतान् अविनीतजनान्, तर्जयद्भिः विनीपयद्भिः;
पुनः मान्यलोकं माननीयजनम्, कृताञ्जलिपुटैः रचितान्जलिपुटैः, आवर्जयद्भिः, नमस्त्ववद्भिः; पुनः ऊर्ध्वस्थितान्
उत्थितान्, उपवेशयद्भिः उपवेशनं कारयद्भिः; पुनः अनुपयुक्तान् अनावर्जयन्जनान्, निष्काशयद्भिः बहिरपसार-
यद्भिः; पुनः अधिकृतान् तत्कार्येषु नियुक्तजनान्; स्वकर्मसु स्वकर्मसु, व्यापारयद्भिः प्रेरयद्भिः; पुनः
वोदूमान् वाचालजनान्, मूकव्रते मौनव्रते, धारयद्भिः स्थापयद्भिः; पुनः कीदृशमास्थानमण्डपम् ? महादण्ड-
नायकैः प्रधानदण्डनील्ययक्षैः, अध्यासितमध्यम् अपिष्ठितमध्यभागम्, कीदृशैः ? द्वारदेशदपक्रान्तसकलपदाति-
परिवारैः द्वारदेशात्—प्रवेशनिर्गमस्थानविशेषात्, अपक्रान्ताः—निष्क्रान्ताः, सकला—सर्वे, पदातयः—पादचारिणः,
परिवाराः सैनिका येषां ताहसैः; पुनः उदंशुमणिमुकुटभास्वरशिरोभिः उदंशुभिः—उद्धृताः, अंशवः—किरण येषां ताहसैः;
मणिमुकुटैः—मणिमयमस्तकाभरणैः, भास्वरणि—दीप्यमानानि, शिराणि—मस्तकानि येषां ताहसैः, अतः आखण्डलच्छिन्न-
पिच्छैः आखण्डलेन—इन्द्रेण, छिन्नाः खण्डिताः, पिच्छाः—पक्षा येषां ताहसैः; पुनः शिखरदीप्यमानवज्राग्निभिः
शिखरैः—उपरिभागे, दीप्यमान—ज्वलन्, वज्राग्निः—वज्रनिर्गमाग्निर्वेषां ताहसैः, गिरिभिरिव पर्वतैरिवगुप्तैः; पुनः
कीदृशैः ? इतस्ततः अत्र तत्र, निपण्णैः उपविष्टैः; पुनः एकैकानुचरकृतसाहाय्यकैः एकैकेन, अनुचरेण—मृत्येन,
कृतं, साहाय्यं—सहायता, येषां ताहसैः; पुनः कीदृशमास्थानमण्डपम् ? राजलोकस्य राजकीयजनस्य, अतिभूयस्तया
अत्यन्ताधिक्येन, कृच्छ्रलभ्यनिर्गमप्रवेशावस्थानं कृच्छ्रलभ्यानि—स्थलसक्रीयतायां क्लेशमाप्यानि, निर्गमप्रवेशावस्थानानि-
प्रवेशं—तत्रागमनम्, निर्गमं—ततो निष्क्रमणम्, अवस्थानं—तत्रावस्थितिश्च यत्र ताहसम् [ग]

एष पुनः तत्र उभाभ्यां नृपतिदेवताराधनव्यतिकरेण वृषतेः—राज्ञः, देवताराधनव्यतिकरेण—देवताराधन-
व्यासङ्गवशेन, चिरलब्धावसरं चिरेण—दीर्घकालेन, प्रभावासरम्, अतिदूरदर्शितादरैः अतिदूरादेव, दर्शितं—प्रकटितं,
आदरः—सम्मानो यैस्ताहसैः, प्रधानदौवारिकैः प्रधानद्वारपालैः, प्रवेद्य प्रवेद्य प्रवेशं कारयित्वा कारयित्वा, प्रत्येकदाः

प्रवेद्य प्रत्येकशः कारितप्रणाममुपनीतविविधोपायनकलापं द्वीपान्तरायातमवनीपतीनां प्रधानप्रणधिलोकमवलोकनासनदानसंभाषणादिना यथोचितं प्रयुक्तेनोपचारेण पूजयित्वा स्थित्वा च क्षणं विसर्जितास्थानलोकः स्तोकशुचिसमाचारपरिचारकपरिवृतः सर्वतः कृतालोकेन पुरतः प्रसर्पता गतिरभसदोलायमानकज्जलस्निग्धनीलशिखाकलापेन दीपिकानिवहेन वेत्रधारीसमूहेन च समकालमावेद्यमानवर्त्मनां शुद्धान्तमगच्छत् [घ] ॥

तत्र चाविरलविप्रकीर्णपुष्पवलिशबलितातिमसृणमणिकुट्टिमे विकटपत्रनङ्गचित्रितचामीकरस्तम्भविरचनाचारुष्युपरिविस्तारिततारनेत्रपटविताने वितानकप्रान्तलम्बमानलोलमुकाक्षजि ज्वलदकम्पयष्टिप्रदीपप्रकटितप्रशस्तभित्तिचित्रे सुकल्पिताचरणतल्पतलोपशोभिनि शय्याशिरोभागनिहितधौतकलधौतनिद्राकलशो विशालवेदमनि कृतायस्थानाम्, निवर्तितनिरन्तराहारग्रहणेन निगृहीतवृत्तिना सकलराज्यसुखोपभोगेष्वतिदुष्करेण प्रतच-

एकैकशः, कारितप्रणामं विधापिताभिवादनम्, उपनीतविविधोपायनकलापम् उपनीतः-आनीतः, विविधानाम्-अनेकविधानाम्, उपायनानां-प्राप्तनानाम्, कलापः-समूहो येन तादृशम्, द्वीपान्तरायातम् क्षण्यद्वीपेभ्य आगतम्, अवनीपतीनाम् राशां, प्रधानप्रणधिलोकं प्रधानदत्तजनम्, यथोचितं यथायोग्यम्, प्रयुक्तेन अनुष्ठितेन, अवलोकनासनदानसंभाषणादिना दर्शनोपवेशनाऽऽलापप्रवृत्तिना, उपचारेण पूजोपकरणेन, पूजयित्वा, च पुनः, क्षणं शुद्धैर्म् स्थिरत्वा, विलम्ब्य, विसर्जितास्थानलोकः लक्षसभोपविष्टजनः सन्, शुद्धान्तम् अन्तःपुरम्, अगच्छत् गतवान्; कीदृशः ! स्तोकशुचिसमाचारपरिचारकपरिवृतः शुचिः-पूतः, समाचारः-चरितं, यस्य तादृशेन, स्तोकेन-परिमितेन, परिचारकेण-सेवकेन, परिवृतः-परिवेष्टितः; पुनः दीपिकानिवहेन दीपिकासमूहेन, वेत्रधारीसमूहेन द्वारपालिकासमूहेन च, समकालं युगपत्, आवेद्यमानवर्त्मना आवेद्यमानं-दर्शयमानम्, वर्त्म-मात्रो यस्य तादृशः; कीदृशेन तेन ! सर्वतः सर्वदिक्षु, कृतालोकेन कृतः, आलोकः-प्रकाशः, पक्षे अवलोकनं, जयशब्दो वा येन तादृशेन, पुनः पुरः अग्रे, प्रसर्पता प्रसरता, पक्षे प्रवर्षेण गच्छता, पुनः गतिरभसदोलायमानकज्जलस्निग्धनीलशिखाकलापेन गतिरभसेन-स्फुरणवेगेन, दोलायमानः-दोलावदितस्ततः सञ्चलनशीलः, कज्जलज्वरः-कज्जलवत् शृङ्गणः, नीलः-इन्द्रनीलमणिकृतः, शिखाकलापः-ज्वालासमूहो यस्य तादृशेन, पक्षे गतिरभसेन-गमनवेगेन, दोलायमानः, कज्जलवत् स्त्रिधः-शृङ्गणः, नीलः-श्यामवर्णश्च शिखाकलापः-शिरःस्थितकेशपाशो यस्य तादृशेन [घ] ॥

तत्र तस्मिन्, अन्तःपुर इत्यर्थः, मदिरावतीं तन्मन्त्री निजभार्याम्, अपहृत्य दृष्टवान्, कीदृशी ! विशालवेदमनि विशालभवने, कृतायस्थानां कृतस्थितिम्, कीदृशो ! अविरलविप्रकीर्णपुष्पवलिशबलितातिमसृणमणिकुट्टिमे अवि-रलविप्रकीर्ण-निरन्तरप्रदितेन, पुष्पवलिना-पुष्पप्रभु(ए)जोपचारेण, शबलितः-चित्रितः, अतिमसृणमणिकुट्टिमे-अतिचिकणः मणिकश्चित्तभूमिर्शसिखादशे; पुनः विकटपत्रनङ्गचित्रितचामीकरस्तम्भरचनाचारुणि विष्टैः-प्रकटैः, पत्रभ्रैः-पत्ररचनाभिः, चित्रिताः-चित्रावित्वाः, ये चामीकरस्तम्भाः-सुवर्णमयस्तम्भाः, तेषां रचनाभिः-निर्माणैः, चारुणि-मनोहरे-पुनः उपरिविस्तारिततारनेत्रपटविताने उपरि-ऊर्ध्वमागे, विस्तारितः, तारनेत्र-तारं-विशालं, नेत्राकृतिर्यसिखादशः पटवितानः-पल्लवपटलोचो यसिखादशे; पुनः वितानकप्रान्तलम्बमानलोलमुकाक्षजि वितानकप्रान्ते-उद्योचयार्थं, लम्बमाना-अवनमन्ती, लोला-चयला, मुष्पाक्ष-मौक्तिकमाला यसिखादशे; पुनः ज्वलदकम्पयष्टिप्रदीपप्रकटितप्रशस्तभित्तिचित्रे ज्वलन्तः-शीप्यमानाः, अकम्पाः-निबलाः, ये शष्टिप्रदीपाः-यष्टिपुपरि निहिताः प्रदीपाः, तैः प्रकटितानि, प्रकटानि, भित्तचित्राणि-सुव्यस्थितचित्राणि, यसिखादशे; पुनः सुकल्पितास्तारणतल्पोपशोभिनि शुभ कल्पित-रचितम्, आलीर्णमिति यावत्, आस्तरणम्-आवरणं, यसिन् तादृशेन, सत्पेन-शय्याया, उपशोभिनि-मनोहारिणि; पुनः शय्याशिरोभागनिहितधौतकलधौतनिद्राकलशो शय्यायाः शिरोभागे-मल्लकभागे, निहितः-सन्निवेशितः, धौतः-सूच्छः, धौतधौतस्य-सुवर्णस्य, निद्राकलशः-सुधेन निद्राजनकः कुम्भो यस्य तादृशे, पुनः कीदृशी ! प्रकामकरीत-शरीरां प्रधानम्-अलन्तम्, कथितं-कृततामापदितम्, शरीरं यस्यास्तादृशीम्, केन ! प्रतचरणेन नियमाचरणेन, कीदृशेन नियतितनिरन्तराहारग्रहणेन निवर्तित-निवारितम्, निरन्त-सर्वदिक्षु, आहारग्रहणं-मोत्रमदग्रहणं यसिखादशेन;

रणेन भर्तुर्दशनेन च प्रकामकर्शितशरीराम्, उज्जितालङ्कारामप्यकृत्रिमेण कान्तिसुकुमारतादिगुणपरिगृहीतेनाङ्ग-
माधुर्येण सुकविवाचमिव सहृदयानां हृदयमावर्जयन्तीम्, ज्योत्स्नावदातनिर्मलाम्बरधारिणीं राकारजनिमिव,
धारंवारमधिगताधिकविकाशसंपदा मुखेन परिपूर्णमिन्दुमण्डलं तुलयन्तीम्, उपनीतविविधयस्त्राभरणमुत्सवागतं
बन्धुवनितावर्गं सहस्रगुणमूल्यैरङ्गुके रत्नालङ्कारैश्च संभावयन्तीम्, शक्रावतारगमने सबहुमानेन वेमानि-
कदर्शने सविस्मयेन दिव्यहाराङ्गुलीयकालङ्कारलाभे सपरितोषेण वैतालरूपव्यावर्णेन सन्नासेन कण्ठच्छेदसमये
समासादितमूच्छेन राजलक्ष्मीनर्मभापितश्रवणे सहासोद्भासेन भाविस्त्रैचरचक्रसाम्राज्यसुतवरप्राप्त्यवसरे
समारूढपरमानन्दनिःस्पन्देन मनसा पार्श्ववर्तिपरिजननिवेद्यमानं पत्युरतिक्रान्तयामिनीवृत्तान्तमाकर्णयन्तीम्,

पुनः सकलराज्यसुखोपभोगेषु सकलानि-समस्तानि, यानि राज्यसुखानि, तेषामुपभोगेषु-अनुभवेषु, निगृहीत-
वृत्तिना निरुद्धमनोवृत्तिना; पुनः अतिदुष्करेण अतिदुःखसाध्येन; च पुनः, भर्तुः परमैश्वराहनस्य, अदर्शनेन
दर्शनाभावदुःखेन; पुनः कीदृशीम् ? उज्जितालङ्कारामपि त्यक्तामरणामपि, पक्षे त्यक्तानुप्राप्तोपमाधलङ्कारामपि,
सुकविवाचमिव सत्कविवाणीमिव, अकृत्रिमेण स्वाभाविकेन, कान्तिसुकुमारतादिगुणपरिगृहीतेन कान्तिः-
देहद्युतिः, सुकुमारता-अतिक्रमलता च आदित्येवा तादृशः गुणैः, परिगृहीतेन-अन्वितेन, अङ्गमाधुर्येण शरीरसौन्दर्येण,
पक्षे कान्तिः-औज्वल्यम्, हालिकादिपदविन्यासवैपरीत्येन विशास्तीयशोभाशालित्वमिति यावत्, सुकुमारता-अक्षरानामप्राप्त्यम्,
उपभूतयो ये गुणाः-भात्मनः शौर्यादय इव रसस्योत्कर्षका धर्माः, तैः परिगृहीतेन, अङ्गमाधुर्येण अहस्य-काव्यशरीरभूतस्य
शब्दस्य, यन्माधुर्यं-श्रुतिशुद्धाभाष्यकत्वं तेन, सहृदयानां हृदयवताम्, चेतनानामित्यर्थः, पक्षे कान्त्यासंपत्तिरालिखनपरिणत-
मतीनाम्, हृदयम् अन्तःकरणम्, आवर्जयन्तीम् आकर्षयन्तीम्, पुनः राकारजनिमिव पूर्णिमारात्रिमिव,
ज्योत्स्नावदातनिर्मलाम्बरधारिणीं ज्योत्स्नावत्-चन्द्रिकावत्, अवदातः-धवलः, निर्मलः-स्वच्छश्च, योऽम्बरः-वस्त्रम्,
तदारिणीम्, पक्षे ज्योत्स्ना-चन्द्रिकया, अवदातं निर्मलं च यदम्बरम्-आकाशम्, तदारिणीम्, पुनः अधिगताधिक-
विकाससम्पदा अधिगता-प्राप्ता, अधिका-विपुला, विकाससम्पदा-प्रकाशासम्पत्तिर्येन तादृशेन, मुखेन, धारं वारं पुनः पुनः,
परिपूर्णं-सम्पूर्णम्, इन्दुमण्डलं चन्द्रमण्डलम्, तुलयन्तीम् उपमिन्वतीम्, पुनः उपनीतविविधयस्त्राभरणम्
उपनीतानि-उपहृतानि, विविधानि वस्त्राणि, आभरणानि-आभूषणानि च येन तादृशम्, उत्सवागतम् उत्सवप्रसङ्गेनागतम्,
बन्धुवनितावर्गं स्वबन्धुरूपनारीगणम्, सहस्रगुणमूल्यैः तदुपनीतवस्त्राभरणमूल्यापेक्षया सहस्रगुणानि-सहस्रगुणा-
धिकानि, मूल्यानि-निष्कयद्रव्याणि, येषां तादृशैः, अङ्गुकेः श्लक्ष्णवस्त्रैः, कौशेयवस्त्रैरिति यावत्; च पुनः, रत्नालङ्कारैः
रत्नयामभूषणैः, सम्भाषयन्तीं सत्सुवैतीम् । पुनः पार्श्ववर्तिपरिजननिवेद्यमानं पार्श्ववर्तिपरिजनेन-निवृत्तवर्तिपरि-
वारेण, बोध्यमानम्, पत्युः मेघवाहनस्य, अतिक्रान्तयामिनीवृत्तान्तं श्यतीतरात्रिसमाचारम्, मनसा हृदयेन,
आकर्णयन्तीं शृण्वतीम्, कीदृशेन मनसा ? शक्रावतारगमने शक्रावतारारूपवतीयैप्रदानश्रवणक्षणे, सबहुमानेन
बहुमानसहितेन; पुनः वैमानिकदर्शने विमानवासिदेवदर्शनश्रवणक्षणे, सविस्मयेन आश्चर्यान्वितेन; पुनः दिव्यहाराङ्गु-
लीयकालङ्कारलाभे परमोत्तमहाराङ्गुलीयकभूषणभरणप्राप्तिश्रवणक्षणे, सपरितोषेण सन्तुष्टेन; पुनः वैतालरूप-
व्यावर्णेन वैतालसन्बन्धिमयहृदयकृतिवर्णनश्रवणक्षणे, सन्नासेन भीतेन; पुनः कण्ठच्छेदसमये कण्ठकृतेनश्रवणक्षणे,
समासादितमूच्छेन मुच्छितेन; पुनः राजलक्ष्मीनर्मभापितश्रवणे राजलक्ष्म्याः-राजवैभवाधिष्ठित्देव्याः, नर्मणा-
हासेन, यद् भापितम्-उक्तम्, तस्य श्रवणे-श्रवणक्षणे, सहसोद्भासेन सहसा-शीघ्रम्, उद्भासः-आनन्दो यस्य तादृशेन,
सहासोद्भासेनेति पाठे हासेन सहितः सहासः, हासपूर्वक उद्भासो यस्य तादृशेन; पुनः भाविस्त्रैचरचक्रसाम्राज्यसुत-
वरप्राप्त्यवसरे क्षेत्रचक्रस्य-विद्यापारसम्पत्स्य, यद् साम्राज्यं-सम्राट्त्वम्, तद् भावि-भविष्यद् यस्य तादृशो यः सुतः-
पुत्रः, तदर्थवैरलाभश्रवणक्षणे, समारूढपरमानन्दनिःस्पन्देन समाकृष्ट-समासादितः, परमानन्दस्य-अत्यनन्दानुभूतस्य,
निःस्पन्दः-प्रसन्नवन्तम्, प्रातुर्भाव इति यावत्, येन तादृशेन । पुनः कीदृशीम् ? अन्तःपुरविलासिनीभिः अन्तःपुरवर्धिभिः,
परिवृतां वेष्टिताम्, कीदृशीभिः ! अन्तःपुरवर्तिनीभिः निवृत्तवर्तिनीभिः; पुनः संनिधापितसितसुकुसुमदाम्बुवर्वा-
ह्यतदधिलयाभिः संनिधापिताः-महालाप्युत्सापिताः, सितसुकुसुमदाम्बुः-श्वेतपुष्पाम्बुस्य, रत्नायाः-तदाख्यवृणविशेषस्य,

अनतिदूरवर्तिनीभिः संनिधापितसितकुसुमदामदूर्वाक्षतदधिलग्राभिरमलकाञ्जनस्थालविनिहितोच्छिखज्वल-
त्पिष्टमयमङ्गलप्रदीपाभिः प्रत्यप्रविरचितचतुष्कारुणि मणिपितर्दिकापृष्ठपीठे प्रतिष्ठापितविततहेमपट्टाभि-
र्मुहुर्मुहुर्द्वारदेशप्रहितलोचनाभिः प्रतिपालयन्तीभिः क्षोणीपालागमनमतिरुचिरेषामिभिरन्तःपुरविलासिनीभिः
परिवृतां मदिरावतीमद्राक्षीत् [ड] ॥

दृष्ट्वा च दूरविकसितस्मितार्द्रदृष्टिस्तां ससंभ्रमकृताभ्युत्थानां करे गृहीत्वा तत्र मणियेदिकापृष्ठवर्तिनि समी-
पोरविष्टैर्युगपदुत्थाय विहितप्रणामैः प्रधानान्तर्वंशिकैः सादरमुपदर्शिते स्पर्शवति हेमविष्टरे न्यवेशयत् [च] ।
उपविष्टश्च दक्षिणं पार्श्वमाश्रित्य तस्याः क्रमेणैताभिः सकललौकिकाचारकुशलाभिर्वारयन्तिताभिः प्रयुक्तमवता-
रणकमङ्गलमन्वभवत् [छ] ॥

। अथ पुरोहितपुरःसरेषु विहितसायंतनस्वस्त्ययनकर्मस्वपक्रान्तेषु, प्रमोदसलिलसुतेक्षणोऽसु दत्त्वाऽक्षतानु-
दीरिताशीषु निर्येतासु बान्धववृद्धासु, प्रस्थितेषु यथास्वमधिकारसदनानि सौविदहेषु, प्रारब्धपरिहासपेशल-

अक्षतस्य-आर्द्रतण्डुलस्य, दध्नश्च, उवा-अशा यामिस्तादृशीभिः, पुन अमलकाञ्जनस्थालविनिहितोच्छिखज्वल-
त्पिष्टमयमङ्गलप्रदीपाभिः अमलेषु-निर्मलेषु, काञ्चनस्थालेषु-सुवर्णमयपात्रेषु, विशेषेण निहिता-स्थापिता, उच्छिख्रा-उद्-
ऊर्ध्वं, शिखा-ज्वाला, येषां तादृशाः, पिष्टमया-ज्जितभचूर्णमया, मङ्गलप्रदीपा यामिस्तादृशीभिः, पुन प्रत्यप्रविरचित-
चतुष्कारुणि प्रत्यम-नूतनं यथा स्यात् तथा, विरचितेन-निर्मितेन, चतुष्केण-चतु स्तम्भेन मण्डपेन, चारुणि-मनोहरे,
मणिपितर्दिकापृष्ठपीठे मणिमयवेदिकापृष्ठभागरूपासने, प्रतिष्ठापितविततहेमपट्टाभिः प्रतिष्ठापितानि-सस्थापितानि,
विततानि-विस्तृतानि, हेमपट्टाभिः-सुवर्णमयोच्चपीठानि यामिस्तादृशीभिः, पुन द्वारदेशप्रहितलोचनाभिः द्वारदेशं
प्रहिते-प्ररिते, लोचने यामिस्तादृशीभिः, पुन क्षोणीपालागमन क्षोणीपालस्य-राज्ञः, आगमन प्रतिपालयन्तीभिः
प्रतीक्षमाणाभिः, पुन अतिरुचिरेषामिः अतिमनोहरवेषशालिनीभ [ड] ॥

दृष्ट्वा च तां तथाविधामवलाक्य तु, दूरविकसितस्मितार्द्रदृष्टिः दूरादेव विकसिता-उत्फुला, स्मितेन-मन्दहासेन,
आर्द्रा-रसा, यद्वा स्मिता-मन्दहासान्विता, सरसा-अधुमिराद्रा, दृष्टिर्षस्य तादृशः, ससंभ्रमकृताभ्युत्थानां सर्वेषु
मभ्युदितताम्, तां मदिरावतीम् करे दत्त्वे, गृहीत्वा, तत्र तस्मिन्, हेमविष्टरे सुवर्णपटे, न्यवेशयत् उपवेशितवान्,
स राजेति शेषः । कीदृशे? मणियेदिकापृष्ठवर्तिनि मणियेदिकोपरि स्थिताने, पुन युगपदुत्थाय सदैवोत्थाय,
विहितप्रणामैः कृताभिवादाने, समीपोरविष्टैः समीपस्थिते, प्रधानान्तर्वंशिकैः अन्तः अभ्यन्तरं, वश-गृहम्,
तत्र नियुक्तैः, सुख्यभूतैरन्तःपुराधिकृतजनैरिति यावत्, सादरं सम्बुद्धानम्, उपदर्शिते दृष्टिगोचरीकारिते, पुन स्पर्श-
यति प्रशस्तस्पर्शने, "अन्तःपुरे स्वधिकृत स्यादन्तर्वंशिके जनः" इत्यमर [च] । तस्याः मदिरावत्या, दक्षिणापार्श्वे
दक्षिणभागम्, आश्रित्य अधिष्टाय, उपविष्टः स्वमपि दृष्टोपवेशन स राजा, सकललौकिकाचारकुशालाभिः
अशेषलौकिकव्यवहारनिपुणाभिः, एताभिः अनुपदसुकाभिः, वारयन्तिताभिः वेश्याभः, प्रयुक्त कृतपूर्वम्, यद् अय-
तारणकमङ्गलं वस्त्राधलादिना पूजनरूपमङ्गलं सागतमङ्गलमगान वा, तत् अन्यमयत् अनुभूतवान् [छ] ।

अथ अनन्तरम्, पुरोहितपुरःसरेषु पुरोहितप्रमुखेषु, पट्टकर्मसु अभ्ययनाऽप्यापन यजन याजन दान प्रतिग्रह
रूपाणि पद कर्माणि येषां ते पदकर्मणो विप्रस्यु, विहितसायन्तनस्वस्त्ययनकर्मसु विहितम् अनुष्ठितम्, सायन्तन-
सायंकालकम्, स्वस्त्ययनं-दृष्ट्याणश्चलकर्मविशेषः, स्वसिपदधितनश्चाप इति यावत्, वैसादृशेषु, अन्त एव अपक्रान्तेषु
निष्कन्तेषु सस्य, तथा प्रमोदसलिलसुतेक्षणोऽसु प्रमोदसलिले-आनन्दजले, सुते ब्याते, ईक्षणे नेत्रे यामां तादृशीषु,
बान्धवयुद्धासु मनुभूतदृष्टीजनैः, अक्षतान् शुभाशीर्ष्यप्रकारदण्डान्, दत्त्वा वंशिक्य, उदीरिताशीषु
उच्चाशीर्षाक्ष, अन्त एव निगतासु निष्कान्तासु गतीषु, तथा सौविदहेषु अन्तःपुररक्षकजनसु, यथासं वशायोग्यम्,
अधिकारसदनानि क्षणाय सत्सामिहितदृष्टान्, प्रस्थितेषु हतप्रस्थानसु । तथा प्रारब्धपरिहासपेशलकथासु

कथासु स्थित्वा मुहूर्तमपसृतासु सव्याज प्रियासहचरीषु, प्रकटिताङ्गरागशुक्तिषु प्रमृष्टमणिदर्पणासु समुत्सर्पित-
विलासदीपवर्तिषु, सन्निधापितकुसुमपटवासताम्बूलरत्नालङ्कारपटलकासु निर्यातासु शुद्धान्तशय्यापालिकासु,
विचिक्रतासुपगतैः द्वारकपाटसघटनघनविसर्पद्गरुधनसारधूपोद्धारसौरभे वासभवने, भूमिपालस्तिर्यगावलित-
कण्ठकाण्डेन वदनपुण्डरीकेण प्रत्यवयव विलोक्य स्पृष्ट्वा च करतलेन मन्दमन्दमानन्दनिर्यत्पुलककलिकाकोर-
कितानि मदिरावतीग्राणि किञ्चिदाकुञ्चितेक्षण सकृप इव रित्राक्षरोद्धारं शनैर्व्याजहार—'देवि ! दृढ-
मायासितासि, भवैव गाढकृतनिश्चयेन त्वदर्थसिद्धयर्थमध्यवसिते देवतासमाराधनविधौ किमिति निष्कारण-
मियन्ति वासराणि प्रकृतिकर्कशजनोचितैर्व्रतकर्मभिः कदर्थितोऽयं संततसुखोचितस्त्वयात्मा, किमर्थमेपा
मदङ्कशय्याशयनलालिता ललिताङ्गि ! शायिता निरावरणासु स्थण्डिलस्थलीषु स्थलारविन्दकेसरसरससुकुमारा
काययष्टिः, किमिति निर्देये । निसर्गपेलव मध्यभागमनुदिवसमुपवासैः कर्शयन्त्या कृतं प्रकृतिकर्कशस्यास्य

प्राप्त्या—बहुमुपकाता, परिहासपेशला—हासमनोहरा, कथा—वाक्यप्रबन्धो यामिस्तादृशीषु, प्रियासहचरीषु प्रियासखीषु,
मुहूर्तं क्षणम्, स्थित्वा विलम्ब्य, सव्याज केनचित्छयना, अपसृतासु निर्गतासु । तथा शुद्धान्तशय्यापालिकासु
अन्तपुराशय्याशिकासु, तद्विन्यासिकासिन्धित्वात्, निर्यातासु निर्गतासु सतीषु, कौटुकीषु ? समुत्सर्पितविलासदीप
वर्तिकासु समुत्सर्पिता—समुत्तेजिता विलासदीपस्य—सुरतप्रदीपस्य, वर्ति—दंभा, यामिस्तादृशीषु पुनः प्रकटिताङ्गराग
शुक्तिषु प्रकटिता—मञ्जुपादेरुदृता, अङ्गरागस्य—अङ्गविलेपनद्रव्यस्य, आधारभूता शुक्तयो यामिस्तादृशीषु पुनः प्रमृष्टमणि
दर्पणासु प्रकट्येण स्पृष्टा—विशोधिता, मणिदर्पणा—मणिमयदर्पणा यामिस्तादृशीषु पुनः सन्निधापितकुसुमपटवास
ताम्बूलरत्नालङ्कारपटलकासु सन्निधापितम्—उपस्थापितम्, कुसुमाना—पुष्पाणाम्, पटवासाना—वस्त्रनवासकाना इङ्कु-
मादिचूर्णानाम्, ताम्बूलाना—नागवल्लीदलानाम्, रत्नालङ्काराणा—रत्ननयामरणानाम्, पटल—समूहो यामिस्तादृशीषु । तथा
द्वारकपाटसघटनघनविसर्पद्गरुधनसारधूपोद्धारसौरभे द्वारकपाटयो—द्वारवर्तिकपाटयो, सघटनेन—स्योजनेन,
घन—सान्द्र यथा स्यात् तथा, विसर्पत—अत प्रसरत्, अगुरु—मुगधद्रव्यविशेषः, घनसार—कर्पूरं, तयोर्धूपसोद्धारेण—
प्रसारेण, सौरभम्—आमोदो यस्मिस्तादृशे वासभवने वासगृहे, विचिक्रता निर्वृणतताम्, उपगते प्राप्ते सति, भूमिपाल-
राजा मेघवाहन, स्तिर्यगावलितकण्ठकाण्डेन स्तिर्यक्—कुटिल यथा स्यात् तथा, आनलित—आनमित, कण्ठकाण्ड—
कण्ठरूप काण्ड—नालो यस्य तादृशेन, वदनपुण्डरीकेण मुखकमलेन, आनन्दनिर्यत्पुलककलिकाकोरकितानि
आनन्देन निर्यतीभि—नि सरतीभि, पुलककलिकाभि रोमाचक्षोरकै, कोरकितानि व्याप्तानि, मदिरावतीग्राणि
मदिरावतीशरीराणि, प्रत्यवयव प्रलङ्गम् विलोक्य दृष्ट्वा, च पुनः, करतलेन हस्ततलेन, मन्द मन्द किञ्चित् किञ्चित्,
स्पृष्ट्वा स्पृशेत् कृत्वा, किञ्चिदाकुञ्चितेक्षण किञ्चित्सङ्कोचितनयन, सट्टप इव सदय इव, खिन्नाक्षरोद्धारं खिन्-
खेदान्वितं, अक्षरोद्धार—अक्षरोच्चारण यस्मिस्तादृशं यथा स्यात् तथा, शनैः मन्दम्, व्याजहार उक्त्वात्, किमित्याह—
देवि ! राक्षि !, त्व दृढम् अत्यन्तम्, आयासिता हेसिता, असि वतसे, त्वदर्थसिद्धयर्थं त्वत्पुनरुपायर्थिद्वयर्थम्,
गाढकृतनिश्चयेन कृतदण्डनिश्चयेन भवैव, अध्यवसिते संकल्पिते, देवतासमाराधनविधौ देवताार्थनकार्ये, निष्कारण
ध्वेषे, इयन्ति एतावन्ति, वासराणि दिनानि, प्रकृतिकर्कशजनोचितैः प्रकृत्या—समायेन, कर्कशा—कठोरकल्हेरा,
ये जना, तदुचितैः तयोर्गै, व्रतकर्मभि नियमाचरणे, संततसुखोचित अनवरतसुखानुभवयोग्य, अयमात्मा,
किमिति किमर्थं त्वया भवत्या, कदर्थितं हेसित । हे ललिताङ्गि ! सुदरशरीरे !, स्थलारविन्दकेसरसरससु-
कुमारा स्थलारविन्दस्य स्थलकमलस्य, ये केसरा—किञ्चला, तद्गतं सरसा—स्निग्धा, सुमुमाप—अतिशोभला, मदङ्कशय्या
शयनलालिता मदीयौत्सङ्गरुशय्याया शयनेन रूपनेन, ललिता—प्रसादिता, एषा काययष्टिं सशरीरयष्टिं, निरावरणासु
आवरणरहितासु स्थण्डिलस्थलीषु चत्वरभूमिषु, किमर्थं शायिता स्थापिता, । हे निर्देये ! दयारहिते !, निसर्गपेलव
स्वभावतः कोमलम्, मध्यभागं शरीरमप्यावयवम्, अनुदिन प्रतिदिनम्, उपवासैः अनशने, कर्शयन्त्या कृततामा

कुचयुगलस्य साहायकम्, अहो ते बालिशत्वम्, अहोऽनालोचकत्वम्, अहो यदृच्छाकारिता' इत्यभिधाय सत्यराकृष्टसन्निकृष्टविलासोपकरणपटलकः सविलेपनां सालङ्कारां सतिलकां सावतंसां सशेखरां स्वकरेण तां चकार [ज] ॥

दृष्ट्वा च विरतनिमेषया दृष्टया सुचिरमतिचारुणा तेन वेपप्रहणेन तेश्च तत्कालमाधिभूतैः प्रियप्रेमातिशयजन्मभिः स्मरविकारैर्द्विगुणतररम्यदर्शनां सुदृढमाश्लिष्य शयनीयमनयत, तत्रैव च तथा सह सुव्याप [झ] । स्वरुपावशेषाया च क्षपायामधोमुलविपाणकोटिनोर्ध्वचरणेन लाञ्छनमृगेण विधृतमूलाग्रभागव्यत्यये व्रजत्वस्तमस्ताचलचक्रोरकामिनीमन्दमन्दाचान्त्विच्छायाविरसचन्द्रिके चन्द्रमसि, प्रतिवेद्यमुन्नततशिखेषु तत्क्षणमुदयमानमरुणमिव वातायनान्तरेणावलोक्यत्सु निजप्रभाप्रहारभीतेषु वासमभयनप्रदीपेषु, प्रभातपरुपमास्ताहतासु तनुतमिस्रच्छेदपहवृत्तनिवेशमवेद्यायजलविन्दुजालमिव नक्षत्रनिबहमजसमुज्ज्वतीपनाशलातासु, पर्याय-

पादवन्त्वा, 'त्वयेति शेष, प्रकृतिकर्कशस्य सभावात् कठोरस्य, अंस कुचयुगलस्य स्तनद्वयस्य, साहाय्यकं सहायत्वम्, सौलभ्याय उपकार इति यावत्, 'किमिति किमर्थं कृतं विहितम्, शरीरमध्यभागस्य काश्यं कुचसौलभ्यस्यावश्यमभावात् । ते तव, बालिशत्वं मूर्खत्वम्, अहो खेदजनकम्, अनालोचकत्वम् अविचार्यकार्यकारित्वम्, अहो खेदजनकम्, यदृच्छाकारिता खेच्छया कार्यकारित्वमपि, अहो खेदजनकम् । इति शैत्यम्, अभिधाय उक्त्वा, सत्यराकृष्टसन्निकृष्टविलासोपकरणपटलकः सत्वर-शीघ्रम्, आकृष्टम्-आकृष्य गृहीतम्, सन्निकृष्टाना-निवृत्तस्थितानाम्, विलासोपकरणाना-विलासोपयोगिनां विलेपनद्रव्यादीनाम्, पटलं-समूहो येन तादृश स राजा, स्वकरेण सहस्त्रेण, तां राज्ञीम्, सविलेपनां विलेपनद्रव्येण विलिप्ताम्, पुन सालङ्काराम् अलङ्कारैरलङ्कृताम्, पुन सतिलकां रचिततिलकाम्, पुन सावतंसाम् अवतंसेन-कर्णपूरेण सहिताम्, सशेखरां मस्तकाभरणयुताम्, चकार इतवान्, "पुस्तुतासावतसौ द्वौ कर्णपूरे च शेखरे" इत्यमर' [ज] । अतिचारुणा अतिमनोहरेण, तेन अनुपदमुपवर्णनेन, वेपप्रहणेन वेपभारणेन, च पुन, तत्कालं तत्क्षणम्, आधिभूतैः उद्भूतै, प्रियप्रेमातिशयदर्शनजन्मभिः प्रियम्य-भर्तु, य प्रेमातिशय -वेदातिशय, तस्माज्जन्मयेषा तादृश, तैः प्रविदै, स्मरविकारैः कामविकारै, द्विगुणतररम्यदर्शनां द्विगुणतरम्-अतिद्विगुणम्, रम्यं-मनोहरम्, दर्शनं यस्मात्सादृशीम्, मदिरावतीमति शेष, विरतनिमेषया निमेषशून्यया, दृष्ट्या-नेत्रेण, सुचिरम् अतिदीर्घकालम्, दृष्ट्वा निरीक्ष्य, सुदृढम् अत्यन्तम्, आश्लिष्य आश्लिष्य, शयनीयं शाश्वाम्, अनयत नीतवान् । च पुन, तत्रैव तस्यामेव शय्यायाम्, तथा मदिरावत्या सह, सुव्याप सुतवान् [झ] । च पुन, स्वल्पावशेषायां स्वल्प-अल्प, अवशेषो, यस्यासादृश्याम्, किञ्चिदवदिशामिति यावत्, क्षपायां राशौ, स्वप्ने स्वप्नावस्थायाम्, राजा सुरेन्द्रवाहनम् इन्द्रवाहनभूतम्, चारुणं हसितम्, ऐरावतमित्यर्थं, अपदयत् दृष्टवानिति दर्शयान्वेति । कस्मिन्नववरे ? चन्द्रमसि चन्द्रे, अस्तं, प्रजति गच्छति सौ, कीदृशे तस्मिन् ? अधोमुलविपाणकोटिना अधोमुखी विपाणकोटि -ग्रहाप्रमाणे यस्य तादृशेन, पुन ऊर्ध्वचरणेन ऊर्ध्व-ऊर्ध्वस्थितं, चरणां-पादौ, यस्य तादृशेन, लाञ्छनमृगेण चिह्नभूतमृगेण, विधृत-मूलाग्रभागव्यत्यये विधृत -गृहीत, मूलाग्रभागयो-मूत्रभागोर्ध्वभागयो, व्यत्यय-वैपरीत्ये यस्मिन्सादृशे, पुन अस्ता-चलचक्रोरकामिनीमन्दमन्दाचान्त्विच्छायाविरसचन्द्रिके अस्ताचले-पथिमपर्वते, याश्चक्रोरकामिन्य -चक्राश्रिय, तामि, मन्दं मन्दं शनै शनै, आचान्ता-समन्तादुत्पुष्पा, विच्छाया-विपतप्रकाशा, विरता-दर्शने वैरस्यावहा, चन्द्रिका-ज्योत्स्ना यस्य तादृशे । तथा प्रतिवेद्यं तालं तस्मिन् पवनारसालनसमये, उन्नततनतशिखेषु ऊर्ध्वधोभावेन पवनान्दोलित-ज्वालितेषु, निजप्रभाप्रहारभीतेषु निजप्रभाया-संज्ञान्तं, सोऽपहारः-सुवैरागिभवात्, तद्भूतेषु, वासमभयनप्रदीपेषु वासप्रहृत्यनप्रहृष्टीयेषु, तत्क्षणं तव, उदयमानम् उदन्तम्, अरुणं सूर्यसाधिमम्, वातायनान्तरेण वाक्षमभ्येन, अवलोचयन्तिस्वपपयसु इत्येव-प्रेषा, नेत्रस्थानीकामि पवनोद्गतिशयामि स्मरभाप्रहारिण सूर्यस्योदयमवलोकितनन आद्य प्रदीपा इत्यर्थं । तथा प्रभातपरुपमास्ताहतासु प्रभातं-प्रातः, य पश्य -दृष्टार, मादन -पवन, तेन साहतासु-इग-पातासु, आनालतासु विप्लवतासु, तनुतमिस्रच्छेदपहवृत्तनिवेशं तनुतमिगतस्य-वृत्तान्धकारस्य, ऐश -वृत्तं एव,

विघटमानाष्टदिग्भागदलं विकटायमानकुक्षिकोटरमरविन्दमिव मधुपङ्कदिग्धेष्वलिकुलेषु गगनमपहाय तत इतः प्रयात्सु संध्यारागरञ्जितेषु रजनीतमस्तु, राजा राजतगिरिशिखरमधिरूढायाः श्वेतवसनस्त्रग्विलेपनालङ्कारकमनीयमूर्तेर्मदिरावत्याः शैलराजदुहितुरिव हेरम्यमम्बरादवतीर्य पुरःस्थितमपारपरिमलान्धैः सर्वतो निपतद्भि-
रश्रान्तश्चङ्कारमुखरिताशामुखैरहमहमिकया विलुप्यमानकपोलमदवारिनिर्झरमलिकुलैः कुचकुम्भविन्यस्तविकट-
पुष्करेण करेणाकृष्याकृष्य सान्यमापिवन्तं स्वप्ने सुरेन्द्रवाहनं धारणमपश्यत् [अ] । उपशान्तनिद्रश्च मङ्गल-
तूर्यनिर्घोषेण सप्रहर्षमुत्थाय प्रथमतरमुत्थितायाः 'देवि ! संपन्नास्ते गुरुजनाशिपः, प्रसन्ना समासन्नैव देवी
राजलक्ष्मीः, भविष्यत्यशेषभूभृश्चक्रचूडारत्नमचिरेणैव सूनुः' इत्युदीर्य प्रकटितादरो मदिरावत्याः स्वप्नमाचक्षे,
सापि धद्वावधाना सविस्मयव्रीहमवन्ततेन शिरसा तमश्रौपीत् [ट] ॥

पङ्खाः—वर्षसाम्यान्नूतनदलानि, तत्र कृतो निवेशः—समावेशो येन तादृशम्, अथइयायजलविन्दुञ्जालमिव हिमजल-
विन्दुपुञ्जमिवेत्युत्प्रेक्षास्वप्नम्, नक्षत्रनिचहं तारासमूहम्, अजस्रं सततम्, उज्ज्वलीषु मुञ्चन्तीषु सतीषु । तथा मधु-
पङ्कदिग्धेषु मधुपङ्केन—मकरन्दद्रव्येण, दिग्धेषु—उपलिप्तेषु, अलिकुलेषु भ्रमरपङ्कशेषु, अरविन्दमिव कमलमिव, गगनम्
आकाशमण्डलम्, अपहाय ल्यक्त्वा, सन्ध्याारागरञ्जितेषु सन्ध्याफालिकरकवर्णव्याप्तेषु, रजनीतमस्तु निशान्धकारेषु,
तत इतः अत्र तत्र, प्रयात्सु प्रयाणमाचरत्, कीदृशमरविन्दम् ? पर्यायविघटमानाष्टदिग्भागदलं पर्यायेण—क्रमेण,
विघटमानानि—विच्छिन्नामानि, पक्षे पृथगवभासमानानि, अष्टदिग्भागदलानि—अष्टदिग्भागावलम्बितानि, पक्षे अष्टदिग्भाग-
रूपपत्राणि यस्मिन्तादृशम्, पुनः विकटायमानकुक्षिकोटरं विदग्धायमानः—प्रकटायमानः, कुक्षिकोटरः—मध्यभागरूपगुहा,
यस्मिन्तादृशम् । कीदृशम् वारणमपश्यत् ? अम्बरात्—आकाशात्, अचतीर्य अपश्चादागत्य, पुरः अग्रे, स्थितम्
उपविष्टम् । पुनः कीदृशम् ? राजतगिरिशिखरमधिरूढायाः राजत—रजतसम्बन्धी, यो गिरिः—कैलासपर्वतः, तस्य
शिखरम्, अधिरूढायाः—आरूढायाः, पुनः श्वेतवसनस्त्रग्विलेपनालङ्कारकमनीयमूर्तें श्वेतवसनेन—शुभ्रवलेण,
सजा—माल्येन, विलेपनेन—अङ्गरागेण, अलङ्कारैः—हारासामुपपैथ, कमनीया—मनोहरा, मूर्ति—शरीरं, यस्मात्तादृश्याः, स्तन्यं
दुग्धम्, पिवन्तं पानकर्मतामापादयन्तम्, कस्याः कमिव किं कृत्वा ? शैलराजदुहितुः पार्वत्या, हेरम्यं गणेशमिव,
कुचकुम्भविन्यस्तविकटपुष्करेण कुम्भाविव यो कुचै—स्तनौ, तत्र विन्यस्त—स्थापितम्, विकटं प्रकटम्, पुष्करम्—
अप्रभामो यस्य तादृशेन करेण—शुष्कादण्डेन, आकृष्याकृष्य पुनः पुनराकृष्य । पुनः कीदृशम् ? अहमहमिकया अहमह-
म्भावेन, अलिकुलैः भ्रमरसमूहैः, विलुप्यमानकपोलमदवारिनिर्झरं विलुप्यमानः—पानद्वारा निरुध्यमानः, कपोल-
मदवारिणः—गण्डस्थलनिष्पन्दिमदजलस्य, निर्झरः—प्रवाहो यस्य तादृशम्, कीदृशैरलिकुलं ? अपारपरिमलान्धैः अपारेण-
बहुसरेण, परिमलेन—मदजलसौभेगेण, अन्धैः—व्यासुराधैः, पुन सर्वतः सर्वदिग्भ्यः, निपतद्भिः मदजलप्रवाहे निमज्जद्भिः,
पुनः अश्रान्तश्चङ्कारमुखरिताशामुखैः अश्रान्तैः—अविरतैः, चङ्कारैः—ध्वनिविशेषैः, मुखरितानि—प्रतिध्वानितानि, आशा-
सुखानि—दिग्सुखानि यस्मात्तदृशैः [अ] । च पुन, मङ्गलतूर्यनिर्घोषेण मङ्गलतूर्याणां—मङ्गलिकवाद्यविशेषाणां; यो
निर्घोष—ध्वनिः, तेन उपशान्तनिद्रं—भ्रमनिद्रं, सप्रहर्षं हर्षपूर्वकम्, उत्थाय जागरित्वा, प्रथमतरं पूर्वतरम्, उत्थितायाः
प्रबुद्धायाः, मदिरावत्याः, देवि ! ते तव, गुरुजनाशिपः श्रेष्ठजनशुभेषु, संपन्नाः मित्राः, समासन्नैव सन्निहितैव,
राजलक्ष्मीः देवी राजवंशवाधिप्राश्री लक्ष्मिनाम्नी देवी, प्रसन्ना प्राप्तमसादा, यतः अशेषभूभृश्चक्रचूडारत्नम् अशेषाणा-
भूषणा—रत्नाम्, यचर्कं—समृद्धः, तस्य चूडारत्नं—सुदुन्दरम्, सूनुः पुनः, अचिरेणैव अविलम्बेणैव, भविष्यति उत्पत्स्यते,
इत्युदीर्य इत्युक्त्वा, प्रकटितादरः प्रदक्षितादरः, स्वप्नं तद्विषयकस्वप्नप्रधानम्, आचक्ष्वे उक्तवान् । सापि मदिराव-
त्यापि, धद्वावधाना कृतावधाना सती, अवन्ततेन नवतां गतेन, शिरसा मस्त्रवेन, सविस्मयव्रीहं साधयैलजम्, तं
स्वप्नम्, अश्रौपीत् धृतवती [ट] ।

आनन्दभरविजृम्भमाणोद्दामपुलकोपचितसर्वावयवा च प्रतिपन्नेव सद्यो गर्भेण द्विगुणमुपजातशोभा तत्क्षण-
मजायत [ठ] । स्थित्वा च किञ्चित्कालमुत्थिते च राक्षि निर्गत्य रतिगृहाद्यथाक्रियमाणमुचितव्यापारम-
न्वतिष्ठत् [ड] । अनतिवहुषु च व्यतीतेष्वहस्त्वनन्तरे ऋतौ स्नाता शरदिवसकरमूर्तिरिव भास्वरं तेजो वभार
गर्भमुदरेण [ढ] । निवृत्तरजःसद्भापि पाण्डुतामगच्छत्, चलितुमसहापि खेलालसपदन्यासमकरोत्, दधत्यापि
तनुतामुपचिता वभूव गात्रयष्टया, कृष्णतारोचितामपि क्षीरधवलामधत्त दृष्टिम् [ण] । तथा च प्रकृतिमन्दापि
तस्या गविरमन्दायत, पीनापि जघनमण्डली पीनतामभजत, सततमात्मनाधःकृतस्य मध्यस्य गौरवं पश्यन्तौ
श्रुत्यत्वमासेदुषो दयितनिर्दिद्याश्लेषमुखरसस्य च स्मरन्तौ शुचेव दयाममुखतां जग्मतुः स्तनौ, प्रधृद्धयोश्च काम-

टिप्पनकम्—निवृत्तरजःसंगापि एकत्र रजः—धूलिः, अन्यत्र रजः—पापम् । खेला—लीला । तनुता—कृशत,
स्वरूपेण, गर्भवशाद् उपचिता स्थूला । कृष्णतारोचितामपि या कृष्णात्वेन शोभिता सा कथं दुग्धधेता? अन्यत्र
कालतारयोपेता [ण] ।

च पुनः, आनन्दभरविजृम्भमाणोद्दामपुलकोपचितसर्वावयवा आनन्दभरेण—हृषीतिशयेन, विजृम्भमाणाः—
आयम्बमानाः, उद्दामभिः—उच्छ्रितैः, पुलकैः—रोमाधैः, उपचिताः—वर्धिताः, सर्वे अवयवाः—अङ्गानि, यस्यास्तादृशी सती,
गर्भेण—शुक्रशोणितपिण्डविशेषेण, सद्यः—तत्क्षणम्, प्रतिपन्नेव युक्तेव, तत्क्षणं स्वप्रध्वनक्षणे, द्विगुणं स्वामाविकशोभा-
देश्या द्विगुणाधिकं यथा स्वात् तथा, उपजातशोभा उत्पन्नशोभा, अजायत समपद्यत [ठ] ।

च पुनः, किञ्चित्कालम् इयत्कालम्, स्थित्वा स्थिति विधाय, राक्षि मेघवाहने, उत्थिते कृतोत्थाने सति,
रतिगृहात् विलासगृहात्, निर्गत्य बहिर्गत्वा, यथाक्रियमाणं यथाकर्म प्राप्तम्, उचितव्यापारम् उचितकर्मम्,
अन्वतिष्ठत् कृतवती [ड] । अनतिवहुषु कतिपयेषु, अहस्सु दिनेषु, व्यतीतेषु अतिकान्तेषु, अनन्तरे अव्यवहिते,
ऋतौ मासिरजःस्यन्दनावस्थावसाने, पक्षे शरदौ, स्नाता कृतस्नाना, शरदिवसकरमूर्तिः शरदि-शरदनुसम्बन्धिनी,
दिवसवरस्य—सूर्यस्य, मूर्तिः—विम्बम् भास्वरं धीतम्, तेज इव, उदरेण उदद्धारा, गर्भं, वभार दधौ [ढ] । निवृत्त-
रजःसंगापि धूलिसम्पर्कहितापि, पाण्डुतां केतकीधूलितुल्यपाण्डुवर्णताम्, अगच्छत् प्राप्तवतीति विरोधः, तदुदारे द्व
निरुत्तः—निष्ठः, रजःसंगः—पापसंगः, यदा रजःसङ्गः—क्षीरगर्भशोणितोदयो यस्यास्तादृशी, पाण्डुताम् गर्भत्रयुक्तपाण्डुवर्णताम् ।
पुनः चलितुं गन्तुम्, असहापि असहापि, खेलालसपदन्यासं खम्—आकाशम्, इला—पृथिवी, तयोर्लेने—विलासेना
पदन्यासं पादविक्षेपम्, चलनमिति यावत्, अकरोत् कृतवतीति विरोधः, चलितुमक्षमत्वे चलनासम्भवात्, तदुदारे द्व
खेलायां—श्रीहायाम्, अलसं—गर्भगारेणालस्यान्वितमित्यर्थः । पुनः तनुतां कृशताम्, दधत्या धारयन्त्यापि, दधत्यापि
पाठे धारयन्त्वपीत्यर्थः, गात्रयष्टया शरीरयष्ट्या, उपचिता स्थूला, भवति विरोधः, शरीरयष्टेः कृशत्वे स्थूलत्वायम्भवात्,
तदुदारेस्व भागान्तरावच्छेदेन कृशत्वेऽपि गर्भवशात्तन्मध्यभागवच्छेदेन स्थूलत्वोपपत्त्या बोध्यः । पुनः कृष्णतारोचितामपि
कृष्णतया—कृष्णवर्णेन, रोचितामपि—रुचिरामपि, क्षीरधवलां दुग्धतुल्यधेतवर्णाम्, दृष्टिं नेत्रगोलकम्, अधस्त धृतवतीति
विरोधः, कृष्णवर्णत्वे दुग्धधवलत्वासम्भवात्, तदुदारे द्व कृष्णाभ्यां—कृष्णवर्णाभ्याम्, ताराभ्यां—कनीनिकाभ्याम्, उचिता-
मपि—परिचितामपि, क्षीरधवलां—कनीनिकां परितो दुग्धधेतवर्णामिति व्याख्येयम् [ण] । तथा च उक्तधारेण च, तस्याः
सदिरावलाः, प्रकृतिमन्दापि शानिपुरय-द्वय-द्वय-गत्र-वर्द्धीना मन्दगामिनया स्वभावतो मन्दापि, गतिः गमनम्, अमन्दा-
यत मन्देवाचरत्, गर्भग्राहयति मन्दत्वभावपरित्यक्तः । पुनः पीनापि वरक्षीत्वेन प्रह्लासा स्थूलापि, तस्या जघनमण्डली
मण्डलाधारयतिपुरोभागः, पीनतां गर्भवशादतिरध्वलताम्, अभजत प्राप्तवती, पुनः सात्मना सेन, अधःकृतस्य स्थूल-
त्वारिना तिरस्त्वस्य, मध्यस्य मध्यभागस्य, उदरभागसेति यावत्, गौरवं गुरगाम्, सततं निरन्तरम्, पश्यन्तौ अव-
शोध्यमानौ, च पुनः, श्रुत्यत्वमासेदुषः तदानीं क्षिपिलत्वनापन्नस्य, दयितनिर्दिद्याश्लेषमुखरसस्य दमितेन—त्रिणेन,
यो निर्दयः—आत्मनिहाः, श्लेषः—आश्लिषन्म्, तत्रत्यस्य मुखरसस्य—आनन्दरसस्य, स्मरन्तौ, शनौ, शुचेव शोभनेव, दयाम-

मनयोः स्वेन रूपेण भारमुद्बोद्धुमक्षमेव क्षामतां मुमोच मध्यलक्ष्मीः, अनपत्यतादर्शनदुःखतप्तां निर्वापयितुमिव बन्धुतामायताः प्रसस्युः पदन्यासेषु निःश्वासाः [त] । प्रतिदिवसमुपचीयमानगर्भा च सा सकललोकाध्यर्थ-कारिणोऽभिलापविभ्रमानभृत, तथा हि—वासभवनाङ्गणभ्रमिषु खिन्ना शरत्प्रसन्ने मानससरःपयसि ससखी-जना स्नातुमियेष, मध्यन्दिननिदाघजनिताऽऽयल्लक्ष्मा पल्लवितकल्पपादपलताकुलेषु कुलगिरिनितम्बारामेषु रन्तुमभिललाप, विबुधवृन्दपरिवृता शाश्वतेषु सागरान्तरद्वीपसिद्धायतनेषु सान्ध्यमारब्धमप्सरोभिः प्रेक्षानृत्य-मीक्षितुमाकाङ्क्षन्, अग्रतः प्रपञ्चितविचित्राख्यानकेन श्रव्यवचसा कथकनारीजनेन विविधं विनोद्यमानापि दिव्यकथासु कर्णं ददौ, विधृतविकोशेषुष्करे न तथा निजकरे यथा सुभटनिकरे दृष्टिमनयत्, अपास्तरण-परिकरं प्रकामगुणवन्तमपि भृश्लोकं पर्येङ्कमिव सावज्ञमैक्षत्, सर्वैदिकग्यापिना पत्युरपि प्रतापेन समतप्यत्,

टिप्पणकम्—बन्धुतां बन्धुसमूहम् [त] । आयल्लोकः—खेदः । विधृतविकोशेषुष्करे एकत्र विधृतविगतप्रतिवारासि-फलके, अन्यत्र विधृतविकसितपत्रे । अपास्तरणपरिकरं निरस्तसंभ्रामपरिच्छदम्, अन्यत्र अगतास्तरणपरिकरम् [थ] ॥

मुखतां श्यामं-कृष्णम्, मुखम्-अप्रभागे यस्य तताम्, जग्मतुः प्रापतुः, अन्तर्वद्वीनामुदरगौरवस्य आलिङ्गनानन्दशैथिल्यस्य स्नानाप्रभागस्यामत्वस्य चौत्सर्गिकत्वात् । च पुनः, कामम् अत्यन्तम्, प्रबुद्धयोः स्थौल्यमापन्नयोः, अनयोः स्तनयोः भारं, स्वेन आत्मीयेन, रूपेण कृशाकारेण, उद्बोद्धुम् उद्वहनाय, अक्षमा इव असमर्था इवेत्युपेक्षा, मध्य-लक्ष्मीः मन्थावयवशोभा, क्षामतां कृशताम्, मुमोच तस्याज, सामाविककृशतामपहाय स्नानभारोद्बोधनोपयोगिनीं गुरुतां जमाहेत्यर्थः । अनपत्यतादर्शनदुःखतप्ताम् अनपत्यतायाः-अपत्यरहितस्य, दर्शनेन यद् दुःखं-परितापः, तेन तताम्, बन्धुतां खबन्धुजनताम्, निर्वापयितुं क्षमयितुमिव, आयताः र्थीयाः, निश्वासाः नासावायवः, पदन्यासेषु पाद-विक्षेपेषु चलनवेलायामित्यर्थः, प्रसस्युः प्रशरन्ति स्तः, अन्तर्वद्वीनां चलनश्रेण निःश्वासोद्गमस्य प्रकृतिस्फुल्लत्वात् [त] । च पुनः, प्रतिदिवसं प्रतिदिनम्, उपचीयमानगर्भा वर्षमानगर्भा सती, सकललोकाध्यर्थकारिणः सर्वलोकाध्यर्थ-जनकान्, अभिलापविभ्रमान् मनोरथविलासात्, अकृत कृतवती, अभृतेति पाठे धृतवतीत्यर्थः । तान् विभ्रमान् दर्श-यति—तथाहीति । वासभवनाङ्गणभ्रमिषु वासभवनस्य-निवासमन्दिरस्य, यानि अङ्गणानि-चत्वारिणि, तेषु या भ्रमयः-भ्रमणानि, तासु खिन्ना अनुभूतखेदा सती, ससखीजना सखीजनसहिता, शरदागमात् शरदतीरागमनात्, प्रसन्ने निर्मले, मानससरःपयसि मानसाख्यसरोवरजले, स्नातुं निमज्जितुम्, इयेष अभिलषितवती । मध्यन्दिननिदाघ-जनिताऽऽयल्लक्ष्मा मध्यन्दिने-मन्थाहे, यो निदाघः-धर्मः, तेन जनिताः-उत्पादिताः, आयल्लोकः-खेदो यस्यास्त्वादृशी सती, पल्लवितकल्पपादपलताकुलेषु पल्लवितभिः-नूतनदलव्यासाभिः, कल्पपादपलताभिः-कल्पवृक्षकृताभिः, आकुलेषु-व्याघ्रेषु, यद्वा पल्लवितं कल्पपादपलतानां कुलं-समूहो येषु तादृशेषु, कुलगिरिनितम्बारामेषु कुलगिरीणां-बुल्लपर्वतानाम्, नितम्बारामेषु-मध्यभागस्थोवाग्नेषु, रन्तुं क्रीडितुम्, अभिललाप अभिलषितवती, मन्दिरावतीति शेषः । विबुधवृन्दपरि-वृता विबुधवृन्देन-पण्डितमण्डलेन, देवमण्डलेन वा, परिवृता-परिवेष्टिता सती, शाश्वतेषु सदातनेषु, सागरान्तरद्वीप-सिद्धायतनेषु सागरान्तराः समुदान्तर्गताः, ये द्वीपाः-स्थलप्रदेशाः, तत्रलेषु सिद्धायतनेषु-सिद्धमन्दिरेषु, अप्सरोभिः स्वर्देशाभिः, आरग्यं प्रवर्तितं, सान्ध्यं सायंकालिकं, प्रेक्षानृत्यं नृत्यविशेषम्, ईक्षितुं द्रष्टुम्, अकाङ्क्षन् आकाङ्क्षितवती । अग्रतः अग्रे, प्रपञ्चितविचित्राख्यानकेन प्रपञ्चितं-विस्तारितम्, विविधं-विविधम्, आख्यानकम्-अमृतमन्यनादिकथा-नकं येन तादृशेन, श्रव्यवचसा श्रव्यं-श्रवणप्रियं, वचो यस्य तादृशेन, कथकनारीजनेन कथानककृशलो यो नारीजनः-क्रीजनः, तेन, विविधं नानाप्रकारकं यथा स्यात् तथा, विनोद्यमानापि प्रसाद्यमानापि, दिव्यकथासु दैविकोपाख्यानेषु, मनोहरकथासु वा, कर्णं, ददौ प्रवर्तयामास, विधृतविकोशेषुष्करे विधृतं-निहितम्, विकोशं-विकसितम्, पुष्करं-कमलं, यस्मिन्तादृशे, निजकरे स्वहस्ते, तथा दष्टिं न, अनयत् प्रेरितवती, यथा विधृतं, विकोशं-प्रत्याकाररहितम्, पुष्करं-कृपाण, फलकं येन तादृशे, सुभटनिकरे कुयोधसमूहे । प्रकामगुणवन्तमपि अत्यन्तगुणशालिनमपि, पक्षे मनोहरज्ज्वलदमपि-

प्रह्वीकृतशेषभूमुजा गुरुजनस्यापि गौरवेण ग्लानिमगमत्, अप्रणयिनापि प्रार्थिता सर्वस्वमदित, कृतापकारेऽपि करुणापरा प्राणिनिवहे बभूव [थ] ॥

पूर्णेण च क्रमेण किञ्चित्सातिरेकेषु नवसु मासेषु सारतिथिवारकरणाश्रितेऽतिश्रेयस्यहनि पुण्ये मुहूर्ते यथास्वमुचस्थानस्थितैः कौतुकादिव शुभप्रह्वैरवलोकिते विशुद्धे लग्ने लग्नचास्तादर्शनजातपरितोपायामिबोर्ध्व-मुख्यां होरायामप्रत एव जातेन सहितमखिलप्रजाप्रमोदेनाद्वितीयरूपमजनयत् तनयम् [द] । उत्पन्नमात्र एव च कार्यान्तरनियन्त्रितोऽप्यननुपालितपरस्परः सरभसपदन्यासरणितनूपुरैः पुत्रजन्म स्वयमाख्यातुमुस्तुकैरिव पुरःपुरोभवद्भिः पादपद्भ्यैः प्रकटितसंभ्रमः पूर्णपात्रग्रहणाय भूमिपालाभिमुखमचलत् सकञ्चुकिकिरातकुञ्जकलमूक-

अपास्तरणपरिकरम् अपालः—त्यक्तः, रणपरिकरः—रणोचितदृढगात्रबन्धो येन तादृशम्, पक्षे अपगतम् आस्तरणम्—आच्छादनं यस्य तादृशम्, भृत्यलोकं सेवकजनम्, पर्यङ्कमिव पत्न्यङ्कमिव, सायङ्गम् अनादरपूर्वकं यथा स्यात् तथा, ऐक्षत दृष्टवती । सर्वदिग्ग्यापिना सर्वदिग्ग्यापनशीलेन, पत्युरपि भर्तुरपि, प्रतापेन क्षात्रतेजसा, पक्षे प्रकृष्टतापेन, समतप्यत सम्यक् तसा अभवत् । पुनः प्रह्वीकृताशेषभूमुजा प्रह्वीकृताः—अवनमिताः, अशेषाः—समस्ताः, भूमुजः—राजानो येन तादृशेन, गुरुजनस्यापि भर्त्रादिरपि, गौरवेण महत्त्वेन, पक्षे भारेण, ग्लानिं खेदम्, अगच्छत् प्राप्तवती । पुनः अप्रणयिनापि स्नेहान्नास्पन्देनापि जनेन, प्रार्थिता याचिता सती, सर्वस्वं समस्तसम्पत्तिम्, अदित दत्तवती, पुनः कृतापकारेऽपि कृतप्रतिकूलेऽपि, प्राणिनिवहे प्राणिसमूहे, करुणापरा दयाशीला, बभूव जाता, गर्भिणीनां कायेन मनसा चातीवश्रीमत्त्वात् [थ] । क्रमेण यथाकमम्, किञ्चित्सातिरेकेषु किञ्चिदधिनेषु, नवसु नवसंख्यकेषु, मासेषु, पूर्णेण पूर्णिमापक्षेषु सत्सु, सारतिथिवारकरणाश्रिते सारैः—श्रेष्ठैः, शुभभूतैरिति यावत्, तिथिवारकरणे—तिथिः—सूर्याबन्धमसौर्वाद्दशान्तरांशः, वारं—दिनम्, करणं—तिथ्यर्धम्, तैराश्रिते—युक्ते, अतिश्रेयसि परमशुभावहे, अहनि दिने, पुण्ये शुभे, मुहूर्ते पञ्चदश्या विभक्तस्य दिनस्य पञ्चदशे भागे, किञ्चिच्चूनाधिकपटिकाद्रयात्मककाले, यथास्वं यथायोग्यम्, उच्चस्थानस्थितैः उच्चस्थानाश्रितैः, गृहणामुबलत् चैवम्—“अशौचुचान्यज १-१५२-१५३-कन्या ४-४६-५-मीन ६-५३-मिर्जो-५३ः । दिग् १०-दहन ३-५३-विशति २८-तिथी १५-पु ५-नक्षत्र २७-विंशतिभिः २०॥” अयं भावः—मेपादिराशिस्थाः सूर्यादय उच्चालत्रापि दशारीनंशान् यावत् परमोष्वाः । शुभग्रहैः शुभबुधप्रभृतिग्रहैः, कौतुकादिव अपूर्वदिदक्षारसादिव, अवलोकिते आभिमुख्येन निरीक्षिते, विशुद्धे शुभे, लग्ने राशुदये सतीति शेषः । लग्नचास्तादर्शनजात-परितोपायामिव लग्नस-राशीनामुदयरूपस्य, चारुनायाः—शुभावहतायाः, दर्शनेन, जातः—प्रादुर्भूतः, परितोपः—सन्तोषो यसास्तादृशम्, होरायां पटिकाधिकाकारुपायाम्, ऊर्ध्वमुख्याम् मङ्गलोःमुख्या सत्याम्, अग्रत एव प्रथमत एव, जातेन उत्पन्नेन, अखिलप्रजाप्रमोदेन सकलप्रजाहर्षेण, सहितं सह, अद्वितीयरूपम् अपूर्वरूपम्, तनयं पुत्रम्, अजनयत् उदपादयत् [द] । उत्पन्नमात्र एव पुत्रोत्पत्त्यनन्तरमेव, कार्यान्तरनियन्त्रितोऽपि अन्यकार्यासक्तोऽपि, शुद्धान्तवारखीजनः अन्तःपुरगणिकाजनः, पूर्णपात्रग्रहणाय पूर्णपात्रं नाम पुत्रजन्मादिमहोत्सवे बक्षमन्त्यादि-पूर्णे मुहूर्तनैः पारितोषिकतया बलादादीयमानं पात्रम्, तदुक्तम्—“उत्सवेषु मुहूर्तद्वयं बलादाहृष्य शृण्वते । बक्षमन्त्यादि तत्पूर्णेनैः पूर्णानं च तत्” इति, भूमिपालाभिमुखं राशोऽन्तिकम्, अचलत् अगच्छत् । कीदृशः सन्? अननु-पालितपरस्परः अप्रतीक्षितपरस्परः; पुनः सरभसपदन्यासरणितनूपुरैः सरभस—सत्त्वरो यः, पदन्यासः—पाद-विज्ञेयः, तेन रणितानि—ष्वनितानि, नूपुरानि—पादाङ्गदानि येषु तादृशैः, पुनः स्वयं साक्षादेव, न त्वन्यद्वारा, पुत्रजन्म राशिकीयपुत्रोत्पत्तिवार्ताम्, पुरः पूर्वम्, आर्यातुं कथयितुम्, उत्सुकैः उत्पण्डितैरिव, पुरोभवद्भिः श्रेमे पथरद्भिः, पादपद्भ्यैः पद्भ्योपमपादैः, प्रकटितसंभ्रमः प्रदर्शितसंवेगः; पुनः कीदृशः? सकञ्चुकिकिरात-कुञ्ज-यधिर-मूक-धामनः रुधकिनः—अन्तःपुरद्वारापाताः, किराताः—आरप्यस्तेच्छजातीयाः, कुञ्जाः—“हृदयं यदि वा वृष्टमुत्तं क्रमतः सत्कं हृदो वायुर्ददा कुर्वाति तदा तं कुञ्जमादिशेत् ॥” इत्युक्तलक्षणा अनाः, यधिराः—श्रवणसिन्ध्याः, मूकाः—वाह्यसिन्ध्याः, धामनाः—हृत्संख्येराः, तैः सहितः; पुनः अनेकदातसंख्यः बहुदातसंख्यकः [घ] ।

धामनोऽनेकशतसंख्यः शुद्धान्तवारस्त्रीजनः [ध] । प्रमुदितपौरजनजयजयारावपीवरः प्रतिभवनमाहतानाम-
संख्यकाहलाशङ्कझङ्गरीमुरजपटहानामनुसृतः पटीयसा शाकृतेन वादित्राणामाह्वयन्निन नर्तनाय व्योम्नि वैमा-
निकवधूवृन्दमाकारयन्निव महोत्सवालोकनाय दिक्षु लोकपालपरिपदमादिशन्निव रङ्गावलीयोग्यरत्नानयनाय
पृथ्वीतलोपान्तेपु पाथोनिधीन् वभ्राम मथनभ्रान्तमन्दरविघूर्णितमहाणवध्यानघघरो जगति नान्दीघोषः [न] ।
प्रसर्पन्नितस्ततः प्रस्तुतपरीहास इव तत्कालमधिगतविकाशासु प्रमुदितास्त्रिव दिक्षु चिक्षेप पिष्टातरज पिञ्जरं
सरोर्जाङ्गलकजालमुद्यानानिलः [प] । कृताध्ययनमङ्गविद्वज्जनविसर्जितानि प्रष्टीकृतैकैकवठरच्छात्रहस्ता-
र्पितविशालपूर्णकलशानि युगपदुच्चारिताशीःपरम्परावचनवाचालानि चेलुरन्तःपुराभिमुखसखिलानि विद्यासत्र-
शालान्तेवासिमण्डलानि [फ] । प्रचलितारुणपाणिमणिपह्वरमान्दोलितालिनीलीलालकभङ्गमाभङ्गुरसुरोज-

नान्दीघोषः— 'देवद्विज वृषादीनामाशीर्वापरावणा । नन्दन्ति देवता यस्मान् तस्मान्नान्दी प्रकीर्तिता ॥'
इत्युक्तमङ्गलध्वनि, जगति भुवने, वभ्राम भ्राम्यति स्म, कीदृश ? प्रमुदितपौरजनजयजयारावपीवरः प्रमुदिताना
प्रहृष्टानाम्, पौरजनानां—तत्पुरवासिजनानाम्, जयजयारावः जयजयकारं, पीवरः स्थूल, प्रवृद्ध इति यावत्, पुन
प्रतिभवन प्रतिवृद्धम्, आहतानां ताडितानाम्, असंख्यकाहला शङ्कझङ्गरी-मुरज-पटहानाम्, असख्या -
अनियतसख्याका, बहव इति यावत्, ये काहला—महाढका, शङ्का—समुद्रोत्पन्नमुखवायवियोषा, शङ्कर्थ—का स्थवायवियोषा,
मुरजा—मृदङ्गा, पटहा—दुन्दुभय, तेषाम्, वादित्राणां वायवियोषाणाम्, पटीयसा मनोहरं, शाकृतेन ध्वनिविशे-
षेण, अनुसृतः अन्वित, किं कुर्वन्निव ? व्योम्नि आकाशे, स्थितमिति शेष, वैमानिकवधूवृन्दं विमानवासिदेवाङ्गना-
गणम्, नर्तनाय सलार्थम्, आह्वयन्निव आकारयन्निव युक्तं, पुन दिक्षु दशदिशासु स्थितामिति शेष, लोकपाल
परिपदं दिक्पालदेवसभाम्, महोत्सवालोकनाय राजपुत्रजन्ममहोत्सवदर्शनाय, आकारयन्निव आह्वयन्निवेति
चोत्प्रेक्षा, पुन रङ्गावलीयोग्यरत्नानयनाय रज्यस्यसिञ्चिति रङ्ग—नृत्यमण्डप, तस्य आवली—पङ्क्ति, तयोपानि-
तत्रिवेचनयोग्यानि, यानि रत्नानि, तेषामानयनाय—उपहरणाय, पृथ्वीतलोपान्तेपु पृथ्वीतलप्रदेशेषु, आदिशन्निव
आज्ञापयन्निवेति चोत्प्रेक्षा, कीदृश ? मथनभ्रान्तमन्दरविघूर्णितमहाणवध्यानघघरः मथने—सुरासुरकृतसमुद्रविलोडने,
भ्रान्त—प्राप्तभ्रमण, यो मन्दर—मेरु, तेन विघूर्णित—विज्ञोभित, यो महाणव—महासमुद्र, तस्य यो ध्वन—ध्वनि,
तद्वद् पर्यर—स्वरविशेषान्वित [न] । इतस्ततः अत्र तत्र प्रदेशे, प्रसर्पन् प्रवहन्, उद्यानानिलः आरामवात
पिष्टातरज-पिञ्जर पिष्टातरजोवत्—पटवासचूर्णवत् पिञ्जर—किञ्चिद्रूपपीतवर्णम्, सरोजकिञ्चलकजाल सरोजाना—कमला-
नाम्, किञ्चलकजाल—केसरसमूहम्, दिक्षु सकलदिशासु चिक्षेप विक्षिपति स्म । कीदृशीषु दिक्षु ? तत्कालं तत्क्षणम्,
अधिगतविकाशासु प्राप्तविकाशासु विकसितास्त्रिलथं, अत एव प्रमुदितास्त्रिव प्राप्तप्रमोदास्त्रिवेत्युत्प्रेक्षा । कीदृश इव ?
प्रस्तुतपरिहास इव प्रस्तुत—प्रारब्ध, परिहास—परि सर्वतोभावेन हासो येन तादृश इव युत्प्रेक्षा, यथा नायको हेलिकोःसर्वे
परिहासेन नायिकोपरि रचचूर्णानि विक्षिपति तथेत्यथ [प] । अखिलानि सकलानि, विद्यासत्रशालान्तेवासिमण्डलानि
विद्यासत्रशालाया—विद्यादानशालाया, ये अन्तेवासिन—उपाया, तेषा मण्डलानि—समूहा, अन्तःपुराभिमुख राजधी
निवासभवनामिमुषाम्, चेलुः जम्बु, कीदृशानि ? कृताध्ययनमङ्गविद्वज्जनविसर्जितानि कृतोऽध्ययनस्य भङ्गे
विच्छेदो यैस्तादृशं, विद्वज्जने—अध्यापकजनं, विसर्जितानि—परिखण्डानि दत्तावकाशानीत्यर्थं, पुन प्रष्टीकृतैकैक-
वठरच्छात्रहस्तार्पितविशालपूर्णकलशानि प्रष्टीकृतस्य—एकैकेन मण्डलेन स्वाग्रे गमितस्य, एकैकस्य वठरच्छात्रस्य—
मूर्धच्छात्रस्य, हस्तो, अर्पित—निहित, विशाल—बृहदाकार, पूर्णकलश—जलपूरितपङ्कवारुतमुखजम्बो यैस्तादृशानि, पुन
युगपदुच्चारिताशी परम्परावचनवाचालानि युगपदुच्चारिते एकत्रात्रकच्छेदेनोक्ते, आशी परम्परावचनं—शुभै-
पणासमूहार्थं क्वाचयै, वाचालानि—शब्दायामाना [फ] । सान्तःपुरम् अन्तःपुरेण—तादृश्येनोपचारादन्तःपुराङ्गनेन
सहितम्, नगरनारीवृन्दं प्रकृतनगरवालयस्त्रासमूहं, अनिलाहृतकल्पलताजनमिथ अनिलेन—वायुना, बाहृतम्—
आस्फालितम्, कल्पलतावन—कल्पवृक्षसमूह इव, ननर्तं मूल चगर । कीदृशम् ? प्रचरिताद्युणपाणिमणिपह्वरं
प्रचलितानि—प्रदम्पितानि, अरुणानि—रचवर्णानि, पाणिमणिरुपाणि—मनोहरहस्तरुपाणि, पत्रवालि—नवपत्राणि यस्य तादृशम्,

स्वकभारेण रणरणितताररत्नाभरणमालमनिलाहृतकल्पलतावतमिव ननर्त सान्तःपुरं नगरनारीवृन्दम् [व] ॥

अवनीश्वरोऽपि परमोत्पन्ननिर्वृतिर्जलकटाहक्रोडनिक्षिप्तनाडिकानिहितचक्षुषा गणकनिवहेन निश्चित्य देव्याः प्रसवल्लभमागतेन मुहुर्मुहुर्नेकप्रकारैः कृतोपवर्णनमाकर्ण्य जन्मग्रहबलं बालकस्य कृतमज्जनादिकृत्यः शुभे मुहूर्ते निवर्तितानुचरलोकः परिगतप्रान्तमुत्सातस्त्रैः समन्ततो वीरपुरुर्यैः प्रशस्ततरुपल्लवास्तत्मुखेन द्वारशाखा-सङ्गिना मङ्गलकलशयुगलेनावभासितमुदारगन्धोद्गारगुग्गुलधूपधूमान्धकारदूरीकृतदुष्टचक्रवक्राक्षीसंचारमचिर-धौतचरणाभिः प्रविश्य साशीर्वादनन्तःप्रकीर्णकुसुमाक्षतरणाभिर्वेणुवृद्धाभिरावद्धमङ्गलगीतकोलाहलमदत्त-बाह्यपरिजनप्रवेशेन प्रशस्तालापिना सरुललौकिकाचारकुशलेन 'कुरुत हरिचन्दनोपलेपहारि मन्दिराङ्गणम्, रचयत स्थानस्थानेषु रत्नचूर्णस्वस्तिकान्, दत्त द्वारि नूतनं चूतपल्लवदाम, विकिरतान्तरुकुण्डपङ्कजोपहारम्,

समासोत्तरपदभूतमन्यादिशब्दाना पूर्वपदार्थगतसौन्दर्यबोधकत्वात्, पुन आन्दोलितालिनीललीलालकभङ्गम् आन्दो-लिता-उरिक्षिप्ता, अलिनीला-ध्रमरसदशश्यामवर्णा, लीलालकभङ्गा-क्रोडार्थकल्पितदुडिलकेशा यस्य तादृशम्, पुन उरौजस्तवकभारेण उरसि वक्षसि, जायत इत्युरोज-स्तन, तद्रूपस्य स्वकस्य-पुष्पगुच्छस्य, भारेण, आभङ्गुरं समन्ताभ्रम्, पुन रणरणितताररत्नाभरणमालं रणरणितानि-ध्वनिविशेषान्वितानि, ताररत्नानाम्-उत्तमरत्नानाम्, आभरणानि-कटकनूपुराद्यलङ्करणानि माला च यस्य तादृशम् [व] ॥

अवनीश्वरोऽपि राजापि, परमोत्पन्ननिर्वृतिः परमम्-अत्यन्त यथा स्यात् तथा, उत्पन्ना निर्वृति -दृष्टौ यस्य तादृश, पुन जलकटाहक्रोडनिक्षिप्तनाडिकानिहितचक्षुषा जलकटाहस्य-जलपूर्णमहाभाजनविशेषस्य, क्रोडे-मध्ये, निक्षिप्ता-स्थापिता, या नाडिका-कालप्रमाणवयस्त्रविशेष, तत्र निहितानि-निवेष्टितानि, चक्षुषि येन तादृशेन, देव्याः मदिरावत्या, प्रसवल्लभं प्रसवकालिक्रमम्, निश्चित्य निर्णय, आगतेन ततोपस्थितेन, गणकनिवहेन देवशतमुहनेन, मुहुर्मुहुः पुन पुन, अनेकप्रकारैः विविधप्रकारैः, कृतोपवर्णनम् उपवर्णितम्, बालकस्य जातकस्य, जन्मग्रहबल जन्म-कालिकोचस्थानस्थितग्रह रूप बलम्, आकर्ण्य-श्रुत्वा, कृतमज्जनादिकृत्यः कृतप्रानादितात्कालिककार्यं सन्, निवर्तितानु-चरलोकः परिलक्ष्मलजन, शुभे उत्तमे, मुहूर्ते समये, प्रियायाः मदिरावत्या, प्रसूतिगृहं प्रसवालयम्, अवि-क्षत् प्रविष्टयान्। कीदृशम्, उखातस्त्रैः उद्धृतस्त्रैः, वीरपुरुर्यै, समन्ततः सर्वत, परिगतप्रान्तं व्याप्तप्रान्तप्रदेशम्। पुन प्रशस्ततरुपल्लवास्तत्मुखेन प्रशस्तै-उत्तमै, तरुपल्लवै-वृक्षनववले, प्रशस्तानां वा तरुणां पल्लवै, भास्तृत्तम्-आवृतम्, मुखम्-ऊर्ध्वभागो यस्य तारद्वेन, पुन द्वारशाखासङ्गिना द्वारशाखा-द्वारस्य ऊर्ध्वभाग, तत्सङ्गिना तत्र स्थितेन, मङ्गलकलशयुगलेन मङ्गलोद्देश्यकण्ठद्वयेन, अवभासितम् उदीपितम्। पुन उदारगन्धोद्गारगुग्गुलु धूपधूमान्धकारदूरीकृतदुष्टचक्रवक्राक्षीसंचारम् उदार-महान्, गन्धोद्गार-गन्धविर्भावो यस्य तादृशो यो दुग्गुलु धूपस्य-गुग्गुलुधूपसम्बन्धी, धूर्तं, तद्रूपान्धकारेण, दूरीकृत-निरुद्ध, दुष्टानां-बालघातनदोषवतीनाम्, चक्रवक्राक्षीणां चक्रवक्राकारनेत्राणां ह्यीनाम्, शयारो यस्मिन्सादृशम्। पुन अचिरधौतचरणाभिः तक्षणाप्रक्षालितापदाभिः, साशी-र्वादम् आशीर्वादेन सहित यथा स्यात् तथा, अन्त प्रसूतिगृह-भन्तरम्, प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा, प्रकीर्णकुसुमाक्षत-कणाभिः प्रकीर्णानि-प्रक्षितानि, वसुमानि-पुष्पाणि, अक्षतकणा-सङ्कुलकणाध यामिन्सादृशीभिः, वेणुवृद्धाभि स्वयम्भु भूतवृद्धाभिभिः, आयुद्धमङ्गलगीतकोलाहलम् भाषद-आयोजित, कृत इति यावत्, मङ्गलगीतानां-मङ्गलगानानाम्, कोलाहल-गानविशेषो यस्मिन्सादृशम्। पुन मुद्रान्तजरतीजनेन अत पुरसम्पत्तिभूदश्रीजनेन, प्रियमाणाविविध दिगुरक्षाविधानं क्रियमाण-विधीयमानम्, विविधम्-अनेकप्रकारम्, दिगुरक्षाविधानं दिगुरक्षाप्रबोचक कार्यं यस्मिन्सादृशम्। कीदृशेन तेन? अदत्तयाह्यपरिजनप्रवेशेन अदत्त-अवरद, पाण्यपरिजनस्य-पाण्यसन्नस्य, प्रवेश-अन्तर्गम येन तादृशेन, पुन प्रशस्तालापिना प्रिशाप्रवशील्य, पुन सकललौकिकाचारकुशलेन तममलीकिक-व्यवहारभिनेन, पुन जरूपता प्रतिपादयता, मिन्साह-मन्दिराङ्गणं राशभवनप्राङ्गणम्, हरिचन्दनोपलेपहारि हरिचन्दनस्य-चन्दनविशेषस्य, यद्वा-“दृष्ट च तुलसीदृष्ट कर्पूरगुह्योगत । अथवा कटार्योग्य हरिचन्दनमुच्यते ॥” इत्युपस्य मिथिप्रत्यविशेषस्य, उपलेपन-विशेषान, हारि-मनोहरम्, कुरुत सम्पादयत, पुन स्थानेषु स्थानेषु तादृश्या-

कारयत सर्वतः शान्तिसलिलक्षेपमकृतकालक्षेपम्, आहरत भगवतीं पद्मीदेवीम्, आलिखत जातमातृपटलम्, आरभध्वमार्यवृद्धासपर्याम्, निधत्त पर्यन्तेषु शयनस्य सद्योभिमन्त्रितां रक्षाभूतिरेखां इत्यादि जल्पता तल्पनिकटोपविष्टेन शुद्धान्दजरतीजनेन क्रियमाणविषयशिशुरक्षाविधानमधिरतचलत्तालवृन्तनिर्वाप्यमाण-सनागरक्षोदपानोदकशरायमधिकोदञ्चितात्मभिरचञ्चलावस्थानैरुत्थाय विस्मितैरिव त्रिभुवनातिशायिशोभमर्भ-करूपमवलोक्यद्भिर्मङ्गलप्रदीपैः प्रकाशिताभ्यन्तरमदूरस्थितात्मव्यापारसत्वरसूतिकं प्रियायाः प्रसूतिगृहम-विशत् [भ] ॥

प्रविश्य च सतर्पमुद्भूतप्रहर्षसितो विसयस्तिमितपक्ष्मणा लोचनयुगेन स्फुटविभाव्यमानसकलचक्रवर्ति-लक्षणां शस्यां प्रतिक्षणमवलोक्य सूनोस्त्रिभुवनविलक्षणाभवयवश्रियममन्दनिर्गतानन्दाश्रुविन्दुरप्रतिपादनीयां

नेषु, रत्नचूर्णस्वस्तिकान् रत्नानां चन्द्रकान्तादीनाम्, यानि चूर्णानि-कणाः, तैः स्वस्तिकान्-माहलिकाकारविशेषान्, रचयत कल्पयत; पुनः द्वारि द्वारोपरि, नूतनं नवीनम्, चूतपल्लवमयतोरणमालाम्, दत्त स्थापयत, वप्रीतेत्यर्थः; पुनः अन्तः अभ्यन्तरे, उत्फुल्लपङ्कजोपहारम् उत्फुल्लानि उद्विक्तितानि, यानि पङ्कजानि-कमलानि, तद्रूपम्, उपहारं-माहलिकाप्राप्तम्, विकिरत विक्षिपत; पुनः अकृतकालक्षेपं न कृत्वा कालक्षेपः-कालातिक्रमः, विलम्ब इति यावत्, यस्मिन्साहचर्यं यथा स्यात् तथा, सर्वतः सर्वत्र, शान्तिसलिलक्षेपं शान्तिजनकजलसेकम्, कारयत मृष्यद्वारा सम्पादयत; पुनः भगवतीम् ऐश्वर्यशालिनीम्, पद्मीदेवीं फोडशमातृकासु यष्टीं बालपालनशीलाम्, "मातृकासु पूज्यतमा सा च यष्टी प्रकीर्तिता । शिशूनां प्रतिविधेषु प्रतिपालनकारिणी । तपस्विनी विष्णुभक्त "कार्तिकेयस्य कामिनीम्" इत्याद्युक्तां देवीम्; आहरत आवाहयत; पुनः जातमातृपटलं जातं नाम गोघृतप्राशनदिना संस्कारविशेषः, तदधिष्ठातृभूतं मातृ-पटलं-गौरीपद्मादिदेवीफोडशकम्, आलिखत चित्रयत; पुनः आर्यवृद्धासपर्याम् आर्याणां-प्रेष्ठानाम्, वृद्धानां-वृद्धास्त्री-णाम्, सपर्यां पूजाम्, आरभध्वं प्रारभध्वम्; पुनः शयनस्य जातकशय्यायाः, पर्यन्तेषु शनन्भूमिषु, सद्यः तरक्षणम्, अभिमन्त्रितां मन्त्रेण संस्कृताम्, रक्षाभूतिरेखां रक्षार्थमस्मरेणाम्, निधत्त स्थापयत, रचयतेत्यर्थः, इत्यादि इत्यादिशवाक्यम् । पुनः कीदृशेन शुद्धान्तजरतीजनेन ? तद्वानिकटोपविष्टेन जातकशय्यासमीपोपविष्टेन । पुनः कीदृशं प्रसूतिकाग्रहम् ? अद्विरतचलत्तालवृन्तनिर्वाप्यमाणसनागरक्षोदपानोदकशरायम् अधिरतं-निरतनम्, चलद्भिः उद्गच्छद्भिः, तालवृन्तैः-तालव्यजनेः, निर्वाप्यमाणाः-द्वीतलतामापाद्यमानाः, सनागरक्षोदाः शुष्ठीचूर्णसङ्घिताः, पानोदक-शरायाः-पेयजलाधारमृत्वाप्रविशंसा यस्मिन्साहचर्यम् । पुनः मङ्गलप्रदीपैः मङ्गलार्थप्रकल्पितप्रदीपैः, प्रकाशिताभ्यन्तरं प्रकाशितम्-उद्गातितम्, अभ्यन्तरं-मध्यं यस्य तादृशम् । कीदृशैः ? अधिकोदञ्चितात्मभिः अधिकम्-अत्यन्तं यथा स्यात् तथा, उद्विध-उद्वेलितः, आरमा-स्वरूपं येषां तादृशैः, पुनः अचञ्चलावस्थानः निषेधे संतिष्ठमानैः, अत एव उत्थाय उद्भृष्य, विस्मितैरिव सञ्जाताभ्यर्थैरिवेत्युत्प्रेक्षा, त्रिभुवनातिशायिशोभं त्रिभुवनातिशायिनी-भुवनशयोक्नुष्टा, शोभा यस्य तादृशम्, अर्भकरूपं जातकस्वरूपम्, अवलोकयद्भिः पश्यद्भिः । पुनः कीदृशम् ? अदूरस्थितात्मव्यापार-सत्वरसूतिकम् अदूरे-समीपे स्थिता, आत्मव्यापारे-प्रसवसम्बन्धिलकार्ये, सवरा-सत्प्रभमा, सूतिका-कृतप्रसवा यस्मिन्साहचर्यम् [भ] ।

च पुनः, सतर्पं साभिलाषम्, प्रविश्य अन्तःप्रवेशं कृत्वा, उद्भूतप्रहर्षसितः उद्भूतम्-उत्पन्नम्, प्रहर्षेण-भक्तिहर्षेण, स्मितं-मन्दहासो यस्य तादृशः, यदा उद्भूतेन प्रहर्षेण सित-मन्द हसितः एष, विसयस्तिमितपक्ष्मणा विसयेन-आभाषेण, स्तिमिते-निहन्दे, पक्ष्मणी-नेत्रोपरितनरोमलेखे यस्य तादृशेन, लोचनयुगेन नयनद्वयेन, स्फुट-विभाव्यमानसकलचक्रवर्तिलक्षणां स्फुट यथा स्यात् तथा, विभाव्यमानानि-प्रतीयमानानि, सकलानि-समस्तानि, चक्रवर्तिना-वृद्धसङ्घाधपानाम्, लक्षणानि-जालकीयहस्तादिगतचक्रादिविधानि यस्यां तादृशीम्, शस्यां प्रशस्तमीयाम्, सूनोः सुतस्य, त्रिभुवनविलक्षणां भुवनत्रयाउत्कृष्टाम्, अवयवधियम् अङ्गशोभाम्, प्रतिक्षणं क्षणे क्षणे, अव-लोक्य निरीक्ष्य, अमन्दनिर्गतानन्दाश्रुविन्दुः अमन्दं यथा स्यात् तथा, निर्गता-नयनाभ्यानिःसृता, आनन्दाश्रुविन्दवः-
२४ तिलक०

सुखमयी कामपि दशं प्राप [म] । निर्गल्य च विमोचिताशेषवन्धनः सहशमाधिपत्न्यस्य भूरेन्द्रारतायाः प्रमोदस्य च निजस्य विस्मायितजगन्नयं मासमात्रमनुशिवसमुत्सवमकारयत् [य] ॥

अतिक्रान्त च पट्टीजागेरे समागते च दशमेऽह्नि कारयित्वा सर्वनगरदेवतायतनेषु पूजाम्, मानयित्वा मित्रज्ञातिवर्गम्, अभ्यर्च्य गुरुजनम्, दत्त्वा समारोपिताभरणाः सवत्साः सहस्रशो गाः सुवर्णं च प्रचुरमारम्भनिःस्पृहभ्यो विप्रेभ्यः स्वर्णं शतमन्युसाह्नो चारणपतिद्वष्ट इति संप्रधार्य तस्यैव स्वप्नस्य सहस्रमात्मीयनाम्नश्चक्रदेशेन समुदायवाच्येन चार्थेन समर्थितानुहारं हरिवाहन इति शिशोर्नाम चक्रे [र] ॥

क्रमेण च प्रसवदिवसादारभ्य तत्कालोपजातप्रसवाभिरभिनयवीथनोपचितपरिमण्डलस्तनीभिरव्यङ्गनीरो-गाङ्गयष्टिभिरिष्टधित्रयोगादिभर्तुःस्त्रैरनुपत्ताभिराप्तनया निपुणमधुप्राभिर्धात्रीभिरनवरतमुपचर्यमाणस्य शुद्धपक्षचन्द्रमस इव प्रतिदिवसोपचीयमानदेहावयवकमेरुखिल्येदोक्तविधिविदा वेधसेवापरण स्वयं पुरोधसा

आनन्दजविताशुक्ला यस्य तादृशः सन्, अप्रतिपादनीयाम् अवर्णनीयाम्, कामपि विचित्राम्, सुखमयीम् आनन्दमयीम्, दशाम् अवस्थाम्, प्राप अनुबभूव [म] ।

च पुन, निर्गल्य प्रस्तुत्यहा क्षण्ण्य, विमोचितशेषवन्धनः विमोचितानि-कारागाराभ्यक्षद्वारा विलेषितानि, अशेषाणि-सर्वाणि, बन्धनानि-संस्कारादीनि निगडनियन्त्राणि येन तादृशः सन्, निजस्य स्वस्य, आधिपत्यस्य जगत्स्वामित्वस्य, भूतेः ऐश्वर्यस्य, उदारतायाः दानशीलतायाः, प्रमोदस्य सुनरलोद्गमन्याभन्दस्य च, सहस्राम् अद्वयम्, पुन, विस्मायितजगन्नयं विस्मायितम्-आधार्यमापादितम्, जगन्न-लोक्षप्रयं येन तादृशम्, मासमात्रं मासप्रमितम्, मासव्यापकमित्यर्थः, उत्सवं हुतजन्मोत्सवम्, अनुदिवसं प्रतिदिनम्, अकारयत् कारितवान् [य] । च पुनः, पट्टी-जागरे पञ्चा-देव्याः पूजनार्थं षड्भ्यो राज्ञी, जागरे-जागणे अतिक्रान्ते व्यतीते, निष्पन्ने सतीत यावत्, दशमे अहनि दिने, समागते समुपस्थिते च सति, सर्वेनगरदेवतायतनेषु सर्वाणि-समस्तानि, यानि नगरस्य देवताऽऽगतनानि-दय-मान्दराणि, तेषु, पूजां देवताऽऽराधनं कारयित्वा, पुन मित्रज्ञातिवर्गं मित्राणां-सुहृदां, ज्ञातीनां-बन्धूनां च, वर्ण-समुहम्, मानयित्वा सरुह्य, पुनः गुरुजनं "धर्मज्ञो धर्मकर्ता च सदा धर्मवतापणः । सत्वेभ्यो धर्मोऽस्त्रिर्दशधो गुरु-दत्तते ॥" इत्येवं परिभाषितं मुनिजनम्, अभ्यर्च्य पूजयित्वा, पुनः आरम्भनिःस्पृहभ्यः लं किं द्रव्यं पारिवर्षेभ्यः, विप्रेभ्यः धार्ष्ट्येभ्यः, समारोपिताभरणाः समारोपितानि-समर्थितानि, आभरणानि-अलङ्काराणि याभ्यस्तादृशीः, सवत्साः वसतसहितः, सहस्रशः सहस्रसंख्यका, गाः धेनुः, प्रचुरं बहु, सुवर्णं च दत्त्वा, स्वप्ने स्वप्नावस्थायाम्, शतमन्युवाहनः इन्द्रवाहनभूतः, चारणपतिः गजाधिपतिः, ऐश्वर्य इत्यर्थः, द्वष्टः अवलोकित इत सम्प्रधार्य शुभफलेन लभ्यं, तस्यै स्वप्नस्य स्वप्नदशवस्तुनाम्नः, सहस्रम्, आत्मनाम्नः मेघवाहनतस्वनाम्नः, एकदेवो देवाहनेले-देवतावच्छेदेन, सहस्रम् पुनः समुदायवाच्येन हरिकालैलसमुदायवर्तमानेन, अर्थेन दोषरन्त्रस्य वाहन इत्याकारकेण, समर्थितानुहारं समर्थितः-इन्द्रवाचकहरिवाचकवर्षावधिषदा मेघवाहनचन्द्रस्वापस्थित्या तद्वाहन-धेनोव्यापितः, अनुहारः-पितृवाच्यं येन तादृशम्, वाद्यवाहनभावस्य किञ्चन-दृश्यमित्येव हरिपदोऽस्थितमेघवाहनवाहनत्वेन मेघवाहनसादृश्यस्य शुभसमुपरोतिरिति भावः । हरिवाहन इत शिशोः आतकस्य, नाम, चक्रे कृत्वावत्, अत्र सर्वेन वाच्ये राजते दोषो बोध्यः [र] । क्रमेण क्रमशः, अन्तःपुरे राक्षसोभवन्, तस्य शिशोहरिवाहनस्य, पञ्च वर्षानि, अतिचक्रमुः व्यतीतानि । क्षीरघण्टेः प्रसवदिवसात् गर्भोत्पन्नचन्द्रिणा, आरभ्य प्रकृत, धार्ष्ट्याभिः उपनातुम्, अन्तरत् निरन्तरम्, उपचर्य-माणस्य निषेयमाणस्य । क्षीरघ्नीभिः । तत्कालोपजातप्रसवाभिः पञ्चानामिः पुनः अभिनयवीथनोपचितपारि-मण्डलस्तनीभिः अभिनयवीथन-नृतनारत्याभ्यवा, उ। चली-यूरे, परमश्रेणी-युलो, सनी वासा तादृशी मः; पुनः अष्टवह्नीरोगाङ्गयष्टिभिः अथवा अष्टवाहा, नीलगा-तीरवाहा च, अष्टवष्टिः-उत्तरस्या यष्टिर्नां तादृशीमः; पुनः इष्टविप्रयोगाद्गन्धिः इष्टमन्तराशिरिति, दुःखी, अनुपत्तःभिः अनभिभूतभिः; पुनः भासतया ज्येष्ठतम-तया, निपुणं हर्षं यथा स्यात्, भयभृताभिः लघातनाम् । पुनः द्वष्टस्य । नुक्पक्षचन्द्रमस इव चन्द्रवत्स्व-चन्द्रस्य, प्रतिदिवसोपचीयमानदेहावयवकान्तैः प्रदोषव-प्रदोषम्, उपपत्तःभिः, वाह, उपचीयमाना-

निवर्तितान्नप्रादानादिसकलसंस्कारस्य समाहृतसमग्रमङ्गलोपकरणभिरन्तःपुरवृद्धाभिसिंध्यामारभ्यमाणावतारणकक्रियस्य सर्वायुर्वेदपारगैर्भिर्पग्भिर्मन्त्रसिद्धिलब्धप्रसिद्धिभिश्च महानरेन्द्रेतरन्त्रैर्मुहुर्मुहुः प्रतिजागर्ग्यमाणस्य प्रकटितसंभ्रमाभिरन्तःपुरिकाभिर ह्याहूय गाढमाश्लिष्यमाणस्य स्थानस्थानारोपितमहाप्रभावानेकमणिभिः प्रधानभूषणैः प्रसाधितललितसर्वाङ्गस्य धृतायु गन्तव्यं शिवात्सततानुगम्यमानमार्गस्य स्वभावरम्येषु मणिकुट्टिमेषु श्रीडाशैलकटकेषु नन्दनवनप्रासादकेषु कृत्रिमापगापुलिनेषु च कपोलदोलायमानकमनीयकाकपक्षैः क्षितिपालदारकै सह श्रीडासुखमनेरुप्रकारमनुभवतो निरङ्कुशप्रचारस्य पञ्च वर्षाणि तस्यान्तःपुरेऽनिचक्रुः [ल] ॥

अवतीर्णं च पट्टे किञ्चिदुपजातदेहसौष्टवस्य व्यक्तप्रगैरचनप्रवृत्तेर्विनयारोपणाय राजा राजकुलाभ्यन्तर एव कारितानवद्यविद्यागृहः सम्यगासेवितगुरुकुलानामवगतान्प्रिलशास्त्रमर्मनिर्मलोत्तियुक्तीनामुत्तमान्नायलब्ध-

वर्धमाना, अवयववन्ति -अङ्गशोभा यस्य तादृशस्य । पुन अखिलचेदोक्तविधिदिदा वैदिकशेषविधानाभिन्नेन अपरेण द्वितीयेन, वेधसा व्रह्मणेकेत्युपेक्षा, पुरोधसा पुरहितेन, स्वयम् आत्मना, निवर्तितान्नप्रादानादिसंस्कारस्य निवर्तितान्न-निष्पादिना, अन्नप्रादानाद्य सरकारा यस्य तादृशस्य । पुन समाहृतसकलमङ्गलोपकरणाभिः समाहृतानि-संगृहीतानि सरुलानि सर्वाणि, मङ्गलोपकरणाणि-मङ्गलसाधनवस्तुनि या भक्तादृशी भ अत पुरवृद्धाभि अन्त-पुरस्थप्रद्वीपेभ, त्रिसन्ध्यं प्रातर्मं ग्राह्णायरूपाय तिस्रु मन्थ्यासु आरभ्यमाणावतारणकक्रियस्य आरभ्यमाणा-अनुष्ठीयमाना अवतारणकक्रिया-लवणायवतारणा मङ्गलाङ्गलिकक्रियाविशेषो यस्य तादृशस्य पुन सर्वायुर्वेदपारगै सर्व-समग्र, य आयुर्वेद वेदोपाङ्गत्तं चिकित्साशास्त्रम् त गार्गे-तदन्तर्गतं, मन्त्रसिद्धिलब्धप्रसिद्धिभिश्च मन्त्रसिद्ध्या लब्धा प्राप्ता, प्रसाद्ध-लाके स्वार्थवैश्वानरस्य, अतन्दिने अन्तरस, महानरेन्द्रे महान्मन्त्रवादाभि, विशिष्टवृषध, मुहुर्मुहु पुन पुन, प्रतिजागर्ग्यमाणस्य प्रतिक्रियमाणस्य । पुन प्रकटितसंभ्रमाभिः प्रकटित-प्रदाशत, सम्भ्रम वात्मन्यतिशयजन्ममां सुख्य यामिस्तृष्टीभि अन्तःपुरिकाभि अत पुरोभिर्मां आहूयाहूय पुन पुनराहूय, गाढम् अश्लिष्यन्तम्, आश्लिष्यमाणस्य आलङ्घयमानस्य, पुन स्थानस्थानारोपितमहाप्रभावानेकमणिभिः स्थ ने स्थाने-तत्रदशे अपरपिना निवेशे ॥, महाप्रभा -उत्कृष्टप्रभाशालिन, अनेक मणयो येषु तादृशे, प्रधानभूषणैः उत्तमालङ्कणैः, प्रसाधितललितसर्वाङ्गस्य प्रसाधितान-अलङ्कृतानि ललितानि-मनोहराणि सर्वाणि समस्तानि अङ्गानि-हृत्स्वपादादीनि यच्च तादृशस्य । पुन धृत युधान्तर्वैशिवात्सततानुगम्यमानमार्गस्य धृता-तद्रक्षार्थं गृहीता, आयुधा-बाणा शैलादृशा ये अन्तर्वैशिवा अत पुररक्षका वृञ्ज वामनादय, तथा प्रातन-पमूहेन, सतत सर्वदा, अनुगम्यमान-अनुस्रियमाण, मार्गो यस्य तादृशस्य । पुन स्वभावरम्येषु स्वभावतो मनोहरेषु, मणिकुट्टिमेषु मणि-बद्धभूमिषु, श्रीडाशैलकटकेषु श्रीडासै वै शैला-पर्वत, तत्कटकेषु तत्रितम्ब पते, नन्दनवनप्रासादकेषु नन् नवन नाम-मेघपर्वतोपरतनमिन्द्रवनम्, तत्सदृश यद् वनम्, तन्त्या प्रासाद-राजगृह एव प्रासादकास्तयु, यद्वा नन्दयति-आनन्दयतीत नन्दन यद् वन तत्रलप्रासादायु प्रसादकेषुपि त पाठस्ये तु न-दन्वनवनप्रासादनना य श्रीडाशैलकटकास्तेष्विति विशेषणवधया व्याख्येयम् । च पुन कृ प्रमापगापुलिनेषु ज्ञानमा-क्रियया निर्दिता, श्रीदार्यमुत्ता इत्यर्थ, या आपगा-नद्य, तपुलिनेषु तदीयसंस्तगदशेषु कपोलदोलायमानकमनीयकाकपक्षै, कपोल-गण्डस्थलेषु, दोलायमाना-इतस्ततश्चलत कमनीया मनोहरा, काकपक्षा-महाकाकभवायुलम्बमाना 'बालानां तु शिलाप्रोक्त काकपक्ष' इत्यु-क्तबालकृतेशपाशा येषा तादृशे क्षितिपालदारकै राजशिशुभि सह अनेकप्रकारं बहुविधम्, श्रीडासुखं श्रीडाजन्य मानन्दम्, अनुभवत अनुभव-गाचरीकुर्वाणस्य । पुन निरङ्कुशप्रचारस्य निर्वाधगमनस्य, खेच्छाकारिण इत्यर्थ [ल] । च पुन, पट्टे पठम् अवतीर्णं प्रारभ्ये त्ति, किञ्चिदुपजातदेहसौष्टवस्य कियदुपजातम्-ईशदुष्यम्, देहाष्टव-शरीरसौन्दर्यं यस्य तादृशस्य, पुन व्यक्तवर्णचनप्रवृत्ते-व्यक्ताना-रङ्गनाम्, वर्णानाम्, वचन प्रातपादनं, प्रवृत्तव्यस्य तादृशस्य तस्य बलकस्य, विनयारोपणाय लवणयधिक्रियाय, राजा सेववाहनं, राजकुलाभ्यन्तर एव राजधानीमय एव, कारितानवद्यविद्यागृह-कारत-निर्मापितम्, अनवद्य-मनोहरम्, विद्यागृहं-वद्यभ्यनगृहं यत् तादृश सन्, अहरह-प्रतिदिनम्, विद्यागुरुणां विद्याभाषणकालम्, सम्रद्ध समयम्, अकरोत् कृतवान् । श्रीदशानाम्-सम्य-

जन्मनामसंन्मार्गगतिनिसर्गविद्विषां विद्यागुरूणामहरहः संग्रहमकरोत् [४] । उपनिष्ये च तेभ्यः शोभने दिन-
मुहूर्ते निवर्तितसमस्तेतिकर्त्तव्यः ज्ञातमनुपहतसूक्ष्मक्षौमकल्पितोत्तरासंगमनुलिप्ताङ्गमामोदिना मलयजरसेन
प्रत्युरसनामुक्तमुक्ताकलापमुपरचितरोचनातिलकरुचिरललाटमुत्तमाङ्गघटितमालतीमुकुलगण्डमालमयदातवेष-
तया सविशेषदर्शितादरभ्युत्थितायाः पुनः सरस्वत्याः सितांशुधवलया शरीरच्छाययेव च्छुरितमात्मज-
मवनिपतिः [श.] । पूजाविशेषवर्धितप्रीतयश्च ते लिपिविशेषदर्शनपुरःसरमशेषाप्यपि, व्याकरणादीनि शास्त्राणि
तस्मै क्रमेणोपादिक्षन् [५] ॥

कुमारोऽपि सतताभियुक्ततया गुरूणां नियन्त्रणपरतया पितुरविद्यमानतया दुर्धिनीतसंनिधेः स्वाधीनतया
सर्वगमोपनिषन्धानां कुशाप्रीयतया च निजबुद्धेरल्पेनैव कालेन तेषामभ्यन्तरोऽभवत् [६] । अमुकामि-
योगश्च दशभिरब्दैश्चतुर्दशापि विद्यास्थानानि-सद्-सर्वाभिरुपविद्याभिर्विदाञ्चकार । कलाशास्त्रं च निरवशेषं

गासेवितगुरुकुलानां सम्यक्-पूर्णशिक्षापर्यन्तम्, आदेवितं-भ्रष्टया सेवितम्, गुरुकुलं यैस्तादृशानाम्; पुनः अव-
गताखिलशास्त्रमर्मनिर्मलोकिक्युक्तीनाम् अवगताः-ज्ञाताः, अखिलशास्त्रमर्मणां-समस्तशास्त्रतात्पर्याणाम्, या निर्मलो-
क्य-निर्दुष्टनिर्वचनानि, तद्युक्तम्-तदुपपत्तयो यैस्तादृशानाम्; पुनः उत्तमान्नायलब्धजन्मनाम् उत्तमान्नाये-सत्कुले,
रूपं जन्म यैस्तादृशानाम्; पुनः असन्मार्गगतिनिसर्गविद्विषाम् अनन्मार्गै-उत्पये, या गतिः-गमनम्, तद्विद्विषां-
तद्वैरिणाम् [४] । च पुनः, निवर्तितसमस्तेतिकर्त्तव्यः निवर्तितता-सम्पादिता, समस्ता इतिकर्त्तव्यता-उपनयनाङ्ग-
नित्याकलापो येन तादृशः, अवनिपतिः राजा, शोभने ज्योतिषशास्त्रोक्तमलक्षणान्विते दिनमुहूर्ते दिने मुहूर्ते च आत्मजं
पुत्रम्, तेभ्यः विद्यागुरुभ्यः, उपनिष्ये विधिना समर्पयामास, गुरुकुले वासयामास, कीदृशम् ? ज्ञातं कृतस्नानम्; पुनः
अनुपहतसूक्ष्मक्षौमकल्पितोत्तरासङ्गम् अनुपहतेन-विशुद्धेन, सूक्ष्मेण-सूक्ष्मतन्तुमयेन, क्षौमेण-कीशेयवक्ष्रेण, कल्पितः-
रचितः, उत्तरासङ्गः-उत्तरीयाच्छादनं येन तादृशम्; पुनः आमोदिना सुगन्धाब्जेन, मलयजरसेन चन्दनपङ्केन, अनु-
लिप्ताङ्गम् अनुलिप्तशरीरम्; पुनः प्रत्युरसं बहःस्थले, आमुकमुक्ताकलापम् आमुकः-पृतः, मुक्ताकलापः-मुक्ताहारी
येन तादृशम्; पुनः उपरचितरोचनातिलकरुचिरललाटम् उपरचितेन-वित्यत्नेन, रोचनातिलकेन, योगोचनामय-
तिलकेन, रुचिरः-मनाहरः, ललाटः-भालस्थलं यस्य तादृशम्; पुनः उत्तमाङ्गघटितमालतीमुकुलगण्डमालम्
उत्तमान्ने मस्तके, घटिता-स्थिता, मालत्याः-तदाख्यलतायाः, यानि मुकुलानि-किञ्चिद्विकसितकलिकाः, तन्मयी गण्डमाला-
गण्डस्थललम्बिनी माला यस्य तादृशम्; पुनः भवदातवेषतया सुप्रवेपेय, सविशेषदर्शितादरं सविशेषं-सातिशयं
यथा स्वात् तथा, दर्शितः-अभिम्यक्त, आदरः-सम्मानो यस्य तादृशम्; अत एव पुरः अग्रे, अभ्युत्थितायाः कृताभ्यु-
त्थानायाः, सरस्वत्याः विद्याधिष्ठतुदेव्याः, सितांशुधवलया चन्द्रवच्छुभ्रया, शरीरच्छायया शरीरकाभ्या च्छुरि-
तमिव व्याप्तमिवैगुप्रेक्ष्य [श.] । पूजाविशेषवर्धितप्रीतयः पूजाबन्धेपेण-सम्मानातिदायेन, धर्षिता-प्रचुरिता, प्रीतिः-
प्रसादो येषां तादृशाः, ते विद्यागुरवः, लिपिविशेषदर्शनपुरस्सरं लिपिविशेषाणां-सेव्याक्षररूपाणां प्रक्षयशीलमहादश-
भेदानाम् दर्शनपूर्वकं-परिचयपूर्वकम्, अशेषाप्यपि सर्वाप्यपि, व्याकरणादीनि शब्दशास्त्रप्रभृतीनि शास्त्राणि,
क्रमेण यथाक्रमम्, तस्मै रात्र्युप्राय, उपादिक्षन् उपदिष्टवन्तः [५] । कुमारोऽपि गजबुधोऽपि, गुरूणां
विद्यागुरूणाम्, सततं सर्वदा, अभियुक्ततया शिक्षणपरतया, तथा पितुः मेघवाहनस्य, नियन्त्रणपरतया निरूपरतया,
तथा दुर्धिनीतसंनिधेः दुर्जनवर्षस्य, अविद्यमानतया अवशरेण, तथा सर्वागमोपनिषन्धानां सर्वेषां शास्त्रीय-
ग्रन्थानाम्, स्वाधीनतया स्वायत्ततया, तथा निजबुद्धेः स्वबुद्धेः, कुशाप्रीयतया कुशाप्रवदतिसूक्ष्मतया, अल्पेनैव
कियतेन, कालेन, तेषां विद्यागुरूणाम्, अभ्यन्तरः अन्तर्गतः, तदन्तरवर्षाहनबुधश्च इत्यर्थः, अभवत् गभूत् [६] ।
च पुनः, अमुकामियोगः अलकाप-सायः, दशभिः, अर्धैः वर्षैः, चतुर्दशापि "पञ्चवेदाद्यन्तरो मीमांसाऽथी क्षुदी
तथा । धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या एताधनुर्दश ॥" इत्यादिना चतुर्दशानेन संख्यातानि, विद्यास्थानानि, 'सर्वाभिः शास्त्राणि,
उपविद्याभिः काव्यनाटकादिभिः च, विदाञ्चकार अभिप्राये । च पुनः, निरवशेषं समग्रम्, कलाशास्त्रम्, विवेद

विवेद, विशेषतश्चित्रकर्मणि वीणावाद्ये च प्रवीणतां प्राप [ह] । मुजबलं चास्य विस्मापितसुरासुरं कसरि-
किशोरस्येव सहजं शारीरमभवत्, आरब्धकार्यस्य त्रिभुवनंऽप्यशक्यमविवेज्यमसाध्यं च किमपि न प्रायेणा-
भूत् [क्ष] । एवं च परिणताशेषशास्त्रमासादितसकलालविद्यापारमुपलब्धसर्वैषुयुजजनसाधुवादमारूढनवतारुण्य-
लक्ष्मीलब्धपरिपूर्णसर्वावयवशोभनमुदितविद्यागुरुजनेन हरिवाहनमतिक्रान्ते पोडशे वर्षे हर्षनिर्भरो राजा
विसर्जितैराकारणाय सादरमुदाराकारवेषैः प्रधानपुरुषैरनुगम्यमानमतिभूयसा विभवेन स्वभवनमानिनाय [ज्ञ] ॥

निवर्तिताखिलगृहप्रवेशमङ्गलश्चास्य नगरवाद्यायामलघुनप्रालङ्कृतप्राकारलङ्घिताभ्रमदभ्रनोरणस्तम्भमुभयतो
निखातशातकुम्भपूर्णकुम्भोद्भासितद्वारदेशमनेकजतुरङ्गशालाभिरामं कुमारभवनमकारयत् [अ] । कर्तुकामश्च
यौवराज्याभिषेकं तस्य साहायकार्यमाह्लाभरत्सद् प्रह्वया पराक्रमेणकारेण विनयेन घचनविन्यासेनोद्यमेना-

विदितवान् । च पुनः, विशेषतः विशेषेण, चित्रकर्मणि चित्रणकलायाम्, च पुनः, वीणावाद्ये वीणाह्यवाद्यवादन-
कलायाम्, प्रवीणतां कुशलताम्, प्राप प्राप्तवान् [ह] । च पुनः, अस्य राजपुत्रस्य, भुजबलं बाहुबलम्, विस्मापित-
सुरासुरं विस्मयितः-विस्मयमापादितः, सुराः-देवा, असुराः-राक्षसाश्च येन तादृशम्, अभवत्, किमिव? केसरि-
किशोरस्य सिंहशिरोः सहजं स्वाभाविकम्, शारीरं शरीरसम्बन्धि, बलमिव । आरब्धकार्यस्य आरब्धव्यापारस्य तस्य
कुमारस्य, त्रिभुवनंऽपि लोकत्रयेऽपि, किमपि अशक्यं शक्तयथाध्यम्, अविवेज्यं विजेडुपशक्यम्, असाध्यं साध्यितु-
मशक्यं च, प्रायेण बाहुल्येन, न, अभूत् आसीत् [क्ष] । एषम् अनेन प्रकारेण पोडशे वर्षे अतिक्रान्ते व्यतीते
सति, हर्षनिर्भरः आनन्दपूर्णः, राजा मेघवाहनः, अतिभूयसा अत्यधिकेन, विभवेन विद्यावाधोरमवेन, हरिवाहनं
तत्रामकं खडुमारम्, स्वभवनं स्वगृहम्, आनिनाय आनीतवान् । कीदृशम्? परिणताशेषशास्त्रं परिणतानि-परि-
पक्रान्ति, दृढमभ्यस्तीकृतानीति यावत्, अशेषाणि-समस्तानि, शास्त्राणि-ग्रन्था यस्य तादृशम्; पुनः आसादितसकलाल-
विद्यापारम् आसादित-प्राप्तः, सञ्ज्ञायाः-समप्रायाः, अत्रविद्यायाः-वाणविद्यायाः, पारः-अन्तो येन तादृशम्; पुनः
उपलब्धसर्वैषुयुजजनसाधुवादम् उपलब्धः-प्राप्तः, सर्वेषां युषजजनानां-विद्वज्जन नाम्, साधुवादः-अर्थं कुमारः साधुः,
विद्यावतामुत्तमः इत्याकारकः प्रशंसावादो येन तादृशम्; पुन आरूढनवतारुण्यलक्ष्मीलब्धपरिपूर्णसर्वावयव-
शोभम् आरूढया-आपन्नया, नवतारुण्यलक्ष्मां-नववर्षावनसपदा, लब्धा-प्राप्ता, सर्वैषामवयवशानाम्-अत्रानाम्, शामा-
सी-रदर्थं येन तादृशम्; पुनः विद्यागुरुजनेन, अनुमोदितं वृद्धं गन्तुमनुमतम्; पुनः आकारणाय तस्याह्वाणाय, सादरम्
आदरपूर्वकम्, विसर्जितैः प्रेषितैः, उदाराकारवेषैः समृद्धाकारवेषशालिभिः, प्रधानपुरुषैः मन्त्रिजनैः, अनुगम्य-
मानम् अनुस्त्रियमाणम् [ह] ।

अस्य हरिवाहनस्य, निवर्तिताखिलगृहप्रवेशमङ्गलः निवर्तित-सम्पादितम्, अखिलं-समग्रम्, गृहप्रवेशाय-
कुमारस्य गृहहान्तरागमनाय, मङ्गलं-मङ्गलिकमनुष्ठानं येन तादृशं, राजेति शेषः, नगरवाद्यायां नगरद्विर्भूतार्थां भूतौ,
कुमारभवनं कुमारप्रासादम्, अकारयत् निरनापयत् । कीदृशम्? अलघुवप्रालङ्कृतप्राकारलङ्घिताभ्रमदभ्रतो-
रणस्तम्भम् अलघुना-महान्, वप्रालङ्कृतेन-परिलोद्धतमृत्तिकास्तुम्भेयितेन, प्राकारेण, लङ्घनानि-अध कृतानि, आभ्रमन्ति-
समन्तादितस्वतथलन्ति, अत्राणि-मेघा एव तोरणस्तम्भाः-द्वारस्तम्भा यस्य तादृशम्; मेघादस्युत्थमित्यर्थः; यदा अलघुव-
प्रालङ्कृतेन प्राकारेण लङ्घितानि अत्राणि मेघा येन तादृशम्, पुनः अदप्रतोरणस्तम्भम्-अनल्पद्वारस्तम्भम्; पुनः उभयतः,
पार्श्वद्वये, निखातशातकुम्भपूर्णकुम्भोद्भासितद्वारदेशं निखाता-निखननेन निवेशिताः, ये शातकुम्भस्य-स्रुवणस्य
पूर्णकुम्भा-पूर्णकलसाः, तेषुद्भासितः-उद्दीपितः द्वारदेशो यस्य तादृशम्; पुनः अनेकजतुरङ्गशालाभिरामम् अने-
केषां-बहूनाम्, गजानां-हस्तिनाम्, वृत्रजानाम्-अश्वानां च, शालाभिः-गृहैः, अभिरामं-मनोहरम् [अ] । च पुनः, तस्य
कुमारस्य, यौवराज्याभिषेकं युवराज्याभिषेकविधिम्, कर्तुकामः चिकीर्षुः, साहायकार्यं तस्यसाहाय्यार्थम्, आदर-
प्रेषितैः आदरेण प्रस्थापितैः, प्रणिधिपुरुषैः अनुचरजनैः, उर्ध्वपतिकुमारं कमपि राजकुमारम्, अनिर्शं घततम्;
अन्विष्येण-अन्विष्यति स्म । कीदृशम्? आह्लाभरत्सहम् तदाशपाजनभारक्षमम्, प्रह्वया विवेकेन, पराक्रमेण सामर्थ्येन;
आकारेण आह्वया, विनयेन प्रभुभक्तिमत्तया, घचनविन्यासेन वाक्चरचनावाङ्मयेण, उद्यमेन उद्योगेन,

परैश्च त्यागशौर्यगाम्भीर्यादिभिः प्रभुगुणैर्घृतानुकारमुखीर्षविक्रुमारमादरप्रेषितैः प्रणिधिपुरुषैरनिशमुर्वा-
मन्वियेष [आ] ॥

एकदा च तं प्रातरेवास्थानमण्डपोपविष्टमध्यासितविकटहेमविष्टरमुत्खातखड्गैः कृतनिरन्तरावस्थितिभिरूर्ध्व-
स्थितैरावद्वपङ्क्तिभिः शरीररक्षाधिकारनियुक्तैर्वीरपुरुषैरुभयतः परिक्षिप्तमनतनिकटनिरन्तरासीननिभृतवल्गुभ-
राजलोकमभ्यर्णार्तिनीभिरन्वैरातचामरोत्क्षेपचलितकलाचिकाकाञ्चनचलयाभिर्वाखिलयाभिरुपवीच्यमातनपु-
पमुपकलमेवागनेन सहप्रविष्टरुतिपयप्रणयिराजसूनुना प्रणम्य सन्निवृत्तमवनीतलोपविष्टेन पितृचरणविन्ध्य-
निश्चलदृष्टिना हरिवाहनेनोपास्यमानमागृहीतचित्रकनकवेत्रलता प्रतीहारी प्रविश्य क्षितितलन्यस्तजानुहस्त-
युगला सविनयं व्यजिज्ञात् — 'देव ! संप्रत्येव दक्षिणापयादागतो दक्षिणदण्डाधिपतेर्वैजायुषस्य प्रसादभूमि-
र्विजयधेगनामा प्रधानपुरुषः सकलपुरुषार्थसिद्धिसंपादकं देवस्य पादपद्मयुगलं द्रुमुत्कण्ठितो द्वारि तिष्ठती
त्याकर्ण्य देवः प्रमाणम्' [इ] । अवनिपालस्तु संस्मृत्य यच्चेन तस्याः पूर्ववृत्तमह्वलीयक्रमेणवृत्तान्तमधि-

अपरैः अगैश्च त्यागशौर्यगाम्भीर्यादिभिः औदार्यं शौर्यगाम्भीर्यप्रमुखैः, प्रभुगुणैः राजगुणैः, घृतानुकारं रक्षीत-
तरसादयम् [आ] ।

एकदा एतस्मिन् समये, तं राजानम्, प्रातरेव प्रातःकाल एव, प्रतिहारी, प्रविश्य सभामण्डपान्तं प्रवेशं कृत्वा,
सविनयं विनयपूर्वकम्, व्यजिज्ञापत् विज्ञापितवती; कीदृशी ? आगृहीतचित्रकनकवेत्रलता आगृहीता, विशा-
विलक्षण, कनकस्य-दुर्लभस्य, वेत्रलता-वेत्रयष्टिर्यया तादृशीः पुनः क्षितितलन्यस्तजानुहस्तयुगला क्षितितले-भूतले,
न्यस्तं निहितम्, जानुयुगलम्-ऊरु-जङ्घामध्ययुगलम् हस्तयुगलं च यथा तादृशी, कीदृशं तम् ! आस्थानमण्डपोपविष्टं
संभामण्डपोपविष्टम्; पुनः अध्यासितविकटहेमविष्टरम् अध्यासित-अधिष्ठितः, विकटः-प्रकटः, हेमविष्टर-सुवर्णमय-
मासनं येन तादृशम्; पुनः वीरपुरुषैः सुभटजनैः, उभयतः पार्श्वद्वये, उपक्षिप्तं व्याप्तम् । कीदृशः ? उत्खातखड्गैः
उपयत्तम्; पुनः कृतनिरन्तरावस्थितिभिः अनवरतमवस्थितैः; पुनः ऊर्ध्वस्थितैः उरिधितैः; पुनः आवद्वप-
ङ्क्तिभिः पङ्क्तिभ्यः; पुनः शरीर रक्षाधिकारनियुक्तैः तथैवशरीररक्षणरूपकार्यनियुक्तैः । पुनः अतिनिकटनिरन्तरा-
सीननिभृतवल्गुभराजलोकम्, अतिनिष्ठे-अतिमनीषे, निरन्तरम्-अधिरतम्, आसीना-उपविशन्तः, निवृत्ताः-
निष्कलाः, बलभराजलोकैः-प्रियवृत्रजना यस्य तद्वगम्; पुनः चारविलासिनीभिः वाराहनाभिः, उपवीच्यमानवपुपम्
उपवीच्यमानं व्यन्धपरिशीन्धमानम्, षणु-शरीरं यस्य तादृशम् । कीदृशीभिः ? अभ्यर्णार्तिनीभिः समीपवर्तिनीभिः; पुनः
अनवरतचामरोत्क्षेपचलितकलाचिकाकाञ्चनचलयाभिः अनवरतं निरन्तरम्, चामरोत्क्षेपेण चामरस्य चमरजा-
तीयमृगविशेषपुच्छरचितव्यजनस्य, उ-क्षेपेण-उदलेनेन, चलित्वा-दोलिता, कलाचिकाकाञ्चनचलया-कलाचिकाया-प्रदोष्टे,
स्थिता. सुवर्णमया षलया यासां तादृशीभिः । पुनः कीदृशम् ? उपःकालसेवागतेन प्रातःकालविशेषाङ्गुपस्थितेन,
कतिपयपणयिभिः कतिपयप्रेक्षिभिः सह, प्रविश्य सर्भाम् उपे प्रवेशं कृत्वा, प्रगम्य स्वपतरं राजानमभिव्यध, सविनयं
विनयपूर्वकम्, अवननीतलोपविष्टेन; पृथ्वीतलोपविष्टेन, पुनः पितृचरणविन्ध्यस्तनिश्चलदृष्टिना पितृ-मेघवाहनस्य,
वरगम्योः, विन्ध्यस्ते-निहिते, निष्कले, दृष्टी नेत्रे येन तादृशेन, राजसूनुना राजसूनेन, हरिवाहनेन, उपास्यमानं सेष्यमानम् ।
किं व्यजिज्ञापित्वाह - देव ! राजन् ! सम्प्रत्येव इदानीमेव, दक्षिणापयात् दक्षिणदेशात्, आगत, दक्षिणदण्ड-
धिपतेः दक्षिणदेशाधिपतेः, वैजायुषस्य तथाग्रः सेनागतः, प्रसादभूमिः प्रेमास्पदम्, विजयधेगनामा तादृशक,
प्रधानपुरुषः, सकलपुरुषार्थसिद्धिसंपादकं सकलानां-समस्तानाम्, पुष्टयाप नां-धर्माधिकारमनोक्षाणाम्, सिद्धे-निष्पतेः,
सम्पादक-जनस्य, देवस्य भवत, पादपद्मयुगलं चरणपद्मद्वयम्, द्रुमुम् अवलोकितुम्, उत्कण्ठितः उत्कण्ठ-
वान्, द्वारि द्वापदेशे, तिष्ठति वर्तते, इत्याकर्ण्य इति श्रुत्वा, देवः भवान्, प्रमाणं स्वार्तुधे सद्यःप्रमाणम् [इ] ।
अवनिपालस्तु मेपादानुपश्य तस्याः द्वारगतिधरा, यच्चेन वाच्येन, पूर्ववृत्तं पूर्वनिष्कम्, अह्वलीयक्रमेण
पञ्चवृत्तान्तम्, अह्वले-वृत्तमेतन्मयावापम्, संस्मृत्य सम्पश्य इत्या, अधिगतप्रीतिः प्रातःप्रभोदः, प्रवेशाय तस्य

गतप्रीतिः 'प्रवेशय' इति तां सादरमवदत् [ई] । अथ पार्थिववचनानन्तरमेव सा 'यदाज्ञापयति देवः' इत्युक्त्वा सत्वरमास्थानमण्डपात्रिर्जगाम [उ] । क्षणमात्रनिर्गतायां च तस्यां द्वारदेशप्रहितलोचनो महीपतिः प्रविष्टन्तमीपत्क्षामवपुषमुपरचितराजदर्शनोचितवेपमचिरस्नातमपि मार्गवातातपप्लुष्टग्रात्रत्वकया मलिनमिधो-पलक्ष्यमाणमतिचिरदर्शनादपरिचितमिव परकीयमिवान्यथाभूतमिध राजकुलमाकलयन्तभवनिपालदर्शनोत्सुक-तया च संभाषणगोचरागतानिष्टानपि सकृद्दृष्टानि राजपुंगवानल्पविस्तरमालपन्मुत्तरीयपटगोपायितोपायनेन पश्चाद्भ्रजता पुरुषेणानुगम्यमानं विजयवेगमपश्यत् [ऊ] ॥

दृष्ट्वा च कृतस्मिन् दूरादेव संभ्रमवता संभाषणेनैतन्मुजग्राह । सरभसोपसृतं च तं कृतप्रणाममासक्त-कुट्टिमरजोधूसरललाटजानुकपुटमुपविष्टमन्तिकोपनीते सप्रिनयमसने प्रीतिप्रसन्नतारकेण चक्षुषा क्षणमात्र-मवलोक्य जगाद्—'विजयवेग ! कुशलमखिलीरचक्रप्रकाण्डस्य महादण्डाधिपतेः पृथिव्यामप्रतिहतायुधस्य सराजलोकस्य वज्रायुधस्य' [ऋ] । स च क्रिश्चिदुज्झितासने विनयविरचिताञ्जलिः प्रणम्याम्रवीत्—

प्रवेशं कारय, इति, तां द्वारपालिसाम्, सादरम् आदरपूर्वकम्, अवादीत् उक्तवान् [ई] । अथ अनन्तरम्, पार्थि-ववचनानन्तरमेव पापवस्य-राज्ञ, वचनानन्तरमेव-प्रवेशानुमतिप्रतिपादनानन्तरमेव, सा द्वारपालिका, देवः भवान्, यत्, आज्ञापयति आदिशति तत् करोमीति शेषः, इति उक्तया कथयि वा, सत्वरं शीघ्रम्, आस्थानमण्डपात्-सभामण्डपात्, निर्जगाम निर्गता [उ] । तस्यां द्वारपालिकायाम्, क्षणमात्रनिर्गतायां क्षणमात्रनिष्कान्तायां सत्याम्, द्वारदेशप्रहितलोचनः द्वारदेशप्रतिरुदितिः, महीपतिः मेघवाहनः, विजयवेगं तन्नामानं प्रथमपुत्रम्, अपश्यत् दृष्टवान् । कीदृशम् ? प्रविशन्तम् अन्तःप्रवेशमाचरन्तम्, ईषत्क्षामवपुषं किञ्चिदुत्सुकत्वेन; पुनः उपरचितराजदर्-शनोचितवेपम् उपरचितः-विरचितः, राजदर्शनोचित-राजदर्शनयोग्यो वेपो येन तादृशम्; पुनः अचिरस्नातमपि सद्यः स्नातमपि, मार्गवातातपप्लुष्टग्रात्रत्वकया मार्गस्य यो वातः-पवनः, आतप-सूर्यकिरणध, ताभ्यां दृष्टा-दग्धा, सन्तमेति यावत्, गात्रदम्-शरीरत्वक यस्य तद्गात्रस्वता तथा, मलिनमिव उपलक्ष्यमाणं प्रतीयमानम्; पुनः अतिचिरदर्शनात् अतिदीर्घकालोत्तमवलोकनात्, अपरिचितमिव अज्ञातपरिचयमिव, परकीयमिव अन्यदीयमिव, अन्यथाभूतमिध प्रचारान्तरभासमिव, राजकुलम्, आकलयन्तम् आगच्छन्तम्; पुनः अवनिपालदर्शनोत्सुकतया अवनिपालस्य-राज्ञः, यद्गीतं तत्रोत्सुकत्वेन हेतुना, सम्भाषणगोचरागतान् प्रतिपादरूपेणगतान्, इष्टान् प्रियात्, अपि, असकृद्-दृष्टानपीति यावत्, सकृद्दृष्टानिव एवमारोदावलाकिगानि, राजपुङ्गवान् वृषेष्टान्, अल्पविस्तरम् अनतिविस्तरम्, परिमितमिति यावत्, आलपन्तम् आभयमाणम्; पुनः उत्तरीयपटगोपायितोपायनेन उत्तरीयपटेन-उत्तरीयवस्त्रेण, गोपायितम्-आच्छादितम्, उपायनं-प्राप्तं येन तादृशेन, पश्चाद् प्रज्ञता पुरुषेण, अनुगम्यमानम् अनुज्झियमाणम् [ऊ] ।

दृष्ट्वा च तमवलोक्य च कृतस्मितः कृतमन्दहास दूरादेव दृष्ट एव, सम्भ्रमवता प्रीतिप्रयुक्तवराणालिना, सम्भाषणेन आलापेन, एनं विजयवेगम्, अनुजग्राह अनुग्रहीतवान्, स राजेति शेषः । सरभसोपसृतं सवेप-मन्तिकमगतम्, तं विजयवेगम्, प्रीतिप्रसन्नतारकेण प्रीत्या-प्रेम्णा, प्रसन्ना-विरकिता, तारका-कनीतिद्या यस्य तादृशेन, चक्षुषा नेत्रेण, क्षणमात्रं किञ्चित्कालम्, अवलोक्य, जगाद् उक्तवान् । कीदृशं तम् ? कृतप्रणामं कृतार्थभादानम्; पुनः आसक्तकुट्टिमरजोधूसरललाटजानुकपुटम् आसकेन सलमेन कुट्टिमरजसा मण्डपमिधुलिका, धूपरा-ईषत्पण्डुवर्णा, ललाट भालस्थलम्, जानु-कटवद्वयमभ्यागौ, करपुटः-हस्तपुटध यस्य तादृशम्; पुनः अन्तिकोपनीते समीपवानीते, आसने, सप्रिनयं विनयपूर्वकम्, उपविष्टं कृतोपवेशनम् । किं जगात्सत्यम्—विजयवेग ! अखिलवीर-चक्रप्रकाण्डस्य समस्तवीरमण्डलप्रशस्तस्य, पुनः महादण्डाधिपतेः महानधुत्सवेनयिनायकस्य, पुनः पृथिव्यां जगति, अप्रतिहतायुधस्य अदृष्टतयायस्य, सराजलोकस्य राजजनपदितस्य, वज्रायुधस्य, कुशलं भद्रम्, आसक्तम् ? इति शेषः [ऋ] । स पुनः, स विजयवेग, क्रिश्चिदुज्झितासनेन; क्रिश्चिदुज्झितासनेन; विनयविरचिताञ्जलिः विनय-

‘अद्य कुशलम्, यस्मिन्नितरजन इव विसर्जिताहंकारमन्धिरित्यं स्वयमादिशति सकलत्रिभुवनाभिनन्दित-
प्रभावो देवः, त्वदनुभावप्रसाधिताखिलदुर्वृत्तरिपुराजन्यकेन सैन्याधिपतिना विज्ञापितोऽस्मद्वचनेन पञ्चाङ्ग-
चुम्बितमणिकुट्टिमः प्रणामः, ससंभ्रममेवताश्चार्चयन्ति देवस्य चरणनखचिन्तामणिपरंपरां पुरःप्रकीर्णचूडा-
मणिकिरणचक्रवालयालपल्लवमूर्द्धनि मूर्धाभिपिकुपार्थिवकुलोद्भवा भवदत्त-भीममानुवेगप्रभृतयः सपरिजना
राजनेः’ [अह] । इत्युदीर्य भूयोऽप्यभाषत— ‘देव ! बालारुणाभिधानं दिव्यमङ्गुलीयकरत्नं पुरायत्
प्रेषितं देवेन दण्डाधिपस्य तद्वृत्तं तेन कालमेतावन्तमात्मसंनिधावधुना च करदीकृतसकलदाक्षिणात्यशोणि-
पतिना तेन मत्पार्श्वे प्रहितमिह, मयाप्यद्य निरवद्यमणिभिर्भूषणगणैः समेतमखिलरत्नकोशाध्यक्षस्य महोदधेः
ससाक्षिकं समर्पितमित्यवधारयतु दिव्यदृष्टया देवः’ इति वदन्तं ‘च तमुपजातकौतुको नृपः सस्मितम-
यादीत्—‘विजयवेग ! कश्चित् कृतस्तेन कश्चिदुपकारः संगरेषु सेनापतेस्त्वदीयस्य’ [ल] । स जगद्—

सम्पुटितकरः, प्रणम्य प्रणामं कृत्वा, अत्रवीत् । किमिल्याह—अद्य अस्मिन् दिने, कुशलम्, अस्तीति शेषः । यस्मिन् दिने,
इतरजन इव सामान्यजन इव, विसर्जिताहंकारमन्धिरः विमोचितमदृत्वाभिमानरूपमन्यः, सकलत्रिभुवनाभि-
नन्दितप्रभावः समप्रलोकत्रयप्रशंसितप्रभावः, देवः भवान्, स्वयम् आत्मनैव, आदिशति उच्चप्रकारेणाज्ञापयति ।
त्वदनुभावप्रसाधिताखिलदुर्वृत्तरिपुराजन्यकेन त्वदनुभावेन-त्वत्प्रभावेण, प्रसाधितानि-वशमानीतानि, अखिलानि-
सर्वाणि, दुर्वृतानि-उद्धतानि, रिपुराजन्यकानि-शत्रुभूतक्षत्रियसमूहा येन तादृशेन, सैन्याधिपतिना सेनानायकेन, वज्रा-
युधेनेति यावत्, पञ्चाङ्गचुम्बितमणिकुट्टिमः पवात्रेन-हस्तद्वय जातुद्वयमस्त-शात्मकेन, चुम्बितः-स्पृष्टः, मणिकुट्टिमः-
मणिकुचितभूमिर्गोस्तिहादशः, प्रणामः नमस्कारः, अस्मद्वचनेन मद्राक्येन, विज्ञापितः निवेदितः । मूर्धाभिपिकु-
पार्थिवकुलोद्भवाः प्रशस्तक्षत्रियवंशोत्पन्नाः, भवदत्त भीम-भानुवेगप्रभृतयः तदादयः, सपरिजनाः सपरिवाराः,
राजानः, ‘ससंभ्रमं सवेगम्, अवनताः विनीताः सन्तः, देवस्य भवत’, चरणनखचिन्तामणिपरंपरां चरण-
सम्बन्धिनखरूपचिन्तामणिगणम्, अर्चन्ति आराधयन्ति । कैः ? पुरःप्रकीर्णचूडामणिकिरणचक्रवालयालपल्लवैः
पुरः-अग्रे, प्रकीर्णः-प्रक्षिप्ताः, चूडामणीनां-मुकुटानाम्, चक्र किरणचक्रवाल-किरणमण्डलम्, तद्रूपा बालमन्त्राः-नवपल्लवा
येषां तादृशैः, मूर्धभिः मलकैः [अह] ।

इति शयम्, उदीर्य उक्त्वा, भूयोऽपि पुनरपि, अभाषत उक्त्वा, विजयवेग इति शेषः । किमिल्याह—
देवः [राजन्], देवेन श्रीमता भवतेति यावत्, यत्, बालारुणाभिधानं बालारुणनामकम्, दिव्यं सुन्दरम्, अङ्गुलीय-
करत्नम् अङ्गुलिभूषणभूतलम्, पुरा पूर्वम्, दण्डाधिपस्य अतुरजसेनानायकस्य, वज्रायुधस्येत्यर्थः, प्रेषितम् उपहृतम्,
तां तेन दण्डाधिपेन, एतावन्तं कालम्, एतावत्कालमभिव्याप्य, आत्मसन्धिर्षो स्वपार्श्वे, धृतं स्थापितम् । च पुनः,
करदीकृतसकलदाक्षिणात्यशोणिपतिना करं ददतीति करदाः, तादृशकृत्वा अधिकृता इति यावत्, दाक्षिणात्या-
दक्षिणजनपदसम्बन्धिनः, शोणिपतयः-नृपतयो देन तादृशेन, तेन वज्रायुधेन, अधुना इदानीम्, मत्पार्श्वे मद्रार, इह
अत्र, भवत्पार्श्वे इति यावत्, प्रहितं प्रेषितम् । मयापि अद्य अस्मिन् दिने, निरवद्यमणिभिः प्रशस्तमणिभ्यैः, भूषणगणैः
अन्यालक्षणगणैः, समेतं सहितम्, अखिलरत्नकोशाध्यक्षस्य समस्तारत्नकोशाधिपतेः, महोदधेः तस्मात्कव्युक्तैः,
ससाक्षिकं-साक्षिवरणपूर्वकम्, समर्पितं दत्तम्, इत एतदत्तम्, दिव्यदृष्टया तद्द्वारा, देवः भवान्, अवधारयतु
विधिनोद्, इति शयम्, वदन्तं कथयन्तम्, तं विजयवेगम्, नृपः मेघवाहनः, उपजातकौतुकः उत्पन्नविज्ञासीतुः स्वः
सन्, सस्मित-समन्दहासम्, अयादीत् अत्रवीत् । किमिल्याह—विजयवेग ! तेन दिव्यमङ्गुलीयकेन, संगरेषु युद्धे, स्वदी-
यस्य त्वावस्थाभवनः, सेनापतेः, कश्चित् कोऽपि, उपकारः साहाय्यम्, कृतः, कश्चित् किमु ? [ल] स विजयवेगः

‘देव ! स कृतो यं न कश्चिदन्यः करोति, आकर्णयतु देवः, इतः समनन्तरातीतवर्षे निवृत्तास्वविरलजलासार-
वर्षासु वर्षासु प्रवृत्ते संवर्तितसिन्धुपुरूपयसि परिणमत्कलमकपिलायमानकैदारिके यद्दस्तम्बवृणसंवाधग्राम-
सीम्नि जनितविजिगीषुपार्थिवजनोत्साहे शरत्समये सेनापतिरथैशांस्वपरामर्शपूतमतिभिरमात्यैः सह कृतकार्य-
वस्तुनिर्णयः प्रशस्तेऽहनि समस्तबलपरिवृतश्चरणतलमृदितभुजबलावलिस्तारिभूपालशिरःशेखरं कुंसुमशेखर-
नामानमवनिपालमुन्मूलयितुकामः कुण्डिनपुरात् काञ्चिमण्डलाभिमुखमचलत् [लृ] । क्रमेण चाबद्ध-
दृढकक्षाभिराटोपकम्पमानविततकेतुवनराजिभिर्भयर्थनापदेशस्तम्भितोदयमगस्त्यमुनिमभियोद्भुमुच्चलिताभि-
र्विन्ध्यशिखरावलीभिरिव करिघटाभिरन्धकारितैराज्ञाकृष्टानां दुष्टसामन्तानामनीकैरापूर्यमाणकटकविनिवेशः ।

टिप्पणकम्—वर्षं—वृष्टिः । कैदारिकं—केदारसमूहः [लृ] । कक्षा—करिमध्यवक्षा, कक्षः—सवृणप्रदेशः ।
मपदेशः—व्याजम् । अतियोक्तुं—[अभियातुं—] गृहीतुम् [प] ।

जगद् उवाच । देव ! राजन् !, स तादृशः, उपकार इति शेषः, कृतः विहितः, यं यादृशमुपकारम्, कश्चित् कोऽपि,
अन्यः तद्व्यतिरिक्तः, न करोति, देवः भवान्, आकर्णयतु शृणोतु । इतः वर्तमानवर्षात्, समनन्तरातीतवर्षे
अव्यवहितभूतपूर्ववर्षे, परदिलार्थः । अविरलजलासारवर्षासु अविरलम्—अविच्छिन्नम्, जलस्य आसारवर्षं—धारसम्पाति
वर्षणं यासु तादृशीषु, वर्षासु वर्षांती, निवृत्तासु व्यतीतासु, पुनः शरत्समये शरदती, प्रवृत्ते प्रारब्धे सति, कीदृशे
तस्मिन् ? संवर्तितसिन्धुपुरूपयसि सवर्तितं—सवोचितम्, सिन्धुपुरस्य—नदीप्रवाहसम्बन्धि, पयो—जल येन तादृशे; पुनः
परिणमत्कलमकपिलायमानकैदारिके परिणमद्भिः—परिपाकावस्थामापायमानैः, कलमैः—धान्यविशेषैः, कपिलायमानं—
पिङ्गलायमानम्, कैदारिकं—केदारसमूहो यस्मिन्सादृशे; पुनः यद्दस्तम्बवृणसंवाधग्रामसीम्नि बद्धः—उद्धृहीतः, स्तम्बः—
काण्डो येस्तादृशे; वृणैः, संवाधाः—सकीर्णाः, ग्रामसीमानो यस्मिन्सादृशे; पुनः जनितविजिगीषुपार्थिवजनोत्साहे
जनितः—उद्भावितः, विजिगीषूणां—विजयेच्छूनाम्, पार्थिवजनानां—मृपजनानाम्, उरसाहो येन तादृशे । सेनापतिः बन्नायुध,
अर्थशास्त्रपरामर्शपूतमतिभिः अर्थशास्त्रस्य—अर्थनीतिशास्त्रस्य, परामर्शेन—परिशीलनेन, पूतं—परामर्जिता, मातः—
शुद्धियया तादृशे; अमात्यैः सचिवैः, सह, कृतकार्यवस्तुनिर्णयः कृतः, कार्यवस्तुनां—वस्तुव्यवस्तूनाम्, निर्णयः—निश्चयो
येन तादृशः सन्, प्रशस्ते शुभे, अहनि दिवसे, समस्तबलपरिवृतः समप्रसैन्यपरिवृष्टितः सन्, चरणतलमृदित-
भुजबलावलिस्तारिभूपालशिरःशेखरं चरणतलेन—वादाधस्तलेन, मृदितं—मर्दितं, भुजबलावलिस्तारिभूपालशिरःशेखरं
नाम्, अरिभूपालानां—शत्रुभूतानां राज्ञाम्, शिरःशेखराः—शिरोमुकुटा येन तादृशम्, कुंसुमशेखरनामानं तत्सन्नकम्,
मवनिपालं राजानम्, उन्मूलयितुकामः उच्छेत्तुमिच्छत्, कुण्डिनपुरात् कुण्डिनपुराख्यनगरात्, काञ्चिमण्डलाभि-
मुखं कश्चिदेशाभिमुखम्, अचलत् अगच्छत् । [लृ] । च—पुनः, क्रमेण क्रमशः, विन्ध्यशिखरावलीभिरिव
विन्ध्यगिरिशिखरपङ्क्तिभिरिव, आयद्धदृढकक्षाभिः आ—उमन्तात्, बद्धाः, दृढाः—प्रबलाः, कक्षा—बन्धनरज्जवो वाभि-
स्तादृशीभिः, पक्षे आबद्धाः—सन्निवेशिताः, स्थिता इत्यर्थः, दृढाः—सान्द्राः, कक्षाः—लताः शुक्लवृणपुञ्जाः शुक्लवनिना वा यासु
तादृशीभिः, पुनः आटोपकम्पमानविततकेतुवनराजिभिः आटोपेन अतिशयेन, बम्पमाना—व्याधुयमानाः, वितता—
विस्तृताः, केतवः—पताका एव, वनराजिः—वनपाङ्कः, पक्षे विततकेतुः—विस्तृतयुतिर्वनराजियंसासु तादृशीभिः, पुनः अभ्यर्थ-
नापदेशस्तम्भितोदयम् अभ्यर्थनापदेशेन—प्रार्थनाव्याजेन, स्तम्भितः—विरुद्धः, उदयः—वृद्धिर्देयेन तादृशम्, अगस्त्यमुनिम्,
अभियोद्भुम् अभि—सर्वतोभावेन, शोडुम्, अभियोक्तुमिति पाठे अभियातुमित्यर्थः, उच्चलिताभिः उत्थिताभिः,
करिघटाभिः हस्तियुधैः; अन्धकारितैः कृतान्धकारैः, आज्ञया—नियोगेन, आकृष्टानाम्—आहूतानाम्, दुष्टसामन्तानाम्
दुष्टविपयन्तरवर्तितवृणतीनाम्, अनीकैः सैन्यैः, आपूर्यमाणकटकविनिवेशः आपूर्यमाणः—व्याप्यमानः, कटकविनिवेशः—
सैन्यावासी येन तादृशः, काञ्चिमण्डलं, अविशत् प्रविष्टवान् । सुरगिरिस्पर्धयोत्तमन्तं विन्ध्यगिरिमवलोक्य तेनादिस्यगतिप्रति-
रोधेन जगतामन्धकारमत्यन्तमेव तत्पार्थं गत्वा यावदहं न प्रत्यागच्छामि तावत् त्वया न वर्धनीयमिति वरमभ्यर्च्य गतो, ए

काञ्चिदेशमविशत् [ए] । कुसुमशेखरोऽपि किञ्चित् सर्वपतया वसुपसर्पितुमनीहमानो हीनबलतया च योधयितुमपारयन् कालातिवाहनमत्र प्राप्तकालमिति चेतसा निश्चित्य संवर्गितसमप्रोपकरणकलापः शास्त्र-मार्गानुसारेण दुर्गसंस्कारमनयरतमन्वतिष्ठत् । अन्वहं च दह्यमानासन्नप्राप्तकक्षामुपहृतवर्हिर्जलाशयामन्तः-प्रवेशितप्रभूतधान्यामुपसंगृहीतप्रचुरयवसेन्धनामुदकजीर्णवापीकूपपङ्कानि निष्कासितनिःशेषासारलोकां विपमित-प्राकारमूलसमभूतलामवतारमार्गदुर्गमीकृतखातवलयां निवारिताविज्ञातजननिर्गमप्रवेशामप्रमत्तासुररूपगुल्मक-प्रतिपन्नसकलप्रतोलिरक्षां पाणिक्षेपणीयपापाणकूटस्थपुटितप्राकारासन्नस्थलामनियतावस्थानसप्तिसैन्यसतता-शून्यपर्यन्तां प्राकारशिखरोत्सङ्गसूत्रितविचित्रयन्त्रनिचयां काञ्चिनगरीमकरोत् । अपरित्यक्तसमराभिलापश्च साहायकधिया सविधवर्तिनामवनिपालानामनुसंधानाय प्रधानदूतानहरहः प्राहिणोत् [ऐ] ।

दूतनाधिपोऽपि प्रकृत्यमर्षणः प्रणिधिरुपेभ्य उपलभ्य तस्य तथाविधं समारम्भमधिकोपजातसंरम्भः

प्रत्यागत इति सप्ततारणावृषितो विन्ध्यविरिखेन योद्धुं जगामेत्युपदेश [ए] । कुसुमशेखरोऽपि तप्तामा वृषतिरपि, किञ्चित् सर्वपतया समर्वतया, तं सेनापतिम्, उपसर्पितुं धाणमागन्तुम्, अनीहमानः अक्रमयमानः, च पुनः, हीनबलतया दुर्बलसैन्यतया, योधयितुं युद्धं प्रवर्तयितुम्, अपारयन् अशक्तयन्, अत्र अस्मिन् युद्धकार्ये, कालाति-वाहने कालातिक्रमणम्, प्राप्तकालं प्राप्तावसरम्, उचितमित्यर्थः, इति निश्चित्य निधयं कृत्वा, संवर्गितसमप्रोप-करणकलापः संवर्गितः-संगृहीतः, समप्राणां-समत्वानाम्, उपकरणानां-दुर्गसंस्कारसाधनानाम्, कलापः-समूहो येन तादृशः सन्, शास्त्रमार्गानुसारेण शिल्पशास्त्रोपरीत्या, अनवरतं-निरन्तरम्, दुर्गसंस्कारं तदाक्रमणवाराणां प्राकार-परिखादिपरिमाणनम्, अन्वातेष्ठत् अकरोत् । च पुनः, काञ्चिनगरीम्, अकरोत् कृतवान्, कीदृशीम् ! अन्वहं प्रतिदिनम्, दह्यमानासन्नप्राप्तकक्षां दह्यमानाः-मस्तीक्रियमाणाः, आसन्नाः-समीपवर्तिनो प्राप्ताः, कक्षाः-शुष्कवनानि च आसन्नप्राप्तसम्बन्धिनः कक्षा वा यस्यास्तादृशीम् ; पुनः उपहृतवर्हिर्जलाशयाम् उपहृताः-विनाशिताः, वर्हिर्जलाशयाः-वर्हिर्गतासङ्गादयो यस्यास्तादृशीम् ; पुनः अन्तःप्रवेशितप्रभूतधान्याम् अन्तः-मध्ये, प्रवेशितानि-निवेशितानि, प्रभूतानि-बहुनि, धान्यानि-गोधूमादीनि यस्यास्तादृशीम् ; पुनः उपसंगृहीतप्रचुरयवसेन्धनाम् उपसंगृहीतानि-एकत्री-कृतानि, प्रचुराणि बहूनि, यवसानि-तृणानि, इन्धनानि-काष्ठानि च यस्या तादृशीम् ; पुनः उदकजीर्णवापीकूपपङ्काम् उदकः-उद्धृतः, जीर्णानां वापीकूपानां पङ्को यस्या तादृशीम् ; पुनः निष्कासितनिःशेषासारलोकां निष्काशिताः-वर्हिष्कृताः, निःशेषाः-समस्ताः, असाराः-बलरहिता लोका यस्यास्तादृशीम्, पुनः विपमितप्राकारमूलसमभूतलां विपमितम्-उन्नमि-तानमितम्, प्राकारमूलमूतं समभूतलं-समस्थलं यस्या तादृशीम् ; पुनः अवतारमार्गदुर्गमीकृतखातवलयां-अवतारमार्गै-राजधानीप्रवेशमार्गं, दुर्गमीकृत-दुर्गमतापादितम्, खातवल्य-परिखामण्डलं यस्या तादृशीम् ; पुनः निवारिताविज्ञात-जनप्रवेशनिर्गमा-निवारितौ-निरुद्धौ, अविज्ञातजनानाम्-अपरिमितजनानाम्, प्रवेश-निर्गमो गमनागमने यस्यां तादृशीम् ; पुनः अप्रमत्तासुररूपगुल्मकप्रतिपन्नसकलप्रतोलिरक्षाम् अप्रमत्तानाम्-अवहितानाम्, आसुररूपानां-विश्वस्तजनानाम्, गुल्मकेन-चतुरस्रसेन्येन, प्रतिपन्ना-कर्तव्यत्वेनाप्रीकृता, सकलानां-समत्वानाम्, प्रतोलानां-रथानाम्, रक्षा यस्यां तादृ-शीम्, पुनः पाणिक्षेपणीयपापाणकूटस्थपुटितप्राकारासन्नस्थलां पाणिक्षेपणीयानां-दृष्टक्षेपणीयानाम्, पापाणानां-प्रस्तराणाम्, कूटेन-समूहेन, स्वपुटितं-विषमोत्तममत्तम्, प्राकारासन्नस्थलं-प्राकारसमीपस्थलं यस्या तादृशीम् ; पुनः अनियता-वस्थानसप्तिसैन्यसतताशून्यपर्यन्ताम् अनियतावस्थानैः-अनिश्चितस्थितिकैः, सप्तिसैन्यैः-अश्वारूढसैनिकैः, सततम्, अशून्यैः-व्यासः, पर्यन्तः-प्रान्तभूयस्या तादृशीम् ; पुनः प्राकारशिखरोत्सङ्गसूत्रितविचित्रयन्त्रनिचयां प्राकार-शिखराणां-प्राकारोपरिमाणानाम्, उत्सङ्गे-मध्ये, सूत्रितः-संश्लेषितः, विचित्रयन्त्राणां-विलक्षणयन्त्राणाम्, निचयः-समूहो यस्यां तादृशीम् । च पुनः, अपरित्यक्तसमराभिलापः अपरित्यक्तयुद्धाभिलापः सन्, साहायकधिया साहाय्यदत्त्वा, सविधवर्तिनां समीपवर्तिनाम्, अवनिपालानां राज्ञाम्, अनुसन्धानाय अन्वेषणाय, प्रधानदूतान् सुखयद्दत्वा, अहरहः प्रतिदिनम्, प्राहिणोत् प्रेषितवान् [ऐ] । प्रकृत्यमर्षणः प्रकृत्वा-स्वभावेन, अमर्षणः-असहिष्णुः क्रुद्ध इति

सरभसप्रधाविताभिरनीकिनीभिरागस्य विहितोपरोधः पर्यन्तेषु काञ्चयाः स्क्न्धावारसमुञ्चत् । कृतासारसंरोधश्च प्रावृषेणजलधरव्यूह इव पौरलोकानां महन्तमातङ्गमकरोत् । सामन्ताश्च सञ्जीकृतसमदसामजघटा विघटनाय दुर्गस्य तेन कृतविसर्गाः क्रमेण निर्जग्मुः [ओ] । आविष्कृताटोपदुष्प्रसहैश्च तैः सह प्राकार-शिखरवर्तिनः कुसुमशेखरराजलोकस्यान्योऽन्यकृतनिर्भर्त्सनानि समत्सरसुभटसिंहनादवधिरीकृताभ्यर्णवासि-जनकर्णरन्ध्राणि नीरन्ध्रपापाणक्षेपक्षणमात्रस्थलीकृताम्बरतलानि निर्दयप्रहततूर्यरवपर्यासितकातरकरशस्त्राणि यत्रविक्षिताम्रितसत्तैलच्छटाविघटमानविकटपदातिगुम्फानि यद्भस्करतिरोहितपुरुषखन्यमानप्राकारमूलवन्धानि क्रोधदष्टौघ्रवण्टश्रूयमाणदुर्गस्यवैरिनिष्ठुराक्रोशानि शिरस्थितफरकफारकप्रांध्यमानप्राकारखण्डीप्रवेशानि तृणपूल-

टिप्पनकम्—कृतासारसंरोधश्च आसारः—वेगवद्दृष्टिर्मित्रबलं च [ओ] । यद्भस्करः—चर्मकटी [ओ] ।

यावत्, पृतनाधिपोऽपि सेनापतिरपि, तस्य कुसुमशेखरस्य, तथाविधं तादृशम्, समारम्भं उद्यमम्, प्रणिधिपुरु-
देभ्यः चरजनेभ्यः, उपलभ्य विदित्वा, अधिकोपजातसंरम्भः अधिकम्—अखन्तम्, उपजातः—उत्पन्नः, संरम्भः—
उत्साहजनितवेगो यस्य तादृशः सन्, सरभसप्रधाविताभिः सर्वेण धाविताभिः, अनीकिनीभिः सेनाभिः, आगल्य,
विहितोपरोधः विहितः—कृतः, उपरोधः—राजधान्या अवरोधो येन तादृशः, काञ्चयाः काश्चिनर्गयाः, पर्यन्तेषु प्रान्त-
भूमिषु, स्क्न्धाचारं सैन्यावासम्, अमुञ्चत् अस्थापयत् । च पुनः, प्रावृषेणजलधरव्यूह इव प्रावृषेणानां-
पर्षाकालिकानाम्, जलपराणां—नेपानाम्, व्यूहः—समूह इव, कृतासारसंरोधः कृत आसारस्य—धारासम्पातस्य, पक्षे
मित्रसैन्यस्य, संरोधः—अवरोधो येन तादृशः सन्, पौरलोकानां—पुरवासिजनानाम्, महान्तं प्रचुरम्, आतङ्गं त्रासम्,
अकरोत् । च पुनः, दुर्गस्य प्राकारस्य, विघटनाय भञ्जनाय, तेन सेनापतिना, कृतविसर्गाः कृतो विसर्गो—विघर्जनं
स्याग इति यावत्, येषां तादृशाः, पुनः सञ्जीकृतसमदसामजघटाः सञ्जीकृता—सञ्जाहिता, समदानां—मत्तानाम्,
सामजानां—मजानाम्, घटा—समूहो यैस्तादृशाः; सामन्ताः स्वविषयान्तर्वर्तिनो घृषाः, क्रमेण पर्यायेण, निर्जग्मुः निर्गताः,
[ओ] । च पुनः, आविष्कृताटोपदुष्प्रसहैः आविष्कृतेन—प्रकटितेन, धाटोपेन—आडम्बरेण, दुष्प्रसहैः—दुर्धर्षैः, तैः
सामन्तैः सह, प्राकारशिखरवर्तिनः प्राकारोपरिवर्तिनः, कुसुमशेखरराजलोकस्य कुसुमशेखरराजजनस्य, प्रतिदिनं
दिने दिने, धायोधनानि संग्रामाः, अभवन् बभूवुः । कीदृशानि ? अन्योऽन्यकृतनिर्भर्त्सनानि अन्योऽन्यं—परस्परम्,
कृतं निर्भर्त्सनं—प्रहारो येषु तादृशानि; पुनः समत्सरसुभटसिंहनादवधिरीकृताभ्यर्णवासिजनकर्णरन्ध्राणि—
समत्सराणां—स्पर्षावताम्, सुभटानां—सुयोधानाम्, सिंहनादेन—सिंहस्यैव गर्जनेन, बधिरीकृतानि—बधिरेवमापादितानि,
पूरितानांति यावत्, अभ्यर्णवासिनां—निकटवासिनाम्, जनानां—लोकानाम्, कर्णरन्ध्राणि—कर्णविवराणि येषु तादृशानि; पुनः
नीरन्ध्रपापाणक्षेपक्षणमात्रस्थलीकृताम्बरतलानि नीरन्ध्रपापाणक्षेपेण अनवरतप्रस्तरप्रक्षेपेण, क्षणयानं क्षणमात्रेण
वा, स्थलीकृतं—स्थलत्वमापादितम्, अम्बरतलम्—आकाशतलं येषु तादृशानि; पुनः निर्दयप्रहततूर्यरवपर्यासितकातर-
करशस्त्राणि निर्दयं—दयारहितम्, वीरमिल्यर्षः, यथा स्यात् तथा, प्रहतानां—ताडितानाम्, दूर्योगां—बाधविशेषाणाम्,
रनेण ध्वनिना, पर्यासितानि—करात् प्रच्यावितानि, कातराणां—भीरुणाम्, करशस्त्राणि—हस्तस्थितशस्त्राणि येषु तादृशानि; पुनः
यत्रविक्षिताम्रितसत्तैलच्छटाविघटमानविकटपदातिगुम्फानि यत्रेण विक्षिताः—विक्षीर्णां वा अम्रितस्य तैलस्य
छटाः—धारास्तामिः, विघटमानः—विच्छिन्नमाणः, विकटानां—प्रबलानाम्, पदातीनां—पदगामिनां सैनिकानाम्, गुम्फः—समूहो
येषु तादृशानि; पुनः यद्भस्करतिरोहितपुरुषखन्यमानप्राकारमूलवन्धानि यद्भस्—शिरसि विहिताः, स्फराः—
शिरोरक्षकफलका यैस्तादृशैः, तिरोहितैः—प्रच्छन्नैः, पुरुषैः—लोकैः, खन्यमानः—उद्ध्विगमानः, प्राकारस्य मूलवन्धो येषु तादृशानि;
पुनः क्रोधदष्टौघ्रवण्टश्रूयमाणदुर्गस्यवैरिनिष्ठुराक्रोशानि क्रोधेन दष्टौ—कृतदशनेन, ओष्ट्री येषां तादृशैः, वण्टैः—
हस्तजनेन, श्रूयमाणः, दुर्गस्थानां—प्राकारोपरिस्थानाम्, वैरिणाम्, निष्ठुरः—कडोरः, आक्रोशः—स्पर्षाव्यञ्जनः दृष्टो येषु तादृ-
शानि; पुनः शिरःस्थितफरकफारकप्रांध्यमानप्राकारखण्डीप्रवेशानि शिरस्थिताः फरकाः—शिरोरक्षकफलका

कोल्कानलप्रदीप्तकरिशारिनिःसरद्विहस्तहस्त्यारोहाणि वेगलमाभितप्तनाराचविलीयमाननृपतिकाञ्चनमुकुटानि
कुठारताडितप्रतोलीकपाटनिःस्नानानुसारनिपतत्प्रवलपापाणवर्षाणि कृतकलकलप्रामीणावलोक्यमानप्रहार-
विकलविद्रवद्विपघटानि भयानकानि च कुन्तलकराणि च क्रोधजनकानि च हासावहानि च विनोदभूतानि
च निर्वेददायीनि च प्रतिदिनमायोधनान्यभयन् [औ] ॥

एवं च काञ्चीग्रहणरक्षणविधावधिरूढगाढाभिनिवेशयोरभिनवोददम्पतिकरपल्लवयोश्च तयोः कियान-
न्यतिपपात कालः । एकदा तु प्राप्ते वसन्तसमये समागतायामनङ्गोत्सवतिथावतीते निशीथिन्याः प्रथमयामे
राजद्वारमागतासु द्वितीययामगजघटासु, रसिते प्रमोदावसरतूर्ये, श्रुतावसरतूर्यरवसंभ्रान्तेषु दत्तपर्याणानारूह्यो-
पवाह्यवाजिनो राजद्वारमतिरंहसा प्रधायितेषु परिवर्धकेषु यथायामं निरूपितयामिकेषु निजनिजकर्म-

टिप्पनकम्—उपवाह्यवाजिनः राजवाहनायाः । परिवर्धकाः—अधसंवारकाः ।

येषां तादृशैः, फारकैः—प्राकारमूलखानकैः, प्रार्थ्यमानः—इष्यमाणः, प्राकारखण्डीप्रवेशः—अवान्तरप्राकारप्रवेशो येषु तादृशानि;
पुनः तृणपूलकोल्कानलप्रदीप्तकरिशारिनिःसरद्विहस्तहस्त्यारोहाणि तृणपूलकानां—तृणमयपूलकसम्बन्धिभिः,
उल्कानलैः—ज्वालामिभिः, प्रवीष्टाः—सन्तता याः, करिशारयः—गजपर्षाणकानि, ताभ्यो निःसरन्तो विहस्ताः—व्याकुलाः; हस्त्या-
रोहाः—हस्त्यारूढा जना येषु तादृशानि; पुनः वेगलमाभितप्तनाराचविलीयमाननृपतिकाञ्चनमुकुटानि वेगेन
लभैः—संसक्तैः, अभितप्तैः, नाराचैः—वाणैः, विलीयमानानि—द्रवन्ति, नृपतीनां काञ्चनमुकुटानि—सुकर्ममयशिरोऽलङ्कार येषु तादृ-
शानि; पुनः कुठारताडितप्रतोलीकपाटनिस्नानानुसारनिपतत्प्रवलपापाणवर्षाणि कुठारैः—तदाक्यवशविशेषैः,
ताडितानां प्रतोलीकपाटानां—रथ्याद्वारपिधानानाम्, ये निस्नानाः—शब्दाः, तदनुसारेण निपतत्, पाषाणानां—प्रस्तराणाम्, र्व-
वृष्टियेषु तादृशानि; पुनः कृतकलकलप्रामीणावलोक्यमानप्रहारविकलविद्रवद्विपघटानि कृतः कलकलः—
कोलाहलो यैस्त्वादृशैः, प्रार्थिणैः—प्रामवासिजनैः, अवलोक्यमाना, प्रहारेण—आघातेन, विकलानां—खिन्नानाम्, विद्रवतां—पलाय-
मानानाम्, द्विपानां—हस्तिनाम्, घटा—मण्डलं येषु तादृशानि; पुनः भयानकानि भयङ्कराणि; पुनः कुन्तलकराणि
दिदृक्षाजनकानि; पुनः क्रोधजनकानि अमयौत्पादकानि; पुनः हासावहानि हासजनकानि; पुनः विनोदभूतानि
विनोदमयानि; च पुनः, निर्वेददायीनि ग्लानिजनकानि [औ] । एवं च अनेन प्रकारेण च, अभिनवोददम्पति-
करपल्लवयोरिव अभिनवोदयोः—नवपारिणीतयोः, दम्पत्योः—जायापत्योः, करपल्लवयोः—पल्लवोपमकोमलकरयोः, काञ्ची-
ग्रहणरक्षणविधौ काष्ठ्याः—तन्नामकनगर्याः, पक्षे स्त्रीकटिभूषणविशेषस्य, ग्रहणस्य—शत्रुसैन्यकर्तृकाक्रमणस्य, पक्षे पतिकर्तृ-
कार्षणस्य, रक्षणस्य—स्वसैन्यकर्तृकतदारणस्य, पक्षे जायाकर्तृकतक्रोधस्य, विधौ—व्यापारे, अधिरूढगाढाभिनिवेशयोः
अधिरूढः—प्राप्तः, गाढः—अत्यन्तः, अभिनिवेशः—आग्रहो यान्मां तादृशयोः, तयोः स्वसैन्यशत्रुसैन्ययोः । कियानपि
वृत्तियेषुऽपि, कालः, वृत्तिपपात व्यतीतः । एकदा एकस्मिन् काले, वसन्तसमये चैत्रशैवालामके वसन्तशतौ, प्राप्ते
समागते; पुनः अनङ्गोत्सवविधौ कामदेवोत्सवविधां, समागतायाम् उपस्थितायाम्; पुनः निशीथिन्याः रात्रेः,
प्रथमयामे प्रथमप्रहरे, अतीते व्यतीते सति; पुनः द्वितीययामगजघटासु द्वितीययामसं—द्वितीयप्रहरस्य सम्बन्धि-
नीषु, तत्प्रहारावच्छेदेन रक्षणकर्मणि नियुक्तासु इत्यर्थः, गजघटासु—हस्तिसैन्येषु, राजद्वारं राजभवनद्वारम्, आगतासु
उपस्थितासु सतीषु; पुनः प्रमोदावसरतूर्ये प्रमोदावसरसम्बन्धिवाद्यविशेषे, रसिते शब्दिते सति; पुनः श्रुता-
वसरतूर्यरवसंभ्रान्तेषु श्रुतेन—ध्वण्यगोचरीश्रुतेन, अवसरतूर्यरवेण—स्वावसरसञ्जकाद्यविशेषध्वनिना, सम्भ्रान्तेषु प्राप्त-
सम्भ्रमेषु, श्रुतावतरतूर्यरवसंभ्रान्तेष्वपि पाठकल्पे श्रुतेन अवतरता—उद्भूता तूर्यरवेण सम्भ्रान्तेष्वपि व्याख्येयम्,
परिवर्धकेषु अधवाहकेषु, दत्तपर्याणान् स्थापितपत्न्ययान्, उपवाह्यवाजिनः खवाहनभूतावधान्,
आदह्य अप्याह्य, अतिरंहसा अतिवेगेन, राजद्वारं प्रधायितेषु धावितुमारब्धवत्सु; पुनः यथायामं
यथाप्रहरम्, निरूपितयामिकेषु निश्चितप्रहरिकर्माद्येषु, चिरनिरोधस्त्रितनुषु विरक्तलकैकभावस्थानविषयरीरु,

शालाभ्यो निर्गतेषु चिरनिरोधखिलनतनुषु नियोगिषु, पुरःसरद्भिन्नदीपिकेषु ब्रजत्सु निजशिविराणि तारतरकरेणु-
घण्टाकणितसूचितेषु सामन्तेषु, आपणिकसंवृतसायंतनपण्यसंततिषु विकटायमानेषु विपणिवीथीचतुष्पथेषु,
शिविरपर्यन्तबद्धगुल्मकेषु स्थित्वा स्थित्वा युगमदारटत्सु बाह्यतन्त्रपदातिवृन्देषु, विश्रान्तजनरवनिरङ्कुशप्रसरे-
ष्वित्तस्ततः श्रूयमाणेष्वपापानकम्बुद्वन्द्वनिषु, शयनमन्दिराङ्गणनिहितशय्यानिपण्णे संनिहितकतिपयप्रणयिनि
प्रारब्धमदनजागरस्य जायाजनस्य गीतकान्याकर्णयति परितः परित्यक्तविग्रहकथानिरयग्रहमनसि सेनाधिपे,
सहसैव संत्रासितकटकलोकासतरलमन्दुरातुरङ्गश्रेणिश्रुतः सत्वरापसृतपृष्ठप्रमुत्ताधोरणानामपहायापहाय पांशु-
तल्पान्युत्तिष्ठतामिभपतीनां चरणशृङ्खलारणितजरटेन जर्जरीकृतः कण्ठगार्जितेन, गजगार्जितारवध्रवणकुपितानां
पञ्जरकेसरिणां सरभसकरास्फालितशलाकाप्रतिनादवृंहितेन वहलीकृतः पूकृतेन, प्रतिसैन्यमाहतानां प्रसृत-

टिप्पणकम्—गुल्मकं—शयनकम् । निरवग्रहं—उच्छृङ्खलम् । मन्दुरा—अश्वशाला । काहलः—अभ्यक्तः ।

नियोगिषु स्येषु, निजनिजकर्मशालाभ्यः खलकार्यगृहेभ्यः, निर्गतेषु निष्कान्तेषु; पुनः तारतरकरेणु-
घण्टाकणितसूचितेषु तारतरेण—तीव्रतरेण, करेणानां—हस्तिनामे, घण्टाकणितेन—घण्टानादेन, सूचितेषु—संकेतितेषु,
सामन्तेषु स्वविषयान्तर्वर्तिनृपेषु, पुरःसरद्भिन्नदीपिकेषु पुरः—अग्ने, सरन्तः—नाच्छन्तः, द्वित्राः—द्वौ वा त्रयो
वा, दीपिकाः—दीपवाहका येषां तादृशेषु, निजशिविराणि स्वसैन्यावासान्, ब्रजत्सु गच्छत्सु; पुनः
'आपणिकसंवृतसायन्तनपण्यसन्ततिषु आपणिकैः—विकेत्तुभिः, संत्राताः—उपसंहृताः, सायन्तनपण्यानां—सायंकाले
विक्रयणार्थं प्रस्तुतवस्तूनाम्, सन्ततयः—पङ्क्तयो येषु तादृशेषु, विपणिवीथीचतुष्पथेषु विपणिविथीनाम्—आपण-
मार्गणाम्, चतुष्पथेषु चतुर्दिगभिमुखमार्गेषु, विकटायमानेषु प्रकटायमानेषु; पुनः शिविरपर्यन्तबद्धगुल्मकेषु
शिविरपर्यन्ते—सैन्यावासान्ते, बद्धगुल्मकेषु—बद्धपङ्क्तिकेषु, बाह्यतन्त्रपदातिवृन्देषु बाह्यतन्त्रपदातीनां—बाह्यराष्ट्रियपद-
गामिनाम्, वृन्देषु—समूहेषु, स्थित्वा स्थित्वा मुहुर्सेहुः खगमनमवरुण्य; युगपत् सहैव, आरटत्सु शब्दाय-
मानेषु; पुनः विश्रान्तजनरवनिरङ्कुशप्रसरेषु विश्रान्तः—निवृत्तो यो जनरवः—लोकचन्द्रस्वेन निरङ्कुशप्रसरेषु—अप्रति-
बद्धप्रचारेषु, आपानशालामृदङ्गध्वनिषु आपानशालायाः—मद्यपानसभायाः, मृदङ्गध्वनिषु—वाद्यमानमृदङ्गनादेषु, इत-
स्ततः अभितः, श्रूयमाणेषु; पुनः शयनमन्दिराङ्गणनिहितशय्यानिपण्णे शयनमन्दिराङ्गणे—शयनमवनप्राङ्गणे,
निहितयां स्थापितायाम्, शय्यायां निपण्णे—उपविष्टे, सन्निहितकतिपयप्रणयिनि सगीपस्थकतिपयश्लेहास्पदजने, प्रारब्ध-
मदनजागरस्य प्रारब्धा मदनजागरा—कामदेवोद्देश्यकजागरणं येन तादृशस्य, जायाजनस्य स्त्रीजनस्य, गीतकानि
गानानि, आकर्णयति शृण्वति सति, पुनः परितः सर्वतः, परित्यक्तविग्रहकथानिरयग्रहमनसि परित्यक्ता—निवारिता
या, विग्रहकथा—युद्धवार्ता, तथा निरवग्रहं—प्रतिबन्धरहितमुच्छृङ्खलमिति यावत्, मनो यस्य तादृशे, सेनाधिपे सेनापती
सति, महान् गम्भीरः, कलकलारवः कोलाहलध्वनिः, उदभूत् प्रादुरभूत् । कीदृशः ? सहसा शीघ्रम्, संत्रासित-
कटकलोकः भीषितसैन्यजनः; पुनः त्रासतरलमन्दुरातुरङ्गश्रेणिश्रुतः त्रासेन—भवेन, तरला—चञ्चला या, मन्दु-
रायाः—अश्वशालायाः, तुरङ्गश्रेणिः—अश्वपङ्क्तिः, तथा श्रुतः—ध्रवणगोचरीकृतः; पुनः सत्वरापसृतपृष्ठप्रमुत्ताधोरणानां
सत्वरं—शीघ्रम्, अपसृताः—दूरीभूताः, पृष्ठप्रमुत्ताः—पृष्ठभागमभिधायिताः, आधोरणाः—हस्तिपका येषां तादृशानाम्, पुनः
प्रांशुतल्पानि उन्नतशय्याः, अपहाय अपहाय स्वत्वा स्वत्वा, उत्तिष्ठताम् उत्थानं कुर्वताम्, इभपतीनां महा-
गजानाम्, चरणशृङ्खलारणितजरटेन चरणशृङ्खलायाः—चरणबन्धनविशेषस्य, रणितेन—शब्देन, जरटेन—वृद्धेन,
कण्ठगार्जितेन कण्ठकृतगर्जनेन, जर्जरीकृतः मिथितः; पुनः गजगार्जितारवध्रवणकुपितानां गजानां—हस्तिनाम्,
यद् गार्जितं—गर्जनम्, तद्रूपस्य आरवस्य—शब्दस्य, ध्रवणेन, इपितानाम्—ईषितानाम्, पञ्जरकेसरिणां पञ्जरबद्धविहानाम्,
सरभसकरास्फालितशलाकाप्रतिनादवृंहितेन सरभस—सर्वेण यथा स्यात् तथा, कटाभ्याम्—अग्निपादाभ्याम्,
आस्फालिताः—आहता याः, शलाकाः—पञ्जस्यलौहयष्टयः, तासां प्रतिनादेन—प्रतिध्वनिना, वृंहितेन—वर्धितेन, पूकृतेन
पूकृकारेण, वहलीकृतः—वर्धितः; पुनः प्रतिसैन्यं प्रतिसेनासम्भवेन, आहतानां नादितानाम्, सन्नाहपटहानां युद्धार्थ-
कवचपरिधानद्योतकनायविशेषाणाम्, प्रसृततारतरकहालकणितकाहलेन प्रवृत्तेन—प्रवृद्धेन, तारतरेण—अतितीव्रेण,

तारतरकाह्लाकणितकाह्लेन सन्नाहपदानामुन्नादितः कोलहलेन, ससंभ्रमोरिथतानां तत इतः प्रधावताम्
 'आहरत रथवरुथानि, कल्पयत मातङ्गान्, आरोहत् तुरङ्गान्, अङ्गीकुरुत् तनुत्राणि गृहीत् शस्त्राणि'
 इत्यनवरतमाघोपतामधिकारिपुरुषाणां श्रयणपरूपेण पोषितस्तारतुमुलेन व्याहृतेन, निर्भरभरितसकल-
 त्रिभुवनोदरो महातुदभूत् फलफलाख्यः [अं] । तं च प्रलयकालजृम्भितमहाभैरवाद्वाहसभैरवं रयमाकर्ण्य
 समुपजातरिपुवलाखरकन्दपातशङ्को नायकस्तत्काललब्धावसरेण भृत्येनेव रणरसेन वद्वविकटरोमाञ्चकवचेन
 प्रेर्यमाणो विजृम्भितातिभीषणभ्रुकुटिसंकटायमानललाटभित्तिरुपददृष्टशनच्छदो दक्षिणकरेणाच्छिद्य
 परिचारकहस्तादुत्पाततडिह्यतानुकारिणं कृपाणमितरपाणिना प्रेङ्गयन् विचित्ररत्नखण्डखचितमन्तककितव-
 कौतुकाष्टापदं प्रकोष्ठनिविष्टमष्टापदफलकमतिवहलेन तिर्यग्विस्पर्ता खड्गप्रभापटलेन मलिनितमावद्वविकट-
 कालायसकङ्कटकमिवोरःकपाटमुद्वहन् रभसदूरपातिभिरभिमुखप्रकटितासियष्टिमात्मच्छायामभिहन्तुमिव

टिप्पणकम्—उन्नादितः—उच्चैः कृतः । वरुथं—रथगोपनम् । कल्पयत सजयत । तारतुमुलेन—उच्चवहलेन
 [अं] । भैरवः—शङ्करः । अवस्कन्दः—धाटकः । अष्टापदं—चतुर्दशफलकम् । अष्टापदफलकं सुवर्णफलकः । कालायस-
 कङ्कटः—लोहकवचम् ।

काहलानां—महादहलानाम्, कणितेन—शब्देन, काहलेन—वर्धितेन अव्यचेन वा, कोलाहलेन शब्देन, उन्नादितः संवर्धितः;
 पुनः ससंभ्रमोरिथतानां सवेगमुदिततानाम्, तत इतः तत्रान प्रधावताम्—प्रक्षेपेण धावताम्, अधिकारिपुरुषाणां
 सैन्याध्यक्षजनानाम्, श्रयणपरूपेण कर्णकठोरेण, तारतुमुलेन अतिगम्भीरेण, व्याहृतेन शब्देन, पोषितः पुष्टिमा-
 पादितः, क्रीदशानां वेपाम् ? रथवरुथानि रथानां वरुथानि—वर्माणि, रथयुतिस्थानानि, परप्रहाररक्षणार्थमावृतस्थानानि वा,
 आहरत आनयत अन्येषयत वा, मातङ्गान् हस्तिनः, कल्पयत सजयत, तुरङ्गान् अश्वान्, आरोहत् वृष्टावच्छेदेना-
 धिषिष्ठत, तनुत्राणि कवचान्, अङ्गीकुरुत् धारयत, शस्त्राणि शस्त्रसमूहम्, गृहीत् उत्पापयत, इति एवम्, अन-
 वरतं निरन्तरम्, आघोपताम् आघोशताम्; पुनः निर्भरभरितसकलत्रिभुवनोदरः निर्भरम्—अख्यन्तम्, भरितं-
 पूरितम्, सकलं—समग्रम्, त्रिभुवनस्य—भुवनत्रयस्य, उदरं—मध्यं येन तादृशम् [अं] । प्रलयकालजृम्भितमहाभैर-
 वाद्वाहसभैरवं प्रलयकाले—जगद्धिषंसमये, जृम्भितः—प्रकटितः, महाभैरवस्य—महाकालस्य, योऽह्लासः—सहाहासः, तद्वद्
 भैरवं—भयङ्करम्, तम् अनुपदोकम्, रवं शब्दम्, आकर्ण्य श्रुत्वा, समुपजातरिपुवलाखरकन्दपातशङ्कोः समुप-
 जाता—समुत्पन्ना, रिपुबलस्य—शत्रुसेनायाः, अवस्कन्दपातस्य—आक्रमणार्थमागमनस्य, शङ्को यस्य तादृशः सन्, नायक-
 सेनापतिः, राजकुलात् राजधानीतः, अतिजवेन अतिवेगेन, निरगच्छत् निव्यन्तः । क्रीदशः ? तत्काललब्धाव-
 सरेण तत्क्षणप्रगावसरेण, भृत्येनेव अनुचरेणैव, वद्वविकटरोमाञ्चकवचेन वदः—पृतः, विकटः—ददः, रोमाञ्चकवचः—
 रोमाञ्चरूपं वर्मं येन तादृशेन, रणरसेन संभ्रामोत्साहेन, प्रेर्यमाणः प्रवर्षमानः; पुनः विजृम्भितातिभीषणभ्रुकुटि-
 स्वंकटायमानललाटभित्तिः—विजृम्भितया—प्रकटितया, अतिभीषण्या—अतिभयानिकया, भ्रुकुट्या—नेत्रोपरितनतेमराजि-
 कीटिल्येन, सकटायमाना—संकुचितकारा, ललाटभित्तिः—ललाटस्थलं यस्य तादृशः; पुनः अमर्षददृष्टशनच्छदः अमर्षेण-
 क्रोचेन, दष्टौ—कृतदशनी, दशनच्छदौ—ओष्ठौ यस्य तादृशः, दक्षिणकरेण दक्षिणहस्तेन, परिचारकहस्तात् मुखहस्तात्,
 उत्पाततडिह्यतानुकारिणं प्रलयकालिकविद्युत्पाददृष्टम्, कृपाणं खड्गम्, आच्छिद्य बलाद् गृहीत्वा, इतरपाणिना
 वामहस्तेन, अष्टापदफलकं सुवर्णमयं फलकं—'डाल' इति प्रसिद्धमखप्रतिघातनिवारणसाधनम्, प्रेङ्गयन् प्रचालयन्, क्रीद-
 शम् ? विचित्ररत्नखण्डखचितं विचित्रैः—विलक्षणैः, रत्नखण्डैः—रत्नावयवैः, खचितं—व्याप्तम्, पुनः अन्तककितव-
 कौतुकाष्टापदम् अन्तककितवस्य—वमरूपयूतवारस्य, कौतुकाष्टापदं—कुतुहलजनकचतुर्दशारिकफलकभूतम्, तत्सदृशमित्यर्थः,
 पुनः प्रकोष्ठनिविष्टं प्रकोष्ठे—कूर्पराद्योभागे, निविष्टं—स्थितम्; पुनः अतिवहलेन अतिविपुलेन, तिर्यग्विस्पर्ता तिरःप्रस-
 रता, खड्गप्रभापटलेन कृपाणकान्तिकलापेन, मलिनितं मालिन्यमापादितम्, अत एव आवद्वविकटकालायसकङ्कट-
 स्मिय आवद्वः—गृहीतः, विकटः—विषमः, बालायसकङ्कटः—लोहविद्योपनिर्मितकवचो येन तादृशमिव, उरःकपाटं वसःस्थलरूप-
 मयलम्, उद्वहन् धारयन्, पुनः रभसदूरपातिभिः रभसेन—वैगेन, दूरपतनशीलैः, पुनः अभिमुखप्रकटितासियष्टिम्

पुरःप्रवर्तितैः पादैरकम्पितक्षितिराक्षेपदूरोच्छलितहारविप्रकीर्णैः नीहारनिकरस्पर्धिना किरणविसरेण संवर्द्धयन्निवारितिसैन्यसंदर्शनाय चन्द्रातपमनुमार्गप्रधावितेन संभ्रमस्खलितगतित्वा वीरलोकेन गमनवेगानिला-
 कृष्टेनेवानुसृतगतित्विजनेन राजकुलान्निगच्छत् [अः] । द्वावेशावस्थितश्चाप्रतो दत्तदृष्टिरतिवेगादापतन्ताव-
 तिशयच्छेकपाटहिकताडितपटहनादपटुतरेण दूरादेव खुरपुटध्वनिना प्रकटीकृतानुरःकपाटघटितातनुतनुत्राणौ
 तत्क्षणविपाटितकापायपटार्धान्तपीडितोत्तमाङ्गौ गृहीतनिशितप्रासमुष्टिना वामेन किञ्चिदुत्क्षिप्तवल्गौ दक्षिणेन
 च करतलेन त्रासतरलिताक्षतुरगतिर्यगलोक्तितोत्क्षेपां कशासुद्धन्तावधदर्शनसरभसप्रधावितैः शिविरवेसरैरिव
 धूसरैः खुरजोभिः पश्चादनुगम्यमानावनवरतदोलायमानजङ्घाकाण्डतया तुरगपृष्ठवर्तिनावपि धावन्ता-
 विवोपलक्ष्यमाणावासन्नवर्तिना शिविरलोकेन किं किमेतदिति संभ्रान्तेन पृच्छयमानौ मनोरथाविव मनसो
 जीवाविव जवस्य धारकाविव चायोस्तेकाविवोत्सुक्यस्य विगतपर्याणतुरङ्गमाधिरूढौ फाचरक-काण्डरात-

टिप्पणकम्—सम्भ्रमश्च—आकुलता [अः] । प्रासः—सेछः [क] ।

अभिमुखम्—अमे, प्रकटिता—आविर्भूता, अस्त्रियष्टिः—कृपाणदण्डो यस्यां तादृशीम्, आत्मच्छायां खच्छायाम्, अभिहन्तु-
 मिष अपहर्तुमिव, पुरःप्रवर्तितैः अमे प्रेरितैः, पादैः चरणैः, आकम्पितक्षितिः ईपत्कम्पितभूतलः) पुनः अराति-
 सैन्यसन्दर्शनाय शत्रुसैन्यसमवलोकनय, चन्द्रातपं चन्द्रिकाम्, आक्षेपदूरोच्छलितहारविप्रकीर्णैः आक्षेपेण-
 सशालनेन, दूरोच्छलितात्—दूरमुत्पतितात्, हारात्—रत्नमाल्यात्, विप्रकीर्णैः—प्रसृतन, पुनः नीहारनिकरस्पर्धिना हिमो-
 पातुकारिणा, किरणविसरेण किरणपुञ्जेन, संवर्द्धयन्निव सम्यग् वर्धयन्निवेसुरेक्षः) पुनः अनुमार्गप्रधावितेन प्रतिमार्ग
 कृतातिधावनेन, अत एव गमनवेगानिलाकृष्टेनेव धावनवेगोरिथतवायुकृताकर्मणेनेव, सम्भ्रमस्खलितगतित्वा वेगस्ख-
 लितगमनेन, वीरलोकेन सुभटजनेन, अनुसृतगतितः अनुसृतगमनः [अः] । च पुनः, द्वावेशावस्थितः द्वावेसे
 कृतावधिगतिकः सन्, अप्रतः अमे, दृच्छाष्टैः व्यापारितनयनः, प्रहाततमो अतिपरिचितौ, कचरक—काण्डरातनमानौ,
 अश्वयारौ अश्वारोहिणौ, अद्राक्षीत् दृष्टवान्, च सेनापरिचिति शेषः । कीदृशो तौ ? अतिवेगात् अतिजवात्, आपतन्तौ
 आगच्छन्तौ; पुनः अतिशयच्छेकपाटहिकताडितपटहनादपटुतरेण अतिशयेन, छेकः—निपुणो यः, पाटहिकः—पटहा-
 र्क्यवायविशेषवादनशिली, तेन, ताडितस्य—नादितस्य, पटहस्य, नादन—ध्वनिना, पटुतरेण—रफुटतरेण, मिथितेनेत्यर्थः, खुर-
 पुटध्वनिना खुरपुटध्वनेन, दूरादेव दूरत एव, प्रकटीकृतौ प्राकट्यमापादितौ; पुनः उरःकपाटघटितातनुतनुत्राणौ
 वक्षःस्थलवृत्तविशालकवचैः) पुनः तत्क्षणविपाटितकापायपटार्धान्तपीडितोत्तमाङ्गौ तत्क्षणं—तत्काले, विपाटितस्य-
 विदारितस्य, कापायपटस्य—कपायरकवन्नस्य, यद् अर्धम्—अर्धभागः, तस्मान्तेन—अद्यत्वेन, पीडितं—घटितम्, उत्तमाङ्गं—शितो
 यथोक्तादशो; पुनः गृहीतनिशितप्रासमुष्टिना गृहीता—पृता, निशितस्य—सीक्षणस्य, प्रासस्य—कुन्तस्य, मुष्टिः—मुष्टिधार्थभागे
 येन तादृशेन, वामेन—दक्षिणेतरेण, करतलेन, किञ्चिदुत्क्षिप्तवल्गौ किञ्चिद्—ईपद्, उत्क्षिप्ता—उचमिता, वल्गा-
 भश्चसुखस्वरज्ज्याभ्यां तादृशो; च पुनः, दक्षिणेन वामेतरण, करतलेन हस्ततलेन, त्रासतरलिताक्षतुरगतिर्य-
 गवलोक्तितोत्क्षेपां प्राप्तेन—भयेन, तरलिते—चयलिते, अङ्गिणी—नेत्रे यस्य तादृशेन, तुरगेण—अधेन, दिव्यकू—सकटाक्ष-
 पातम्, अवलोक्तितो दृष्टः, उच्छेपः—उचयनं यस्मात्तादृशीम्, कशाम् अश्वताङ्गीम्, उद्धहन्तौ दधानौ; पुनः अश्व-
 दर्शनसरभसप्रधावितैः अश्वदर्शनेन, सरभसं—सवेगम्, प्रधावितैः—प्रक्षेपेण धावितैः, शिविरवेसरैरिव सैन्येवैरैरिव,
 धूसरैः तद्वर्णैः, खुरजोभिः अश्वशकोद्गतभूलिभिः, पश्चात् पृष्ठदेशे, अनुगम्यमानौ अनुस्रियमाणौ; च पुनः,
 अनवरतदोलायमानजङ्घाकाण्डतया अनवरतं—सततम्, दोलायमानौ—दततततः सवलन्तौ, जङ्घाकाण्डौ—जङ्घारूप-
 स्तम्भौ यथोक्तादशतया, तुरगपृष्ठवर्तिनावपि अश्वपृष्ठाधिष्ठितावपि, धावन्ताविव धावनं कुर्वन्ताविव, उपलक्ष्य-
 माणौ प्रतीयमानौ; पुनः आसन्नवर्तिना निष्ठवर्तिना, सम्भ्रान्तेन सम्भ्रमान्निवेन, शिविरलोकेन सेनिकजनेन,
 पतत् पुरो दयम्, किं किं भवतीति पृच्छयमानौ जिज्ञासा ज्ञाप्यमानौ; पुनः मनसः हृदयस्य, मनोरथाविव अग्नि-
 लाषभूताविव; पुनः जवस्य वेगस्य, जीवाविव प्राणभूताविव; पुनः चायोः पवनस्य, धारकाविव निगमकाविव; पुनः

नामानौ प्रज्ञाततमावध्वारावद्राक्षीत्, अप्राक्षीच सत्वरम्—‘अरे!, किमेप कटकशोभः’ इति [क] । अथ तौ समीपमेव ल्यक्तुरगावुरगाविव सर्वाङ्गस्पष्टभूतलौ प्रणम्य युगपद्चतुः—‘दण्डनाथ! संप्रत्येव संनद्धसकल-करितुङ्गयोधमावद्धवीरपट्टपादातभीपणमरुनेत्रपताकापटपङ्कवितरथनिरन्तरमुत्तरप्रतोलिमार्गेण निर्गतं काङ्क्ष्याः कृतसमस्तसमरसामग्रीकमहिदानामनीकममर्पपरवशं च पौरुषावलेपेन वृणलघूनस्मान् मन्यमानमतजयेन प्राप्तमभ्यर्णेऽस्य कटकस्य वर्तते इति श्रुत्वा प्रभुः प्रमाणम्’ इत्युक्त्वा विरेमतुः [ख] ॥

सेनापतिस्तु तं तयोराकर्ष्य कर्णामृतकल्पं जरूपमुपजातहर्षो रणरसोत्कर्षपुष्यत्पुलकजालकः सजल-जीमूतस्तनितगम्भीरेण खरेण तत्क्षणादिप्रकिङ्करससंभ्रमास्फालितमावद्धस्फुटप्रतिशब्दमिव दर्शयन् ध्वनन्तमाजि-दुन्दुभिर्मभ्यर्णचरमनुचरणं रथानयनार्थमादिक्षत् । नचिराच्च तेनान्तिकमुपनीतमुभयतः प्रचलदतिचारुपत्र-मुदरविनिहितमहाहिभीपणानेकास्त्रं पत्ररथराजमिव रथाङ्गपाणिरध्यास्य रथं यथासंनिहितेनात्मसैन्येनानु-

टिप्पनकम्—वीरपट्टः—धीरिका [ख] । ससम्भ्रनं—सादरम् । प्रचलदतिचारुपत्रम् एकत्र पत्रम्—अस्त्रं, अन्यत्र पत्राणि—पिच्छाणि ।

औत्सुक्यस्य उत्सुकतायाः, विलम्बासहिष्णुताया इत्यर्थः, उत्सेकाविव उन्नतिसरूपाविव; पुनः विगतपर्याणतुरङ्गं विगतं—चरुम्, पर्याणम्—उपरितनसुखासनं यस्मिन् तादृशनश्वम्, अधिरूढौ आरूढौ । च पुनः, स्वत्वरं धीप्रम्, अप्राक्षीत् पृष्टवाच, अरे! इति खन्यूनसम्बोधनम्, किमिवाह—एषः अयम्, कटकशोभः कटकस्य—सेनायाः, शोभः—सम्भ्रमः, किम्? किंहेतुकः [क] । अथ प्रधानन्तरम्, त्यक्तुरगौ ल्यजाधौ, तौ काचरक—काण्डरातनामानौ अश्ववारी, समीपमेव निकटमागस्य, उरगाविव सर्पाविव, सर्वाङ्गस्पष्टभूतलौ सर्वाङ्गललितभूतलौ सन्तौ, प्रणम्य प्रणामं कृत्वा, युगपत् एककालम्, ऊचतुः उच्यन्तौ । किमिवाह—दण्डनाथ! हे चतुरसेनापते! संप्रत्येव इदानीमेव, अहितानां शत्रूणां, अनिकं सैन्यम्, अस्य कटकस्य सैन्यस्य, अभ्यर्णं निकटं, अतिजवेन अतिवेगेन, प्राप्तम् उपस्थितम्, वर्तते, इति श्रुत्वा धवणगोचरीकृत्य, भयन्तः युयम्, प्रमाणं किरतंब्यनिर्णायकाः, इत्युक्त्वा विरेमतुः विरामं प्राप्ते । कीदृशं तद्? सन्नद्धसकलकरितुरङ्गयोधं सन्नद्धा—सञ्जिताः, सकलाः—समप्राः, करिणः—दृष्टिनः, तुरङ्गाः—अश्वाः, योधाः—मुभटाश्च यस्मिन्नादृशम्; पुनः आवद्धवीरपट्टपादातभीपणम् आवद्धः—युतः, वीरपट्टः—वीरविद्धभूतपदो ध्वजो येन तादृशेन, पादातेन—पदातीना पदगामिसैनिकाना समूहेन, भीपणं—भयानकम्; पुनः अरुणनेत्र-पताकापटपङ्कवितरथनिरन्तरम् अरुणना—रक्षानाम्, नेत्रपताकाना—नेत्राकारविशिष्टवन्ननिर्घतध्वजानाम्, पटैः—बलेः, पङ्कविताः—व्याता ये रथास्तैः, निरन्तरं—संकीर्णम्; पुनः काङ्क्ष्याः तदास्यप्रकृतनगर्थाः, उत्तरप्रतोलिमार्गेण उत्तर-रथ्यात्मकमार्गेण, निर्गतं निष्कान्तम्; पुनः कृतसमस्तसमरसामग्रीकं कृता—सम्पादिता, समस्ता समरसामग्री-युद्धसामग्री यस्मिन्नादृशम्; पुनः अमर्पपरवशम् ईर्ष्याधीनम्; पुनः पौरुषावलेपेन पराक्रमगर्वेण, अस्मान्, वृणलघून वृणवत्तुच्छाव, मन्यमानम् [ख] ॥

सेनापतिस्तु सेनानायकस्तु, तयोः अश्ववारयोः, कर्णामृतकल्पं ध्रुवामृतप्रायम्, जल्पं वचनम्, आकर्ष्य श्रुत्वा, उपजातहर्षः उत्पन्नानन्दः, रणरसोत्कर्षपुष्यत्पुलकजालकः रणरसस्य—रणतुरागस्य, उत्कर्षेण—औत्सुक्येन, पुष्यत्—पुष्टिमापाद्यमानम्, पुलकजालं—रोनाद्युभो यस्य तादृशः, सजलजीमूतस्तनितगम्भीरेण सजलस्य—जलपूर्णस्य, जीमूतस्य—नेपथ्यस्य, यत् स्तनितं—गर्भितं तदद्, गम्भीरेण, खरेण, तत्क्षणादिप्रकिङ्करससंभ्रमास्फालितं तत्क्षणं—तत्क्षणात्, आदिष्टैः—आह्वतैः, किङ्करैः—मूलेः, ससम्भ्रमं—सवेगम्, आस्फालितं—ताडितम्, ध्वनन्तं नदन्तम्, आजि-दुन्दुभिं सभ्राणदुन्दुभिम्, आवद्धस्फुटप्रतिशब्दमिव पृत्तस्पष्टप्रतिष्वनिमिव, दर्शयन् प्रत्याययन्, अभ्यर्णचरं निकटवर्तिनम्, अनुचरणं मूलद्वन्द्वम्, रथानयनार्थं रथोपस्थापनार्थम्, आदिक्षत् आदिष्टवान् । च पुनः, नचिरात् धीप्रम्, तेन अनुचरणेन, अन्तिकं निकटम्, उपनीतम् उपस्थापितम्; पुनः उभयतः उभय-पाधे, प्रचलदतिचारुपत्रं प्रचलन्ती अतिचारुणी—अतिमनोहरं, पत्रे—वाहने, पत्रे पश्ये यस्य तादृशम्; पुनः

गम्यमानो युगपदाहतानां कुपितयमहुङ्कारानुकारिभाङ्कारभैरवमतिगम्भीरमारसन्तीनां समरढकानां ध्वनितेन पातयन्निव सवन्धनान्यरातिहृदयानि, तारतरव्याहारिणां वन्दिषुन्दानां हृदयहारिणा जयशब्दाडम्बरेण मुखरिताम्बरः शिविरात्रिरगच्छत् । कृतव्यूहविरचनञ्च समरसंक्षोभक्षमायापुनान्तभूमावस्थान् [ग] ॥

अथाकर्णितसमरभेरीनिनादजृम्भितानन्दाः सरसरोचनारचितललाटतिलकविन्दवो दूर्वाप्रवालदन्तुरैः शिरोभिरभ्यर्णचारिचारणोद्यार्थमाणवीर्यैतपदस्त्वरितपदसंचाराभिरागत्याग्य करिघटाभिः समन्ततः ससामन्त-चक्राः परिवारयांचक्रुरेनं सेनापतयः, प्रत्येकं पातितस्त्रिघट्टिनां च तेन सप्रसादादिष्टाः प्रणम्य निजनिजस्थानेषु तस्थुः [घ] ॥

अथ निशीथानुभावभास्वरेण विपममुन्मीलता निमीलता च दीपिकानिवहेन पिशुनितममङ्गुल-

टिप्पणकम्—उदरविनिहितमहाहिभीपणालम् एकत्र महाहय एव भीपणानेकास्त्राणि, अन्यत्र महाहिवत् । पत्ररथराजं गच्छत् [ग] ।

उदरविनिहितमहाहिभीपणानेकास्त्रम् उदरे-मध्यभागे, विनिहितानि-स्थापितानि, महाहिभीपणानि-महासर्ववद् भयानकाणि, अस्त्राणि यस्मिन्, पक्षे महाहय एव-महासरां एव, भीपणानि अस्त्राणि येन तादृशम्, रथाङ्गपाणिः रथाङ्ग-चक्रम्, पाणौ-हस्ते यस्य स विष्णुः, पत्ररथराजमिव पत्राणि-पक्षा एव, रथाः-रथा इव गमनसाधनानि येषां ते पत्ररथाः-पक्षिणः, तेषां राजा-गच्छत्, तस्मिन्, रथम्, अध्यास्य अधिष्ठत्, यथासच्चिहितेन गावान् सच्चिहितं शापीन् तावता, आत्मसंन्येन स्वसैनिकेन, अनुगम्यमानः अनुस्रियमाणः, युगपदाहतानां युगपत् ताडितानाम्, कुपितयमहुङ्कारानुकारिभाङ्कारभैरवै कुपितय-कुहूस, यमस्य यो हुङ्कारस्तदनुकारिणा, भाङ्कारेण-ध्वनिविशेषेण, भैरवं-भीपणम्, तथा अतिगम्भीरम् अतिस्फुटं च यथा स्यात् तथा, आरसन्तीनाम् आनदन्तीनाम्, समरढकानां संग्रामवाद्य-विशेषाणाम्, ध्वनितेन ध्वनिना, सवन्धनानि भयादिनियन्त्रितानि, अरातिहृदयानि शत्रुहृदयानि, पातयन्निव वृक्षयन्निव; पुनः तारतरव्याहारिणाम् अत्युच्चैश्चारिणाम्, वन्दिषुन्दानां स्तुतिपाठसमूहानाम्, हृदयहारिणा हृदयप्रियेण, जयशब्दाडम्बरेण जयकाराडम्बरेण, मुखरिताम्बरः ध्वनितगगनमण्डलः, शिविरात् सैन्यावासात्, निरगच्छत् निष्क्रान्तः । च पुनः, कृतव्यूहविरचनः कृता-विहिता, व्यूहस्य सैन्यसन्निवेशविशेषस्य, विरचना येन तादृशः सन्, समरसंक्षोभक्षमायां संग्रामसंसारसमर्थाणाम्, उपान्तभूमौ पर्यन्तभूमौ, अस्यात् स्थितवान् [ग] ॥ अथ तत्र स्थित्वनन्तरम्, आकर्णितसमरभेरीनिनादजृम्भितानन्दाः आकर्णितेन-श्रुतेन, समरभेरीनिनाद्रेण-संग्राम-वक्त्राध्वनिना, जृम्भितः-प्रकटितः, आनन्दो येषां तादृशाः; पुनः सरसरोचनारचितललाटविन्दवः सरसया-आर्द्रया, रोचनया-गोरोचनया, रचिताः-कल्पिताः, ललाटतिलकविन्दवः-ललाटे तिलकरेखा वैस्तादृशाः; पुनः दूर्वाप्रवालदन्तुरैः दूर्वाख्यतृणविशेषानुत्तनदलव्याप्तैः, शिरोभिः मस्तकैः, उपलक्षिताः; पुनः अभ्यर्णचारिचारणोद्यार्थमाणवीर्यसम्पदः अभ्यर्णचारिभिः-निकटगामिभिः, चारणैः-वन्दिभिः, उद्यार्थमाणाः-रतुषमाणाः, वीर्यसम्पदः-पराक्रमसम्पत्तयो येषां तादृशाः, ससामन्तचक्राः स्वविपयान्तर्वैतिष्ठपसमुदायसंहिताः, सेनापतयः, स्त्वरितपदसंचाराभिः त्वरितः-शीघ्रः, पदसंचारः-चरणसंचारो भासां तादृशिभिः, करिघटाभिः हस्त्रियुधैः, आगत्याग्य उपस्थायोपस्थाव, समन्ततः सर्वतः, एनं चतुराग्रेणानायकम्, परिवारयाञ्चक्रुः परिवेष्टन्ते स्म । च पुनः, प्रत्येकं एकैकस्मिन्, पातितस्त्रिघट्टिना पातिता-प्रक्षिप्ता, क्षिप्ता-प्रेष्यता, दृष्टियेन तादृशेन, तेन सेनानायकेन, सप्रसादां प्रसन्नतापूर्वकम्, आदिष्टाः आज्ञप्ताः सन्तः, प्रणम्य नमस्कृत्य, निजनिजस्थानेषु स्वस्थानेषु, तस्थुः स्थिताः [घ] ॥ अथ युगपदाहतानाम् प्रतिपन्थिवलं शत्रुण्येनम्, चक्रुः पथि दृष्टिमांशम्, अद्वौकत् प्राप्तम् । कीदृशम्? निशीथानुभावभास्वरेण निशीथानुभावैर्-मन्थरात्रप्रभावेण, भास्वरेण-प्रभावरामनेन; पुनः विपमं विपमप्रकारं यथा स्यात् तस्य उन्मीलता दीप्यमानेन, निमीलता संकुचता च, दीपिकानिवहेन प्रदीपयन्नेन, पिशुनितं सचितम्; पुनः अमंशुङ्गुलकाहलम्

क्वाहलमाकर्ण्यमानतारपरुपह्यहेपारवमितस्तः श्रूयमाणगम्भीरगजगर्जितमावेगजिताध्वैरारवारमध्वरारैरावेद्य-
मानागमनमप्रसन्धताडितोद्गुरसमरढक्मढौकत चक्षुपः पयि प्रतिपन्विचलम्, अविरलनिरस्तशरनिकरशीकरा-
सारडामरं च तद्दुर्वारभसमुद्गामकलकलव्याप्तसकलटिड्युपमभिमुखप्रधावितेन जलदागमक्षुभितममरापगापूर-
जलमिव लरणजलधिना प्रत्यगृह्यतासह्लेन [ड] । परस्परवधनिपद्वकभयोश्च तयोस्तक्षणमाकुलितसकलजीव-
लोको युगपदेकीभूतोदारवारिराशिरस्रजलधिसररविधनपदातिघोरो मुदितयोगिनीमृग्यमाणलोकपालकपालचपकः

टिप्पणकम्—अप्रसन्ध-अप्रसेना [ड] । कक्षा-निधय । आकुलितसकलजीवलोकः एकत्र ससम्भ-
मसर्वजीवा जना यत्र स तयोक्त, अन्यत्र ससम्भमसर्वभुवन । युगपदेकीभूतोदारवारिराशि एकत्र एकह्लेया
मिलित उद्गवशब्द शत्रुसघातो यत्र स तयोक्त, अन्यत्र युगपन्मिलितोद्गटसमुद्र । अस्रजलधिसररविधनपदाति-
घोरः एकत्र रुधिरौदकपर्यकनिविडपत्तिभैरव, अन्यत्र रक्तजलवर्षकमेघावस्थानातिरौद्र । मुदितयोगिनीमृग्य-
माणलोकपालकपालचपकः एकत्र हृष्टशक्तिगीगवेप्यमाणनृपतिशिरोस्थिमद्यपात्र, अन्यत्र हृष्टचातुष्पद्वान्वेप्यमाण-
द्विपालकपालचपक ।

अमञ्जु-कठोर यया स्यात् तथा, युञ्जन्त-ध्वनन्त, कादला-महाडका यस्मिंस्तादृशम्, पुन आकर्ण्यमानतारपरुप-
ह्यहेपारवम् आकर्ण्यमाना-श्रूयमाणा, तारा-तीरा, परया-कणकठोरा, हयानाम्-अश्वानाम्, हेपारया-हेषाह्य-
शब्दा यस्मिंस्तादृशम्, पुन इतस्ततः अत्र तत्र, श्रूयमाणगम्भीरगजगर्जितं श्रूयमाणम्, गम्भीरं-तुमुलम्, गज-
गर्जितं-हस्तिगर्जनं यस्मिंस्तादृशम्, पुन आवेगतजिताध्वैः आवैगे-अतिवैगे, तर्जिता-ताडिता, अध्वा यैस्तादृशैः,
अध्वचारैः अध्वारोहैस्त्रिविकै, चार चारम् अनेकधा, आवेद्यमानागमनम् आवेद्यमान-ज्ञाध्यमानम्, आगमन यस्य
तादृशम्, पुन अप्रसन्धताडितोद्गुरसमरढक्म अप्रसन्धे सेनासजिवेशाप्रभागे, ताडिता-नादिता, उद्गुरा-दवा,
समरढक्का-सम्रासवायविशेषा यस्मिंस्तादृशम् । च पुन, अविरलनिरस्तशरनिकरशीकरासारडामरम् अविरल-विर-
न्तरम्, निरस्त-विकीर्णो य, शरनिकर-थाणसमुद्ग, तद्रूपचलक्षणधारापातेन, डामरं-व्यातम्, पुन दुर्वारभसं दुर्निवार-
वेगम्, पुन उद्गामकलकलव्याप्तदिड्युखम् उद्गामा-उत्कटेन, कलकलेन-कोलाहलेन, व्याप्तानि-पूरितानि, सकलानि-
सर्वाणि, दिड्युखानि, सकलाना दिशा वा मुखानि-अप्रभागा येन तादृशम्, तत् शत्रुसैन्यम्, अभिमुखप्रधावितेन शीघ्रम-
गिमुखमागतम्, अस्रह्लेन अस्रसैन्येन, प्रत्यगृह्यत आक्रान्तम्, केन कीदृश विमिव ? लवणजलधिना लवणसमुद्रेण,
जलदागमक्षुभितं जलदागमेन-वपर्तुना, क्षुभित सञ्चालितम्, अमरापगापूरजलमिव अमरापगाया-देवनया,
गहाया इति यावत्, पूरजलमिव-प्रवाहजलमिव [ड] । च पुन, परस्परवधनिपद्वकभयोः परस्परस, वधाव-
घाताय, निबद्धा-नितरा बद्धा, वक्षा-कटिघटितपगार्धभागे निधयो वा याभ्या तादृशयो, तयोः स्वसैन्य शत्रुसैन्ययो,
महाप्रलयसन्निभः महाप्रलयतुल्य, समरसघट्टः सम्रासचप, अजायत जात । कीदृश ? तत्क्षणं तत्कालम्,
आकुलितसकलजीवलोक आकुलिता-क्षोभिता, सकला-समस्ता, जीवा-प्राणिनो यैस्तादृशा लोका-जना यत्र
तादृश, पक्षे आकुलिता-क्षोभिता, सकला-समस्ता, जीवलोक-भवानि येन तादृश, पुन युगपदेकीभूतोदार-
वारिराशिः युगपद्-एककालावच्छेदेन, एकीभूत-समिलित, उदारव-उद्गतशब्द, अरिराशि-शत्रुसमुदायो यत्र तादृश,
पक्षे युगपद्-एककालावच्छेदेन, एकीभूता-समिलिता, उदार-महान्त, वारिराशय-समुद्रा यत्र तादृश, पुन अस्रजल-
धिसररविधनपदातिघोरः अस्रजलधिसररविध-रुधिररूपजलोपर्येणो ये, घना-निविडा, पदातय-पतय, तै
अतिघोर-अतिभयङ्कर, पक्षे अद्यत्रत्रविस्तरार्णिण-रुधिरमयत्रलौकनापयो ये, घना-मेघा, तेषां यानि पदाति-अवस्थाना-
नि, तै, अतिघोर-अतिभयङ्कर, पुन मुदितयोगिनीमृग्यमाणलोकपालकपालचपकः मुदितया-रुधिरपान
हृष्टया, योगिन्या-शाकिन्या, पक्षे मुदितया लोकसहारहृष्टया, योगिन्या-चातुष्पद्या, मृग्यमाणा-अनिव्यमाणा,
लोकपालानां-नृपाणाम्, पक्षे इन्द्रादिदिक्षुपालानाम्, कपालचपका-मन्त्रकोपरितनार्धपगापारास्थिररुधिरपानपात्रविशेषा,

प्रचलितरसाकुलभूभृच्चरवालकृततुमुलः प्रसृतरभसोत्तालगजदानवारिरार्तत्रिदशारिकान्विष्यमाणरमणसार्थो निपीतनरवशाविस्वारविस्वारिनिवाफेत्कारडामरः [च] । सतारकावर्ष इव वेतालदृष्टिभिः, सोल्कापात इव निशितप्रासवृष्टिभिः, सनिर्घातपात इव गदाप्रहारैः, ससर्वार्कान्बुदुर्विन इव करिशीकरासारैः, सोत्पातरविमण्डल इव फीलालितकरालचक्रमुक्तिभिः, सप्रैशुतरफूर्न इव जवापतज्वलितशक्तिभिः, सप्रण्डपरशुताण्डर इव प्रचण्डानिलधूतध्वजसहस्रैः, सकालान्निधूम इव प्रकुपितसुभटभ्रुकुटीतमिसैरजायत 'महाप्रलयसन्निभः

टिप्पणकम्—प्रचलितरसाकुलभूभृच्चरवालकृततुमुल एकत्र प्रचलितसुन्धराकुलगिरिचक्रविहिताकुल शब्द, अन्यत्र प्रचलितगीररसाकुलवृषचक्रकृतागुलारव । प्रसृतरभसोत्तालगजदानवारि एकत्र प्रसृत-प्रवृत्तम्, रभसोत्तालगजानाम्-उत्सुकोद्भटकरिणाम्, दानवारि-मदजल यत्र स तथोक्त, अन्यत्र प्रसृत उच्चालगजवद् दानवारि-शङ्करो यत्र स तथोक्त । अर्तत्रिदशारिकान्विष्यमाणरमणसार्थं एकत्र आर्ताभिलिखिभिर्यत्तमिभ्य, दारिकाभि-अन्ननाभि, अन्विष्यमाणो भर्तृसवालो यत्र स तथा, अन्यत्र आर्तवैवपुरिकागवेष्यमाणभर्तृसवाताः । निपीते स्वादि-शिवाफेत्कारडामर-एकत्र चामुण्डाफेत्कारेण डामर-रौद्र, अन्यत्र कोशी- [च] । फीलालित-सदृशिरा । स्फुर्न-स्फुरणम् । खण्डपरशु-दाह्वर । कालान्नि-पतालदृष्ट [छ] ।

पक्षे तद्रूपमवपानपात्रविशेषा यस्मिंस्तदश पुन प्रचलितरसाकुलभूभृच्चरवालकृततुमुलः प्रचलितेन-उच्छलितेन, रसेन-वीररसेन, आडुलानाम्-आडुलानाम्, भृशता-राज्ञाम्, चक्रारिने-मण्डले, कृत तुमुक-साद्रयुद्ध यस्मिन्, पक्षे प्रचलिताया-प्रकम्पिताया, रसाया-पृथिव्या, दुर्भृशता-महेद्राविशुलपर्वतानाम्, चक्रवलेन-सम्पूनेन, कृतम्, परपरतोपरि पतनरूप सान्द्र युद्ध यस्मिंस्तदश पुन प्रसृतरभसोत्तालगजदानवारि प्रसृत-विस्तृतम्, रभसोत्तालग-वेगोद्भटानाम्, गजाना, दानवारि-मदजल यस्मिंस्तदश, पक्षे प्रसृत-सदृशु व्याधृत, रभसोत्ताल-औत्सुक्योन्नतो हर्षमेदुरो वा, गजदानवस-गजामुरस्य, अरि-शत्रु शिव सद्धारमैरव इति यावत्, यस्मिंस्तदश, पुन आर्तत्रिदशारिकान्विष्यमाणरमणसार्थं आर्ताभि-विरहव्यग्राभि, त्रिदशदारिकाभि-देवाङ्गनाभि, अन्विष्यमाण, रमणसाथ-प्रियसमूहो यस्मिंस्तदश, युद्धे सृताना देवत्वप्राप्ते प्रसिद्धा वैधव्यविधुरितानां तद्विनितानां वरान्धेपणोपपत्ते, पक्षे त्रिदशभि-त्रिरातृतदशसरयनाभि, त्रिदशरयकामिरिति यावत्, उपलक्षयत्वाद् बहुसंख्यका भिरित्यर्थं, दारिकाभि-अन्ननाभि, अन्विष्यमाण, रमणसार्थ-भर्तृगणो यस्मिंस्तदश, पुन निपीतनरवशा-विस्वारविस्वारिनिवाफेत्कारडामर-निपीता-नितरा पानकर्मतामापदिता या, नराणां-मनुष्याणाम्, वशा-भातुविशेष, तथा विखरेण-विकृतस्वरेण, विस्वारिणीनां-प्रमारिणीनाम्, शिवाया-श्यामनीनाम्, पक्षे विस्वारिण्या शिवाया-चण्डिकाया, फेत्कारेण-ध्वनिविशेषेण, डामर-आद्य, रौद्र इति यावत् [च], पुन वेतालदृष्टिभिः वेतालगना-मन्त्रविशेषाणाम्, पक्षे शिवानुचरविशेषाणाम्, दृष्टिभि-दृष्टिपातैः, सतारकावर्ष इव तारकाणां ताराणाम्, यद् वर्ष-पृष्टि, तत्सहित इवेत्युपेक्षा पुन निशितप्रासवृष्टिभिः निशिताना-तीक्ष्णानाम्, प्रासाना-कुन्ताख्यान्नाणाम्, या वृष्यस्ताभि, सोल्कापात इव उल्कापातसहित इवेति चोपेक्षा, पुन गदाप्रहारैः गदाप्रक्षेपैः, सनिर्घातपात इव सन्नपातसहित इव, पुन करिशीकरासारैः गजभट्टवदकणधारासम्पातैः, ससंख्यार्कान्बुदुर्विन इव सवर्तकस-तदाख्यमेपविशेषस्य, अम्बुभि-जले, यद् बुदुर्विन-मेघाच्छत्रदिनम्, तत्सहित इव पुन फीलालितकरालचक्रमुक्तिभिः फीलालित-दृशिरार्ताभूतम्, कराल-अभयानक च, यद्यक-तदाख्यमङ्गम्, तमुक्तिभि-दृष्टिगोचने, सोत्पातरविमण्डल इव उत्पातरविमण्डलेन-चण्डहारसूचरस्यैवण्डनेन, सहित इव पुन जवापतज्वलितशक्तिभिः जवा-वेगेन, आपत-तीभि-निपत-तीभि, प्वलिनाभि-शैशभि, शक्तिभि-तदाख्यास्त्रिगुणैः, ससंख्यार्कान्बुदुर्विन इव वैद्युतेन-विद्यु-त्सम्पिधना, रूमेन-रूपेण, सहित इव पुन प्रचण्डानिलधूतध्वजसहस्रैः प्रचण्डेन-वदण्डेन, अनिलेन-वायुना, धूता-कम्पिता, वेध्यास्तां सार्धं, सरण्डपरशुताण्डव इव सरण्डपरशु-शियम्, गणधेन-वृलेन, सहित इव, पुन प्रकुपितसुभटभ्रुकुटीतमिसैः प्रकुपिताणाम्-अतिक्रुदानाम्, शुभगना-शुभोपाणाम्, भ्रुकुटीभि-नेत्रोपरितान-रोमराजिह्वैर्ह्यैः, सार्ति तमिसालि-अन्धकारस्यैः, सकालान्निधूम इव कालभि-प्रलयदृष्टिवाग्ने, धूमन सहित इवेति

समरसंघट्टः [छ]। सर्वतश्च गात्रसंघट्टरणितघण्टानामरिद्विपात्रलोचनरोधधावितानामिभपतीना वृंहितेन, प्रतिबलाश्वदर्शनक्षुभिताना च वाजिना हेपितेन, हर्षोत्तालसूतताडिततुरङ्गवद्धरहसां च स्यन्दनानां चीत्कृतेन, सकोपधानुष्कनिर्दयाच्छोटितज्यानां च चापयथीना टङ्कृतेन, परखुरप्रदलितदण्डानां च पर्यस्यतां रथकेतनाना कडत्कारेण, निष्ठुरधनुर्ध्वनिष्ठयूताना च निर्गच्छता नाराचाना सूत्कारेण, वेगोह्यमानविधशवेतालकोलाहलघनेन च रुधिरापगाना घूत्कारेण, प्रतिरसितसभृतेन समरभेरीणा भाङ्कारेण, निर्भराध्मातसम्प्ल-दिक्चक्रमाल साक्रन्दमिध साट्टहासमिध सास्फोटनरवमिध ब्रह्माण्डमभवत् [ज]। अनन्तरं च सेनाभरान्तमेदिनीमूर्च्छान्धकाराकृतिः कथलयितुमिध सशैलद्वीपकाननं त्रिभुवनमुद्गलास लासकस्तस्याजलधरपटलशङ्कया विमुक्तकलकेकाविलापाना वनकलापिनामात्रह्यलोक्रमेणाङ्कमण्डलाकाण्डसंहिकेयो रजःसंपातः ।

टिप्पनकम्—वृहित-गजगर्जितम् । सूत -सारथि । पर्यस्यतां पतताम् । प्रतिरसित-प्रतिशब्दः [ज] । लासक. नतक । एणाङ्क -चन्द्र ।

च सर्वत्रोत्प्रेक्षा [छ]। सर्वतः परित, गात्रसंघट्टरणितघण्टानां गात्रसघट्टेन-मात्राणां-शरीराणा परस्परसर्षणं, रणित-ध्वनिता, घण्टा येषा तादृशानाम्, पुन अरिद्विपात्रलोचनरोधधावितानाम् अरिद्विपानां-शत्रुगजानाम्, अवलोकनेन-दर्शनेन, य क्रोधसेन धावितानां-शीघ्र गतानाम्, इभपतीना महागजानाम्, वृंहितेन गर्जितेन च पुन, प्रतिबलाश्वदर्शनक्षुभिताना प्रतिबलाश्वदर्शनेन-प्रतिद्विद्वैतस्याश्वदर्शनेन, क्षुभिताना-सञ्चितानाम्, वाजिनाम्-अधानाम्, हेपितेन-हेषाख्यशब्देन, च पुन, हर्षोत्तालसूतताडिततुरङ्गवद्धरहसा हर्षेण उताला -उद्बेलिता, ये सूता -सारथय, तैर्बद्ध-प्राहितम्, रंह -वेगो येषां तादृशानाम्, स्यन्दनाना रयानाम्, चीत्कृतेन चीत्कारशब्देन, च पुन, सकोपधानुष्कनिर्दयाच्छोटितज्याना सकोपा -कुदा, ये धानुष्का -धनुर्धारिण, ते, निर्दयम्-अत्यन्त यथा स्यात् तथा, आच्छोटिता-आकृष्टा, ज्या-मौर्वा, रजुरिति यावत्, यासां तादृशीनाम्, चापयथीनां धनुर्धरीनाम्, टङ्कृतेन टङ्कारेण, च पुन, पर्यस्यताम्-अथ पतताम्, पुन खरखुरप्रदलितदण्डाना खराणां-नर्दमानाम्, खुरै-शकै, दलिताना-विदारितानाम्, रथकेतनाना रथध्वजानाम्, कडत्कारेण ध्वनिविशेषेण, च पुन, निष्ठुरधनुर्ध्वनिष्ठयूताना निष्ठुरेण-दडेन, धनुर्ध्वनेण, निष्ठयूतानां-प्रक्षिप्तानाम्, अत एव निर्गच्छता ततो निष्कामताम्, नाराचानां वाणानाम्, सूत्कारेण ध्वनिविशेषेण, च पुन, वेगोह्यमानविधशवेतालकोलाहलघनेन वेगेन उद्यमानाना-वहनमन्तमाप्यमानानाम्, विवशाना-रुधिरपानपरवशानाम्, वेतालाना-भूतविशेषाणाम्, य कोलाहलसेन, घनेन-निविडेन, रुधिरापगाना रुधिरमयीनाम्, घूत्कारेण ध्वनिविशेषेण, पुन समरभेरीणा सम्राट्कानाम्, प्रतिरसितसम्भृतेन प्रतिध्वनिपूर्णं, भाङ्कारेण ध्वनिविशेषेण, निर्भराध्मातसकलदिक्चक्रमाल निर्भरम्-अत्यन्त यथा स्यात् तथा, आध्मात-शब्दितम्, सरलाना-सर्वासां दिशाम्, चक्रवाल-मण्डल यस्मिन्सादृशम्, ब्रह्माण्डं चतुर्दशभुवनधारमक जगत्, साक्रन्दमिध सविलापमिध, साट्टहासमिध महाहाससहितमिध, सास्फोटनरवमिध, आस्फोटनरवेण-पर्वतावदारण-ध्वनिना सहितमिध, अभवत् जातम् [ज]। च पुन, अनन्तर ब्रह्माण्डस्योक्तस्थित्यनन्तरम्, सेनाभरान्तमेदिनीमूर्च्छान्धकाराकृतिः सेनाभरेण-सैन्यभारेण, आक्रान्ताया, आङ्कितया, मेदिन्या-प्रथिव्या, यो मूर्च्छां धकार-मूर्च्छारूपान्धकार, सा आकृति-आकारो यस्य तादृश, रज सङ्घात-धूलिसमूह, सशैलद्वीपकानन शैला-पर्वता, द्वीपा-जलमध्यस्थलश्रेया, वाननानि-वनानि, तै सहितम्, त्रिभुवनम् भुवनत्रयम्, कथलयितुमिध भक्षयितुमिध, उद्गलास उच्छलति स्म । कीदृश ? तरुणजलधरपटलशङ्कया तरुणा-अभिनवा ये, जलधरा-येषा, तेषा या पटल-समूह, तस्य शङ्कया-प्रशयेन, विमुक्तकलकेकाविलापाना विमुक्त-मुखाजिर्गमित, कल-मधुर, केकाविलाप-कंकाख्यशब्दविशेषेण विलपन यैसादृशानाम्, वनकलापिना वनमयूराणाम्, लासक. नतक, पुन आत्रह्यलोकं ब्रह्मलोकमभिव्याप्य, एणाङ्कमण्डले चद्रविम्बे, अकाण्डसंहिकेयः. अकालराहुस्वरूप । प्रतिक्षण

प्रतिक्षणमुद्धुरैर्गुणध्वनिभिरज्ञायत धनुष्मतामिषुव्यापारः, शस्त्रशिरिऋणद्योतेन पद्मदीयत प्रचलितैः प्रत्य-
रिपदातिभिः, अविदितात्मीयपरविभागेन व्यलम्ब्यत मुहूर्तमुद्धूर्णहेतिनापि सुभटलोकेन, प्रभूतपिशिताभ्यव-
हारजनिततीव्रोदन्येन पदमप्रायमपीयत क्षतजापगाम्यु कौणपगणेन [झ] ॥

एवं च भीषणावद्धतुमुले कुतूहलोत्तालमालदूताकुलितदशदिशि क्रव्यादकुलविलुप्यमानवीरलोके
नृत्यत्परेतपरिपदि कृतान्तमहोत्सव इव निर्भरं प्रवृत्ते समरसंरम्भे क्षीयमाणेषु क्षितिपतिषु निपतत्सु पादातेषु
सीदत्सु सादिषु व्रजत्सु विधुरतामाधारेणेषु प्रहारविकलकायेष्वितस्ततः परित्स्जलत्सु शून्यासनेषु सत्पिषु
स्फुरत्कृपाणचक्रनिशूलकार्मुकप्रायप्रहरणदुरालोक्यामनेकशयमुण्डमालामालितवपुषि चण्डिकायामिव रूपपरि-
वर्तेन कृतसंनिधानुपलक्ष्यमाणायानां क्षितायमपमय इव क्रौर्यमय इव वैरमय इव व्याजमय इव हिंसामय इव
विभाव्यमाने जगति त्रिभागशेषस्थितौ त्रियामायाममर्षगतमरणशङ्कानिरङ्कुशप्रवृत्तिभिर्घोरलोकेरहंप्रथमिकया

टिप्पणकम्—उदन्वा-वृषा । कौणपाः-राक्षसा [झ] । क्रव्यादा-राक्षसा । परेता-पिशाचाः [ज] ।

क्षणे क्षणे, उद्धुरैः उधै, गुणध्वनिभिः आकृष्टमौर्वीशब्दै, धनुष्मतां धनुर्धारिणाम्, इषुव्यापारः बाणविक्षेपात्मको
व्यापार, अज्ञायत ज्ञायते स्म । प्रचलितैः प्रस्थितै, प्रत्यरिपदातिभिः उपस्थितशत्रुपदगामिसैनिकै, शस्त्रशिक्षि
कणद्योतेन शस्त्रशिक्षिण-स्रज्जदिरुपात्रे, कणाना-स्फुल्लिङ्गानाम्, द्योतेन-प्रकाशेन, पद्म चरणम्, अदीयत आरोप्यते
स्म । उद्धूर्णहेतिनापि उद्यतवाणेनापि, सुभटलोकेन सुयोधजनेन, अविदितात्मीयपरविभागेन अविदित-अप्रतीत,
आत्मीयाना-स्वजनानाम्, परेषाम्-अनारत्मीयजनानाम्, शत्रुजनानामिति यावत्, विभाग-पार्थक्यं येन तादृशेन सता, मुहूर्त
क्षणम्, व्यलम्ब्यत बाणविक्षेपे विलम्ब कृत । प्रभूतपिशिताभ्यवहारजनिततीव्रोदन्येन प्रभूतस्य प्रचुरस्य, पिशि-
तस्य-मासस्य, अभ्यवहारेण-भक्षणेन, जनिता-उत्पन्ना, तीव्रा-दु सहा, उदन्वा-पिशासा यस्य तादृशेन, कौणपगणेन राक्षस-
गणेन, कर्दमप्रायं पङ्कमयम्, क्षतजापगाम्यु रुधिरनवीजलम्, अपीयत पीयते स्म [झ] ॥ पचम् अनेन प्रक्षरेण,
भीषणावद्धतुमुले भीषण-भयानकम्, आवद्ध-समन्तात् प्रवर्तितम्, तुमुलं-सान्द्रयुद्धं यस्मिन्सादृशे, पुन कुतूहलो-
त्तालकालदूताकुलितदशदिशि कुतूहलेन-औत्सुक्येन, उत्ताले-उद्वृत्तै, बालदूतै-यमदूतै, आकुलित-आकान्ता
दश दिशो यस्मिन्सादृशे, पुन क्रव्यादकुलविलुप्यमानवीरलोके क्रव्यादाना-राक्षसानाम्, कुलेन-समुद्देन, विलुप्य-
माना-मासायंमुकुल्यमाना, वीरलोका-युद्धवृत्तवैरुपुष्या यस्मिन्सादृशे, पुन नृत्यत्परेतपरिपदि नृत्यन्ती-हर्षेणोच्छलन्ती,
परेताना-व्यन्तरविशेषाणाम्, परिपत्-समा समूह इति यावत्, यस्मिन्सादृशे, पुन कृतान्तमहोत्सव इव यमराजमहोत्सव
इव, निर्भरम् अत्यन्तम्, प्रवृत्ते प्राण्ये, समरसंरम्भे छायामसर्षपं, क्षितिपतिषु सुतेषु, क्षीयमाणेषु म्रियमाणेषु, पुन
पदातिषु पदगामिसैनिकसमूहेषु, निपतत्सु अध स्वलत्सु, पुन सादिषु अधारोहितिनैषु, सीदत्सु व्यथमानेषु, पुन
आधारेणेषु इतिष्यकेषु, विधुरतां श्लेषम्, व्रजत्सु अशुभवत्सु, पुन प्रहारविकलकायेषु प्रक्षरेण-वशाघातेन, विकल-
भय, काय-शरीरं येना तादृशेषु, शून्यासनेषु पर्याणदिरहितेषु, सत्पिषु अभ्येषु, इतस्ततः अत्र तत्र, परित्स्जलत्सु परि-
पतत्सु, पुन स्फुरत्कृपाणचक्रनिशूलकार्मुकप्रायप्रहरणदुरालोक्या स्फुरन्ति-उज्वलन्ति, यानि कृपाणचक्रनिशू-
कार्मुकणि, कृपाण-खट्व, चक्र-चक्रकारोऽज्ञविशेषेप, निशूल-यस्य शूलकारपि त्रीणि विश्वाप्राणि भवन्ति तादृगन्नविशेषे,
कार्मुकं नाम-धनु, तत्पार्थै-तत्प्रचुरै, प्रहरणै-अश्लं, दुरालोक्या-दु खेन दस्यायाम्, च पुन, अनेकशयमुण्डमाला-
मालितवपुषि अनेकेषा शवानां-शूतवानाम्, या मुण्डमाला-मल्लस्थितमाला, पते मल्लकण्टिके, तथा मालित-श्रीभित्तम्,
वपु-शरीरं यस्मात्सादृश्याम्, क्षितौ वृथिभ्याम्, रूपपरिवर्तेन खरुपपरिवर्तनेन, कृतसन्धिर्था कृतसमीपामस्थानायाम्,
चण्डिकायामिव तदाख्येदेव्यामिव, उपलक्ष्यमाणायानां प्रतीयमानायां सत्याम्, पुन जगति, अमर्षमय इव क्रोधमय इव,
पुन क्रौर्यमय इव क्रूरतामय इव, पुन वैरमय इव क्षात्रवमय इव, पुन व्याजमय इव पारस्परिकच्छलमय इव, पुनः
हिंसामय इव हिंसाप्रचुरइव, विभाव्यमाने प्रतीयमाने सति, पुन त्रियामाया रात्रौ, त्रिभागशेषस्थितौ त्रिभागरूपा-

प्राथ्यमानयशसि पर्यायेण जयपराजयावासादयति सैन्यद्वये सहसैव शत्रुसैन्यादसह्यरभसो मृगयुमार्गप्रहार-
ताडित इय मृगाराविराकर्णितदुर्नेन्द्रमन्त्रपद इय महाहिराव्रातविपक्षवारणमदगन्ध इय वनकरेणुरनिललोल-
पताकापटसहस्रमरिकुलप्रलयाय मुक्तशिखिमिवोत्खातशस्त्रपुरुषकृतपरिक्षेपं रथमारूढः प्रौढकालायसकवचगूढ-
कायैः पुनरुक्तनर्जितसारथिभिरभङ्गुरभुजबलाभिमानैरनतिभूरिभिरवनिपतिपुत्रैरनुगम्यमान एको नृपकुमारः
कुमारसदृशाकृतिरतिरंहसा निरगमत् [ञ] । निर्दयास्फालितधनुश्चातिदूरोल्लसितेन श्यामलितदशदिशा कुटिल-
विपमेण भ्रुकुटिवहिलेलात्रयेण धूमोद्गमेनेवानुमीयमानहृदयप्रदीप्तमन्युरभिमन्युरिव चक्रव्यूहस्य सेनापतिपुरो-
भागपुञ्जितस्य राजसमूहस्य संचरदनेकरथसहस्रदुष्प्रवेशमविशन्मध्यम्, अनुवर्तितक्षत्रधर्मैश्च महावलैर्नरपतिभि-
रैकैकशोऽभिसुखीभवद्भिः क्षणमात्रमन्यरितरथगतिः 'वज्रायुध ! वज्रायुध !' इति सर्गं व्याहरन् वाहिनी-
भर्तुर्नितकमधिगच्छत् [ट] ॥

वृत्तीयभारुपा, शेषस्थिति-शेषावस्थानं यथास्तादृयां सत्याम्; पुनः सैन्यद्वये स्वसैन्य-शत्रुसैन्यो, अमर्षगतमरण-
शङ्कानिरङ्कुशप्रवृत्तिभिः अमर्षेण-ईर्ष्यावशेन, गता निरृता, या मरणशङ्का-श्लेषमयम्, तेन निरङ्कुशप्रवृत्तिभिः-निर्वाध-
प्रवृत्तिकैः, वीरलोभैः वीरपुरुषैः, अहंमथमिकया 'अहं प्रथमः, अहं प्रथमो योधानाम्' इति पारस्परिकरथावशेन,
प्राथ्यमानयशसि प्राथ्यमानम्-अभिलष्यमाणं यशो येन तादृशे, अत एव पर्यायेण कमेण, जय-पराजयौ, आसादयति
प्राप्तुतिं सति, सहसैव अरुसादेव, शत्रुसैन्यात् शत्रुसैन्यसकाशात्, कुमारसदृशाकृतिः कातिकेयतुल्याकारः,
एकः, नृपतिकुमारः राजकुमारः, अतिरंहसा अतिवेगेन, निरगमत् निर्गतः । कीदृशः ? असह्यरभसः असह्यः-
सोढुमशक्यः, रभसः-वेगो यस्य तादृशः, क इव ? मृगयुमार्गप्रहारताडितः मृगयोः-व्याधस्य, मार्गप्रहारेण-बाण-
प्रक्षेपेण, ताडितः, मृगारातिः सिंह इय; पुनः आकर्णितदुर्नेन्द्रमन्त्रपदः आकर्णितानि-श्रुतानि, दुर्नेन्द्राणां-
दुष्टमन्त्रपाठकानाम्, मन्त्रपदानि-मन्त्राक्षराणि येन तादृशः, महाहिः महासर्प इव; पुनः आघातविपक्षवारणमदगन्धः
आघातः-आघ्राणवर्मतामासादितः, विपक्षवारणानां-शत्रुगजानाम्, मदगन्धः-दानवारिगन्धो येन तादृशः, घनकरेणुः
घनगज इव; पुनः कीदृशः ? रथमारूढः कृतस्यारोहणः, कीदृशं रथम् ? अनिललोलपताकापटसहस्रम् अनिलेन-
वानुना, लोलम्-उद्भयमानम्, पताकापटानां-ध्वजवज्राणाम्, सहस्रं यस्मिस्तादृशम्, पुनः अरिकुलप्रलयाय शत्रुकुलसम्-
लोच्छेदाय, मुक्तशिखमिव मुक्ता-निर्गमिता, शिषा-ज्वाला येन तादृशम्, अभिमिवेलुच्छेदा, पुनः उत्खातशस्त्रपुरुष-
कृतपरिक्षेपम् उत्खातशस्त्रैः-उद्घाटितशस्त्रैः, पुरुषैः, कृतः परिक्षेपः-परिवेष्टनं यस्य तादृशम्, पुनः प्रौढकालायस-
कवचगूढकायैः प्रांठेन-मुहनेन, कालायसकवचेन-लौहशिरोपनिर्मितवर्मणा, गूढः-रक्षितः, कायः-शरीरं येषां तादृशं,
पुनरुक्तनर्जितसारथिभिः पुनरुचेन-पुनः पुनर्वचनेन, नर्जिताः-भर्जिताः सारथयो यैस्तादृशैः, पुनः अमङ्गुरभुजबला-
भिमानैः अमङ्गुरः-अविनश्वरः, प्रलब्ध इत्यर्थः, भुजबलाभिमानः-भुजबलगर्वो येषां तादृशैः, अनतिभूरिभिः अनल्पिकैः,
परिमितैरिति यावत्, अवनिपतिपुत्रैः राजकुमारैः, अनुगम्यमानः अनुश्रियमाणः [ञ] । च पुनः, निर्दयास्फा-
लितधनुः निर्दयम्-अलज्जं यथा स्यात् तथा, आरकालितम्-आकृष्टं घनुर्धेन तादृशः, राजकुमार इति शेषः, सेनापति-
पुरोभागपुञ्जितस्य सेनापतेः-सेनानायकस्य, पुरोभागे-अप्रभागे, पुञ्जितस्य-संहतस्य, राजसमूहस्य-वृषगणस्य, सञ्चर-
दनेकमहारथसहस्रदुष्प्रवेशं सचरतां-प्रचरताम्, अनेकेषां महारथानां सहस्रेण, दुष्प्रवेशं-दुःश्रेण प्रवेष्टुं योग्यम्,
चक्रव्यूहस्य सैन्यतात्त्विकेताविशेषस्य, मध्यं मध्यभागम्, अभिमन्युः तदाप्योऽनुजसुनुरिव, अविशत् प्रविष्टवान्;
कीदृशः ? धूमोद्गमेनेव धूमोत्पानेनेव, अतिदूरोल्लसितेन सुदुर्घोषाभिर्भूतेन, श्यामलितदशदिशा श्यामपिताः-
मन्त्रिनिताः, दश दिवो येन तादृशेन, कुटिलविपमेण उद्विष्टेन-वक्त्रेण, विपमेण-उद्यताननेन, भ्रुकुटिवहिलेलात्रयेण
भ्रुकुटिः-नेत्रोपसितनट्टिलरोमावलिः, तदुपरिस्थिता या वलिष्ठेताः-वल्किरुपा रेताः, तासां त्रयेण, अनुमीयमानहृदय-
प्रदीप्तमन्युः अनुमीयमानः-अनुमित्वात्मशत्रुभयगोचरतामापायमानः, हृदये, प्रदीप्ताः-प्रज्वलिताः, मन्युः-श्रीयो यस्य तादृशः
अनुवर्तितक्षत्रधर्मैः अनुवर्तिताः-अनुयताः, संप्रानशौचादिरुचाः क्षत्रधर्मैः क्षत्रियधर्मा यन्मार्गैः, महावलैः प्रबलैः,
एकैकशः प्रबलैः, अभिसुखीभवद्भिः सम्पुगमागच्छद्भिः, नरपतिभिः श्वपीभिः, क्षणमात्रमन्यरितरथगतिः

सेनाधिपोऽपि गम्भीरमधुरेण तेन व्याहृतध्वनिना प्रथमजलधरस्तनितेनेव विन्ध्यः सद्य एयोद्भिन्न-सरसरोमाञ्चवन्दलः फोपविस्फारितपुटेन कवलपन्निर तारकोदरप्रतिविम्बित सप्रगल्भचलितपद्मणा लोचन-द्वयेन सतुरङ्गरथमातङ्गपार्थिवं प्रतिपक्षम् 'इत इतः पश्य माम्' इति व्याहरन्नेव वाहितरथः समेत्य तस्येक्षण-पथे समस्थित [४] । वारंवारमन्योऽन्यकृततर्जनयोश्च तयोः कर्णान्ताकृष्टमुक्तास्तुल्यकालमास्वादितगलामिपा विसारिणो, लङ्घितदशदिशो दूराध्वगा, राजकार्योपयोगिनस्तीक्ष्णाः, परितोपितसुराङ्गनाः सुपर्वाणो, महाजवा वाजिनश्चापलतोपिताः, क्षितिपालदारका, विपमाश्वमण्डलभेदिनः प्राप्तमोक्षा, दत्तदीर्घनिद्रा महासंनिपाताः,

टिप्पणकम्—आस्वादितगलामिपा, विसारिण. मत्स्या, कीदृशा ? आस्वादित-भक्षितम्, गलामिप-वडिसीमास यैस्ते तयोक्ता, अन्यत्र प्रसरणशीलास्या आस्वादितप्रीवामासा । लङ्घितदिश, दूराध्वगा. दूरपथिका, कीदृशा ? लङ्घितदिश-अतिशान्ताशा भवन्ति, दूरमार्गगन्तारो लङ्घितदिशश्च । राजकार्योपयोगिनस्तीक्ष्णा. एकत्र तीक्ष्णा-धातका, ते नृपायंसाधका, अन्यत्र निशावा । परितोपितसुराङ्गना, सुपर्वाण. एकत्र देवा, अन्यत्र शोभनप्रस्थिद्वयमध्या, उभयेऽपि हर्षितदेवयोषा । महाजवा वाजिन. एकत्र वजिनोऽर्था, अ-यत्र सपिच्छा, उभयेऽपि महावेगा । चापलतोपिता, क्षितिपालदारकाः एकत्र राजपुत्रा, कीदृशा ? चापलतोपिता-चपलत्व हर्षिता, अन्यत्र नृपविदारका, धनुलंतास्थिता । विपमाश्वमण्डलभेदिनः, प्राप्तमोक्षा. एकत्र प्राप्तनिर्वाणा,

क्षणमात्र-मुहूर्तमात्रम्, मन्यरिता-शिथिलिता, रथस्य गति-गमन यस्य तादृश, वज्रायुध ! वज्रायुध ! इति भो वज्रायुध ! भो वज्रायुध ! इति, सगर्भं गर्वपूर्वकम्, व्याहरन् ब्रुवन्, वाहिनीभङ्गे. अनुपदीकनामकस्य सेनापते, अन्तिकं समीपम्, अध्यागच्छन् आगतवार [४] ॥ सेनाधिपोऽपि सेनापतिरपि, प्रथमजलधरस्तनितेन प्रथममेवगर्भितेन, विन्ध्य इव तदास्त्वपु उपर्वत इव, गम्भीरमधुरेण गम्भीरेण-तीमेण, मधुरेण च, व्याहृतध्वनिना कथितशब्देन, सद्य एव तस्क्षणमेव, उद्भिन्नसरसरोमाञ्चकन्दल. उद्भिन्नानि-उन्मीलितानि, सरसानि-रसान्वितानि, रोमाञ्चकन्दलानि-रोमाञ्चहृषनवाङ्कुराणि यस्य तादृश सर, फोपविस्फारितपुटेन कीदृश-कोपेन, विस्फारितौ पुटौ-पुटाकारकनीतिः शबरणत्वयो यस्य तादृशेन, पुन सप्रगल्भचलितपद्मणा सप्रगल्भ-निर्भयं यथा स्यात् तथा, चलिते पद्मणी-नेत्रावरणरोमलेखे यस्य तादृशेन, लोचनद्वयेन नेत्रद्वयेन, तारकोदरप्रतिविम्बितं तारकयो-नेत्रमध्ववर्ति कनीतिकयो, उदरे-मथे, प्रतिविम्बितम्, सतुरङ्गरथमातङ्गपार्थिवं तुर-अथे, अथे सन्दने, मातङ्ग-हस्तिमि, पार्थिवे-नृपथे, वाहितम्, प्रतिपक्ष शत्रुम्, कवलपन्निर प्रसन्निर, इत इत. अत्र अत्र, अत्र वज्रायुधम्, पश्य इति व्याहरन्नेव कथयन्नेव वाहितरथ. प्रस्थापितरथ, समेत्य समीपमागत्य, तस्य राजकुमारस्य, ईक्षणपथे दृष्टिपथे, समस्थित चतिष्ठते स [४] ॥ च पुत्र, वार चार सुहृद्गुह, अन्योऽन्यकृततर्जनयो. अ-न्योऽन्य-परस्परम्, कृत तर्जन-प्रहाते याभ्या तादृशयो, तयोः सेनापति राजकुमारयो, शराः बाणा, प्रसस्तु. प्रदृता । कीदृशा ? विसारिण. प्रसरणशीला मत्स्यरूपाश्च, केन साधम्येण ? आकर्णान्ताकृष्टमुक्ता. आकर्णात्-कर्णान्तपर्यन्तम्, आकृष्टा-पूर्वं कृता कपणा, पश्चात्मुक्ता-रक्षयेषु निपातिता, पक्षे वडिशस्यया कर्णान्त यावदाकृष्टा-जत्राकृष्टता, पश्चान्मुक्ता-वडिशान्निध्या-सिता, पुन आस्वादितगलामिपा. आस्वादित भक्षितम्, गलामिप प्रीवास्यमासम्, पक्षे प्रीवामास च यैस्सादृशा, वडिशस्यप्रीवमितगामिप भक्षतां मत्स्यानां तेन सह तद्धिदस्यप्रीवास्यमासभक्षणस्याप्यवर्णयिताया लोकेप्रतिष्ठावात् पुन लङ्घितदशदिशः लङ्घिता-त्वारेतमत्या कृन्तनङ्गना, दश दिशो यैस्सादृशा, अत एव दूराध्वगाः दूरमार्गगमिन, दूरागमिपार्थिवरूपाश्च, पुन राजकार्योपयोगिन. राज्ञा यानि कार्याणि तदुपयोगिन-तरसाधया, तीक्ष्णा. निश्चिता, तीव्रा आत्मलागिनो वा, पुन परितोपितसुराङ्गना परितोपिता-सन्तोपिता, सुराङ्गना-देव्यो यैस्सादृशा, सुपर्वाणः सुष्ठु पूर्वं प्रस्थिद्वयमध्यागो येषा तादृशा, पक्षे देवस्वरूपाश्च, सुद्रे स्माराितानां योधाना देवत्वापारनेन तौ पतिरहितानां देवीना सन्तोषणोपपत्ते, पुन महाजवा अतिवेगशालिन, वाजिन. वाज-पथोऽस्ति येषा तादृशा, पक्षे अश्वस्वरूपाश्च, पुन चापलतोपिता. चाप-धनुरेव लवती चापलता, तस्याम् उषिता-कृतनिवासा, पक्षे चपत्रस्य भाव-चापम्, तेन तोपिता-हर्षिता, क्षितिपालदारका. क्षितिपालाश्च उभामसतवेनृपान् दारयन्ति विदारयन्ति, विन्दयन्तीति यावद्

स्वेच्छाविहारिणः सेचरा, ऋजुस्वभावा लब्धशुद्धयः, कचिद् वातिका इव सूतमारणोद्यताः, कचिद् राजाध्यक्षा
इराकृष्टसुभटप्रामकङ्कटाः, कचिद् बलयकारा इव कल्पितकरिविपाणाः, कचिन् कितवा इव लिखिताष्टापद-
सारफलकाः, कचिन् पतङ्गा इव पक्षपयनान्दोलितदीपिकास्रण्डार्चिषोऽभिलपितगजदाना मार्गणतामुन्मिपित-

कीदृशाले ? विपमाश्वमण्डलभेदिन - आदित्यमण्डलभेदिन, अन्यत्र विपमनुरगसघातदारकास्तथा लब्धमुक्तय । दत्त-
दीर्घनिद्रा महासन्निपाताः एकत्र महासन्निपाता - उवरविशेषा, दत्ततन्द्राका, अन्यत्र दत्तमरणा, तथा महत्सु सन्नि-
पात - निपतन येषा ते तथोक्ता । स्वेच्छाविहारिण, सेचरा. विद्याधरा, कीदृशाले ? स्वेच्छाविहारिण - आत्मेच्छा-
विहरणशीला, अन्यत्र आकाशगामिन, स्वेच्छाविहारिणश्च । ऋजुस्वभावा लब्धशुद्धय. ऋजुस्वभावा कीदृशा ?
लब्धशुद्धय - लब्धनैर्मल्या, एतेष्वन्वभूत इवार्थो द्रष्टव्य । सूतमारणोद्यताः सारधिमारणकृतोद्यमा, अन्यत्र पारत,
मारणोद्यता । आरुष्टसुभटप्रामकङ्कटा. विदारितसुभटसमूहकवचा, अन्यत्र आरुष्टा - अपनीता, सुभटप्रामेभ्य
कङ्कटा - कङ्कटका यैस्ते तथोक्ता, आरुष्टा - आकर्षिता, सुभटप्रामेभ्य कङ्कटा - वृषियला यैस्ते तथोक्ता इति वा । कल्पित-
करिविपाणा. स्रण्डितगजदन्ता, अन्यत्र वि... । लिखिताष्टापदसारफलकाः एकत्र लिखितसुतविदोपदारी-
गृहका, अन्यत्र विदारितसुवर्णमयप्रधानशरका । पतङ्गा. शलभा, पक्षा - पिच्छानि । अभिलपितगजदाना मार्ग-
णतां दान-वितरण स्रण्डन च, मार्गणता चोद्ग्रहन्त । उन्मिपितनीलत्विषो घाणतां विद-क्षिरितिशोभा च,

इति क्षितिपालदारका, पक्षे क्षितिपालबालकस्वरूपा, पुन विपमाश्वमण्डलभेदिनः विपमा - विलक्षणा ये अथा -
शत्रुसैन्यघोटका, तद्वेदनशीला, पक्षे विपमा - विपमसत्यवा, सतेति यावत्, अथा यस्य स विपमाश्च - सूर्य, तन्मण्डल-
भेदिन, पुन प्राप्तमोक्षा* प्राप्त - लब्ध, मोक्ष - धनु सकाशात् मोचन यैस्त्वादशा, पक्षे मुक्तिरात्रिजीवस्वरूपाध-
अदोपक्रमक्षयानन्तर मध्यस्थसूर्यमण्डलमुल्लङ्घय जीवतां मुक्तिगमनप्रसिद्धे, पुन दत्तदीर्घनिद्रा. दत्ता - प्रापिता, दीर्घनिद्रा-
मरणम्, पक्षे विवेकश्च यावस्था यैस्त्वादशा, महासन्निपाताः महाद-भयङ्कर, सन्निपात - सम्यङ् निपातो येषा तादृशा,
पक्षे महान्त सन्निपाता - कफादिधातुत्रयवैषम्यरूपनिदोयजनितउवरविशेषा, पुन स्वेच्छाविहारिण. अत्रतिहतगामिन.
पक्षे सेच्छया विहरणशीला, सेचरा* आकाशगामिन, पक्षे विद्याधरा, पुन ऋजुस्वभावाः वक्रतारहितस्वभावा, पक्षे
निष्पटस्वभावा, लब्धशुद्धय. परिमार्जनत प्राप्तनैर्मल्या, पक्षे अन्तर्मात्रिन्यश्चया भद्रकर्मना, पुन कचिन् कस्मिंश्चित्
स्थले, घातिका इव घात-याधिप्रस्ता इव, सूतमारणोद्यता. सारधिमारणोद्यता, पक्षे सुतस्य - पारदस्य, मारणे उत्सुका,
पुन कचिन् कस्मिंश्चित् स्थाने, राजाध्यक्षा इव राज्ञ, अचक्षा - करप्रहणाद्यधि करिजना इव, आरुष्टसुभटप्रामकङ्कटा-
आरुष्टा - विदारिता, सुभटप्रामस्य - सुभटसमूहस्य, कङ्कटा - कवचा यै, पक्षे आरुष्टा - आहता, सुभटप्रामेभ्य कङ्कटा -
कवचा यै, यद्वा आरुष्टा - क्रादिप्रदृशाय आनीता, सुभटप्रामेभ्य कङ्कटा - वृषीवला यैस्त्वादशा, अथवा आरुष्टा -
अपनीता, सुभटप्रामेभ्य कङ्कटा - कङ्कटका यैस्ते तथा, पुन कचिन् उन्नचित् स्थले, बलयकारा इव वय - हस्तिदन्त-
मय कर्ण सुवृन्ति रचयतीति बलयकार, त इव, कल्पितकरिविपाणा. कल्पिता - स्रण्डिता, पक्षे बलययाकारामपादिता -
परिणा - हस्तिनाम्, विपाणा - दत्ता यैस्त्वादशा, पुन कचिन् इनापि स्थले, कितवा इव सूतकारा इव, लिखिताष्टा-
पदसारफलका. लिखिता - विदारिता, अष्टापदसारफलका - अष्टापदस्य - सुवर्णस्य, सारा - दद्या, फलका - अष्टापात-
तिवारका संग्रामसाधविशेषा यैस्त्वादशा, पक्षे लिखिता - चित्रिता, अष्टापदसारफलका - सूतसापनशारीपदा यैस्त्वादशा,
कचिन् उन्नचित् स्थाने, पतङ्गा इव शलभा इव, पक्षपयनान्दोलितदीपिकास्रण्डार्चिषः पक्षपवने - पिच्छोद्भूत
पत्रने, पक्षे पक्षोद्भूतपत्रने, आदोलितानि - उद्देलितानि, श्रीविद्ययाष्टार्चिषि - श्रीविद्यायां स्रण्डभूता ज्वाला यैस्त्वादशा, पुन
अभिलपितगजदाना अभिलपितम् - दृष्टम्, गणायां - हस्तिनाम्, दान - स्रण्डन भेदनमिति यावत्, पक्षोत्पेया दान - स्रण्डप्रदा-
नद्यवितरण यैस्त्वादशा, अत एव मार्गणता घाणताम्, पक्षे याचकताम्, उद्ग्रहन्त - दधाना इत्यमिमकियापदेनान्वेति, पुन
उन्मिपितनीलत्विषः उन्मिपिता - उद्ग्राहिता, नीला - नीलवर्णा, विष - कन्तयो येषां तादृशा, अत एव घाणतां

नीलस्त्रियो वाणतां द्विधाकृतोद्दण्डपुण्डरीकाः कादम्बाभिधामारवमुखरिताशामुखाः शिलीमुखाभिख्यां मुख्या-
मुद्ग्रहन्तः, सायकाः प्रसस्रुः [ड] । अतिसेहतया च तेषामन्तरितचक्षुरिन्द्रियाः पुरोवर्तिनामपि वीराणां
रणमतीन्द्रियं नान्द्राक्षुरमरपङ्कयः, समीपेऽपि त्रिदशतां सुभटजनमुपागतं न स्वयानमारोपयितुमपारयन्नप्सरसः,
समासन्नस्यापि न कवन्धस्य स्कन्धरुधिरधारया कपालान्यपूरयन् परेतयुवतयः, निरुद्धचन्द्रालोकवद्भान्धकारेण
च रुधिरनिम्नगातीरेणु प्ररुद्धतालतरुनशङ्कया निर्विशङ्कमध्यासितोर्ध्ववेतालमण्डलमध्याभिरमराङ्गनाभिररम्यन्त
समरासादिताः पत्तयः [ड] । मुहूर्ताच्च प्रीतहृदयः स नरपतिकुमारः सेनाधिपतिमवदत्—‘वज्रायुध !
त्वानेन सकललोकविस्मयकारिणा भुजवलेन धनुरिवावर्जितं मम निसर्गस्तब्धमपि हृदयम्, आशैश्याद-
पारपौरुषमदोन्मादपरवशस्य मे शतशः संगरेणु संवृत्तः प्रवेशः, जातश्च सहस्रसंख्यैर्धन्विभिः सह समागमः,

वाणतां चोद्ग्रहन्तः । द्विधाकृतोद्दण्डपुण्डरीकाः कादम्बाभिधां द्विधाकृतानि-च्छित्तानि, उद्गतदण्डानि पुण्डरीकाणि-
च्छत्राणि यैस्ते तथोक्ताः, अन्यत्र छिन्नोद्दण्डपद्माः, कादम्बा-हंसाश्च । आरवमुखरिताशामुखाः शिलीमुखाभिख्यां
शब्दशब्दितदिमुखाः, शिलीमुखाभिख्यां, शिलीमुखाः-भ्रमताः [ड] ।

शरताम्, पक्षे नीलशिण्डीनामकवाणवृक्षताम्, उद्ग्रहन्तः, तद्वृक्षाणामपि तादृक्कान्तिकत्वेन साधर्मात्; पुनः, द्विधाकृतोद्दण्ड-
पुण्डरीकाः द्विधाकृतानि-खण्डितानि, उद्दण्डानि-ऊर्ध्वदण्डावकल्पितानि, पुण्डरीकाणि-रिपुभूतदृष्टच्छत्राणि, पक्षे उद्दण्डानि-
ऊर्ध्वनालावकल्पितानि, पुण्डरीकाणि-कमलानि यैस्तादृशाः, अत एव कादम्बाभिधां कादम्बेति कल्हंससाधारणसंज्ञाम्,
उद्ग्रहन्तः, कल्हंसानां शरणां च कादम्बसंज्ञकत्वात्; पुनः आरवमुखरिताशामुखाः आवैः-खराद्वैः, मुखरितानि-
प्रतिनादितानि, आशामुखानि-दिग्मुखानि यैस्तादृशाः, अत एव मुख्यां प्रधानभूताम्, शिलीमुखाभिख्यां भ्रमरावाध-
रणशिलीमुखेति संज्ञाम्, उद्ग्रहन्तः, शराणां भ्रमराणां च शिलीमुखेतिवस्तुत्वात् [ड] । च पुनः, तेषां वाणानाम्, अति-
सेहतया अन्योऽन्यमतिविलिततया, अन्तरितचक्षुरिन्द्रियाः अन्तरिते-अवहितम्, चक्षुरिन्द्रियं यासां तादृशः,
अमरपङ्कयः पङ्क्तिबद्धदेवगणाः, पुरोवर्तिनामपि अग्रे स्थितानामपि, वीराणां सुयोधानाम्, अतीन्द्रियम् इन्द्रिया-
गोचरम्, रणं संप्रामम्, चक्षुषा नेत्रेण, न अद्राक्षुः द्रष्टुमशक्नुवन् । पुनः समीपेऽपि पार्श्वेऽपि, पार्श्वेऽपि तमपीत्यर्थः,
त्रिदशतां संप्रामरणजन्यदेवत्वम्, उपागतं प्राप्तम्, सुभटजनं सुयोधजनम्, स्वयानं स्ववाचरणम्, आरोपयितुम्
आरोहयितुम्, अप्सरसः स्वर्गस्थाः न अपारयन् अशक्नुवन्, निरन्तरबाणप्रहारजनितान्धकारमयत्वेन पार्श्ववर्तिनोऽपि
सूतसुभदान न दृष्टिगोचरीभवितुमशक्यमिति भावः । एवं समासन्नस्यापि पार्श्वेऽपि, कवन्धस्य “मनुष्याणां सहस्रेणु
हृतेषु हतमूर्धेषु । तदावेसात् कवन्धः स्यादेकोऽमूर्धो कियान्वितः ॥” इत्यन्यत्रोक्तशिशोरेहितवक्रियशरीरस्य, स्कन्धरुधिर-
धारया स्कन्धरुधिरस्य-स्कन्धस्वन्दिततोणितस्य, धारया-प्रवाहेण, परेतयुवतयः पिशाचयुवतयः, कपालानि स्वर्परान्,
न अपूरयन् न पूरयितुमपारयन् । च पुनः, निरुद्धचन्द्रालोकवद्भान्धकारेणु निरुद्धः-अनवरतबाणवर्षणावद्भूतः, चन्द्रा-
लोकः-चन्द्रप्रकाशो येषु तादृशेषु, अत एव बद्धः-स्थापितः, अन्धकारो येषु, यद्वा निरुद्धेन चन्द्रालोकेन बद्धोऽन्धकारो येषु
तादृशेषु, रुधिरनिम्नगातीरेणु शोषितनवीतयेषु, प्ररुद्धतालतरुनशङ्कया प्ररुद्धतालाख्यवृक्षविशेषवनसन्देहेन, निर्वि-
द्यां निरवशं यथा स्यात् तथा, अध्यासितोर्ध्ववेतालमण्डलमध्याभिः अध्यासितम्-अधिष्ठितम्, ऊर्ध्ववेतालानाम्-
ऊर्ध्ववर्तिव्यन्तरविशेषाणाम्, मण्डलमध्यं-मण्डलमध्यभागो याभिलाहशीभिः, अमराङ्गनाभिः देवाङ्गनाभिः, समरा-
सादिताः समरात्-रणत्, आसादिताः-प्रासा, पत्तयः पदातयः, अरम्यन्त रम्यन्ते स [ड] । च पुनः, मुहूर्तात्
क्षणत्, प्रीतहृदयः प्रसन्नमनाः, च नरपतिकुमारः राजकुमारः, सेनाधिपतिं सेनानायकं वज्रायुधम्, अथवत्
उक्तवात्, वज्रायुध ! हे तत्संज्ञकधेनापते ! सकललोकविस्मयकारिणा सकललोकानां-सर्वजनानाम्, विस्मयकारिणा-
आधर्मजनकेन, अनेन तव भुजवलेन बाहुविक्रमेण, निसर्गस्तब्धमपि निसर्गेण-स्वभावेन, स्तब्धमपि-निषेधमपि,
मम हृदयं, धनुरिच पापदण्ड इव, आवर्जितं नमितम्, सचेष्टतामापादितमित्यर्थः । वा शैश्यात् आधान्यात्, अपार-
पौरुषमदोन्मादपरवशस्य अपारम्-अत्यन्तम्, मत् पौरुषं पराक्रमः, तज्जन्वेन मदेन-अभिमानेन, य सन्नादः-

न तु जनितमेवंविधं केनाप्यपरेण कौतुकम्, अतिवाहितश्च पुरः करकलितकार्मुकेण काल एतावान्, तदेतर्हि कृत्वा मनः सविशेषसावधानं प्रहर सर्वोत्मना, विधेहि च स्वशक्त्या महात्मन्! आत्मनो रक्षाम्, एष मुच्यसे भुजवलाभिमानभङ्गादवलम्बितासमक्षमस्य समक्षमस्य सामन्तलोकस्य मर्त्यलोकावाससौख्येनेति व्याहरन्नेव वेगाकृष्टचापयष्टिस्त्पातजलधर इव जलधारासारामन्धकारिताएदिगन्तरालसूत्रिताकालप्रदोपम्, अनपरतमुत्पतद्भिर्नभसि भीषणैर्ज्यानिनादैररिशिरोभिश्च व्याहृतविसर्गम्, स्तूयमानमिव सुभटशस्त्रपातरणितेन, प्रणम्यमानमिव भूमिनिक्षिप्तमूर्धभिः कक्वधैः, अर्च्यमानमिव निपतदातपत्रकुसुमैः स्यन्दनैः, क्षिप्यमाणलाजमिव उच्छललुम्भमुक्ताफलाभिः करिघटाभिः, अभिपिच्यमानमिव मुक्तास्रगृष्टिभिः प्रहारप्रणैः, दीयमानचक्राभिघातमिव विलोलमणिकुण्डलैः क्षमापालमुण्डैः, प्रवलपरिवारपरिगतमिव शरच्छेदैः, मूकं

चित्तविभ्रमः, तत्परवशस-तदधीनस्य, मे मम, शतशः शतशतसंख्यकेषु, संगरेषु संग्रामेषु, प्रवेशः, संवृत्तः निष्पन्नः । च पुनः, सहस्रसंख्यैः सहस्रात्मकसंख्याविशिष्टैः, धन्विभिः धनुर्धारिभिः, सह समागमः, जातः अमृत । तु किन्तु, अपरेण त्वदन्येन, केनापि, एवंविधम् ईदृशम्, कौतुकं न जनितं नोत्पादितम् । च पुनः, करकलितकार्मुकेण करे-दृष्टे, कलितं-धृतम्, कार्मुकं-पञ्चयें तादृशेन, मयेति शेषः, पुरः पूर्वम्, एतावान्, कालः समयः, अतिवाहितः व्यतीतः, तत् तस्मादेतोः, एतर्हि अधुना, मनः इदमपि, सविशेषसावधानं सविशेषं-सातिशयम्, सावधानम्-अवधानपूर्वकं यथा स्यात् तथा, सर्वात्मना सर्वतोभावेन, प्रहर मनुष्ये प्रहारं इव । च पुनः, महात्मन् ! भो महातु-भाव !, स्वशक्त्या खपराक्रमेण, आत्मनः स्वस्य, रक्षां प्रतीकारम्, विधेहि इव । एषः पुरोवर्ती त्वमिति यावत्, भुजवलाभिमानस्य बाहुबलगर्वस्य, भङ्गात् नाशात्, अवलम्बितासमक्षमस्य अवलम्बिता-आधिता, असमा-असाधारणा, क्षमा-सहनशक्तिर्न तादृशस्यापि, समक्षमस्य साधारणसहनशक्तिक्रमेति विरोधः, तदुद्धारे तु तादृशस्य अस्य, सामन्तलोकस्य, स्वाधिकृत्यपजनस्य, समक्षम्, मर्त्यलोकावाससौख्येन मर्त्यभुवननिवाससुखेन, मुच्यसे रहितो भवसि, एतदक्षणेव प्रियसे इति भावः । इति व्याहरन्नेव इत्यं बुवन्नेव, वेगाकृष्टचापयष्टिः वेगेन-शीघ्रम्, आकृष्टा चापयष्टिः-धनुर्वण्डो येन तादृशः सन्, पक्षे चापः-इन्द्रधनुः, उत्पातजलधरः प्रलयगलिक्रमेण, जलधारासारमिव वेगविशिष्टगृष्टिमिव, यद्वा जलधाराऽऽसारम्, उत्पातजलधर इव, असंख्यं सख्याशून्यम्, मार्गणव्यातं बाणगणम्, अस्तु जत् अमुद्यत् । कीदृशम् ? अन्यकारिताएदिगन्तरालसूत्रिताकालप्रदोपं-अन्यकारितेन-अन्यकारव्यापितेन, अष्टानां दिशाम्, अन्तरालेन-मध्येन, सूत्रित-कलितः, अकाले-अधमये, प्रदोपः-तिसाराम्भो येन तादृशम्; पुनः नभसि आकाशे, उत्पतद्भिः उच्छलद्भिः, भीषणैः भयङ्करैः, ज्यानिनादैः गंवांशब्दैः, च पुनः, अरिशिरोभिः शत्रुमखैः, व्याहृतविसर्गं व्याहृतः-स्फितः, विसर्गः-विमोचनं यस्य तादृशम्; पुनः सुभटशस्त्रपातरणितेन सुभटानां-सुवीरा-णाम्, यानि शस्त्राणि-तक्षादीनि, तत्पातेन-तत्प्रहारेण, यदणितं-शब्दः, तेन, स्तूयमानमिव क्रियमाणस्तुतिर्कमिवेत्युत्प्रेक्षा; पुनः भूमिनिक्षिप्तमूर्धभिः भूमौ निक्षिप्ताः-प्रक्षिप्ताः, मूर्धनो-मस्तकानि येषां तादृशैः, कक्वधैः विरोहितशरीरैः, प्रणम्यमानमिव क्रियमाणप्रणममिवेत्युत्प्रेक्षा; पुनः निपतदातपत्रकुसुमैः निपतन्ति-स्त्रलन्ति, आतपत्राणां-छत्राणाम्, कुसुमानि-पुष्पाणि येभ्यस्तादृशैः, पक्षे विपतन् य आतपस्वतो रक्षणवर्तमानि कुसुमानि, स्यन्दनैः रथैः, अर्थार्च्यमानमिव पूज्यमानमिव; पुनः उच्छललुम्भमुक्ताफलाभिः उच्छलन्ति-उद्धलन्ति, कुम्भमुक्ताफलानि-मस्तकस्थितमुक्तामणयः, पक्षे कुम्भवद् वर्तमानि मुक्ताफलानि याथा तादृशीभिः, करिघटाभिः हस्तिघृष्टैः, क्षिप्यमाणलाजमिव क्षिप्यमाणाः-प्रक्षिप्यमाणाः, लाजाः-आर्द्रतण्डुला मृष्टधान्यानि वा यस्मिन्तादृशमिव; पुनः मुक्तास्रगृष्टिभिः मुष्ठाः-पातितः, अद्यत्-रधिगणाम्, गृष्टयः-वर्षा वैस्तादृशैः, प्रहारप्रणैः प्रहारजन्यशतैः, अभिपिच्यमानमिव क्रियमाणमिपेक्षमिव; पुनः विलोलमणिकुण्डलैः विलोलानि-चञ्चलानि, मणिकुण्डलानि मणिमयकर्णालङ्करणविशेषा येषु तादृशैः, क्षमापाल-मुण्डैः श्रमज्वदैः, दीयमानचक्राभिघातमिव शीयमानः-क्रियमाणः, चक्रेण-तदाव्याज्वलितोपेण, अभिघातः-आघातो यस्य तादृशमिव; पुनः शरच्छेदैः अन्यान्वायनशङ्कैः, प्रवलपरिवारपरिगतमिव प्रबलैः-कलपातैः, परिवारैः-

मांसभेदे, मन्दं भेदसि, मुखरमस्थिषु, मन्थरं स्नायुप्रन्थिष्वसंख्यमसृजन्मार्गेण्रातम् [ण] । अतिवेग-
व्यापृतोऽस्य तत्र क्षणे प्रोत इव तूणीमुखेषु, लिखित इव मौर्व्याम्, उत्कीर्ण इव पुङ्खेषु, अवतंसित इव श्रवणान्ते
तुल्यकालमलक्ष्यत धामेतरः पाणिः [त] । अविरलशारासारत्रासिता हंसीव मेघागमे पल्लवमनवलोकिता-
श्रयविसंस्थुला सैन्यपतिवक्षःस्थलममुञ्चद् राजलक्ष्मीः; उद्धान्तहृदया च क्षणं बाहुशिरसि, क्षणं धनुषि, क्षणं
कृपाणधाराभसि, क्षणमातपत्रे, क्षणं पालिष्वजेषु, क्षणं चामरेष्वकुरुत स्थितिम् । [थ] । अहं तु तां तस्य
विपदमप्रतिविधेयामुपनतामयलोक्य किर्तव्यतामूढः स्तम्भित इव मुहूर्तमतिष्ठम्, प्रयत्नवशात् प्रत्यानीतधैर्यं
इतस्ततश्च धावता हृदयेन तस्य प्राणपरिरक्षणोपायान् मृगयमाणः सततमासन्नवर्त्यपि व्याकुलतया मुहूर्तमपसृतं
स्मृतेर्हंगिति तत्पुरा परमेश्वरेण प्रहितमङ्गुलीयकं बालारण्यमस्सरम्, उच्छ्वसितहृदयश्च तदभिनन्द्य बहुप्रकार-
मादरकृतप्रणामः पाणिना दक्षिणेनोदक्षिपम्, आक्षेपस्खलद्वाणिश्च तत्क्षणमरातिवाणोन्मथितकेतुच्छत्रकामुकं

टिप्पणकम्—पालिष्वजाः..... [थ] ।

परिजनैः, परिगतं—व्याप्तमिवेति सर्वत्रोपेक्षा; पुनः मांसभेदे मांसभेदनावसरे, मूकं निःशब्दम्; पुनः भेदसि वसायां
मांसजन्धाबाहुविशेषे इति यावत्, तद्भेदने इत्यर्थः, मन्दम् अतीक्ष्णम्; पुनः स्थिषु अभ्यभेदने, मुखरं वाचालम्;
पुनः स्नायुप्रन्थिषु शारीरिकानुवाहकनाडीविशेषप्रन्थिभेदने, मन्थरं जडम्, शिथिलप्रवृत्तिकमिति यावत् [ण] ।
तत्र तस्मिन्, क्षणे मुहूर्ते, अस्य वृषडमारस्य, अतिवेगव्यापृतः वेगातिशयेन कृतव्यापारः, धामेतरः दक्षिणः, पाणिः
हस्तः, तुल्यकालं समकालमेव, अलक्ष्यत लक्षितः । कीदृशः ? तूणीमुखेषु इषुभिमुखेषु, प्रोत इव गुम्फित
इव; पुनः मौर्व्यां ज्यायाम्, लिखित इव चित्रित इव; पुनः पुङ्खेषु बागमूलेषु, उत्कीर्ण इव उद्विष्ट इव; पुनः
श्रवणान्ते कर्णान्तभागे, अवतंसित इव अलङ्करणतामापादित इवेति सर्वत्रोपेक्षा [त] । मेघागमे वर्षागमे, अन्त-
वलोकिताश्रयविसंस्थुला अनवलोकिता—अदृष्टः, आश्रयः—स्थानं यथा तादृशी, अत एव विरंस्थुला—शिथिला, हंसी,
पल्लवं क्षुद्रजलाशयमिव, अविरलशारासारत्रासिता अविरलेन—निरन्तरेण, शराणा—वाणानाम्, आसारेण—धारापातेन,
त्रासिता सती, राजलक्ष्मीः राजोपाख्यलक्ष्मीनामकदेवी, सैन्यपतिवक्षःस्थलं सैन्यपते.—सेनानावकस्य, वज्रायुधस्य,
वक्षःस्थलं—वक्षःप्रदेशम्, अमुञ्चत् त्यजवती । च पुनः, उद्धान्तहृदया उद्धान्तम्—उच्चित्तम्, हृदयं—सेनापतिवक्षो
यथा तादृशी सती, अत्र उद्धान्तहृदयेति पाठे उद्धान्तं—निजाश्रयविलेपवशेन, सम्प्रान्तं—हृदयं यस्यास्तादृशी सतीत्यर्थः,
राजलक्ष्मीरिति शेषः । क्षणं किञ्चित् कालम्, बाहुशिरसि बाहुष्वभागे, पुनः क्षणं धनुषि धनुर्दण्डोपरि, पुनः क्षणं
कृपाणधाराभसि खड्गधारात्मकजले, पुनः क्षणम् आतपत्रे छत्रोपरि, पुनः क्षणं किञ्चित् कालम्, पालिष्वजेषु
कोणस्थितवज्रेषु, पुनः क्षणं चामरेषु राजवज्रजनेषु, स्थितिं निवासम्, अकुरुत कृतवती [थ] । अहं तु विजयवेगस्तु,
तस्य सेनापतेः, अप्रतिविधेयाम् अप्रतिकार्याम्, उपनताम् उपस्थिताम्, ता विपदं विपत्तिम्, अवलोक्य दृष्ट्वा,
किर्तव्यतामूढः कर्तव्यविधेकरहितः, स्तम्भित इव कृतलम्भन इव, मुहूर्तं क्षणम्, अतिष्ठं स्थितवान् । च
पुनः, प्रयत्नवशात् आयासवशात्, प्रत्यानीतधैर्यं प्रत्यानीतं—पुनरावाहितं धैर्यं येन तादृशः सन्, इतस्ततः अत्र
तत्र, धावता भ्रमता, हृदयेन मनसा, तस्य सेनापतेः, प्राणपरिरक्षणोपायान् प्राणपरिरक्षणस्य—जीवनरक्षायाः,
उपायान् प्रतीकारान्, मृगयमाणः अभिव्यथन्, सततं सदैव, आसन्नवर्त्यपि पार्श्ववर्त्यपि, व्याकुलतया व्यथितया,
मुहूर्तं क्षणम्, स्मृतेः स्मृतिपथात्, अपसृतं भ्रष्टम्, पुरा पूर्वम्, परमेश्वरेण परमेश्वरतुल्यप्रभावैण भवता, प्रहितं
प्रेषितं, तत्, बालारण्यं तन्नामकम्, अङ्गुलीयकम् अङ्गुलिभूषणम्, झटिति शीघ्रम्, अस्सरं स्मृतवान् । च पुनः,
उच्छ्वसितहृदयः उद्ध्वलितहृदयः सन्, तत् अङ्गुलीयकम्, बहुप्रकारं बहवः प्रकारा यस्मिस्तादृशं यथा स्यात् तथा,
अभिनन्द्य स्तुत्वा, आदरकृतप्रणामः आदरेण न त्वेक्षया कृतः प्रणामो नमस्कारो येन तादृशः, दक्षिणेन वामितरेण,
पाणिना हस्तेन, उदक्षिपम् उद्विष्टवान् । च पुनः, आक्षेपस्खलद्वाणिः आक्षेपेण—रिपुकृतापमानेन, स्खलन्ती-
स्खलनमाश्रयन्ती, वाणी—वचनं यस्य तादृशः, तत्क्षणं तत्कालम्, अरातिवाणोन्मथितकेतुच्छत्रकामुकम्

सेनान्यमुच्चैस्तरेण स्वरेणाधोचम्—'दण्डाधिप ! कृतं तावदपरायुधपरिमहेण, गृहाण बालारूपाभिधानमिदम-
मोचं प्रहरणम्, अनेन परिगृहीतभुजदण्डशक्तिर्विधेहि निरवग्रहप्रसरस्य विद्विपः प्रतापखण्डनम्, अकाण्ड
एव निर्व्याजपौरुषतया मा स विस्मरः स्वामिकार्यम्' [द] । असौ तु सासूय इव तन्मदीयवचनमवधार्य
कृतावधीरणो रणरसोच्छ्वसितगात्रयष्टिराविष्ट इव 'रे रे दुरात्मन् ! दुर्गृहीतधनुर्विद्यामदाध्मात् ! द्रविडाधम !
धधान क्षणमात्रमप्रतोऽवस्थानम्, अस्थान एव किं दृष्यसि, पश्य ममापि संप्रति शस्त्रविद्याकौशलम्' इत्यु-
दीर्य निर्यत्पुलकमसिलताग्रहणाय दक्षिणं प्रसारितवान् बाहुम् । अरिवधावेशविस्मृतात्मनश्च तस्योद्धसित-
कोपसाटोपकम्पिताङ्गुली काराग्रभागे गृहीत्वाङ्गुलीमेकां तदहमङ्गुलीयकमतिष्ठिपम् । अधिष्ठितश्च स तदीय-
च्छायया तत्क्षणमेव दिग्भागदन्तमुशल इव चक्रप्रतिमया, महाहिमोग इव मणिप्रमया, समुद्रोर्मिरिव बाडवा-
र्चिणा, कामप्यभिरामतानघृप्यतां च पर्यपुप्यत् [ध] ॥

टिप्पनकम्—बधान कुरु । अतिष्ठिपं स्थापितवान् [ध] ।

संरोतीनां-शत्रूणां, बाणैः-बाणापातैः, उन्मथितानि-उच्छिन्नानि, केतुः-उन्नतार्मुकानि-केतुः-ध्वजः, छत्रम्-आतपनम्,
धार्मुकं-धनुश्च यस्य तादृशम्, सेनान्यं सेनाधिपतिम्, उच्चैस्तरेण अतिदीर्घेण, स्वरेण-कण्ठध्वनिना, अधोचम् उक्तवान्,
अहमिति सर्वत्र दोषः । किमिच्छाह—दण्डाधिप ! चतुरङ्गसेनापते !, तावदिति वाक्यालङ्कारे, अपरायुधपरिमहेण
अपरस-अप्यस्य, आयुधस-शस्त्रस्य, परिग्रहेण-ग्रहणेन, कृतम् अलम्, तत्परिमहो दृष्येत्सर्वं । विन्दु बालारूपाभिधानं
बालारूपाभिधानम्, इदं सन्निष्टम्, अमोघम् अव्ययम्, प्रहरणम् अक्षम्, गृहाण धारय । अनेन अङ्गुलीयकप्रहरणेन,
परिगृहीतभुजदण्डशक्तिः सगृहीतभुजदण्डसामर्थ्यं सन्, निरवग्रहप्रसरस्य निरप्रतिबन्धाग्रप्रहारस्य, विद्विपः
शत्रोः, प्रतापखण्डनं पराक्रमध्वजम्, विधेहि कुरु । अकाण्ड एव अनवसर एव, निर्व्याजपौरुषतया निष्कण्ट-
पराक्रमेण, वास्त्विकपराक्रमेणेति यावत्, स्वामिकार्यं स्वामिष्ठितनियोगम्, मा स विस्मरः न विस्मर्यताम् [द] ।
असौ तु सेनापतिश्च, सासूय इव आविष्टतदोप इव, तत् अनुपदोषम्, मदीयवचनं मदुक्तव्यावेदकवाक्यम्,
अनवधार्य इष्टसाधनत्वेनानिश्चित्य, उपेक्ष्येत्सर्वं, कृतावधीरणः कृतविरस्कारः, रणरसोच्छ्वसितगात्रयष्टिः रण-
रत्नेन-रणात्रयणेन, उच्छ्वसिताः-उद्वलिता, गात्रयष्टिः-शरीरस्य यष्टियस्य तादृशः, आविष्ट इव प्रकृति इव, भूताविष्ट इव
वा, रे रे दुरात्मन् ! रे रे दुष्टात्मन् ! दुर्गृहीतधनुर्विद्यामदाध्मात् ! दुर्गृहीतायाः-अयथास्थिततया गृहीतायाः, भुज-
विद्यायाः, मर्दन-गर्वेण, आध्मात्-व्याप्त ! द्रविडाधम ! द्रविडदेशीयाधम !, क्षणमात्रं मुहूर्तमात्रम्, अग्रतः अग्ने,
अत्रस्थानं स्थितिम्, धधान इव । अस्थान एव अनवसर एव, किं कस्यादेतोः, दृष्यसि सर्वं करोषि !, सम्प्रति
तत्कालम्, पश्य अनुभव, ममापि मदीयमपि, शस्त्रविद्याकौशलं शस्त्रविद्यावेदकध्वजम्, इत्युदीर्य इत्युक्त्वा, निर्य-
त्पुलकं निर्यन्तः-निर्यच्छन्तः, पुलकाः-रोमाश्च यस्मिन्सादृशं यथा स्यात् तथा, असिलताग्रहणाय खण्डताग्रहणाय,
दक्षिणं वामेताम्, बाहुं प्रसारितवान् व्यापारितवान् । च पुनः, अरिवधावेशविस्मृतात्मनः अरिवधावेशेन-
अनुमाराणाग्रहणं, विस्मृत आत्मा-स्वरूपं येन तादृशस्य, तस्य सेनापतेः, एकाम् अङ्गुलीं करशाखायां, गृहीत्वा धत्वा,
उद्धसितकोपसाटोपकम्पिताङ्गुली उद्धसितेन-उभातेन, कोपेन-क्रोधेन, साटोपं-सावत्कारं यथा स्यात् तथा, कम्पिताः-
अङ्गुली यस्मिन्सादृशे, काराग्रभागे हत्वाग्रभागे, तत् बालारूपाभिधानम्, अङ्गुलीयकम्, अहम्, अतिष्ठिपं स्थापितवान्,
धारितवानित्यर्थः । स सेनापतिः, तदीयच्छायया अङ्गुलीयकध्वज्या, अधिष्ठितः व्याप्तः घ्नः, तत्क्षणमेव तत्कालमेव,
कामपि अनिर्वचनीयाम्, अभिरामतां रमणीयताम्, अघृप्यताम् अपराजेयतां च, पर्यपुप्यत् परिपुष्यत् । कदा क
इव ! घञ्प्रतिमयां वज्रभासनेन वज्ररूप्याङ्गुला वा, घञ्प्रतिमयेति पाठे तु वज्ररूप्य धन्त्येत्यर्थः, दिग्भागदन्तमुशाल
इव दिग्भागानां-दिग्गजानाम्, मुशलाकारदन्त इव, पुनः मणिप्रमया मणिङ्गुला, महाहिमोग इव महाधर्मणा इव,

अथ तस्य संनिहितदीपिकात्पण्डकरदण्डताडिताः कोपेनेय प्रजन्ज्वलुः प्राज्यतेजसो मणयः, प्रचिक्षि-
पुश्च दिङ्मुखेषु क्षेपीयः कटाक्षानिव दीर्घारुणानंशूर [न] । तैश्च प्रभापीतचन्द्रातपैः समन्ततः परामृष्टमभि-
नयार्ककिरणसृष्टमिव कुमुदकाननं सद्य इव निद्रया प्रत्यपद्यत प्रतिपक्षसैन्यम्, उद्दामदानपङ्कलग्नीय नोद्धर्तु-
मङ्कुशानि शेजुरेनेकपकपोलकुटेभ्यो निपादिनः, सुराङ्गनादर्शनोपारूढमदेव सद्योऽमुकुलायत दृष्टिः सुमदानाम्,
कृतकचप्रहकालदूताकृष्यमाणानीव शनैः शनैरवनेमुः परिशिथिलकन्धरासंघीनि शिरंसि योधानाम्, विघ-
टितमुष्टिवन्धविगलितासयश्च कृपाणिकामहणस्पृहयेव निपेतुर्जघनपार्श्वेषु प्रहारदानाय दूरोत्क्षिप्ता दक्षिणपाणयः
पादातस्य, अर्धायकृष्टस्रस्तकार्मुकनिरस्ताश्चार्धपथे एवाधोमुखीवभूवुरप्राप्तशरव्यास्रपथेव सायका धनुष्मताम्,
दृष्टसुरस्यधूमिभ्रमाविर्भूतमदनार्तानामिध प्रायर्वन्त जम्भिका मुखेषु रथारोहणाम्, स्वप्रदृष्टाचिरविमुक्तोद्वाप्य-
निजजायाजनितदुःखानामिव प्रससुरायतानि श्रसितान्यश्वचाराणाम्, श्रवणप्रविष्टारतिसिंहनादमुहूर्तविरिक्ता-

पुनः चाडवाचिंषा बह्वानलज्ज्वालया, समुद्रोर्मिरिव समुद्रतरङ्ग इव [ध] ॥ अथ अङ्गुलीयकधारणानन्तरम्, तस्य
अङ्गुलीयकस्य, प्राज्यतेजसः प्रनुरतेजसः, मणयः, प्रजन्ज्वलुः प्रज्वलन्ति स्म; कीदृशाः केनेव ? सन्निहितदीपिका-
खण्डकरदण्डताडिताः सन्निहितानां-पार्श्वस्थितानाम्, दीपिकानां-प्ररीपानाम्, यः खण्डः-समूहः, तदीयकरदण्डैः-
दण्डदण्डभेदेनाश्ववर्षीयमानकिरणदण्डैः, ताडिताः-आहताः, अत एव कोपेनेय साडनजन्मनोभेनेवेति प्रज्वलनहेतुप्रेक्षा ।
च पुनः, दिङ्मुखेषु दिङ्मुखिणामुखेषु, नावक्रविषया कटाक्षानिव, क्षेपीयः अतिशीघ्रम्, दीर्घारुणान् दीर्घान्-आयतान्,
अर्धाय, अंशूर्ण किरणान्, प्रचिक्षिपुः प्रक्षितवन्तः [न] । च पुनः, प्रभापीतचन्द्रातपैः प्रमया-कान्त्या,
पीतः, चन्द्रानवः-चन्द्रिवा यैस्तादृशैः; तैः मणिकिरणैः, समन्ततः सर्वतः, परामृष्टे सृष्टम्, प्रतिपक्षसैन्यं शत्रुसैन्यम्,
अभिनयार्ककिरणसृष्टम् अभिनवस्य-उदयकालिकस्य, अर्कस्य-मूर्धस्य, किरणैः सृष्टम्, कुमुदकाननं कुमुदवनमिव,
सद्य एव तरङ्गमिव, निद्रया प्रत्यपद्यत प्राप्यत, अभिभूतमिति यावत् । निपादिनः हस्तिपदाः, उद्दामदानपङ्कलग्नी-
य उरामा-उद्रावो यो दानपङ्कः-मदकर्मः, तत्र लग्नीय-मगानीव, अङ्कुशानि हस्तिनियामज्ञानविशेषान्, अनेकप-
कपोलकुटेभ्यः अनेकानां-हस्तिनाम्, कपोलकुटेभ्यः-गण्डमण्डलेभ्यः, उद्धर्तुं निष्कासयितुम्, न शोकुः शक्नुवन्ति स्म ।
सुमदानां सुयोधानाम्, दृष्टिः, सुराङ्गनादर्शनोपारूढमदेव सुराङ्गनानां-देवाङ्गनानाम्, दर्शनेन-अवलोकनेन,
उपास्यः-उद्धृतः, मदः-व्यामोक्षे यस्तास्तादृशीव, सद्यः तरङ्गम्, अमुकुलायत समईवत् । परिशिथिलकन्धरा-
सन्धीनि परिशिथिलः-अतिशिथिलः, कन्धरासन्धिः-मीवासन्धिर्येषां तादृशानि, योधानां सुमदानाम्, शिरंसि
मस्तकानि, कृतकचप्रहकालदूताकृष्यमाणानीव कृतः कचप्रहः-केटाक्षपथे यैस्तादृशैः, कालदूतैः-वसराजदूतैः,
आकृष्यमाणानीव-कृतावर्षाणीव, शनैः शनैः मन्दं मन्दम्, अचनेमुः अवनयन्ति स्म । च पुनः, विघटितमुष्टि-
घन्धविगलितासयः विघटितः-विच्छिद्यो यो मुष्टिघन्धः-अङ्गुलिघन्धिवेशः, तेन विगण्डिताः-स्खलिताः, अघयः-शृपाणा
येभ्यस्तादृशाः, प्रहारदानाय प्रहारकरणाय, दूरोत्क्षिप्ताः द्रुमुत्पातिताः, पादातस्य पादगामिणैरिवयन्तरस्य, दक्षिण-
पाणयः दक्षिणहस्ताः, कृपाणिकामहणस्पृहयेव कर्तारिद्यमहणधामनयेव, जघनपार्श्वेषु दृष्टिपुरोभागनिच्छेदुः, निपेतुः
निपतिष्याः । च पुनः, अर्धायकृष्टस्रस्तकार्मुकनिरस्ताः प्राग् अर्धम् अवहृष्टानि-आशृष्टानि, पश्चात् पश्चानि-स्त्राडितानि
यानि कार्मुकानि-वर्णयि तेभ्यो निरस्ताः-स्त्राडिताः, धनुष्मतां घनुपरिणामम्, सायकाः बाणाः, अप्राप्तशरव्याः अयास-
सत्याः, अर्धपथ एव अर्धमार्ग एव, अधोमुखीवभूवुः अधोमुखीभूताः । पुनः दृष्टसुरस्यधूमिभ्रमाविर्भूतमदनार्ताना-
नामिध दृष्टैः-अवलोकितैः, सुराङ्गना-देववर्णनाम्, विप्रभैः-विलापैः, आविर्भूतेन-प्रदृष्टितेन मदनैः-कामेन, आर्तानामिव-
पीडितानामिव, रथारोहणान् रपाकृढतेनिघ्नताम्, सुरेषु जम्भिकाः-मुपविष्टायाः, प्रायर्वन्त प्रवर्णन्ते स्म । पुनः
स्वप्रदृष्टाचिरविमुक्तोद्वाप्यनिजजायाजनितदुःखानामिव स्वप्रदृष्टानि-स्वभावस्थाऽवलीकितानि, अचिरविमुक्तो-
द्वाप्यनिः-ताडयन्निगडितोद्वाप्यनिः, निजजायाजनिः-सकृष्णिः, जनिवत्-भनुमयिर्निः दुःसं येषां तादृशानामिव, अश्वचारा-
णाम् अश्वारोहेभेकानाम्, भायतानि शीपानि, श्रसितानि निःशानाः, प्रससुः प्रसन्ति स्म । पुनः ध्वजप्राविष्टा-
रतिसिंहनादमुहूर्तविरिक्ताः प्रवन्तः-कर्मणोः, प्रवृत्तेः, अणुदीनां-धनुषाम्, सिन्हादे-सिन्हादसरत्नादे।

रिताप्यघटतामर्षलोहितायमानजडपुटा दृष्टिः सामन्तानाम्, अव्यापृतवामकरतलालीनरदिमपाशाश्चोर्ध्वीकृत-
प्राजनावष्टम्भेन विसंस्थुलावयवास्त्रस्थुः सारथयः [प] । एवं च तेनातर्कितोपनेतेनाप्रतिविधेयेन दैवेनेव
लुप्तपुरुषकारेण, जरागमेनेव मन्दीकृताखिलेन्द्रियशक्तिना, महापुरुषेणैव गोपायितसमस्तात्मगुणेनाऽनायुः-
परिक्षेयेण मृत्युनाऽसर्पदंशेन विपवेगेनाऽनभिघातजेन मूर्च्छान्धकारेणाऽदोपक्षोभजन्मना संनिपातेनाऽनु-
न्मीलिततारकेण तमसा, महानिद्रावेगेन युगपदभिभूयमाने वैरिसैन्ये स वीरवर्गाप्रेसरो राजकुमारो रोपदद्या-
धरोष्टमुज्जितरथष्ट्रमुदूर्णकृपाणमभिमुत्समतिरंहता समापतन्तं सेनापतिमचलोक्ष्य तद्वधाय धनुषि निवेशित-
मसितलोलदीधितिजटालफलधारमरातिरुधिरपानतृष्ण्या प्रसारितजिह्वासहस्रमिव सद्य एव समहृत संहृता-
नेकप्रतिपक्षप्राणं घाणम्, उत्सृष्टचापयष्टिश्च तत्क्षणं क्षात्रसमरनीतिप्रियतया पृथक्कृत परिवारतः कृपाणमात्मानं
च वेगाद्वतरन्निद्रावेगविगलितपरिस्पन्दः स्पन्दनोत्सङ्गमगन्त [फ] ।

मुहूर्तं-किञ्चित्कालम्, विस्फारितापि-विस्तारितापि, अमर्षलोहितायमानजडपुटा अमर्षेण-क्रोधेन, लोहितायमानौ-
रक्तोभक्तौ, जडपुटी-व्यामृडचर्मपुटी यस्यास्तादृशी, सामन्तानाम् अधिभूतवृषाणाम्, दृष्टिः, अघटत समकृचत् । च
पुनः, अव्यापृतवामकरतलालीनरदिमपाशाः अव्यापृताः-व्यापाररहिताः, वामकरतले-वामहस्ततले, आलीनाः-
संसक्ताः, रदिमपाशाः-अश्वादिनियन्त्रकरज्जुपाशा येषां तादृशाः, विसंस्थुलावयवाः विह्वलावयवाः, सारथयः-अश्वशासकाः,
ऊर्ध्वीकृतप्राजनावष्टम्भेन ऊर्ध्वीकृतस-उन्नमितस्य, प्राजनस्य-अश्वादिप्रेरकदण्डस्य, अवष्टम्भेन-अवलम्बेन, तस्युः
तिष्ठन्ति स्म [प] । च पुनः, एवम् अनेन प्रकारेण, अतर्कितोपनेतेन अरुसादापतितेन, अप्रतिविधेयेन प्रतीकार-
रहितेन, अत एव दैवेनेव दुर्भाग्येणैव, लुप्तपुरुषकारेण लुप्त-विनष्टः, पुरुषवारः-पराक्रमो येन तादृशेन; पुनः जरागमे-
नेव वार्धक्यागमेनेव, मन्दीकृताखिलेन्द्रियशक्तिना मन्दीकृता-शियलिता, अखिलेन्द्रियशक्त्यः-सर्वेन्द्रियसामर्थ्यानि येन
तादृशेन; पुनः महापुरुषेणैव महात्मनेव, गोपायितसमस्तात्मगुणेन गोपायिताः-तिरोहिताः, पक्षे संयमेन रक्षिताः,
समस्ताः, आत्मगुणाः-धीर्यादयो येन तादृशेन; पुनः अनायुःपरिक्षेयेण आयु-परिक्षयरहितेन, मृत्युना मृत्युरूपेण; पुनः
असर्पदंशेन सर्पदशनरहितेन, विपवेगेन विपज्वालास्पेण; पुनः अनभिघातजेन प्रहाराजन्मेन, आकस्मिकेनेत्यर्थः,
मूर्च्छान्धकारेण मूर्च्छारूपान्धकारेण; पुनः अदोपक्षोभजन्मना दोषाणां-वैषम्यापववातपितादीनाम्, यः क्षोभः-
प्रकोपस्तज्जितेन, तमसा अन्धकाररूपेणैति रूपकमाला, गम्बोत्प्रेक्षा माला वा; महानिद्रावेगेन महत्या निद्राया वेगेन-
औत्क्येन; वैरिसैन्ये शत्रुसैन्ये, युगपद् एकैव, अभिभूयमाने बाध्यमाने सति, वीरवर्गाप्रेसरः वीरसमाजाप्रणीः,
स राजकुमारः, रोपदद्याधरोष्टं रोपेण-क्रोधेन, दष्टः-वणितः, अधरोष्ठः-निज्रोष्ठो येन तादृशम्, पुनः उज्जितरथष्ट्रम्
उज्जितं-त्यक्तम्, रथस्य, ष्ट्रं-ष्ट्रभागो येन तादृशम्; पुनः उदूर्णकृपाणम् उदूर्णः-उच्यतः, कृपाणः-खड्गो येन तादृ-
शम्; पुनः अतिरंहता अन्यन्तवेगेन, अभिमुखं संमुखम्, समापतन्तम् आगच्छन्तम्, सेनापतिं निरुक्तेनानायकम्,
अचलोक्ष्य दृष्ट्वा, तद्वधाय सेनापतिमारणाय, धनुषि, निवेशितम् आरोपितम्, असितलोलदीधितिजटाल-
फलधारम् अशिताभिः-कृष्णाभिः, जैलाभिः-तरखाभिः, वीधितिभिः-किरणैः, जटाला-व्याता, फलधारा-अप्रधारा
यस्य तादृशम्; अत एव अरातिरुधिरपानतृष्ण्या अरातीना-शत्रूणां, यानि रुधिराणि-शोणितानि, तस्यानाभिलषेण,
प्रसारितजिह्वासहस्रमिव व्याससहस्रस्ययत्र जिह्वात्र निवेस्युत्येक्षा; संहृतानेकप्रतिपक्षप्राणम् संहृताः-विनाशिताः,
अनेकेषां प्रतिपक्षप्राणं-शत्रूणां, प्राणाः-अस्यो येन तादृशम्; घाणं शरम्, सद्य एव तत्क्षणमेव, समहृत संहृतवान्,
प्रहाराच्चिवारितवानित्यर्थः । च पुनः, उत्सृष्टचापयष्टिः त्यक्तधनुर्वण्डः सन्, क्षात्रसमरनीतिप्रियतया क्षात्री-
श्रियसम्पत्तिषु नी या समरनीतिः-पराजये शत्रुत्यागरूपा संघामनीतिः, तत्प्रियतया, तत्क्षणं तत्कालम्, परिवारतः बह-
कोशात्, पक्षे परिजनान्, कृपाणं खड्गम्, आत्मानं च सं च, पृथक्कृत, अचतरन्निद्रावेगविगलितपरिस्पन्दः
अचतरन्साः-आपतन्साः, निद्रायाः, वेगेन-उत्कर्षेण, विगलितः-विनष्टः, परिस्पन्दः-शारीरिकचेदा यस्य तादृशः, स्पन्दनो-

अप्रान्तरे लब्धरोपनिर्यातनावसराणि 'हृत हृत, उपसर्पतोपसर्पत, गृहीत गृहीत' इत्यनवरतकृतकोलाहलानि बद्धवेगाद्विरदपृष्ठशारिदोलायमानसकलसायासप्रासपूलानि चलितरथचक्रुचीत्कारचकितशकिनीचक्रवालाध्याय-लोकितान्मुहूर्णकृपाणपादातपादपातः कम्पितधराण्यधावन्त सर्वतोऽस्तसैन्यकानि [व] ॥

सेनाधिपस्तु तस्य महात्मनस्त्रिभुवनाभिभाविना भुजवीर्येण निर्व्याजभावार्जितमनास्तानि तथाविध-प्रकटितसंरम्भाणि सर्वतः प्रधावितान्यवलोक्य संप्रमोक्षितसवाहुयुगलो गद्गदिकागृह्यमाणगलनिर्गलद्वर्पासाक्षरं 'दे रे स देवस्योत्तरकोशलेश्वरस्य पादपङ्कजेभ्यः शपते, योऽस्मै कुप्यति' इति स्वशक्त्या व्याहरन् पुनः पुनरादिष्टसूतसत्वरप्रयत्नितरथ्येन रथेन तं प्रदेशमागच्छत् [म] । अद्राक्षीच्च तं समासन्नदीपिकालोकप्रकाशितमासक्तसान्द्रसमररेणुधूसराभिरामवपुषम्, औपधीनायमिव पार्येणमस्तपर्वतप्रस्ये पृथुनि रथपृष्ठे पर्यस्तम्,

टिप्पणकम्—रप्याः—अधाः [म] । ताविच्छं—काकतुण्डिका [म] ।

त्सङ्गं रथमप्यम्, अगमत् गतवान् [फ] ॥ अप्रान्तरे अस्मिन्नवसरे, अस्तसैन्यकानि अस्तसैन्यसमूहाः, सर्वतः सर्वदिक्षु, अधावन्त धावन्ते स्म; कीदृशानि? लब्धरोपनिर्यातनावसराणि लब्धः—प्राप्त, रोपेण—क्रोधेन, निर्यात-नायाः—शत्रुपीडनायाः, अवसरो वैस्तादृशानि; पुनः हृत हृत मारयत मारयत, उपसर्पत उपसर्पत उपगच्छत उपगच्छत, शत्रुनिधि शेषः, गृहीत गृहीत, अत्राप्राप्ति शेषः, इति इत्थम्, अनवरतकृतकोलाहलानि अनवरत—निरन्तरम्, कृतः कोलाहलो वैस्तादृशानि; पुनः बद्धवेगाद्विरदपृष्ठशारिदोलायमानसकलसायासप्रासपूलानि बद्धवेगाः—श्रित-त्वराः, वे द्विरदाः—हस्तिनः, तेषां पृष्ठशारिपु—पृष्ठाधिष्ठितपत्राणिपु, दोलायमानानि—सञ्चलन्ति, सकलानां समलानाम्, सायानां पाणानाम्, आसानां—विश्लेष्यान्नविशेषाणाम्, प्रासानां—कुन्तानाम्, पूलानि—भारा येषु तादृशानि, पुनः चलितरथचक्र-चीत्कारचकितशकिनीचक्रवालाध्यायलोकितानि चलितानि यानि रथचक्राणि—रथसमूहाः, तेषां चीत्कारेण—ध्वनिविश्लेषेण, चकितं—विस्रितम्, शकिनीनां—देवीविशेषाणाम्, यच्चक्रवालं—समुद्भूतौन, अर्धम्, अवलोकितानि—दृष्टानि, पुनः उद्गूर्ण-कृपाणपादातपादपातकम्पितधराणि उद्गूर्णाः—उत्पापिताः, कृपाणाः—सङ्गा येन तादृशस्य, पादातस्य—पदगामितैविक-समूहस्य, पादपातेन—चरणपातेन, कम्पिता—आन्दोलिता, धरा—पृथ्वी वैस्तादृशानि [व] ॥

सेनाधिपस्तु सेनानायकस्तु, पुनः पुनः वारं वारम्, आदिष्टसूतसत्वरप्रयत्नितरथ्येन आदिष्टः—आज्ञप्तो यः, घृत्तः—सारथिः, तेन सत्वरं—धीम्रम्, प्रवर्तितौ—प्रेरितौ, रथ्यौ—अधौ यस्य तादृशेन रथेन, तं प्रदेशं यत्र कुमार आसीदित्यर्थः, आगच्छत् आगतवान् । कीदृशः? महात्मनः महिमनालिनः, तस्य वृषङ्गमारस्य, त्रिभुवनाभिभाविना जगत्प्रयविव-यिना, भुजवीर्येण बाहुविक्रमेण, निर्व्याजं निष्कपटं यथार्थमिति यावत्, आवार्जितमनाः इतद्वदयः; पुनः तथाविधप्रक-टितसंरम्भाणि तथाविधम्—उच्चप्रकारं यथा स्वात् तथा, प्रकटितः—आविष्कृतः, सरम्भः—वेग उत्साहो वा वैस्तादृशानि, सर्वतः, प्रधावितानि अतिसत्वरं गतानि, तानि सैनिकानि, अवलोक्य दृष्ट्वा, सम्प्रमोक्षितसवाहुयुगलः वेगोत्थापित-भुजयुगलः, किं कुर्वन्? गद्गदिकागृह्यमाणगलनिर्गलद्वर्पासाक्षरं गद्गदिकया—शोकादिजन्माव्यकोष्पारणकियया, गृह्य-माणत्वात्, गलात्—बन्धात्, निर्गलन्ति—निस्सरन्ति, अपर्पातानि—अपरिपूर्णाणि, अक्षराणि यस्मिन्सादृशं यथा स्वात् तथा, दे रे इति संप्रमथोतवम्, उत्तरकोशलेश्वरस्य शोचलराष्ट्रोत्तरविभागेश्वरस्य, देवस्य राज्ञः, पादपङ्कजेभ्यः चरणकमलेभ्यः, स शपते, यः, अस्मै वृषङ्गमारस्य, कुप्यति कोपं करोति, इति स्वशक्त्या स्वसामर्थ्येन, व्याहरन् धुवन् [म] । च पुनः, तं वृषङ्गमारम्, अद्राक्षीत् दृष्ट्वात् । कीदृशम्? समासन्नदीपिकालोकप्रकाशितं समासन्नं—सन्निकटैः, दीपिकालोकैः—दीपवाहकजनैः, यद्वा समासजात्या—पार्श्ववर्तिन्याः, क्षीपिकायाः, बाल्यैकं—प्रभाभिः, प्रकाशितम्; पुनः शासक-सान्द्रसमररेणुधूसराभिरामवपुषम् आसक्तं—सलगीः, सान्द्रैः—निविष्टैः, समररेणुनि—समानोद्भूतधूमिभिः, यो घूसरः—विश्रित्पाण्डुवर्णः, तेन अभिरामम्—मनोहरम्, वपुः—शरीरं यस्य तादृशम्; पुनः अस्तपर्वतप्रस्ये अस्तपर्वतस्य अस्ताचलस्य, प्रस्ये—शिखरे, पार्येणं पूर्णिमासम्बन्धिनम्, औपधीनायमिव चन्द्रमिव, पृथुनि विघाते, रथपृष्ठे

आसादितविजयरिपुदर्शनपरिजिहीर्षयेव निमिपितेश्वणारविन्दम्, आजिविपन्नसुभटजीवितसंजिघृक्षयातयम-
दर्शनागतया यमुनयेवायद्विकटतरङ्गया भ्रुकुट्याऽन्धकारितललाटभित्तिम्, एपरि रिपुशिलीमुखासारेणोपाधस्ताश्च
रणरभसरोमाञ्चजालकेन जर्जरितमुहसितमिव मूर्च्छान्धकारमुन्निद्रतापिच्छनीलमधूलं फालायसकवचमुरः-
स्थलेनोद्ग्रहन्तम्, उत्सृष्टचापयष्टिना वामेन दक्षिणेन च स्फुरितदीर्घनखकिरणेन तत्क्षणेभ्रष्टकरवालान्येपिणेव
पाणिना विराजमानम्, उपान्तकेतुस्तम्भविन्यस्तदेहभारैश्च निद्रादूरभुप्रकण्ठनालैरात्मयोधैः परिवृतं प्रसुप्तसरः-
कुमुदधनमध्यवर्तिनमिव प्रतिमादिनकरम्, अव्याजशौर्यवर्जितदृढचैत्रागत्यागत्य वीरवृन्दैर्न्यमानयाणम्रणो-
द्धान्तरुधिरविन्दुनिकरं कुमारम् [म], उपजातविस्मयश्च निश्चलन्निगधतारकेण चक्षुषा सुचिरमवलोक्य तदव-
लोकनप्रीतमनसा समीपवर्तिना सामन्तलोकेन सह बहुप्रकारमारब्धतद्वीर्यगुणस्तुतिस्तस्मिन्नेव प्रदेशे मुहूर्त-
मात्रमतिष्ठत् । तद्वृत्तान्तश्रवणसकुतूहलश्च निपुणतरमपि व्यापारितया दृष्टया यदा प्रतिपक्षपक्षे कमपि पुरुषं

रथपक्षाद्गाने, पर्यस्तं लीनम्; पुनः आसादितविजयरिपुदर्शनपरिजिहीर्षयेव आसादितः-प्राप्तः, विजयो येन
तादृशस्य, रिपोः-स्वघातोः, यद् दर्शनम्, तदपरिजिहीर्षयेव-तत्परिहारेच्छयेव, निमिपितेश्वणारविन्दं निमीलितनयनार-
विन्दम्; पुनः भ्रुकुट्या नेत्रोपरितनकुटिलोरोमराज्या, अन्धकारितललाटभित्तिम् अन्धकारिता-अन्धकारव्यापिता,
ललाटभित्तिः-ललाटस्थले यस्य तादृशम्, कीदृशः? आजिविपन्नसुभटजीवितसंजिघृक्षयातयमदर्शनागतया
आजौ-संप्रामे, विपन्नाः-मृताः, ये सुभटाः-सुयोधाः, तेषां यानि जीपितानि-प्राणाः, तत्संजिघृक्षया-तत्सहारेच्छया, आया-
तस्य-आगतस्य, यमस्य-तदाख्यभ्रातुः, दर्शनाय-अवलोचनाय, आगतया-उपस्थितया, यमुनयेव तदाख्यनयेव, आवद्ध-
विकटतरङ्गया आवद्धाः-रचिताः, विच्छाः-विशालाः, तरङ्गा यया तादृशा, पुनः फालायसकवचं लौहविशेषमयं
कवचम्, उरःस्थलेन वक्षःस्थलेन, उद्ग्रहन्तं धारयन्तम्, कीदृशं कवचम्? उपरि ऊर्ध्वभागे, रिपुशिलीमुखासारेण
रिपुशिलीमुखानां-स्वराट्टिक्षिप्तबाणानाम्, आसारेण-धारापातेन, च पुनः, अधस्तात् अधोभागे, रणरभसरोमाञ्च-
जालकेन रणरभसेन-सप्रामवेगेन, उद्गतो यो रोमाञ्च-मुलकः, तज्जालकेन-तत्पुत्रेण, जर्जरितं विह्वलीकृतम्, अत एव
उद्ग्रहसितम् उद्गतम्, मूर्च्छान्धकारमिव मूर्च्छारूपाण्यकारमिषेयुत्प्रेक्षा, पुनः उन्निद्रतापिच्छनीलम् उन्निद्रः-
उत्फुल्लो यस्त्वापिच्छः-तमालः, तद्वलीलवर्णम्, पुनः अस्थूलं लघुम्; पुनः कीदृशं कुमारम्? उत्सृष्टचापयष्टिना
उत्सृष्टा-स्वप्ना, चापयष्टिः-धनुर्दण्डो येन तादृशेन, वामेन दक्षिणैरेण, पाणिना हस्तेन, च पुनः, स्फुरितदीर्घनख-
किरणेन स्फुरिताः-ज्वलित्वा, शीर्षाः, नखकिरणाः-नखकान्तयो यस्मिन्सादृशेन, तत्क्षणेभ्रष्टकरवालान्येपिणेव तत्क्षणं-
तादृशलम्, भ्रष्टः-स्वस्तकाशात् पतितो यः, करवालः-राजः, तदन्वेषिणेव-तदन्वेषणव्याप्तयेव, दक्षिणेन, पाणिना हस्तेन,
विराजमानं शोभमानम्; च पुनः, उपान्तकेतुस्तम्भविन्यस्तदेहभारैः उपाण्डु-निकटस्थेयु, केतुस्तम्भेयु-ध्वज-
दृष्टेयु, विन्यस्तः-धतः, देहभारो यस्त्वादृशेः, पुनः निद्रादूरभुप्रकण्ठनालैः निद्रया दूरभुप्रानि-दूरपर्यन्तकटिलानि,
कण्ठनालानि-कण्ठरूपकमलदण्डा येषां तादृशे, धात्मयोधैः स्वकीयसुभटैः, परिवृतं परिवेष्टितम्, अत एव प्रसुप्तसरः-
कुमुदधनमध्यवर्तिनं प्रसुप्तं-संरुचितम्, यत् सरः-कुमुदवनं-तडागस्यकुमुदवनम्, तन्मध्यवर्तिनम्, प्रतिमादिनकरमिव
सुप्रतिविम्बमिव; च पुनः, अव्याजशौर्यवर्जितदृढचैः भव्याजेन-वात्सविकेन, शौर्येण, अतवर्जितम्-अवनमितं दूर्यं येषां
तादृशैः, वीरवृन्दैः धरुण्यैः, आगत्य आगत्य उपस्थायोपस्थाय, च न्यमानयाणम्रणोद्धान्तरुधिरविन्दुनिकरं
मन्यमान-स्त्वमानः, बाणम्रणोद्धानानां-बाणम्रणनिर्गतानाम्, रुधिरविन्दुनां-शोपितविन्दुनाम्, निकरं-समूहो यस्य तादृशम्
[म]। च पुनः, उपजातविस्मयः उत्पन्नार्थः, निश्चलन्निगधतारकेण निधयल-नि.रन्दाः, शिम्पा-आर्द्रा च, साक्षा-
स्त्रीनिजा यस्य यस्मिन् वा तादृशेन, चक्षुषा नेत्रेण, सुचिरम् अतिदीर्घकालम्, अवलोक्य दृष्ट्वा, तदवलोकनप्रीत-
मनसा तादृशप्रसन्नहृदयेन, समीपवर्तिना पार्श्ववर्तिना, सामन्तलोकेन अधिकृतवृत्तनेन, सह, बहुप्रकारम्
अनेकप्रकारं यथा स्यात् तथा, आरब्धतदीर्यगुणस्तुतिः आरब्धा-शारब्धा, तदीर्यगुणानां-तत्पराक्रमगुणानाम्,
स्तुतिः-प्रशंसा येन वाच्यः, तस्मिन्नेव प्रदेशे रात्रुभारवस्थितिप्रदेशे, मुहूर्तमात्रं समयमात्रम्, अतिष्ठत् स्थितमात्रं,
वेनाप्रदीरिति शेषः । च पुनः, तद्वृत्तान्तश्रवणसकुतूहलः दृग्दर्शनात्पान्तप्रभवे, संयुद्धलः-सो कण्ठः, निपुणतरमपि

वाडवदहनदाहवेदनावेगेन जलनिधिनाऽप्यसोढनौतन्त्रपरिवृढप्रयाणसमर्दस्य समदसैन्यकरिविपाणकोणविघटित-
त्रिकूटककभित्तेरवस्कन्दपातभीतेनेव सर्वदा शर्वरीषु विहितप्रचारेण नक्तञ्चरचक्रवर्तिना लङ्केधरेणापि सतत-
मभिशाङ्कितोत्साहस्य सिंहलद्वीपभर्तुर्महानरेन्द्रस्य चन्द्रकेतोरात्मजः सर्वातिशायिना भुजवीर्यविलसितेनास-
शिक्षाकौशलेन च विस्मायितसकलपार्थिवः पार्थिवत् पृथिव्यामेकधन्वी समरकेतुर्नाम [र] । सोऽयं महा-
बलतया बाल एवाधिगतयौवराज्याभिपेकः सकलसागरान्तरालद्वीपविजिगीपया गतोऽपि दूरमतिसत्वरः पितु
राज्ञया राज्ञोऽस्य कुसुमशेखरस्य साहायकं कर्तुमासन्नवर्तिभिः कतिपर्यैरेव नृपतिभिरनुप्रयातः काञ्चीमनुप्राप्तः ।
स्थितश्चात्र पञ्चपाण्यपि दिनानि दूनचेतोवृत्तिः, अद्य तु प्रातरेव हेतुना केनापि विधृतोदारशृङ्गारवेपः परि-

प्राचारेण-दुर्गण, खनादुक्तेनेन्ध, रक्षिता-पालिता, निजक्षिति-स्वभूमियेन तादृशस्य, पुन जलनिधिनापि समुद्रेणापि,
असोढनौतन्त्रपरिवृढप्रयाणसमर्दस्य असोढ-भङ्गतसहन, नौतन्त्रस्य-नौकासाध्यस्य, परिवृढस्य-प्रधानभूतस्य,
प्रयाणस्य-प्रस्थानस्य, समर्द-आक्रमण यस्य तादृशस्य, समुद्रयात्रोपकरणरूपद्विशिष्टस्येत्यर्थ, कीदृशेन जलधिना? अवधीरित
विपधरेन्द्रोप्रवदननि-ध्वासविपवेगेन अवधीरित-तिरस्कृत, विपधरेन्द्रस्य-महासर्पस्य, साध स्थितशेषनागस्येत्यर्थ,
उभो वदननि श्वासविपवेग-मुखनि घृतपवनविपवेगो येन तादृशेनापि, पुन अगणितकालकूटज्वालाटोपेन अगणित-
तुच्छत्वधियोपेक्षित, कालकूटस्य-देवासुररणे देवैर्हृतस्य प्रधुमालिन । दैत्यस्य रुधिराजातस्वरध्वत्सन्निभ ॥ निर्वास
कालकूटोऽस्य मुनिभिः परिशीर्तित ॥ इत्यन्यत्रोक्तनिर्यासरूपविपविशेषस्य, ज्वालाटोप-ज्वालातिशयो येन तादृशेनापि, पुन
अनपेक्षितरामविशिखशिखिशिखाडम्बरेण अनपेक्षित-उपेक्षित, रामस्य-दाशरथे, विशिखशिखिन-वाणरूपामे,
शिखाडम्बर-ज्वालाविस्तारो येन तादृशेनापि, पुन अविज्ञातवाडवदहनदाहवेदनावेगेन अविज्ञात-अननुभूत,
अवज्ञातेति पाठे-अवज्ञात-तिरस्कृत, वाडवदहनस्य-वाडवामे, दाहवेदनाया-तापजन्यदुःखस्य, आवेग-औत्कण्य येन
तादृशेनापि । पुन कीदृशस्य चन्द्रकेतो? समदसैन्यकरिविपाणकोणविघटितत्रिकूटककभित्ते-समदानां-सगर्वा
पाम्, सैन्यकरिणा-सेनासमवेतद्विज्ञानाम्, विपाणकोणे-दन्ताप्रभायं, विघटिता-विक्षेपिता, त्रिकूटस्य-लङ्कासन्निहितसुवेग-
रुच्यगिरे, कटकभित्ति-नितम्बररूपभित्तियेन तादृशस्य, अत एव लङ्केधरेणापि रावणेनापि, सततम् अनवरतम्, अभि-
शाङ्कितोत्साहस्य अभिशाङ्कित-आशाङ्कित, उत्साह-संप्रामोदसाहो यस्य तादृशस्य, कीदृशेन तेन? अवस्कन्दपात
भीतेनेव अवस्कन्द-सैन्यसभिवेशस्थानम्, तस्य-तदुपलक्षितसैन्यस्य य पात-तत्कर्तृकमाक्रमणम्, तद्भीतेनेव, सर्वदा
सर्पसिन्धु दिने, शर्वरीषु रात्रिमध्य एव, विहितप्रचारेण कूनविदारेण, अत एव नक्तञ्चरचक्रवर्तिना राक्षसराधिपेन,
राक्षससाम्राज्येत्यर्थ, स्वामाविकेऽपि तक्षीयरात्रियरत्ने हेतुविधया तद्भ्रूयोत्प्रेक्षाऽन बोध्या । कीदृश समरकेतु? सर्वातिशायिना
सर्वोत्कृष्टेन, भुजवीर्यविलसितेन बाहुबिक्रमविलासेन, च पुन अश्वशिक्षाकौशलेन अश्वविद्यानैगुण्येन, विस्मा-
यितसकलपार्थिवः विस्मायिता-आश्चर्यमनुभाविता, सकला-समस्ता, पार्थिवा-राजानो येन तादृश, पुन पार्थिवत्
पार्थ-भर्तुर्न, तद्वत्, पृथिव्यां जगति, एकधन्वी अद्वितीयधनुर्धर [र] । स. अनुपदवर्गिततिक्रम, अयं पुरो
द्वयमान इमार, महाबलतया अतिपराक्रमशालितया बाल एव वात्यावस्थ एव, अधिगतयौवराज्याभिपेकः
अधिगत-प्राप्त, योवराज्यायं यौवनावस्थोचितपराकार्यकरणोपाकारार्थं, अभिपेक-विधिना ज्ञानं येन तादृश सन्,
सकलसागरान्तरालद्वीपविजिगीर्षया सन्ना-समस्ता ये सागरान्तरालद्वीपा-समुद्रमध्यस्थस्थलप्रदेशा, तज्जि-
गीर्षया-तज्ज्वेद-उत्था, दूर दूरस्थानम्, गतोऽपि प्राप्तवानपि, पितु जाकस्य, आज्ञया आदेशेन, अस्य प्रत्यक्षभूतस्य,
कुसुमशेखरस्य तादृशस्य, राक्ष दृगस्य, साहायकं साहाय्यम्, कर्तुम् आचरितुम्, आसन्नवर्तिभिः पार्थ
वर्तिभि, कतिपर्यैः परिमिते, नृपतिभिः राजभि, अनुप्रयातः अनुप्राप्त, काञ्चीं तदास्थानगरीम्, अनुप्राप्त.
आगत । च पुन, दूनचेतोवृत्तिः सततमनोपि, अत्र कधीनगर्वात्, पञ्चपाण्यपि पय या पद वेति पद्यपि,
तावन्त्यपि, दिनानि, स्थितः स्थितिमन्वार्थः । अद्य तु अस्मिन् दिने वृ, प्रातरेव प्रमानघ्नत एव, केनापि काश्चि,
हेतुना निधितेन, विधृतोदारशृङ्गारवेपः विरत-परिप्रेक्षित, उदार-सागरे, शपास्येव-शत्रुतरणानुग्रहयो यन

मितैरेव सह सुहृद्भिर्नरेन्द्रभवनोद्यानभूपणं गतः स्मरायतनम्, आसीत्तश्च तस्य द्वारदेशे विशन्तमनवरतमन्त-
रूपरतनिमेषेण चक्षुषा निरीक्षमाणो नगरनारीजनं स्थितो दिनमशेषम् [ल], अवसितायां च यात्रायाम-
धिकतरमारूढगाढारतिः कारयित्वा मकरकेतोः पुरः सरोजिनीपत्रशयनम्, 'इहैव मयाद्य शयनीयम्' इत्युदीर्य
विसर्जितासन्नपरिजनः केनापि विधिनातिवाह्य प्रदोषभाग्य चार्धरात्रसमये शिविरमकस्मादेव सञ्जीकृत-
सकलनिजजलः, 'कुमार! नायं क्रमो नयस्य' इति विनिवार्यमाणोऽपि मन्त्रिभिः, 'युपराज! विरम्यतामितो
दुरध्यवसायात्' इति निरुध्यमानोऽपि बन्धुभिः, 'कल्याणिन्! अङ्गीक्रियतां यात्रालभम्' इति निरत्यमानोऽपि
मौहूर्तिकैः, 'देव! प्रतिपाल्यतामनुपाति सैन्यम्' इति विज्ञाप्यमानोऽपि प्रधानलोकेन, 'विह्वन्! निवेद्यतां
कुसुमशेखरस्य' इति वारं वारमभिधीयमानोऽपि विबुधवर्गेण, निर्गतः काञ्च्याः । आकृष्यमाणश्च व्यसनैपिणा
पुरो विधिना प्रणिधिनेवानाप्तेन प्राप्तो भुवमिमामवस्था च' [घ] । इत्येवमावेदयन्त्यामेव तस्यामुपजात-
दुःखावेगेव प्रगलिततारका तनिमानमभजत रजनिः, अमरीभूतसुभटनिर्दयाश्लिष्टसुरवधूहारसुक्तमौक्तिक-

तादृश सन्, परिमितैरेव परिगणितैरेव, सुहृद्भिः मित्रै सह, नरेन्द्रभवनोद्यानभूपणं राजप्रासादनिःकृतस्थितारामा-
लङ्करणभूतम्, स्मरायतनं कामदेवमन्दिरम्, गतः प्राप्तः । च पुन, तस्य कामदेवमन्दिरस्य, द्वारदेशे अन्तः प्रवेशप्रदेशे,
आसीनः उपविशन्, उपरतनिमेषेण निरुत्थपन्दनेन, चक्षुषा, अनवरतं निरन्तरम्, अन्तःविशन्तम् अन्तः
प्रवेशं कुर्वन्तम्, नगरनारीजनं नागरिकस्त्रीजनम्, निरीक्षमाणः । अङ्गलोकमान, अशेष समस्तं, दिग्म्, स्थितः
स्थितिमवापति [ल] । यात्रायां कामदेवमन्दिरयात्रोत्सवे, अवसितायां समाप्तायाम्, अधिकतरम् अत्यधिकं यथा
स्नात तथा, आरूढगाढारतिः आरूढा -उत्पन्ना, गाढा-सान्द्रा, अरति -खेदो यस्य तादृश, मकरकेतोः कामदेवस्य,
पुरः अग्रे, सरोजिनीपत्रशयनं कमलिनीपत्रमयी शय्याम्, कारयित्वा निर्माप्य, अद्य अस्मिन् दिने, मया, इहैव
अस्यामेव शय्यायाम्, शयनीयं शयनं कर्तव्यम्, इत्युदीर्य इत्युक्त्वा, विसर्जितासन्नपरिजनः दूरीहनपार्श्ववर्तिपरिवार
सन्, केनापि अनिर्वाच्येन दुःखमयेनेत्यर्थं, विधिना प्रसारेण, प्रदोष तदानीप्रथमभागम्, अतिवाह्य व्यतीत्य,
अर्धरात्रसमये रात्रिमप्यभागे, शिविर सैन्यसन्निवेशस्थानम्, आगत्य, अकस्मादेव अकृतपूर्वविचारमेव, सञ्जीकृत-
सकलनिजजलः सञ्जीकृत-सञ्जितम्, सकल-समस्तम्, निजवर्तं सैन्यं येन तादृश, कुमार! भो वृषभार! नयस्य
नीते, अयं रात्रौ युद्धारम्भश्च, क्रमः विधि, न, इति एवम्, मन्त्रिभिः सन्निवै, विनिवार्यमाणोऽपि गमनाभिव-
र्यमानोऽपि, पुन युवराज । इत अस्मान्, दुरध्यवसायात् अमनीचीनोद्योगात्, विरम्यतां त्वया निरचताम् इति
एवम्, बन्धुभिः आश्रायिभिः, निरुध्यमानोऽपि निवार्यमाणोऽपि, पुन कल्याणिन्! कल्याणशान्तिन्! । यात्रालभं
शुद्धाय प्रस्थाने शुभजनको राशीनामुदय, अङ्गीक्रियतां पर्यालोच्यताम्, तलबालोचन विना न गम्यतामित्यर्थं, इति
एवम्, मौहूर्तिकैः मुहूर्तैः, निरत्यमानोऽपि अवरुध्यमानोऽपि, पुन देव! राजन्!, अनुपाति स्थातुगामि, सैन्यं
सेना, प्रतिपाल्यतां प्रतीक्ष्यताम्, इति एवम्, प्रधानलोकेन प्रधानजनेन, विज्ञाप्यमानोऽपि निवेद्यमानोऽपि, पुनः
विह्वन्! विवेकशान्तिन्!, कुसुमशेखरस्य तत्संरक्ष्य रक्त, निवेद्यतां विज्ञाप्यताम्, सर्वमुक्त्यर्थमिति श्रेय, इति
एवम्, विबुधवर्गेण विश्ववर्गेण, अभिधीयमानोऽपि उच्यमानोऽपि, काञ्च्या. तत्काञ्च्या नगरी, निर्गतः निष्कृतः ।
च पुन, अनानेन अविश्वेन, प्रणिधिनेव चरन्तेन, व्यसनैपिणा दुःखमिच्छयिणा, विधिना देवेन, पुरः अग्रे,
आकृष्यमाणः यथादुपनीयमान, इमां, भुवं भूमिन्, अयस्या दुर्दशां च प्रत [घ] । इति एवम्, तस्या यात्रिणा
याम्, आवेदयन्त्यामेव रूपयन्त्यामेव गत्याम्, उपजातदुःखावेगेन उपसवेदनानिषेधेन, प्रगलिततारका नटनारका,
रजनिः प्रह्वरापि, तनिमानं कारयं शोभायस्वामिण्यं अमजत प्रवर्तते । पुनः गगनतलम् आद्याचक्रं कर्तुं,
अमरीभूतसुभटनिर्दयाश्लिष्टसुरवधूहारसुक्तमौक्तिकः कयिसरमिव अनीभूते - बुधे यथा अमरतामारुहे, मुण्डे -
सुषोपे, निर्दयं-गाढं यथा स्नात् तथा, आच्छादनाम्-अच्छिन्नानाम्, शूरवर्तनं-देशात्रतनाम्, हारेभ्य -सुगमनायेभ्य ,

विसरमिव तुहिनजलविन्दुनिकरं यवर्षं गगनतलम्, अरुणालोकतरलितानि वेतालवृन्दानीव तिरोवभूवुस्तिमिराणि, रणभूमिशोणितावलो कनत्रस्त इव पाश्चात्यशैलशिखरे स्वलद्विकलपादः पपात तारापतिः, आसक्तवालाखणप्रभाप्रभावपिहितवीर्यः सिंहलेन्द्रसूनुरिव निमिमिल नक्षत्रराशिः, उत्सृष्टतरकुलायकोटराणि प्रशान्तप्रहारभयानीव विरतयोधशरवृष्टिसावकाशे विहायसि व्यचरन्नाकुलानि पञ्चरथकुलानि, अपवर्गचलितवीरवर्गमिन्नसूर्यमण्डलरुधिरप्रवाह इव पूर्वदिग्भागमरुणीचकार सन्ध्यारागः, भयानकाजिभूमिदर्शनोपजातत्रासा इव सुदूरमपससुराशाः, दिङ्मुखस्रस्ततनुमिस्रविश्रान्तविरलतारका शोकलम्बितालकलमद्राप्यजलला द्रविडराजलक्ष्मीव तत्क्षणं राज रजनिः, व्याजविजितसिंहलेन्द्रसुतपराभवरोपित इव पुरस्तादुल्लास

टिप्पणकम्—आसक्तवालाखणप्रभाप्रभावपिहितवीर्यं. एकत्र बालाखण-बालादिव्यसारथि, अन्यत्र बालाखणम्-मङ्गलीयकम् [श.] ।

सुक्त-च्युतम्, मौक्तिकविसरमिव-सुकामणिसमूहमिव, तुहिनजलविन्दुनिकरं हिमजलविन्दुसन्दोहम्, यवर्षं वर्षयति स्म, पुन वेतालवृन्दानीव व्यन्तरविशेषघनूहा इव, अरुणालोकतरलितानि अरुणस-सूर्यसारथे, आलोकेन-दर्शनेन, तरलितानि-चञ्चलतामापन्नानि, तिमिराणि अन्धकारा, तिरोवभूव तिरोभवन्ति स्म । पुन रणभूमिशोणितावलोकनत्रस्त इव रणभूमौ-समामलेने, यानि शोणितानि तेषामवलोकनेन-दर्शनेन, त्रस्त इव-भीत इव, स्वलद्विकलपादः स्वलन्त-स्वलनमासादयन्त, विरला-विरला, पादा-किरणा यस्य तादृश तारापतिः चन्द्र, पाश्चात्यशैलशिखरे पश्चिमपर्वतश्रेणे, पपात पतित, अस्त गत इत्यर्थं । पुन सिंहलेन्द्रसूनुरिव सिंहलेन्द्रस्य-सिंहलेन्द्रीपत्न्यपतेधन्द्रकेतो, सून-कुमार, समरकेतुरिव, आसक्तवालाखणप्रभाप्रभावपिहितवीर्यः आसक्ता-सम्भृक्ता, या बालाखणस्य-उदयकालिकसूर्यस्य, पक्षे तत्सङ्गकाङ्गलीयकस्य, प्रभा-द्युति तस्या प्रभावेनतेजसा पिहितं, वीर्यं-सामर्थ्यं यस्य तादृश, नक्षत्रराशिः तारागण, निमिमिल सङ्कुचित, तिरोवभूव इत्यर्थं । पुन उत्सृष्टतरकुलायकोटराणि उत्सृष्टानि-प्रभातवेलायामुज्ज्वलितानि, तरकुलायकोटराणि-वृक्षसम्बन्धीनि नीडालम्बकगुह्यराणि वैखादशानि, पञ्चरथकुलानि पक्षिर-दानि, प्रशान्तप्रहारभयानीव प्रशान्तं-निवृत्तम्, प्रहारेभ्य-अध्याघातेभ्यो भयं येषा तादृशानीव, अत एव अनाकुलानि प्रशान्तचित्तानि सन्ति, विरतयोधशरवृष्टिसावकाशे विरताभि-निवृताभि, योधाना-भयानाम्, शरवृष्टिभि-शरवर्षाभि, सावकाशे-अवकाशसहिते, विहायसि आकाशे, व्यचरन् व्यचरति स्म । पुन अपवर्गचलितवीरवर्गमिन्नसूर्यमण्डलरुधिरप्रवाह इव अपवर्गचलितेन-युद्धे मृत्वा मोक्षार्थं प्रस्थितेन, वीरवर्गेण-भयगणेन, मिन्न-कृतभेदनम्, यत् सूर्यमण्डल-सूर्यनिम्ब तस्य, रुधिरप्रवाह इव-शोणितप्रवाह इव, सन्ध्यारागः प्रातः सन्ध्याकालिकावसन्धिवरूपयुति, पूर्वदिग्भाग पूर्वदिग्भागम्, अरुणीचकार रञ्जयामास, पुन भयानकाजिभूमिदर्शनोपजातत्रासा इव भयानिकाया-भयजनिकाया, आजिभूमे-सग्रामभूमे, दर्शनेन, उपजात-उत्पन्न, त्रास-भय यात्रा तादृश्य इव, आशा-दिश, सुदूरम् अतिदूरम्, अपससुः अपसृता, रात्रौ निरन्तराथकारव्याप्तया दिश समीपस्था प्रतिभान्ति, दिवा लम्बकारसम्बन्धाभावाद् दूरवर्तिन्य इति वस्तुस्थिति । पुन दिङ्मुखस्रस्ततनुमिस्रविश्रान्तविरलतारका दिङ्मुखेभ्य-दिग्प्रभागेभ्य, स्रस्तानि-पतितानि, अपसृतानीति यावत्, तन्नि-कृतानि, यानि तमिन्नाणि-अन्धकारा, तेषु विधाता-दृतावस्थाना, विरला-वृत्तिपया, सान्तरा इत्यर्थं, तारका-नक्षत्राणि यस्या तादृशी, रजनिः रात्रि, तत्क्षणं तत्कालम्, शोकलम्बितालकलमद्राप्यजलला शोकेन-रिपुवृत्तराज्यपेदेन, लम्बितेषु-घस्तेषु, अरुकेषु-केतेषु, लम्बा-स्थिता, बाध्यजलला-अध्यजल्लणा यस्यास्तादृशी, द्रविडराजलक्ष्मीरिव द्रविडस्य-तदाख्यया विख्यात दक्षिणालदेशविशेषस्य, यो राजा तलक्ष्मीरिव, रराज प्रतिभाति स्म । पुन व्याजविजितसिंहलेन्द्रसुतपराभवरोपित इव व्याजेन-छन्देन, विजितस्य-पराजितस्य, सिंहलेन्द्रमनस्य-सिंहलेन्द्रीपत्न्युत्पन्नस्य, पराभवेन-दुःखेन, रा पन इव-रोपित इव, लोहितायमानचपुः रक्षीभूतशरीर, उष्णदीधितिः तस्य, पुरस्तात् अग्रे, उल्लास उल्लसति स्म, उदित

लोहितायमानपुरुष्पादीधितिः [श] । एवं च प्रवृत्ते प्रत्यूपसि विपक्षविजयाभिलाष इव विलीने तमसि, प्रसरति दिगन्तरेषु देवस्य प्रताप इव पातङ्गे महसि सहसैव प्रत्ययोधि सकलमपि तद्विरोधिसैन्यम् । आसावपि कुमारः प्रनष्टनिद्राविकारो 'वज्रायुध ! मा विपादं ब्रज, विश्रब्धमेहि, न तावत् प्रहरामि यावच्च त्वया न प्रहृतम्' इत्यविशदाक्षरं पूर्ववासनावशेन व्याहरन् सुचिरनिद्राविमर्दजडपुटोदरमुदमीलयदीक्षण-युगलम् । अवलोक्य च पुरः परिवेष्टितरथमरातिलोक्रमात्मानं च तदवस्थमुपजातगुरुविपादो लज्जया पुनर्मोहान्धकारमविक्षत् [प] ।

सेनापतिरपि तेन तस्यातर्कितेनासंभावनीयेनादृष्टपूर्वेण प्रत्युज्जीवनेन जनितविस्मयः प्रहर्षमन्दतार-केगानन्दजलविन्दुसेकादिव त्रिकसता नयनारविन्दद्वयेनोद्भासमानस्तत्कालमासादितमहालाभमिव प्राप्तसकल-कल्याणमिव समृद्धाखिलकाममिव फलिताशेषगुरुजनाशिपमिव कृतार्थमात्मानं मन्यमानो मुहूर्तं स्थित्वा तस्मिन् क्षणे भयतरलेक्षणस्य विपक्षकक्षीकृतस्वामिदर्शनविपण्णबुद्धेरन्धीभूतसकलदिशः कान्दिशोकस्य शत्रुलोक-

टिप्पणकम्—कान्दिशोक-भयद्रुत [स] ।

इत्यर्थे [श] । एवं च अनेन प्रकारेण च, प्रत्यूपसि प्रभाते, प्रवृत्ते प्रारब्धे, विपक्षविजयाभिलाष इव रिपु-पराजयमनोरथ इव, तमसि अन्धकारे, विलीने नष्टे सति । पुन देवस्य भवत, प्रताप इव प्रभाव इव, पातङ्गे पतङ्ग-सूर्ये, तस्मिन्धिति, महसि तेजसि, दिगन्तरेषु दिक्काभ्येषु, प्रसरति विल्लारगासादयति सति, सहसैव शीघ्रमेव, तद्विरोधिसैन्यं तद्विपक्षसैन्यम्, प्रत्ययोधि अज्ञानरीति । असी प्रकृत, कुमारोऽपि. दृषात्मजोऽपि, प्रनष्टनिद्राविकारः क्षीणनिद्रादोष सन्, जागरित सन्निति यावत्, वज्रायुध ! तत्सङ्गकसेनापते !, विपादं खेदम्, मा ब्रज न प्राप्नुहि । विश्रब्धं सविधास यथा स्यात् तथा, एहि आगच्छ । तावत् तावत्कालपर्यन्तम्, न प्रहरामि बाणप्रहारं करोमि, त्वया, यावत् यावत्कालपर्यन्तम्, न प्रहृतं प्रहारं कृत, इति इत्यम्, अविशदाक्षरम् अवि-शदानि-अव्यक्तानि, अक्षराणि यस्मिन्सादृश यथा स्यात् तथा, पूर्ववासनावशेन मूर्च्छांप्राक्कालिकसत्कारवशेन, व्याहरन् कथयन्, सुचिरनिद्राविमर्दजडपुटोदर सुचिरनिद्राया-चिरकालिकनिद्राया, विमर्देन व्यात्या, जड-निष्प-दम्, पुटयो-नेत्रपुटयो, उदरं-मध्य यस्य तादृशम्, ईक्षणयुगलं नेत्रद्वयम्, उदमीलयत् उन्मीलितवान् । च पुन, पुरः अग्रे, परिवेष्टितरथं परिवेष्टित-आक्रान्तो रथो येन, पक्षे यस्य तादृशम्, अरातिलोकं शत्रुजनम्, आत्मानं च स्व च, तदवस्थं शत्रुमध्यपतितम्, अवलोक्य दृष्ट्वा, उपजातगुरुविपादः उत्पन्नमहाविपाद, लज्जया लज्जावशेन, पुन मोहान्धकार मूर्च्छारूपान्धकारम्, अविक्षत् प्रविष्टवार, प्राप्तवानित्यर्थे [प] ॥

सेनापतिरपि प्रजायुषोऽपि, मुहूर्तं क्षणम्, स्थित्वा स्थिरो भूत्वा, तस्मिन् दुर्घटनामये, क्षणे, संमन्तात् सर्वैत, अभयप्रदानपटहं शत्रुसैनिकभयाभावशोतत्कवाद्यविशेषम्, शत्रुलोकस्य शत्रुजनस्य, आश्वसनार्थम् आश्वा-सनफलकम्, अदापयत् दापितवार, वादितवानित्यर्थे । कीदृशं तस्य वृत्तकारस्य, तेन अनुपदसुपवर्णितेन, अतर्कि-तेन आवस्मिन्नेन, असम्भावनीयेन सम्भावयितुमप्यशक्येन, अदृष्टपूर्वेण पूर्वं क्वचिददृष्टेन, प्रत्युज्जीवनेन पुनरु-ज्जीवनेन, जनितविस्मय उत्पन्नार्थं, पुन प्रहर्षमन्दतारकेण प्रहर्षेण-अतिहर्षेण, मन्दे तारके-कनीनिके यस्मिन्सादृशेन, तथा आनन्दजलविन्दुसेकादिव आनन्दजलविन्दुभिः सेचनार्थं, त्रिकसता विधासनासादयता, नयनारविन्दद्वयेन नयनहृत्कमलद्वयेन, उद्भासमानं प्रकाशमानं, पुन तत्कालं तत्क्षणम्, आसादितमहालाभमिव प्राप्तमहालाभमिव, पुन प्राप्तसकलकल्याणमिव आसादितशेषशुभमिव, पुन समृद्धाखिलकाममिव सम्पन्नसमस्वाभिलाषमिव पुन फलिताशेषगुरुजनाशिपमिव फलिता-सकलता यता, अशेषा-समस्वा, गुरुजनानां-श्रेष्ठलोकाणाम्, आशिपः शुभकामना यस्मिन्सादृशमिव, आत्मानं स्व, कृतार्थं विदार्थं मन्यमान । कीदृशस्य शत्रुलोकस्य ? भयतरलेक्षणस्य भयचञ्चलनप्रस्य, पुन विपक्षकक्षीकृतस्वामिदर्शनविपण्णबुद्धेः विपक्षेन-हरिवाहनसैन्यजनेन कक्षीकृतस्य-बद्धस्य, स्वामिनो दर्शना विपण्णा-विपादप्रस्ता बुद्धिर्यस्य तादृशस्य, पुन अन्धीभूतसकलदिशः अन्धीभूता-अन्धकारव्याप्ता,

स्वाश्वासनाय समन्तादभयप्रदानपटहमदापयत् [स] । तदीयसारग्रहणोद्यतं चात्मसैनिकलोकं न्यवारयत् । आसन्नसरिति निर्बर्तितज्ञानक्रियश्च दृश्या संगरसमाप्तप्राणेष्वो वान्धवेभ्यः प्रणयिभ्यश्च शोकदीर्घश्वासर-
लिततिलोदकं निनापाञ्जलिम्, आदिश्य चायुधप्रहारक्षतमर्मणामरातियोधानामौषधकर्मण्यात्प्रजनम्, अधिरूय
च ससंभ्रमाधोरणोपनीतं प्रधानजयवारणम्, आरोप्य पुरः प्रत्यप्रयशःसुधाधवलवपुपमभ्युदयमङ्गलकलशमिव
सिंहलाधिपसुतम्, आरब्धयुद्धकथालापवाचालेन प्रणयिना राजपुत्रलोकेनानुगम्यमानः शनैः शनैः शिविर-
मागमत् [ह] । क्रमेण चासाद्य निजभवनमुपपादितसमस्तत्कालोचितकरणीयो निर्बर्तितप्रत्यवसानादिकर्मणः
समरकेतोरभ्यन्तर एव स्थितिमकल्पयत् । अधिशायिततल्पस्य च परिचारक इव स्वयं व्रणपट्टवन्धनादिक्रिया-
मन्वतिष्ठत् । आप्तचिकित्सितप्रारब्धोपचारं च तमनतिचिरेणैव प्रगुणीभूतवपुषु प्रशस्तेऽहनि स्नातमुपनिमन्व्य
सादरममात्यैर्न्युभिः सुहृद्भिरपैश्च प्रधानपुरूपैः सहितमात्मगृहमानयत् [क्ष] । कृतभोजनोपचारं च तं

सकला विशो यस्य तादृशस्य, पुन कान्दिशीकस्य वा दिशं गच्छामीलाहेति कान्दिशीकस्य, भयपलायितस्यैव [स] ।
च पुन, तदीयसारग्रहणोद्यतं तदीयानो-तत्सम्बन्धिनाम्, साराणा-प्रधानवस्तूनाम्, ग्रहणाय, उद्यतम्-उत्सुकम्,
आत्मसैनिकलोकं स्वसैनिकजनम्, न्यवारयत् तद्ग्रहणाञ्जिवारितवान् । च पुन, आसन्नसरिति निकटनयाम्,
निर्बर्तितज्ञानक्रियः सम्पादितज्ञानात्मकक्रिय, संगरसमाप्तप्राणेषु सगरे-सप्राप्ते, समाप्ता-नष्टा, प्राणा येषां
तादृशेषु, वान्धवेभ्यः वन्धुजनेभ्य, च पुन, प्रणयिभ्यः प्रियजनेभ्य, शोकदीर्घश्वासरलिततिलोदकं
शोकेन-विशेषतु खेन, शीघ्रं य श्वास-सुखनासावायु, तेन तरलित-चञ्चलितम्, तिलोदकं-तिलमिश्रितजल यत्र तादृशम्,
निचापाञ्जलिं न्युतोद्देशेन निर्मिताञ्जलिम्, दत्त्वा । च पुन, आयुधप्रहारक्षतमर्मणाम् आयुधप्रहारेण-वाग्वाघातेन,
क्षतानि-व्रणितानि, मर्मणि-मर्मस्थलानि येषां तादृशानाम्, अरातियोधानां शत्रुभटानाम्, औषधकर्मणि चिकित्सकाद्यैः,
आप्तजनं विश्वस्वजनं शिष्टजनं वा, आदिश्य नियुज्य । च पुन, ससंभ्रमाधोरणोपनीतं ससम्भ्रमेण-सत्वरेण,
आधोरणेन हस्तपकेन, उपनीतम्-उपस्थापितम्, प्रधानजयवारणं प्रधानभूतं जयोपकरणहस्तिन जयोत्तरमारोहणीयगज
वा; आरुष्य । च पुन, अभ्युदयमङ्गलकलशमिव अभ्युदयाय-उन्नतये, यो मङ्गलमलश-मङ्गलार्थघट, तमिव-त
यथा पुरः स्थापयति तथैव, प्रत्यप्रयशःसुधाधवलवपुषु प्रत्यप्रमम्-अभिनव यद् यश, तद्रूपानि-मुधाभि-अमृतै,
धवल-स्वच्छम्, वपु-शरीरं यस्य तादृशम्, सिंहलाधिपसुत सिंहलद्वीपपुत्रमारम्, पुरः अग्ने, आरोप्य स्थापयित्वा,
उपवेश्यैव । आरब्धयुद्धकथालापवाचालेन आरब्धा-प्रारब्धा, या युद्धकथा-युद्धवार्ता, तदालापवाचालेन-तदा-
भावणमुखरेण, प्रणयिना ज्ञेहास्वदेन, राजपुत्रलोकेन राजपुत्रमारजनेन, अनुगम्यमानः अनुस्रियमाण, शनैः शनैः
मन्द मन्दम्, शिविर सैन्यसन्निवेशस्थानम्, आगमत् आगतवान् । [ह] । च पुन, क्रमेण क्रमिकगत्या, निजभवनं
सप्तपदात्, आसाद्य प्राप्य, उपपादितसमस्तत्कालोचितकरणीय, उपपादितानि-सम्पादितानि, रामस्नानि-
सुवर्णि, तत्कालोचितानि-तत्कालयोग्यानि, करणीयानि-कर्तव्यानि येन तादृश सन्, निर्बर्तितप्रत्यवसानादिकर्मणः
कृतभोजनारिचार्यस्य, समरकेतो. तत्सङ्कल्प उपमारस्य, अभ्यन्तर एव पार्श्वे एव, स्थितिम् अवस्थानम्, अकल्पयत्
अकरोत् । च पुन, अधिशायिततल्पस्य अधिशयितं-शयनार्थमधिष्ठितम्, तल्पं-शय्या येन तादृशस्य, तस्य उपमारस्य,
स्वयं स्वयमेव, परिचारक इव सेवक इव, व्रणपट्टवन्धनादिक्रियां प्रगणाम्-अध्यापकहृत्तररीक्षतानाम्, पट्टवन्ध-
नादिक्रिया-व्रणवेशोपदेशनारिचार्यम्, अन्वतिष्ठत् अनुष्ठितवान् । च पुन, आप्तचिकित्सितप्रारब्धोपचारम्
आप्तेन-विश्वलेन शिष्टेन वा, गत् चिकित्सित-चिकित्सनम्, तेन प्रारब्ध, उपचार-परिचर्या यस्य तादृशम्, अत एव
अनतिचिरेणैव अतिरीप्रमेव, प्रगुणीभूतवपुषु प्रवर्णीभूतवपुषु, प्रशस्ते शुभायुधे, अहनि दिने, स्नान हतस्नानम्,
तं वपुषुमारम्, उपनिमन्व्य सप्तमानमाहूय, आमात्यै. मन्त्रिभि, वन्धुभि. भ्रात्रादिभि, सुहृद्भिः मित्रै, अपरैः
अन्यैश्च, प्रधानपुरूपैः प्रधानजनै, सहितम्, सादरम् आदरपूर्वम्, आत्मगृहं स्वगृहम्, आनयत् आनीतवान्
[क्ष] । च पुन, कृतभोजनोपचारं हत, भोजनरूप उपचार-सेवा यस्य तादृशम्, तं वपुषुमारम्, वितीर्ण-

विदीर्णकुसुमविलेपनवसनालङ्कारमुपनीतविधिवस्त्रवाहनं प्रत्यर्पिताहवगृहीतनिःशेषकरितुण्डस्यन्दनं च विधाय विनोद्य च मुहूर्तमरतिच्छेदकारिभिः कथालापैरभिमुखो भूत्वा कृताञ्जलिवादीत्—'कुमार ! सकलजगदेकवीरस्य करदीकृताशेषसागरान्तरद्वीपभूपतेर्विपक्षव्यसनसङ्कटगतैर्महद्भिरपि भूमिपालैरेपेक्षणीयसाहाय्यकस्य चतुरुदधिविख्यातपार्थिवप्रथमसूनोः कथञ्चिद् विधिवशाद् गृह्यायातस्य परेण परिकल्पिताल्पवृत्तिरसद्विधो जनः किं ते प्रिय करोतु, केन वा कृतेनोपचारेण प्रीतिमधिगच्छतु । तथापि यद्यत्प्रह्वयुद्धिरस्मासु तदेतदङ्गीकुरु सततमादेशकारिणा समीपदेशस्थितेन मया प्रतिपन्नसकलपृथ्वीव्यापारभरनिराकुलो मदीयमाधिपत्यपदम्, अथ तुच्छमिति मन्दाभिलाषस्तदा स परिजन इतो गत्वा तदेव पित्रा प्रतिपादितमतिप्राज्यवैभवंमध्यास्त्र निजमेव यौवराज्यम्, मा च मन्यथा यथाहमेतेन निर्जित्य विहितानुग्रहः कथमिदं करोमि, कोऽहं तव पराजये, धृताधिष्यधन्वानमन्योऽपि किमस्ति जगति यस्तथा समरकर्मणा करोति विमुक्तम् । यत्तु मुखै-

कुसुमविलेपनवसनालङ्कार वितीर्णानि-सर्गवर्षानि, कुसुमानि-पुष्पाणि, विलेपनानि-चन्दनादिद्रव्याणि, वसनानि-वस्त्राणि, अलङ्कारा-आभूषणानि च यस्यै तादृशम्, पुन उपनीतविधिवस्त्रवाहनम् उपनीतानि-वपस्यापितानि-दत्तानीत्यर्थं, विविधानि-अनेकप्रकाराणि, वस्त्रानि वाहनानि च यस्यै तादृशम्, पुन प्रत्यर्पिताहवगृहीतनिःशेषकरि-तुण्डस्यन्दनं प्रत्यर्पिता-प्रत्यावर्तिता, आहवे-रणे, गृहीता आश्रीकृता, करिण-हस्तिन, तुण्डा-अधा, स्यन्दना-रथा यस्यै तादृशम्, विधाय कृत्वा, च पुन, मुहूर्तं क्षणम्, अरतिच्छेदकारिभिः पराजयकानिधिनानिभिः, कथा-लापैः वातालापैः, विनोद्य विनोदमनुभाव्य, अभिमुखः सम्मुखो भूत्वा, कृताञ्जलिः रक्षिताञ्जलि, अवादीत् उक्तवान्, सर्वत्र सेनापतिरिति शेष । किमित्याह-कुमार ! समरकेतो ! परेण अन्येन, परिकल्पिताल्पवृत्तिः परिकल्पिता-सम्पादिता, अल्पा-परिमिता, वृत्ति-जीविका यस्य तादृश, असद्विधः असाहको जन, ते तव, किं प्रियम् अभीष्टम्, करोतु सम्पादयतु, न किमपि कर्तुमर्हतीत्यर्थं । कीदृशस्य ते ? सकलजगदेकवीरस्य सकले-समले, जगति एकवीरस्य-अद्वितीयवीरस्य, पुन करदीकृताशेषसागरान्तरद्वीपभूपतेः करदीकृता-करदायकत्व-मापादिता, अधिकृता इति यावत्, अशेषा-समग्रा, सागरान्तरद्वीपाना-समुद्रमध्यवर्तिद्वीपानाम्, भूपतय-वृषपत्ये येन तादृशस्य, पुन विपक्षव्यसनसङ्कटगतैः विपक्षव्यसनै-शत्रुकुण्डु खै, यत् सङ्कट-दुःखस्थिति, तद्वैत-तत्प्राप्तं, महद्भिरपि श्रेष्ठैरपि समृद्धैरपीत्यर्थं, भूमिपालैः वृषैः, अपेक्षणीयसाहाय्यकस्य अपेक्षणीयम् आश्रयणीयम्, साहाय्यम्-उपकारो यस्य तादृशस्य, पुन चतुरुदधिविख्यातपार्थिवप्रथमसूनोः चतुर्णाम् उद्धृतीना-समुद्राणा समाहार चतु-द्वधिः, तत्र-तत्परीच्छिन्नभूगण्डल इत्यर्थं, विख्यात-प्रसिद्धो य पार्थिव-चन्द्रकेतु, तस्य प्रथमसूनो-ज्येष्ठपुत्रस्य, पुन 'विधिवशाद् दैवयोगात्, कथञ्चित् वेनापि प्रकारेण महता कष्टेनेत्यर्थं, गृह्यायातस्य महद्गतिविधितामापन्नस्य । वा अथवा, कृतेन विहितेन, केन उपचारेण सेवया, प्रीतिं प्रसादम्, अधिगच्छतु प्राप्नोतु । तथापि भवतिप्रयकरणा सम्भवेऽपि, अस्मासु अस्माद्विषये, यदि अनुग्रहचुद्धिः दद्यादिति, अस्तीति शेष, तत् तर्हि, सततं सर्वदा, आदेशकारिणा आज्ञासाधना, समीपदेशस्थितेन पार्थिवस्थितेन, मया ब्रजालुधेन, प्रतिपन्नसकलपृथ्वीव्यापार-भरनिराकुलः प्रतिपन्न-स्वीकृतो य, सकलाना-सममया, पृथ्व्या, व्यापारभर-शासनकार्यपातम्, तेनै निराकुल-स्वस्थ सन्, एतत् इदम्, मदीयं मत्सम्बन्धि, आधिपत्यपदं चतुरस्रेणाध्यक्षपदम्, अङ्गीकृत्य स्वीकृत । अथ यदि, तुच्छं तव पद न्यूनमिति हेतो, मन्दाभिलाषः मन्द-शिक्षित, अभिलोप-तत्कामना यस्य तादृश, त्वमसीति शेष, तदा तर्हि, सपरिजनः सपतिवार, इतः अस्मात् स्थानात्, गत्वा, पित्रा चन्द्रकेतुना, प्रतिपादितं दत्तम्, अतिप्राज्यवैभवं अतिप्राज्यम्-अत्यधिकम्, वैभवं-वनसम्पत्तिर्व्यसिलाहसम्, निज स्त्रीयम्, यौवराज्यमेव युवराजत्वपदमेव, अध्यास्त्रस्य अधितिष्ठ । च पुन, मा मन्यथा न मन्यस्व, यथा यत्, एतेन अनेन, निर्जित्य-पराजित्य, विहितानुग्रहः इतानुग्रहं, अहं कथं येन प्रकारेण, इदं यौवराज्यकार्यम्, करोमि सम्पादयामि । तव एणवीरस्य, पराजये पराजयकार्यं, अहं कः अतिविःकरत्वाल कोऽपीत्यर्थं । जगति लोके, अन्योऽपि मदन्योऽपि,

नृपतिभिः समं समकालमेव नीत्वा वश्यतामिहानीतोऽसि, स तु प्रभावोऽन्यस्य कस्यचित्, अथवा किंमुनेन दूरस्थोऽपि दृष्टमात्रेण येन प्रनष्टसकलचेष्टस्तदा समिति संजातोऽसि तदेव ते प्रकटमुपदर्शयामि' इत्युदीर्य तत्कालमादिष्टनिकटराजलोकदौकितमनेकमहाप्रभावमाणिक्यलक्षितमुद्रमङ्गुलीयकरजमप्रतो 'दर्शयन्' कुतः प्राप्तमेतत्' इति पृष्टश्च देवस्य शक्यवतारगमनात् प्रभृति पूर्ववृत्तं ज्वलनप्रभदेववृत्तान्तमखिलमपि राज-लक्ष्मीस्वस्थानगमनपर्यवसानं यथाश्रुतमकथयत् [३] ।

सोऽपि तच्छ्रुत्वा किंचिदुपशान्तचिन्तासंजरः शत्रुभुजवलोक्यसंभावनाकृतामवज्ञाबुद्धिमात्मनि श्लथामकरोत् । अत्रवीच—'दण्डाधिप ! यादमावर्जितोऽहममुना दूरविनिवारिताहङ्कारप्रवेशपेशलेन त्वदीय-सौजन्येन । सहशनिन्दाप्रशंसो मुनिरपि क ईदृशमात्मगुणापलापवद्दक्षमरातिपक्षोत्कर्षवर्णनामुखरमखिलराज-लोकसमक्षमुल्लपति, यादृक् त्वया सकलदिगन्तविश्रुतपराक्रमेण दक्षिणापथचक्रवर्तिना गदितम् । न केवल-मव्याहृतप्रसरया घाणसंहत्या महत्तयापि ते तिरस्कृतं भुयनमेतत् । कथमिव न प्रशस्यते स राजा देवराज-

अस्ति किम् ? नास्ति कोऽपीत्यर्थः, यः समरकर्मणा संग्रामोक्त्या, धृताधिज्यधन्वानं धृताकृष्टधन्वानम्, त्वां विमुखं पराष्टमम्, करोति उर्यात् । यत् तु यत् पुनः, मुख्यैः प्रबानैः, नृपतिभिः राजभिः, समं सह, समकालमेव एककालमेव, इह अत्र, वश्यतां पराधीनताम्, आनीतोऽसि प्रापितोऽसि, स तु अन्यस्य मदतिरिक्तस्य, कस्यचित् वस्तुनः, प्रभावः महिमा । अथवा अनेन केवलतत्प्रभावप्रतिपादनेन, किम् अलम्, दूरस्थोऽपि दूरे विद्यमानोऽपि, त्वमिति शेषः, दृष्टमात्रेण केवलमवलोकनेन, येन वस्तुना, तदा तस्मिन् काले, समिति युद्धे, प्रनष्टसकलचेष्टः विलीनाखिलचेष्टाशक्तिः, मूर्च्छित इत्यर्थः, संजातोऽसि सृष्टोऽसि, तदेव वस्तु, ते तुभ्यम्, प्रकटं स्फुटम्, उपदर्शयामि दृष्टिगोचरतामापादयामि । इत्युदीर्य इत्युक्त्वा, तत्कालं तद्व्यगम्, आदिष्टनिकटराजलोकदौकितम् आदिष्टेन-आज्ञतेन, निकटराजलोकेन-पार्श्ववर्तिनृपत्रनेन, दौकितम्-आनीतम्, अनेकमहाप्रभावमाणिक्यलक्षित-मुद्रम् अनेकानि यानि महाप्रभावाणि-परमप्रभावशालीनि, माणिक्यानि-रक्षिकोपाः, तैः खचित्-व्याप्त, मुद्रा-आकृति-विशेषो यस्य तादृशम्, अङ्गुलीयकरजम् अङ्गुल्यलङ्करणरत्नम्, अग्रतः अग्रे, अदर्शयत् दर्शितवान् । च पुनः, एतत् पुरोवर्ति अङ्गुलीयकरजम्, कुतः कस्मात्, प्राप्तं लब्धमिति पृष्टः जिज्ञासा शपितः, देवस्य भवत', शक्यवतार-गमनात् प्रभृति तदाख्यतीर्थगमनादारभ्य, राजलक्ष्मीस्वस्थानगमनपर्यवसानं राजलक्ष्म्या चैव स्वस्थानगमनं तत्पर्यन्तम्, पूर्ववृत्तं पूर्वनिष्पन्नम्, अखिलमपि अशेषमपि, ज्वलनप्रभदेववृत्तान्तं ज्वलनप्रभसंज्ञकदेवताचारम्, यथाश्रुतं श्रुतमनतिक्रम्य, अकथयत् कथितवान् [३] । सोऽपि वृष्टमापोऽपि, तद् उच्यते, धृत्वा, किञ्चि-दुपशान्तचिन्तासंजरः किञ्चिदुपशान्त-निश्चिन्तः, चिन्तारूपः संजरः-सन्तापो यस्य तादृशः, शत्रुभुजवलोक्य-सम्भावनाकृतां शत्रूणां-वैरिणाम्, भुजबलस्य-बाहुविक्रमस्य, य उत्कर्ष-प्रकर्षः, तत्सम्भावनाजगिताम्, आत्मनि स्वविषये, अवज्ञाबुद्धिम् तिरस्कारदृष्टिम्, श्लथां शिथिलाम्, अकरोत् कृतवान् । च पुनः, अत्रवीच उच्यते, किमित्याह-दण्डाधिप ! चतुरश्चेनाप्यक्ष ! अहम्, दूरनिवारिताहङ्कारप्रवेशपेशलेन दूरनिवारितेन, अहङ्कार-प्रवेशेन-अभिमानोदयेन, यद् पेशलं-मनोहरं तादृशेन, अमुना, त्वदीयसौजन्येन त्वलुजनतया, यादृक् अत्य-न्तम्, आवर्जितः आनमितः । सहशनिन्दाप्रशंसः सहस्यो-तुल्ये, निन्दा-प्रशंसे यस्य तादृशः, मुनिरपि क, ईदृशम् एवंविधम्, आत्मगुणापलापवद्दक्षम् आत्मगुणानां-स्वगुणानाम्, अपलापे-अपद्धवे, वद्धा-वृक्षा अन्तरीयपथादश्लो यस्मिन्नादृशम्, पुनः अरातिपक्षोत्कर्षवर्णनामुखरम् अरातिपक्षस्य-शत्रुपक्षस्य, य उत्कर्ष-प्रकर्षः, तद्वर्णना, मुखरं-वाचालं, यथा स्यात् तथेति सर्वं त्रियाविशेषगम्, अखिलराजलोकसमक्षं सकलवृषजसमाम्, उल्लपति आलपति, न कोऽपीत्यर्थः, यादृक् यथा, सकलदिगन्तविश्रुतपराक्रमेण अखिलदिगन्तप्रतिद्वेषपराक्रमशाठिना, पुनः दक्षिणापथचक्रवर्तिना दक्षिणदेशघमाजा, त्वया, गदितम् उच्यते । एतद् इदम्, भुयनं जगत्, केवलम्, अव्या-हृतप्रसरया अंशविरहितप्रचाराया, ते तर, घाणसंहत्या वायुगर्भेन, न तिरस्कृतम् अभिभूतम्, किन्तु तादृशया माहत्त-

प्रभृतिभिः, यस्य वेदमनि व्यवहरन्ति सद्यःकृतापकारे शत्रावपि वितीर्णप्राणसर्वस्वाः स्वमुजविक्रमोत्कीर्तना-
 यसरेऽपि परकीयसामर्थ्यसमर्थनपरास्त्वद्विधा राज्यचिन्तकाः प्रधानसचिवाः । सर्वमुचितमनुचितं च करणीयं
 मया त्वदीयवचनम्, केवलमिदानीं न वक्तव्योऽहमन्यत् किमपि, यदि च पक्षपातबुद्धिर्मयि ततः किमनया,
 कुरु कृतार्थं मे चक्षुः, तमेव दर्शय प्रीतिविस्तारितेक्षणवदनेन यच्चिणा त्रिदशसंसदि स्तुतगुणमसमसाहसा-
 वर्जितराजलक्ष्मीदर्शितप्रत्यक्षनिरूपविभ्रममपेतरजसं राजर्षिम्, उपजाततर्पोऽहमतितरं तदङ्घ्रियुगलावलोकने
 [अ] इति वदन्तं च तं प्रीतहृदयो दण्डाधिपः प्रत्यादीत्—‘कुमार ! यद्येवमद्यैव कुरु प्रस्थानम्’ इत्युदीर्य
 निरवद्येऽह्नि शिक्षयित्वा बहुप्रकारमनुचरीकृतप्रचुरपदातिचक्रेण कृत्वा मया सततकृतसेव्यं देवपादान्तिकमजीगमत् ।
 सोऽहमादाय तमुदग्रभूतं प्रस्थितः पथि वहन्नहरदः प्रयाणैरलघुभिर्विलङ्घितानेकनगरप्रामजनपदः क्रमेणास्या-

यापि महिन्नापि । स राजा देघराजप्रभृतिभिः इन्द्राभिः, कथमिव कसादिब, न प्रदास्यते स्वयते, प्रदास्यत
 एवेत्यर्थः । यस्य राज्ञः, वेदमनि एहे, त्वद्विधाः भवादद्याः, राज्यचिन्तकाः राज्यचिन्तनपराः, प्रधानसचिवाः
 मुख्यमन्त्रिणः, व्यवहरन्ति योग क्षेमौ निर्वहन्ति । कीदृशाः ? सद्यःकृतापकारे तत्क्षणविहितप्रिये, शत्रावपि रिपावपि,
 वितीर्णप्राणसर्वस्वाः वितीर्ण-समर्थितम्, प्राणरूपं सर्वस्वं-सर्वधनम्, सर्वधनेभ्योऽप्यतिप्रियाः प्राणा इत्यर्थः, यद्वा प्राणाः
 सर्वस्वं च वैक्लादृशाः पुनः स्वमुजविक्रमोत्कीर्तनायसरेऽपि निजवाहुवलवर्णवैलायामपि, परकीयसामर्थ्यसमर्थन-
 पूराः परस्व-शत्रोरिदं परकीयं तस्य, सामर्थ्यस-शक्तैः, समर्थने-श्यापने, पराः-प्रवीणाः । उचितं योग्यम्, अनुचितम्
 अयोग्यं च; सर्वं त्वदीयवचनं त्वत्सम्बन्धिकर्तव्यविदकदाक्यम्, मया, करणीयं कर्तव्यं पालनीयमिति यावत्, केवलं किन्तु,
 ब्रह्म, इदानीं सम्प्रति, अन्यत् अनुपदवद्यमणकार्यव्यतिरिक्तम्, किमपि कार्यं, न वक्तव्यः कर्तव्यत्वमेव न ज्ञापनीयः ।
 यदि, मयि महिपते, पक्षपातबुद्धिः उपकारदृष्टिः, वर्तत इति शेषः, तर्हि अनया निरुक्तवार्तया, अन्यथा इति पाठे तु
 वर्तता इति शेषः, तथा च अन्यथा वक्ष्यमाणकार्यान्वकार्यविषयिक्या वर्तता, किम् अलमिति शेषः । मे मम, चक्षुः,
 कृतार्थं सफलम्, कुरु सम्पादय, तम् वर्णितगुणम्, राजर्षिमेव मेघवाहनमेव, दर्शय दृष्टिगोचरतामापादय । कीदृशम् ?
 प्रीतिविस्तारितेक्षणवदनेन प्रीत्या-प्रेम्णा, विस्तारिते-विकासिते, ईक्षणे-नयने, बदनं-मुखं च येन तादृशेन, यच्चिणा
 इच्छेण, त्रिदशसंसदि देवसभायाम्, स्तुतगुणं प्रशंसितगुणम्; पुनः असमसाहसावर्जितराजलक्ष्मीदर्शित-
 प्रत्यक्षनिरूपविभ्रमम् असमेन-नास्ति समे-सदृशं यस्य तादृशेन, असाधारणेनेत्यर्थः, साहसेन-अशक्यकार्यकारित्वेन,
 आवाजितया-प्रसादितया, राजलक्ष्म्या-राजोपासलक्ष्मीदेव्या, दर्शितः-दृष्टिगोचरतामापादितः, प्रत्यक्षनिरूपण-प्रत्यक्षस्वप्नेः,
 विभ्रमः-विलासो यस्मै तादृशम्; पुनः अपेतरजसं विगलितकण्डुपम् । अहं तदङ्घ्रियुगलावलोकने तत्सादृश्यदर्शने,
 अतितराम्, अत्यन्तम्, उपजातहर्षः उत्पन्नमिलापः, अलमिति शेषः [अ] । इति इत्यम्, वदन्तं कथयन्तम्,
 तं लपन्तम्, प्रीतहृदयः प्रसन्नहृदयः, दण्डाधिपः चतुरङ्गसेनाध्यक्षः, बज्रायुध इति यावत्, प्रत्यावादीत् प्रत्युक्-
 थान् । किमिलाह-कुमार ! समरकेते !, यदि एवम् इत्यमभिलष्यति, तर्हि अद्यैव प्रस्थानं तत्पार्यप्रयाणं कुरु, इत्युदीर्य
 इत्युक्त्वा, निरवद्ये शत्राले, अहनि दिवसे, बहुप्रकारं बहवः प्रक्षारः प्रमेदा यस्मिन्सादृशं यथा स्वात् तथा, शिक्षयित्वा
 तपोभ्यकार्यक्रममुपदिश्य, अनुचरीकृतप्रचुरपदातिचक्रेण अनुचरीकृतम्-अनुगामितां नीतं सेवकतामापादितं वा, प्रसु-
 राणां-बहूनाम्, पदातीनां-पादगामिनाम्, चक्रं-समूहो येन तादृशेन, मया, सततकृतसेव्यं सततम्-अनवरतम्, इत्या सेवा
 यस्य तादृशम्, कृत्वा वैभिवैल्यः, समरकेतुमिति शेषः, देवपादान्तिकं देवस्य-भवतः, पादयोः पार्श्वम्, अजीगमत्
 मञ्जरा प्रेषितवान्, सेनापतिरिति शेषः । सः हृष्टिततदानयनभाः, अहं विजयवेगः, उद्वेगभूतं प्रकृष्टवेगम्, तं समर-
 प्लवम्, आदाय हृष्टित्वा, प्रस्थितः कृतप्रयाणः, पथि मार्गे, वहन्त्वं गमयन्, अहरदः प्रतिदिनम्, अलघुभिः
 क्षीयैः, प्रयाणैः शाराभिः, क्रमेण प्रयाणक्रमेण, विलङ्घितानेकनगरप्रामजनपदः विलङ्घितानि-अतिक्रान्तानि, अने-
 कानि-बहूनि, नगराणि—“पुण्यकियादिनिपुणैश्चातुर्वैश्वेर्जनेयुतम् । अनेकजातिवम्पदं नैवद्विग्लिप्यमनाकुलम् ॥ सर्वदेवतवम्पदं
 नगरं तदभिधीयते ।” इत्यमृतोत्कलक्षणानि, प्रामाः—“विप्राश्च विप्रमृत्वाय यत्र चैव बसन्ति हि । स तु ग्राम इति प्रोक्तः
 २९ विलक०

सनन्तरातीतायां विभावयांमिह नगर्यां प्रविष्टः । दृष्टं चाद्य पुण्योदयेन चिरकालाभिकाङ्क्षितदर्शनं चरण-
कमलद्वयं देवस्य, एतां च दिव्याङ्गुलीयकप्रभावावेदनप्रसङ्गागतामवनिपतिराकर्ण्य विजयवेगतो वज्रायुध-
समरकेतुसमरवार्तामास्थानवार्तिना नरपतिसमूहेन सहितः परं विस्मयमगच्छत् । अव्याजशौर्योर्वाजितश्च न
तथा लब्धविजये सुहृदि वज्रायुधे यथा विपक्षे समरकेतौ वबन्ध पक्षपातम् । तथाहि—अस्य चिन्तयन्-
चिन्तित्वात्मपरसैन्यगुरुलाघवां मनस्विताम्, विभावयन्नेकरथेन कृतमहारथसमूहमध्यप्रवेशं साहसिकताम्,
विचारयन् विधृतपौरुषप्रकर्षमरातिपरिभाषणेऽपरोपपत्तमालापविभ्रमम्, अवधारयन्ननादरनिरस्त्रीकृतनिखिल-
परचक्रनायकं सायकव्यापारमतिचिरमतिष्ठत् । अनुरागतरलितश्च तत्रैव गत्वा तं द्रष्टुमिव परिष्वङ्गुमिव
संभाषयितुमिवाभ्यर्चितुमिव स्वपदेऽभिपेक्षुमिव चेतसाभिलषितवान्, दर्शनोत्सुकश्च पुनर्योचत्—
'विजयवेग! कास्ते स सिंहलेखरसूनुः कदा च सोऽस्मान् द्रक्ष्यति ।' स जगाद—'देव! स शक्रावतारो-
द्यानसंनिधिरमणीये सरव्याः परिसरे निवेशितशिविरस्तिष्ठति । दर्शनं तु यदैव देवः प्रसीदति तदैव करोति ।'

शूद्राणां वास एव वा ॥" इत्यन्यत्रोक्तलक्षणाः, जनपदाः—देशाश्च येन तादृशः, अस्यां हृदि वर्तमानायाम्, अनन्तरा-
तीतायाम् अव्यवहितपूर्वव्यतीतायाम्, विभावयां रात्रौ, इह अस्यां, नगर्याम् अव्यव्यायाम्, प्रविष्टः कृतप्रवेशो-
ऽभूवम् । च पुनः, पुण्योदयेन सुकृतविपाकेन, चिरकालाभिकाङ्क्षितदर्शनं चिरकाल-शीर्षकालम्, अभि-
काङ्क्षितम्—अभिलषितम्, दर्शनं यस्य तादृशम्, देवस्य भवतः, चरणकमलद्वयं पादप्रयुगलम्, अद्य अस्मिन् दिने,
दृष्टं दृष्टिगोचरीकृतम् । अध्वनिपतिः मेघवाहनरूपतिः, दिव्याङ्गुलीयकप्रभावावेदनप्रसङ्गागतां दिव्यं—मनोहरम्,
यद् अङ्गुलीयकं—लक्ष्मीदेवीदत्तमङ्गुलिभूषणम्, तत्रप्रभावावबोधनप्रसङ्गेनोदिताम्, एताम् इमाम्, वज्रायुध-समरकेतु-
समरवार्तां तदुभयसंप्रामाख्याविक्रामम्, विजयवेगतः तदाख्यवज्रायुधप्रधानपुरुषात्, आकर्ण्यं श्रुत्वा, आस्थानवार्तिना
समावार्तिना, नरपतिसमूहेन राजगणेन, सहितः, परम् अत्यन्तम्, विस्मयम् आश्चर्यम्, अगच्छत् प्राप्तवान् । च
पुनः, अव्याजशौर्योर्वाजितः अव्याजेन—कपटहितेन, वास्तविकेनेत्यर्थः, शौर्येण—वीर्येण, आवर्जितः—आहादितः सन्,
लब्धविजये प्राप्तविजये, सुहृदि मित्रे, वज्रायुधे तदाख्यसेनापतौ, तथा तादृशम्, पक्षपातं प्रीतिम्, न वयन्ध
कृतवान्, यथा यादृशम्, विपक्षे शत्रावपि, समरकेतौ तदाख्यपटुमारः । शौर्येणुपदर्शयति—तथाहीति । अस्य समर-
केतोः, अचिन्तित्वात्मपरसैन्यगुरुलाघवाम् अचिन्तिते—अनालोचिते, आत्मपरसेनयोः—संसेन्य-शत्रुसेनयोः,
गुरुलाघवे—बलायुळे यथा तादृशीम्, मनस्वितां स्वामिमानिताम्, चिन्तयन् विचारयन्; पुनः एकरथेन एकैव रथेन,
कृतमहारथसमूहमध्यप्रवेशं कृतः, महारथानां—विशालरथानाम्, समूहस्य मध्ये प्रवेशो यथा तादृशीम्, साहसिक-
ताम् अतिदुष्करकरिताराम्, विभावयन् निरूपयन्; पुनः अरातिपरिभाषणेषु रिपुजनकर्मकाङ्क्षानविषयेषु, विधृत-
पौरुषप्रकर्षं विधृतः—व्यग्रप्रविधया आध्रितः, आविष्कृत इत्यर्थः, पौरुषप्रकर्षः—पराक्रमोत्कर्षो येन तादृशम्, पुनः अपरोप-
पत्तं रोपन्नयपारम्परहितम्, आलापविभ्रमम् आभाषणविलासम्, विचारयन् आलोचयन्; पुनः अनादरनिरस्त्री-
कृतनिखिलपरचक्रनायकम् अनादरेण—तिरस्कारेण, निरस्त्रीकृताः—अन्नशून्यतामापादिनाः, परचक्रस्य—शत्रुराष्ट्रस्य, नायका
येन तादृशम्, सायकव्यापारं बाणविशेषम्, अवधारयन् निधिन्यन्; अतिचिरम् अतिशीर्षकालम्, अतिष्ठत्
स्थितवान् । च पुनः, अनुरागतरलितः अनुरागेण—प्रीत्या, तरलितः—बचलतापन्नः, तत्रैव यत्र समरकेतुरासीत् तस्मि-
न्नेव स्थाने, गत्वा, तं समरकेतुम्, द्रष्टुमिव निरीक्षितुमिव, पुनः परिष्वङ्गुमिव आलिङ्गितुमिव, पुनः सम्भाषयितुमिव
आलापयितुमिव, पुनः अभ्यर्चितुमिव अभिपूजयितुमिव, स्वपदे स्वाधिष्ठितगुण्यासने, अभिपेक्षुमिव अभिपेक्षं कर्तुमिव,
चेतसा हृदयेन, अभिलषितवान् अभिलषयति स्म । च पुनः, दर्शनोत्सुकः दर्शनार्थमुत्सुकितः सन्, पुनः भूयोऽपि,
अयोचत् उच्यवान्, विजयवेग ! भो विजयवेग !, सः त्वयेदानीतः, सिंहलेखरसूनुः सिंहलद्वीपरूपश्मारः, क्व इत्र
स्थाने, कास्ते तिष्ठति, कदा कस्मिन् काले, सः नृपइमारः, अस्मान्, द्रक्ष्यति दृष्टिगोचरीकरीष्यति । सः विजयवेगः,
जगाद प्रसूचवान् । किमिहाह—देव ! एतन् । शक्रावतारोद्यानसंनिधिरमणीये शक्रावतारस्य—तदाख्यतीर्थविशेषस्य,
यदुद्यानम्—आरामः, तस्यभिषिना—सत्सामीप्येन, रमणीये—मनोहरे, सरव्याः घटयुगाः, परिसरे—शान्ते, हृदयदेव

तच्छ्रुत्वा नरपतिरासन्नवर्तिनमत्युदावेपं साकारवपुमभ्यर्हितमशेषस्यापि परिग्रहस्य महत्सु कार्येषु व्यापार-
णीयं हरदासनामानं महाप्रतीहारमाकारणाय तत्क्षणमेव तस्य प्राहिणोत् । स गत्वा सपरिवारस्तदावासे
कृतसमुचितोपचारो बहुप्रकारोपवर्णितनरेन्द्रानुरागनिर्वृतं कृताञ्जलिपुटस्तं राजकुलमानिनाय, प्रावेशयच्च दर्शित-
प्रश्रयातिरेकोऽभ्यन्तरम् [आ] । प्रविष्टं च तं धृतविदग्धोऽञ्जलयेपकतिपयाप्तपदातिपरिवृतम्, आलोक-
नोपजातसंक्षोभसरभसापसृतेन द्वारवर्तिना राजलोकान् दीयमानमार्गम्, अग्रयायिना विनयपेशालालापेन
दौवारिकजनेनागम्यमानम्, आत्मप्रतिविम्बकैरिव समानरूपैः समानवयोभिः समानवसनालङ्कारधारिभि-
रव्यभिचारिभिः प्रधानराजपुत्रैः परिवृतम्, उपान्तप्ररूढकल्पपादपविटपमिव नयपारिजातपोतम्, दिगन्तर-
व्यापिना कुचलयदलद्रयामलेन स्वदेहप्रभासंतानेन तिरोहितसर्वाकारम्, अम्युराशिजलमध्यवर्तिनं मैनाकमिव
विभाव्यमानम्, अनवरतमुन्निपता निसर्गस्त्रिग्येन कर्णपूरमौक्तिकरुस्तवकेन कृत्तिकापुञ्जेनेय कुमारशब्द-

द्वयर्षः, निवेशितशिविरः रचितसैन्यावासः, तिष्ठति वर्तते । देवः भवान्, यदैव यस्मिन्नेव काले, प्रसीदति वर्तमान-
समीपे भविष्यति, प्रसन्नो भवेत्, तदैव तस्मिन्नेव काले, दर्शनं करोति कुर्यात् । तत् तदुक्तम्, श्रुत्वा धयणगोचरीकृत्य,
नरपतिः मेषवाहनः, तत्क्षणमेव तत्कालमेव, तस्य वृषभमारस्य, आभरणाय-आङ्गनाय, हरदासनामानं सत्संज्ञम्,
महाप्रतीहारं प्रधानद्वारपालम्, प्राहिणोत् प्रेषितवान् । कीदृशम्? आसन्नवर्तिनं पार्श्ववर्तिनम्, पुनः अत्युदारवेपम्
अत्युच्चलयेपम्; पुनः साकारवपुषम् आकारेण-मनोहरावयवसंस्थानेन रहितम्, वपुः-शरीरं यस्य तादृशम्, शरीरे
साकारवस्य नियतवेनाश्रोपादानसामर्थ्यादाकारपदस्य शुन्दराशरपरत्वं बोध्यम्; पुनः अशेषस्यापि सनप्रत्यापि, परिग्रहस्य
परिजनस्य, अभ्यर्हितं माननीयम्; पुनः महत्सु असाधारणेषु, कार्येषु, व्यापारणीयं नियोज्यम् । स हरदासः,
संपरिवारः परिजनसहितः, तदावासे उपभूतावासे, गत्वा उपस्थाय, कृतसमुचितोपचारः कृतः-अनुष्ठितः,
उमुचितः-योग्यः, उपचारः-सेवा येन तादृशः सत्, बहुप्रकारोपवर्णितनरेन्द्रानुरागनिर्वृतं बहुभिः प्रसरीः
उपवर्णितेन-व्याख्यातेन, नरेन्द्रस्य-मेषवाहनवृषभेः, अनुरागेण-प्रेम्णा, निर्वृतं-प्रसन्नम्, तं वृषभमारम्, कृताञ्जलिपुटः
रचितञ्जलिपुटः, राजकुलं मेषवाहनराजधानीम्, तत्पार्श्वमित्यर्थः, आनिनाय आनीतवान् । च पुनः, दर्शितप्रश्रया-
तिरेकः प्रश्रितप्रेमातिरेकः, अभ्यन्तरं राजगृहमभ्यन्तरम्, प्रावेशयत् प्रवेशितवान् [आ] । प्रविष्टं कृगभ्यन्तरप्रवे-
पम्, तं प्रकृतम्, समरकेतुं तन्नामत्रं वृषभमारम्, क्षितिपतिः मेषवाहनो वपुः, अद्राक्षीत् दृष्टवान् । कीदृशम्? भूत-
विदग्धोऽञ्जलयेपकतिपयाप्तपदातिपरिवृतं भूतः-परिहितः, विदग्धः-मनोहरः, उच्चलः-निर्मलध, वेपो येष्वारक्षोः,
कतिपयैः-परिगणितैः, आसैः विध्वंसैः, पदातिभिः-पद्गामिभिः, परिवृतं-परिवेष्टितम्; पुनः आलोकनोपजात-
संक्षोभसरभसापसृतेन आलोकनेन-समरकेतोरालोकनेन, उच्यते-उत्तरः, यः संयोगः-सम्प्रमयेन सारभगापसृतेन
सरभवं-सत्वरम्, अपसृतेन-वृषभपसृतेन, द्वारवर्तिना द्वारदेशस्थेन, राजलोकान् वृषभेन, दीयमानमार्गं दीयमानः-
रिच्छीक्रियमाणो मार्गं यस्य तादृशम्; पुनः अग्रयायिना अग्रयायिना, विनयपेशालालापेन विनयेन-नम्रतया, पेशलः-
रमणीयः, आलापः-आभाषणं यस्य तादृशेन, दौवारिकजनेन द्वापालजनेन, आगम्यमानं मेषवाहनपार्श्वमानीयमानम्,
अनुगम्यमानमिति पाठे अनुश्रियमाणम्; पुनः आत्मप्रतिविम्बकैरिव सप्रतिविम्बकैरिव, समानरूपैः तुल्यासैः,
समानवयोभिः तुल्यासैः, समानवसनालङ्कारधारिभिः तुल्यासैः-लङ्कारधारिभिः, व्यप्यभिचारिभिः नियत-
छद्धारिभिः, प्रधानराजपुत्रैः मुख्यवृषभमारैः, परिवृतं परिवेष्टितम्; पुनः उपान्तप्ररूढकल्पपादपविटपम्
उपान्ते-निष्ठे, प्ररूढा-उत्पन्नाः, कल्पपादस्य-करपर्याप्तस्य, विटपाः-शाखा यस्य तादृशम्, नयपारिजातपोतमिव नव-
नवीनम्, पारिजातस्य-तदाप्यदेवतरोः, पोतं-विद्युमिव, शालपारिजातमित्येवञ्च, अत्र राजपुत्राणां कल्पवृक्षशाखात्वेन समर-
केतोरालोकारिजातवेणोपदेशो बोध्या; पुनः स्वदेहप्रभासंतानेन लक्ष्मीरूपमित्येवञ्च, तिरोहितसर्वाकारं तिरोहित-
वर्णवदम्, कीदृशेन! दिगन्तरव्यापिना विष्वप्यव्यापिना, पुनः कुचलयदलद्रयामलेन वपुःपदपत्रा इत्येवञ्च,
पुनः अम्युराशिजलमध्यवर्तिनम् अम्युरा-जलानाम्, शशिः-समुद्रः, तस्यैव मध्यवर्तिनम्, मैनाकमिव तदाव्य-
वर्तिनम्, विभाव्यमानं प्रतीयमानम्; पुनः अनवरतं निरन्तरम्, उन्निपता उन्नमिता, निसर्गस्त्रिग्येन सागादि-

विप्रलब्धेन कृतमुखालोकम्, हरादृहासद्युतिहासिना दूरमुल्लसितेन हारप्रभावलयेन वक्षःस्थलनिवासिन्याः श्रियः
क्षीरोदमिव दर्शयन्तम्, अतिवहलकेयूरपद्मारागांशुरजितैश्चिरप्ररूढैरपि सरसैरिवारिशस्त्रप्रहारैः श्युपटितोर-
स्थलेम्, तरुणतामरसताम्रतलस्य सविलासं प्रेहृतः पाणियुगलस्य विसर्पन्तीभिर्धवलनखदीधितिभिरम्बुधारा-
भिरिव सावष्टम्भचरणपातभरपीडितामुक्षन्तं क्षिति क्षितिपतिः समरकेतुमद्राक्षीत् [३] । दृष्ट्वा च संसुख-
चलितघदनो वारंवारमादरप्रणिहितप्रसादाद्द्रष्टृष्टिरासन्नसर्पिणा महाप्रतीहारेण कारितप्रणाममादरप्रणतिलम्-
कुट्टिमोपहारकुसुमकिञ्चलकारीकृतशिरोरुहमेहेहीति दूरादेवाह्वयत् । उपसृत्य चरणान्तिके भूयः कृतप्रणामं च
प्रेम्णातिदूरं प्रसारिताभ्यां भुजाभ्यामाकृष्याङ्कमारोपयन् । आश्रित्यमुक्तं च तं विनयादनादृतसंसंभ्रमाधिकृत-
दौकित्यविकटवेत्रासनमासन्नोपविष्टमुन्नमितपक्ष्मणा निश्चलनिश्चलदक्ष्येण चक्षुषा निरीक्ष्य साचीकृतशिरोधरः

केदारपदेन स्वभावतो मन्त्रेण वा, कर्णपूरमौक्तिकस्तवकेन कर्णभरणभूतमौक्तिकगुच्छेन, कृतमुखालोकं कृतः,
मुखस्य, आलोकः-प्रकाशो यस्य तादृशम्, केनेव ? कुमारशब्दविप्रलब्धेन कुमारशब्देन-“पाण्मातुरः शक्तिधरः कुमारः
श्रीधराणः” इत्यादिकोशेषु कार्तिकेयपर्यायतया पठितेन समरकेतुबोधकेन शब्देन, विप्रलब्धेन-स्वपुनप्रत्यायनेन प्रतारितेन,
कृत्तिकापुञ्जेनेव पुत्रवात्सल्यादागतेन कार्तिकेयमातृभूतकृत्तिकाश्वयत्पारागमेनेव, पुनः हरादृहासद्युतिहासिना हरस्य-
शिवस्य, योऽदृहासः-महाहासः, तवीयद्युतिहासिना-तवीयनाग्नितिरस्कारिणा, पुनः दूरमुल्लसितेन दूरं यावदुल्लासितेन, हार-
प्रभावलयेन हारद्युतिमण्डलेन, वक्षःस्थलनिवासिन्याः उपास्यतया हृदयदेशवर्तिन्याः, श्रियः लक्ष्म्याः, क्षीरोदमिव
क्षीरसागरमिव, दर्शयन्तं दर्शनेन प्रत्याययन्तम् ; पुनः अतिवहलकेयूरपद्मारागांशुरजितैः अतिवहलैः-अतिप्रचुरैः, केयूर-
पद्मारागांशुभिः-केयूरस्य-बाहुभूषणस्य, यः पद्मराग-तदाख्यपरकमणिविशेषः, तस्य अशुभिः-भिरणैः रजितैः, रक्तताम्रापादितैः,
अतः चिरप्ररूढैरपि चिरकालोपजातरपि, शुष्कैरपीत्यर्थः, सरसैरिव आदरैव, अरिशस्त्रप्रहारैः शत्रुशस्त्रपातैः, श्युपु-
टितोरःस्थलं श्युपुटितं-निगोचतीकृतम्, उरःस्थलं-वक्षःस्थलं यस्य तादृशम्, पुनः तरुणतामरसताम्रतलस्य तल्लय-
परिणतम्, यत् तामरसं-रक्तपद्मम्, तद्वत् ताम्रं-रक्तं, तल्लं-चपेटं यस्य तादृशम्, सविलासं विलासपूर्वकं यथा स्वात् तथा,
प्रेहृतः प्रचलतः, पाणियुगलस्य हस्तद्वयस्य, विसर्पन्तीभिः प्रसस्तीभिः, धवलनखदीधितिभिः स्वच्छनख-
किरणैः, अम्बुधाराभिरिव जलधाराभिरिव, सावष्टम्भचरणपातभरपीडितां सावष्टम्भस्य-साम्भ्रमणस्य, चरण-
पातस्य-पादारोपणस्य, मरेण-भारेण, पीडिता-व्यथिताम्, क्षितिं पृथ्वीम्, उक्षन्तं शिख्यन्तम्, सेचनेन तत्पीडामपनयन्त-
मित्यर्थः [३] । च पुनः, दृष्ट्वा तं दृष्टियोचरीकृत्य, सम्मुल्लसिततयदनः तदभिमुखीभूतमुखः, वारंवारम् असकृत्,
आदरप्रणितिप्रसादाद्द्रष्टृष्टिः आदरेण-श्रीत्या, प्रणिहिता-समारोपिता, प्रसादाद्-प्रसादेन-प्रसन्नतया, आर्दा-सरसा,
दृष्टियेन तादृशं, आसन्नसर्पिणा पार्श्वगामिना, महाप्रतीहारेण प्रयानद्वारपालेन, कारितप्रणामं कारितनमस्कारम्,
पुनः आदरप्रणतिलम्कुट्टिमोपहारकुसुमकिञ्चलकारीकृतशिरोरुहम् आदरेण या प्रणतिः, तथा लभैः-सम्पत्कैः,
कुट्टिमस्य-मनियद्वप्रदेशस्य, उपहारभूतानां-प्राद्युतभूतानाम्, कुसुमानां-पुष्पानाम्, किञ्चलैः-केसरैः, शारीकृता-चित्रिताः,
शिरोरुहाः-वेशा यस्य तादृशम्, समरकेतुमिति शेषः, एहि एहि आगच्छ आगच्छेति, दूरादेव इत एव, आह्वयत्
आह्वयवान् । च पुनः, चरणान्तिके चरणसमीपे, उपसृत्य आगत्य, भूयः पुनः, कृतप्रणामं कृतनमस्कारम्, तमिति
शेषः, प्रेम्णा सेवेन, अतिदूरम् अत्यन्तदूरपर्यन्तम्, प्रसारिताभ्यां विसारिताभ्याम्, भुजाभ्यां-बाहुभ्याम्, आकृष्य
रहीत्या, अङ्कं कोर्यम्, आरोपितवान् तत्र स्थापितवान्, च पुनः, आश्रित्यमुक्तं पूर्वमाश्रित्यम्-आश्रित्यम्, पथान्मुक्तं
स्वप्नम्, विनयात् नम्रभावात्, अनादृतससम्भ्रमाधिकृतदौकित्यविकटवेत्रासनम् अनादृतं-तिरस्त्रत्वं स्वप्नमिति
यावत्, ससम्भ्रमं-सत्वरम्, अधिष्टेन-नियुक्तजनेन, वंक्षितम्-आनीतम्, विहृतं-विशालम्, वेत्रासनं-वेप्ररचितमुष्पासनं
येन तादृशम् ; आसन्नोपविष्टं पार्श्वोपविष्टम्, तं समरकेतुम्, उन्नमितपक्ष्मणा उन्नमितम्-उद्धृतम्, पक्ष्म-नयनो-
परितनपेमराजिर्जस्य तादृशेन, उन्मीष्टितेनेत्यर्थः, निश्चलनिश्चलदक्ष्येण निश्चलं-निर्ममेपं यथा स्वात् तथा, निषर्द-
निष्परिमना निष्पन्नम्, लक्ष्यं-दृश्यं येन तादृशेन, चक्षुषा नयेण, निरीक्ष्य अवलोक्य, साचीकृतशिरोधरः

सुचिरमीपत्सितः समभापत—वत्स! स्वागतं ते, साधुकृतं यद्वागतोऽसि, अनेन तव निसर्गसुन्दरेण
 हृष्टमात्रेण देहाकारेण पुरुषकारेण च्युतेन श्रोत्रमानन्दितं मे किमपि नेत्रयुग्मम्, घन्यस्त्वमेको जगति
 यस्मादुपजातमात्मनः पराजयं विजयमिव सभासु शंसति प्रीतिविकसिताक्षो विपश्चलोकः, लोकमुपजनयता
 भवन्तमस्लोकसञ्चितसुकृतसंभारेण धारितो धुरि सनस्तानां पुत्रिणामात्मा महात्मना सिंहलेश्वरेण, तेजस्वि-
 संगमेपु स्फुरदधिकौजसा सहजमार्दवगुणोपेतेन स्थिरप्रकृतिना त्वयैकेन भूषितं पुरुपरत्नेन परुपतरत्नैर्बहुभिरपि
 पापाणरत्नैः परिष्कृताय प्रायो न मे गृहं स्पृहयत्यय सिंहलद्वीपाय, सर्वथा कृतार्थोऽहम्, अद्य फलितो मे
 दक्षिणापथविजयः, अद्य श्लाघनीयतां गतमिदं राज्यम्, अद्याधिगतपरिपूर्णशोभेयमुपजाता सभा, शिरद्वेद-
 साहसदर्शनादधिकपरितुष्टया दिव्याङ्गुलीयकार्पणव्यपदेशेन देशान्तरादानीय दत्तोऽसि मे द्वितीयस्त्वमात्मजो
 राजलक्ष्म्या । सामान्यममुना कुमारेण सह तवेदं राज्यमास्त्व यदृच्छया भावितभूरिनिर्घृतिः [ई] ।
 मनसि मा स्म मंस्थाः—यथाहमानीतः परैरिति, न कश्चिदप्यत्र परः, सर्वोऽप्येव तव पर्वतस्येव मैनाकस्य

याचीकृता-तिर्यक्कृता, शिरोधरा ग्रीवा यस्य तादृशः, सुचिरम् अतिदीर्घकालम्, ईपत्सितः ईपदत्तितः, समभापित
 आलपितवान् । किमिहाह-वत्स! भोः इमार! , ते तव, स्वागतं-शोभनमागमनम्, अत्र मत्स्येव, यदागतोऽसि
 यदागमनं कृतम्, तत्र साधु समीचीनं कृतम् । निसर्गसुन्दरेण स्वभावमनोदरेण, अनेन पुरोवर्तिना, तव देहाकारेण
 शरीराङ्गसन्निवेशेन, हृष्टमात्रेण दृष्टिगोचरीभूतमानेन, मे मम, नेत्रयुग्मं नयनद्वयम्, किमपि अनियेचनीयप्रकारम्,
 आनन्दितम् आनन्दमनुभावितम्, केन किमिव? श्रुतेन भवणगोचरीकृतेन, पुरुषकारेण पराक्रमेण, थोत्रमिव
 प्रयगेन्द्रियमिव । जगति लोके, एकः अद्वितीयः, त्वं, घन्यः श्लाघ्यः, वतैषे इति शेषः, यस्मात् त्वतः, उपजातम्
 उत्पन्नम्, आत्मनः स्वस्य, पराजयं विजयमिव, प्रीतिविकसिताक्षः प्रेमप्रकृतितनेत्रः, विपश्चलोकः रिपुजनः, सभासु
 जनतासु, शंसति कथयति, श्लपत इत्यर्थः । भवन्तं त्वद्रूपम्, लोकम् अपत्यम्, उपजनयता उत्पादयता, अत एव
 अस्लोकसञ्चितसुकृतसंभारेण अस्लोकः-अनल्पः, सञ्चितः-संगृहीतः, सुकृतसंभारः-पुण्याशिक्षेन तादृशेन,
 महात्मना पूज्यात्मना, सिंहलेश्वरेण सिंहलद्वीपवृषेण चन्द्रकेतुना, समस्तानां सकलानाम्, पुत्रिणां-पुत्रवताम्, धुरि
 भ्रमे, आत्मा स्वः, धारितः स्थापितः, पुत्रवतां प्रथमो जात इत्यर्थः । तेजस्विस्त्वमेव पराक्रमिणेषु, स्फुरदधि-
 कौजसा प्रभाशमानप्रचुरपराक्रमेण, सहजमार्दवगुणोपेतेन स्वाभाविकमुदुत्वगुणशालिना, स्थिरप्रकृतिना प्रष्टया स्थिरेण,
 स्वया त्वद्रूपेण, एकेन अद्वितीयेन, पुरुपरत्नेन पुरुषाणां मध्ये रत्नरूपेण, भूषितम् अलङ्कृतम्, मे मम, गृहम्,
 परुपतरत्नैः परयाभि-बन्धोराभि च तानि, तरत्नानि च तेः, बहुभिरपि प्रचुरैरपि, पापाणरत्नैः प्रस्तरत्नैः, परिष्कृताय
 विभूषिताय, सिंहलद्वीपाय सिंहलाङ्गुलीयकार्पणव्यपदेशेन, अद्य अस्मिन् दिने, न स्पृहयति स्मृशं करोति, प्रलुप्त, विरक्ते-
 वीत्यर्थः । अहं सर्वथा सर्वप्रकारेण, कृतार्थः सिद्धार्थः, अस्मीति शेषः । अद्य अस्मिन् दिने, अहं भवद्विभूषितम्, राज्यं
 श्लाघनीयतां प्रशंसनीयताम्, गतं प्राप्तम्, अद्य अस्मिन् दिने, मे मम, दक्षिणापथविजयः दक्षिणापथस्य-
 षडक्षयवन्तिनयरीमतिक्रम्य दक्षिणदिग्बर्हिदेशविशेषस्य विजयः, एकलः-भवाद्यद्यस्यैवा सकलतां गतः । अद्य अस्मिन् दिने,
 इयं प्रसन्नता, सभा राजपरिवत्, अधिगतपरिपूर्णशोभा प्राप्तानिर्दिशयशोन्दीर्घा, उपजाता सम्पन्ना । शिरद्वेद-
 साहसदर्शनात् स्वामिः-कृशनाकारतरताऽबलोरुनात्, अधिकपरितुष्टया अतिघनशुभ्या, राजलक्ष्म्या रगोपास-
 ष्यनीयेया, दिव्याङ्गुलीयकार्पणव्यपदेशेन मनोहराङ्गुलीयकश्चित्कण्ठ्यात्, देशान्तरात् अन्यदेशात्, सिंहलद्वीपा-
 दित्यर्थः, आनीय आहृत्य, द्वितीयः इतिवाहनान्वयः, मे मम, आत्मजः पुत्रः, तं दत्तोऽसि समर्पितोऽसि । समुना
 हरिवाहनेन कुमारेण सह तव इदं राज्यं, सामान्यं दुस्वम्, यदृच्छया यथेच्छम्, भावितभूरिनिर्घृतिः अनुभूतापि-
 गुणः परः, आस्त्व उपपिच [ई] । मनसि स्वद्वि, मा स्म मंस्थाः न मन्यताम्, यथा यत्, अहं, परैः शत्रुभिः,
 अन्यैर्वा, आनीतः कदावाह्योपस्थापित इति । अद्य अस्मिन् दिने, यथा यत्, अहं, परैः शत्रुभिः, अन्यैर्वा, न
 नोदधि, अपि स्वात्नीय एवेत्यर्थः । मैनाकस्य, तरापत्यस्य, पर्वतस्येव पर्वतविद्येयस्य, तव समरत्नैः, अद्य अस्मिन् दिने,

पर्यन्तवर्ती सपक्षो भूभृतां वर्गः । स्वर्गोद्यानवनलेखाचारुकेचैव दूरे तिलकतालचम्पकैलालवद्गुणागवहुला दक्षिणार्णवोपकण्ठवनराजिः, अपरस्तु सर्वः सनीडः क्रीडोपकरणग्रामः, सर्वथा कुरु स्थिरमवस्थानाय चेतः, यच्चिन्तयसि तत्कृत्स्नमपि तवाचिरेण संपत्स्यते समीहितमिह' [उ] । इत्युक्त्वान्यतो विवर्तितमुत्तः पादपीठान्तिकोपविष्टमनवरतसंचारितस्नेहार्द्रलोचनं समरकेतुवदने हरिवाहनमवादीत्—'वत्स ! एष समरकेतुर्गुणैः समधिकं समं चात्मबन्धुवर्गे प्रधांनपुरुषमपदयता मया तवैव सहचरः परिकल्पितः, अस्य कल्पायुषो दर्पणसेव सद्गुत्तस्य फलङ्करहितात्मनो मत्पुरस्कृतस्य सर्वकालमभिमुखेन भवितव्यम्, सुविदितदण्डनीतेः सौविदहस्येव निजपरिग्रहः सततमायत्ततां नेयः, भोगसुखसाधनैकहेतोः सुकृतकर्मण इव दानादिक्रियाभिः कर्तव्यमजस्र-सुपद्वंद्वणम्, सुश्लिष्टपरिवारस्य तरवारैरिव निशास्त्रपि स्वसंनिधौ विधेयमवस्थानम् [ऊ] । अन्वहं चायमा-

टिप्पनकम्—सपक्षः—सपिच्छः, सर्वांश्र, भूभृतां गिरीणां राज्ञां च [उ] । सद्गुत्तस्य शोमनवर्तुलस्य, अन्यत्र शोमनशीलस्य । फलङ्करहितात्मनः मलयकस्वरूपस्य, दोषत्यक्तजीवस्य च । सुविदितदण्डनीतेः एकत्र सुदुज्ञातवेधनयनस्य, अन्यत्र सुविज्ञाता दण्डनीतिनाम-राजविद्या येन तस्य । भोगसुखसाधनैकहेतोः विषयसुख-सिद्धाद्वितीयकारणस्य, उभयत्र तुल्यम्, दानादिक्रियाभिः आहारादिदानशीलादिकरणैः; अन्यत्र प्रामादिदानसम्मानादिक्रियाभिः । सुश्लिष्टपरिवारस्य सुसम्बन्धकोशलस्य, अन्यत्र सुसंयुक्तपरिच्छदस्य [ऊ] ।

सर्वोऽपि समलोऽपि, भूभृतां राज्ञाम्, पक्षे पर्वतानाम्, वर्गः समूहः, पर्यन्तवर्ती समीपवर्ती, सपक्षः सुहृत्, पक्षे पक्षेण-पतत्रेण, सहितः । एका अद्वितीया, दक्षिणार्णवोपकण्ठवनराजिरेव दक्षिणसागरसन्निकृष्टक्रीडवनपङ्क्तिरेव, दूरे वर्तत इति शेषः, कीदृशी ! स्वर्गोद्यानवनलेखाचारुः स्वर्गस्य-देवपुर्याः, यत् उद्यानम्-क्रीडाभाननम्, तद्रूपाणां-वनानाम्, या लेखा-पङ्क्तिः, तद्दत्त चारुः-रमणीया, पुनः तिलकतालचम्पकैलालवद्गुणागवहुला तिलकादिपुष्पागन्तइक्ष-विशेषैः, बहुला-प्रसूरा पूर्णैः। अपरस्तु, सर्वैः समस्तः, क्रीडोपकरणग्रामः क्रीडासामग्री, सनीडः संनिकृष्ट एवासीति शेषः । अवस्थानाय अत्र निवासाय, चेतः खमनः, स्थिरं दृढचमलं, इव, यद् यद् यत्, समीहितम् अभिलषितं वस्तु, चिन्तयसि चिन्ताविषयीकरोषि, तत् तत् तत्, कृत्स्नमपि समस्तमपि, तव समीहितम्, इह अत्र स्थाने, अचिरेण धीप्रमेव, सम्पत्स्यते तेत्स्यति [उ] । इत्युक्त्वा इति कथयित्वा, अन्यतः अन्यदिति, विवर्तितमुत्तः पदवर्तितमुत्तः, हरिवाहनं तदाश्वविजकुमारम्, अवादीत् उक्त्वा, कीदृशम् ? पादपीठान्तिकोपविष्टं पादपीठस्य-पादस्थानमाधारस्य, अन्तिके-समीपे, उपविष्टम्-आसितम्; पुनः समरकेतुवदने समरकेतुमुपे, अनवरतसञ्चारितस्नेहार्द्रलोचनम् अनवरतं-निरन्तरम्, सघोरिते-प्रेरिते, स्नेहार्द्रं-स्नेहसरते, लोचने-नयने येन तादृशम्, वत्स ! मोः कुमार !, आत्मबन्धुवर्गे स्तबन्धुवर्गं मध्ये, गुणैः, समधिकम् उत्तमम्, समं तुल्यं च, प्रधांनपुरुषं प्रधांनजनम्, अपदयता अनुफलभानेन, मया, एष पुरोवर्ती, समरकेतुः तत्सहकः कुमारः, तवैव सहचरः सत्ता, परिकल्पितः कृतः, दर्पणस्य इव आदर्शस्य इव, सद्गुत्तस्य सघोरितस्य, पक्षे समीचीनवर्तुलाधारस्य, फलङ्करहितात्मनः निष्कलङ्गात्मनः, पक्षे निर्मलस्वरूपस्य, मत्पुरस्कृतस्य मया सम्मानितस्य, पक्षे मया पुरः-अभे, धनस्य-धनस्य, कल्पायुषः कल्पपर्यन्तायुषः, चिरंजीविन इत्यर्थः, कल्पायुषा इति पाठे तु चिरंजीविना स्वथेत्वर्थः, अस्य समरकेतोः, सर्वकालं सर्वदा, अभिमुखेन अभिमुखवर्तिता, भवितव्यं भवितुं योग्यम्, स्वथेति शेषः । सौविदहस्येव अन्तःपुररक्षकस्येव, सुविदितदण्डनीतेः सम्यगवगतदण्डविषय-वद्भारवर्तीतेः, सम्यग्ज्ञातवेधनयनस्य, सुविहितेति पाठे तु सुप्रयुक्तदण्डनीतेः, असेति शेषः, आयत्तताम् अधीनताम्, निजपरिग्रहः स्वपरिवारः, नेयः प्रापयितव्यः । सुकृतकर्मण इव पुण्यधर्म इव, भोगसाधनैकहेतोः सुखसाधन-प्रधानकारणस्य, असेति शेषः, दानक्रियादिभिः प्रामादिदानसम्मानादिक्रियाभिः, पक्षे आहारादिदानशीलपरिवारानादिक्रियाभिः, अजस्रं सुन्तम्, उपद्वंद्वणं परिवर्धनम्, परिपोषणमित्यर्थः, कर्तव्यं कर्तुमुचितम् । तरवारैरिव सशस्त्र, सुश्लिष्टपरिवारस्य सुयत्नपरिजनस्य, पक्षे सुश्लिष्टः-सुभगः सुदोषो वा, परिवारः-राज्यधेयो यस्य तादृशस्य, असेति शेषः, स्वसन्निधौ स्वसंनिधौ, निशास्त्रपि राणियपि, अवस्थानम् अवस्थितिः, विधेयं सम्पादनीयम् [ऊ] । अन्यदं प्रतिदिनम् ;

पत्स्वपरिहारेण, संपत्स्वादरातिशयेन, समानगुणेषु गौरवोत्कर्षेण, विवादेषु पक्षग्रहणेन, नूतनार्थलाभेषु संधि-
जनेन, नर्मस्वमर्मोद्घाटनेन, मन्त्रणेष्वद्रीकरणेन, दारसंनिधावविकारदर्शनेन, प्रणयकलिकोपेषु स्वयमनुनयेन,
उत्सवेष्वप्रपूजासंपादनेन, प्रारब्धवस्तुनिर्वहणेषु स्तुतिप्रपञ्चनेन, प्रतिपन्नकार्येष्वसिंवादानेन, सर्वत्र चातिथि-
श्लासदर्शनेन परं सख्यमानेयः, एष ते भ्राता च भृत्यश्च सचिवश्च सहचरश्च' [ऋ] । इत्युक्त्वा विसर्जिता-
स्थानराजको नृपतिरासनाद्बुक्तस्यौ । कुमारोऽपि 'यदाज्ञापयति तातः' इत्यभिदधानः करे गृहीत्वा समरकेतुं
निपिद्धपरिजनः शुद्धान्तसंचारोचितेन परिचारकगणेनानुगम्यमानो मदिरावतीभवनमगच्छत् । तत्र च कृत-
णामो मातुर्दशैथित्वा समरकेतुं कृतसकलतद्दृष्टान्तसंकथः स्थित्वा चिरमवाप्तवस्त्रभूषणेन तेनानुगम्यमानः
स्वावासमागच्छत् । तत्र चारब्धनिजनिजकर्मणा सूद्वारप्रमदाप्रायेण मदिरावतीपरिजनेन यथायोग्यमुपपा-
दिताः समाहृतसकलप्रधानलोकेन समरकेतुनाभ्येन च प्रणयिना राजसमूहेन सहितः स्नानभोजनादिकाः क्रिया
निरवर्तयत् । अपराहसमये च तस्याहारमण्डपाजिरनिपणस्य निकटोपविष्टविशिष्टेराजलोकस्य राज्ञा समादिष्टः

परं सान्द्रम्, सख्यं मित्रताम्, आनेयः प्रापणीयः, कदा केन प्रकारेण ? आपत्सु आपत्कालेऽपि, अपरिहारेण अपरि-
त्यागेन; समरस्तु सम्पत्काले, अभ्युदयवैलायामिति यावत्, आदरातिशयेन अत्यन्तादरेण; समानगुणेषु तुल्यगुणक-
व्यक्त्यपेक्षयापि, यदा व्यक्त्यन्तरतुल्यगुणेष्वपि, गौरवोत्कर्षेण असाधारणत्वोत्कीर्तनेन; विवादेषु अन्यैः सह विरोधेषु,
पक्षग्रहणेन एतत्पक्षपातेन; नूतनार्थलाभेषु नवीनवित्तलाभेषु, संधिभजनेन तादृशवित्तस्य सम्भ्रवणनेन; नर्मसु
क्रोधाद्यु, अमर्मोद्घाटनेन नर्मप्रदेशानुद्वेषणेन; मन्त्रणेषु रहस्यविचारणवसरेषु, अद्रीकरणेन अनपसारेण; दार-
सन्निधौ सभायांसनिधावपि, अविकारदर्शनेन अलज्जाप्रकटनेन; प्रणयकलिकोपेषु प्रणयेन-हेहेन, यः कलिः-
कलहः, तज्जन्यक्रोधेषु, स्वयं खेनेन, अनुवर्तनेन अनुसारेण; उत्सवेषु शुभकार्येषु, अन्नपूजासम्पादनेन सर्वप्रथम-
सत्कारेण; प्रारब्धवस्तुनिर्वहणेषु प्रारब्धकार्यसम्पादनेषु, स्तुतिप्रपञ्चनेन शुणोत्कीर्तनविस्तारेण; प्रतिपन्नकार्येषु
निश्चितकार्येषु, अविस्वादानेन विरोधाप्रकटनेन; च पुनः, सर्वत्र सर्वेषु कार्येषु, अतिविश्वासदर्शनेन अत्यन्त-
निष्ठाप्रकटनेन । एषः अयम्, समरकेतुकुमार इत्यर्थः, ते तव, भ्राता सोदरः, च पुनः, भृत्यः सेवकः, च पुनः,
सचिवः मन्त्री, च पुनः, सहचरः सखा [ऋ] । इत्युक्त्वा इति कथयित्वा, विसर्जितास्थानराजकः विसर्जित-
स्वस्थानगमनार्थमाज्ञतम्, आस्थानस्य-अधिष्ठितसभायाः, राजकं-नृपगणो येन तादृशः, नृपतिः मेवपाहनः, आसनात्
सिंहासनात्, उक्तस्यौ उरिथवत्वात् । कुमारोऽपि हरिवाहनोऽपि, तातः पिता, यदा आज्ञापयति आदिशति, तदाहम-
वर्त्यं करिष्यामीति शेषः, इत्यभिदधानः इति युवाणः, प्रतिजानान इत्यर्थः, समरकेतुं तदर्थंशर्कं कुमारम्, करे हस्ते,
गृहीत्वा, निपिद्धपरिजनः निवर्तिततदवयवविर्गः, शुद्धान्तसञ्चारोचितेन अन्तःपुरस्यारयोयेन, परिचारकगणेन
मूल्यवर्णेन, अनुगम्यमानः अनुदियमाणः, मदिरावतीभवनं मदिरावत्याः-सखामातुः, भवनं-प्रासादम्, अगच्छत्
गतवात् । तत्र च मदिरावतीभवने च, मातुः मदिरावत्याः, कृतप्रणामः कृतचरणपातः सत्, समरकेतुं तदाख्यमातीत-
कुमारम्, दर्शयित्वा दृष्टिगोचरीकृत्य, कृतसकलतद्दृष्टान्तसंकथः कृता, सकलस्य-समस्तस्य, तद्दृष्टान्तस्य-तदीय-
समाचारस्य, शंभ्या-संलप्यो येन तादृशः, चिरं शीर्षकालम्, स्थित्वा तत्रातिथितं कृत्वा, अयातवस्त्रभूषणेन मदिरा-
वतीलक्ष्यप्रालङ्कारेण, तेन समरकेतुना, अनुगम्यमानः अनुदियमाणः, स्वावासं सम्भ्रमम्, अगच्छत् गतवात्, तत्र
च तस्मिन्नावाचे च, अारब्धनिजकर्मणा अारब्धसखकार्येण, सूद्वारप्रमदाप्रायेण सूदस्य-शोदनपाचकस्य, वारः-
अवसरः, यासां तादृशप्रमदाप्रायेण-तादृशस्त्रीप्रवृत्तेन, मदिरावतीपरिजनेन मदिरावतीपरिचारिकाजनेन, यथायोग्यं
यथोचितम्, उपपादिताः निष्पादिताः, स्नानभोजनादिकाः स्नानभोजनप्रवृत्तीः, क्रियाः क्र्याणि, समाहृतसकल-
प्रधानलोकेन समाहृताः-सम्यगाहृताः, सकलाः-समस्ताः, प्रधानलोकाः-शिवजना यस्य तादृशेन, समरकेतुना तदाख्य-
प्रकृतकुमारेण, अन्येन तदन्येन, प्रणयिना हेदिना, राजसमूहेन नृपसमूहेन च सहितः सन्, निरवर्तयत्
घमपादयत् । अपराहसमये मप्याहसमये, आहारमण्डपाजिरनिपणस्य मोहनमवनशत्रुविष्टस्य, पुनः निकटो-

सुदृष्टिनामाऽक्षपटलिकः प्रविश्य पट्टकारोपितनिरवशेषमभ्यर्णवर्तिभिरनेकैः कश्मीरादिमण्डलप्रतिवद्वैः प्रधान-
नगरप्रामैरुपेतं कुमारमुक्ताद्यखिलमुत्तरापथमर्ष्यांयभूव, समरकेतोश्च सर्वदायसहितान्जीवनेऽङ्गादिजनपदान्
प्रायच्छत् [ऋ] । एवं च दर्शितप्रसादेन नृपतिना प्रतिदिचसमापाद्यमाननववसत्कारयोः, नियुक्तनिज-
परिवारया सादरं मदिरावत्या चिन्त्यमानस्नानासनविलेपनादिशरीरस्थितिसाधनयोः, अनुजीविनो राजपुत्र-
जनस्य पात्रतानुसारेण संविभक्तस्वभुक्तिनगरग्रामनिवहनिनिश्चिन्तयोः, दुष्टदायादसमवष्टब्धराज्यैरागत्यांगल्य
दिङ्मुखेभ्यो निजपदार्थिभिः पार्थिवकुमारैरनवरत्नगृह्यमाणसेवयोः, नरेन्द्रसेवया प्रतिदिनमवन्धीकृतोभय-
संध्ययोः, दूरीकृतदुष्टसामन्तसख्योपचारव्यवहारयोः, गुणानुरागिभिरागन्तुकफलार्थिभिश्च द्वीपान्तरनराधिपै-
र्वासोभिराच्छादने-रत्नालङ्कारैर्विलेपनैः फलैरायुधैर्धानैश्च निजनिजदेशसंभयैरपूर्ववस्तुभिः सततमुपचर्य-

पविष्टविशिष्टेष्टराजलोक्तस्य निकटे-पार्थे, उपविष्टाः, विशिष्टाः-प्रशस्ताः, इष्टाः-अभिमता आत्मीया इति यावत्,
राजलोकाः-नृपजना यस्य तादृशस्य, तस्य हरिवाहनस्य, हरिवाहनायेल्यर्थः, कुमारमुक्तौ कुमारस्य-हरिवाहनस्य, भुक्तौ-
भोगोद्देशेन, त्वीययोगक्षेमाभिलष्यर्थः, राज्ञा मेघवाहनेन, समादिष्टः सम्पगाहृतः, सुदृष्टिनामा शोभना दृष्टिः-व्याव-
हारिकदृष्ट्यैस्तेष्वनर्थसंज्ञकः, अक्षपटलिकः वित्तदानाऽऽदानादिव्यवहारजाताधिकृतः प्राङ्निवाक्यप्रतिपाद्यः, प्रधानपुरव्यः,
प्रविश्य मण्डपे प्रवेशं कृत्वा, उत्तरापथम् उदीच्यजनपदम्, अर्ष्यांयभूव ददौ, कीदृशम्? पट्टकारोपितनिरव-
शेषपविशेषं पट्टके-जनपदादिचित्रपटे, आरोपितः-चित्रितः, निरवशेषः-समस्तः, विशेषः-वैशिष्ट्यं यस्य तादृशम्, पुनः
अभ्यर्णवर्तिभिः निवृत्तवर्तिभिः, काश्मीरादिमण्डलप्रतिवद्वैः काश्मीरादिमण्डलान्तःस्थितैः, प्रधाननगरग्रामैः
मुखनगरग्रामैः, उपेतं सहितम्, पुनः अखिलम् अशेषम् । समरकेतोश्च तत्पामककुमारस्य, पुनः अङ्गाजीवने अङ्गस्य-
देहस्य, जीवने-पोपगोद्देशेन, अङ्गस्य-अङ्गभूतामात्यादिपरिवारस्य जीवनेद्देशेन च, सर्वदायसहितान् अशेषभागसहितान्,
अङ्गादिजनपदान् अङ्गादिदेशान्, प्रायच्छत् प्रदत्तवात् [ऋ] । एवं च अनेन प्रसारेण च, दर्शितप्रसादेन
प्रकटितप्रसन्नताकेन, नृपतिना मेघवाहनेन, प्रतिदिवसं दिने दिने, आपाद्यमाननववसत्कारयोः आपाद्यमानः-
प्राप्यमाणः, नवनवः-नवीनप्रथमः, सत्कारः-पारितोषिकं, ययोस्तादृशयोः, पुनः नियुक्तनिजपरिवारया नियुक्त-तत्परि-
चर्यायामधिकृतः, निजपरिवारः-स्वपरिवारकलोको यया तादृश्या, मदिरावत्या राश्या, चिन्त्यमानस्नानासनविलेप-
नादिशरीरस्थितिसाधनयोः चिन्त्यमानानि-अवधानविषयीक्रियमाणानि, स्नानं-जलेन शरीरमार्जनम्, आसनम्-
उपवेशनम्, विलेपनं-चन्दनादिद्रव्योपलेपनम्, तदापीनि, शरीरस्थितिसाधनानि-शरीरस्वास्थ्योपकरणानि कर्माणि ययोस्तादृशयोः ।
पुनः अनुजीविनोः तदधीनजीवनयोः, राजपुत्रजनस्य कुमारजनस्य, पात्रतानुसारेण योग्यतानुसारेण, संविभक्त-
स्वभुक्तिनगरग्रामनिश्चिन्तयोः संविभक्तैः-सम्बन्धिविभज्य समर्पितैः, स्वभुक्त्यै-स्वभोगाय, स्निग्धाहार्यैरिति यावत्, नगर-
ग्रामैः, निश्चिन्तयोः-जीवनचिन्तारहितयोः, पुनः दुष्टदायादसमवष्टब्धराज्यैः दुष्टैः-परधनलुब्धैः, दायादैः-धनमागप्रही-
तुभिः, समवष्टब्धैः-समाश्रान्तम्, राज्यं येरां तादृशैः, निजपदार्थिभिः स्वस्वराज्यप्रलाभार्थेनप्राथिभिः, पार्थिवकुमारैः
नृपत्तमैः, दिङ्मुखेभ्यः दिगन्तेभ्यः, आगत्य आगत्य उपस्थाय उपस्थाय, अनवरत्नगृह्यमाणसेवयोः सतत-
क्रियमाणसेवयोः, पुनः नरेन्द्रसेवया नरेन्द्रस्य-मेघवाहनस्य, सेवया-द्वन्द्वव्या, प्रतिदिनं दिने दिने, अवन्धीकृतोभय-
सन्ध्ययोः अवन्धीकृतैः-सकलीकृतैः, उभयसन्ध्यै-सायं प्रातश्च याम्नां तादृशयोः, पुनः दूरीकृतदुष्टसामन्तसख्यो-
पचारव्यवहारयोः दूरीकृतं-वर्जितम्, दुष्टानां-दुर्जनाताम्, सामन्तानाम्-अधिकृतशुभ्रदृष्टिनाम्, सख्यं-मैत्री, उपचारः-
सेवा, व्यवहारः-दानाऽऽदानादिः, याम्नां तादृशयोः, पुनः द्वीपान्तरनराधिपैः अन्वयैर्नरैः, सततं निरन्तरम्, उप-
चर्यमाणयोः श्रेयमाणयोः, कीदृशैः? गुणानुरागिभिः गुणभ्रक्षिभिः, आगन्तुकैः-आगन्तुभिः, आगतैरित्यर्थः, पुनः
फलार्थिभिः स्थितिरिष्टमिमतकलप्राथिभिः, आगन्तुकफलार्थिभिरिति पाठे भाविकलभिलापिभिः, सर्वैस्तुभिः ।
काच्छादनेः शरीरपरिभूतैः, वासोभिः वस्त्रैः, पुनः विलेपनैः केशपरिसुगन्धद्रव्यैः, फलैः सादुक्लोपहारैः, पुनः
अन्यैः तद्व्यतिरिक्तैः, निजनिजदेशसम्भयैः स्वक्षेत्रोन्मैः, अपूर्ववस्तुभिः विषयगवहृत्भिः, पुनः गुणार्थैः

माणयोः, उपचीयमानया तारुण्यलक्ष्म्या प्रतिक्षणमुल्लासितै रूपवललावण्यादिभिः शारीरैरन्तःकरणजैश्च सत्यशौर्यावबोधवैदग्ध्यपुरस्सरैर्गुणगौरागणितक्रममाक्रम्यमाणयो रतिसुखपराङ्मुखेन धूर्जटिललाटलोचनाग्निनेव हृदयेनानङ्गीकृतकन्दर्पयोः, दुष्टजनपददृष्टिदोषसंरक्षार्थमिव पौरलोकेन स्वान्तेषु सततधार्यमाणयोः, शरदिन्दु-मण्डलालोकेऽप्यप्रगुणितगुणेन सुरभिसमयेऽप्यघटिताभिनवमार्गणेन जलदागमेऽप्यनाकृष्टचापयष्टिना दृष्ट-दुर्वारभुजपराक्रमेणोत्पन्नसंत्रासेनेव दूरस्थेन मकरलक्ष्मणाऽलक्ष्यीकृतदेहयोः [लृ] । कदाचिन्नजनिजास्र-कौशलदर्शनेन कदाचित् पदवाक्यविचारेण कदाचित् प्रमाणप्रमेयस्वरूपनिरूपणेन कदाचिदभिमतगामग्रन्थार्थ-समर्थनेन कदाचिदसदृशनेत्युक्तिनिराकरणेन कदाचिन्नीतिशालनिबन्धपाठेन कदाचित् कलाविषयविचार-

टिप्पणकम्—आक्रम्यमाणयोरतिसुखपराङ्मुखेन धूर्जटिललाटलोचनाग्निनेव हृदयेनानङ्गीकृत-कन्दर्पयोः एकत्र काममार्पासौख्यवाधकेन, अन्यत्र अतिसौख्यपराङ्मुखेन, एकत्र अनङ्गीकृतकन्दर्पता-विनाशितकामता, अन्यत्र अस्वीकृतकामयोः । गुणः-ज्या । सुरभिः-चैवः [लृ] ।

गुणसमूहैः, अगणितक्रमम् अनेपक्षितक्रमं यथा स्यात् तथा, युगपदेवैतर्थाः, आक्रम्यमाणयोः आधीयमाणयोः, कैः ? उपचीयमानया वर्धमानया, तारुण्यलक्ष्म्या यौवनप्रिया, प्रतिक्षणं प्रतिपलम्, उल्लसितैः उद्भासितैः, रूपवल-लावण्यादिभिः स्वरूप-शक्ति-सौन्दर्यादिभिः, शारीरैः शरीराग्रितैः, पुनः सत्य-शौर्याऽप्यवोधवैदग्ध्यपुरस्सरैः सत्वं-निष्कपटता, शौर्यं-शूरत्वम्, अवबोधः-विवेकः, वैदग्ध्यं-नैपुण्यम्, तदप्रमुखैः, सत्यशौर्यैलादिपाठे सत्वं-धर्मज्ञानै-श्वर्यादिहेतुगुणविशेषः, अन्तःकरणजैः अन्तःकरणाग्रितैः, पुनः धूर्जटिललाटलोचनाग्निनेव धूर्जटे-शिवस्य, ललाट-लोचनेन-भालस्थनेप्रभतेन, अग्निना इव, रतिसुखपराङ्मुखेन कामिनीसम्भोगदिरिक्तेन, अतिषुखपराङ्मुखेन वा, पक्षे रतिः-कामदेवभार्या, तत्सुखपराङ्मुखेन तत्सुखवाधकेन, हृदयेन चेतसा, अनङ्गीकृतकन्दर्पयोः अनङ्गीकृतः-अस्वीकृतः, तिरस्कृत इति यावत्, पक्षे अनङ्गीकृतः-अजरद्वितीकृतः, भस्मीकृत इति यावत्, कन्दर्पः-कामदेवो याम्नां तादृशयोः, पुनः दुष्टजनपददृष्टिदोषसंरक्षार्थमिव दुष्टानां जनपदानां-जनपदवासिनां यो दृष्टिदोषस्ततः संरक्षार्थं-सम्पन्नक्षणाभिमित्, पौरलोकेन पुरवासिजनेन, स्वान्तेषु स्वसहृदयेषु, सततधार्यमाणयोः प्रच्छन्नतया निरन्तरनिवास्यमानयोः, पुनः शरदिन्दुमण्डलालोकेऽपि शरहतुचन्द्रमण्डलप्रकाशेऽपि, अग्रगुणितगुणेन अश्रुणितः-अतुल्यमितः, गुणः-मीर्षा येन तादृशेन, पुनः सुरभिसमयेऽपि वसन्तकालेऽपि, अघटिताभिनवमार्गणेन अघटिता-पतुष्यनारोपिता, अभिनवाः-अभिनयोत्सुक्यसुमरुपाः, मार्गणाः-मार्णा येन तादृशेन, पुनः जलदागमेऽपि वर्षाकालेऽपि, अनाकृष्टचापयष्टिना अनाकृष्टा-अनानता, चापयाष्टिः-पतुर्दण्डो येन तादृशेन, अत एव दृष्टदुर्वारभुजपराक्रमेण दृष्टः-अतुभूतः, दुर्वारः-दुर्धर्षः, भुजपराक्रमः-सर्वोबाहुबलं येन, तादृशेन, अत एव उत्पन्नसंत्रासेनेव उत्पन्नः-संत्रातः, संत्रातः-सम्पन्नः प्राप्तः-भयं यस्य तादृशेनेव, दूरस्थेन दूरधर्तिना, मकरलक्ष्मणा कामदेवेन, अलक्ष्यीकृतदेहयोः अलक्ष्यीकृतः-स्वल्पव्यता-मनापादितः, देहः-शरीरं ययोस्तादृशयोः [लृ] । पुनः भायुकैः मन्वैः, मनोहरैरिति यावत्, सुहृद्भिः स्वमित्रैः, च पुनः, विहङ्गिः विहङ्गनैः, सममाणयोः क्रीडतोः, केन केन भर्षगा ? कदाचित् कसिंधिवा काले, निजनिजास्र-कौशलदर्शनेन स्वस्वाश्रयिधानैपुण्यप्रदर्शनेन, पुनः कदाचित् कसिंधिच समये, पदवाक्यविचारेण पद-वाक्यविचे-नेन, पुनः कदाचित् कसिंधिच समये, प्रमाण-प्रमेयस्वरूपनिरूपणेन प्रत्यक्षादिप्रमाणानां तत्त्वमेयानां च स्वरूपविदे-चनेन, पुनः कदाचित् इत्यत्र काले, अधिमतागामग्रन्थार्थसमर्थनेन अभिमता-स्वभिधेताः ये, आगमग्रन्थाः-धर्मशास्त्राणि तेषां येषांल्लेषां समर्थनेन-प्रथमनेन, पुनः कदाचित् कसिंधिच काले च, असदृशनेकेत्युक्तिनिराकरणेन असदृशनेष्वनाम्-असमीचीनदर्शनेप्रतिपादितानाम्, युक्तीनाम्-उपातीनाम्, निराकरणेन-सम्पन्नेन, पुनः कदाचित् कला-विद् वेत्तायाम्, नीतिशास्त्रनिबन्धपाठेन नीतिशास्त्रसम्पत्तिनां निबन्धानां-द्विधेदिप्रयोगोपपादक्यायसम्पत्तानां पाठेन, पुनः कदाचित् कविदवधे, कलाविषयविचारकेलेकज्ञेन कविदवधः-विदवधेऽपि यो विचारः-सुखितवृत्तिके-

केलिकलहेन कदाचिद्रसाभिनयभावप्रपञ्चोपवर्णनेन कदाचित् वेणुवीणामृदङ्गादिवाद्यविनोदेन कदाचिच्चिरन्त-
कवीन्द्रकाव्यमुद्राभ्यसनेन भावुकैः सुहृद्विद्विद्विद्विष्य सह रममाणयोः, एकत्र कल्पिताशनस्नानासनशयनयोः,
सदशवेपालङ्कारधारिणोः, शाक्यशिष्ययोरिवानुपजातविप्रयोगदुःखयोः, सुखमया इव धृतिमया इव अमृत-
मया इव प्रीतिमया इवातिचक्रमुः कतिपये दिवसाः [लृ] । यथोत्तरं-प्रकटितप्रसादेन नृपतिना दृश्य-
मानोऽपि सुवनिर्विशेषधीपदपि समरकेतुर्नोत्सेरुमगमत् । अपहाय भुजवीर्यमन्वकृत हरिवाहनस्य सर्वानपि
गुणान्, आत्मगुणगणेन प्रमुणितश्च परमया भक्त्या प्रीत्या च निःसामान्यया राजानमिव तमहर्निशमसेवत ।
हरिवाहनोऽपि तद्गुणानुरञ्जितमनाः स्वप्रदष्टेऽपि समरकेतौ विपक्षजनपद इव जिगीषुः परं मुदमवापत् [ए] ।
एकदा च स प्रीप्ससमये प्रातरेवोत्थाय निर्वर्तितस्नानभोजनादिविधिरुद्धिजलविलुलितवायुकि-
मुक्तनिर्मोकनिर्मलं परिधाय वासोयुगलमुन्निरुद्धिमल्लिकामुकुलरचितशेखरो मदान्धमधुकरध्वानवाचालैरचल इव

टिप्पनकम्—अनुपजातविप्रयोगदुःखयोः एकत्र अनुत्पन्नमाङ्गणसम्बन्धकटयोः, अन्यत्र अजातविरहदुःखयोः [लृ] ।

विवेचनम्, तस्य केलिकलहेन-विनोदार्थं कृतेन बाहलहेन, कदाचित् कस्मिंश्चित् समये, रसाभिनयभावप्रपञ्चोपवर्ण-
नेन रसानां-वीरादिरसानाम्, अभिनयस्य-चेष्टाविशेषस्य, तद्द्वारा तदभिव्यक्तिप्रयोजका इत्यर्थः, ये भावाः-आलम्बनोद्दीपन-
सधारिभावाः, तेषां प्रपञ्चस्य-विस्तारस्य, उपवर्णनेन-उत्कीर्तनेन, पुनः कदाचित् कस्मिंश्चित् काले, वेणुवीणासृदङ्गादि-
वाद्यविनोदेन वेणु-वंशीकायम्, वीणा-स्नानमध्यातवाद्यविशेषः, मृदङ्गः-मुरजनामा वाद्यविशेषः, तदादिवाद्यैः-वेण्वादि-
वाद्यवादानेन, यो विनोदः-आनन्दस्तेन पुनः कदाचित् कस्मिंश्चित्काले, चिरन्तनकवीन्द्रकाव्यमुद्राभ्यसनेन
चिरन्तनानां-प्राचीनानाम्, कवीन्द्राणां-महारावीनाम्, या काव्यमुद्रा-काव्यरचना, काव्यच्छेदार्थः, तस्या अभ्यसनेन-परी-
क्षित्वेन । एकत्र एकस्थाने, कल्पिताशनस्नानासनशयनयोः कल्पितं-रचितम्, अशनं-भोजनम्, स्नानं-जलेन
शोधनम्, आसनम्-उपवेशनम्, शयनं-शय्या च, बयोस्तादृशयोः; पुनः सदशवेपालङ्कारधारिणोः वृत्त्युपेयभूषण-
वतोः; पुनः शाक्यशिष्ययोरिव शाक्यमुनिशिष्ययोरिव, अनुपजातविप्रयोगदुःखयोः शाश्वतिकसाहचर्यवशादनुत्पन्न-
विशेष्यवेदनयोः, पक्षे अनुत्पन्नमाङ्गणसम्बन्धकटयोः, तयोरिति शेषः, सुखमया इव आनन्दमया इव, धृतिमया इव
सन्तोषमया इव, अमृतमया इव अमृतपूर्णा इव, प्रीतिमया इव प्रीतिप्रसूता इव, कतिपयेऽपि बहवोऽपि, दिवसाः
दिनानि, अतिचक्रमुः अतिमान्ता, व्यतीता इत्यर्थः [लृ] ।

यथोत्तरम् उत्तरोत्तरक्रमेण, प्रकटितप्रसादेन प्रकाशितप्रसन्नताकेन, नृपतिना मेघवादेन, सुवनिर्विशेषं ख-
डुमारुख्यं यथा स्यात् तथा, दृश्यमानोऽपि उपलाल्यमानोऽपि, समरकेतुः तस्मान्मा राजकुमारः, ईपदपि किधिदपि,
उत्सेकं तत्प्रपुष्पाभिमानम्, औद्वल्यमित्यर्थः, न अगमत् प्राप्तवान् । भुजवीर्यं बाहुविश्रमाभिमानम्, अपहाय स्वल्का, हरि-
वाहनस्य तत्सङ्गस्य कुमारस्य, सर्वानपि समस्तानपि, गुणान्, अन्वकृतं अनुदृतवान् । च पुनः, आत्मगुणगणेन
खगुणवृत्तेन, प्रमुणितः परिपूर्णः सन्, परमया, अत्यन्तया, भक्त्या धृत्या, निःसामान्यया असाधारणया, प्रीत्या
श्लेदेन, राजानमिव मेघवाहनमिव, तं हरिवाहनम्, अहर्निशम् राश्रिदिवम्, असेवत सेवते स्म । हरिवाहनोऽपि
तदाख्यकुमारोऽपि, तद्गुणानुरञ्जितमनाः तद्गुणप्रीतिहृदयः सन्, जिगीषुः वैरिविप्रयेच्छुः, विपक्षजनपद इव रि-
राज्य इव, समरकेतुः, स्वप्रदष्टेऽपि सन्नपत्न्यायामवलोकितेऽपि, पराम् उच्छ्राम्य, मुदं हर्षम्, अवापत् प्राप्तवान् [ए] ।
एकदा च एकस्मिन् दिने च, स हरिवाहनः, प्रीप्ससमये प्रीप्सकाले, प्रातरेच प्रातःकाल एव, उत्थाय जागरित्वा,
निर्वर्तितस्नानभोजनादिविधिः सम्पादितस्नानभोजनादिकार्यैः, उद्धिजलविलुलितवायुकिमुक्तनिर्मोकनिर्मलम्
उदधिजले-समुदजले, निरुलितं-सञ्चलितो यो, वायुकिः-सर्पराजः, तेन मुक्तः-स्यपो यो, निर्मोकः-जीर्णवृत्, तद्वद् निर्मलं-
शुभ्रम्, वासोयुगलम्-उत्तरीकापरीष्वन्नद्वयम्, परिधाय धारयित्वा, सरयूतटसङ्गि सरयूतटवर्ति, मत्तकोकिलं
मत्ता-रसात्सवासादोन्मत्ता, कोकिला कामप्रिललन्वपंचंसमम्, यातोद्यानम् अयोध्यातो बहिर्वातिं ज्ञानं-कीडाकाननम्,
मगच्छत् गतवान्, नामेति पात्रशालद्वारे । शीघ्रः ! इधिमहद्विकामुकुलरचितदोषरः उन्निशः-विक्रमिः,

मैनाकनामा निह्नरोधैरसशिररावलम्बिभिर्धूलीकदम्बप्रालम्बैरभिनवैरुद्धासमानः, शिरीपतरस्तुमुगकल्पितकर्ण-
 पूरः, कर्पूरपरिमलमुचा चन्दनद्रवेण विहितसर्वाङ्गीणाङ्गरागः, तत्कालोपनीतरत्नोपलशरुलशीतलममलमुक्ताफल-
 प्रायमल्पमुद्गन्ध भूषणकलापम्, अच्छकान्तिरत्नदर्पणप्रतिविम्बितैः प्रीतिनिश्चलचक्षुषो जनस्य सर्वतः सहस्र-
 संख्यैर्विलोचनैः शयलितगात्रयष्टिः, ऐरावताधिः सहस्राश्च इव साक्षादुपलक्ष्यमाणः, निक्षिप्तनिजयेपानुरूप-
 निःशेषनेपथ्यस्य तत्क्षणगृहीतनिशितसुणेर्निपादितां प्रतिपद्य सिन्धुरस्कन्धमध्यासितस्य समरकेतोर्धिस्करन्ध-
 मर्षिवैभयवाहुपाशः, पश्चिमासनाध्यासिता ताम्बूलदायकेन प्रतिवेलमुद्गुदयमानकनकदण्डहामरैकचामरः, तुलित-
 ग्न्वरत्तमालतरुण्डेन मायूरातपत्रमण्डलेन जयन्त इव संक्रन्दनानुचरीरुतेन बालजलधरव्यूहेनान्धकारितां-
 प्रिमभूमिरप्रेसरेण सरयूटासङ्गि मत्तकोकिलं नाम बाह्योद्यानमगच्छत् [ऐ] ।

मङ्गिकामुद्रलः-मङ्गिकाम्यत्रुष्टमत्रलिगामिः, रचितः-निर्मितः, ऐसरः-विरोमाक्यं येन तादराः; पुनः मदान्धमधुकरध्वान-
 वाचालैः मदान्धानां-मदात्तुलानाम्, मयुवरागा-भ्रमराणाम्, ध्वानैः-युञ्जनेः, वाचालैः-गुर्याः, अंसशिखरावलम्बिभिः
 रङ्गभोपरिभागावलम्बिभिः, अभिनवैः नवीनैः, धूलीकदम्बप्रालम्बैः धूलीकदम्बानां-परामप्रचुरकदम्बाभिषयशाणाम्,
 प्रालम्बैः-कण्ठाद् ऋजुतया स्म्बमानमाल्यैः, उद्धासमानः उदीप्यमानः, कैः क इव ? अंसशिखरावलम्बिभिः रङ्ग-
 यद्वावलम्बिभिः, निह्नरोधैः वारिप्रवाहवमद्वैः, मैनाकनामा मैनाकसुहायः, अच्छः पर्वत इव, पुनः शिरीपतद्य-
 कुसुमकल्पितकर्णपूरः शिरीपतरो-शिरीवाल्यवृक्षमिशेषस्य, यः कुसुमं-पुष्पम्, तेन कल्पित-रचितः, कर्णपूरः-
 कर्णाभरणं येन तादराः; पुनः कर्पूरपरिमलमुचा कर्पूरसौभाग्यिष्कर्त्रां, चन्दनद्रवेण चन्दनद्वरेभेन, विहितसर्वाङ्गी-
 णाङ्गरागः विहितः-कल्पितः, सर्वाङ्गीण-सर्वाङ्गिव्यापकः, अङ्गराग-अङ्गविलेपनं येन तादराः; पुनः तत्कालोपनीतरत्नो-
 पलशरुलशीतलं तत्कालं-तत्क्षणम्, उपनीततानि-प्रापितानि, योजितातीति यावत्, यानि, रत्नोपलशरुलानि-रत्नरूप-
 पायागभागाः, तैः शीतलम्, अमलमुक्ताफलमायं स्वच्छमुष्णमणिप्रसुम्, अल्पं परिमितम्, भूषणकलापम् आग-
 रणसगृहम्, उद्गन्धु धारयन्; अत एव अच्छकान्तिरत्नदर्पणप्रतिविम्बितैः अच्छकान्तिरत्नदर्पण-निर्मलकान्ति-
 कलितरत्नरत्नरूपदर्पणेषु, प्रतिविम्बितैः-प्रतिविम्बस्वरेण दृश्यमानैः, सहस्रसंख्यैः दशशतसंख्यायैः, प्रीतिनिश्चलचक्षुषः
 प्रीत्या-हेहेन, निधलं-निस्पन्दम्, चक्षुर्धस्य तादरास्य, जनस्य मार्गपरिदर्शकज्योत्स्य, लोचनैः नैर्ः, संपतः समन्तार,
 शयलितगात्रयष्टिः शयलित-विश्रित, व्याभेस्यः, गात्रयष्टिः-द्वयरीरुचा यष्टिर्धस्य तादराः; अत एव ऐरावताधिः सह-
 ऐरावताध्यमहागङ्गादः, साक्षात् सहस्राश्च इव साक्षादिन्द्र इव, उपलक्ष्यमाणः प्रतीयमानः; पुनः समरकेतोः
 तादस्यप्रवृत्तानुसारस्य, अधिस्करन्धं रङ्गभोपरि, अपितोभयवाहुपाशाः अपितः-स्थापितः, उगयवाहुपाशः-उगयवाहुस्वयः,
 पाश-अन्धनविशेषो येन तादराः, धीरहास्य समरकेतोः ? निक्षिप्तनिजयेपानुरूपनिःशेषनेपथ्यस्य निक्षिप्त-रूपम्, निर-
 धेयागुह्यं-सुप्रसन्नवैशेषोचितम्, नि शेषं-समस्तम्, नेत्रस्य-श्रिमिचरीशोभा येन तादरास्य, पुनः तत्क्षणगृहीतनिशित-
 सणेः तादराण-तत्कालम्, गृहीता-गृता, निशिता-वीर्या, यानि-अङ्गुष्ठो येन तादरास्य, पुनः निपादितां इमिषकलाप-
 प्रतिपद्य प्राप्य, सिन्धुरस्कन्धं हनिरङ्गणम्, अध्यासितस्य आरुढस्य, पुनः पश्चिमासनाध्यासिता पथिमं-
 पथाद्भागवत्स्थितम्, यद् आसनम्-उपवेशनाधारः, तदध्यासिता-तदुपवेशना, ताम्बूलदायकेन ताम्बूलदानाधिष्णुपु-
 षेण, प्रतिवेलं एतत्कम्, उद्गुदयमानकनकदण्डहामरैकचामरः उद्गुदयमान-उदीप्यमानः, कनकदण्डेन-सुवर्णमय-
 दण्डेन, हामरः-गुरदः, एकचामरः-प्रधानव्यञ्जनविशेषो यस्य तादराः; पुनः तुन्दितगतवरत्तमालतरुण्डेन तुन्दित-
 वपुषिः, पारुष्यां-वह्मभूतानाम्, त्मात्रतत्कर्त्ता-हमालतरुद्वयमवृत्तं रसेकनाम्, गण्डः-विशेषः, वनमिति यावत्, येन
 तादरां, अप्रेसरेण अमणामेना, मायूरातपत्रमण्डलेन मयूरान्-विभवे मायूरम्, मयूरपत्रविभिननिचयं, यद्वा
 मयूरानां एतदो मायूरम्, एतद् यद् आशयं-उपक्रम, तान्दण्डेन-तदुपदेशेन, अन्धकारिताप्रिमभूमिः अन्धकारिता-
 अन्धकारिता, अमिना-अपराधीनी, भूमिर्धस्य तादराः, येन क इव ? संक्रन्दनानुचरीरुतेन संक्रन्दनेन-सुन्द्रेण, अनुचरी-
 रुतेन-अनुचरिणान्कारितेन, जलधरव्यूहेन मेरुगण्डे, जयन्त इव तपन्त इत्युत्र इव [ऐ] ।

प्रविद्य च तत्र परिमितापराजपुत्रपरिवृत इतस्ततस्तत्कालवद्धमुग्धकुञ्जालानि नवपरिमलाकुट्टवाचाल-
पट्टपदकुलानि धूलीकदम्बगहनानि, कादम्बकुलनिपेयितोहण्डकमलिनीपत्रखण्डाश्च तटपाटलाकुसुमवासिताम्भसः
क्रीडादीर्घिकाः, निदाघतप्ताध्वगरचितपल्लवतल्पान्श्च सलिलपरिपूरितालवालवलयितमध्यान् माधवीमण्डपान्,
वातायनासीनवनिताकरप्रचेयनरुफलांश्च सुधापङ्कधवलान् प्रासादकानवलोकयन्नविरलफलितजलजम्बूनिक्षुम्ब-
मुद्गतस्तोककुसुमस्तवक्रकेतकीस्तम्बमुच्चोच्चरघोत्कारमुखराणां प्रेह्यतामनवरतमुद्गाटकानां धूर्णमानैर्नभसि नभस्व-
दाघट्टनजर्जरैर्जलतुपारजालकैर्जडीकृतनिदाघ कर्कशाकैर्करवितानमापानकमुद्गरयजनितशृङ्गारैर्नगरीजनैर्वनशिल्-
ण्डिभिश्च युगपदारब्धताण्डयैर्मण्डितलतामण्डपमदूरवहद्गाघनीरं सरव्यास्तोरपरिसरमुपासत् [ओ] ।

टिप्पणकम्—उद्धाटकानां जलयन्नाणम् [ओ] ।

च पुनः, प्रविद्य तदन्तःप्रवेशं कृत्वा, तत्र तसिन्धुयाने, परिमितापराजपुत्रपरिवृतः परिमितैः—परिगणितैः,
कतिपयैरित्यर्थः, आसैः—विश्वसैः, राजपुत्रैः—शृङ्गमरैः, परिरतः—परिवेष्टितः, इतस्ततः अन तत्र, तत्कालवद्धमुग्ध-
कुञ्जालानि तत्कालं—सद्यः, पदाः—पृथ्वीताः, गुग्धाः—मनोहराः, कुञ्जालाः—कलिका यैस्त्वाहशानि, पुनः नवपरिमलाकुट्ट-
वाचालपट्टपदकुलानि नवपरिमलैः—अभितवतौरभैः, आकृत्यं—कृतावर्षणम्, वाचालं—मुखरम्, पट्टपदकुलं—भ्रमणनिकरो
यैस्त्वाहशानि, धूलीकदम्बगहनानि धूलीकदम्बानां—वसन्तविशक्तिदम्बतरुविशेषाणाम्, गहनानि—वनानि; च पुनः, काद-
म्बकुलनिपेयितोहण्डकमलिनीपत्रखण्डाः कादम्बकुलेन—हंससमूहेन, निपेयिताः—कृतविवाः, उहण्डानाम्—उन्नतकाण्डा-
नाम्, कमलिनीनां—कमलसमूहानाम्, पत्रखण्डाः—दलदेशा यासु तादृशीः, पुनः तटपाटलाकुसुमवासिताम्भसः तटे-
तीरे, यापाटला—कृष्णवृन्ताख्यलताविशेषः, तस्याः इत्युच्यते—पुष्पैः, वायितानि—मुग्धकलितानि, अम्भासि—जलानि यासां तादृशीः;
क्रीडादीर्घिकाः क्रीडावापिवाः; च पुनः, निदाघतप्ताध्वगरचितपल्लवतल्पान् निदाघतपैः—श्रीम्भतपैः, अध्वगैः—
पथिकैः, रचिताः—निर्मिताः, पल्लवतल्पाः—पल्लवशय्या येषु तादृशान्, सलिलपरिपूरितालवालवलयितमध्यान् सलिल-
परिपूरितैः—जलपरिपूरितैः, आलयालैः—वृक्षमूले सेकाद्यै मृदादिरचितैर्जलाधारेः, वलयितं—वेष्टितम्, मध्यं येषां तादृशान्,
माधवीमण्डपान् माधवीनामकलतागृहान्; च पुनः, वातायनासीनवनिताकरप्रचेयतरुफलान् वातायनेषु-
गवाक्षेषु, आसीनानिः—उपविशन्तीभिः, वनिताभिः—वधुभिः, कराभ्यां—हस्ताभ्याम्, प्रचेयानि—प्रचेतुं—श्रोतयितुमित्यर्थः,
शक्यानि, तत्फलानि—वृक्षफलानि येषु तादृशान्, अनुकृतानित्यर्थः, पुनः सुधापङ्कधवलान् सुधापङ्कैः—चूर्णद्रवैः, धवलान्-
शुभ्रान्, प्रासादकान् राजगृहान्; अवलोकयन् पर्यन्, सरव्याः सव्युनयाः, तीरपरिसरं तीरप्रान्तम्, उपासत्
उपज्ञगाम, कीदृशम्! अविरलफलितजलजम्बूनिक्षुम्बम् अविरलं—निरन्तरम्, सान्द्रमित्यर्थः, फलितानां—संज्ञात-
फलानाम्, जलजम्बूनां—जलसम्पर्केण फलनशीलानां जम्बूवृक्षाणाम्, निक्षुम्बं—शुद्धं यस्मिन्सादृशम्; पुनः उद्गतस्तोक-
कुसुमस्तवक्रकेतकीस्तम्बम् उद्गतः—उन्मीलितः, स्तोत्रः—अल्पः, इत्युच्यते—पुष्पगुच्छो येषां तादृशाः, केतकीस्तम्बाः—
केतकीसंज्ञकलताशाण्डा यस्मिन्सादृशम्; पुनः उच्चोच्चरघोत्कारमुखराणाम् उच्चं—तारं यथा स्यात् तथा, उच्चरद्भिः—
उच्चरद्भिः, शीतलैः—श्वनिविशेषैः, मुखराणां—शब्दायमानानाम्, पुनः अनवरतं निरन्तरम्, प्रेह्यतां चलताम्, व्याप्रिय-
मायानामिति यावत्, उद्धाटकानां वृषाजलोदरगन्धनाणाम्, नभसि गगने, धूर्णमानैः ध्रान्द्रिभिः, नभस्वदाघट्टनजर्जरैः
नभस्वतः पवनस्य, आघट्टनेन—आघातनेन, जर्जरैः—राक्षसीभूतैः, जलतुपारजालकैः उफयन्तोद्गन्तविकारात्मकहिमवर्षणतैः,
जडीकृतनिदाघकर्कशाकैर्करवितानं जडीकृतं—शिरिरीकृतं, र्थयमापरित इति यावत्, निदाघै—श्रीष्णान्ते कर्कशाः—
कठोरः, धर्कस्य—एषस्य, करवितानः—विरणिस्यारः, विरणस्यो गगनमण्डपोदोयो वा यस्मिन्सादृशम्, पुनः आपानक-
मुद्गरयजनितशृङ्गारैः आपानके—शुरापानगोष्ठाम्, यो मृदश्रवः—शृद्राज्यसाधविशेषोपनिः, सेन जनिनः—आभिर्भामितः,
शृङ्गारः—वदाप्यरसामितो येषु तादृशैः, युगपत् एवमुक्ते, आरब्धताण्डयैः आरब्धतलैः, नगरीजनैः प्रकृतगण-
भाग्यज्योतैः, धनशिलण्डिभिः धनमूर्धै, मण्डितलतामण्डपम् अलङ्कृतलतागृहम्; पुनः अदूरवहद्गाघनीरं

तत्र च संनिधाने मकरध्वजायतनस्य नितान्तसुभगे भूविभागे प्रथममेवागल्य परिजनेन सूत्रितम्, अनतिमात्रोच्छ्रितस्य प्रशस्तविस्तारभाजः कृजितानुमीयमाननीलपल्लवप्रभान्धकारावगुण्ठितकलकण्ठकुलस्य लम्बमानवहलफललुम्बिस्त्वम्भारदूरावर्जितोदारविटपस्य जलतुपारवर्षिणा सरलि(सि)तसमद्दहंससारसारवेण नभस्वता स्वैरमान्दोलितसान्द्रशाखामण्डलस्य तरुणसहकारखण्डस्य मध्ये महता बालकदलीवनेन कवचितम्, [औ], अचिरविकचानामञ्जिरशिरीषशाखिनामलिषट्त्रैर्गलङ्घिर्वालशुकशकुनिगलनालनीलैः प्रसूनस्तवकै-
राकाशजाह्नवीशैवलैरिव शैत्यलोलैरनुसृतपुरोभागम्, प्रतिभित्तिलम्बितविचित्रविससूत्रचामरम्, प्रतिद्वारमा-
वद्दहरिचन्दनप्रवालचन्दनमालम्, प्रतिस्तम्भमारोपितहिमशिलाशालभञ्जिकम्, प्रतिगवाक्षमुपनिहितकालागुरु-

दिप्पनकम्—सारवेण सार्व्वाः सक्ते [औ] ।

अदूरे—समीपे, बहू—स्पन्दमानम्, अगाधम् अतिगम्भीरं नीरे यस्य तादृशम्, [औ] । च पुनः, तत्र तस्मिन्, तीर-
परिसर इत्यर्थः, जलमण्डपम्—जलयुहम्, अगच्छत् गतवान् । कीदृशम् ? मकरध्वजायतनस्य कामदेवमन्दिरस्य,
सन्निधाने समीपे, नितान्तसुभगे अत्यन्तमेतद्देशे, भूविभागे भूमिप्रदेशे, प्रथममेव पूर्वमेव, आगल्य आगमनं कृत्वा,
परिजनेन खपरिवारेण, सूत्रितं रचितम्, पुनः तरुणसहकारखण्डस्य परिणताविसुरभिरसालवनस्य, मध्ये, महता
विसृतेन, बालकदलीवनेन नवसदस्याख्यप्रसिद्धफलप्रसविदृक्षसमूहेन, कवचितं परितो वेष्टितम्, कीदृशस्य तस्य मध्ये ?
अनतिमात्रोच्छ्रितस्य अत्यन्तोन्नतस्य; पुनः प्रशस्तविस्तारभाजः अतिविस्तारवालिनः; पुनः कृजितानुमीयमान-
नीलपल्लवप्रभान्धकारावगुण्ठितकलकण्ठकुलस्य कृजितेन—शब्दविशेषेण, अनुमीयमानम्—अनुमित्यात्मकज्ञान-
विषयीक्रियमाणम्, नीलपल्लवानां—कृष्णवर्णनवदलानाम्, याः प्रभाः—कान्तयः, तद्रूपैः, अन्धकारैः, अवगुण्ठितम्—आच्छादितम्,
कलकण्ठानां—कोकिलानाम्, कुलं—समूहो यस्मिन्सादृशस्य; पुनः लम्बमानवहलफललुम्बिस्त्वम्भारदूरावर्जितोदार-
विटपस्य लम्बमानाः—अधो नमन्त्यः, बहूकलाः—बहुकलाः, या लम्बयः—प्रतिशाखावलम्बमानफलसमूहात्मका गुच्छाः,
तासां स्त्वम्बस्य—समूहस्य, भारेण—गुरुतया, दूरं—दूरपर्यन्तम्, आवर्जिताः—आनमिता, उदाराः—विसृताः—शाखा यस्य
सादृशस्य; पुनः नभस्वता वायुना, स्वैरं खेच्छानुसारम्, आन्दोलितसान्द्रशाखामण्डलस्य आन्दोलितं—प्रस्फुरितम्,
सान्द्रं—निविडम्, शाखामण्डलं—शाखासमूहो यस्य तादृशस्य, कीदृशेन वायुना ? जलतुपारवर्षिणा जलहिमकणोक्षेपिणा,
पुनः सरलितसमद्दहंससारसारवेण सरसिताः—सरसतामापादिताः, यद्वा सरसितेन—शब्देन सहिताः, शब्दायमाना
इत्यर्थः, ये समदाः—सदान्विताः, ईससाराः—ईसश्रेष्ठाः, तैः सारवेण—मुखरेण, यद्वा सरसिताः—तशब्दाः, समदाः—हर्षान्विताश्च,
ईससाराः—श्रेष्ठईसा येन तेन सरसितसमद्दहंससारेण, पुनः सारवेण—सरयूनवीसम्पन्निधना, सरयूनवीजलस्यस्थितिर्नित्यः [औ] ।
पुनः प्रसूनस्तवकैः पुष्पगुच्छैः, अनुसृतपुरोभागम् अनुसृतः—आश्रितः, व्याप्त इति यावत्, पुरोभागः—अग्रभागो यस्य
तादृशम्, कैषां तैः ? अचिरविकचानाम् अभिनवविकसितानाम्, अञ्जिरशिरीषशाखिनां प्राण्णवर्तिशिरीषाल्यवृक्ष-
विशेषाणांम्; कीदृशैः ? अलिषट्त्रैः प्रमरविशेषितैः, पुनः गलङ्गिः पतङ्गिः; पुनः बालशुकशकुनिगलनाल-
नीलैः बालानां—शैशवावस्थानाम्, शुकशकुनीनां—शुकाख्यपक्षिविशेषाणांम्, यद् बलनालं—पृष्ठकाण्डः, तद्दद् नीलैः—कृष्ण-
वर्णैः; कीदृशैः कैरेव ? शैत्यलोलैः शैलेन हेतुना, कौलैः—तरुलैः, आकाशजाह्नवीशैवलैरिव आकाशजाह्नव्याः—आकाश-
गह्वरायाः, शैवलैः—जलीयवृक्षविशेषैरिव; पुनः प्रतिभित्तिलम्बितविचित्रविससूत्रचामरं प्रतिभित्तं—प्रतिबुद्धम्,
लम्बित्वाः—अधोनुतां, विविदाः—विविधवर्णाः, विससूत्राणां—गूणालतन्तूनाम्, चामरा—व्यजनविशेषा यस्मिन्सादृशम् । पुनः
प्रतिद्वारमावद्दहरिचन्दनप्रवालचन्दनमालं प्रतिद्वारं—द्वारं द्वारे, आवद्दहा—लम्बित्वा, हरिचन्दनप्रवालानां—हरिचन्दना-
ख्यदिव्यवृक्षपल्लवानां चन्दनविशेषपल्लवानां वा, चन्दनमाला—तोरणमाला यस्मिन्सादृशम् । पुनः प्रतिस्तम्भं प्रतिस्वर्णम्,
आरोपितहिमशिलाशालभञ्जिकम् आरोपिता—स्थापिता, हिमशिलायाः—शीतलप्रसारस्य, शालभञ्जिका—पुतलिका यस्मि-
न्सादृशम् । पुनः प्रतिगवाक्षं प्रतिवातायनम्, उपनिहितकालागुरुधूपघटिकम् उपनिहिता—आरोपिता, कालागुह्यां—

धूपघटिकम्, सतारागणमिवाङ्गरागमणिभाजनैः, सान्धकारमिव परिमलाकृष्टमधुकरपटलैः, सज्योत्स्नमिव चीनांशुकवितानैः, अतिशिशिरतया च जलकलशैरपि निविडकर्मपावगुण्ठितकर्णैस्त्वन्नशिरोवेदनैरिवाधिष्ठितम्, उद्यानहंसैरपि चञ्चुसंपुटधृतमृणालसूत्रपिण्डैः प्रावरणपटवानार्थिभिरिवैतस्ततो धावद्भिरध्यासितम्, आक्रीड-गिरिभिरपि वारंवारमुच्चरत्तारमयूरकैकैराकारितनिदाघतप्तापरशिलोच्चयैरिवामुक्तसांनिध्यम्, अङ्घ्रिपैरपि परस्पर-संवलितशास्त्रैरभिलपितनिरन्तरशरीरश्लेषैरिव परीतम्, अरतिविनोदस्थानंमिव सागरविप्रयोगे सरख्याः, दुर्गनिवेशमिव श्रीष्मनिर्दयावस्कन्देषु शिशिरस्य, दाहज्वरचिकित्सागृहमिव दिवसकरमण्डलप्रवेशेषु चन्द्र-मसः, शिशिरोपचारमन्दिरमिव वज्राग्निसन्तापातिवाहनेषु हिमगिरेः, उपरि वर्षतां च प्रावृषेण्यन्नजलधरा-णामुद्गुरनिनादनर्तितमयूरमण्डलेन निपतता समन्ताद्भ्रान्तसन्तानेन निरन्तरन्यस्तचन्द्रमणिशिलाप्रणालविगलि-

सुगन्धिद्रव्यविशेषाणां यो धूपः, तस्य घटिका-पटी यस्मिंस्तद्वहाम् । पुनः अङ्गरागमणिभाजनैः अङ्गरागणाम्-अङ्गविलेपन-द्रव्याणाम्; मणिभाजनैः-मणिमयपद्मैः, सतारागणमिव तारागणसहितमिव । पुनः परिमलाकृष्टमधुकरपटलैः परि-मलेन-सौरभेण, आकृष्टानि-कृताकर्षणानि, यानि मधुकरपटलानि-भ्रमररुन्दानि, तैः, सान्धकारमिव अन्धकारसहितमिव । पुनः चीनांशुकवितानैः चीनांशुक-चीनदेशरचितवस्त्रम्, तत्सम्बन्धिभः, वितानैः-उल्लोचैः, सज्योत्स्नमिव ज्योत्स्नया-चन्द्रिकया सहितमिव; पुनः अतिशिशिरतया अतिशीतलतया हेतुना, उत्पन्नशिरोवेदनैरिव उत्पन्नशिरोवेद्यैरिव, निविडकर्मपावगुण्ठितकर्णैः निविडेन-साश्रेण, कर्पटेन-पटखण्डेन, अवगुण्ठितः-आवृतः, कर्णो येषां तादृशैः, जल-कलशैरपि जलपूर्णघटैरपि, किमुत तत्रत्यमनुष्मैरित्यर्थः, अधिष्ठितम् आधितम् । पुनः प्रावरणपटवानार्थिभिरिव प्रावरणपटः-शीतावरणवस्त्रम्, तस्य धानं-निर्माणम्, तदर्थिभिरिव-तदभिलाषिभिरिवेत्युपेक्षा, चञ्चुसंपुटधृतमृणाल-सूत्रपिण्डैः, चञ्चुसंपुटेन-सम्पुटितचञ्चुभ्याम्, धृतः-गृहीतः, मृणालसूत्रपिण्डः-विसतनुपिण्डो यैस्तादृशैः, पुनः इतस्ततः अत्र तत्र, धावद्भिः सखद्भिः, उद्यानहंसैरपि क्रीडाकाननहंसैरपि, किमुतान्यजनैरित्यर्थः, अध्यासितम् अधिष्ठितम् । पुनः वारंवारम् अनेध्यासम्; उच्चरत्तामयूरकैकैः उच्चरन्ती, तारा-उच्चा, मयूराणां केवा-कृजितविशेषो येषु येभ्यो वा तादृशैः, अत एव आकारितनिदाघतप्तापरशिलोच्चयैरिव आकारिताः-शैलायुशीलनाय आहृताः, निदाघे-प्रीप्ते, अपरे-अन्ये, शिलोचयाः-पर्येता यैस्तादृशैरिवेत्युपेक्षा, आक्रीडगिरिभिरपि क्रीडापर्वतैरपि, अमुक्तसाधिध्यम् अमु-क्तम्-अलक्षम्, साधिध्यं यस्य तादृशम् । पुनः परस्परसंवलितशास्त्रैः परस्परे संवलित-सम्पृक्ता, शाखा येषां तादृशैः, अतः अभिलपितनिरन्तरशरीरश्लेषैरिव अभिलपितः, निरन्तरम्-अनवरतम्, शरीरश्लेषः-शरीरसम्प्रेषो यैस्तादृशैरिवेत्युपेक्षा, अङ्घ्रिपैः पादपैः, परीतं व्याप्तम् । पुनः सरख्याः सरयूतयाः, सागरविप्रयोगे समुद्ररूपवतिरिह्ये, अरति-द्विभेदस्थानमिव अरतिः-वेदः, सन्ताप इत्यर्थः, तस्य विनोदः-अपनोदनम्, रामनमित्यर्थः, तस्य स्थानमिवेत्युपेक्षा । पुनः शिशिरस्य तत्संज्ञकस्य श्लोः, श्रीष्मनिर्दयावस्कन्देषु श्रीष्मेण-श्रीष्मर्तुना, ये निर्दयाः-दृढतराः, अवस्कन्द्याः-आक्रमणानि, तेषु सत्य, दुर्गनिवेशमिव तद्वारणार्थप्रकारनिवेशमिवेत्युपेक्षा । पुनः चन्द्रमसः चन्द्रस्य, दिवसकरमण्डलप्रवेशेषु सूर्याग्निप्रवेशेषु राशु, दाहज्वरचिकित्सागृहमिव तद्विम्बकृतदाहजन्यज्वरस्य वा चिकित्सा-प्रतीकारः, तद्गृहमिवेति शोभेति । पुनः हिमगिरेः हिमालयपर्वतस्य, वज्राग्नि-सन्तापातिवाहनेषु वज्राग्निना-इन्द्रप्रक्षिप्तवज्रानलेन यः सन्तापः, तदतिवाहनेषु-तदुपदामनेषु, तदर्थमित्यर्थः, शिशिरोपचारमन्दिरमिव शीतोपचारगृहमिवेत्युपेक्षा । पुनः स्फाटिकेन स्फटिकमणिमयेन, प्राकारपलयेनेव प्राञ्चरमण्डलेनेव, पायसां अलानाम्, प्रघाहेण निर्धरेण, प्रान्तेषु पर्यन्तप्रदेशेषु, एतपरिक्षेपं हनः, परिक्षेपः-परिवेष्टनं यस्य तादृशम्, किंसम्बन्धिना तेन ! उपरि कञ्चम्, वर्षतां वर्षणं कुर्वताम्, प्रावृषेण्यन्नजलधराणां प्रावृषेण्यः-वर्षासम्बन्धिनेन ये यन्त्राः, तद्गुणाणां अलघराणां-मेघानाम्, तत्सम्बन्धिनेत्यर्थः, कीदृशेन प्रवाहेण ! उद्गुरनिनादनर्तितमयूरमण्डलेन उद्गुरेण-उभेन, निनादेन-घनिना, नर्तितं-शुल्लं कारितम्, मयूर-मण्डलं-मयूरसमूहो येन तादृशेन, पुनः समन्तात् उर्वतः, निपतता स्पन्दमानेन, पुनः अध्रान्तसन्तानेन अर्धिध्यप्र-पारेण, पुनः निरन्तरन्यस्तचन्द्रमणिशिलाप्रणालविगलितेन निरन्तरम्-अविरतम्, अघ्ना-स्थापिता, वा चन्द्र-

तेन स्वधीयसा पाथसां प्रयाहेण प्राकारवलयेनेव स्फाटिकेन प्रान्तेषु कृतपरिक्षेपम् [अं], अम्लानमल्लिका-
माल्यरचितशेखराभिः श्रवणावलम्बिशैवल्यवहरीहरितायमाननयवन्धूकपाण्डुगण्डस्थलाभिः कण्ठकन्दलामुक्त-
हिमगुलिकाहारभासितोन्नतस्तनकलशाभिरसितोत्पलनालयलाधिष्ठितप्रकोष्ठकाण्डाभिः पदे पदे रणितमधु-
करजालकिङ्किणीचक्रवालेन वकुलमालामेखलागुणेन परिक्षिप्तघनजघनभागाभिर्घनसारसम्पर्ककर्कशामोदेन
स्पर्शेन्द्रियहारिणा हरिचन्दनरसद्रवेण संपादिताप्रपदीनचर्चाभिर्जलाद्रविससूत्रसंख्यानवाहिनीभिस्त्वानदेयता-
भिरिव संभूयोपस्थिताभिरभिनवयौवनाभिर्वारमणीभिरध्यासितवितवतावायनम्, अतिविचित्रानेकचित्रशालं
जलमण्डपमगच्छत् [अः] ।

॥ प्रविद्य च तत्र कतिपयात्सहचरसहायो विभावयन्नितस्ततस्तस्य रचनाविचित्रतामतिचिरं वध्राम,
विरतकौतुकश्च कणान्द्रिमतः श्वासपरिमलावकृष्टैरलिभिरभ्यर्थित इवानल्पमेकं कुसुमतल्पमध्यास्त । निपण्यं

मण्डिता-चन्द्रकान्तमण्डितः प्रखरः, तत्सम्बन्धि यत् प्रणालं-जलनिर्गमनमार्गः, ततो विगलितेन-स्फटिकेन, अतः
स्वधीयसा अतिरथुलेन [अं] । पुनः चाररमणीभिः वेद्याभिः, अध्यासितवातायनम् अध्यासितम्-उपविष्टम्,
अधिष्ठितमित्यर्थः, धातानन-गयाक्षो यस्य तादृशम्, कीदृशीभिः ! अम्लानमल्लिकामाल्यरचितशेखराभिः अम्लानानाम्-
अंशिरावचितानाम्; मल्लिकानां-तदाद्यशुभुपनामम्, यन्माल्यं तेन रचितं शेखरं-शिवेणमण्डनं यामिस्त्वादृशीभिः; पुनः श्रवणा-
वलम्बिशैवल्यवहरीहरितायमाननयवन्धूकपाण्डुगण्डस्थलाभिः श्रवणावलम्बिनी-कर्णावलम्बिनी, या शैवल-
वहरी-शैलावायकृष्णजल्लक्षिका, तथा, हरितायमानं-हरितवर्णयमानम्, नववन्धूकपाण्डु-नवं-नवीनं यद् बन्धूकं-तदाख्य-
ककुमुमम्, तद्वत्, पाण्डु-रक्तवर्णम्, गण्डस्थलं-कपोलस्थलं यासां तादृशीभिः, पुनः कण्ठकन्दलामुक्तहिमगुलिकाहार-
भासितोन्नतस्तनकलशाभिः कण्ठकन्दलेन-मण्डनालेन, अमुक्तः-शैलानुभवाय अत्यक्तः, घृत इत्यर्थः, यः, हिमगुलिका-
हारः-हिमरजमाला, तेन भासितां-उदीपितां-उन्नतां, स्तनकलशां कलशायमानस्तनी यासां तादृशीभिः; पुनः असितोत्पल-
नालयलाधिष्ठितप्रकोष्ठकाण्डाभिः असितोत्पलनालयलेन नीलकमलदण्डमण्डलेन, अधिष्ठितः-व्याप्तः, प्रकोष्ठकाण्डः-
मण्डिवन्धाधोभागरूपो दण्डो यासां तादृशीभिः; पुनः पदे पदे प्रतिपदम्, प्रतिपादन्यासमित्यर्थः, रणितमधुकरजाल-
किङ्किणीचक्रवालेन रणितं-शब्दावितम्, मधुकरजालरूपं-भ्रमरमण्डलात्मकम्, किङ्किणीचक्रवालं-क्षुद्रपाण्डिकाण्डं
यमिस्त्वादृशेन, वकुलमालामेखलागुणेन वकुलमालायाः-वकुलाख्यकुसुमविशेषमालारूपायाः, मेखलायाः-स्त्रीकृतिभूषणस्य,
गुणेन-सूत्रेण, परिक्षिप्तघनजघनभागामिः परिक्षिप्तः-परिवेष्टितः, घनः-दृढः, जघनभागः-कृतिपुरोभागमण्डलं यासां
तादृशीभिः; पुनः हरिचन्दनरसद्रवेण हरिचन्दनाख्यचन्दनविशेषरसद्रवेण, संपादिताप्रपदीनचर्चाभिः संपादिता-
कृता, आप्रपदीना-यादाप्रपन्ता, चर्चा-शरीरविलेपनं यामिस्त्वादृशीभिः; कीदृशेन तेन ! घनसारसम्पर्ककर्कशामोदेन
घनसारस्य-कर्शस्य, सम्पर्कं-मिश्रणं, कर्कशः-उत्कटः, आमोदः-सुगन्धो यस्य तादृशेन, पुनः स्पर्शेन्द्रियहारिणा
त्वगिन्द्रियकर्षिणा, अतिस्त्रीतेजस्वर्यः; पुनः जलाद्रविससूत्रसंख्यानवाहिनीभिः जलाद्रं-जलाद्गतम्, यद् विससूत्राणां
सृणालतन्तूनाम्, संख्यानम्-उत्तरीयवस्त्रम्, तदाद्रिनीभिः-तदारिणीभिः; काभिरिव ! सम्भूय संपीभूय, उपस्थिताभिः
उपागतभिः, उद्यानदेयताभिरिव क्रीडन्तदेयताभिरिवैत्युत्प्रेक्षा; पुनः अभिनवयौवनाभिः नवीनयुवतीभिः । पुनः
कीदृशम् ! अतिविचित्रानेकचित्रशालम् अतिविचित्राः-अत्यन्तविलक्षणाः, अनेकाः-बहवः, चित्रशालाः-आलेख्यद्वा
यमिस्त्वादृशम् [अः] ।

च पुनः, तत्र तस्मिन् जलमण्डप इत्यर्थः, प्रविद्य प्रवेशं कृत्वा, कतिपयात्सहचरसहायः कतिभ्यः-परि-
गणितैः, आप्तैः-विश्लेषैः, सहचरैः-सहगामिभिः, सहायः-सहितः, इतस्ततः अत्र तत्र, तस्य जलमण्डपस्य, रचना-
विचित्रतां रचनावैलक्षण्यम्, विभावयन् पर्यालोचयन्, अतिचिरम् अतिदीर्घकालम्, वध्राम भ्राम्यति स्त । च पुनः,
विरतकौतुकः विरुततद्वैविन्यावलेकनकुचल्लः सन्, अग्रतः अग्रे, कणान्द्रिः गुञ्जिः, श्वासपरिमलाकृष्टैः धातस्य-
नात्तामास्तस्य, परिमलैः-सौरभैः, आकृष्टैः-कृतावर्णैः, अलिभिः मनरैः, अनल्पम् अल्पतम्, अभ्यर्थित इव प्रार्थित

च तत्र तमुपसेवितुमतीव सेवाकुशलाः कलाविदो विदितसकलशास्त्रतत्त्वाः कवयो वाग्मिनः काव्यगुण-
दोषज्ञा विज्ञातविविधपुराणेतिहासकथाः कथाख्यायिकानाटकादिप्रबन्धबद्धरतयो रतितन्त्रपरम्परापरामर्शरसिक-
मनसः प्रियदर्शना विदग्धोञ्ज्वलवेपवपुषः परिहासशीलाः स्वभावपेशलोक्तयः प्रत्येकमावेदिताः प्रतिहारेण
राजपुत्राः प्राविशन् । अपरेऽपि तत्कालसेवोचिताः संवयसः प्रधानराजलोकाः संनिद्धुः [क] ।

यथास्थानमुपविष्टैश्च तैः सह प्रस्तुतविचित्रकथालापस्य चित्रपद्मङ्गसूचितानेकसुन्दरोदारार्था प्रवृत्ता
कथञ्चित् तस्य चित्रालङ्कारभूयिष्ठा काव्यगोष्ठी । तत्र च पठ्यमानासु विद्वत्सभालब्धख्याविपु प्रहेलिका-
जातिषु, चिन्त्यमानेषु मन्दमतिजनितनिर्वेदेषु प्रभोत्तरभेदेषु, भाव्यमानासु प्रसन्नगम्भीरभावार्थासु पदप्रज्ञक-

इव, एकम् अद्वितीयम्, कुसुमतल्पं पुष्पशय्याम्, अभ्यास्त तदुपरि उपाशितम् । तत्र तस्मिन्, कुसुमतल्प इत्यर्थः,
निपण्णम् उपविष्टम्, तैः हरिनाहनम्, सेवितुं परिचरितुम्, राजपुत्राः राजकुमाराः, प्राविशन् प्रविष्टाः, कीदृशाः ?
अतीव अतिशयेन, सेवाकुशलाः परिचरणनिपुणाः; पुनः कलाविदः शिल्पानिज्ञाः; पुनः विदितसकलशास्त्रतत्त्वाः
परिशीलिताशेषराज्ञाराः; पुनः कवयः कवित्वशक्तिशालिनः; पुनः वाग्मिनः सम्यक्कारः; पुनः काव्यगुणदोषज्ञाः
काव्यसम्बन्धिने ये गुणाः-मापूर्यादयः; ये च दोषाः-श्रुतिकटुत्वादयः, तेषां विज्ञाः; विज्ञातविविधपुराणेतिहासकथाः
विज्ञाताः-सम्यक्वगताः, अभ्यस्त इत्यर्थः, विविधानि अनेकप्रकाराणि यानि पुराणानि-सर्गप्रतिसर्गादिपञ्चलक्षणोपेतप्रबन्धाः,
इतिहासाः-महाभारतादिपूर्ववृत्ताथकन्याः, तेषां कथाः-कथानकानि यैस्तादृशाः; पुनः कथाख्यायिकानाटकादिप्रबन्ध-
बद्धरतयः कथा नाम-कादम्बर्यादयः कल्पितप्रबन्धाः, आख्यायिका-उपलब्धार्थकः प्रबन्धः, नाटक-दृश्यकाव्यम्, तदादयः-
तदप्रभृतयो ये प्रबन्धाः-प्रन्याः, तेषु बद्धरतयः-बद्धानुरागाः; पुनः रतितन्त्रपरम्परापरामर्शरसिकमनसः रतितन्त्रस्य-
रतिशास्त्रस्य, कामशास्त्रस्येत्यर्थः, या परम्परा-समृद्धः, तत्परामर्श-तत्समालोचने, रसिकम्-अनुरक्तं मनो येषां तादृशाः; पुनः
प्रियदर्शनाः प्रियम्-आनन्दजनकम्, दर्शनम्-अवलोकनं येषां तादृशाः; पुनः विदग्धोञ्ज्वलवेपवपुषः विदग्धः-
नैपुण्यपूर्णः, उञ्ज्वलः-उद्गासुरश्च, वेपः-कृत्रिममङ्गलं यस्य तादृशं, वपुः-शरीरं येषां तादृशाः; पुनः परिहासशीलाः
परिहाससभवाः; पुनः स्वभावपेशलोक्तयः स्वभावेन पेशलाः-प्रियाः, उक्तयः-वचनानि येषां तादृशाः; पुनः प्रतीहारेण
द्वारपालेन, प्रत्येकं प्रतिष्पक्ति, आवेदिताः हरिवाहनं प्रति सूचितागमनवार्ताः । अपरेऽपि अन्येऽपि, तत्कालसेवोचिताः
तत्कालसेवायोग्याः, संवयसः समानवयस्काः, प्रधानराजलोकाः मुख्यराजकीयवनाः, सन्निद्धुः सन्निहिताः [क] ।

च पुनः, यथास्थानं स्वस्थानमनतिक्रम्य, उपविष्टैः कृतोपवेचनैः, तैः राजपुत्रैः, सह, प्रस्तुतविचित्रकथा-
लापस्य प्रस्तुतः-प्रारब्धः, विचित्रकथानाम्-अपूर्वकथानाम्, आलापः-आभाषणं येन तादृशस्य, तस्य हरिवाहनस्य, चित्रपद्-
मङ्गसूचितानेकसुन्दरोदारार्था चित्राणाम्-अर्पिप्रालङ्कारविशिष्टाणाम्, पदानाम्, मन्त्रेण-विच्छिन्ना, चमत्कृत्येत्यर्थः,
सूचिताः-अभिव्यक्ताः, अनेके, सुन्दराः-मनोहराः, उदाराः-विस्तृताः, अर्था यथा तादृशी, चित्रालङ्कारभूयिष्ठा चित्राल-
ङ्कारप्रचुरा, काव्यगोष्ठी काव्यपठपरिपक्व, कथञ्चित् केनापि प्रद्वारेण, प्रष्टवा । पुनः तत्र गोष्ठ्याम्, विद्वत्सभालब्ध-
ख्याविपु विद्वत्सभायां-विद्वद्गोष्ठ्याम्, लब्धा-प्राप्ता, ख्यातिः-प्रसिद्धिर्गतिस्तादृशी, प्रहेलिकाजातिषु प्रहेलपति-सूचयति
वास्तविकार्थगोपनपूर्वकमवास्तविकमग्भाव्यमर्थं वा सा प्रहेलिच्छ, यथा-"यानीयं पानुमिच्छामि त्वत्तः कमललोचने । । यदि दास्यसि
नेच्छामि न दास्यसि पियाम्यहम् ॥" इति, तत्रातिपु-तत्रातीयेषु दुर्वैयर्थ्यकथाभ्येषु, पठ्यमानासु पठनकर्मक्रियमाणासु । पुनः
प्रभोत्तरभेदेषु प्रभोत्तरविशेषेषु, चिन्त्यमानेषु आलोच्यमानेषु, कीदृशेषु ? मन्दमतिजनितनिर्वेदेषु मन्दमतीनाम्-
उदारादोदासमपुत्रेणाम्, जनितः-उत्पादितः, निर्देहः-स्लानिर्वैद्यादृशेषु । पुनः प्रसन्नगम्भीरभावार्थासु प्रसन्नः-अवगमनाश्रेण
बोधनिययः, गम्भीरः-गाम्भीर्यगुणरूपक, भावार्थः-अभिप्रायविपर्यायं यत्तां तादृशी, पदप्रज्ञकतायासु पदसु-धर्मः,
अर्थः, कामः, मोक्षः, लोचः, तत्त्वार्थः एष पद्विषयेषु, प्रष्टा येषां ते पदप्रज्ञकाः, तदुक्तम्-"धर्माध-काम-मोक्षेषु कोऽनर्थवार्थः
शोषि । पदसु प्रष्टा तु प्रस्तासो पदप्रज्ञः परिशीलितः ॥ १ ॥" इति, तदीयग्यासु-तदीयपद्यासु, भाव्यमानासु आलोच्य-

गाथासु, विमृश्यमानेषु बाधानुपदसंपादितोत्सेकेषु विन्दुमात्राक्षरच्युतकश्लोकेषु, हस्यमानेषु दीर्घकालानुभूत-
निष्फलचिन्तामौनेषु प्राज्ञमन्येषु, प्रकाशयमाने साधुवादविधिना बुधाना वोधरभसे, विजृम्भमाणे निर्भर
सभ्यानां कौतुकरसे काव्येष्वतीव रसिकः सर्वदा निकटवर्ती कुमारस्य नर्मपात्र सकलराजपुत्राणां मञ्जीरनामा
वन्दिपुत्रः किञ्चिदुपस्य हरिवाहनमवोचत् [ख]—'कुमार ! प्रक्रमगतमेव किञ्चिद् विज्ञाप्यसे । कुरु क्षण-
मात्रमवधानदानेनानुग्रहम्, अस्वैव समनन्तरातिक्रान्तस्य मधुमासस्य शुद्धत्रयोदश्यामहमहमिकोपदर्शितनिज-
विभयविच्छेदेन नगरीनिवासिना मुजङ्गलोकेन भक्त्या प्रवर्तितं यात्रोत्सवमेवक्षितुमिदमेव सर्वतोविरचित-
विचित्रवस्त्रध्वजवितानमात्तरुनरुशृङ्गवेद्याङ्गनामुजङ्गजनपरस्परारब्धजलसेकयुद्धं भगतो मकरध्वजस्यायतन-
मागतोऽस्मि, विस्मयस्मेरचक्षुषा च प्रविशता मया प्राङ्गणसहकारपादपस्य मूले मृणालसूत्रवलयितप्रीणाविभागं,
मध्यभागविन्यस्तमुग्धस्तनमुखमुद्रेण त्वानतुहिनपाण्डुरत्विया शोपाधिगतकाठिन्येन चन्दनपङ्कवेदिकावर्धनेन

मानासु, पुन बाधानुपदसम्पादितोत्सेकेषु अनुपद—प्रतिपदम्, सम्पादित, बाधस्य अर्थबोधव्यांभातस्य, उत्सेक—आधिक्य
वैसादशेषु, विन्दुमात्राक्षरच्युतकश्लोकेषु विन्दुच्युत, मात्राच्युत, आक्षरच्युत इति विदुमात्राक्षरच्युतास्ते एव
विन्दुमात्राक्षरच्युतका, तादशेषु श्लोकेषु विमृश्यमानेषु विविच्यमानेषु । पुन दीर्घकालानुभूतनिष्फलचिन्तामौनेषु
दीर्घकाल—विरकालम्, अनुभूत—प्रतीतम्, निष्फलचिन्तया—निष्फलभावनया, मौन—मूकत्व येषा तादशेषु, प्राज्ञमन्येषु
आत्मानं प्राज्ञ—पण्डित मन्यन्ते न तु पण्डिता ये ते प्राज्ञमन्या, तेषु, हस्यमानेषु उपहासस्यदत्ताभाषयमानेषु । पुन,
बुधानां पण्डितानाम्, वोधरभसे बोधधेने, अर्थबोधाविलम्बे इति यावत्, साधुवादविधिना प्रसाविधानेन, प्रकाशय
माने प्रकटीक्रियमाणे । पुन सभ्यानां सभाया—गोष्ठया साधु सभ्य, तेषा कौतुकरसे काव्यालापतुल्यलासकरसे,
निर्भरम् अत्यन्तम्, विजृम्भमाणे प्रशंसामाने, मञ्जीरनामा मञ्जीरसङ्गक, वन्दिपुत्रः खुतिपाठभ्युन, किञ्चित् ईक्षत्,
उपस्य सनीपमागल्य, हरिवाहनं तदाक्ष्य भेषवाहनवृषकुमारम्, अयोचत् उक्तवान्, कीदृश १ काव्येषु काव्यविषये,
अतीव रसिकः अत्यन्तानुरागी, पुन सर्वदा सर्वकालम्, कुमारस्य हरिवाहनस्य, निकटवर्ती पार्श्ववर्ती सकलराज
पुत्राणां समस्तवृषकुमाराणाम्, नर्मपात्रं परिहासास्पदम् [ख] । किमवोचदित्याह—कुमार ! भो वृषासज !, प्रक्रमगत-
मेव प्रसन्निक्रमेव, किञ्चित् किमपि वृत्तम्, विज्ञाप्यसे निवेद्यसे, अवधानदानेन मनोवृत्तिदानेन, क्षणमात्रं शुद्धतानम्,
अनुग्रहं कृपा कुरु, विषयान्तरातिवर्जलं वक्ष्यमाणवृत्तश्रवणे मन समापेहील्यर्थं, समनन्तरातिक्रान्तस्य अव्यवहितव्यती-
तस्य, मधुमासस्य चैत्रमासस्य, शुद्धत्रयोदशिया शृङ्गत्रयोदशतिषो, अहमहमिकोपदर्शितनिजविभयविच्छेदेन अह
मरसिभ्या—पारस्परिकस्पर्धया, उपदर्शित, निजविभयविच्छेदं—स्ववितम्बयो येन तादशेन, नगरीनिवासिना अयोध्यावास्त-
व्येन, मुजङ्गलोकेन विटजनेन, भक्त्या कामदेवप्रीत्या, प्रवर्तितं प्रारब्धम्, यात्रोत्सव कामदेवमन्दिरयात्रोत्सवम्,
अवेक्षितु इष्टम्, सर्वतः परित, विरचितविचित्रवस्त्रध्वजवितानं विरचित—निर्मित, विचित्रवस्त्राणां ध्वज-
पताका, वितान—उल्लेचध, यद्वा ध्वजस्यो वितान, ध्वजानां वितान—विस्तारो वा यस्मिन्तादृशम्, पुन आत्तरुनरुशृङ्ग-
वेद्याङ्गनामुजङ्गजनपरस्परारब्धजलसेकयुद्धम् आत्त—प्रातम्, शहीतमित्यर्थं, वनकरुशृङ्ग—सुवर्णमयनलिका यासि-
न्तादृशीभि, वेद्याङ्गनाभि—वेद्यारूपाभि स्त्रीभि, मुजङ्गजने विटजनैश्च, परस्परम्, आरब्ध—प्रवर्तितम्, जलसेकयुद्ध-
जलवेगसप्तमो यस्मिन्तादृशम्, भगवत्. पूजयस्य, मकरध्वजस्य कामदेवस्य, इदमेव प्रचक्षतमेव, आयतनं मन्दि-
रम्, आगतोऽस्मि उपस्थितोऽस्मि । च पुन, प्रविशता प्रवेशं कुर्वता, विस्मयस्मेरचक्षुषा विस्मयेन—आश्चर्येण,
स्मेरं—विहस्यन्, चक्षुष्यस्य तादशेन, मया, प्राङ्गणसहकारपादपस्य मन्दिरप्राङ्गणवर्तिचूतइक्ष्यसे, मूले अधस्तात्,
ठाडीपत्रप्रण्डं तालपत्रखण्डम्, अवलोकितं दृष्टम्, कीदृशम् २ मृणालसूत्रवलयितप्रीणाविभागं मृणालसूत्रेण-
विगतन्दुना, वलयित—वेष्टित, प्रीणाविभागं—कण्ठस्यल यस्य तादृशम्, पुन मध्यभागविन्यस्तमुग्धस्तनमुखमुद्रेण
मध्यभागे—मध्यस्थले, विन्यस्ता—रचिता, मुग्धस्य—मुन्दरस्य, स्तनमुखस्य, मुद्रा—पठितशब्दार्थमिच्छादशेन, पुन स्त्यान
तुहिनपाण्डुरत्विया स्त्यान—धनीभूतम्, यद् तुहिन—दिमम्, यद् पाण्डुरा—पीतवर्णं भिभ्रतमुद्रवणा, विद—वातित्यस्य
तादशेन, पुन शोपाधिगतकाठिन्येन शोषेण—शुष्कतया, अधिगत काठिन्ये—धनीभावो येन तादशेन, चन्दनपङ्कवेदिका-

संदानितोभयान्तमभिमतवियोगविधुरामीरकामिनीकपोलपाण्डु ताडीपत्रखण्डमवलोकितम् [ग] । आदाय च सकौतुकेनोत्तरीयवस्त्रैकदेशे नियन्त्रितम्, अवसितायां च यात्रायां निजनिवासमागतेन विजने निविश्य कौतुकावेशात् कस्येदमिति सर्वतो निरूपितम्, अपश्यता च पृष्ठे नामाक्षराणि तत्क्षणमेवापनीय मुद्रामुद्रेष्टितम्, दृष्ट्वा च तत्र ललितपदसंनिवेशा सान्द्रमृगमदमपीपङ्कलिखितैः प्रत्यप्रकुङ्कुमपत्रभङ्गशोभिभिः कृष्णागुरुधूपवास-संभृतसौरभातिरेकैरभिनवमौक्तिकक्षोदविशदवर्णेन पुण्यपरिमलमुचा कर्पूरचूर्णेन समन्तादवकीर्णैर्निरन्तरैरपि परस्परसंस्पर्शभिरवाप्तपरिणतिप्रकर्षैरपि सुकुमारसर्वावयवैरक्षरैरुपेता दुरवयोघतात्पर्यवस्तुरैकैवार्या, परिभाविता च चारंवारमादरव्यापारितहृदयेन, न तु तदीयं हृदयमवगतम्; [घ] । तदादिशतु कुमारः सर्वमेवातुकमेण किं तत् पत्रकं केन प्रेषितं कस्य वा प्रेषितं किमत्र कार्यं विवक्षितम् ? इत्युदीर्य विशदवर्णोच्चारया गिरा

टिप्पनकम्—निरन्तरैरपि परस्परसंस्पर्शभिः यानि अन्तररहितानि तानि कथं परस्परसंस्पर्शानि, अन्यत्र निरन्तराणि—संततानि, परस्परसंलग्नानि च । अवाप्तपरिणतिप्रकर्षैरपि सुकुमारसर्वावयवैः ये प्राप्तपरिणाम-प्रकर्षांस्ते कथं सौकुमार्ययुक्तसंकेतभुजाववयवाः, अन्यत्र प्रकृष्टपरिणामानि सुच्छिष्टसर्वेशरःप्रमृत्त्यवयवानि च [घ] ।

वन्देन चन्दनपङ्कमयी या वेदिद्या-वेदिकाप्रतिकृतिः, तद्वन्देन-तन्निवेशेन, संदानितोभयान्तं संदानितौ-बद्धौ, उभयान्तौ-पूर्वापरान्तभागे यस्य तादृशम्, पुनः अभिमतवियोगविधुरामीरकामिनीकपोलपाण्डु अभिमतवियोगेन-इष्टविशेषेन, विधुरा-व्यथिता, या आमीरकामिनी गोपवधुः, तस्याः कपोलवत्-गण्डस्थलवत्, पाण्डु-पीतशुद्धवर्णम् [ग] । च पुनः, आदाय यहीत्वा, सकौतुकेन इत्तद्दृष्टव्येन, मयेति शेषः, उत्तरीयवस्त्रैकदेशे उत्तरीयवस्त्रावच्छे, नियन्त्रितं बद्धम् । च पुनः, यात्रायां यात्रोत्सवे, अवसितायां समाप्तयाम्, निजनिवासं खण्डम्, आगतेन, मयेति शेषः, विजने रहसि, कौतुकावेशात् कुंवल्लोदयात्, कस्य किसम्बन्धि, इदं प्रत्यक्षमूतं पत्रम्, इति सर्वतः समन्तात्, निरूपितं विलोकितम् । च पुनः, पृष्ठे शृष्टभागे, नामाक्षराणि नामपठकान्यक्षराणि, अपश्यता अनवलोकमानेन, मयेति शेषः, तत्क्षणमेव तत्कालमेव, मुद्राम् उभयान्तबन्धनम्, अपनीय इरीकृत्य, उद्रेष्टितम् उद्धाष्टितम्, तत् पत्रमिति शेषः । च पुनः, तत्र तस्मिन् पत्रे, एकैव अद्वितीयैव, आर्या तदाख्यइतबद्धः श्लोकः, दृष्ट्वा दृष्टिगोचरीकृता । कीदृशी? ललितपद-सन्निवेशा ललितः—सुन्दरः, पदसन्निवेशः—पदविन्यासो यस्यां तादृशी; पुनः सान्द्रमृगमदमपीपङ्कलिखितैः सान्द्रः—निविष्टो यः, मृगमदस्य-वस्तुरिकायाः, मपीपङ्कः—पत्राञ्जनमृदमः, तेन लिखितैः, पुनः प्रत्यप्रकुङ्कुमपत्रभङ्गशोभिभिः प्रत्यप्रस्य-अभिनवस्य, कुङ्कुमपत्रस्य-केसरपत्रस्य यः, भङ्गः—खण्डः, तद्वत् शोभनशीलैः, पुनः कृष्णागुरुधूपवाससंभृत-सौरभातिरेकैः कृष्णागुरुधूपस्य-कालागुरुधूपस्य, वासेन-सौरमेग, सम्भृतः—समेधितः, सौरभातिरेकः—सुगन्धातिशयो येषां तादृशः, पुनः कर्पूरचूर्णेन कर्पूरपरागेण, समन्तात् सर्वतः, अयकीर्णैः व्याप्तैः, कीदृशेन ? अभिनवमौक्तिकक्षोद-विशदवर्णेन अभिनवो यो मौक्तिकक्षोदः—मुक्तामलिकर्णम्, तस्यैव विशदः—शुभ्रः, वर्णः—कान्तियस्य तादृशेन, पुनः पुण्य-परिमलमुचा पुष्पः—मनोहरो यः, परिमलः—गन्धः, तन्मुचा—तदभिष्यञ्जकेन, पुनः निरन्तरैरपि अत्राशरहितैरपि, परस्परसंस्पर्शभिः परस्परमसंछेदितेति विरोधः, तत्परिहारे तु निरन्तरैः—सान्द्रैरित्यर्थः, पुनः अवाप्तपरिणतिप्रकर्षै-रपि प्राप्तपरिणामोत्कर्षैरपि, सुकुमारावयवैः कोमलावयवैरिति विरोधः, पत्रादेः परिणामोत्तरं कान्ठिनोदयात्, तत्परिहारे तु मसीदाब्जे प्राप्तदाब्जोत्कर्षैः, प्राप्तफलप्रसक्तोत्कर्षैरिति वार्थः, अक्षरैः लिपिभिः, उपेता अन्विता, पुनः दुरवयोघ-तात्पर्यवस्तुः द्वेषभावार्या । च पुनः, आदरव्यापारितहृदयेन आदरेण व्यापारितं—प्रेरितं हृदयं यस्य येन वा तादृशेन, मयेति शेषः, परिभाविता विचारिता, तदीयं तस्या आर्याणाः, हृदयं गृहार्थवस्तु, न अवगतं ज्ञानम् [घ] । तत् तस्यादेशेन, कुमारः धीमान्, अनुक्रमेण मन्त्रप्रक्रमानुसारम्, आदिशतु शोधयतु, तत् पत्रकं तासीरयम्, किं किमर्थम् ? , केन प्रेषितं प्रेषणमन्तनामाशरितम् ? , वा अथवा, कस्य पार्थ इति शेषः, प्रेषितम् ? , अत्र अन्विन् पत्रे, किं कार्यं कृत-म्, विवक्षितं पक्षमभिप्रेतम् ? , इत्युदीर्य इत्युक्त्वा, विशदवर्णोच्चारया विशदः—विश्लष्टः, वर्णानुच्चारः—उच्चा-

सप्रागल्भ्यमार्यामिमां पपाठ—

गुरुभिरदत्तां घोडुं वाञ्छन् मामक्रमात् त्वमचिरेण । स्वातासि पत्रपादपगहने तत्रान्तिकस्थाग्निः ॥

अस्यां च पठ्यमानायामवहिताः सर्वे सभासदो बभूवुः । परिभावयतामेव च तेषां पाठसमकालमेव प्रज्ञावलेन बुद्ध्वा कोशलाधिपतिसूनुवदन्—‘सखे ! यत् तदासादितं त्वया तथाविधं ताडीपत्रकम्, असावनङ्गलेखस्तावत् । स च कयाचिदीश्वरकन्यया समारूढप्रीडयौवनया गुणानुरागप्रगुणितेन स्वचेतसा विदग्धात्सहचरीजनेन वा भूयो भूयः प्रवर्तितया कुमारीजनसहोत्थामपत्रपामपहाय कस्यचित् पूर्वमेवानु-
रागपिशुनैरिङ्किताकारैरभिनन्दितोपांशुप्रयुक्तप्रार्थनस्य ‘सुतनु ! सततानुवृत्तिपरोऽपि गुरुमिस्त्वदीयैर्नाहमनु-
गृहीतो भवत्याः प्रदाने, तदिदानीमनिच्छतोऽपि मे दुरात्मनानेन मदनवह्निना दह्यमानमिदमनुचिते-
नापि विधिना जीवितस्वामिनीं कर्तुमिच्छति त्यागतर्कितोपायान्तरं हतहृदयम्, अतो नाहमत्रापराधी’

टिप्पणकम्—उपांशु-रहः [ः] ।

रणं यत्र तादृश्या, गिरा बाण्या, सप्रागल्भ्यं प्रागल्भ्येन-प्रौढतया, सहितं यथा स्यात् तथा, इमाम् उपस्थिताम्, आर्यां पपाठ पठितवान्, गुरुभिरदत्तां घोडुं वाञ्छन् मामक्रमात् त्वमचिरेण । स्वातासि पत्रपादपगहने तत्रान्तिकस्थाग्निः ॥ १ ॥ गुरुभिः मत्प्रियादिभिः, अदत्तां विद्वेषयनेन स्वयमप्रतिपादिताम्, माम्, अक्रमात्-प्रतिद्वोद्वाहप्रकारं विनैव, बलादपहारेणैत्यर्थः, घोडुं परिणेतुम्, वाञ्छन् इच्छन्, त्वम्, तत्र तस्मिन्, यत्रारयोः सम्मेलनमभूदित्यर्थः, पत्रपादपगहने पत्रपूर्णवृक्षवने, अन्तिकस्थाग्निः पार्श्वस्थिताभिरुर्वेवाहिद्वेषकरणः, अचिरेण अकिलम्बेन, स्वातासि स्वास्थि, ग्रहे गुरुजनानुमतिरहितोद्वाहस्यानौचित्यादसम्भवाच्चेत्यर्थः, यद्वा बलात्पहरणपूर्वोद्वाहजन्य-प्रत्यवायेन, अन्तिकस्थाग्निः पार्श्वज्वलदग्निः, असिपत्रपादपगहने अरायः-राज्ञा, सन्नवन्मारणसामर्थ्यं क्लिन्नागीत्यर्थः, पत्राणि येषां तादृशानां पादपानां-नारकृष्णानाम् गहने-वने, स्वाता स्थितिकर्ता, भविष्यतीति शेषः, ‘नरकं प्राप्स्यतीत्यर्थः । च पुनः, अस्याम् आर्यायाम्, पठ्यमानायाम् उच्यतेमाग्यायाम्, सर्वे सकृदाः, सभासदः सभोपविष्टा, अवहिताः तदर्थविचारे सावधानाः बभूवुः जाताः । परिभावयतामेव तदर्थमालोचयतामेव, तेषां सभामदां मण्ये, कोशलाधि-पतिसूनुः कोशलाधिपतेः-कोशलदेशाधिपतेः, मेपवाहनस्य, सुतुः-कुमारः, हरिवाहनः, प्रज्ञावलेन सनुदिपलेन, पाठ-समकालमेव पाठसमय एव, बुद्ध्वा तत्प्राप्त्यर्थमवधार्य, अचदत् उच्यवान् । विमिहाह-सरो ! भो मित्र ! त्वया मशीरेण, तथाविधं तादृशम्, तत् अनुपदप्रस्तुतम्, या ताडीपत्रम्, आसादितं प्राप्तम्, असौ सः, अनङ्गलेखः कामदेवविषयकलेखः, तावदिति वाक्यालङ्कारे । स च प्रकृत्येव, कयाचित् अवहितनाम्नया, ईश्वरकन्यया पनादा-कुमार्या, कस्यचित् कस्यापि, महानागरिकस्य अत्यन्तनागरिकस्य, नगरवास्तव्यनया कान्तोपभोग्युगलस्य, यूनः तश्च-पुहस्य, पार्श्व इति शेषः, प्रेषितः प्रेषणकर्तृजनः, कीदृशं तथा ! समारूढप्रीडयौवनया समारूढं-सम्पन्नताम्, प्रौढ-प्रगल्भम्, यौवनं-तारुण्यं यथा तादृश्या, पुनः गुणानुरागप्रगुणितेन अभिमतनायकगुणशीतिवृन्देन, स्वचेतसा स्वकीयहृदयेन, विदग्धात्सहचरीजनेन वा निगुणविश्वस्तसपीत्रनेन वा, भूयो भूयः पुनः पुनः, प्रवर्तितया प्रेरितया, कीदृशस्य यूनः ! तथेश्वरकन्यया कुमारीजनसहोत्थामपत्रपां कुमारीजनानो सहोऽथा-राज्ञा, या अपत्रपा-अन्यदेवक-सजा, ताम्, अपहाय स्वत्वा, अनुरागपिशुनैः अनुरागमूषकैः, इङ्किताकारैः वेष्टितारगैः, आहारचेष्टया, पूर्वमेव, अभिनन्दितोपांशुप्रयुक्तप्रार्थनस्य अभिनन्दिता-अनुमोदिता, अङ्गीर्यतेत्यर्थः, उपांशुप्रयुक्ता-रहसि क्त्वा, प्रार्थना यस्य तादृशस्य, पुनः ‘सुतनु ! हे सुन्दरान्नि !, सततानुवृत्तिपरोऽपि निरन्तरानुसरणप्राप्तोऽपि, अहं भवत्याः श्रीमन्नाः, प्रदानेन, त्वदीयैः भवरीयैः, गुरुभिः पित्रादिभिः, न अनुगृहीतः अनुसम्पितः, तत् तस्मादेतोः, इदानीं सम्प्रति, अनिच्छतोऽपि स्वामनिलयनोऽपि, मे गम, दुरात्मना दुष्टात्मना अनेन प्रत्यक्षभूतेन, मदनवह्निना कामनिना, दह्यमानं सन्त्यजाम्, अतर्कितोपायान्तरम्, अतर्कितम्-अनालोचितम्, उपायान्तरम्-अधिनप्रकारान्तरं केन तादृ-शम्, इदं गमिहृदम्, हतहृदयं हृदयितहृदयम्, अनुचितेनापि स्वयंगम्यापि, अवैधेनपीत्यर्थः, विधिना प्रचारेण, त्वां जीवितस्वामिनीं स्वयन्प्रसामिनीम्, सन्नान्प्रकामिनीम्, कर्तुं विधातुम्, परिणेतुमित्यर्थः, इच्छति अभिमतया,

इति दूतीमुखेन च रयापितनिजसाहसाध्यवसायस्य महानागरकस्य यूः प्रेषितः [ड] । प्रयोजनं पुनरेतद्
 विवक्षितम्—अकारणद्विष्टैर्मदीयगुरुभिः सामप्रयोगोपक्रमेण कथञ्चिदपि न प्रतिपादितामपमानासहिष्णुतया
 प्रसिद्धमपहाय क्रममपहारादिना प्रकरेण मामुद्धोद्धुमिच्छन्ननुचितकारी त्वम्, अतो मा त्वस्व, सेत्स्यति
 त्वेष कामः, यतः कतिपर्यैरेव दिवसैरेत्र पुरादर्शनमावयोरभवत्, तत्र पत्रप्रायपादपगहने निगूहितो
 मदीयदूतिक्रया त्वमनपेक्षितापरविवाहमङ्गलोपकरणः केवलैर्नैवाग्निना सनाथीकृतपार्श्वः स्यात्स्यसि । स्थितश्च
 तत्र द्वित्राभिराप्तसहचरीभिः सहानुपदमेव मे समुपस्थितायाः पाणिग्रहणमग्निसाक्षिकं कर्तासीति । यः पुन-
 रिहापरः 'केनापि वैगुण्येन गुरुभिरप्रदत्तामभिलषन् मामन्यायतः क्षिप्रमेव प्राप्य नारक्तत्वमन्तिकञ्जलदमिरसि-
 पत्राणा पादपाना गहने स्याता त्वं पापकारिन्' इति शापरूपोऽर्थः प्रकाशते, स सर्वथा निरवकाश एव ।
 नहि विरक्ताः स्त्रियः कदाचिदक्षिगतानामीक्षणहारिणस्तादृशानुदारविरचनं ह्येतानभिलिख्य तथाऽत्यादरेण

टिप्पनकम्—अक्षिगतानां शत्रूणां [च] ।

सङ्कल्पत इत्यर्थं, अतः अस्माद्धेतो, अत्र अस्मिन्, अवैधाचरण इत्यर्थं, अहम्, अपराधी दोषी, न भवेयमित्यर्थः,
 इति इत्यम्, दूतीमुखेन स्वद्वीद्वारा, रयापितनिजसाहसाध्यवसायस्य ख्यापित—सन्देशवाचा निवेदितः, निज-
 साहसस्य—स्वानुचितवायस्य, अध्यवसाय—उद्योगो येन तादृशस्य [ड] । पुन अत्र अस्मिन् लेखे, इदं प्रयोजनं फलम्,
 विवक्षितं वक्तुमभिप्रेतम्, अकारणद्विष्टैः विनैव कारणम् अशीतिं प्रापिते मदीयगुरुभिः मत्प्रियादिभिः, साम-
 प्रयोगोपक्रमेण सामप्रयोगरूप—सान्त्वनारूपो य उपक्रम—प्रकार, तेन कथञ्चिदपि कथमपि, न प्रतिपादितां दत्ताम्,
 माम्, अपमानासहिष्णुतया अत्रतिपादनन्वयानादरासहनशीलतया, प्रसिद्धं वैधतया शिष्टाचारसिद्धम्, क्रमं परिणय-
 प्रकारम्, अपहाय लक्ष्वा, अपहारादिना बलाद् ग्रहणप्रसूतिना, प्रकारेण, उद्धोर्द्धुं प्रतिगेतुमिच्छन्, त्वं भवान्, अनु-
 चितकारी अयोग्याचारी, वतसे इति शेष, अतः अस्माद्धेतो, मा त्वस्व न त्वरां कुरु, तव एव काम. मत्परिणय-
 मनोरथ, सेत्स्यति सिद्धिमेष्यति, यतः यस्मान्, कतिपर्यैरेव परिगणितैरेव, दिवसे. दिनै, यत्र यस्मिन्, आवयो,
 दर्शनं परस्परमेव गेकनम्, अभूत् जातम्, तत्र तस्मिन्, पत्रप्रायपादपगहने पत्रपूपाक्षवने, मदीयदूतिक्रया
 मदृश्या, निगूहितः पिहित, त्वम्, अनपेक्षितापरविवाहमङ्गलोपकरण. अनपेक्षितम्, अपरं—अप्रतिरिक्तम्,
 विवाहरूपस्य मङ्गलस्य—शुभकर्मणं, उपकरणं—साधनं येन तादृश, केवलान्निना अग्निमात्रतदुपकरणेन, सनाथीकृतपार्श्वः
 सनाथीकृत—सनाथतामापादितम्, पार्श्व—सविध यस्य तादृश. स्यात्स्यसि वर्तिष्यसे, च पुन, तत्र तस्मिन् स्वाग्ने, स्थित-
 कृतावस्थितिक, द्वित्राभिः द्वाभ्या तिस्रिर्वा, आप्तसहचरीभिः विरहधत्तस्त्रीभिः, सह, अनुपदमेव अतिशीघ्रमेव,
 समुपस्थितायाः समागताया, समागमिष्यन्त्या इत्यर्थं, मे मम, अग्निसाक्षिकम् अग्निरेव साक्षा साक्षाद्गृष्टा, प्रमाग-
 भूत इत्यर्थं, यस्य तादृशम्, पाणिग्रहणं विवाहम्, कर्तासि करिष्यसि, इति । इह अस्यामाग्यायाम्, केनापि केनचित्,
 वैगुण्येन दापेण, गुरुभिः पित्रादिभिः, अप्रदत्ता प्रदानकर्मतामनापादिताम्, माम्, अमिलपन् बलाद्धोद्धुं वाञ्छन्,
 त्वम्, अन्यायतः अनुचितचरणत्वात्, क्षिप्रमेव क्षीघ्रमेव, नारक्तत्वं नरकदुःखमोक्तत्वम्, प्राप्य, अन्तिकञ्जलदग्निः
 अत्रितके—निकट, ज्वलन्—दीप्यमान, अग्निर्यस्य तादृशः, तादृगमिष्यन्तव्यमान सन्नित्यर्थं, असिपत्राणां असय—हृष्याणा-
 काराणि हृष्याणवद्भक्तानि च पत्राणि येषां तादृशानाम्, पादपानां शृङ्गाणाम्, गहने वने, स्याता भविष्यतीति शेष,
 पापकारिन् ! भो पापिन् ! इति इदं, य, पुन, अपर, शापरूप, अर्थः अर्थांतरमित्यर्थ, प्रकाशते शेषमहिंशा
 प्रतिभासत, स अर्थ, सर्वथा सर्वप्रकारेण, निरवकाशा एव असङ्गत एव । यत विरक्ता अपरणाः, स्त्रिय, ईक्षण-
 हारिण. नयनहारिण, उदारविरचनान् विरिष्टविन्यासान्, तादृशान् अनुपदोपार्जितसत्त्वान्, लेखान्, अभि-
 लिख्य सम्बन्धितान्, अक्षिगतानां शत्रुभूतजनानाम्, पार्श्व इति शप, तथाऽत्यादरेण तादृगलन्तादरेण, कदा-

प्रेषयन्ति [च] । कौतुकेरिता पत्रकहारी स्वयमेव मुद्रामुद्देश्य विदितकार्यतरचा प्रकृतिपारिप्लवतया स्त्रीस्वभावस्य कदाचिन्मन्त्रभेदमाचरेदिति तां वञ्चयितुं तस्य च विलासिनदष्टे-कोक्तिगुणहार्यहृदयस्य वचनमञ्जी-वैदग्ध्यमात्मीयमाविष्कर्तुमप्रयत्नावसेयविवक्षितार्थो नायमभिलिखितः ।' इत्युक्तमिति तस्मिन् सर्वेऽपि ते पार्श्ववर्तिनो यथावस्थितविदितलेखार्थाः समं मञ्जीरेण राजपुत्राः प्रजह्युः । अनेकरुधाकृतप्रतिभागुणस्तुतयश्च राजसूनोः पुनः प्रस्तुतनाव्यवस्तुविचारनिष्ठाः समरकेतुवर्जमतपिण् । समरकेतुरपि विपादविच्छायवदनः शुष्काशनिनेय शिरसि ताडितस्तत्क्षणमेवाधोमुखोऽभवत्, उत्सृष्टसृष्टदीर्घनिःश्वासश्च निश्चलनयनयुगलो विगलि-ताश्रुशीकरङ्घ्रिप्रपक्ष्मा कराङ्घ्रिघ्नखलेखया भूतलमलिखत् [छ] ।

अवलोक्य च तथावस्थितं तमस्थान एव प्रतिपन्नशोकावस्थमुपजातविस्मयाः सभासदः किमेतदिति वितर्कतरलतारकाणि परस्परं मुखान्यवालोकयन् । अथ तेषां पुरोवर्ती समरकेतुना समानप्रतिपत्तिरत्यन्तम-भिमतो राजपुत्रस्य सकलशास्त्रभाषाविचक्षणः क्षीणभूयिष्ठशैशवे वयसि वर्तमानो माननीयः कुमारपरिमहस्य प्रकृतिप्रगल्भयाक् किमपि कोविदः परिहासकेलिपु कमलगुप्तनामा कलिङ्गदेशाधीशसूनुः शनैर्विहृत्स्यावोचत्—

चित् कदापि, नहि, प्रेषयन्ति उपस्थापयन्ति [च] । कौतुकेरिता उतुडलप्रेरिता, पत्रहारिका पत्रवाहिका इती, स्वयमेव, मुद्रां पत्रोभयान्त्वन्धनम्, उद्देश्य उदाहृत्य, विदितकार्यतरचा विज्ञातवार्थधारा सती, स्त्रीस्वभावस्य, प्रकृति पारिप्लवतया प्रकृत्या चमलतया, कदाचित् कदापि, मन्त्रभेद रदस्योद्वाटम्, आचरेत् कुर्यात्, इति अस्मादितो, तां पत्रवाहिकाम्, वञ्चयितुं प्रतारयितुम्, च पुन, ऐकोक्तिगुणहार्यहृदयस्य छेक-विदग्ध, तस्य या उक्ति-वैदग्ध्यपूर्णोक्तिरित्यर्थ, तस्या गुणैर्हार्यहृदयस्य-आनन्दणीयहृदयस्य, यदा छेकोक्ति-वरोक्तिरूपालङ्कार, तद्गुणेन-तदात्मक-गुणेन हार्यहृदयस्य, तस्य मनोगतस्य, विलासिन विलासिनिपुणस्य, त प्रतीत्यर्थ, आत्मैर्य-संकीयम्, वचनमञ्जी-वैदग्ध्यं वचनस्य मञ्जी-कौटिल्यं विच्छित्तिर्वा, तद्वैदग्ध्य-तर्कैरुपपन्नम्, वक्रोक्तिशैशवमित्यर्थ, आविष्कर्तुं प्रकृत्यिपुम्, अप्रयत्नावसेयविवक्षितार्थः अप्रयत्न-विनैवोद्वापोहप्राप्तम्, अवसेय-अवधारणीय, विवक्षित-वञ्चयिते, अर्थो यस्य तादृश, अयं रेख, न अभिलिखित. उल्लिखित, कितु संकीर्णार्थक एव लिखित इत्यर्थे । तस्मिन् हरिवाहने, इति इत्यम्, उक्तवति मञ्जीरुतप्रश्रोत्तरं कथितवति सति, सर्वेऽपि समस्ता अपि, पार्श्ववर्तिनः तद्विकटवर्तिन, ते प्रकृता, राजपुत्रा रजपुत्राया, यथावस्थितविदितलेखार्थाः यथावस्थिता-वासविका, लेखार्था-लैलाचया, विदिता यैस्त्वादृशा सन्त, मञ्जीरेण तदाव्यवन्दिपुत्रेण, सम सद, प्रजह्युः प्रहृष्टा । च पुन, राजसूनो. रजपुत्रा-रस हरिवाहनस्य, अनेकरुधाकृतप्रतिभागुणस्तुतय. अनेकरुधा-अनेकरुधारे, रुधा, प्रतिभागुणस्य-नाकार्यविषयकोदा पोदात्मकगुणस्य, स्तुति-प्रशंसा यैस्त्वादृशा सन्त, पुन. पुनरपि, समरकेतुवर्जं समरकेतुरहितं यथा स्यात् तथा, तं विनेत्यर्थ, प्रस्तुतवाक्यवस्तुविचारनिष्ठा. प्रस्तुत-प्रहृतो य, काव्यरूपवस्तुतो विचार-विवेचनम्, तद्विष्ठा-साम्रा, अतिघ्नन् स्थिता । समरकेतुरपि तक्षणा रजपुत्रारोऽपि, विपादविच्छायवदन. विपादेन-खेदेन, विच्छाय-मलिनम्, वदन-मुखस्य तादृश सन्, शिरसि मल्लके, शुष्कादानिना शृष्टिरहितवज्रपातेन, ताडित इय आहत इव, तरक्षणमेव तत्कालमेव, अधोमुख. अवनतमुख, अभवत् जात, च पुन, उत्सृष्टदीर्घनिःश्वासः उत्सृष्ट-व्यक्त, शीर्ष-महात्, नि शस्य-नासिकामाहृतो येन तादृश, पुन निश्चलनयनयुगल. निधल निर्निमेषम्, नयनयुगल यस्य तादृश, पुन विगलिताश्रुशीकरङ्घ्रिप्रपक्ष्मा विगलिते-स्फुरिते, अश्रुशीकरे-नयनत्रलरुणे, श्लिष्टम्-आर्द्रम्, पक्ष्म-नेत्ररोम-लेखा यस्य तादृश, कराङ्घ्रिघ्नखलेखया करास्य यदहृष्ट तवीयया नखरेखया-नखपङ्कजा, भूतलं पृथ्वीतम्, अलि-खत् लिखितवच [छ] । तथा तेन प्रचरेण, अवस्थितं कृतावस्थितम्, पुन, अस्थान एव अवसर एव, प्रतिपन्नशोकावस्थं प्रतिपन्ना-प्राप्ता, शोकावस्था-दुःखावस्था येन तादृशम्, त समरकेतुम्, अवलोक्य दृष्ट्वा, उप-जातविस्मया. उत्पत्ताधर्या, सभासदः सभामव्यवर्तिनो लोधा, यतत् इद इ रम्, किं किंकारणम्, इति इत्यम्, वितर्कतरलतारकाणि वितर्क-विच्छिन्नतर्केण, तरला-चरला, तारका-कनीनिका येषु तादृशानि, मुग्नानि मुखमण्डलाणि, परस्परम् अन्योऽन्यम्, अवालोकयन् अनोक्तवन्त । अथ अन तरम्, वमलगुप्तनामा कमलगुप्तसङ्ग, कलिङ्ग-

‘युवराज ! किमर्थमनवगतार्थं इव अप्रगल्भ इव मत्सरीवाऽऽरसिक इव मूकतामवलम्ब्य स्थितः, किं न वर्णयसि शतमुखो भूत्वा सर्वतोमुखीमखिलवृधजनाश्चर्यकारिणीं कुमारस्य काव्यतत्त्वावबोधशक्तिम्, अस्मद्विधानां हि स्वभावकदमलस्थूलबुद्धिनां सर्वात्मनापि प्रयुक्ता बाह्येव वर्णना न प्रविश्य सम्यग्वस्तुतत्त्वमुल्लिखति, अतोऽद्यापि त्वयि प्रजस्वति परितोषः प्रत्ययश्चात्मविषयः कुमारस्य भविष्यति [ज] । किं चाश्रुसलिलङ्घिन्ननिश्चलचक्षु-
रधोमुखो वारियद्ध इव वनकरी लब्धमिध्याभिज्ञाप इव साधुरकस्मात् प्रनष्टसकलगृहस्वापतेय इव गृहपतिराय-
तोष्णान् मुहुर्मुहुः सृजसि निःश्वासान्, अजातप्रेयसीपाणिप्रहो महद्दुःखमनुभविष्यति महात्मेति कश्चिन्न तं
कुमारोपवर्णितवृत्तान्तयुवानमनुशोचसि । किमेकमिहं शोच्यते, सर्व एवायमेवंप्रकारः संसारः न जानासि,
यदुत दुःखदेतुरनुरागः, विषोपमा विषयोपमोगवाञ्छा, वाञ्छितार्थप्रतिपन्थीन्यधर्मविलसितानि, सर्वतः

देशाधीशस्नुः कलिङ्गदेशाधिपतिपुत्रः, ज्ञानैः मन्दम्, विद्वस्य, किमपि किञ्चित्, अयोचत् उक्तवान् । कीदृशः ?
तेषां समासदाम्, पुरोवर्ती अप्रवर्ती, पुनः समरकेतुना तत्संज्ञककुमारण, समानप्रतिपत्तिः तुल्यगौरवः; पुनः
राजपुत्रस्य हरिवाहनस्य, अत्यन्तम् समधिकम्, अभिमतः इष्टजनः; पुनः सकलशास्त्रभाषाविचक्षणः अखिल-
शास्त्रभाषाभिज्ञः; पुनः क्षीणभूयिष्ठशैशवे क्षीणं-व्यतीतम्, भूयिष्ठं-बहुतरम्, यत् शैशवं-बाल्यम्, तद्वपे, वयसि
अवस्थायाम्, शैशवशैवावस्थायामित्यर्थः, वर्तमानः; पुनः कुमारपरिग्रहस्य हरिवाहनपरिजनस्य, माननीयः आदरणीयः;
पुनः प्रकृतिप्रगल्भधाक् प्रकृत्वा-स्वभावेन, प्रगल्भा-प्रीतिपूर्णा, वाक्-वाणी यस्य तादृशः; पुनः परिहासकेलिपु परि-
हासक्रीडाङ्ग, कोविदः निपुणः । किमयोचदिलाह-युवराज ! भोः समरकेतो !, किमर्थं केन हेतुना, मूकतां गीतम्.
अवलम्ब्य गृहीत्वा, स्थितः असीति शेषः । क इव ! अनवगतार्थं इव अविज्ञाततदमिप्राय इव; पुनः अप्रगल्भ इव
कातर इव; पुनः मत्सरी इव अन्यशुभेदी इव; अरसिक इव नीरस इव । शतमुखः शतं मुखानि यस्य तादृशः,
भूत्वा, सर्वतोमुखीं चतुरस्राम्, अखिलवृधजनाश्चर्यकारिणीम् अशेषकविजनविम्बापिनीम्, कुमारस्य हरिवाहनस्य,
काव्यतत्त्वावबोधशक्तिं काव्यरहस्यार्थप्रेक्षणसामर्थ्यम्, किं कस्मादेतोः, न वर्णयसि कीर्तयसि । हि यतः, सर्वात्मना
सर्वाङ्गेन, प्रयुक्तापि कृतापि, वर्णना कविता, वारोव बहिरैवावस्थितेव, स्वभावकदमलस्थूलबुद्धिनां स्वभावेन,
वदमला-सलिना, स्थूला-सूक्ष्मविषयानवगाहिनी, बुद्धिमैयां तादृशानाम्, अस्मद्विधानाम् अस्मत्सदृशानाम्, प्रविश्य
अन्तःप्रवेशं कृत्वा, सम्यक् समीचीनं यथा स्यात् तथा, वस्तुतत्त्वं वस्तुनः-काव्यार्थस्य, तत्त्वं-सारांशम्, न उल्लिखति
प्रकटयति । अतः अस्मादेतोः, अद्यापि अधुनापि, त्वयि समरकेतो, प्रजस्वति प्रकथयति सति, अतुमोदयति सतीत्यर्थः,
कुमारस्य हरिवाहनस्य, परितोषः सन्तोषः, आत्मविषयः श्लोपेक्षितकाव्यविषयः, प्रत्ययः विधासद्य, भविष्यति
उत्पस्यते [ज.] । च पुनः, अश्रुसलिलङ्घिन्ननिश्चलचक्षुः अश्रुसलिलेन-नयननिःश्रुतजलेन, क्लिप्तम्-आश्रुतम्,
निश्चलं-निःस्पन्दम्, चक्षुर्थस्य तादृशः; पुनः अधोमुखः अवनतमुखाः, स्वमिति शेषः, वारियद्धः जलनेष्टीवः, वनकरीय
वनगज इव, पुनः लब्धमिध्याभिज्ञापः प्राप्तमिध्यापचारः, साधुः सचरित्रपुत्र इव, अकस्मात् अतर्कितम्, प्रनष्ट-
सकलगृहस्वापतेयः प्रनष्टं-प्रबलम्, अण्डतमित्यर्थः, सकलं-ममस्तम्, गृहस्वापतेयं-गृहस्थितं धनं यस्य तादृशः, गृह-
पतिरिव गृहस्वामीव, आयतोष्णान् आयतान्-धीर्षान्, उष्णान्-उष्णस्पर्शान्, निःश्वासान् नासागम्य, मुहुर्मुहुः
वारे वारम्, किं किमर्थम्, सृजसि मुञ्चति । अजातप्रेयसीपाणिप्रहः अजातः-अकल्पितः, प्रेषसाः-प्रकृतप्रियतमायाः,
पाणिप्रहः-परिणयो यस्य तादृशः, माहात्मा महतीशामा, महद्दुःखम् अत्यन्तदुःखम्, अनुभविष्यति अनुभवविषयी-
करिष्यति, इति अस्मादेतोः, तं प्रकृतम्, कुमारोपवर्णितवृत्तान्तयुवानं उमारेण-हरिवाहनेन, उपवर्णितः-प्रति-
पादितः, वृत्तान्तः-समाचारे यस्य तादृशं युवानं-तरुणपुत्रम्, न अनुशोचसि अनु-पथात्, शोचसि, कश्चित् किम् ?
इह श्लोके, एकम् एवमात्रम्, किं व्रतः, शोच्यते, अपि तु सर्वे एव समस एव, एवंप्रकारः एतादृशः, संसारः
शोचनीय इति शेषः । यदुत यस्मादेतोः, अनुरागः प्रीतिः, दुःखहेतुः दुःखजनकः, पुनः विषयोपमोगवाञ्छा
विषयोपमोगेच्छा, विषोपमा विषयदृष्टी, पुनः अधर्मविलसितानि पापविशयाः, वाञ्छितार्थप्रतिपन्थीनि भगि-

सुलभविप्रोद्गमाः काम्यक्रियारम्भाः । सोऽपि किं करोतु वराको यस्य दुष्करे तादृशि संवन्धघटने झटिति दर्शितफला विफलतां नीता देवेन नीतिः । किं क्रियते, निसर्गत एव निरङ्कुशः पापकारीव व्यालो वलीयान् विधिर्नद्वोऽपि बुद्धिमद्भिरतिनिषिद्धेन प्रज्ञालोहनिगडेन निरवमहो विचरति, वामचारिण्यत्र मार्गमृगा इवाध्याग नाधिगच्छन्ति वाञ्छितानि व्यापारितसकलसामर्थ्या अपि फलार्थिनः [झ] । तदलमनया स्वचित्त-संतापैकफलया फल्गुचिन्तया, मनागपि महात्मना न शोचनीयोऽसौ, शोच्यः पुनरसौ पापकर्मा कर्मचण्डालः प्रकृतिदुष्टात्मा विशिष्टाभासः सकलचौरप्रामाणीः समाह्वानमा मञ्जरीरो, येन मार्जारिणेव मूषिकामिथुनमुपसृत्य निभृतमत्र विनिहितमनुपलक्षिता प्रेक्षकजनेन दर्शयिष्यामि दूरस्थैव यात्रां द्रुपमायातस्य यूनस्तस्यैवभिप्रायेण लेखहारिण्या सहकारमूले स्थापितमपहस्य लेखपत्रकं तादृशस्य दूरारूढसदृशप्रेम्णः प्रतिकूलगुरुन कृतप्रति-

टिप्पणकम्—निरङ्कुश शृणिरहित, अन्यत्र उच्छृङ्खल । वामचारिणि मार्गमृगा इव एकत्र वामचारिणि-सन्धवारिणि, अन्यत्र विपरीतकारिणि [झ] ।

लक्षितार्थप्रतिबन्धकानि, पुन काम्यक्रियारम्भाः काम्यकर्मात्मना, सर्वतः सर्वथा, सुलभविप्रोद्गमाः सुलभ-सुगम, विप्रोद्गम-कर्मफलतिदिव्याघातकदुरदृष्टोदयो येषु तादृशा । सोऽपि वराकः शोच्यजन, किं करोतु प्रतिरोधु, यस्य वराकस्य, दुष्करे प्रधातसाध्ये, तादृशि उक्तप्रकरे, संवन्धघटने सम्बन्धप्रव धे, झटिति शीघ्रम्, दर्शित-फला प्रकृतफला, नीतिः उपायावृणानम्, देवेन विधिना, विफलतां निष्फलताम्, नीता प्रापिता । किं क्रियते प्रतिक्रियते, किमपि नेत्यर्थं । निसर्गत एव समावादेव, निरङ्कुशः निरह्रीतुमशाय, पक्षे अङ्गुधरदित, पापकारी पापाचारी, अनिष्टकारीत्यर्थं, व्याल इव दुष्टगत्र इव, वलीयान् बलवत्तर, विधिः देवम्, प्रज्ञालोहनिगडेन प्रज्ञा-रूपो य मोहनिर्मित, निगद-गुह्यल, पक्षे पादवन्धनम्, तेन शुद्धिमद्भिः विवेकिभिः यद्वोऽपि नियन्त्रितोऽपि, निरवमहः निष्प्रतिबन्ध, विचरति भ्रमति, अत्र अस्मिन्, विधावित्यर्थं, मार्गमृगा इव मार्गस्थहरिण इव, वाम-चारिणि प्रतिबलवर्तिनि, पक्षे वामभागामिमि सति, फलार्थिनः किशफलाभिलाषिण, पक्षे प्रयाणकनाभिलाषिण, व्यापारितसकलसामर्थ्या अपि श्रुकाशेषशक्तिका अपि, वाञ्छितानि अभिलषितवस्तूनि, न अधिगच्छन्ति प्राप्तु-यन्ति [झ] । तत् तस्मात्, अनया वर्तमानया, स्वचित्तसन्तापैकफलया स्वचित्तस्य-निजान्त करणस्य, घन्ताप-परिताप एव फल यस्मात्तादृश्या, फल्गुचिन्तया बुच्छचिन्तया, अलं न किमपि साध्यम् । महात्मना महनीयामना, विवेकिनेत्यर्थं, असौ तत्प्राणिप्रद्वयप्रण पुमान्, न शोचनीयः शोचिबुमर्ह । पुन किन्तु, असौ स मञ्जरी, शोचनीयः शोचिदुमुचित, कीदृश ? पापकर्मा पाप-पापप्रयोजकम्, कर्म-कार्यं यस्य तादृश, अत एव कर्मचण्डालः कर्मशा-खदुर्धर्मणा, चण्डाल-कूर, पुन प्रकृतिदुष्टात्मा प्रकृत्या-समावेन, दुष्ट-रोषावित, परधीयशुभद्वेषीत्यर्थं, आत्मा यस्य तादृश, अत एव विशिष्टाभासः विशिष्टवदाभासमान, न तु विशिष्ट इत्यर्थं, सकलचौरप्रामाणीः समस्त-तस्परिपति, तस्करधेष्ट इत्यर्थं, पुन अम्राह्वानमा अनुचारीवर्षक । येन मञ्जरीरे, निभृतम् एकत्रम्, प्रच्छ-मिल्यर्थं, यथा स्यात् तथा, उपसृत्य उपगल, मार्जारेण विनादेन, मूषिकामिथुनमिव मूषिकान्द्रमिव, लेखपत्रकं लेखपत्रम्, अपहस्य अपहणकर्माहस्य, प्रयोजनमन्तरेण सार्धं विनेद, मियुनस्य विधिदम्पतिद्वन्द्वस्य, विघटनं विश्लेषणम्, कृत विहितम्, कीदृशं तत् पत्रम् ? अत्र अस्मिन् स्थाने, विनिहितं स्थापितम्, तत्प्रमिति रोष, दूरस्थैव दूरभवस्थितैव, प्रेक्षकजनेन दर्शकजनेन, अनुपलक्षिता अनकलोमिता सती, यात्रा कामदेवमन्दिरयाप्रोत्सवम्, द्रुपम् अकलोमिदुम्, आयातस्य आगतस्य, तस्य प्रकृतस्य, यूनः तद्व्यपुष्टस्य, दर्शयिष्यामि इतिपद्यमुपस्थापयिष्याम, इत्य-भिप्रायेण इत्याद्यन, लेखहारिण्या पत्रयहिक्या, सहकारमूले आमदशाध्याग, स्थापितं इन्म् । कीदृशस्य मियु-नस्य ? तादृशस्य निरकनवास्य, पुन दूरारूढसदृशप्रेम्णः दूरम्-अलन्तम्, अस्व-हृदि गत, सरथ-गुण्य, प्रेमा-शीर्षिस्य तादृशस्य, पुन प्रतिबलगुरुजनयत्प्रतिबन्धस्य प्रतिकू, गुदमि-पुमारिकापिनामि, इत प्रविबन्ध-

यन्धस्य स्वरसतः कृतानुग्रहेण भगवता मकरकेतनेन संयोज्यमानस्य मिथुनस्य प्रयोजनमन्त्रेण विघटनं कृतम्, घटितञ्च जीवितावधिनिधुवनसुखानां सख्यस्य रूपसौभाग्यादिगुणकलापस्य विषयोपभोगानां च सर्वकपो विनाशः [ज] । को वास्य मोहोपहतधिपणस्य दोषः । कुमारस्यैवायं प्रमादो यदीदृशेऽप्यपराधे नैनमन्यायकारिणं करचरणरूपनेन वा स्वदेशनिर्वासनेन वा रासभसमारोपणेन वान्येन वा धर्मशास्त्रप्रणीत-नीतिना निग्रहेण विनयं प्राहयति, यदि वा किमनेन छिष्टफलयाजया नरेन्द्रसेवयैव शासितेन भूयः कदर्थितेन कृपणेनेति कृपामनुरुद्धमानो न निष्ठुरं व्यवहरति, ततोऽयमपि तिष्ठतु, जन्मान्तरे नरकातिथीभूतः स्वत एव जाल्मः कल्मषस्य सदृशं दशापाकमनुभविष्यति । तत्रावदन्वेप्य मिथुनं मिथः संयोजनीयं भवति । यद्विप्रयोगसंभावनया स्वशरीरभूतस्य सुहृदो हृदयदाह ईदृशो युवराजस्य' इत्युक्तवति तस्मिन् सकलोऽपि परिहासालापरञ्जितः कुमारवर्जमहसदुच्चैः प्रणयी राजलोकः [ट] । कुमारोऽपि मन्दस्पन्दिताधरपुटः स्फुरण-लोले कपोलदर्पणोदरे द्रलन्धावकाशमपसार्य सद्यःस्मितप्रकाशं साभ्यसूय इव 'कमलगुप्त ! किमयमस्थाने

अवरोधो यस्य तादृशस्य; पुनः स्वरसतः खेच्छया, कृतानुग्रहेण कृतः, अनुग्रहः--दया येन तादृशेन, भगवता ऐश्वर्य-शालिना, मकरकेतनेन मकरध्वजेन, कमदेवेनेत्यर्थः, संयोज्यमानस्य संघट्यमानस्य । च पुनः, जीवितावधिनिधु-घनसुखानां जीवनपर्यन्तरतिसुखानाम्, सख्यस्य परस्परसौहार्दस्य, रूपसौभाग्यादिगुणकलापस्य रूपलावण्यादि-गुणगणस्य, च पुनः, विषयोपभोगानां गन्धरसादिविषयकप्रत्यक्षजन्यसुखानुभवानाम्, सर्वकपः समूलोच्छेदकरः, विनाशः, घटितः कृतः [ज] । वा अथवा, मोहोपहतधिपणस्य मोहेन-अविषेकेन, उपहता-द्विषिता, धिपणा-बुद्धि-र्यस्य, तादृशस्य, अस्य मञ्जीरस्य, को दोषः अपराध, न कोऽपीत्यर्थः । किन्तु कुमारस्यैव हरिवाहनस्यैव, अयं प्रमादः अनवधानम्, यत् यस्मात्, ईदृशेऽपि एवंविधेऽपि, अपराधे दोषे अन्यायकारिणं न्यायविरुद्धाचारिणम्, एतं मञ्जीरम्, निग्रहेण नियन्त्रणेन दण्डनेत्यर्थः, विनयं नम्रताम्, न प्राहयति प्रापयति, कीदृशेन निग्रहेण ? करचरण-करुपनेन हस्तपादविध्वंसनेन, वा अथवा, स्वदेशनिर्वासनेन स्वदेशाद् बहिष्करणेन, वा अथवा, रासभसमारोपणेन गर्दमष्टारोहणेन, वा अथवा, अन्येन तद्विषयेन, धर्मशास्त्रप्रणीतनीतिना धर्मशास्त्रेण प्रणीता-प्रकल्पिता, नीतिः-न्याय्या पदतिर्यस्य तादृशेन । वा अथवा, छिष्टफलया छिष्टं-हेतसाध्यम्, फलं यस्मात्सादृशा, अनया वर्तमानया, नरेन्द्रसेवयैव वृषसेवयैव, शासितेन विनयं प्राहितेन, कृपणेन हृदये, अनेन मञ्जीरेण, भूयः पुनः, कदर्थितेन भर्त्सितेन, किं न किमपि, फलमित्यर्थः, इति ईदृशीम्, कृपामनुरुद्धमानः तस्मिन् दवामिच्छन्, यदि निष्ठुरं कठोरं यथा स्यात् तथा, न व्यवहरति नाचरिष्यति, भयानिति शेषः, ततः तर्हि, अयमपि मञ्जीरोऽपि, तिष्ठतु यथावदस्तु । किन्तु जन्मान्तरे अन्यजन्मनि, जाल्मः अन्यायकारी मञ्जीर इत्यर्थः, नरकातिथीभूतः नरकलोकातिथिः सम्पत्स्यमानः, स्वत एव कल्मषस्य सकृत्पापस्य, सदृशम् अनुरूपम्, दशापाकं परिणामकम्, दुःखमित्यर्थः, अनुभविष्यति उपभोक्ष्यते । तावत् प्रथमम्, तत् मिथुनं विघटितत्वेन शक्तिं द्रव्यम्, अन्वेप्य अन्वेपणं कृत्वा, मिथः परस्परम्, संयोजनीयं सदृष्टनीयम्, भवति विद्यते, यद्विप्रयोगसंभावनया यद्विघटनशुद्धया, युवराजस्य हरिवाहनस्य, स्वशरीरभूतस्य स्वशरीरवदाचरितस्य, अत्यन्तान्तरङ्गस्यैत्यर्थः, सुहृदः मित्रस्य समकेतोः, ईदृशाः एतादृशाः, हृदयदाहः हृदयसंतापः, वर्तते इति शेषः । तस्मिन् कमलगुप्ते, इति इत्यम्, उक्तवति कथितवति सति, परिहासालापरञ्जितः परिहासालापेन-तद्वृत्तोपहासकथया, रञ्जित-प्रमोदितः, सकलोऽपि सर्वोऽपि, प्रणयी क्रेही, राजलोकः वृषजनः, कुमारवर्जं हरिवाहनरहितं यथा स्यात् तथा, उच्चैः उच्चारेण, अहसत् हसितवान् [ट] । कुमारोऽपि हरिवाहनोऽपि, मन्दस्पन्दिताधरपुटः किञ्चित्कलितोऽपुटः सन्, स्फुरणलोले स्पन्दनतले, कपोलदर्पणोदरे कपोलो दर्पणविव-सामुच्चलत्वादिति कपोलदर्पणो तसोहदरे-मध्ये, द्रलन्धावकाशं किञ्चिदवाप्तसमावेशम्, स्मितप्रकाशं मन्दहासालोकम्, सद्यः ताक्षणम्, अपसार्य निरार्य, साभ्यसूय इव अभ्यसूयया-दोषाविविधारेण सहित इव, कमलगुप्त ! भोः

विप्लवप्रपञ्चः' इत्युदीर्य तिर्यग्वलितवदनः सिंहलेन्द्रसुतमवादीत्—'सखे ! किंनिमित्तं प्रहर्षस्थानेऽप्येवम-
स्वस्थेन भवता स्वीयते, किमर्थमिदमर्ताकिंतागतेन तमसा समास्कन्दितं वदनंमिन्दुमिव चन्द्रिका नार्द्रयति
नमालोपेष्वपि कुन्दनिर्मला ते स्मितद्युतिः, किमित्यधिकमधुरा अपि परपुरन्धिदूतीगिर इव श्रवसि न विशन्ति
शृङ्गारप्रधानाश्चिरन्तनकवीनामुक्तयः, केन हेतुना नूतनैरपि सुहृज्जनसूक्तैरजातपुलकोद्गतिरुभयपाणिपर्यङ्कशरणा
धार्यते कपोलद्वयी । कञ्चिन्न मयि जल्पति जातमुपतापदायिनः स्ववृत्तान्तस्य कस्यचिदाकस्मिकं स्मरणम्,
यथाऽयमार्याथसूचितो युवा तथा न त्वमपि कुसुमायुधजयपताकया, कयाप्यवनिपालकन्यया क्वापि नयन-
मार्गोर्विद्धः । प्रयुक्तप्रार्थनश्च निपुणमनयेव चतुरया वचनभङ्ग्या न कश्चित् सङ्केतस्थानकथनेन कृतार्थोक्तोऽसि,
कृतप्रयत्नश्च तदवाप्तये विधिवशादतर्कितोपनतेन केनचिद् गरीयसा कार्येण तत्समागममुखानां न दूरीकृतोऽसि
[ठ] ।' इत्याहतेन नृपतिसूनुना प्रयुक्तहृदयंगमप्रश्नः शनैरुन्नम्य सत्वरगृहीतोत्तरीयपद्मप्रमृष्टदृष्टिवदनमना-
दरविलोकितपार्श्ववर्तिराजलोकः सशोक इव समरकेतुर्विरतवाकप्रवृत्तिः स्थित्वा मुहूर्तमुपचक्रमे वक्तुम्—

कमलगुप्त !, अस्थाने अनवसरे, अर्थं विप्लवप्रपञ्चः क्षोभविस्तारः, किं किमर्थं; इत्युदीर्य इत्युक्त्वा, तिर्यग्वलितवदनः
तिर्यक्-दृष्टिं यथा स्नात् तथा, वलितं-स्पन्दितं मुखं-यस्य तादृशः सन्, सिंहलेन्द्रसुतं सिंहलद्वीपवृषडमारम्, समर-
केतुमित्यर्थः, अवादीत् उक्तवान् किमिलाह-सखे ! भो मित्र ! प्रहर्षस्थानेऽपि प्रमोदावसरेऽपि, किंनिमित्तं किमर्थम्,
भवता त्वया, एवम् अनेन प्रकारेण, ब्रह्मस्वस्थेन शोकाकुलेन, स्वीयते, किमर्थं कस्य हेतोः, कुन्दनिर्मला कुन्दपुष्प-
वदवला, ते तव, स्मितद्युतिः मन्दहासच्छेदि., नर्मालोपेऽपि परिहासालोपेऽपि, अर्ताकिंतागतेन अरुसादुपस्थितेन,
तमसा शोकेन, पक्षे राहुणा, समास्कन्दितं समाकान्तम्, वदनं मुखम्, इन्दुं चन्द्रम्, चन्द्रिका इव ज्योत्स्ना
इव, न आर्द्रयति आर्दीकरोति, रक्षतामपनयतीति यावत्, उद्गासयतीत्यर्थः । अधिकमधुरा अपि अत्यन्तश्रोत्रेया
अपि, शृङ्गारप्रधानाः प्राधान्येन शृङ्गारसामिभ्यञ्जिकाः, चिरन्तनकवीनां प्राचीनकविस्मन्निधन्यः, उक्तयः वाचः, पर-
पुरन्धिदूतीगिर इव पराङ्गनादूतीवचनानीव, श्रवसि वर्षे, किमिति किमर्थम्, न विशन्ति प्रविशन्ति, केन हेतुना
कारणेन, नूतनैरपि नवीनैरपि, सुहृज्जनसूक्तैः मित्रजनमुभाषितैः, अजातपुलकोद्गतिः अजातरोमाबोदया, पुनः उभय-
पाणिपर्यङ्कशरणा उभयपाणी-उभयवरापेव, पर्यङ्को-तदाख्यशयनाधारविशेषो, शरणे-आधारो यस्यास्मादृशी, कपोल-
द्वयी गण्डबुगलम्, धार्यते धारणकर्मतां प्राप्यते । मयि जल्पति भायमाणे सति, उपतापदायिनः सन्तापकारिणः,
कस्यचित् कस्यापि, स्ववृत्तान्तस्य, आकस्मिकम् अतर्कितोपनतकम्, स्मरणं न जातम् उपलभम्, कश्चित् किम् ? यथा
येन प्रकारेण, आर्योर्थसूचितः प्रकृतार्थोद्यमेन कृतस्वचनं, अर्थं बुद्धिसाक्षिकृष्टं, युवां तरुण. पुमान्, कयापि कन्यया
नेत्रबाणविदो वर्तते, तथा तेन प्रकारेण, त्वमपि कुसुमायुधजयपताकया कामदेवजयपताकारूपया, कयापि
कयाचित्, अवनिपालकन्यया नृपकन्यया, क्वापि इत्रापि स्थाने, नयनमार्गैः नेत्रबाणैः, विद्धः मणितः, आहृत
इत्यर्थः, न घर्तसे इति शेषः; च पुनः, अनयेव प्रवृत्तकन्ययेव, चतुरया चातुरीर्यया, वचनभङ्ग्या वचनकौटिल्येन,
वचनविट्टिरया वा, निपुणं स्फुटं यथा स्नात् तथा, प्रयुक्तप्रार्थनः प्रयुक्ता-कृता, प्रार्थना यस्य तादृशः सन्, कश्चित् इत्रापि,
संकेतस्थानकथनेन संकेतस्य-प्रतिज्ञातोभयसम्मेलनसमयप्रतीक्षाया यत् स्थानं तस्य, स्वनेन न कृतार्थोक्तोऽसि सक्ली-
कृतोऽसि । च पुनः, तदवाप्तये तत्प्राप्तये, कृतप्रयत्नः विदितप्रयास सन्, विधिवशात् इदंविद्योगात्, अर्ताकिंतागतेन
अरुसादुपस्थितेन, गरीयसा प्रकृतेरेव, केनचित् केनापि, कार्येण, न तत्समागममुखानां तत्सम्मेलनानन्दानाम्,
दूरीकृतोऽसि इदमवस्थापितोऽसि, वतो वधिलोऽवीत्यर्थं [ठ] । इति इत्यम्, आहतेन सादरेण, नृपतिसूनुना
नृपामजेन ह्रीवाहनेन, प्रयुक्तहृदयङ्गमप्रश्नः प्रयुक्त-इत, हृदयङ्गम-हार्दि कार्येणैवकः, प्रश्नो यस्य तादृशः, पुनः
शानैः मन्दम्, उन्नम्य ऊर्ध्वमुखीभूय, सत्वरगृहीतोत्तरीयपद्मप्रमृष्टदृष्टिवदनं सत्वरं-शीघ्रम्, गृहीतेन, उत्तरीय-

अमानुषी कुमार ! तव प्रज्ञा प्रजापतेरिव तनुस्तनोति सर्वतोमुखतया परं मे मनसि विस्मयम्, अखिलजन-
मानसनिवासादिव त्वया समासादितमिदं पराशयज्ञानकौशलम्, किमहमत्रापरं कथयामि, निजयैव प्रज्ञया
निवेदितस्ते सकलोऽपि सामान्येन मद्दुःखवृत्तान्तः, यदि परं परिकर एव मयास्य कथनीयः, तमपि
वज्रसारकठोरहृदयस्त्वया समाज्ञापित इति विज्ञापयामि, किन्तु महती कथैषा न शक्यते संक्षिप्य कथयितुम्,
विस्तरतस्तु कथ्यमाना पराणि कार्यान्तराण्यन्तरयिष्यति तथापि यदि कौतुकमावेदयामि, श्रूयतामेतत्
प्रायेण श्रुतिविषयमायातमेव श्रुतिमतां वरस्य [ड]—

यथा—सिंहलेज्वलि समस्तवसुमतीभूषणमभ्रङ्कप्राकारयलया विमानाकारपौरालयसहस्रशालिनी रङ्गशाला
नाम नगरी । तत्रस्यः पिता मे चन्द्रकेतुः कदाचिद् देशकालाद्यवष्टम्संभृतावलेपानां प्रथमपि पूर्व-

टिप्पनकम्—विशेषः—दण्डो घाटको [ड] ।

पल्लवेन—पल्लवमृदुलोत्तरीयवलेण, प्रमृष्टं—प्रोच्छिन्नम्, दृष्टिवदनं—मुखनयनं यस्मिन्नादृशं यथा स्यात् तथा, अनादरविलो-
कितपार्श्ववर्तिराजलोकः अनादरेण—दुःखवशादादररादिलेन, विलोकितः, पार्श्ववर्ती—सविधवर्ती, राजलोकः—नृपजनो
येन तादृशः, समरकेतुः, सशोक इव शोकान्वित इव, विरतवाक्प्रवृत्तिः निरुत्तवचनप्रयोगः सन्, मूकः सन्निलयः,
मुहूर्तं क्षणम्, स्थित्वा, वक्तुं कथयितुम्, उपचक्रमे प्रारमे, किमिहाह—कुमार ! भो हरिवाहन ! प्रजापतेः ब्रह्मणः,
तनुरिव शरीरमिव, सर्वतोमुखतया सर्वतः—सर्वत्र, अतीताऽनागतवर्तमानसन्निकृष्ट-विक्रष्ट-स्थूल-सूक्ष्म-सर्वविषयेषु,
मुखं—प्रवृत्तिर्यस्मात्तादृशतया, पक्षे सर्वतः—सर्वभागेषु, मुचं यस्यास्तादृशतया चतुर्मुखतयैत्यर्थः, अमानुषी—मानवगणैऽदृश्य-
माना, दिव्यैत्यर्थः, तव, प्रज्ञा प्रतिभा, मे मम, मनसि चेतसि, परम् अत्यन्तम्, विस्मयम्, आश्चर्यम्, तनोति
विस्तारयति । अखिलजनमानसनिवासादिव सर्वजनहृदयागारनिवासादिवेति हेतुप्रेक्षा, इदं प्रत्यक्षवदनुभूयमानम्,
पराशयज्ञानकौशलं परामिप्रायनिर्णयनेषुष्यम्, त्वया, समासादितं प्राप्तम् । अत्र अस्मिन् विषये, अपरम् अन्यत्,
किं कथयामि ब्रवीमि, सकलोऽपि सर्वोऽपि, मद्दुःखवृत्तान्तः मदीयदुःखवार्ता, निजया खडीयया, प्रज्ञयैव प्रति-
भयैव, ते तव, सामान्येन अविशेषेण, निवेदितः विज्ञापितः, परं केवलम्, मया, अस्य दुःखवृत्तान्तस्य, परिकर एव
विस्तर एव, विशेषाद्यैत्यर्थः, यदि कथनीयः कथनार्हः, अवशिष्यत इति भावः, तदा वज्रसारकठोरहृदयः वज्रस्य
य सार—दृढांशः, तद्वत् कठोरं—निष्ठुरं हृदयं यस्य तादृशः, अहमिति शेषः, त्वया हरिवाहनेन, समाज्ञापितः कथयितुमा-
दिष्टः, इति हेतोः, तमपि तद्विस्तारमपि, विज्ञापयामि निवेदयामि, कथयामीत्यर्थः, किन्तु परन्तु, महती विपुला, एषा
इयम्, कथा वार्ता, संक्षेपेण समासेन, कथयितुं निवेदयितुम्, न शक्यते, विस्तरतस्तु व्यासेन तु, कथ्यमाना निवे-
दयमाना, पराणि अप्रिमाणि, अनन्तराणीत्यर्थः, कार्यान्तराणि अन्यान्वकार्याणि, अन्तरयिष्यति व्यवधास्यति, तथापि
एवं सत्यपि, यदि कौतुके श्रवणकुतुहलम्, तदा आवेदयामि प्रतिपादयामि, एतद् इदं वृत्तान्तम्, श्रूयतां निशम्यताम्,
कीदृक् ? प्रायेण बाहुल्येन, संक्षेपेण इत्यर्थः । श्रुतिमतां शास्त्रज्ञानवताम्, वरस्य धेष्टस्य, भवत इति शेषः, श्रुतिविषयं
श्रवणगोचरताम्, आयतमेव प्राप्तमेव [ड] ।

यथा विवक्षितवृत्तान्तसहस्ररूपदर्शनार्थोऽयंशब्दः, सिंहलेषु तदाख्यद्वीपमेव, रङ्गशालानगरी—तदाख्यपुरी,
नामेति वाक्शालाहारे, अस्ति विद्यते, कीदृशी ? समस्तवसुमतीभूषणम् अखिलवृष्वीभूषणभूता, पुनः अभ्रङ्कप्राकार-
यलया अभ्रङ्गयं गगनचुम्बि, अर्युत्तमित्यर्थः, प्राकारयलयं—प्राकारमण्डलं यस्यास्तादृशी, पुनः विमानाकारपौरालय-
सहस्रशालिनी विमानाकार-व्योमयाननुत्पाकारं यत्, पौरालयानां—पुरमप्यवर्तिशृङ्गाणाम्, सहस्रं तेन शालवे—शोभते, या
तादृशी, तत्रस्यः तत्र वासव्यः, मे मम, पिता, चन्द्रकेतुः तदाख्यनृपतिः, कदाचिद् कश्चित् काले, दुष्टसामन्तानां
दुष्टानां—दोषान्वितानाम्, सामन्तानां—स्वाधिकारवर्तिनृपणाम्, प्रतिक्षेपाय अपनयनाय, दण्डनाय आक्रमणाय वा,
दक्षिणापथयापि दक्षिणदेशागामि, नौसेन्यं नौद्राय गमनकर्तव्यम्, आदिष्टत आज्ञापितवान् । कीदृशानाम् !
देशकालाद्यवष्टम्संभृतावलेपानां सिद्धेर्दण्डस्य चाहविषया यो देशकालादिविवेक उक्तः, तदवष्टम्भेन—तदाथयेन,

द्वयैर्मप्रयच्छतां विक्षेपविसर्जनेषु कालक्षेपकारिणामाह्वानेषु बह्वनागमनकारणव्याहारिणामुत्सवेष्वहृष्टानामापस्तु
सविलासचेष्टानामुत्तया प्रीतिमुपदर्शयतां युक्त्या प्रतिलोमं व्यवहरतां सुवेलशैलोपकण्ठवासिनां दुष्टसामन्तानां
प्रतिक्षेपाय दक्षिणापथयायि नौसैन्यामादिक्षत । प्रस्थितस्य च तस्य रिपुविनाशाय यथाशक्तिकृतशास्त्रपरिचयमधीत-
नीतिविद्यामभ्यस्तनिरवद्यधनुर्वेदमसिगदाचक्रकुन्तप्रासादिषु प्रहरणविशेषेषु कृतश्रममचिरारूढयौवनमभिपिच्य
यौवराज्ये मामेव नायकमकल्पयत् । अर्पितानल्पपदातिसैन्यं च पुण्येऽहनि प्रधानैरवनिपतिभिरमात्यैः साम-
न्तश्च कृत्वा ससहायं प्राहिणोत् [ढ] ।

अथाहं प्रातरेव स्नातो निर्वर्तिताभिमतदेवताविशेषपूजः संपूज्य घस्त्राद्यतिसर्जनेन द्विजातिलोकं प्रतिकलाव-
लोकितशङ्कुच्छायैर्व्योतिर्गणितविद्विः साधिते लभ्रे सितदुकूलवासाः सितकुसुमदामप्रथितशेखरः शरच्चन्द्रातपेनेव
कौमुदीमहोत्सवभ्रमणलभेन स्पर्शाहादिना चन्दनाङ्गरागेण सर्वाङ्गीणेन शोभमानः स्थूलस्वच्छमुक्ताफलप्रथितां

सम्भृतः—कृतः, अवलेपः—गर्वां येस्तादृशानाम्; पुनः प्रपन्नमपि स्वयमङ्गीकृतमपि, पूर्वदायं पूर्वदेयकरम्, अप्रयच्छताम्
अप्रददताम्; पुनः विक्षेपविसर्जनेषु दण्डद्रव्यदानेषु, कालक्षेपकारिणां कालातिक्रमकारिणाम्; पुनः आह्वानेषु
स्वसविधाहृष्टेषु सतीषु, बह्वनागमनकारणव्याहारिणां बहूनि यानि अनागमनकारणानि—आगमनाभावहेतवः, तद्व्या-
हारिणां—तत्प्रतिपादिनाम्; उत्सवेषु गजलावसरेषु, अहृष्टानाम् अनुदितानाम्; पुनः आपस्तु आपचयवसरेषु, सवि-
लासचेष्टानां विलासेन—सुखप्रसादादिविभ्रमेण, सहिता चेष्टा—शारीरिकक्रिया येषां तादृशानाम्; पुनः उत्तया वचनेन,
प्रीतिं प्रेमाणम्, उपदर्शयतां प्रन्वयताम्; पुनः युक्त्या उपायेन, प्रतिलोमं प्रतिकूलं यथा स्यात् तथा, व्यवहरताम्
आचरताम्; पुनः सुवेलशैलोपकण्ठवासिनां सुवेलशैलस्य—सुवेलपर्यंतस्य, उपकण्ठे—निबन्धे, वाग्भ्यानाम् । च पुनः,
रिपुविनाशाय शत्रुविनाशाय, प्रस्थितस्य प्रयातस्य, तस्य सैन्यस्य, नायकं पतिम्, मामेव, अकल्पयत् कृतवान्, किं
कृत्वा ! यौवराज्ये युवराजपदे, अभिपिच्य अभिपेकं कृत्वा, कीदृशं माम् ! यथाशक्तिकृतशास्त्रपरिचयं स्वसत्तय-
नुसारविहितशास्त्रानुशीलनम्; पुनः अधीतनीतिविद्याम् पठितनीतिशास्त्रम्; पुनः अभ्यस्तनिरवद्यधनुर्वेदम्
अभ्यस्तः—पुषितः, निरवद्यः—प्रसक्तः, धनुर्वेदः—धनुर्विद्या येन तादृशम्; पुनः असिगदाचक्रकुन्तप्रासादिषु
तत्तद्व्यवशेषप्रवृत्तिषु, प्रहरणविशेषेषु अग्रविशेषेषु, कृतश्रमं कृतशिक्षणायासम्; पुनः अचिरारूढयौवनम् अभि-
नवोद्भूततारुण्यम् । च पुनः, अर्पितानल्पपदातिसैन्यम् अर्पितं—दत्ताम्, अनन्यं—प्रचुरम्, पदानिर्गन्थं—पदगामि सैन्यं
यस्य तादृशम्, मामिति शेषः, प्रधानैः मुख्यैः, अवनिपतिभिः रुचर्षिभिः, अमात्यैः सचिवैः, सामन्तैः अधीनवृषेभ्य,
स सहायं सहायसहितम्, कृत्वा, पुण्ये प्रसवे, अहनि दिने, प्राहिणोत् प्रेषितवान् [ढ] ।

अथ अनन्तरम्, प्रातरेव श्रुत काल एव, स्नातोः कृतस्नानः, स्वभामण्डपं समारूढम्, अगच्छम् गतवान् ;
कीदृशः ! निर्वर्तिताभिमतदेवताविशेषपूजः निर्वर्तिता—सम्पादिता, अभिमतदेवताविशेषस्य—इष्टदेवताविशेषस्य, पूजा
येन, यत्र अभिमतदेवताया विशेषपूजा येन तादृशः; किं कृत्वा ! घस्त्राद्यतिसर्जनेन वस्त्रदानेन, द्विजातिलोकं
द्विजजनम्, संपूज्य सम्यक् पूजितम्; वदा ! प्रतिकलावलोकितशङ्कुच्छायैः कला नाम—शयोः पठितमोऽद्यः, कलां
कलां प्रति—प्रतिबलम्, अवलेपिता—दृष्टा, शङ्कोः—आरोपितद्रादशाहलदण्डस्य, छाया येन्नादशोः, सप्टयायालोरननिर्णीतेष्ट-
कालीरिल्लयः, ज्योतिर्गणितविद्विः ज्योतिर्नाम—नक्षत्रम्, तत्प्रधानं शास्त्रमिति यावत्, तस्यम्बन्धि यद् गणितं—गणना,
तद्विद्विः—तदनिर्णयः, देवविद्विःरिल्लयः, साधिते निरूपिते, लभ्रे राशुदये; पुनः कीदृशः ! सितदुकूलवासाः सित-
शुभ्रम्, दुष्कं—पदम्, वासः—वर्षं यस्य तादृशः; पुनः सितकुसुमदामप्रथितशेखरः शिवानि—धेनवानि, यानि पुंस्यगानि-
पुष्पानि, येषां वाप्रा-मालया, प्रथितः—कथितः, शेखरः—शिरोभूषणं येन तादृशः; पुनः कौमुदीमहोत्सवभ्रमणलभेन
कौमुदाः—चन्द्रिद्रायाः, सो मरोत्तरः—मदानुगतं, तत्र यद् भ्रमणं—विहाणम्, सैन्येन लभ्रेन शरीरधरम्भेन, शरच्चन्द्रातपेन
इय शरच्चन्द्रिदरनेनेषुत्प्रेक्षा, स्पर्शाहादिना स्पर्शगुणपदेन, सर्वाङ्गीणेन सर्वाङ्गीयत्वादेन, चन्दनाङ्गरागेण

तत्क्षणप्रमुदिताया वक्षःस्थलभाजो राजलक्ष्या लोचनद्वयादानन्दाश्रुपद्धतिमिव द्विधाप्रवृत्तां नाभिचक्र-
चुम्बिनीमेकावलीं दधानो यद्धचन्दनप्रवालवन्दनमालातरङ्गिततोरणमुद्गमगन्धोदकच्छटाविच्छर्दविरजी-
कृताजिरमागृहीतोऽवल्लेपसविशेषचारुसंचरद्वारवनिताजनमवहितप्रतीहारनिर्धार्यमाणानियद्धभापियाह्यपरिजनं
सभामण्डपमगच्छम् [ञ] ।

तत्र च पवित्रमणिवेदिकापृष्ठनिहिते महति हेमासने प्राङ्मुखोपविष्टस्तकालमभिमुखीभूताभिः साक्षादिव
जयश्रीभिरुसुसंदंशदृष्टनिवसनाप्रपङ्खवस्पष्टीकृतनितम्बपरिणाहाभिरीपदवनमितपूर्वकायतया मिलद्वल्लयत्रय्यस्त्री-
भूतनाभिमण्डलाभोगाभिः कनकयलयावलीवाचालभुजलतोक्षेपलक्ष्यमाणपीनोद्गुरपयोधराभिरुज्जितस्तनोत्सङ्ग-
निःसङ्गलम्बमानप्रलम्बमौक्तिकप्रालम्बाभिः पुरोनिहितदधिकुसुमदूर्वाङ्कुरसनाथाक्षतपूर्णकनकपात्राभिरन्तःपुर-

चन्दनसम्बन्धितरीरलेपनद्रवेण, शोभमानः दीप्यमानः पुनः स्थूलस्वच्छमुकाफलप्रथितां स्थूलानि, स्वच्छानि-
शुभ्राणि च, यानि मुक्ताफलानि-मौक्तिकानि, तैः, प्रथितां-शुम्भिताम्, द्विधाप्रवृत्तां द्विधाऽवस्थिताम्, भागद्वयेनावस्थिता-
मित्यर्थः, पुनः नाभिचक्रचुम्बिनीम् नाभिमण्डलव्यापिनीम्, एकावलीम् एकपङ्क्त्यात्मिकाम्, मालां दधानः धारयन्,
कामिव ? तत्क्षणप्रमुदितायाः तत्कालप्रदृष्टायाः, पुनः वक्षःस्थलभाजः वक्षःस्थलस्थितायाः, राजलक्ष्याः
राजसम्बन्धिन्या लक्ष्याः, लोचनद्वयात् नेत्रद्वयात्, निर्गतामिति शेषः, द्विधाप्रवृत्ताम्, आनन्दाश्रुपद्धतिमिव आनन्द-
जन्यनेत्रजलप्रवाहमिवैयुत्प्रेक्षाः कीदृशं सभामण्डपम् ? यद्धचन्दनप्रवालवन्दनमालातरङ्गिततोरणम् यदाभिः,
चन्दनप्रवालानो-चन्दनपङ्क्तवानाम्, चन्दनमालाभिः-तोरणमालाभिः, तरङ्गित-व्याप्तम्, तोरणं-बहिर्द्वारं यस्य तादृशम्; पुनः
उद्गमगन्धोदकच्छटाविच्छर्दविरजीकृताजिरम् उदानाम्-अप्रतिहतानाम्, गन्धोदकच्छटानां-गन्धान्वितजलधारा-
णाम्, विच्छर्द-विक्षेपेण, विरजीकृतः-निर्धूलीकृतः, अजिरः-प्राङ्गणं यस्य तादृशम्, पुनः आगृहीतोऽवल्लेपसविशेष-
चारुसञ्चरद्वारवनिताजनम् आ-समन्तात्, गृहीतेन, उच्चलयेण, सविशेषचारवः-अत्यन्तनोहराः, सञ्चरन्तः-
प्रचरन्तः, धारवनिताजनाः-वेद्याजना यस्मिन्तादृशम्, पुनः अवहितप्रतीहारनिर्धार्यमाणानियद्धभापियाह्यपरिजनम्
अवहितप्रतीहारैः-सावधानद्वारपङ्क्तैः, निर्धार्यमाणाः-वृथक्कियमाणाः, निरुच्यमाना इति यावत्, अतिबद्धभापिणः-असम्बद्ध-
भापिणः, बाह्यपरिजनाः-बाह्यपरिवारा यस्मिन्तादृशम् [ञ] ।

च पुनः, तत्र सभामण्डपे, पवित्रमणिवेदिकापृष्ठनिहिते निर्मलमणिमध्वेदिकोपरिष्वेते, महति विशाले, हेमा-
सने सुवर्णमयासने, प्राङ्मुखोपविष्टः पूर्वाभिमुखकृतोपवेशनः सन्, राजकुलात् राजधानीतः, निरगच्छम् निर्गत-
वानित्यप्रेषणान्वेति; कीदृशः ? अन्तःपुरविलासिनीभिः अन्तःपुरधूमिः, सम्पादितसकलयात्रामङ्गलः सम्पादितानि-
तिष्ठादितानि, सवल्गानि-समस्थानि, यात्रामङ्गलानि-यात्राकालिकमङ्गलोपचारा यस्य तादृशः; कीदृशीभिः ? तत्कालं तदक्षणम्,
अभिमुखीभूताभिः सम्मुखीभूताभिः, साक्षात्, जयश्रीभिरिव रिपुविजयलक्ष्मीभिरिवैयुत्प्रेक्षा, पुनः ऊरुसन्दंशदृष्ट-
नियसनाप्रपङ्खवस्पष्टीकृतनितम्बपरिणाहाभिः ऊरुरूपः-जानुपरितनभागरूपो यः, सन्दंशः-वक्षुनियन्त्रोपकरण-
विशेषः, तेन दष्टेन-नियन्त्रितेन, आकुर्वन्तेत्यर्थः, निरुच्यन्तस्य-सुखमन्त्रस्य, अपपङ्कतेन-पङ्कतकोमलाप्रमाणेन, स्पष्टीकृतः-
स्पष्टीकृतः, नितम्बस्य-कटिपथाद्भागस्य, परिणाहः-विस्तारो यासं तादृशीभिः, पुनः ईपदवनमितपूर्वकायतया
क्षिपिदभोजनितशरीरपूर्वापेतया हेतुना, मिलद्वल्लयत्रय्यस्त्रीभूतनाभिमण्डलाभोगाभिः मिलता सहटमालेन, वलि-
त्रयेण-नाभिमण्डलापखनरेखात्रयेण, स्वधीभूतः-श्रीनि भस्मानि-बीजा यस्य तादृशीभूतः, नाभिमण्डलस्य, आभोगः-विस्तारो
यासं तादृशीभिः, पुनः कनकयलयावलीवाचालभुजलतोक्षेपलक्ष्यमाणपीनोद्गुरपयोधराभिः कनकवलयानां-
सुवर्णमयप्रदोष्ठाभरणानाम्, आवरुपा-पङ्क्त्या, पाचालायाः-मुद्यारायाः, भुजलतायाः-चाहुलतायाः, उरुक्षेपेन-उरुक्षेपेन,
छत्रमाणो-दरयमाणो, उद्गुरो-उन्नतो, पीनो-स्थूलो च, पयोधरो-खनो यासं तादृशीभिः, पुनः उज्जितस्तनोत्सङ्ग-
निःसङ्गलम्बमानप्रलम्बमौक्तिकप्रालम्बाभिः उज्जितः-स्वफः, सनोत्सङ्गः-स्यनमप्यभागो येन तादृशम्, अत एव
निःसङ्गं-तन्मप्यर्चरहितं यथा स्थान् तथा, लम्बमानम्-अधीनम्, प्रलम्बं-दीर्घम्, मौक्तिकानां-मुक्तामणीनाम्, प्रालम्ब-
शुद्धलम्बिभामासं यासं तादृशीभिः, पुनः पुरोनिहितदधिकुसुमदूर्वाङ्कुरसनाथाक्षतपूर्णकनकपात्राभिः पुरः-अभे,

तत्क्षपप्रमुदिताया वक्षःस्थलभाजो राजलक्ष्या लोचनद्वयादानन्दाश्रुपद्धतिमिव द्विधाप्रवृत्ता नाभिचक्र-
चुम्बिनीमेकावली दधानो वद्धचन्दनप्रवालवन्दनमालातरङ्गिततोरणमुद्गामगन्धोदकच्छटाविच्छर्दविरजी-
कृताजिरमागृहीतोऽञ्जलवेपसविशेषचारुसंचरद्वारवनिताजनमवहितप्रतीहारनिर्धार्यमाणानिवद्धभाषिवाह्यपरिजन
सभामण्डपमगच्छम् [ञ] ।

तत्र च पवित्रमणिवेदिकापृष्ठनिहिते महति हेमासने प्राङ्मुखोपविष्टस्तत्कालमभिसुखीभूताभिः साक्षादिव
जयश्रीभिरुरुसंदंशदष्टनिवसनाप्रपञ्चस्पष्टीकृतनितम्बपरिणाहाभिरीपदवनमितपूर्वकायतया मिलद्वलित्रयञ्जयी-
भूतनाभिमण्डलाभोगाभिः कनकवलयवालीवाचालभुजलतोक्षेपलक्ष्यमाणपीनोद्गुरपयोधराभिरुज्जितस्तनोत्सङ्ग-
निःसङ्गलम्बमानप्रलम्बमौक्तिकप्रालम्बाभिः पुरोनिहितदधिकुसुमद्वयाङ्कुरसनाथाक्षतपूर्णकनकपात्राभिरन्तःपुर-

चन्दनसम्बन्धितरीरलेपनद्वेग, शोभमान. वीष्यमान, पुन स्थूलस्वच्छमुकाफलप्रथितां स्पृशानि, स्वच्छानि-
शुभ्राणि च, यानि मुकाफलानि मौक्तिकानि, वै, प्रथितां-गुम्फिताम्, द्विधाप्रवृत्ता द्विधाऽवस्थिताम्, भागद्वयेनावस्थिता
मिलय, पुन नाभिचक्रचुम्बिनीम् नाभिमण्डलव्यापिनीम्, एकावलीम् एकपङ्क्त्यात्मिकाम्, माला दधान. धारयत्,
कामिव? तत्क्षपप्रमुदिताया. तत्कालप्रहृष्टाया, पुन वक्षःस्थलभाज. वक्षःस्थलस्थिताया, राजलक्ष्याः
राजसम्बन्धिन्या लक्ष्या, लोचनद्वयात् नेनद्वयात्, निर्गतामिति शेष, द्विधाप्रवृत्ताम्, आनन्दाश्रुपद्धतिमिव आनन्द-
बन्धनत्रयजलप्रवाहमिवेयुपेक्षा, कीदृश सभामण्डपम्? वद्धचन्दनप्रवालवन्दनमालातरङ्गिततोरणम् बद्धाभि,
चन्दनप्रवालाना-चन्दनपद्धानाम्, वन्दनमालाभि-तोरणमालाभि, तरङ्गित-व्याप्तम्, तोरण-बहिर्द्वारं यस्य तादृशम्, पुन
उद्गमगन्धोदकच्छटाविच्छर्दविरजीकृताजिरम् उद्गमाम्-अप्रतिहतानाम्, गन्धोदकच्छटाना-गन्धान्वितजलधारा
गाम्, विच्छर्दन-विशेषेण, विरजीकृत-निर्धूलिकृत, अजिर-प्राप्तं यस्य तादृशम्, पुन आगृहीतोऽञ्जलवेपसविशेष
चारुसञ्चरद्वारवनिताजनम् आ-समन्तात्, गृहीतेन, उञ्जलवेपेन, सविशेषचारव-अत्यन्तमनोहरा, सञ्चरन्त-
प्रचरन्त, वारवनिताजना-वेद्याजना यस्मिन्तादृशम्, पुन अवहितप्रतीहारनिर्धार्यमाणानिवद्धभाषिवाह्यपरिजनम्
अवहितप्रतीहार-सावधानद्वारपणै, निर्धार्यमाण-पृथक्क्रियमाणा, निरुच्यमाना इत यावत्, अनिवद्धभाषिण-असम्बद्ध
भाषिण, बाह्यपरिजना-बाह्यपरिवारा यस्मिन्तादृशम् [ञ] ।

च पुन, तत्र सभामण्डपे, पवित्रमणिवेदिकापृष्ठनिहिते निर्मलमणिमयवेदिकोपविष्टे, महति विशाले, हेमा
सने सुवर्णमयासने, प्राङ्मुखोपविष्ट. पूर्वाभिसुखकृतोपवेशन सन्, राजकुलान् रामधानीत्, निरगच्छम् निर्गत
वानित्यप्रेणान्वेति, कीदृश? अन्तःपुरविलासिनीभिः अन्तःपुरवधुभिः, सम्पादितसकलयानामङ्गल. सम्पादितानि-
निष्पादितानि, सकलानि-समस्तानि, यानामङ्गलानि-यानाकाळिकमङ्गलोपचात यस्य तादृश, कीदृशीभिः? तत्काल तत्क्षपम्,
अभिसुखीभूताभिः सम्सुखीभूताभिः, साक्षात्, जयश्रीभिरिव रिपुविजयलक्ष्मीभिरिवेत्युल्लेखा, पुन ऊरुसन्दादष्ट
निवसनाप्रपञ्चस्पष्टीकृतनितम्बपरिणाहाभिः ऊरुरूप-जानूयारतनभागरूपो व, सन्दत्-वस्तुनिष्पन्नोपकरण
विशेष, तेन दष्टेन-नियोजितेन, आशुबतेनेलथं, निवसनस्य-सुखमवल्लस, अप्रपञ्चवेन-पञ्चबन्धेनताप्रभागेन, स्पष्टीकृत-
स्फुटीकृत, नितम्बस्य-कटिपथाद्भागस्य, परिणाह-नवस्तारो यासा तादृशीभिः, पुन ईपदवनमितपूर्वकायतया
क्रावधोर्नमितशरीरपूर्वार्धतया हेतुना, मिलद्वलित्रयञ्जयीभूतनाभिमण्डलाभोगाभिः मिलता सञ्चटमानेन, वलि
त्रयेण-नाभिमण्डलावस्तनरेखात्रयेण, श्यवीभूत-त्राणि अस्त्राणि-कोणा यस्य तादृशीभूत, नाभिमण्डलस्य, आभोग-विस्तारो
यासा तादृशीभिः, पुन कनकवलयवालीवाचालभुजलतोक्षेपलक्ष्यमाणपीनोद्गुरपयोधराभिः कनकवलयाना-
सुवर्णमयप्रक्षोभारणानाम्, आवहवा-पङ्क्त्या, वाचालाना-सुस्रया, भुजलताया-चाहुलताया, उल्लेपेण उल्लेनेन,
लक्ष्यमाणी इत्यमानौ, उडुरी-उडती, पीनौ-स्थूलौ च, पयोधरौ-स्तनौ यासा तादृशीभिः, पुन उज्जितस्तनोत्सङ्ग
नि सङ्गलम्बमानप्रलम्बमौक्तिकप्रालम्बाभिः उज्जित-स्वच्छ, स्तनोत्सङ्ग-स्तनमध्यभागो येन तादृशम्, अत एव
नि सङ्ग-स्तम्बकंरहित यथा स्यात् तथा, लम्बमानम् अधोनमत्, प्रलम्ब-वीर्यम्, मौक्तिकाना-मुक्तामणीनाम्, प्रालम्ब-
श्रुतुलम्बिमान्य यासां तादृशीभिः, पुन पुरोनिहितदधिकुसुमद्वयाङ्कुरसनाथाक्षतपूर्णकनकपात्राभिः पुर-अप्रे,

विलासिनीभिः संपादितसकलयाराभङ्गलः [त], प्रत्यप्रसत्तच्छदप्रवालदत्तसान्द्रमुखमुद्रमभिवन्ध पुरःस्थापित राजतपूर्णकुम्भमप्रतिरथाध्ययनध्वनिमुखरेण पुरःसरपुरोधसा द्विजातिवृन्देनानुगम्यमानश्रवणाभ्यामेव गत्वा प्रथमकक्षान्तरद्वारभूमिमप्रतः ससभ्रमन्यापारिताङ्कुशेन वज्राङ्कुशानाम्ना महामात्रेण प्राङ्मुखीकृत्य विवृत सितपिष्टपङ्कपाण्डुरितगात्रमक्षुद्रमणिचित्रनक्षत्रमालापरिक्षिप्त सिन्दूरपाटलविकटकुम्भभागमारोपितानेकनिशित-शस्त्रप्रभाशारशातकुम्भशारीपरिकरितपृष्ठपीठमश्रान्तमदवारिधारारुर्दिनान्धकारितकरटकूट त्रिकूटपर्वतमिव परित्यक्तस्थावरावस्थममरवल्लभाभिधानं गन्धगजमपिलुढो [थ], दृढायनद्वतारतूणीरवन्धुरोभयस्कन्धशिखरः कनकपत्रभङ्गचित्रमध्यभागभाजा शरासनेन सनाथामहस्तः सलीलमुद्ग्यमानवालव्यजनकलापः सदर्पसर्प-

टिप्पणकम्—अप्रतिरथ—प्रस्थानमत्र । शार—कुर [थ] ।

निहित—स्थापितम्, दप्ता, कुसुमे—पुष्पै, दर्वाङ्कुरै—दर्वाख्यतृणविशेषाङ्कुरै, सनाथ—सहितम्, अक्षतपूर्णम्—आर्द्रतण्डुलपूर्णम् । कनकपात्र—सुवर्णपात्रं यानिस्तादृशीभि [त] । पुन प्रत्यप्रसत्तच्छदप्रवालदत्तसान्द्रमुखमुद्रम् प्रत्यप्रै—अभिनवै, सत्तच्छदस्य—सत्तसप्तपत्रविशिष्टवृन्तकवृक्षविशेषस्य, प्रवालै—पत्रवै, दत्ता—सम्पादिता, सान्द्रा—निविदा, मुखमुद्रा—मुखावरण यस्य तादृशम्, पुर, अत्रे, स्थापित धृतम्, राजतपूर्णकुम्भ रजतनिर्मितपूर्णकलयम्, अभिवन्ध नमस्कृत्य, अप्रतिरथा ध्ययनध्वनिमुखरेण अप्रतिरथस्य—प्रस्थानमन्त्रस्य, य, अध्ययनध्वनि—पठननादं, तेन, मुखरेण—वाचालेन, पुन पुर-स्सरपुरोधसा पुर सर—अप्रेसर, पुरोधा पुरोहितो यस्य तादृशेन, द्विजातिवृन्देन द्विजगणेन, अनुगम्यमानः अनु-ल्लियमाणं, पुरस्सरपुरोध इति पाठे तु पुरस्सर—पुरोधा अस्मिन्तादृशम् यथा स्यात् तथेति क्रियाविशेषणविधया व्याख्येयम्, पुन प्रथमकक्षान्तरितद्वारभूमिम् प्रथमकक्षाया—प्रथमप्रतोलिकाया, अन्तरद्वारभूमि—बाह्यद्वारप्रदेशम्, चरणाभ्यामेव पद्यामेव, गत्वा, अत्रत अत्रे, ससभ्रमन्यापारिताङ्कुशेन ससभ्रम—सत्वरं यथा स्यात् तथा, व्यापारित—प्रयुक्तं, प्रेरित इति यावत्, अङ्कुशो येन तादृशेन, वज्राङ्कुशानाम्ना अन्वयतदाख्येन, महामात्रेण हस्तियनेन, प्राङ्मुखीकृत्य पूर्वमभिसुखीकृत्य, विवृत स्थापितम्, पुन सितपिष्टपङ्कपाण्डुरितगात्रम् सित—सुव्रम्, यत् पिष्ट—चूर्णम्, पिष्टातक-मित्यर्थं, तस्य पङ्केन—रुर्देनेन, पाण्डुरित—किञ्चित्पीतरीकौकृतम्, गात्र—शरीरं यस्य तादृशम्, पुन अत्रुद्रमणिचित्रनक्षत्र-मालापरिक्षिप्तम् अक्षुद्रा—महार्घां, ये मणय, तद्रूपाणां चित्राणाम्—अनेकवर्णानाम्, नक्षत्राणां—ताराणाम्, मालया—समूहेन, सप्तविंशतिनौकिकनिमित्तहारेण वा, परिक्षिप्त—व्यातम्, पुन सिन्दूरपाटलविकटकुम्भभागम् सिन्दूरेण—रक्तचूर्णेन, पाटल-रक्त, विकट—विहाल, कुम्भभाग—घटाकारमस्त्रकभागो यस्य तादृशम्, पुन अनेकनिशितशस्त्रप्रभाशारशातकुम्भ शारीपरिकरितपृष्ठपीठम् अनेकेषां—बहुनाम्, निशितानां—वीक्षणानाम्, शस्त्राणां प्रभाभि—सुतिभि, शार-चित्रवर्णां, या शातकुम्भशरवै—सुवर्णमयपर्षाणामि, ताभि परिकरित परिवेष्टित, पृष्ठपीठ—पृष्ठरूपभासन यस्य तादृशम्, पुन अध्रान्तमदवारिधारारुर्दिनान्धकारितकरटकूटम् अध्रान्तानि—अविच्छिन्नाभि, मदवारिधारामि—मदजलधारामि, यद्दुर्दिनं—मेघाच्छन्नदिनम्, तेन अन्यकारित—अन्धकारातृतं, करटकूट—गण्डस्थलशिखरं यस्य तादृशम्, अत एव परित्यक्त स्थावरावस्थम् परित्यक्ता स्थावरावस्था—स्थावरत्वरूपावस्था येन तादृशम्, दृहीतजङ्गमावस्थमित्यर्थं, त्रिकूटपर्वतमिव त्रिकूटाख्यपर्वतविशेषमिवेतुःश्रेष्ठा, अमरवल्लभाभिधानम् अमराणां—देवानाम्, वज्रभ—प्रिय, इत्यन्वयतदाख्यम्, गन्धगजम् यस्य ग-येनान्ये हस्तिन फलायते तादृशं नदगं याद्व्यहस्तिनम्, अधिरुद्धः आरुढ [थ], पुन दृढा-यनद्वतारतूणीरवन्धुरोभयस्कन्धशिखरं दृढ यथा स्यात् तथा, अवनद्धेन—आवद्धेन, ताराणां—विशुद्धनौकिकानाम्, तूणीरेण—इषुभिना, गाणां—पारपाणेति यावत्, वन्धुरम्—उन्नतानतम्, रभयस्कन्धशिखरं—स्कन्धश्रेयोपरिमाणो यस्य तादृशं, पुन कनकपत्रभङ्गचित्रमध्यभागभाजा कनकपत्रभङ्गै—सुवर्णपत्ररचनाभि, चित्र—चित्रवर्णां यो मध्यभागच्छदता, शरासनेन धनुषा, सनाथचामहस्तः सनाथ—सहितं, वामहस्तो यस्य तादृशं, पुन सलीलं सकाढ यथा स्यात् तथा, उद्ग्यमानं थालव्यजनकलापः उद्ग्यमानं—उत्तिष्ठयमाणं, चालव्यजनस्य—चामरस्य, कलाप—समूहो यस्मिन्तादृशं,

त्पदातिनिर्दयपादपातप्रवर्तिताकाण्डमेदिनीकम्पः प्रहर्षोत्तालवैतालिकम्राततारतरोद्बुध्यमाणजयजयध्वनिध्वन-
द्विजयमङ्गलाभिधानतूर्यनिर्घोपवधिरिताखिलब्रह्मस्तम्बः पुरस्तात् सलीलचलितकरिघटाखड्किङ्करपुरुषपातित-
विरलघनघातानामुत्पातनिर्घातघोरघोपोद्गारमतितारमारसन्तीनां ढक्काना ध्वनितेन मुत्तरयन्निखिलान्यपि दिशा
मुखानि [द], शिखरविस्फुरत्पद्मरागस्थूलकलशस्य दोलायमानाचचूलमुक्ताफलदान्निश्चित्ररत्नखण्डखचितचामी-
करदण्डस्य पुरः प्रसर्पतः श्वेतातपत्रखण्डस्य पर्यन्तयायितामनिलभरितरन्ध्रवत्संन्यक्तरूपाणामिभवरहादशरभशाईल-
मकरमत्स्याद्याकारधारिणामनेकपार्थिवसमरसंगृहीतानां चिह्नकानामपहुताकारोचिपा चक्रवालेन जटिलीकृत-
दिगन्तरालो राजकुलान्निगच्छम् [घ] । अनुपद च प्रणामपरितुष्टाभिर्भिवजयाशिपाभिनन्दमानो द्विजाति-
परिपङ्क्तिर्विनयविरचिताञ्जलिपुटाभिः प्रणम्यमान, पौरजनताभिरुत्पृष्टाजवृष्टिभिरुद्बुध्यमाणमनोरथसिद्धिर्नगर-

पुन सदर्पसर्पत्पदातिनिर्दयपादपातप्रवर्तिताकाण्डमेदिनीकम्पः सदर्प-सर्पत् यथा स्यात् तथा, सर्पता-गच्छताम्,
पदातीना-पादगामिसंन्याताम्, निर्दय निपुंरं यथा स्यात् तथा, पादपातेन-पादविक्षेपेण, पादाघातेनेत्यर्थ, प्रवर्तित-
प्रारब्ध, अकाण्डे-अनवसरे, मेदिनीकम्प-भ्रमो यो येन तादृश, पुन प्रहर्षोत्तालवैतालिकम्राततारतरोद्बुध्यमाण-
जयजयध्वनि प्रहृषण-प्रमोदेन, उत्ताल-उद्धत, यो वैतालिकाना-वन्दिपुत्राणाम्, म्रात-समूह, तेन तारतरम्-उच्यते
यथा स्यात् तथा, उद्बुध्यमाण असङ्ख्युच्चार्यमाण, जयजयध्वनि-जयजयकारो यस्य तादृश, पुन ध्वनद्विजयमङ्गलाभि-
धानतूर्यनिर्घोपवधिरिताखिलब्रह्मस्तम्ब-ध्वनत-शब्दायमानस्य, विजयमङ्गलाभिधानस्य-विजयमङ्गलाख्यस्य, तूर्यस्य-
वाद्यविशेषस्य, निर्घोपै-नादै, बधिरित-बधिरिभूत, अखिलब्रह्मस्तम्ब-समस्तब्रह्माण्डो येन तादृश, पुन ढक्कानां यश-
पट्टानाम्, ध्वनितेन ध्वनिना, अखिलान्यपि सर्वाण्यपि, दिशाम्, मुखानि अग्रभागात्, मुत्तरयन् ध्वनयन्, कीदृशीनाम् ?
पुरस्तात् अग्रे, सलीलचलितकरिघटाखड्किङ्करपुरुषपातितविरलघनघातानाम् सलील-सखेलम्, चलित-
प्रयाताम्, करिघटा-दृक्स्थियुग्म्, आखड्-कृतारोहणं, किङ्करपुरुषै-मूलभूतपुरुषै, पातित-सङ्घर्षविक्षेपित, विरञ्चन-
कदाचिद् विरल, कदाचिद् घन घात-अभिघातो यास्य तादृशीनाम्, पुन उत्पातनिर्घातघोरघोपोद्गारम् उत्पातरूप-
शुभाद्भ्रमसूचकभूतविकारभूत, य निर्घात-ध्वनि, तद्वद् घोर-भयङ्कर, घोपोद्गार-नादोद्वेगो वासिस्तादृश यथा स्यात् तथा,
अतितारम् अत्युच्चै, आरसन्तीनाम् आ समन्ताद् ध्वनन्तीनाम्, [द] । पुन शिखरविस्फुरत्पद्मरागस्थूल-
कलशस्य शिखरे-ऊर्ध्वभागे, विस्फुरन्-प्रकाशमान, पद्मरागस्य-तदाख्यरत्नमणे, तमणिमय इत्यर्थ, स्थूल-कलशो यस्य
तादृशस्य, पुन दोलायमानाचचूलमुक्ताफलदान्. दोलायमानम्, अवचूलाना-धतुलानाम्, मुक्ताफलाना-मुक्तामणी
नाम्, दान-पङ्क्तिर्वासिस्तादृशस्य, पुन चित्ररत्नखण्डखचितचामीकरदण्डस्य चित्रे-नानावर्णं, रत्नखण्डै, खचित-
व्याप्त, चामीकरदण्ड-सुवर्णमयदण्डो यस्य तादृशस्य, पुन पुर अग्रे, प्रसर्पत. उद्धेत, श्वेतातपत्रस्य श्वेतच्छनस्य,
पर्यन्तपातिनाम् प्रान्तवर्तिनाम्, अनिलभरितरन्ध्रवत्संन्यक्तरूपाणाम् अनिलभरितेन-वायुपूजन, र प्रवर्त्मना-छिद्र
मार्गेण, व्यक्त-प्रकटितम्, रूप-रूपस्य येषा तादृशानाम्, इभ वराह शरभ शाईल मकर मत्स्याद्याकारधारिणाम्
इभ-हस्ती, वराह-शकर, शरभ-मृगविशेष, शाईल-ब्याघ्र, मकर-जलजन्तुविशेष, तदादीनां तत्प्रभृतीनाम्, य
आकार-प्रतिष्ठित, तद्धारिणाम्, अनेकपार्थिवसमरसंगृहीतानाम् अनेकपार्थिवै-नानावर्णै सद, सभरे-सभ्रान्ते,
संगृहीतानाम्-सथितानाम्, अपहुताकारोचिपाम् अपहुतम् अपलपितम्, अकैस्य-सूर्यस्य, रोचि-प्रकाशो यैस्तादृशानाम्,
चिह्नकाना ध्वजानाम्, चक्रवालेन मण्डलेन, जटिलीकृतदिगन्तराल. व्याप्तदिग्ध्वय [घ] ।

च पुन, अनुपदं प्रतिपदम्, प्रणामपरितुष्टाभि. अभिवादनसन्तुष्टाभि, द्विजातिपरिपङ्क्ति. द्विजमण्डलीभि, विजयाशिपा विनयशुभेषणना, अभिनन्दमान. अभिवर्ष्यमान, पुन विनयविरचिताञ्जलिपुटाभि. विनयेन-
नम्रभावेन, विरचित-निर्मित, अञ्जलिपुटो वासिस्तादृशीभि, पौरजनताभि. पुरवातिजनसमूहै, प्रणम्यमान. अभि-
वाद्यमान, पुन उत्पृष्टाजवृष्टिभि. उत्पृष्टा-विमुक्ता, लाजग्रह्य-वृष्टयान्यवृष्टयो वासिस्तादृशीभि, नगरवृद्धाभिः
नगरवासिभ्यः उद्बुध्यमाणानोरथसिद्धि. उद्बुध्यमाणानोरथसिद्धि. उद्बुध्यमाणानोरथसिद्धि-अभिलाषताय

वृद्धाभिः प्रीतिनिर्भरदृष्टिपातकुञ्जलयितदिग्बलयाभिरवलोक्यमानो नागरिकानिर्नगराजिरगमम् [न] ।
 क्रमेण च शरत्संमयपरिचयप्रपञ्चितशोभाम्, आभोगिनीम्, उदारकलमकेदारपरिमलामोदितयनानिलात्, उन्मदकुररकादम्बसारसारवमुखरितसरस्तीरनीराम्, कीरचञ्चुसंपुटच्युतार्धजगधप्रियङ्गुमञ्जरीपिञ्जरजरद्रुमतलाम् [प], अधुद्रपादपालानितैरनवरतवेह्लृत्कर्णपल्लवतरलितेन प्रतिवेलमुद्गीयमानेन निलीयमानेन च झङ्कारकारिणा मधुकरमण्डलेन पीयमानोद्दामदाननिर्झरेप्रमत्तरक्षकपदातिचार्यमाणसंस्तुतजनप्रत्यासत्तिभिः पर्यन्तरचित-
 तृणकुटीरकेण प्रतिक्षणमाधोरणणेन क्रियमाणविधियोपचारैरनवलोकितपरस्परैः प्रसिद्धाभिधानैर्जागति प्रधान-
 चारणैरधिष्ठितोद्देशाम् [फ], आगृहीतद्वीपान्तरगामिभूरिभाण्डैरभरणपर्याणकादिवृषोपस्करसमारचनसंतत-

सिद्धिर्वस्य तादृशः पुनः प्रीतिनिर्भरदृष्टिपातकुञ्जलयितदिग्बलयाभिः प्रीतिनिर्भरदृष्टिपातैः-प्रेमपूर्णकटाक्षपातैः, कुञ्जलयितैः-संजतानि कुञ्जलयानि कमलानि यस्मिन्नादृशम्, दिग्बल्यैः-दिग्बल्यैः यस्मिन्नादृशीभिः, नागरिकानिः नगर-
 तदणीभिः, अवलोक्यमानः दृश्यमानः; नगरात् उद्गच्छालोक्यनगरात्, निरगमम् निर्गतवानहम् [न] ।

च पुनः, क्रमेण क्रमिकगत्या, नगरसीमाम् उच्चनगरपरावधिम्, अलङ्कयम् अतिकान्तवानहम्; कीदृशीम् ? शरत्संमयपरिचयप्रपञ्चितशोभाम् शरत्समयेन-आदिनकार्तिकमासात्समकशरत्कालेन, यः परिचयः-संश्रमः, तेन प्रपञ्चिता-विक्षारिता, शोभा यस्यास्तादृशीम्; पुनः आभोगिनीं विचारवतीम्; पुनः उदारकलमकेदारपरिमलामोदितयनानिलात् उदारः-महान्तः, सशुद्ध इति यावत्, कलमाः-शालयो येषु तादृचानाम्, केदारानां ये परिमलाः-सौरभाभि तैः आभोदिताः-सुरभिताः, यनानिलाः-वनपवना यस्यां तादृशीम्; पुनः उन्मदकुररकादम्बसारसारवमुखरितसरस्तीरनीराम्, उन्मदानाम्-उन्मत्तानां कुरर-कादम्ब-सारसात्राम्, कुरराः-उत्कोशपक्षिणः, कादम्बाः-कलहंताः, सारसाः-स्नानमकृताः पक्षिणः, तेषाम्, आरावैः-शब्दैः, मुखरितानि-प्रतिध्वनितानि, सरस्तीरनीरामि-काशरत्तदस्यितजलानि यस्यां तादृशीम्; पुनः कीरचञ्चुसंपुटच्युतार्धजगधप्रियङ्गुमञ्जरीपिञ्जरजरद्रुमतलाम् कीरानां-शुकानाम्, चञ्चुसंपुटयत्-सम्पुटिनचञ्चुकाशयत्, च्युताभिः-रखलिताभिः, अर्धजगधाभिः-अर्धमुक्ताभिः, प्रियङ्गुमञ्जरीभिः-प्रियङ्गुलतामञ्जरीभिः, पिञ्जराणि-पीतानि, जरता जीर्णानाम्, द्रुमानां-रुक्षाणाम्, तलानि-अधःस्थलानि यस्यां तादृशीम् [प]; पुनः प्रधानचारणैः प्रधानहस्तिभिः, अधिष्ठितोद्देशाम् अधिष्ठितः-आकान्तः, उद्देशः-उच्चप्रदेशो यस्यां तादृशीम्; कीदृशैः ? अधुद्रपादपालानितैः विशालवृक्षरूपस्त्वम्बदैः, पुनः मधुकरमण्डलेन भ्रमरपुषेन, पीयमानोद्दामदाननिर्झरैः पीयमानः-पानकर्त्रीक्रियमाणः, उद्दामा-उद्धतः, अप्रतिहत इत्यर्थः; दाननिर्झरैः-मदजलप्रवाहो येषां तादृशैः, कीदृशेन ? अनवरतवेह्लृत्कर्णपल्लवतरलितेन अनवरतं-निरन्तरम्, वेह्लृत्भ्याम्-उच्चलद्रुपात्, कर्णपल्लवाभ्याम्-कर्णरूपपल्लवाभ्याम्, तरलितेन-चञ्चलितेन, उरिक्षतेनेति यावत्, अत एव प्रतिवेलम् ध्वंशकाम्, उद्गीयमानेन उपरि भ्रमता, च पुनः, निलीयमानेन मदजलनिर्झरे तिरोभवता; पुनः झङ्कारकारिणा कोलाहलकारिणा, पुनः अप्रमत्तरक्षकपदातिचार्यमाणसंस्तुतजनप्रत्यासत्तिभिः अप्रमत्तैः-अवहितैः, रक्षकैश्च, पदातिभिः-पादगामिजनैः, कार्यमाण-अवगृह्यमाना, असंस्तुतानां-अपरिचितानाम्, जनानां प्रत्यासत्तः-वाञ्छितं येषां तादृशैः, पर्यन्तरचिततृणकुटीरकेण पर्यन्ते-निच्छेदे, रचितः-निर्मितः, तृणकुटीरः-तृणमयद्वलकुटीरं येन तादृशेन, आधोरणणणेन हस्तिपक्षमहूनेन, प्रतिक्षणं प्रतिपलम्, क्रियमाणविधियोपचारैः क्रियमाणः-विधोयमाना, विविधाः-अनेक-प्रकाराः, उपचाराः-सेवा येषां तादृशैः, पुनः अनवलोकितपरस्परैः कलहप्रिया परस्परदृष्टिपथमगमितैः, पुनः जगति भुवने, प्रसिद्धाभिधानैः विभूतनामधेयैः [फ]; पुनः कीदृशीम् ? आलम्बनगमानाम् पनाम्बयजिजाम्, सार्धैः संपदैः, स्थानस्थानेषु प्रतिस्थानम् लुतावस्थानाम् लुतम्, अवस्थानम्-अवस्थितियेषां तादृशीम्, कीदृशैः ? आगृहीतद्वीपान्तरगामिभूरिभाण्डैः आ-समन्तात्, गृहीतानि, द्वीपान्तरगामिनि-अन्वद्वीपगन्तुयानि, भूरिभाण्डानि-बहुभाण्डानि येषां तादृशैः, पुनः आभरणपर्याणकादिवृषोपस्करसमारचनसन्ततव्यापृतभृतकैः आभरणम्-अलङ्क-

व्यापृतभृत कैरभिनवस्यूतताम्रपटकुटीरकोणावस्थापितस्थूलद्रविणकण्ठालैः प्राङ्गणोपरचितगोणीगणाट्टालकसूचितैः
 प्रस्थाननिर्गतानामाट्टवनेगमानामनेकतुरगाभ्यतरसकुलैः सार्थैः स्थानस्थानेषु कृतापस्थानाम् [वं], अच्छरीतल-
 स्वादुसलिलाभिः सुधाधवलवरण्डकावलयाकुण्डलितकूलाभिर्द्वारभित्तिगर्भप्रतिष्ठितानेकदेवताप्रतिमाभिस्तृणा-
 तुरावतरदनन्तपथिकपातभयादिव पुरःप्रसारितोभयाग्रहस्तेन भेरुकुटुम्बिनीकदम्बकेन कृतकलकलेनापलम्बित-
 सोपानमालामूलदेशभिरतिसुश्रितलोहेष्टकचित्ताभिर्मांगयापीभिः स्थपुटितमहावटद्रुमोपान्तस्थलाम् [भ], अन्तर-
 ऽन्तरा च प्रावृषेण्यसलिलपूरक्षालनापनीतसकलपङ्कमलाभिरासन्नप्रामवासिना वणिगजनेन तत इतः प्रकटितौ-
 दनाज्यदधिभाण्डखण्डमोदकप्रायपण्यप्रसारकाभिस्तदस्थपथिकनालिकाविलोक्यमानभुक्तोज्जितान्नलवकवलना-

गम्, पर्याणक-पृष्ठास्तरणम्, तदादिः-तदप्रमृतिः, यः, यूपानां-बलीवर्दानाम्, उपरहरः-वैपः, तसमारचने-तद्विन्यासे,
 सन्ततम्-अनवरतम्, व्यापृताः-सलमाः, भृतकाः-किरुरा येषां तादृशैः, पुनः अभिनवस्यूतताम्रपटकुटीरकोणाव-
 स्थापितस्थूलद्रविणकण्ठालैः अभिनवस्यूता-अचिरप्रोताः, ये ताप्रपटाः-रफवस्त्राणि, तत्कुटीरस्य-तन्निर्मितद्वल्लव्याः
 कोणे, अवस्थापिता-भृताः, स्थूलाः-बृहदाशराः, द्रविणकण्ठालाः-पनभाण्डविशेषो यैस्तादृशैः, पुनः प्राङ्गणोपरचितगोणी-
 गणाट्टालकसूचितैः प्राङ्गे, उपरचितैः-सन्निवेशितैः, गोणीनाम्-आवपनानाम्, गणै-समूहस्यैः, अट्टालकैः-प्रासादो-
 परितनयैः, सूचितैः-उपलक्षितैः, पुनः अनेकतुरगाभ्यतरसकुलैः अनेकैः-बहुभिः, तुरगैः-अयं, अधतरैः-
 खचरैश्च सकुलैः-व्याप्तैः [व]; पुनः मार्गचापीभिः मार्गवीथिभिः, स्थपुटितमहावटद्रुमोपान्तस्थलाम् स्थपुटि-
 तम्-उन्नततानीकृतम्, महावटद्रुमणां-विद्यालवटद्रुमणाम्, उपान्तस्थलं-निकटस्थानं यस्यास्तादृशीम्, कीदृशीभिः ?
 अच्छरीतलस्वादुसलिलाभिः अचलं-निर्मलम्, शीतलं, स्वादु-मधुरं च, सलिलं-जलं यासां तादृशीभिः, पुनः
 सुधाधवलवरण्डकावलयाकुण्डलितकूलाभिः सुधाधवलानां-पूर्णपलेपद्रुमणाम्, वरण्डकानाम्-लघुप्राकारभूत-
 भित्तिविशेषाणाम्, वलयेन-मण्डलेन, आकुण्डलितानि-आवेष्टितानि, कूलानि-तटा यासां तादृशीभिः; पुनः द्वारभित्तिगर्भ-
 प्रतिष्ठितानेकदेवताप्रतिमाभिः द्वारभित्तिगर्भ-द्वारस्थकुल्यमध्ये, प्रतिष्ठिता-स्थापिता, अनेकासां, देवतानाम् प्रतिमा-प्रति-
 कृतिर्यासा तादृशीभिः, पुनः भेरुकुटुम्बिनीकदम्बेन भेरुना-मण्डूकानाम्, याः वृद्धुम्बिन्-श्रियः, तासां कदम्बकेन-
 समूहेन, अवलम्बितसोपानमालामूलदेशाभिः अवलम्बितः-आश्रितः, सोपानमालानाम्-अधिरोहणीपङ्कानाम्,
 मूलदेशः-मूलस्थानं यासां तादृशीभिः, कस्यादिव ? तृष्णातुरावतरदनन्तपथिकपातभयादिव तृष्णातुराणां-पिपासा-
 पीडितानाम्, अवतरताम्-अवरोहताम्, अधस्तादागच्छतामित्यर्थः, अनन्तानां-बहूनाम्, पथिकानां-मार्गगामिनाम्, यः
 पातः-निपतनम्, तद्गयादिवेति हेतुप्रेक्षा, कीदृशेन ? पुरःप्रसारितोभयाग्रहस्तेन पुरः-अग्ने, प्रसारितौ-तत्पातनिवा-
 रणाय विस्तारितौ, उभयाग्रहलां उभयग्रहाप्रामाणौ येन तादृशेन, पुनः कृतकलकलेन तदातद्भव्यादिव विहितकालाह्वेन,
 पुनः अतिसुश्रितलोहेष्टकचित्ताभिः अतिसुश्रितम्-अतिशयेन परस्परसम्पृक्तम्, 'लोहेष्टकानां-लोहमयेष्टकानाम्, चित्तं-
 समूहो यासु तादृशीभिः [भ]; च पुनः, अन्तरा अन्तरा मध्ये मध्ये, चनन्नोतोवहाभिः चननवीभिः, सीमन्तिताम्
 सञ्चलतेकेशवेशाम्, प्रावृषेण्यसलिलपूरक्षालनापनीतपङ्कमलाभिः प्रावृषेण्येन, सलिलपूरण-जलप्रवाहेण, यत्
 क्षालनं-मार्जनम्, तेन, अपनीतानां-दूरीकृतानां, पङ्कस्याः-कर्मरूपाः, मला यासां तादृशीभिः; पुनः आसन्नप्रामवासिना
 निकटप्रामवास्येन, वणिगजनेन वणिगलोकेन, तत इतः अत्र तत्र, प्रकटितौदनाज्यदधिभाण्डखण्डमोदक-
 प्रायपण्यप्रसारकाभिः प्रकटित-प्रकाशित, ओदनः-भक्ष्यम्, आज्यं-घृतम्, दधि-दुग्धवर्धनीभावावस्थाविशेषः, तेषां
 भाण्डखण्डानां-माजनप्रभेदानाम्, यदा भाण्डानां-भाजनानाम्, खण्डं च-शुक्तिविकारः, तस्य, यदा खण्डमोदकप्रावाणां-
 खण्डनिर्मितमिष्टान्नप्रचुराणाम्, पण्यानां-विकेतव्यवस्तूनां च, प्रवारो यासु तादृशीभिः; पुनः तदस्थपथिकवालिका-
 विलोक्यमानभुक्तोज्जितान्नलवकवलनाकुलशकुनकुलाभिः तदस्थभिः-तीरस्थिताभिः, पथिकवालिकाभिः-
 पथिककन्याभिः, अवलोक्यमानं-दृश्यमानम्, भुक्तोज्जितातानां-भोजनावशिष्टानाम्, अन्नलवानाम्-अन्नलेशानाम्, कवलने-

फुल्लशकुलकुलाभिर्दूरनिर्गतजलाद्रैर्भार्गपिशुनितपशुपरम्परोच्चारभिरनवरतलोकविश्रामश्चामितोपान्तवेतसवनाभि-
 पन्नस्रोतोवहाभिः सीम्नृत्तांम् [म], ईषदुपजातशोपकरीपमुखसंचारविशिखैः सपर्णतस्त्वानिवेशजटालवेदमं-
 पटलैरजिरमण्डपच्छायानिविष्टगोरसपरिपुष्टमहाकायपुष्टकौलेयकैः सकलकलोच्छलत्वाज्यपरिमलव्यञ्जित-
 तत्ताज्यतक्रविन्दुक्षेपैरुत्कर्णतर्णकाकर्णितमध्यमानमथितमन्थनीमन्थरनिर्घोषैः सतोपघोषाधिपसमाहूयमानपर्यट-
 त्पायसार्थिपथिकरुपेटकैः क्रमागतैकैरुवठरद्विजातिवचननिर्विचारप्रवर्तितशयनासनस्नानदानादिसर्वक्रियैः प्रात-
 रेव प्रचारनिर्गताभिस्तत्कालमधिगताधिकयलोपचयवृद्धितेन स्वाभाविकभ्रम्यतारुणेन द्विगुणाकृष्टलोकट्टिभिः
 पीनपरिमण्डलापीनभारविकटमन्थरंगमनाभिरनणुमणिघण्टिकाघोपरमणीयमितस्ततो विचरन्तीभिः सततानु-

भक्षणे, आकुलं-व्यग्रम्, शुकुलकुलं-मत्स्यविशेषगणो यामां तादृशीभिः, पुनः दूरनिर्गतजलाद्रैर्भार्गपिशुनितपशुपरम्परो-
 च्चारभिः दूरनिर्गतेन-दूरनिष्क्रान्तेन, जलाद्रैर्भार्गणै-जलाद्रुनवरमना, पिशुनितः-सूचितः, पशुपरम्पराणां-पशुपमृदानाम्,
 उत्तारः-उपरिनिर्गमनं याम्यस्वाहृशीभिः, पुनः अनवरतलोकविश्रामश्चामितोपान्तवेतसवनाभिः अनवरतं-निरन्तरम्,
 लोकानां-जनानाम्, विश्रामे-श्लेषापनयने, क्षमितानि-क्षमतामावादितानि, क्षामितेति पाठे तेषां विश्रामेण क्षामितानि-
 क्षीणतां गमितानित्यर्थः, उपान्तानि-निकटानि, वेतसवनानि-वृक्षुल्वनानि यामिस्वाहृशीभिः [म]; पुनः गोकुलैः गोष्ठैः,
 गवां स्थानैरित्यर्थः, अधिष्ठितकक्षोपकण्ठाम् अधिष्ठितः-व्याप्तः, कक्षस्य-वनस्य, उपकण्ठः-समीपप्रदेशो यस्यां तादृशीम्,
 यद्वा अधिष्ठितस्य कक्षस्य-वनस्य, उपकण्ठाम्-समीपाम्, कीदृशैः ? ईषदुपजातशोपकरीपमुखसञ्चारविशिखैः
 ईषत्-किञ्चित्, उपजातः-उत्पन्नः, शोषः-शुष्कता येषां तादृशैः, करीपैः-गोमेषु, सुयस्यारत-सुकरगमना, विशिखा-रथ्या,
 येषां तादृशैः, पुनः सपर्णतस्त्वानिवेशजटालवेदमपटलैः सपर्णानां-पशुपर्णानाम्, तस्त्वानां-तर्हणां-वृक्षानाम्,
 तदाभितलतानां च, निवेद्येन-समावेशेन, जटालं-सष्टदम्, वेदमपटलं-एहसपट्टो येषां तादृशैः, पुनः अजिरमण्डपच्छाया-
 निविष्टगोरसपरिपुष्टमहाकायपुष्टकौलेयकैः अजिरमण्डपस्य-प्राज्ञपरिवर्तितवृद्धविशेषस्य, छायायां निविष्टः-अवस्थितः,
 तथा गोरसेन-पयोदधिपृष्ठादिना, परिपुष्टः-अतिपुष्टः, महाकायः-विशालशरीरं यस्य तादृशः, तथा पुष्टः-प्रबलः, एवंविधः
 श्लैथ्यकः-कुलागतः कुसुरो येषां तादृशैः, पुनः सकलकलोच्छलत्वाज्यपरिमलव्यञ्जिततत्ताज्यतक्रविन्दुक्षेपैः
 सकलकलम्-कलकलेन-शब्दविशेषेण सहितं यथा स्यात् तथा, उच्छलन्तः-उद्गच्छन्तः, प्राज्यपरिमलेन-प्रचुरशौर्येण, व्यञ्जिताः-
 सूचिताः, तत्ताज्यतघुग्मभ्रान्नापिता इत्यर्थः, एवंविधाथ ये, तत्स्य, आज्यस्य-पृतस्य, तक्रविन्दवः, तन्म्याननवनीतारस्मागत-
 पृतस्यतक्रस्य विन्दव इत्यर्थः, तेषां श्लेषाः-विक्षेपः-दूरीभवनं येषु तादृशैः, पुनः उत्कर्णतर्णकाकर्णितमध्यमानमथित-
 मन्थनीमन्थरनिर्घोषैः उद्-ऊर्ध्वी, कर्णौ येषां तादृशैस्तर्णकैः-धरतैः, आकर्णितः-श्रुतः, मथ्यमानस्य-आलोड्यमानस्य,
 मथितस्य-तक्रस्य, या मन्थनी-मथनदण्डः, तस्मा मन्थरः-मन्दः, निर्घोषो येषां तादृशैः, पुनः सतोपघोषाधिपसमाहूय-
 मानपर्यटत्पायसार्थिपथिकरुपेटकैः सतोषं-परितोषेण सहितं यथा स्यात् तथा, घोषाधिपेन-आनीट्यानाधिपेन, समाहू-
 यमानं-सम्बन्धाहूयमानम्, पर्यटतो-परिभ्रमताम्, पायसार्थिनां-शीरान्नाभिलाषिणाम्, पथिकानां-भार्गवभिताम्, रुपेटकं-सम्बद्धो
 येषु तादृशैः, पुनः क्रमागतैकैरुवठरद्विजातिवचननिर्विचारप्रवर्तितशयनासनस्नानदानादिसर्वक्रियैः क्रमेण
 आगतस्य एकैकस्य वठरस्य-मुखस्य, द्विजातैः-द्विजस्य, वचनेन-वाक्पेन, निर्विचारं-स्वविचारं विनैव, प्रवर्तितं-गोपैः प्रारब्धं,
 घयनम्, आसयनम्, स्नानम्, दानम्, तथादि-तत्प्रवृत्तिः, सर्वां-सकला, क्रिया येषु तादृशैः, पुनः गोभिः वेदुभिः, अदृश्य-
 पर्यन्तैः व्याप्तनिकटैः, कीदृशीभिः ? प्रातरेव प्रातः-माल एव, प्रचारनिर्गताभिः प्रचाराय-विचरणाय, यद्वा तुष्यभक्षणाय,
 गृहान्निष्क्रान्ताभिः, पुनः तत्कालं प्रचारकालमेव, अधिगताधिकयलोपचयवृद्धितेन अधिगतः-प्राप्तः, योऽधिकवलोप-
 चयः-अधिभ्रमलशुद्धिः, तेन वृद्धितेन-वर्धितेन, स्वाभाविकभ्रम्यतारुणेन स्वामिस्वलोन्दर्यरुणेन, द्विगुणाकृष्टलोक-
 ट्टिभिः द्विगुणं यथा स्यात् तथा, आकृष्टाः-कृतास्पर्णानां, लोकाना-जनानाम्, दृष्टयो यामिस्वाहृशीभिः, पुनः पीनपरि-
 मण्डलापीनभारविकटमन्थरंगमनाभिः पीनानि-शुष्कानि, परिमण्डलानि-वर्द्ध्याश्रायि च, चापि आपीनानि-
 ऊषावि, सना इत्यर्थः, तेषां भारेण-गुरुतया, विच्छटं-प्रकटम्, मन्थरं-मन्दम्, गमनं येषां तादृशीभिः, पुनः अनणुमणि-
 घण्टिकाघोपरमणीयम् अनणुमणिघण्टिकानाम्-स्थूलमणिवयुषीवास्यकिङ्किणीनाम्, घोषेण-धरतिना, रमणीयं-मनोहरं
 यथा स्यात् तथा, इतस्ततः अथ तत्र, विचरन्तीभिः विहरन्तीभिः, पुनः सततानुचरचाट्टकारस्वरसौरमेयोभिः

चत्पादुकारसैरसौरभेयाभिरचिरजातप्रसयाभिरयश्चीनाभिश्च गोभिश्चन्यपर्यन्तैस्तुहिनपातशीनहैयंगरीनवर्ण-
तनुलतालावण्याभिः क्षीरधवलचलत्कटाक्षच्छटाप्रतिक्षणक्षालितदिङ्मुखाभिर्नवनीतपिण्डपाण्डुवल्गात्कठिनपरि-
मण्डलस्तनकलशयुगलाभिर्गोरसश्रीभिरिव शरीरिणीभिः सविभ्रमैरङ्गवलनैः स्नेहनिर्भराणि दधीनि वल्लभहृदया-
नोर निर्दयमामग्नतीभिर्गोपाललनाभिः सर्वतः समाकुलैर्गोकुञ्जैरपिष्टितकक्षोपकण्ठा नगस्तीमामलङ्कयम् [य] ।

आथामेसराश्वारदर्शनक्षुभितैः 'कटकमानकञ्चिति' इति जनरवाद्युपलभ्योपलभ्य सर्वतः प्रधावितैः परित्यक्-
निजनजिज्व्यापारैरवकरकूटकेप्यधिरुद्वैस्तडागपालीषु पुञ्जितैर्देवकुलवरण्डकेषु कृतावस्थानैः पादपस्कन्धेषु
वद्धासनैरुर्ध्वोपविष्टैश्च लम्बितोभयभुजैश्च जघनपार्श्वेभ्यस्तद्वस्तयुगलैश्च शीर्षपट्टिकागाढप्रथितासिधेनुकैश्च
धौतशाटककृतशिरोवेष्टनैश्च वेणुयष्टिषु कृतानष्टम्भैश्च रन्ध्याधिरोपितदयितदिर्भ्रमैश्च सर्वत्र सकुण्डलैरपि सविशेषं

टिप्पनकम्—वितित्ता-रण्या । भापीनम्-ऊध । अयश्चीना अय श्वो वा प्रसूता । स्नेहनिर्भराणि
घृतभरितानि प्रेमपूरितानि च दधीनि वल्लभहृदयानि च । निर्दयमामग्नतीभि निष्करणम्, मग्नतीभि-मदयन्तीभि
पीडयन्तीभिश्च [य] ।

सततम्-अनवरतम्, अनुचरस्य-मूलस्य, य, चाटुकार-प्रियवाक्यप्रयोग, तत्र सैरा-स्वरात्रा, सौरभेया-रूपभा यासा
तादृशीभिः, पुन अचिरजातप्रसयाभि अभिनवप्रसूताभि, च पुन, अयश्चीनाभिः अय श्वो वा प्रसविष्मन्नाभिः,
अलासप्रसवाभिरित्यर्थः । पुन कीदृश ? गोपालललनाभिः गोपवधूभिः, सर्वत सर्वभागेषु, समाकुले. व्याप्तौ,
कीदृशीभि ? तुहिनपातशीनहैयङ्गवीनवर्णतनुलतालावण्याभिः तुहिनपातेन-द्विष्यागतेन, क्षीन-घनीभूतम्, यद्
हैयङ्गवीन-नवनीतम्, तस्यैव वण रूप यस्य तादृशम्, तनुलताया-शरीरलताया, लावण्य-काटितर्यासा तादृशीभिः, पुन
क्षीरधवलचलत्कटाक्षच्छटाप्रतिक्षणक्षालितदिङ्मुखाभि क्षीरवत्-दुग्धवत्, धवलाना शुभ्राणाम्, चलता च,
व्याक्षणाम्-अपाङ्गानाम्, छटाभि-धाराभि, प्रतिक्षण प्रतिफलम्, क्षात्रितानि-धौतानि, दिङ्मुखाभि-दिग्प्रभागा याभि
स्वाहृतीभिः, पुन नवनीतपिण्डपाण्डुवल्गात्कठिनपरिमण्डलस्तनकलशयुगलाभिः नवनीतपिण्डवत्, पाण्डु-
क्विविस्पीतधेतवर्णम्, वल्गात्-चलत्, वठिन वठोरम्, परिमण्डत्र-वर्तुत्र च, स्तनकलशयुगल कलशाकारस्तनद्वय यासा
तादृशीभिः, पुन शरीरिणीभि शरीरवतीभि, गोरसश्रीभिरिव गवाम्, रस-पयोदभ्यादि, तवीयशोभाभिरिवैर्युपेक्षा,
पुन सविभ्रमैः विलाससहितै, अङ्गवलनै अङ्गसञ्चनै, स्नेहनिर्भराणि स्नेहेन दम्पादिगुणविशेषेण, पक्षे प्रीत्या,
निर्भराणि पूर्णानि, दधीनि, च पुन, वल्लभहृदयानि पतिहृदयानि, वल्लवहृदयानि इति पाठे तु गोपहृदयानीत्यर्थः,
निर्दयम् अल तम्, आमग्नतीभिः आश्रेडयतीभि [य] ।

अथ अनन्तरम्, भगवन्तम् ऐश्वर्यशान्तिम्, अम्मोनिधिं समुद्रम्, अपश्यम् दृष्टवानहम् इत्यप्रेणावेति ।
कीदृश ? ग्रामेयके. ग्रामवासिभिः, अवलोक्यमानवलयस्तननि. दृश्यमानसैनिसङ्घ, कीदृश ? असेसराश्ववार
दर्शनशुभितैः असेसराणाम्-अग्रगामिनाम्, अश्ववाराणाम्-अश्ववाहनाम्, दर्शनेन, क्षुभितै-सबलितै, कटक चैन्यम्,
आगच्छतीति, जनरवात् लोकेशशब्दात्, उपलभ्योपलभ्य ज्ञात्वा ज्ञात्वा, सर्वतः सर्वदिग्भ्य, प्रधावितै' कृतसत्वर
गमने, पुन परित्यक्निजनजिज्व्यापारैः सत्यकसखकार्यं, पुन अवकरकूटेषु अवकीर्यते मार्जक्या विक्षिप्यते
इत्यवकर, धूल्यादिराशि, तकूटेषु-तदुपरिभागेषु, अधिरुद्वैः आरुद्वै, पुन तडागपालिषु तडागकोषेषु, तडागघटेषु
वा, पुञ्जितैः सङ्घभूतै, पुन देवकुलवरण्डकेषु देवकुलस्य देवमन्दिरस्य, वरण्डकेषु प्राकारस्थानीयमितिशु, कृताव
स्थानै अवलितै, पुन पादपस्कन्धेषु वृक्षस्कन्धेषु वद्धासनै कल्पितासनै, च पुन, ऊर्ध्वं उरिधेत, च पुन,
उपविष्टै कृतोपवेशनै, च पुन, लम्बितोभयभुजै नमितोभयबाहुभि, च पुन, जघनपार्श्वेभ्यस्तद्वस्तयुगलै
वटिपुरोभागनिवेशितद्वन्द्वस्यै, च पुन, शीर्षपट्टिकागाढप्रथितासिधेनुकै शीर्षपट्टिकाया-शीर्षावस्थपटखण्डे, गाढ-
द्वयथा स्यात् तथा, प्रथिता-बद्धा, असिधेनु-छुरिका यैत्यादृशै, च पुन, धौतशाटककृतशिरोवेष्टनै धौतेन-
क्षालितेन, शाटनेन-वस्त्रेण, कृत शिरोवेष्टन-मस्तकावरण यैत्यादृशै, च पुन, वेणुयष्टिषु वषट्कण्डेषु, कृतावष्टम्भैः कृता

करिषु कपिषु क्रमेलेकेषु च प्रहितदृष्टिभिः प्रमाणरूपवलोपचयशालिता प्रत्येकमनङ्गुहं मूल्यमानमुद्धृत्यङ्गिः
 [र] 'कथय, क एष राजपुत्रः, केयं राज्ञी, किमभिधानोऽयं द्विरदः' इत्यनवरतप्रयुक्तया प्रश्नपरम्परया
 कदर्यितसकृद्दृष्टकटकप्रामलाकुटिकैः करेणुकाधिरूढं क्षुद्रगणिकागमप्यन्तःपुरमिति वृतोष्णवारणं चारणमपि
 महाराजपुत्र इति कनकनिष्कानृतकन्धर वणिजमपि राजप्रसादचिन्तक इति चिन्तयद्भिः पृष्टेरपि प्रतिधचनम-
 प्रयच्छद्भिःराहूतैरप्यन्यतो गच्छद्भिः पश्यतोऽप्यभिमुखमुरमङ्गुलीभिर्दर्शयद्भिः शृण्वतामपि चेष्टितमशङ्कितैस्त्वस्वनेन
 सूचयद्भिर्विपमावतारसमर्देषु दुर्दान्तकरभवाजिषूपमोत्सृग्नेषु व्यालदन्तिवोगोपसर्पेषु च स्वलतः पततः पलाय-
 मानानजलोक्त्यावलोक्य समकालकृतकलकलैः सतालशब्दमुच्चैस्तदा हसद्भिः [ल], कैश्चित् मार्गनिहितनिश्चल-
 दृष्टिभिः पश्चादेप्यता दिगन्तविख्यातयशसानुर्वाभृता कुमाराणां राजपत्नीनां प्रधानगणिकानां पट्टहस्तिनां च
 दर्शनाशया क्षुरिपिपासापरिगतैरूर्ध्वशोषं शृण्वद्भिः, कैश्चित् पृष्ठसङ्घिसैरिपामरीपीवरस्तनस्पर्शलुब्धैः पीडितैरपि

बलम्बने, च पुन, स्कन्धाधिरोपितद्वयितडिम्भेः स्कन्धे, आरोपित -शत, दयित -प्रिय, डिम्भ -विद्युयैस्तादृशै,
 पुन सर्वत्र सर्वविषयेषु, सकृत्तूहलेरपि कौतुकान्तैरपि, करिषु हस्त्रिषु, कपिषु मर्कटेषु, च पुन, क्रमेलेकेषु
 उद्भेदु, सविशेष विशेषेण, प्रहितदृष्टिभिः प्रेरितलोचनै, पुन प्रमाणरूपवलोपचयशालिनाम् प्रमाण-दर्शयम्,
 रूप-सुन्दरावृत्ति, वलोपचय -बलशक्ति, तै, शोभावताम्, अनङ्गुहं वृषमाणाम्, प्रत्येकम् एकैकस्य, मूल्यमानम्
 मूल्यप्रमाणम्, उद्धृत्यङ्गिः कथयद्भि [र] कथय वृद्दि, एषः अयम्, राजपुत्र-रूपकुमार, कः किनामा?, इयं
 पुरोवर्तिनी, राज्ञी राजपत्नी, का किनामी?, अयं पुरोवर्ता, द्विरदः इत्थी, किमभिधानः किनामा?, इति
 इत्थम्, अनवरतप्रयुक्तया निरन्तरकृतया, प्रश्नपरम्परया प्रश्नसमूहेन, कदर्यितसकृद्दृष्टकटकप्रामलाकुटिकैः
 कदर्यिता -केशिता, सकृत्-एकवारम्, दृष्ट-दृष्टिगोचरीकृतम्, कटक-सेना वैस्तादृश, प्रामलाकुटिका -प्रामवासिदण्डजना
 वैस्तादृशै, करेणुकाधिरूढं हस्तिनीमारूढम्, क्षुद्रगणिकागणमपि साधारणवेश्याग्रन्दमपि, अन्तःपुरम् अन्त-
 पुराङ्गनागणम्, इति चिन्तयद्भिः मन्यमाने, पुन धृतोष्णवारणं पृथीतच्छत्रम्, चारणमपि मूल्यमपि, महाराज-
 पुत्र इति महाराजकुमार इति, चिन्तयद्भि, पुन कनकनिष्कानृतकन्धर कनकस्य-सुवर्णस्य, निष्केण-अष्टोत्तरशतेन,
 आवृता-व्याता, कन्धरा-प्रीका यस्य तादृशम्, वणिजमपि आपणिकमपि, राजप्रसादचिन्तकः राजप्रीतिप्रार्थी, इति
 चिन्तयद्भि, पुन पृष्टेरपि कृतप्रश्नैरपि, प्रतिधचनम् उत्तरम्, अप्रयच्छद्भिः अप्रददाद्भि, पुन आहूतैरपि कृता-
 ङ्गानरपि, अन्यतः अन्यत्र, गच्छद्भि, पुन अभिमुख सम्मुखम्, पश्यतोऽपि अवलोमानानपि, लोचान्, अङ्गुलीभि,
 दर्शयद्भिः संनेतयद्भि, पुन चेष्टितं शरीरचेष्टाविशेषं शृण्वतामपि श्रुतिगोचरीभूतध्वनिना जानतामपि, अशङ्कितैः
 तच्छ्रवणशङ्कयापि रहितै, उच्चस्वनेन उच्चस्वनेन, सूचयद्भि, योषयद्भि, पुन विपमावतारसमर्देषु निजोन्नतस्थला
 वतरणार्जनसम्मेलनेषु, स्वलतः विचलत, पुन दुर्दान्तकरभवाजिषूपमोत्सृग्नेषु दुर्दान्त-उद्धतो य करभ -
 हस्त्रिषु, काजी-अध, वृषभ -वृष, तेषाम्, उद्धनेषु-उत्सृग्नेषु, पतत, च पुन, व्यालदन्तिवोगोपसर्पेषु
 व्यालदन्तिनां-दुष्टहस्तिनाम्, "व्यालो दुष्टयजे सर्पं शठे धापद् सिंहयो " इति हैम, वेगेन त्वरया, यद् उपसर्पण-समीपा-
 गमन तेषु, पलायमानान् भयाहितान् स्थानत्यागोत्थानस्थान गच्छतो जनान्, अवलोचय अनलोक्य दृष्टा दृष्टा, सम-
 कालकृतकलकलैः समकाल-एककालम्, कृन कलकल-कोलाहलो यैस्तादृशै, पुन सतालशब्दं प्रयुक्तहस्ताध्वनिपुं-
 कम्, उच्चैस्तारम् अत्युच्चै, हसद्भि. हास कुम्भि [ल], कैश्चित् कैरपि जनै, मार्गनिश्चलनिहितदृष्टिभिः
 मार्ग-पथि, निश्चल-निश्चल यथा स्थानं तथा, निहितै-निवेशितै, दृष्टी लोचने यैस्तादृशै, पुन पश्चात्, पृष्ठदेशत,
 एष्यताम् आपणिस्यताम्, दिगन्तविख्यातयशसानाम् आदिगन्तप्रसिद्धयशस्मानाम्, उर्वाभृतां वृषाणाम्, कुमाराणां
 राजपुत्राणाम्, राजपत्नीनां राज्ञीनाम्, प्रधानगणिकानां मुख्यवेश्यानाम्, च पुन, पट्टहस्तिनां प्रमनगणानाम्,
 दर्शनाशया दर्शनाभि शोषेण, क्षुत् पिपासापरिगते. कुमुक्षा पिपासाव्याती, अत एव ऊर्ध्वशोषं शृण्वद्भिः ऊर्ध्वं
 कञ्चनत्वादिप्रदेशवच्छेदेन शोषणमनुभवद्भि, पुन कैश्चित् कैरपि, पृष्ठसङ्घिसैरिपामरीपीवरस्तनस्पर्शलुब्धै.

समन्ततः प्रेक्षकजनेन स्थानमत्यजद्भिः, कैश्चिन्मनोरथशतासादितप्रामपतिमुतासंनिधानैर्लब्धमहानिधानैरिव खलघानतः साधनिकलोकेन निखिलमपि नीयमानं वुसं वुसाय मत्वाऽवधीरयद्भिः [व], कैश्चिद् गृह्यमाण-यवसरक्षगव्यप्रैर्यलोभाद्भिलपितलञ्चानां लञ्चया लाकुटिकानां क्लेशमनुभवद्भिः [झ], कैश्चिदाकुट्टहस्तिपक चोदितद्विरदपुरस्कृतैः प्रपलाप्य दूरीकृतारमहननैरात्मनोऽविलम्बनाय ब्राह्मण्यमाविष्कुर्वद्भिः, कैश्चिदनिवद्ध-लोकलुण्ट्यमानशाकशाकटैरघटितप्रयोजनमवनिपात्रां सायज्ञमुपहसद्भिः [प], कैश्चिदानन्दगद्गदिकागृहीत-कण्ठैर्निगृहीतलुण्टाक्रमात्वातया लुण्टितेशुवाटदुःखदुर्वलं कृषीवललोकमपशोकं कुर्वद्भिः, कैश्चिज्वप्राप्तपरि-पालकव्यूहरक्षितमुजातग्रैर्देयैरनेकधा नरेन्द्रमभिनन्दयद्भिः [स], कैश्चिदलब्धावकाशशकुरहठनिराकृतैराश्रयाय प्रतिगृहं गृहीतमाण्डैरादिण्डयद्भिः, कैश्चित् कलहनिष्कासितशालीनकुलपुत्रकवर्गैः सगर्वमप्रतो प्रामपोदानं

टिप्पनकम्—लञ्चया नीवीभज(ज)नेन [श] । शाकशाकटं—शाकज्ञेयम् [प] । [विहेयम्—] नीहिज्ञेयम् [स] ।

पृष्ठसन्निनीनां—पृष्ठसंघर्षणीना, खैरिणीनां—खेच्छाचारेणीनाम्, पामरीगां—नीवाङ्गनाम्, पीवरखनयोः—रथलखनयोः, स्वर्गं लब्धैः—सजातलोभैः, अत एव प्रेक्षकजनेन दर्शकजनेन, समन्ततः सर्वेनागेषु, पीडितैरपि मर्दितैरपि, स्थानं स्वाभिष्टितप्रदेशम्, अत्यजद्भिः अमुचद्भिः पुनः कैश्चित् कैरपि जनैः, मनोरथशतासादितप्रामपतिमुतासन्निधानैः मनोरथघातेन—अभिलाषघातेन, आश्रयितं—प्राप्तं, प्रामपतिमुतायाः सन्निधानं—साक्षिण्यं यैस्तादृशैः, अत एव लब्ध-महानिधानैरिव लब्धं—प्राप्तं महानिधानं—महानिधिष्वैसादृशैरिव, खलघानतः धान्यविमर्दनस्थानतः, “खलघानं पुनः खलम्” इति हेमः, साधनिकलोकेन सैनिकलोकेन, नीयमानं हियमाणं, निखिलमपि सर्वमपि, वुसं यवादिधान्यम्, वुसाय मत्वा तृणमिति मत्वा, अवधीरयद्भिः अनाद्रियभाषैः [व]; पुनः कैश्चित् कैरपि, गृह्यमाणयवसरक्षग-द्व्यग्रैः गृह्यमाणस्य—बलादावीयमानस्य, यवसस्य—घासस्य, रक्षणं—रक्षाकार्यं, व्यग्रं—व्याकुलं, अर्थलोभात् धनलिप्सावशात्, अभिलपितलञ्चानाम् अभिलपिता—अभिप्रेता, लञ्चा—लायते प्रच्छन्नं गृह्यत इति लञ्जा, यैसादृशानाम्, लाकुटिकानां वेनधारिणा रक्षकाणाम्, लञ्चया लञ्चयामर्षणेन, क्लेशं दुःखम्, अनुभवद्भिः प्रामुचद्भिः [श]; पुनः कैश्चित् कैरपि, आकुट्टहस्तिपकचोदितद्विरदपुरस्कृतैः आकुट्टाः—कृतशब्दा ये हस्तिपकाः—हस्तिवाहकाः, तैः चोदितैः—प्रेरितैः, द्विरदैः—हस्तिभिः, पुरस्कृतैः—अप्रतः कृतैः, प्रपलाप्य अतिसयेन पलायनं कृत्वा, दूरीकृतात्महननैः दूरीकृतम् आत्मन-खस्य, हननं—हत्या यैस्तादृशैः, आत्मनः खस्य, अविडम्बनाय अतिरसकाराय स्वरक्षणायैवर्षः, ब्राह्मण्यं ब्राह्मणत्वम्, आविष्कुर्वद्भिः प्रकृतयद्भिः; पुनः कैश्चित् कैरपि, अनिवद्धलोकलुण्ट्यमानशाकशाकटैः अनिवद्धैः—निरक्षुधैः, लोकैः—राजपुरुषादिजनैः, लुण्ट्यमानानि—बलादाच्छिद्यमानानि, शाकशाकटानि मार्गवर्तिशाकज्ञेयाणि येषा तादृशैः, अघटित-प्रयोजनाम् अस्मादितफलाम्, अघनिपात्रां संन्येन कस्यापि कष्टं न कार्यमिवादिराजाज्ञाम्, सावसं सतिरस्कारम्, उपहसद्भिः [प]; पुनः कैश्चित् कैरपि, आनन्दगद्गदिकागृहीतकण्ठैः आनन्देन या गद्गदिका—अव्यक्तशब्दात्, तथा गृहीतः—आधृतः वपुषो येषां तादृशैः, पुनः लुण्टितेशुवाटदुःखदुर्वलं लुण्टितेन—बलादाच्छिद्येन, दुःखघातेन—इच्छुझेनेप यद् दुःख तेन दुर्वलम्, कृषीवललोकं कर्षकजनम्, निगृहीतलुण्टाक्रमात्वातया निगृहीतस्य—दण्डितस्य, लुण्टाङ्गानां—शुलावपहारभागा, वातस्य—समूहस्य, वातया—वृत्तान्तेन, अपशोकं शोकहितम्, कुर्वद्भिः सम्पादयद्भिः; पुनः कैश्चित् कैरपि, ज्वप्राप्तपरिपालकव्यूहरक्षितमुजातग्रैर्देयैः जवेन—शीघ्रतया, प्राप्तं—लब्धेन, परिपालकव्यूहेन—परिरक्षक-समूहेन, रक्षितानि, मुजातानि—मनोहराणि, देहेयाणि—नीहिज्ञेयाणि येषा तादृशैः, अनेकधा अनेकप्रकारैः, नरेन्द्रं राजानम्, अभिनन्दयद्भिः स्तुवद्भिः [स] । पुनः कैश्चित् कैरपि, अलब्धावकाशशकुरहठनिराकृतैः अलब्धैः—अदृष्टैः, अवकाशं—स्थानं येन, तादृशेन ठकुरेण—ऐश्वर्यशालिना गृहपतिना, हठेन—बलात्कारेण, निराकृतैः—निष्कसितैः, अत एव गृहीतमाण्डैः उद्धतमाण्डैः, प्रतिगृहं गृहं गृहम्, आश्रयाय अवस्थानाय, आदिण्डयद्भिः प्राग्यद्भिः, पुनः कैश्चित् कैरपि, कलहनिष्कासितशालीनकुलपुत्रकवर्गैः कलहेन निष्कासितः—बहिष्कृतः,

प्रौढिमात्मनः प्रकटयद्भिः [ह], अन्यैस्तु दूरोदस्तकण्ठैः पृष्ठलप्रहृष्टपालकवृन्दकलकलसूचितान् प्राममध्ये विचरतः स्वच्छन्दचारिणो महामात्रतन्त्रेण परिवृतान् वारणपतीनवलोक्य जातसंक्षोभैर्झटिति कोष्ठद्वारेषु संग्रहकान् पातयद्भिः पश्चाद्घाटकेषु गोमयपिण्डकूटानि गोपयद्भिर्भ्रष्टवृत्तिषु निष्कृटेषु त्रपुसकर्कारवेह्लादिवह्लीफलाद्यादायाद्य वेदमनि प्रवेशयद्भिर्गृहधन च कास्यपात्रिकासूत्रकम्बलप्रायं वलाधिभूतधामन्यवलाजनस्य न्याती-कुर्वाद्भिरेकवृत्तान्तैर्प्राम्यकैरवलोक्यमानत्रलसंहतिः [क्ष] प्रतिमार्गमुत्तम्भिताभिनयतोरणान् स्थानस्थानो-पसर्पत्कुसुमफलहस्तवास्तव्यविचाह्यलोकानूर्ध्वीकृतानसु तत्क्षण वेणुयष्टिषु कुड्मलीकृत्य योजितैर्माञ्जिष्ठैश्च माहारजनेश्च कर्पटैः जटालीकृतशीर्णगृहपटलानतिक्रम्य कतिचिद् वेलावनप्राममानप्रतो दत्तदष्टिः [ज्ञ] पिधानमिव पातालस्य, मणिकुट्टिममिव त्रिभुवनचतुःशालस्य, जन्मपत्त्रलभिविवाकाशकुललयस्य, प्रभापटलमिव

दिप्पनकम्—बोष्टक -वरण्डक, सम्रहका -पल्लहका, निष्कृत -गृहनाटिका [क्ष] । माहारजनानि-सौमुम्मानि [क्ष] ॥

शाली -अष्टौ सजायुक्, कुलपुत्रकाणा-कुलप्रस्तायुक्मितपुत्राणाम्, वर्षा -समूहो यैस्साहसै, प्रामपोटाना प्रामस्थाना पुलक्षणाना व्रीणाभू, अग्रतः अग्ने, समर्घं सामानम्, धारमनः स्वस्य, प्रौढिं प्रवृत्तताम्, प्रकटयद्भिः प्रवर्षयद्भि [ह], पुन अन्यैस्तु अन्यव्यक्तिभिस्तु, दूरोदस्तकण्ठे. द्रुम्, उदत्त -उत्थित, कण्ठ -कण्ठव्यापारो यैस्साहसै, अतिशुष्ककण्ठैरेवय्य, पृष्ठलप्रहृष्टपालकवृन्दकलकलसूचितान् पृष्ठलमस-पृष्ठसम्पन्नस्य, हृष्टपालकवृन्दस्य-प्रदन्तविशुद्धमूहस्य, कलकलेन-कोलाहलेन, सूचितान्-बोधितान्, प्राममध्ये विचरतः भ्रमत, स्वच्छन्दचारिणः स्वच्छन्दचारिणः, महामात्रतन्त्रेण हस्तिपक्षप्रयोगेन, परिवृतान् परिवेष्टितान्, वारणपतीन् गजेन्द्रान्, अवलोक्य दृष्ट्वा, जातसंक्षोभैः उत्पन्नसम्भ्रमैः, कोष्ठद्वारेषु वरण्डकद्वारेषु, संग्रहकान् परिधकान्, पातयद्भि, पुन पश्चाद्घाटकेषु स्तीनां पथाद्गणेषु, गोमयपिण्डकूटानि गोमयपिण्डसमूहान्, गोपयद्भिः रक्षद्भिः, पुन भ्रष्टवृत्तिषु भ्रमा -भ्रष्ट प्राप्ता, वृत्य -प्रान्नाया येषा तादृशेषु, निष्कृटेषु गृहवाटिमासु, त्रपुस कर्कार वेह्लादिवह्लीफलानि त्रपुसनाम-कश्चिद्विशेषलता, कर्कार -कूष्माण्डलता, कारवह्वर 'कारेण' प्रसिद्धकृत्तव्यविशेषलता, तदाशीना-तत्प्रभृतीनां, वलीना-लताना फलानि, आदाय आदाय गृहीत्वा गृहीत्वा, वेदमनि यद्दे, प्रवेशयद्भिः प्रवश्य गापयद्भिः, च पुन, कास्यपात्रिकासूत्रकम्बलप्रायं कास्यपात्रिका-कास्यस्य-जातविशेषस्य भाजनम्, सूत्र-तन्तु, कम्बल-ऊर्णातन्तुमय पट, तत्प्राव-तत्प्रचुरम्, गृहधनं गृहवित्तम्, अवलाजनस्य श्रीजनस्य, वलाधिभूतधामनि वलेन-सप्तमर्धेन वलाहरणेणैवार्थ, अविह्वलं रक्षिताधिकारे, धामनि-गृहै, न्यातीकुर्वद्भिः निक्षपाद्भि, पुन अनेकवृत्तान्ते. विविधधातार्कै, बहुविधप्रवृत्तित्थैरिति यावत् [क्ष] । पुन कीदृशोऽहं समरकेतु ? कतिचिन् कावयान्, वेलावनप्राम-कान् वेद्याया -बलाधितीरस्य यद् वन ताम्बथवर्षेनो लघुप्रामान्, अतिक्रम्य उलङ्घ्य, अग्रतः तदग्ने, दत्तदष्टिः. त्रिभूलोकचन, कीदृशान् ? प्रतिमार्गं मार्गं मार्गं, उत्तम्भिताभिनयतोरणान् उत्तम्भितानि, उद्द्वानि, अभिनयानि-नवीनानि, तोरणानि-द्वाराणो स्वम्भोपरि निबद्धानि बहुद्वाराणि येषु तादृशान्, पुन स्थानस्थानोपसर्पत्कुसुमफलहस्तास्तास्तव्यविचाह्यलोकान् स्थाने स्थाने उपसर्पन्त -उपगच्छन्त, कुसुमफलहस्ता -पुष्पफलरूपोपहारहस्ता, वास्तव्या -तद्दामवासिनि, विचाह्या -धनाढ्या, शोका -नना येषु तादृशान्, पुन तत्क्षण तत्कालमेव, ऊर्ध्वीकृतानसु उन्नमितेषु, वेणुयष्टिषु वधदग्धेषु कुड्मलीकृत्य आकुश्य, योजितैः उद्विष्टैः, माञ्जिष्ठैः मञ्जिष्ठाव्यरागविशेषरक्तै, च पुन, माहारजनैः माहारजनेन-कुसुम्मास्त्ररागविशेषेण रक्तै, कर्पटैः पटलकण्ठै, जटालीकृतशीर्णगृहपटलान् जटालीकृत-यात, शीर्णाना-भमाना, गृहानां पटत्र-समूहो येषु तादृशान् [क्ष] । कीदृशमम्भोनिधिम् ? पातालस्य अवलोक्य, पिधानमिव आवरणमिव, पुन त्रिभुवनचतुःशालस्य त्रिभुवनरूपस्य चतुःशालस्य-चतुष्टया शानना सनाहारस्य, जन्मोऽन्याभिसुगृह-तृपयस्य, मणिकुट्टिममिव मणिकवित मन्थवर्ति सरकृतभूमितलमव, पुन आकाशाकुचलयस्य नाकाशरूप्य कमलस्य,

दिग्मण्डलेन्द्रनीलवल्लयस्य, छायाचरुमिव ब्रह्मस्तम्भतरुगहनस्य, प्रच्छदपटमिव महीतलमहाशयनस्य, अदृष्ट-
पर्यन्ततया दृष्टान्तमिव संसारस्य, मूर्ततापरिणाममिव कालस्य, रूपान्तरग्रहणमिव शब्दराशेः, उदाहरणमिव
निःश्रेयससुखानाम्, अनुकारमिव महाकविप्रज्ञाऽऽलोकस्य [अ], सर्वतश्चान्धकारितदिगन्तराभिरन्धकाराति-
कन्धराकान्तिकालीभिः पातालतिमिरेभ्य इव जृम्भिताभिरितस्ततः सर्पदहिकुलप्रभाभिरिव संतर्पिताभिरसुर-
लोकादिव लब्धनिर्गमामभिरवगाहावतीर्णदिग्मागमदक्षालनादिव क्षुभिताभिरन्तःप्रसुप्ताच्युतशरीरद्युत्येव दत्तसंस्कारा-
भिरनिलविलुलितैरैर्वज्वलनधूमैरिवानुरञ्जिताभिरन्तःकरणवासिधैव स्वतानुजादेहलाघप्येन लिप्ताभिस्तदमाल-
काननच्छायानिर्गमैरिव निरर्गलीकृतप्रसरारिस्त्वसन्तीभिरम्भसः प्रभावर्तिभिरत्यन्तधीराणामपि मनसि साध-
समादधानम् [आ], मुद्रितमुखरहंसनूपुरस्वनाभिः त्वरितगतियुक्तम्पमानप्रयुषयोधरतटाभिर्मुक्तनाचाल-
श्रेञ्चमालामेखलानि पुलिनजघनस्थलानि विभ्रतीभिरितस्ततो वलितविलोतारशफलोचनाभिर्वहलशैवल-
प्रवालस्तूरिकास्तयककलङ्कितानि पङ्कमलिनेन नवनीरवाससा सुदूरमावृण्वतीभिर्गुप्तानि विजृम्भिताभिरन्त-

टिप्पनकम्—वैवस्वतानुजा—यमानुजा [आ] । सुघटितकाष्ठस्य गगनारघट्टस्य काष्ठा—दिश, काष्ठानि-
दारुणि च [ई] ।

जन्मपल्वलमिव जन्मस्थानभूतजलाशयमिव, पुन दिग्मण्डलेन्द्रनीलवल्लयस्य दिग्मण्डलरूपस्य इन्द्रनीलमभि-
निर्मितकङ्कणस्य, प्रभापटलमिव घृतिसमूहमिव, पुन ब्रह्मस्तम्भतरुगहनस्य ब्रह्मण्डरूपस्य वृक्षसमूहस्य, छायाचरु-
मिव छायामण्डलमिव, पुन महीतलमहाशयनस्य भूगण्डलरूपमहाशयनाया, प्रच्छदपटमिव आस्तरणवस्त्रमिव,
पुन अदृष्टपर्यन्ततया अदृष्टान्तमावधि उतया, संसारस्य जगत, दृष्टान्तमिव उपमानमिव, आदर्शभूमिविवेति यावत्,
पुन कालस्य कालाख्यामूर्तद्वयस्य, मूर्ततापरिणाममिव मूर्ततया क्रियादिवद्द्वयभावेन विकारभूतमिव, पुन शब्द-
राशेः शब्दसमूहस्य, रूपान्तरग्रहणमिव रूपान्तरावृत्तिमिव, पुन निःश्रेयससुखानां मोक्षसुखानाम्, उदाहरण-
मिव निरवसानताया दृष्टान्तमिव, पुन महाकविप्रज्ञाऽऽलोकस्य महाकविप्रतिभाप्रकाशस्य, अनुकारमिव अनुकर-
णमिव [अ], पुन अम्भसः जलस्य, प्रभावर्तिभिः प्रमाणाद्गुणैः, अत्यन्तधीराणामपि परमधैवशास्त्रिणामपि,
मनसि हृदये, साधसं नयम्, आदधान जनयन्तम्, कीदृशीभिः ? सर्वतः सर्वभागेषु, अन्धकारितदिगन्तराभिः
अन्धीकृतदिवमथाभिः, पुन अन्धकारातिकन्धराकान्तिकालीभिः अन्धकस्य—तदाव्यराक्षसस्य, अराति—शत्रु
शिव, तस्य या कन्धरा—प्रीवा, तस्या या कान्ति—कृष्णवर्ण, तद्वत् कालीभिः—कृष्णवर्णाभिः, पातालतिमिरेभ्य इव
पातालस्थानधारेभ्य इव, जृम्भिताभिः जृम्भया प्रकाशिताभिः, पुन इतस्ततः अन तत्र, सर्पदहिकुलप्रभाभिः
सर्पताम्—उद्वेलताम्, अदिकुलना—सर्पगणाना, प्रभाभिः—कान्तिभिः, सम्तर्पिताभिरिव परिपोषिताभिरिव, पुन असुर-
लोकात् दैत्यलोकात्, लब्धनिर्गमामभिरिव प्राप्तनिरसरणाभिरिव, पुन अवगाहावतीर्णदिग्मागमदक्षालनात्
अवगाहाय—सलिलान्त प्रवेशाय, अवतीर्णै—आगतै, दिग्भागै—दिग्गजै, नदानां—दानवारीणा, क्षालनात्—मार्जनात्,
क्षुभिताभिरिव क्लृप्तिताभिरिव, पुन अन्तःप्रसुप्ताच्युतशरीरद्युत्या अन्त—मध्ये, प्रसुप्तस्य—शयितस्य, अच्युतस्य-
विष्णो, शरीरद्युत्या—शरीरकान्त्या, दत्तसंस्काराभिरिव कृतसंस्काराभिरिव, पुन अनिलविलुलितैः पवनेदूतै, ओष-
ज्वलनधूमैः शीर्वज्वलन—वाडवाभिः, तस्य धूमै, अनुरञ्जिताभिरिव मलिनिताभिरिव, पुन अन्तःकरणवासि
वैचस्वतानुजादेहलाघप्येन अन्तःकरणवासिण्या—हृदयवाल्गव्याया, वैचस्वतानुजाया—यमानुजाया यमुनाया इत्यर्थ,
देहलाघप्येन—शरीरकान्त्या, लिप्ताभिरिव मिथिताभिरिव, पुन तटमालकाननच्छायानिर्गमैः तटेषु यानि तमाल-
काननानि—तमालास्यतस्वनानि, तेषां छायाणा निर्गमै—नि सरणै, निरर्गलीकृतप्रसरारिभिः निरर्गलीकृत—अप्रतिवृत्तीकृत-
प्रसर—प्रसरण यासां तादृशीभिरिव, उल्लसन्तीभिः उदीप्यमानाभि [आ] । पुन कीदृशम् ? विजृम्भिताभि
नवमेघदुर्दिनेषु विजृम्भितेन—उद्वृतेन, अभिनवेन—सद्य सम्पृतसलिलेन, मेघेन, दुर्दिनेषु—अन्धकारादृतेषु, दिनेषु वासरेषु,

मेघदुर्दिनेषु दिनेष्वथेनागत्यास्य निम्नगाभिसारिकाभिर्गाढमुपगृहम् [३], मुहुत्पयतन्त्या तोयमादायादाय पुनरूर्ध्वमतिदूरमुत्पतन्त्या सान्द्रशीकरशोदगिरचितानेकसुरचापया जगदुपवनं सेकुमगरपतिना प्रकल्पितस्य सर्पतः सुघटितराष्टस्य गगनारवट्टस्य घटीमालयेषु जलदसतया सततमुदच्यमानम् [३], विपमवाहन-विसंस्थुलस्य निजरथस्याष्टमं तुरङ्गममसमप्रताजनिवैरूप्यस्य चात्मवपुषः षोडशीं कलामन्त्रेषुमिव मथनदृष्ट-दिव्याश्वशिरःपण्डसंभवाभ्यामहिमगभस्तिभ्यामनरतकृतमज्जनोन्मज्जनम् [३], अमस्यजठरानलमिव पाणावसरलमं युगान्वविशुद्धलयमिष संवर्तकाभ्रगर्भगलितमनरतमानीयमानं वृद्धिदकेरुदेकदेशेन दहन-

उत्पद्येन विरुद्धमार्गण, आपत्य आगत्य, निम्नगाभिसारिकाभिः निम्न-नीच गच्छन्तीति निम्नगा नय, तद्रूपामि, अभि-सारिकाभिः-परपुण्ड्रगामिनीभिः कलिनीभिः, गाढं अत्यन्तं यथा स्यात् तथा, उपगृहम् आलङ्कितम्, कीदृशीभिः मुद्रितमुपसंहंसनूपुरस्वनाभिः मुखरा-वाचाला ये ईसा-पक्षिविशेषा, तद्रूपाणां नूपुराणां-पादाभरणविशेषाणां, स्वना-ध्वनय, सुदिता-निरुद्धा यामिस्त्रादृशीभिः, वर्षासु नदीजलानां दूषिततया हृवानां मानसरोवरप्रस्थानध्रुवणादिति भावः, पुनः त्वरितगतियद्योत्कम्पमानपृथुपयोधरतटाभिः त्वरितगतियद्येन-सप्तभ्रमगमनवद्येन, उत्कम्पमान-उत्-ऊर्ध्वं कम्पमान, उद्गच्छसित्त्वर्षं, पृथुपयोधर-स्व-स्वनरूप, तयो यावा तादृशीभिः, पुनः मुकुटौञ्चमालामेख-लानि मुक्ता-लक्ष्मा, क्रीडानां-तज्जातीयपक्षिविशेषाणां, माला-पङ्क्तिरूपा, मेखला-काची यैस्त्रादृशानि, पुलिनजघनस्यलानि विक्रान्तमयम्बलरूपाणि कटिपुरोभापस्यलानि, विभ्रतीभिः धारयन्तीभिः, इतस्ततः अत्र तत्र, चलितचिल्लोलतार-शाफरलोचनाभिः चलितानि-व्यागारितानि, विखोलताराणि-तरलकनीनिष्ठानि, शफररूपाणि-मत्स्यविशेषरूपाणि, लोचनानि-नेत्राणि यामिस्त्रादृशीभिः, चलितचिल्लोलतामरसेति पाठे तु तामररूपाणि-कनकरूपाणि लोचनानि यामिस्त्रादृशीभ्यश्चै-यम्, पुनः बहलशैवल प्रवाल कस्तूरि-कास्तूरकलङ्कितानि बहलानां-विपुलानाम्, शैवलानां-जलनृणविशेषाणाम्, प्रवालानां-विदुमाणाम्, तद्रूपणामिलर्षं, कस्तूरिकाणां-मृगमदानां, स्वयनेन-गुच्छेन, कलङ्कितानि-विदितानि, मुपुलानि अम-भागरूपाणि बदनानि, पद्ममलिनैः नदीनकलपितेन, नयनीरथाससा नवीनजलरूपेणवासा-वप्रेण, सुदूरम् अविदूर-पर्यन्तम्, आनृष्पतीभिः आचमयन्तीभिः [३] । पुनः जलदसंतत्या मेघरुद्ध्या, सततम् अनवरतम्, उदच्य-मानम् उद्विग्ननागजलम्, कीदृशम् ! मुहुः अनन्तरम्, अयतन्त्या आपतन्त्या, पुनः तोर्यं जम्, आदाय आदाय यदीतया शरीरवा, पुनः अतिदूरम् अत्यन्तदूरम्, ऊर्ध्वम् उपरि, उत्पतन्त्या उद्वच्छन्त्या, पुनः सान्द्रशीकरशोद-विरचितानेकसुरचापया सान्द्राणां शीघ्रगणां-जलकणानां, शोद-चूर्णं, विरचिता-निर्मिता, अनेक सुरचापा-इन्द्र-धनुषि यथा तादृशा, कवे ! जगदुपवनं जगद्गुमारामम्, सेकुं सेक्रेण सर्वदेविगुम्, अमरपतिना इन्द्रे, प्रकटितस्य शक्तिपङ्क्तस्य, सपेतः सर्वभागेषु, सुघटितराष्टस्य, सुघटितानि-सविद्यागतानि काष्ठानि यमिस्त्रादृशस्य, अन्यत्र सुघ-टिता काष्ठा-दिशो यत्र तस्य, गगनारवट्टस्य आकाशरूपजलनिष्कस्यवद्यस्य, घटीमालयेषु पटीरुपेषु [३] । पुनः मथनदृष्टदिव्याभ्यः शशिसखण्डसंभवाभ्यां मथनेन-आलोबनेन, दृष्ट-नयशित, दिव्याध्वस-सर्गावाधस्य, उर्ध्वं धवत् इत्यर्थं, शशिसखण्डस-खण्डस्य च, सम्भव-उत्पत्तिर्वाभ्यां तादृश-वाम्, अदिमहिमगभस्तिभ्याम् अहिम-उष्ण, गभस्ति-किरणो बल शोद्धिमगभस्ति र्णं, दिन-शीतो गभस्ति-किरणो दस्य च हिमगभस्तिवद्यः, ताभ्याम्, अनवरतकृतमज्जनोन्मज्जनम् अनवरत-निरन्तरं, रुद्धं नवनम्-अन्तरगगादनम्, उन्मज्जनम्-उद्वहनं च, प्रवेदिनेनामिलर्षं, यमिस्त्रादृशम्, किं कर्तुमिव ! विपमवाहनविसंस्थुलस्य विपने-विपमवधौ घतभिरिलर्षं, वाहने-अर्थे, विद्वेषुस्य-स्त्रिपेलगादस्य, निजरथस्य वरपथ्य, अष्टमं तुरङ्गमम् अरम्, अन्येषुमिव गवेपनिनु-मिा र्णेषु, अस्तमप्रताजनिवैरूप्यस्य अस्तमप्रता-अमृततया, जनिनम्-उत्तारिणम्, रूप्यम्-भवात्तं यन् ताद-रव्य, आत्मवपुषः सप्तरीत्य, षोडशीं पादसर्वकवारूपीन्, कलाम् अरम्, अ-शुभे च देन [३] । पुनः उदरैकदेशेन सारैरुभानेन, श्रीयांभिधान वाद्यावधम्, दहनम् भासनम्, दधानं धारयन्तम्, कनि ! पाणावसर-लमम् अगस्त्यतपोवनधननगम्भृष्टम्, अमस्यजठरानलमिव नास्वत्य-उत्तारिणम्, उदतामजम्, पुनः सप्त-तंकाभ्रगर्भगलितं सप्तशस्त्रनयनं नयंम्, युगान्तमिगुद्धलयमिष प्रकटितादहन-पुनःअहनि उच्यतेति, पुनः

मौर्धाभिधानं दधानम् [ऊ], अमराङ्गनागात्रभूपणोचितैरतिमात्रगम्भीरेऽपि पयसि भास्वरतया करतलस्थितैरिव विभाज्यमानैरत्यन्तविशदतया च सुरभीप्रद्वयेन स्रपितैरैरावतकरशी करनिकरेणैव संवर्धितैर्धूर्जटिहठाकृष्ट-शिशुचन्द्रमुक्तात्रुनिन्दुशङ्कापिधायिभिर्लक्ष्मीस्तनस्वेदलेशैरिव लब्धकाठिन्यैरस्युत्तशुक्तिगर्भसंभवेर्मुक्ताफलैरलङ्कताभ्यन्तरम् [ङ], अपरैरपि महाप्रमाणैः क्वचित् प्रलययातविधूतपुष्करायतैकमेघमुक्तैः क्वचित् कुलिशकर्कश-हिरण्याक्षयक्षोऽभिघातदलितमहावराहदंष्ट्राङ्कुरोच्छलितैः क्वचित् कमठपतिपृष्ठकण्ठोत्थपावकप्रदीप्तमन्दरनितम्ब-वेणुस्तम्बनिष्ठयूतैः क्वचिद्वेदनेपणकान्तहरिशकुलगलरन्ध्रोज्ज्वितैः क्वचित् प्रौढकेसरिनखरदारितैरावणकुम्भकूटभ्रष्टैः क्वचिन्मथुकैटभरोपितजलशायिशार्ङ्गिर्निर्दयापूरितपाञ्चजन्यशङ्खोद्गीर्णैः क्वचिन्मथनाविष्टलिहठाकृष्टयामुकि-फणापीठगलितैर्भिन्नजातिभिर्मौक्तिकैः स्तयकिततलम् [ञ], सर्वतः प्रसारितायतज्वालाजिह्वस्य सततमा-

टिप्पणकम्—हरितकुल-विष्णुमत्स्य [ऊ] ।

उदकेः जज्ञे, अनवरतं निरतरं, वृद्धिं वैपुल्यम्, आनीयमानं प्राप्यमाणम् [ऊ] । पुनः अमृतशुक्तिगर्भ-सम्भवे. अमृत-सुधा, तदुत्पन्ना या शुक्तिस्तद्भाषण्यै, मुक्ताफलैः मुक्तामणिभि, अलङ्कृताभ्यन्तरं भूयिताभ्यन्तरम्, कीदृशै ? अमराङ्गनागात्रभूपणोचितैः अमराङ्गनागां देवाङ्गनागाम्, गात्रभूपणोचितै-उरीरामरणयोग्यै, पुन अति-मात्रगम्भीरेऽपि अत्यन्तागायेऽपि, पयसि जले, भास्वरतया रीक्षिततया, करतलस्थितैरिव इक्षतलस्थितैरिव विभाज्यमानैः प्रलीयमानै, च पुन, अत्यन्तविशदतया अल-तलच्छतया, सुरभीप्रद्वयेन धेनुदुग्धेन, स्रपितैरिव क्षालितैरिव, पुन ऐरावतकरशीकरनिकरेण ऐरावतस्य-इन्द्रगजस्य, करशी करनिकरेण-शुण्डादण्डजलकणसमूहेन, संव-र्धितैरिव सम्यग्वर्धितैरिव, पुन धूर्जटिहठाकृष्टशिशुचन्द्रमुक्ताधुनिन्दुशङ्कापिधायिभि. धूर्जटिना-शिवेन, हठा-कृष्टेन-बलादाकृष्टेन, शिशुचन्द्रेण-बालचन्द्रेण, मुक्ता-त्वका ये अशुचिन्दवस्त्रच्छाकारिभि, पुन लक्ष्मीस्तनस्वेदलेशै-रिव लक्ष्मीस्तनघर्मोदवि दुभिरिव, लब्धकाठिन्यैः प्राक्काठिन्यै [ङ] । पुन, अपरैरपि अन्यैरपि, महाप्रमाणैः अधि रूपमाणै, भिन्नजातिभिः नानाजातीयै, मौक्तिकैः मुक्तामणिभि, स्तयकिततल सजात स्वक-पुच्छो यस्मिन्साद्य, तलम्-अथ स्थल यस्य तादृशम्, कीदृशै ? क्वचित् कुत्रचित् स्थले, प्रलययातविधूतपुष्करायतैक-मेघमुक्तैः प्रलययातेन-प्रलयकालिकपनेन, विधूत-विक्षिप्तो यो, पुष्करायतैक-तलसङ्क, मेघ-जलधरस्तेन, मुक्ते-पातितै, पुन क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले, कुलिशकर्कशहिरण्याक्षयक्षोऽभिघातदलितमहावराहदंष्ट्राङ्कुरो-च्छलितै. कुलिशकर्कशेन-वज्रमन् कठोरेण, हिरण्याक्षस्य-हिरण्यकृन्धिषो, वक्षसा-उरस्थलेन, योऽभिघात-आघात, तेन दलितात्-विशीर्णित, महावराहस्य-महाशकरस्य, दंष्ट्राङ्कुरात्-दन्ताभिनवोद्गमात्, उच्छलितै-उत्पतितै, पुन. क्वचित् कुत्रापि, कमठपतिपृष्ठकण्ठोत्थपावकप्रदीप्तमन्दरनितम्बवेणुस्तम्बनिष्ठयूतैः कमठपते-कर्मराजस्य, पृष्ठकण्-ठेन-पृष्ठसङ्घर्षेण, उदथ-उद्भूतो य पावक-अमि, तेन प्रवीतात्-प्रवलितात्, मन्दरनितम्बवेणुस्तम्बात्-मन्याचलमध्य-भागस्थितवज्रसमूहात्, निष्ठयूतै-निर्गलितै, पुन क्वचित् कापि स्थले, वेदान्वेषणकान्तहरिशकुलगलरन्ध्रोज्ज्वितैः पयोधिपतितवेदगवेयणाय कान्त-प्रातो यो हरिशकुल-विष्णोरवतारभूतो मत्स्य, तस्य गलरन्ध्रात्-प्रीभाविवात्, उज्ज्वितै, -पतितै, पुन क्वचित् कुत्रापि, प्रौढकेसरिनखरदारितैरावणकुम्भकूटभ्रष्टै. प्रौढेन-प्रबलेन, केसरिणा-सिंहेन, नखरदारित-नखमित्र, य ऐरावण-ऐरावतनामन सागरस्य इन्द्रगज, तस्यकुम्भकूटात् मत्स्यकण्ठात्, भ्रष्टै-गलितै, पुन क्वचित् कापि, मथुकैटभरोपितजलशायिशार्ङ्गिर्निर्दयापूरितपाञ्चजन्यशङ्खोद्गीर्णैः मथुकैटभाभ्या-तदाख्यदैवभाषां, रोपितेन-त्रोपितेन, जलशायिना-समुद्रशायिना, शार्ङ्गिणा-विष्णुना, निर्दयम्-अत्यन्तम्, आपूरितात्-नामिलार, पावकन्यात्-पवजनाख्यदैवविशेषमवात् शङ्खात्, उद्गीर्णै-उन्मुक्तै, पुन क्वचित् कुत्रचित् स्थले, मयनाविष्ट-यलिहठाकृष्टयामुकिफणापीठगलितैः मथने-समुद्रालोडने, आविष्टेन-सामहेण, बलिना-तदाख्यदैवराजेन, दृष्टेन-वत्रात्, आकृष्ट-कृतापणो यो वासुकि-तदाख्यसर्पराज, तस्य फणापीठात्-फणाप्रदेशात्, गलितै-च्युतै [ञद] । फेलासविशदै. वैखासाखरततपर्वतवद् धवलै, फेनराशिभि फेनपुत्रै, आशामुखानि दिग्मुखानि, धवलयन्तं

वज्यमानैरपि मुखे पयोभिर्नुपजातवृषैर्पर्वदहनस्य दर्शनाञ्जटिति निःसृतैरदृहासच्छेदैरिव कैलासविशदः
 फेनराशिभिराशामुखानि धवलयन्तम् [ल], अमृतपङ्ककशरणजीर्णजलकरिकुलातिवाह्यमाननिरवसानकालकूट-
 विपदाहवेदनमामोदावकृष्टपन्नगदृढाश्रितप्रसुरतरुजटाच्छेदप्ररुढविटपमासन्ननगरायातदैत्यदारिकांन्विष्यमाण-
 कौस्तुभसजातीयरत्नोपलशकलमुदश्रुजलदेवतादृश्यमानलक्ष्मीचिरोपमुक्तप्रदेशं त्रिदशनीतशेषकतिपयाप्सरः-
 संचारसूचितं मथनस्थानमुद्ग्रहन्तम् [ल], गृहीतवेलेः सद्भ्रुवैरिव वनैः परिवृतममृतस्यन्दिभिर्गुरुपदेशैरिव
 शशाङ्कपादैराहितोदयं विस्तारितरङ्गैः कुशीलवैरिव नदीपूरैर्नर्त्यमानमुल्लासितवेत्रयष्टिभिः प्रतीहौरिव मरुद्भिर्विधु
 संचार्यमाणं [ए] स्वदेहोद्भयेन दुष्पुत्रेणैव वाड्याग्निना शोष्यमाणमूर्तिमालाभिरप्यनासादितपरपार-
 माशागजैरप्यसोढगजोद्धारं खेचैरप्यवीक्षितशिखाविश्रामं सर्वज्ञेनाप्यविज्ञातसर्वजलचरनामग्रामं तिमिङ्गिल-

टिप्पणकम्—गृहीतवेलेः सद्भ्रुवैरिव वनैः एकत्र वेला-अदृहासच्छेदनम्(?) अन्यत्र पर्वन्तभूमिः । विस्तारितरङ्गैः
 कुशीलवैरिव नदीपूरैः एकत्र विसृजकलोलैः, अन्यत्र विस्तारितनर्तनस्थानैः, कुशीलवाः-नदाः । उल्लासितवेत्रय-
 ष्टिभिः एकत्र वेत्रयष्टिः-दण्डः, अन्यत्र जलवंदाः [ए] ।

शुभ्रयन्तम्, कीदृशैः ? ओर्वदहनस्य वाडवानलस्य, दर्शनात्, झटिति शीघ्रम्, निःसृतैः निर्गतैः, अदृहासच्छेदैरिव
 महाहासखण्डैरिवेक्युपेक्षा, कीदृशस्य तस्य ? सर्वतः सर्वदिक्षु, प्रसारितायतज्वालाजिह्वस्य प्रसारिता-विस्तारिता,
 आयता-वीर्षा, ज्वालारूपा जिह्वा येन तादृशस्य; पुनः मुखे सततम् अनवरतम्, आचर्ज्यमानैरपि आह्वियमाणैरपि,
 पयोभिः जलैः, अनुपजातवृषैः अनुपन्नविपासानिद्रितैः [ल] । पुनः त्रिदशनीतशेषकतिपयाप्सरःसञ्चार-
 सूचितमथनस्थानं-त्रिदशैः-दैवैः, आनीताभ्यः-गृहीताभ्यः, शेषाः-अवशिष्टा याः कतिपयाः-परिमिताः, अप्सरसः-
 स्वर्वासाः, तासां सद्यारेण-विहारेण, सूचितं मथनस्थानं-मन्थनस्थलम्, उद्ग्रहन्तं धारयन्तम्, कीदृशं तत् ? अमृतपङ्कक-
 शरणजीर्णजलकरिकुलातिवाह्यमाननिरवसानकालकूटविपदाहवेदनम् अमृतपङ्क-मुधाकर्दम एव, दारुण-
 स्थानं यस्य तादृशेन, जीर्णेन-जरावस्थेन, जलकरिकूटेन-जलहस्तियुगेन, अतिवाह्यमाना-व्यतीयमाना, सद्यमानेत्यर्थः,
 कालकूटेन-तद्रूपेण, विषेण-विपविशेषेण, यो दाहः-तापः, तद्वेदना-तद्दुःखं यस्मिन्सादृश्यम्; पुनः आमोदावकृष्टपन्नग-
 दृढाश्रितप्रसुरतरुजटाच्छेदप्ररुढविटपम् आमोदैः-अतिसौरभैः, अवकृष्टाः-आकृष्टा ये पन्नगाः-वर्षाः, सः दृढम्-अल-
 न्तम्, आश्रितानाम्-आलिङ्गितानाम्, सुरतरुजटानां-समुद्रस्थैरुत्पृथक्शिविफानां, छेदैः-उपदैः, प्ररुढः-उद्भिन्नः, विटपः-वृक्षो
 यस्मिन्सादृश्यम्, पुनः आसन्ननगरायातदैत्यदारिकांन्विष्यमाणकौस्तुभसजातीयरत्नोपलशकलम् आचर्ज-
 नगरेभ्यः-निकटनगरेभ्यः, आयाताभिः-आगतभिः, दैत्यदारिकाभिः-दैत्यकन्यकाभिः, अन्विष्यमाणानि-गन्विष्यमाणानि,
 कौस्तुभसजातीयानां-कौस्तुभसमानजातीयानां, रत्नोपलानां-रत्नपाषाणानाम्, दृक्कलानि-उपलानि यस्मिन्सादृश्यम्; पुनः उदश्रु-
 जलदेवतादृश्यमानलक्ष्मीचिरोपमुक्तप्रदेशम्, उदश्रुभिः-उद्गतं अश्रु-नेत्रजलं यासां तादृशीभिः, जलदेवताभिः-
 ब्रह्मविष्णुदेवताभिः, दृश्यमानः-दृष्टिगोचरीक्रियमाणः, लक्ष्म्या-लक्ष्मीदेव्या, चिरोपमुक्ताः-वीर्यशालोपमुक्ताः, प्रदेशो यस्मि-
 न्सादृश्यम् [ल] । पुनः धारि जलम्, उद्ग्रहन्तं धारयन्तम्, कीदृशम् ? सद्भ्रुवैरिव सततं शरीरिव, गृहीतवेलेः
 गृहीता वेला-तदम्, पक्षे कर्मस्तरणावसरो यैस्त्वारयोः, वनैः परिवृतं परिचेषितं व्याप्तमित्यर्थः; पुनः गुरुपदेशैरिव गुरुणां-
 धर्माचार्याणां, अनुपजातैरिव, अमृतस्यन्दिभिः मुधासाविभिः, पक्षे मोक्षविधाविभिः, शशाङ्कपादैः चन्द्रवरीविभिः,
 आहितोदयं जलितमिच्छाम्; पुनः कुशीलवैरिव नादकीयनायकचन्द्रिन्दिरिव, विस्तारितरङ्गैः विस्तारणः-विस्तारवन्तः,
 तरङ्गा येषां तादृशः, पक्षे विस्तारितः-स्रष्टृश्रीतिगलशब्देव्याप्तः, रङ्गः-नाट्यशाला यन्सादृश्यः, नदीपूरैः नदीप्रवाहैः,
 नर्त्यमानं चार्थमागतनगम्; पुनः प्रतीहौरैरिव दारणैरिव, उल्लासितवेत्रयष्टिभिः उल्लासिता-उत्पत्ता, पक्षे उद्वेष्टिता,
 वेत्रयष्टिः-वेत्रदण्डो बलवती वा यैस्त्वारयोः, मरुद्भिः पतनैः, दिक्षु दिग्गुण, सञ्चार्यमाणं चार्थमाणसंचारम् [ए] ।
 पुनः दुष्पुत्रेणैव उरुग्रयन्तैव, स्वदेहोद्भयेन सघोरवातेन, वाड्याग्निना वाड्याहनसमुद्रस्थानिकेपेन, शोष्यमाणं
 किदमानयोपनम्; पुनः ऊर्मिमालाभिरपि तरङ्गपङ्क्तिरपि, रिनुत्रयैः अनासादितपरपारम् अनासादितः पर-
 उत्तरः, चापे यस्य तादृशम्; पुनः आशागजैरपि निर्गमैरपि, किपुशान्यैः असोढगजोद्धारम् अघोरः-उद्वहन्तं-त-

गिल्लरप्यलङ्घितभीषणावर्तं मैनाकगोत्रगिरिभिरप्यनवगाढकुक्षिगुहागर्तं [ऐ] प्रभवं विपस्य पीयूषस्य च पात्रं जलस्य जातवेदसश्च पदं वृद्धेः क्षयस्य च सदनमसुरारेदानिवातां च धुर्यं मर्यादावतामदृष्टसीमां च कुलमन्दिरं मदिराया द्विजराजस्य च [ओ] निवातकवचयुद्धमिव मुक्ताफलवज्रेन्द्रनीलप्रभासुरदुरालोकं वृत्रमिवोपकण्ठलघ्नवज्राणुविद्धफेनच्छटापहृतहृदयासुखं सुराचलमिव स्वर्गदीप्रकटकान्तं स्थिरमपि विसारि चारुकल्लोलमपि

टिप्पनकम्—द्विजराजः-चन्द्रः [ओ] । निवातकवचयुद्धमिव मुक्ताफलवज्रेन्द्रनीलप्रभासुरदुरालोकं निवातकवचः-दानवविशेषः, तस्य युद्धमिव प्रेरितनिष्फलकुलिशशक-कृष्णतेजोऽसुराभ्यां दुःखदर्शनीयम्, अन्यत्र मौक्तिक-हीरक-मरकतैः प्रभासुर-दुरालोकम्, तेषां वा प्रभा तथा सुराणामपि दुःखदशनम् । [वृत्रमिवोपकण्ठलघ्नवज्राणु-विद्धफेनच्छटापहृतहृदयासुखं] वृत्रमिवोपकण्ठलघ्नवज्राणुविद्धफेनच्छटा...पहृतं लोकमनसामसुखं-दुःखं येन स तथोक्तम् । सुराचलमिव स्वर्गदीप्रकटकान्तं एकत्र सुवर्णदीप्यमानप्रत्यर्पवन्तम्, अन्यत्र गन्ताव्यक्तभर्तारम् । स्थिरमपि विसारि यदि स्थिरं कथं प्रसरणीयम् ? अन्यत्र मत्स्यवत् । चारुकल्लोलमपि कूर्मिं यदि शोभनोर्मिं कथं वृत्तितकल्लोलम् ? अन्यत्र सकल्लपम् । तार्क्ष्यवपुरिवाखण्डितं सर्पदशनैः अद्विन्द्वैः, अन्यत्र सर्प-प्रसरत्, अशनैः-शीघ्रम् । वसुन्धराया मधुरिपोश्च वासः एकत्र वासः-वञ्चम्, अन्यत्र निवासः [ओ] ।

मनापादितः, गर्जोद्धारः-गर्जनातिरेको यस्य तादृशम्; पुनः खेचरैरपि आक्रान्तागामिभिरपि, किमुतान्यैः अवीक्षितशिखा-विश्रामम् अवीक्षितः-अदृष्टः, शिखायाः-अप्रभागस्य, विश्रामो-विरामो यस्य तादृशम्; पुनः सर्वज्ञेनापि सर्वज्ञात्रापि, अविज्ञातसर्वजलचरनामग्रामम् अविज्ञातः-अविदितः, सर्वजलचराणाम्-अशेषजलजन्तूनां, नामग्रामः-नामसमूहो यस्य तादृशम्; पुनः तिमिङ्गिलगिलैरपि "अस्ति मत्स्यस्त्रिमिनां शतयोजनविस्तृतः । तिमिङ्गिलगिलोऽप्यस्ति तद्विलोऽप्यस्ति राषवः" इत्यन्यत्रोक्तमहामत्स्यैरपि, अलङ्घितभीषणावर्तम् अलङ्घितः-न लङ्घितः, भीषणः, आवर्तः-जलध्रनो यस्य तादृशम्; पुनः मैनाकगोत्रगिरिभिरपि खोदरस्थमैनाकवंशजपर्वतैरपि, किमुतान्यैः, अनवगाढकुक्षिगुहागर्तम् अनवगाढम्-अगाधतयाऽप्रविष्टम्, कुक्षिरूपायाः-उदररूपायाः, गुहायाः-कन्दरायाः, गर्तः-धर्मं यस्य तादृशम् [ऐ]; च पुनः, विपस्य, पुनः पीयूषस्य अमृतस्य, परस्परविरुद्धयोरपि तयोरित्यर्थः, प्रभवम् उत्पत्तिस्थानम्; पुनः जलस्य, च पुनः, जातवेदसः अग्नेः, परस्परविरोधिनीरपि तयोरित्यर्थः, पात्रं स्थानम्, पुनः वृद्धेः समृद्धेः, च पुनः, तद्विरुद्धस्य क्षयस्य हासस्य, स्थानम् अधिकरणम्; पुनः असुरारेः विष्णोः, च पुनः, तद्विरोधिनां दानवानां दैत्यानाम्, सदनं गृहम्; पुनः मर्यादावतां व्यवस्थाशालिनाम्, तद्विरुद्धानाम्, अदृष्टसीमां अदृष्टा-न दृष्टा, सीमा-व्यवस्था, पक्षे अविधिर्तेषां तादृशानां वस्तूनां, धुर्यम् अश्रेष्ठम्; पुनः मदिरायाः तदशक्यमादरुवस्तुनः, च पुनः, द्विजराजस्य तद्विरुद्धात्मणस्य, पक्षे चन्द्रस्य, कुलमन्दिरम् उत्पत्तिगृहम् [ओ]; पुनः निवातकवचयुद्धमिव निशातः-निश्रुतो वातः-वायुर्स्मात् तादृशः, दृढ इत्यर्थः, कवचः-बर्मं येषां तादृशानां तपामकाष्ठुषाणां युद्धमिव, मुक्ताफलवज्रेन्द्रनीलप्रभासुरदुरालोकं मुक्तं-प्रहितम्, अफलं निष्फलं, वज्रं येन तादृशेन, इन्द्रेण, नीलप्रभैः, अनुरैः-राशुधेयैः, दुरालोकं-दुर्मिणीयम्, पक्षे मुक्ताफलं-मुक्तामणिः, वज्रं-हीरकमणिः, इन्द्रनीलं नीलमणिः, तैः प्रभासुरम्-अतिभासुरम्, अत एव दुरालोकं-दुःखेन आलोकितुं शक्यम्; पुनः वृत्रमिव वृत्रासुरमिव, उपकण्ठलघ्नवज्राणुविद्धफेनच्छटाऽपहृतहृदयासुखम् उपकण्ठ-लघ्नमभिः-निकटलघ्नमभिः, वज्राणुविद्धमभिः-हीरकमणिसमूहकमभिः, फेनच्छटमभिः-जलविदारकाभिमभिः, अपहृतं-निवारितं, हृदयासुखं-निर्वन्तताप्रयुक्तदुःखभाजां जनानां हृदयदुःखं येन तादृशम्, पक्षे कण्ठघ्नमीपलमभिः, वज्रेण-अश्वविशेषेण, अनुविद्धमभिः-संलघ्नमभिः, फेनच्छटमभिः-अश्विभङ्गराभिमभिः, अपहृतं-हृदयासुखं-तत्पीडितजनहृदयदुःखं येन तादृशम्; पुनः सुराचलमिव मेरुगिरिमिव, स्वर्गदीप्रकटकान्तं स्वर्गेशाः-स्वर्गनया गन्तायाः, प्रकटं-प्रसन्नमानं, सन्तं-पतिम्, पक्षे सप्तैत-सुषेनै, शैत्रः-भागुरः, कटकस्य-नितम्बस्य, अन्तः-स्वरूपं चरमावयवो वा यस्य तादृशम्; पुनः स्थिरमपि निद्रावतिष्ठत्यपि, विसारि विशेषेण गमनशीलमिति विशेषः, तदुच्चारं तु विसारि विज्ञातः-मत्स्याः सन्ति अस्मिंभेति व्याख्येयम्; पुनः चारुकल्लोलमपि चारवः-मनोहराः, क्लोवाः-महातरुणा यस्य तादृशमपि, कूर्मिं गुत्थिताः-कूर्मिभो

कूर्मि ताक्ष्यं वपुरिवात्पण्डितं सर्पदशनैर्बसुंधराया मधुरिपोश्च वास इति विश्रुतमुद्ब्रह्मन्तं धारि भगवन्तमन्भो-
निधिमपदयम् [औ] ।

तस्य चापिपमविस्तीर्णावकाशे सर्वतो वहस्त्वादुसलिलस्रोतमि चलाचलप्रान्तपरिसरे सन्निविष्टम्,
अनतिसन्निष्ठप्रधानसचिवायासम्, उल्लासितानेकवर्णधनवितानैरुत्पातगगनमिद्य दिग्गन्तैः परिगतमशेषतः
सामन्तशिखरैः, प्रतिद्वारमुच्छ्रुतानेकमकरतोरणम्, अनेककक्षान्तरोपेतम्, इतस्ततः प्रकल्पिताधिकारिकर्मशालं,
कुण्डलीकृतशक्रोदण्डशोभाविदम्बनदक्षाभिः शरीररक्षाधिकारनियुक्तानां वीरपुरुषाणामन्योऽन्यलम्बाभिरनेक-
वर्णगुणलयनिकाभिः परिक्षिप्तम्, ऊर्ध्वनिघ्रातनिश्चलरथूणाश्रेणिसंयतया वेणुदण्डिकामय्या महाप्रमाणया वृत्त्या
समन्ततः परिरुतैः श्वेतैश्च शितिभिश्च लोहितैश्च कल्माषैश्च महाहायमण्डपिकामण्डिताजिरेरत्तण्ड्युप्राण्डरु-
परिमण्डलाकारैः पटागारैः स्वपुटितावकाशं स्वायासमव्रजम् [अं] ।

टिप्पणकम्—उल्लासितानेकधनवितानैः स्वीयेयव(?) [रुद्रपर्यन्त] नानावर्णमेघसंघातैः, अन्यत्रोल्लासिताने-
कवर्णानिविदम्बनोदयैः [अं] ।

यस्य तारश्रमिति विरोधः, तदुदारे तु कूर्माः—कच्छपाः सन्ति अस्मिन्निति न्याय्येयम्; पुनः ताक्ष्यं वपुरिश्च मधुरिपोरस्मिन्,
सर्पदशनैः सर्पदन्तैः, अत्पण्डितम् अविदारितम्; अन्यत्रापिदम्बतपरिच्छिन्नम्, अश्विनैः—शीघ्रं, सर्पैश्च—प्रसरत्, पुनः
वसुंधराया पृथिव्या, मधुरिपोः विष्णोश्च, वासः बर्षं वासस्थानं च इति विधुतम् [औ] ।

च पुनः, तस्य समुद्रस्य, चलाचलप्रान्तपरिसरे चलाचले—चखले, प्रान्तपरिसरे—विष्टकच्छलखले, सन्निविष्टे
समस्थितम्, स्वायासं सविवातस्थानम्, अव्रजम् भगच्छम् । कीदृशे? अपिपमविस्तीर्णावकाशे अधिपमः—समभूतः,
निष्कीर्णः—शीघ्रं, अव द्यौः—निरावरणस्थानं यस्मिन्कारणे, पुनः सर्वतः सर्वभागेषु, वहस्त्वादुसलिलस्रोतसि वहन्ति-
सन्दमानानि, खादनां—मधुभागं, सलिलानां—जलानां, स्रोतापि—प्रवाहा यस्मिन्कारणे, कीदृशनावासम्? अनतिसन्निष्ठप्र-
प्रधानसचिवायासम् अनतिसन्निष्ठः—अनलन्तवसिद्धितः, प्रधानसचिवरस्य—मुख्यमन्त्रिनः, आगयो—वासभवनं यस्य
तारश्रमः; पुनः दिग्गन्तैः दिग्गैः, उत्पातगगनमिद्य युगान्तघटितामममगच्छमिन्, सामन्तशिखरैः धुदृशसेना-
सचिवैरेणैः, मशेषतः सर्वतः, परिगतं परिरुतम्, कीदृशैर्दिग्गन्तैः सेनासचिवैरेणैश्च—उल्लासितानेकवर्णधनवितानैः
उल्लासिताः—उन्नमिताः, अनेकवर्णाः—नातावर्णाः, पनाः—निषिद्धाश्च, पितायाः—उल्लासाः चन्द्रातया वेतु तारश्रैः, पत्ने उमासिवा
नानावर्णां पनाः—मेघा एव विज्ञानाः, तारश्रानां पनाः—नेत्राणां, पितायाः—विद्यारत वा वेतु तारश्रैः; पुनः प्रतिद्वारं सने-
द्वारेषु, उच्छ्रुतानेकमकरतोरणम् उच्छ्रुताः—उन्नमिताः, अनेकं मकरतोरणाः—नकमया वाद्यद्वाराणि यस्मिन्कारणम्;
पुनः अनेककक्षान्तरोपेतम् अनेकैः—बहुभिः, कक्षान्तरो—अवान्तम्भारवावलीभेदैः, उपेतं—युक्तम्; पुनः इतस्ततः अय-
तत्र, प्रकल्पिताधिकारिकर्मशालं प्रकल्पिताः—निर्मिताः, अपि द्यौः—सर्वापि कृतवतानां, र्ध्वनालाः—सर्वाङ्गया यस्मि-
न्कारणम्; पुनः शरीररक्षाधिकारनियुक्तानां—राजकीयवृत्तिसंभारस्य अर्धं कृतनिधोगानाम्, वीरपुरुषाणां पण्डन-
घात्रिकनानाम्, अनेकवर्णगुणलयनिकाभिः अनेकवर्णाः—नानावर्णां वे गुणाः—तन्त्राः, तन्मयीभिः, लयनिकाभिः
मण्डपिकाभिः, पिः दिवाणाम्, परिक्षिप्तं परितेष्ठम्, कीदृशीभिः । कुण्डलीकृतशक्रोदण्डशोभाविदम्बन-
दक्षाभिः कुण्डलीकृतस्य—वत्याद्यारितस्य, शक्रोदण्डस्य—द्वन्द्वयुक्तः, या शोभा तद्विदम्बनदक्षानिः—तदुच्छ्रयकृत्वाभिः,
पुनः अन्योऽन्यलम्बाभिः ११त्परिदम्बनभिः; पुनः कीदृशम् । पटागारैः बल्लनश्रुतैः, स्वपुटितावकाशं स्वपुटितः—
निरोधक्रीडकाः, न्यात इति वाच्यं, अव्रजम्—अनागतदरेणो यस्मिन्कारणम्, कीदृशैः । वृत्त्या चकारेण, समन्ततः सर्व-
परिरुतैः परितेष्ठैः, कीदृशया ११त्वा । ऊर्ध्वनिघ्रातनिश्चलरथूणाश्रेणिसंयतया ऊर्ध्वया—उपश्रयः, दश ऊर्ध्व—उपश्र-
भागे, निघ्रातया—भूयर्भावरूपेण उपश्रया, निघ्रातया—विषयः, श्रेणिसंय-संयमभ्युत्तः, संयतया—नियन्त्रणम्, पुनः वेणु-
दण्डिकामय्या रथपटिनपुत्रा, महाप्रमाणया अधिदम्बनया, अनुषण्डनं यथैः, पुनः श्वेतैः सुवर्णैः, च पुनः,
शितिभिः कल्पितैः, च पुनः, लोहितैः ११त्तैः, च पुनः, कल्माषैः विवर्णैः, पुनः महाहायमण्डपिका-

तत्र चाभिनवपितृवियोगशून्येनापि चेतसा चिन्तयन्नमात्यमण्डलेन सह परमण्डलकृत्यमनुपालयन् गमनसामग्रीव्यप्रमात्मपरिग्रहप्राप्रहरलोकमालोक्यन्नानीतानि गत्वा सत्यवैर्द्ध्यापालैरासन्नवेलाकूलनगरेभ्यो यात्राक्षमाणि यानपात्राणि द्वित्राणि दिनान्यतिष्ठम् [अः] । अनुष्ठितसकलतत्कालकृत्यश्च पुरः प्रतिष्ठासुरन्य- तरेद्युरपराहसमये समाहूतसकलनिजपरिपद्विज्ञातिरुल्लसत्तारतूर्ध्वोपामुदारवेपयोपिद्वृन्दगीयमानगाम्भीर्यमहिम- मर्यादादिजलनिधिगुणामाचमनपूतपुरोहितगृहीतकनकार्धपात्रनिक्षिप्तदधिदूर्वाक्षतां स्वयमेवोक्षितैर्भक्ष्यवलिभि- र्विलेपनैः पुष्पदामभिर्गुणै रत्नालंकारैश्च बहुविकल्पैरुपकल्पितामनल्पया भक्त्या भगवतो रत्नाकरस्य पूजां प्रातिष्ठिपम् [क] । अतीतभूयिष्ठायां च शर्वर्यामाहते प्रयाणपटहे, रट्सु राजद्वारि तारध्वनिषु मङ्गलतूर्प्येण, सत्वरोत्थितगृहस्यनिर्दयाक्रोशकशीतनित्रेषु . निःसरत्सु तृणकुटीरकोटरादतिकष्टमुक्तसंस्तोषु कर्म-

मण्डिताजिरैः महाकायाभिः-विस्तृतस्वरुपाभिः, मण्डपिकाभिः-गृहविशेषैः, मण्डितः-अलङ्कृतः, अजिरः-प्राङ्गणभूमियेषां तादृशैः, पुनः अखण्डबुध्राण्डकपरिमण्डलाकारैः अखण्डं-सम्पूर्णं यत् बुध्रं-पञ्चमूलभागः, अण्डकं-ह्रस्वं पक्ष्याद्यण्डं च, तयोरेव परिमण्डलः-वर्तुलः, आकारः-स्वरूपं येषां तादृशैः [अं] ।

च पुनः, तत्र तस्मिन्नाद्ये, अभिनवपितृवियोगशून्येनापि अभिवयेन-नवीनेन, पितृवियोगेन-पितृविरहेण हेतुना, शून्येनापि-छन्नसहेनापि, चेतसा चित्तेन, अमात्यमण्डलेन मन्त्रिमण्डलेन सह, परमण्डलकृत्यं रिपुण्डल- कार्यम्, चिन्तयन् विचारयन्; पुनः गमनसामग्रीव्यप्रं गमनोपकरणजातसपटनव्याकुलम्, आत्मपरिग्रहप्राप्रहरलोकं स्वपरिवारप्रधानजनम्, अनुपालयन् परिरक्षन्; सत्वरैः त्वरा-शैथन्यं, तत्साहितैः, द्वारपालैः प्रतीहारैः, गत्वा, आसन्न- धेलाकूलनगरेभ्यः आसन्नैः-सन्निहितैःभ्यः, वेलाकृष्टे-तटप्रान्ते, यानि नगराणि तेभ्यः, आनीतानि आपमितानि, यात्राक्षमाणि प्रयाणसहानि, यानपात्राणि जलयानानि, आलोकयन् पश्यन्; द्वित्राणि द्वे वा त्रीणि वा दिनानि, अतिष्ठम् स्थितवान् [अः] ।

च पुनः, अनुष्ठितसकलतत्कालकृत्यः कृताशेषताकालिक्रियः, पुरः अग्रे, प्रतिष्ठासुः प्रयातुकामः, अन्यतरेद्युः अन्यतरस्मिन् दिने, अपराहसमये मध्याह्नसमये, समाहूतसकलनिजपरिपद्विज्ञातिः समाहूताः-सम्यग्गहृताः, सकलाः-सर्वे, परिपद्विज्ञातयः-सभासदो विप्रा यैलाहवः सन्, अनल्पया प्रबुध्या, भक्त्या प्रीत्या, भग- वतः ऐश्वर्यशालिनः, रत्नाकरस्य समुद्रस्य, पूजां प्रातिष्ठिपं प्रतिष्ठापितवान् कृतवान् अस्मि, कीदृशीम्? उल्लसत्तार- तूर्ध्वोपाम् उल्लसन्-चञ्चलं, तारः-तीव्रः, तूर्ध्वस्य-वाचविशेषस्य, घोषः-ध्वनिर्यस्या तादृशीम्, पुनः उदारवेपयोपिद्वृ- न्दगीयमानगाम्भीर्यमहिममर्यादादिजलनिधिगुणाम् उदारः-उज्ज्वलः, वेपः-कृत्रिममण्डनं यासा तादृशीनाम्, योषितां-वधूनां, रुन्देन-गणेन, गीयमाना-गानद्वारा वर्णमाना, गाम्भीर्यम्-अगाधता, महिमा-महत्त्वम्, अतिबुद्धविस्तृ- तत्वम्, मर्यादा-स्थित्यनतिक्रमः, तदादयः-सत्प्रभृत्तयो, जलनिधिगुणाः-समुद्रसम्बन्धिगुणा यस्या तादृशीम्, पुनः आच- मनपूतपुरोहितगृहीतकनकार्धपात्रनिक्षिप्तदधिदूर्वाक्षताम् आचमनेन-जलस्य किञ्चित्पानेन, पूतः-शुद्धद्वयो यः पुरोहितः-पुरोधाः, तेन गृहीतानि-प्रातानि, कनकार्धपात्रनिक्षिप्तानि-सुवर्णनार्यपात्रनिहितानि, दधि, दूर्वा-तृणविशेषः, अक्षतम्-आर्द्राण्डुल्यथ यस्यां तादृशीम्, पुनः स्वयमेव खेनेन, उक्षितैः पवित्रतापादनार्थं जलेन सिक्तेः, स्वयमेवोक्षितै- रिति पाठे च-आत्मनैव साध्याद्युनिर्णयार्थमनलोकिरित्यर्थः, भक्ष्यवलिभिः भक्षणार्थैः पूजोपहारैः, नैवेद्यद्व्यैरित्यर्थः, विलेपनैः चन्दनकेसरादिसुगन्धिद्रवैः, पुष्पदामभिः पुष्पनाल्यैः, अशुकैः वक्षैः, च पुनः, बहुविकल्पैः बहुप्रकारैः, रत्नालंकारैः रत्नयामभरणैः, उपकल्पिताम् उपपादिताम् [क] । च पुनः, अतीतभूयिष्ठायां अतिक्रान्तबहुतर- भाग्या, शर्वर्यां रात्रीं, तल्पं शय्यां, विमुच्य विधज्य, अहरपद्मतिपरिषृतः कतिपयमदगामिभटपरिवेष्टितः सन्, यातास्थानमण्डपं गच्छामानण्डपम्, अगच्छं गतवानहम्; वस्मिन् कीदृशे? प्रयाणपटहे प्रस्थानसूचकत्वावधिरेषे, आहते ताद्विषे सति; पुनः राजद्वारि राजद्वारे, तारध्वनिषु तीमनाद्येषु, मङ्गलतूर्प्येण मङ्गलार्थवापविशेषेषु, रट्सु ध्वनसु; पुनः कर्मकरेषु मन्त्रेषु, तृणकुटीरकोटरात् तृणचित्तदलकुटीररत्नात्, निःसरत्सु निर्गच्छसु, कीदृशेऽ

कोपु, पुरोनिविष्टरन्धनदक्षदासीसंयुक्षितानलासु ज्वलन्तीषु सर्वतः कथनवाचालस्यालीपरम्परापरिकरितचूलासु प्राङ्गणचुष्टीषु [ख], समकालशिक्षिलितरोमन्थलीलं सहेलमुत्थाय चरति सति पुञ्जितमप्रतः प्रयत्नसंगृहीतं यवसमन्योऽन्यतुण्डताडनरणद्विपाणे विपाणिवृन्दे, प्रयतमनुष्यनिश्चलधृतोर्ध्वदण्डिकासु क्रमसमुत्पाद्यमानकीलपरिपाटिविपमसंकुचद्विस्तारासु चरममुक्तवनिक्वाचतुष्टयच्युतावष्टम्भासु तिर्यक् पर्यस्यमानासु पटकुटीषु [ग], मुकुलितपटमण्डपे पिण्डीकृतकाण्डपटकप्रकटसामन्तान्तःपुरे दुष्टयाहनारोप्यमाणभयचट्टुलचेटीलोकविन्दोकाकृष्टवितचेतसि सहेलचलितसेनापतिसैन्यकोलाहलजनितजनकुम्हले संद्वृतपण्यविपणिवीथीयुवाभ्रमद्गृहीतमूल्य-

टिप्पणकम्—पर्यस्यमानासु पालमानासु [ग] । मुकुलितं—संकोचितम्, काण्डपटकः—जरनिका, विन्दोकाः—विलासः, कीकटः—दरिद्रः, निवसः—नीरणम्, [घ] ।

तेषु! सत्वरोत्थितगृहस्यनिर्दयाक्रोशकरीशतनिद्रेषु सत्वरं-शीघ्रम्, उत्थितानां-जायतानां, गृहस्थानां-गृहवर्तिजनानां निर्दयाक्रोशेन-निष्ठुरकोलाहलेन तीव्राङ्गणेन वा, कथिता-क्षपिता, विदा येया तादृशेषु, पुनः अतिकष्टमुक्तसंस्तेषु अतिकष्टेन-अलग्नच्छेदेन, मुक्ताः-लज्जाः, संस्वारः-शय्या यैस्तादृशेषु; पुनः प्राङ्गणचुष्टीषु प्राङ्गणस्थिताधिभयणीषु, ज्वलन्तीषु क्षीप्यमानासु, कीदृशीषु! पुरोनिविष्टरन्धनदक्षदासीसंयुक्षितानलासु पुरः-अग्ने, निविष्टया-उपविष्टया, रन्धनदक्षया-पाककुशलया, दासा-कर्मकर्या, सन्युक्षितः-प्रज्वलितः, अनलः-अग्निर्वासु तादृशीषु, पुनः सर्वतः सर्वभागेषु, कथनवाचालस्यालीपरम्परापरिकरितचूलासु कथनेन-अतिपात्रेण, वाचाकाभिः-शब्दायमानाभिः, स्वावीरस्यराभिः-पाकभाण्डपङ्क्तिभिः, परिकरिता-व्याता, चूला-ऊर्ध्वभागे यासां तादृशीषु [ख]; पुनः विपाणिवृन्दे पञ्चमह्ने, अग्रतः अग्ने, पुञ्जितं राशीकृतं, प्रयत्नसंगृहीतं प्रयाससंभितं, यवसं पाषं, सहेलं सद्यैवकं यथा स्यात् तथा, उत्थाय, चरति खादति सति, कीदृशे! समकालशिक्षिलितरोमन्थलीले समकालम्-एककालं, शिक्षिलिता-शिक्षिलीकृता, रोमन्थस्य-वर्धितस्यारूप्य पुनश्चर्वणस्य, लीला-कीडा येन तादृशे, पुनः अन्योऽन्यतुण्डताडनरणद्विपाणे अन्योऽन्यतुण्डताडनेन-परस्परमुसृष्टताभिपातेन, रणन्त-शब्दायमानाभिः, विपाणाणि यस्य तादृशे; पुनः पटकुटीषु वज्रमवपट्टेषु, तिर्यक् कुटिलं यथा स्यात् तथा, पर्यस्यमानासु पालमानासु, उपसर्दियमाणस्त्रिलयः, सतीषु, कीदृशीषु! प्रयतमनुष्यनिश्चलधृतोर्ध्वदण्डिकासु प्रयत्नेन-प्रयत्नवता, समाहितमनस्कंठेनैवः, मनुष्येण, निश्चलं-दृढं यथा स्यात् तथा, धृता-पृथ्वीता, ऊर्ध्वदण्डिका-ऊर्ध्वयष्टियासां तादृशीषु, पुनः क्रमसमुत्पाद्यमानकीलपरिपाटिविपमसंकुचद्विस्तारासु क्रमेण-प्रायेण, समुत्पाद्यमानाभिः-समुद्भियमानाभिः, कीलपरिपाटिभिः-गृह्णन्नेभिः, विपमम्-असमं यथा स्यात् तथा, संकुचन्-संकोचमासाद्यन्, विलासे-दैर्घ्यं यासां तादृशीषु, पुनः चरममुक्तवनिक्वाचतुष्टयच्युतावष्टम्भासु चरममुक्तेन-सर्वतः पश्चादिक्रियेन, तत्पत्वे-विस्वायैवे पटमण्डपे यथा सा तविका-कोणचतुष्टयावलम्बिनी त्नुः, तत्रवृत्तेन, द्युतः-स्खलितः, निरुत इत्यर्थः, अवष्टम्भः-अलम्बनं यासां तादृशीषु [ग]; पुनः उर्व्यागन्धर्वनगरे शय्यापिष्टान-पुरास्तरनीलपीतादिमेपरत्वनविशेषो गन्धर्वनगरम्, उर्व्या-भूविद्यां, न तु गगने, यद् गन्धर्वनगरं तद् उर्व्या-गन्धर्वनगरं तस्मिन्तथा, पृथिवीगतगन्धर्वनगरशब्दे इत्यर्थः, स्कन्धाघाते सैन्यधमियेषु, सैन्यनगरे इत्यर्थः, धनुवेले प्रतिधणम्, विरलतां अल्पताम्, द्रजति प्रायुरति सति, कीदृशे स्कन्धाघाते! मुकुलितपटमण्डपे मुकुलिताः-संयुक्ताः, पटमण्डपाः-वज्रनिर्मितानि जनविध्रामस्थानानि यस्मिन्तादृशे, पुनः पिण्डीकृतकाण्डपटकप्रकटसामन्तान्तःपुरे पिन्डीकृताः-सर्वतो वेष्टनेन पिण्डीकारं प्रापिता ये काण्डपटकाः-चेरां सद्येचनेन काण्डाघरो भवति तादृशः पटवियेषाः, जनिष्ठा इत्यर्थः, तैः प्रकटं-प्रकटतां गतम्, सामन्तानाम्-आज्ञावर्तिवृद्धयुवाणाम्, अन्तपुरं-चनेतान्दं यस्मिन्तादृशे, पुनः दुष्टयाहनारोप्यमाणभयचट्टुलचेटीलोकविन्दोकाकृष्टवितचेतसि दुष्टयादने-भयतपशे इष्टयाधारे वा आरोप्यमाणानाम्-आरोप्यमाणानां, भयचट्टुलानां-भयवष्टान्तानां, चेटीलोकानां-मृत्वाजनानां, विन्दोकेन-विलसेन, आहृष्ट-बहीकृष्टं, भिद्यन्तां-त्रासुद्वानां, चेत-दृश्यं यस्मिन्तादृशे, पुनः सहेलचलितसेनापतिसैन्यकोलाहलजनितजनकुम्हले सहेलं-सद्यैवकं यथा स्यात् तथा, चनेतानां-प्रथितानां, सेनापतिसैन्यानां, घेलादने-रत्नछेदेन, जनिन्तम्-उत्पा-

क्रयिकलोके निरुद्रप्रामवासिकीरुद्रकुटुम्बसंगृह्यमाणनिघसयवसेन्धने प्रयत्ननिर्णीयमानपरिकरशून्यसैनिकावासे सर्वतो विचरदनिवारितचमूचरे व्रजति विरलतामनुवेलमुर्वीगन्धर्वनगरे रुग्न्धावारे [घ], क्रमेण चोद्भवे दिवसकृति कृताभिमतदेवतार्चनविधिषु भोजितभुजिष्यकर्मकरलोकेषु संवृतप्रकीर्णसर्वोपस्करेषु विनीतयुग्याधिरोपितकृतसमा शोगपुरन्ध्रचर्गेष्वगन्तुकपिपासाप्रतिक्रियोद्युक्तमुक्तपरिजनपुनरुक्तोत्पादितरेच्यमानचटसोदकेषु चलितवृषयूथमार्गानुलन्ननिपुरजरन्महिपृष्टकण्ठालावलम्बितकुतुपकाष्ठपात्रीशूर्पलोहकर्परेषु समन्ततो निपुण-निरूपितावासभूमिषु सद्गुःखमुक्तोपभुक्तसदनासन्नसान्द्रद्रुमलतागुल्मेषु सागरावतारदेशमुद्दिश्य चलितेषु सर्वतः सैनिकेषु विमुक्त्य तल्पमल्पपदातिपरिवृतो दाह्यास्थानमण्डपमगच्छम् [छ] ।

टिप्पनकम्—भुविष्यः—दासः, सुर्यः—वाहनम्, रेच्यमानं—रिक्तीक्रियमाणम्, कुतुपः—लघुकुतुकः [छ] ।

दितं, जनानां कुतुहलं—कौतुकं यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः संवृतपण्यविपणिवीथीवृथाभ्रमद्गृहीतमूल्यक्रयिकलोके संह-
तानि-आकुञ्चितानि, पम्पानि—क्रेतव्यवस्तुनि यस्यां तादृश्यां विपणिवीथ्याम्—आणपङ्क्त्याम्, वृथा—निष्प्रयोजनं, भ्रमन्तः—
पर्वन्तः, गृहीतमूल्याः—वृत्तमूल्याः, क्रयिकलोकाः—क्रेतारो जना यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः निकटप्रामवासिकीरुद्रकुटुम्ब-
संगृह्यमाणनिघसयवसेन्धने निकटप्रामवासिना, कीरुद्रकुटुम्बेन—अनार्थजातीयेन दक्षिणे वा परिजनेन, संगृह्यमाणानि-
सखीयमानानि, निघसः—भोजनं, सखभोजनीयवस्तुजातमित्यर्थः, यवसं—घासः, इन्धनं—काष्ठं यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः प्रयत्न-
निर्णीयमानपरिकरशून्यसैनिकावासे प्रयत्नेन—प्रकृत्यनेन, निर्णीयमानः—निश्चयेन ज्ञायमानः, परिकरैः—सैनिकशरीरोप-
करणवस्तुभिः, शून्यः—रिक्तः, सैनिकावासाः—सैनिकस्थानं यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः सर्वतः सर्वत्र, विचरदनिवारितचमूचरे
विचरन्तः—भ्रमन्तः, अनिवारिताः—अनियन्त्रिताः, चमूचराः—सेनाचरा यस्मिंस्त्वादेशे; [घ] । च पुनः, दिवसकृति
दिनकरे, सूर्य इत्यर्थः, क्रमेण धनैः, उद्भवे उदिते सति, सागरावतारदेशं समुद्रप्रवेशस्थलम्, उद्दिश्य लक्ष्यीकृत्य,
सैनिकेषु संयेषु, सर्वतः सर्वदिक्षु, चलितेषु प्रस्थितेषु सखु, कीदृशेषु ? कृताभिमतदेवतार्चनविधिषु सम्पादितेष्ट-
देवतापूजनकार्येषु, पुनः भोजितभुजिष्यकर्मकरलोकेषु भोजिताः—भोजनं कारिताः, भुजिष्याः—दासाः, कर्मकराः—
मृतकाश्च, वेतनोपजीविनश्चेत्यर्थः, लोकाः—जना यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः संवृतप्रकीर्णसर्वोपस्करेषु सङ्गताः—उपसंहृताः,
प्रकीर्णाः—प्रसारिताः, सर्वे उपस्कराः—व्यञ्जनादिस्वरूपरक्षत्रभ्याम्पि यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः विनीतयुग्याधिरोपितकृतसमा-
योगपुरन्ध्रचर्गेषु विनीतयुग्ये—अनुदतवाहने, अधिरोपितः—आरोहितः, कृतसमायोगः—विहितपारस्परसंयोगः, पुरन्ध्रीणां-
उन्नवतीनां पतिवज्रीनां, वर्गः—समूहो यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः आगन्तुकपिपासाप्रतिक्रियोद्युक्तमुक्तपरिजनपुनरुक्तोप-
पादितरेच्यमानचटसोदकेषु आगन्तुकायाः—आगमनशीलायाः, पिपासायाः प्रतिक्रियायै—निवर्तनायै, उद्युक्तभ्यः—
उद्यतेभ्यः, मुक्तपरिजनेभ्यः—कृतभोजनेभ्यः स्वजनेभ्यः, पुनरुक्तोपपादितेन—अनेकतः सम्यक्प्रतिपादनेन, रेच्यमानं—रिक्ती-
क्रियमाणम्, चटसोदकं—चर्मपुटजलं यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः चलितवृषयूथमार्गानुलन्ननिपुरजरन्महिपृष्टकण्ठालाव-
लम्बितकुतुपकाष्ठपात्रीशूर्पलोहकर्परेषु चलितस-प्रस्थितस, वृषयूथस-बलीवर्दगणस, मार्गं, अनुलम्बाः—पथाक्षमा
ये, निपुराः—कठोरा दवाहा इति यावत्, जरन्तो—रुद्धाः, महिषाः, वेपां पृष्ठे पृष्ठपरिभागे ये कण्डालाः—गोपीमेषा जालभेदा
वा, तत्र भवसम्बिताः—आलम्बिताः, कुतुपाः—हस्तयुतैलादिपात्राणि, काष्ठान्यः—अष्टममममजानानि, शूर्पाः—प्रस्फोटनानि,
लोहकर्पराः—लोहमयकटाहा यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः समन्ततः सर्वतः, निपुणनिरूपितायासभूमिषु निपुणं—सम्यक्, निरु-
पिता—गर्बापिता, आवासभूमिः—आवासस्थली यस्मिंस्त्वादेशे, पुनः सद्गुःखमुक्तोपभुक्तसदनासन्नसान्द्रद्रुमलतागुल्मेषु
सद्गुःखं—दुःखसहितं यथा स्यात् तथा, मुष्काः—त्वकाः, उपभुक्तसदनासन्नाः—अभ्युपितशुद्धसहितहिताः, सान्द्राः—निविन्नाः,
द्रुमाः—शशाः, कृतागुल्माः—कृतावृष्टितस्फन्परहितशुष्का यस्मिंस्त्वादेशे [छ] ।

तत्र चापनीतपर्यन्तपरिकरे संवृतोत्कृष्टविष्टरतया यथाकथञ्चिद्वासीनराजल्लोके दौकितेऽध्वयोग्यज-
वशावाजिनि निविश्य कृतसमुद्रावतारमार्गावलोकनः प्रत्यूपस्येव पौतिकानां कृताकृतज्ञानाय प्रेषितेन वेत्रिणा
सार्धमापतन्तम् [च], असितोत्पलद्वलद्वयामावदातवर्णमण्येनेव पूजाप्रीतेन प्रहितमयगाहनार्थमभिनयं
वेलावनप्रियङ्गुपादपम्, अचिरमञ्जनविशेषस्निग्धसुकुमारवपुपम्, अल्पमालतीपुष्परचितशेखरम्, उल्लिखित-
शङ्खायदातद्युतिनी तनीयसी नवे दुकूलवाससी वसानम्, अननसानताम्बूलोपयोगोपितस्वभावपाटलाधर-
पुटच्छविम् [छ], इन्दुलाञ्जनच्छायापहारपटुना शरीरप्रभापटलेन जलनिधिजलेनेव सातिरेकलावण्य-
लाभतृणया संनिधावनुञ्जितावस्थानं, प्रस्थानकालकल्पितामनस्यस्तिष्ठारे वदनलावण्यपयसि निपततां
कटकलोकोलोचनानामपलम्पनाय नाभमिव संगृहीतां चन्दनपङ्कलेस्त्रिभ्रमभिललाटतटमादर्शयन्तम् [ज],
अभ्यर्णापतत्कर्णधारव्यापारणेपु सविलासमुत्सर्पतो लोचनयुगलस्य क्षौमपाण्डुभिः प्रमानिर्गमैरधिकशोभा-

च पुनः, अपनीतपर्यन्तपरिकरे अनीतः-सकः, पर्यन्तः-पार्श्ववर्ती, परिकरः-परिवारो यस्मिन्नाहरे, तत्र
पाद्यसामागम्ये, यदा 'अपनीतपर्यन्तपरिकरे' इत्यनुपदवक्ष्यमाणसमन्वयपदेतान्वेति । संवृतोत्कृष्टविष्टरतया संवृतः-
कृतगोपनः, उत्कृष्टः-सुन्दरः, विष्टरः-आसनं यस्य तादृशतया, यथाकथञ्चिद्वासीनराजल्लोके यथाकथञ्चिदुपविष्टमपजने,
दौकिते प्राप्ते, अध्वयोग्यजवशावाजिनि अध्वयोग्यः-नार्णयोग्यः, यो गणः, वया-इत्स्मिनी, वारी-अधः, तस-
माहारे, निविश्य उपविश्य, कृतसमुद्रावतारमार्गावलोकनः कृतं समुद्रावतारमार्गस्य-समुद्रप्रदेशमार्गस्य, अवलोकनं-
दर्शनं निरूपणमित्यर्थः, येन तादृशः सन्, पञ्चविंशतिवर्षेऽशीयं पयविद्यतिवर्षवदृक्कल्पम्, नाविकयुवानं नावा चर-
तीति नाविकः-कर्मधारयः, तादृशं युवानं यौवनावर्धं जनम्, अद्राक्षीत् दृष्टवान्, कीदृशम् ? प्रत्यूपस्येव प्रभात एव,
पौतिकानां जलयाजवाद्यनाम्, कृताकृतज्ञानाय कृतमकृतं च यत् कार्यं तद्विरूपणाय, प्रेषितेन प्रहितेन, वेत्रिणा
दण्डधारिणा, सार्धं सारम्, आपतन्तम् आगच्छन्तम् [च]; पुनः असितोत्पलद्वलद्वयामावदातवर्णम् अशितं-
कृष्णवर्णं, यदुत्पलं-कमलं, तदीयदलस्यैव-तरीपत्रस्यैव, रयामः, अवदातः-विशुद्धव्य, वर्णो-रूपं यस्य तादृशम्, अन एव
पूजाप्रीतेन अर्चनाप्रसन्नं, अर्णयेन समुदेण, अयगाहनार्थं प्रवैद्यार्थं, प्रहितं-प्रेषितम्, अभिनयं नवीनं, वेलावन-
प्रियङ्गुपादपमिव तत्रवर्तितवसम्बन्धिप्रियङ्गुसंहरुयामवर्णं दृक्षविशेषमित्येवमुच्यते; पुनः अचिरमञ्जनविशेष-
सुकुमारवपुपम् अचिरमञ्जनेन-स्त्रियत्पूर्वं कालकृतज्ञानेन, विशेषस्निग्धम्-अत्यन्तच्छद्वं, पुङ्गवार्-कोमलं च, वपुः-शरीरं
यस्य तादृशम्; पुनः अल्पमालतीपुष्परचितशेखरम् अल्पैः-कविर्षैः, मालतीपुष्पैः माललास्यपुष्पैः, रचितं
शेखरं-शिरोमाल्यं येन तादृशम्; पुनः दुकूलवाससी उत्तपथपट्टाहरे, घसानम् परिधानम्, कीदृशे ? उल्लिखित-
शङ्खायदातद्युतिनी उल्लिखितः-उद्गृह्य, यः पट्टः, तस्यैव अवदाता-गुप्ता, युतिः-कान्तिवर्षयोत्साहते, पुनः तनीयसी
अतिमृद्वे, पुनः नवे नवीने; पुनः कीदृशम् ? अननसानताम्बूलोपयोगोपितस्वभावपाटलाधरपुटच्छविम्
अननसानेन-अविरतेन, ताम्बूलोपयोगेन-ताम्बूलमधुनेन, पोषिता-पुष्टिमादायिता, स्वभावपाटला-स्वनापटः धेतस्था,
अधरपुटच्छविः-ओष्ठपट्टयोः कान्तिवर्षस्य तादृशम् [छ]; पुनः इन्दुलाञ्जनच्छायापहारपटुना इन्दोः-चन्द्रस्य,
यत् लोम्बनं-कलः, तस्य या छाया-घनितः, तदपहारपटुना-तदपहरणनिवृत्तेन, शरीरप्रभापट्टे-शरीरघनितच्छायेन,
सन्निधौ निष्टे, अनुञ्जितावस्थानम् अनुञ्जितम्-अलक्षम्, अवस्थानम्-अवस्थितवर्षमित्युच्यते, कया च्चेन ?
सातिरेकलावण्यलाभतृणया अधिभ्रान्दंर्बलिभ्रया, जलनिधिनलेनेव समुद्रबन्धेनेवपु प्रेषा; पुनः अयिललाट-
तटं भाततलमान्ते, चन्दनपङ्कलेस्त्रिभ्रमभिललाटतटमादर्शयन्तं प्ररंभन्तम्, कीदृशीम् ? प्रस्थानकाल-
कल्पिततां प्रमाणघनपण्डिताम्, कर्मर ! अनवरविस्तारे अत्यन्तवेदार्थे, यदनलावण्यपयसि सुवर्णोद्भववर्षिते,
निपततां निवञ्जयं, कटकलोकोलोचनानां गेनेचन्दनेनामम्, अलम्पनाय भाभवशाव, पट्टीनां-पट्टितां,
नाभमिव नौघमनैःकुप्रेभ [ज]; पुनः अभ्यर्णापतत्कर्णधारव्यापारणेपु मन्थनं-निष्टे, आपतनः-आगच्छतः,
वन्द्यारस-नाभिस्य, व्यापारणे-स्येव, सविलासं विहायवर्षे, उपसर्पतः उरंभः, लोचनयुगलस्य नेत्र-

धानाय यानपात्राणां सितपटानिव नवानासूत्रयन्तम्, आसक्तकर्णाभरणपद्मारागरागाममुक्तोद्भेदकालकपिलि-
मानमिव कोमलाविरलनीलकेशकुण्डलिकालङ्कृतां इमथुराजिमुद्रहन्तम् [झ], आमलकीफलस्थूलमुक्ताफलभृता
सर्वतः प्रसूतकिरणविसरेण मुक्तासरेण तीरजलगाधतावलोकनसमयलम्बेन जलधिफेनस्तवकवलयेनेव कृतकण्ठ-
परिवेपम् [अ], आसक्तमुक्तासरस्फारमहसा हसन्तमिव वेलानदीपुलिनपरिणाहमतिप्रयुलेन वक्षःस्थलेन,
प्रस्रसागरागस्यजठरस्य ख्यातिदुःखेनेव क्षीणकुक्षिम् [ट], आजानुलम्बमांसलवाहुम्, अतिनिष्ठुरकरप्रकोष्ठ-
निहितैकैकहाटककटकम्, उभयतः प्रसर्पता सलीलदोलायमानकरतलोपनीतेन प्रकोष्ठकटककेन्द्रनीलकिरणरागेण
नीलीरसेनेव भाविसन्ततप्रयाणसुलभमालिन्यलोपनाय लिपन्तमघनमधिजघनं श्वेतचीनांशुकम् [ठ], अच्छ-
लावण्यलिप्तदिग्मुखेन प्रेङ्गता सललितं पदक्षेपेषु स्थूलपरिमण्डलेनोरुदण्डयुगलेन चण्डपवनप्रेरणादुभयतः प्रच-

द्वयस्य, क्षौमपाण्डुभिः पटवन्नवत्पीतसम्बलितशुक्रवर्णैः, प्रभानिर्गमैः कान्तिनिरसरणैः, निस्सतकान्तिभिरत्यर्थः, यान-
पात्राणां पोतानाम्, अधिकशोभाधानाय अत्यन्तशोभोत्पादनाय, नधान् नवीनात्, सितपटान् श्वेतवस्त्राणि,
आसूत्रयन्तमिव समन्ततः वीच्यन्तमिवेत्युत्प्रेक्षा; पुनः इमथुराजिं चिबुकरोमावलीम्, उद्रहन्तं धारयन्तम्, कीद-
शीम्! आसक्तकर्णाभरणपद्मारागरागाम् आसक्तः-संलग्नः, प्रतिविम्बित इत्यर्थः, कर्णाभरणपद्मारागस्य-कर्णालङ्कार-
भूतरक्तमणैः, रागः-रक्तवर्णो यस्यां तादृशीम्, अत एव अमुक्तोद्भेदकालकपिलिमानमिव अमुक्तः-अत्यक्तः,
उद्भेदकाले-इमथुराम्कालिकः, कपिलिमा-पिशङ्गिमा यया तादृशीमिवेत्युत्प्रेक्षा, पुनः कोमलाविरलनीलकेशकुण्डलि-
कालङ्कृतां कोमला अविरलाः-सान्नाथ ये केधाः, तद्रूपाभिः कुण्डलिकाभिः-कुण्डलैः, कुण्डलाकारलम्बितकुण्डलिकेशैरित्यर्थः,
अलङ्कृतां शोभिताम् [झ]; पुनः मुक्तासरेण मौक्तिकद्वारेण, कृतकण्ठपरिवेपं कृतः कण्ठस्य परिवेषः-परिवेष्टनं
यस्य तादृशम्, कीदृशेन! आमलकीफलस्थूलमुक्ताफलभृता आमलकीफलवत्-धत्रीफलवत्, स्थूलानि यानि
मुक्ताफलानि-नुष्माणयः, तेषां धारयित्री, पुनः सर्वतः सर्वदिक्षु, प्रसूतकिरणविसरेण प्रसूतकान्तिकलापेन, कीदृशेन
केनेव! तीरजलगाधतावलोकनसमयलम्बेन तीरस्थानां जलानां गाधतायाः-अनतिगम्भीरतायाः, अवलोकनसमये-
दर्शनवेलायाम्, लम्बेन-सम्पृक्तेन, जलधिफेनस्तवकवलयेनेव समुद्रफेनगुच्छमण्डलेनेवेत्युत्प्रेक्षा [अ]; पुनः वक्षः-
स्थलेन उरःप्रदेशेन, वेलानदीपुलिनपरिणाहं तद्वर्तिनवीसैकतवीर्यताम्, आहसन्तमिव तिरस्कृतमिवेत्युत्प्रेक्षा,
कीदृशेन! आसक्तमुक्तासरस्फारमहसा आसक्तं-संलग्नं, मुक्तासरस्य-मुक्ताहारस्य, स्फारं-विस्तृतं, महः-तेजो यत्र
तादृशेन, पुनः अतिप्रयुलेन अत्यन्तस्थलेन; पुनः प्रस्रसागरागस्यजठरख्यातिदुःखेनेव प्रस्रः-पीतः, सागरः-
समुद्रो येन तादृशस्य, अगस्त्यस्य-अगस्त्यमुनेः, जठरस्य-उदरस्य, ख्यात्या-प्रविख्याया यद् दुःखं तेनेव, क्षीणकुक्षिं
कृशोदरम् [ट]; पुनः आजानुलम्बमांसलवाहुम् आजानु-ऊर्ध्वपर्यन्तम्, लम्बो-आयतौ, मांसलौ-स्थूलौ, बाहु
यस्य तादृशम्, पुनः अतिनिष्ठुरकरप्रकोष्ठनिहितैकैकहाटककटकम् अतिनिष्ठुरं-अत्यन्तकठोरे, करप्रकोष्ठे-मणिबन्धे,
निहितं-निवेशितम्, एकैकं हाटककटकं-सुवर्णवलयं येन तादृशम्; पुनः प्रकोष्ठकटककेन्द्रनीलकिरणरागेण प्रकोष्ठे-
मणिबन्धे, यत् कटकं-वलयं, तत्सन्धितस्य, इन्द्रनीलस्य-तदाख्यनीलमणेः, किरणरागेण-किरणरूपविलेपेन, किरणसम्बन्धि-
नीलवर्णैरेत्यर्थः, अधिजघनं जघनप्रदेशस्यम्, अघनम् अघान्, सङ्गममित्यर्थः, श्वेतचीनांशुकं श्वेतवर्णं चीनदेशप्रसिद्ध-
वस्त्रम्, भाविसन्ततप्रयाणसुलभमालिन्यलोपनाय भाविना-भविष्यता, सन्ततप्रयाणेन-अनवरतत्रमणेन, सुलभं
यन्मालिन्यं तस्य लोपनाय-अपनयनाय, लिपन्तं व्याप्तवन्तम्, कीदृशेन तेन! उभयतः पार्श्वद्वये, प्रसर्पता प्रसरता,
पुनः सलीलदोलायमानकरतलोपनीतेन सलीलं-लीलापूर्वरूपम्, दोलायमानम्-इतस्तदधरत्नं कुर्वत् यत् करतलं तत्,
उपनीतेन-प्रापितेन, केनेव! नीलीरसेनेव नीली नाम नीलवर्णा शोषधिः, तत्सम्बन्धिरेनेवेत्युत्प्रेक्षा [ठ];
पुनः अच्छलावण्यलिप्तदिग्मुखेन स्रच्छान्तिन्यासदिग्मन्त्रेण, पुनः पदक्षेपेषु पादविज्ञेपेषु सस्रु, सललितं
सविलासम्, प्रेङ्गता प्रचलता, स्थूलपरिमण्डलेन स्थूलेन परिमण्डलेन-वर्तुलाकारेण, ऊरुदण्डयुगलेन जानुपारभाग-
रूपदण्डद्वयेन, चण्डपवनप्रेरणात् उदरवाताभिपातात्, उभयतः पार्श्वद्वये, प्रचलितेन्द्रनीलशालानाङ्गं प्रच-

लितेन्द्रनीलशिलानाङ्गरमिव प्रियङ्गुकल्पद्रुमपादपदारूपोत्तम्, अशो रूपादपप्रवालमृदुना संततभ्रमणमृदितवेल-
विद्रुमाङ्कुररसद्रवानुरञ्जितेनेत्र स्वभावपाटलेन चरणद्वयेनोद्गासमानम् [ड], इन्दुकान्ततटलावण्यं ललाटेन
शुक्तिसौन्दर्यं श्रणयुगलेन मौक्तिकाकार दन्तकुड्मलैर्विद्रुमरागमोष्टेन चन्दुसौभाग्यं कण्ठेन पुलिनाभोगमुरसा
तरङ्गायामं मुजाभ्यामावर्तगाम्भीर्यं नाभिमण्डलेन सततयात्रोपमर्दपीडितादर्पनाद्वियोपचारेण प्राप्तमुपदर्शयन्तम्
[ढ], अनुमार्गलभ्रैरनतिदूरवर्तिभिः काककोकिलकलविङ्ककण्ठकालकायैर्मकरैरिवातपं सेचितुमकूपारमध्यादेक-
हेलया निर्गतैर्मेढुभिरिव प्रभूतमत्स्याभ्ययहारतृष्ण्या परित्यक्तपक्षिशरीरैरुगविपवह्निधूमदण्डैरिव धरामवदायै
रसातलान्निर्यातैश्छायापुरुषैरिव कठोरशरदातपत्रासादेकनकृतावासैराशेषयाद्ववणजलराशिसलिलक्षारदग्धतनु-

टिप्पणकम्—महु — जलवायस । लवणजलराशिसलिलक्षारदिग्धतनुभिरपि निर्लावण्यैः येलवणसमुद्र-
जलक्षारदिग्धहेहाले कथं निर्गतलवणभावा ? अन्यत्र धपागतङ्काशुवा । नलस्तम्भैरिव जलाशयोपान्तेषु वृद्धिं
गतेः एकत्र तद्भागादिपर्यन्तेषु, अन्यत्र जडचित्तसमीपेषु । कैवर्तः धीवरे [ण] ।

लितम्, इन्द्रनीलशिलानाङ्गरम्—इन्द्रनीलमणिलिखित 'नागर' इति प्रसिद्ध प्रवहणोपकरण यस्य तादृशम्, प्रियङ्गुकल्पद्रुम-
पादपदारूपोत्तमिच प्रियङ्गो—तत्सन्नकस्य, कल्पद्रुमस्य-कल्पाख्यदिव्यवृक्षरूपस्य च, पादपस्य-वृक्षस्य, यद् दाह-काष्ठ,
तामय पोत-यानपात्रमित्येवमेधा, पुन कीदृशम् ? चरणद्वयेन पादयुगलेन, उद्गासमानम् उदीप्यमानम्, कीदृशेन ?
अशोकरूपादपप्रवालमृदुना अशोकाख्यपादपवृक्षतनदलकोमलेन, पुन कीदृशेन ? स्वभावापाटलेन स्वभावतः श्वेतरक्षवर्णेन,
केनेव ? सन्ततभ्रमणमृदितवेलविद्रुमाङ्कुररसद्रवानुरञ्जितेनेत्र सन्ततभ्रमणेन-अनवरतविहरणेन, मृदिताना-
पादतलामिहतानाम्, विद्रुमाङ्कुराणां-प्रवालाख्यदरनहेतुवृक्षाङ्कुराणाम्, रसद्वयै-रसनिधयै-दौ, अनुरञ्जितेनेव-कृतरञ्जितेनेत्यु-
ल्लेखा [ड], पुन सततयात्रोपमर्दपीडितात् अनवरतयात्राठलाडोडनेन पीडितात्-सम्मर्दितात्, कृताप्रमर्दना-
दित्यर्थं, अर्पेयात् समुद्रात्, उपचारेण प्राशूतकरूपेण, प्राप्त ल०भम्, विशेषणमिदमप्रेऽपि सर्वत्रान्वेति, इन्दुकान्त-
तटलावण्यं चन्द्रकान्तमणितीरसौन्दर्यम्, चन्द्रकान्तमणीना प्रभावाद्वाही य समीपपदेश, तत्सौन्दर्यमित्यर्थं, ललाटेन-
मालम्ब्यलेन, उपदर्शयन्तं प्रकटयन्तम्, पुन श्रवणयुगलेन कर्णपुटद्वयेन, शुक्तिसौन्दर्यं शुक्तिसौन्दर्यम्, पुन दन्त-
कुड्मले-दन्ताङ्कुरैः, मौक्तिकाकार मुकामणिल्लरूपम्, पुन ओष्ठेन विद्रुमराग प्रवालरक्षताम्, पुन कण्ठेन कम्बु-
सौभाग्यं शङ्खसौन्दर्यम्, उरसा वक्षसा, पुलिनाभोग तटस्थलविशालताम्, पुन मुजाभ्या बहुभ्याम्, तरङ्गायामं
तरङ्गीर्षताम्, पुन नाभिमण्डलेन वल्लुकाकारनाभिप्रदेशेन, आवर्तगाम्भीर्यं जलरमिणम्भीरताम्, भ्रमजलगम्भीर-
तामित्यर्थं, उपदर्शयन्तं प्रकाशयन्तम्, विशेषणमिदमप्यशोकाख्यदिव्यवृक्षतान्तरपदैरन्वेति [ढ], पुन कैवर्तः धीवरे,
परिवृत्तं परिवेष्टितम्, कीदृशे ? अनुमार्गलभ्रैः प्रतिमार्गमिलितैः, पुन अनतिदूरवर्तिभिः क्रियिषिष्यवर्तिभिः
काककोकिलकलविङ्ककण्ठकालकायैः काककोकिलव्य प्रतिद्वयपक्षिविशेष, कलवङ्क-चटक, कण्ठकाल-मयूर,
तेषामिव ध्वज-शरीरं देवा तादृशे, पुन आतप सूर्यप्रकाश, सेचितुम् अनुभवतुम्, एकहेलया एकवेद्याविशेषेण,
एकदेल्यर्थं, न तु पयायणल्यर्थं, अकूपारमध्यात् समुद्रमध्यात्, निर्गतैः नि यने, मकरैरिव नकैरिव पुत्रेणा, पुन
प्रभूतमत्स्याभ्ययहारतृष्ण्या प्रब्रुजन्तस्यमुश्रुष्या, परित्यक्तपक्षिशरीरैः पक्षिशरीरं परित्यज्य पृनकैवर्तगारैः, महु-
भिरिव जलशश्वैरिवैवै चोद्रेक्षा, पुन धरा भूतलम्, अयद्वार्यं ज्ञान्य, रसातलात् पातालमध्यात्, निर्यातिः
निर्गतैः, उरगापियवह्निधूमदण्डैरिव शर्पविवरूपास बडे-अग्ने, धूमल्लेखानिरिवैवै चोद्रेक्षा, पुन कठोरशरदात-
पत्रासात् दीमशरत्काष्ठघातप्रभवान्, एकत्र एकल्लिख स्थाने, कृतावासैः कृतनियाद्यैः, छायापुरुषैरिव छायातमकुरै-
रिवैवै चोद्रेक्षा, पुन आशोदायात् वास्यादरभ्य, लवणजलराशिसलिलक्षारदग्धतनुभिरपि सगन्धत्राद्यै-
लवानसुन्दस्य, सञ्जिज्ञानां-जलानाम्, धारेण-धारासेन, दग्धा-गल्लिता, दिग्धेति पाठ दिग्धा-भ्याता, तनु-शरीरं देवा

भिरपि निर्वाण्यैर्नलस्तम्वैरिव जलाशयोपान्तेषु वृद्धिं गवैर्नौभिरप्यन्तेवासिनोभित्तरणविद्यामिवोपशिक्षितुं सर्वदा पादतले लुटन्तीभिरुद्गावितमाहात्म्यैर्नकादिजलचरवसाञ्जितलोचनैः कैश्चित्सावसकवडिशवेणुयष्टिभिः कैश्चित् करावलम्बमानवालशफरलुम्बिभिरसंनिहितजालैरपि सर्वतः प्रसृतकालकान्तिपरिगताङ्गतया प्रावृतजालैरिवोपलक्ष्यमाणैः साक्षादमुकृतस्यैव विवर्तैः कैर्नैस्तमालविटपमिव कण्टकद्रुमैः परिवृतं, पञ्चविंशतिरुपदेशीयं नाविकयुवानमद्राक्षम् [ण] ।

तस्य च तथाविधं धृतविदग्धोऽज्वलवेपमाकार तादृशं च प्रेतप्रायमालोक्य परिवारमुपजातविस्मयस्तत्क्षणमेव पार्श्वतो निविष्टमखिलनौसाधनाध्यक्षं यथापालिताभिधानममात्यगुहिर्य 'कोऽयम्' इत्यपृच्छम् । 'कुमार ! नाविकोऽयं सकलस्यापि कैवर्ततन्त्रस्यास्य नायकः' इति निवेदिते तेनाश्रद्धान इव पुनरप्यदम्—'अत्यन्त-विसदृशः कैवर्तानामाकारेण दृश्यते ।' स जगाद्—'युवराज ! नाकारेणैव सर्वेणापि प्रकारेण विसदृशोऽयमेवाम्, न चैषामन्येषामपि प्रायेण पुरुषाणां बुद्धिर्धैर्यवचनवैदग्ध्यादिभिः पुरुषगुणैः । शृणु विना विस्तरेण वर्ण्यमान-मस्य पूर्ववृत्तान्तम् [त] । अस्ति सुवर्णद्वीपे मणिपुराभिधाननगरनिवासी बहुमतो राज्ञः पौरवर्गस्य च

तादृशैरपि, निर्वाण्यैः क्षारसरहितैरिति विरोध, तदुद्गारे तु निर्वाण्यै—शरीरसौन्दर्यरहितैरिति व्याख्येयम्, पुन-जलाशयोपान्तेषु तद्भाग्यदिपर्य-वेष्टे, अन्यत्र बलयोरैक्यात् जडचित्तसमीपेषु च, वृद्धि गतैः प्राप्ते, नलस्तम्वैरिव नलाख्यवृणकाण्डैरिवे-युत्प्रेक्षा, पुन तरणविद्या तरणकलाम्, उपशिक्षितुम् उपादातुं, सर्वदा सर्वकाल, पादतले चरण-तले, लुटन्तीभिः श्लिष्यन्तीभिः, अन्तेवासिनीभिरिव विद्यार्थिनीभिरिव, नौभिरपि नौकाभिरपि, उद्गावितमाहात्म्यैः प्रकटितमाहात्म्यैः, पुन नकादिजलचरवसाञ्जितलोचनैः नकादीना-मकरादीनाम्, जलचराणां-जलजन्तूना, वसाभि-मेदोभि, तद्रूपाञ्जनैरित्यर्थं, अञ्जिते-आर्द्रकृते, लोचने-नयने येषा तादृशैः, पुन कैश्चित् कैरपि, असावसकवडिश-वेणुयष्टिभिः असावसका-रन्ध्रलम्बा, वडिशवेणुयष्टि-मत्स्यवेषकात्रविशेषसम्बन्धिवशात्तत्र येषा तादृशैः, पुन कैश्चित् कैरपि, करावलम्बमानवालशफरलुम्बिभिः कर-हस्तम्, अवलम्बमाना-आश्रयमाणा, बालशफराणां-बालमत्स्यविशेष-पाणा, लुम्बि-स्तवको येषा तैः, पुन असंनिहितजालैरपि न विद्यते सन्निहित-निकटस्थ, जाल-नरस्यधारणार्थं बन्धन-विशेषो येषा तादृशैरपि, सर्वतः सर्वदिक्षु, प्रसृतकालकान्तिपरिगताङ्गतया विस्तृतकृष्णकान्तिव्याप्ताङ्गतया, प्रावृत-जालैरिव परिहितजालैरिव, उपलक्ष्यमाणैः प्रतीयमानैः, पुन असुकृतस्य दुरितस्य, साधार विवर्तैरिव परिणाम-भूतैरिवे-युत्प्रेक्षा, कै परिवृतं कमिव ? कण्टकद्रुमैः मण्टकद्रुमैः, परिवृतं, तमालविटपमिव तमालवृक्षमिवे-युत्प्रेक्षा [ण] ।

च पुन, धृतविदग्धोऽज्वलवेपं धृत-गृहीत, विदग्ध-मनोहर, उज्वलवध वेपो येन तादृशम्, तथाविधम् उज्ज्वलम्, तस्य नाविकयुव, आकार शरीरम्, च पुन. तादृशं तथाविधम्, प्रेतप्रायं प्रेतमयम्, तस्य, परिवार परिजनम्, अवलोक्य दृष्ट्वा, उपजातविस्मय. उत्पन्नार्थं, तत्क्षणमेव तत्कालमेव, पार्श्वतो निविष्ट पार्श्वोपविष्टम्, अखिलनौसाधनाध्यक्षम् अखिलानां-सर्वेषाम्, नौसाधनस्य-नौकासैन्यस्य, अध्यक्ष-नायकम्, अमात्यं मन्त्रिणम्, उदिर्य कोऽयम् ? इति अपृच्छत् पृष्टवान् । कुमार ! वृषाम्भज !, अयं पुरोवर्ती, सकलस्यापि समस्तस्यापि, अस्य केयर्ततन्त्रस्य धीवर्गस्य, नायक, नायिकः वणधार, इति इत्य, तेन आमालेन, निवेदिते बोधिते सति, अश्रद्धान इव अविश्वसनिव, पुन अयदम् उज्ज्वलम् अस्ति, किमिल्लाह-आकारेण शरीरेण, कैवर्ताना धीवर्जजाती-यानाम्, अत्यन्तविसदृश. अत्यन्तविरुप, दृश्यते प्रतीयते, सः अनास्य, जगाद् उवाच, आकारेणैव आकार-मात्रेण, न, किन्तु सर्वेणापि सकलेणापि, प्रकारेण, अयं पुरोवर्तित्तन, एषां कैवर्ताना, विसदृशः विलक्षण, न च एषाम् एषामेव कैवर्तानामेवैत्यर्थं, किन्तु प्रायेण बाहुल्येन, अन्येषामपि एतद्व्यतिरिक्तानामपि पुराणाम्, बुद्धि-धैर्यं वचनवैदग्ध्यादिभिः बुद्धि-तात्कालिकमति, धैर्य-धीरता, वचनवैदग्ध्यं-वचनचतुर्ग्यं, तदप्रवृत्तिभिः, पुरुषगुणैः, विसदृश इति शेष, विना विस्तरेण सन्नेपेण, वर्ण्यमानं मनोपाख्यायमानम्, अस्य पूर्ववृत्तान्तं पुरातनशतम्, शृणु ध्वनगोचरीकृत [त] । किमिल्लाह-सुवर्णद्वीपे तदाख्यद्वीपविशेषे, मणिपुराभिधाननगरनिवासी तदाख्यनगरवालयम्,

प्रवीणः किमपि लोकयात्रायां सायात्रिकवणिग् वैश्रवणो नाम । तस्य सर्वदा देवद्विजातिश्रमणगुरुशुश्रूषापरस्य निजभुजार्जित पूर्वपुरुषोपार्जित च प्राज्यमर्थमर्थिजनैः सुहृद्भिर्नान्यवैर्षिद्विद्विश्च भुक्तशेषमुपभुञ्जानस्य पश्चिमे वयसि वसुदत्ताभिधानाया गृहिण्यामपश्चिमः सर्वापत्याना तारको नाम दारकः समुदपादि [थ] । स रूपसंपदा तुलितसुरकुमारः कौमार एव यथाविधिश्रुतशास्त्र कलासु कृतश्रमः क्रमागतमशेषपुरुषार्थसपत्तिपात्रमभिनवमधिस्थ यौवनं यानपात्र च गृहीतप्रचुरसारभाण्डैर्भूरिशः कृतद्वीपान्तरयात्रैः सहकारिभिर्नेकैः सायात्रिकैरनुगम्यमान इमामेव नगरी रङ्गशालामागच्छत् [द] । आयातमात्रस्य च तस्य विविधानि रङ्गनगरलोकसपातपरिहाराय विपुलायकाशे जलराशिपरिसरे समावासितस्य समीपवासिना सकलकैश्वर्यकुलनायकेन जलकेतुनाम्ना कर्णधारेण सार्धं कथञ्चित् सख्यमजनि । परस्परशोचारकर्मणा च प्रौढिमुपगते तत्र कदाचिदाहूढनययौवना त्रिदशवन्तितेव शापदोषान्निपतिता मनुष्यलोके निकामकमनीयदर्शना प्रियदर्शना नाम

टिप्पणकम्—अशेषपुरुषार्थसंप्राप्तिपात्रे यौवनं पात्रं च—एकत्र सर्वधर्मार्थकामप्राप्तिभाजनम्, अन्यत्र सर्वपुरुषार्थसंस्थापनम् [द] ।

राक्षः स्वल्प, च पुन, पौरवर्गस्य पुत्रासिद्धयस्य, बहुमतः परमाभिमत, पुन लोकयात्राया लोकाव्यहारे, किमपि धवर्णनीय, प्रवीणः दक्ष, वैश्रवणः तदाख्य, सायात्रिकवणिक् पोतवणिक्, अस्ति विद्यते, नामेति वाक्यालङ्कारे, तस्य वैश्रवणस्य पश्चिमे वयसि वार्धक्यावस्थायाम्, वसुदत्ताभिधानाया वसुदत्तानुश्रव, गृहिण्या भार्यायाम्, सर्वापत्याना सर्वसन्तानानाम्, अपश्चिमः उत्कृष्ट, चरमो वा, तारकः तत्सन्नक, दारकः पुन, समुदपादि समुत्पन्न, नामेति वाक्यालङ्कारे, कीदृशस्य तस्य देव द्विजाति श्रमण-गुरुशुश्रूषापरस्य देवा-प्रसिद्धा, द्विजातय-द्विजा, धमणा-साधव, गुरु-धर्मोपदेशक, तेषां शुश्रूषा-परिचर्या, तत्परस्य-तत्प्रददयस्य पुन निजभुजार्जित स्वभावाजित, च पुन, पूर्वपुरुषोपार्जित स्वर्गैरनोपार्जितम्, प्राज्यं-प्रचुरम्, अर्थं धनम्, अर्थिजनैः याचकजनैः, सुहृद्भिः मित्रजनैः, यान्धवैः बन्धुजनैः, विद्वद्भिश्च विद्वज्जनैः, भुक्तशेषम् उपभुक्तावशिष्टम्, उपभुञ्जानस्य [थ] । रूपसम्पदा स्वरूपसम्पत्त्या, तुलितसुरकुमारः उपमितदेवकुमार, स तारकः, कौमार एव बाल्यं गाल एव, यथाविधि श्रुतशास्त्रः यथाविधि-विष्यनुसारे, श्रुत-श्रवणगोचरीकृतम्, अधीतमिति यावत्, शास्त्रम्-आगमो येन तादृश, पुन कलासु शिल्पविद्यासु, कृतश्रमः कृतव्यवसाय, क्रमागत वैश्यादिश्रमेण पक्षे पितृपितामहादिक्रमेणापनतम्, अशेषपुरुषार्थसंप्राप्तिपात्रम् अशेषाणां-समस्ताना, पुष्पायाणां-धर्मार्थकाममोक्षरूपाणा, पक्षे अशेषाणां पुष्टाणां-स्वल्पजुष्टाणां, या अर्थसंप्राप्ति-धनप्राप्त, तस्या पात्र-संस्थानम्, अभिनव नवीन, यौवन युवावस्था, च पुन, यानपात्र शीत च, अधिस्थ आरुह्य, गृहीतप्रचुरसारभाण्डैः गृहीतानि, प्रचुराणि विपुलानि, सारभाण्डानि-श्रेष्ठभाजानि इवभाजनानि धनप्राप्तयि वा यैः, भूरिदाः बहुद, कृतद्वीपान्तरयात्रैः विद्विवाण्यद्वीपप्रयाणैः, सहकारिभिः सहकारिभूतैः, अनेकैः बहुभिः, सायात्रिकैः पोतवणिग्भिः, अनुगम्यमानः अनुसियमाण, इमामेव प्रत्यक्षभूतानेव रङ्गशाला तदाख्यं नगरीम्, आगच्छत् आगतवार [द] । च पुन, आयातमात्रस्य आगतमात्रस्य, विविधानि रङ्गनगरलोकसम्पातपरिहाराय विविधा-बहुवधा, अनिन्द्या-अनिर्दिश्यात्, वे नगरगोष्ठं-नगरवास्तव्यवना, तेषां सम्पातसंस्थानस्य, परिहाण्य-परिषर्जनाय, विपुलायकाशे प्रचुराण्यसन्विध, जलराशिपरिसरे समुद्र-उग्रदगे, समावासितस्य सम्पत्तिपाठितस्य, तस्य तारकस्यकुमारस्य, समीपवासिना निष्ठवास्तव्येन, सकलकैश्वर्यकुलनायकेन समस्तधीवरकुलभ्रष्टेन, जलकुम्भप्रा, कर्णधारेण नाविकेन, सार्धं गच्छम् कथञ्चित् कथमपि, सख्यं मैत्री, समजनि सम्मगभृत् । तत्र तस्मिन्, सख्य इत्यर्थं, परस्परशोचारकर्मणा परस्परिद्वन्द्वस्यस्यस्यस्यस्यस्यस्यस्य, प्रौढि-पू-स्वताम्, उपगते प्राप्ते षड्, कदाचित् कसि यः सम्ये, आहूढनययौवना प्राप्ताभिनवताख्या, शापदोषात् कस्यापि शापहृत्पात्-अनुभासवनरूपत्, दोषात्, मनुष्यलोके नलंभुवन, निपतिता भवतीना, त्रिदशवन्तितेव दशानव,

तस्य जलकेतोः सुता सुतारवृत्तमौक्तिकप्रकल्पितं हारमादाय पितुराज्ञया गता तद्गृहम् [ध] । दृष्टश्च स तथा प्रथमदर्शन एव रूपातिशयदर्शानारूढदृढतरानुरागया, सस्पृहमुपनीतोपायना च स्थित्वा कञ्चित् कालं कृतप्रत्युप-
चारा तेन पुनर्गता स्वसदनम्, अनुरागप्रेरिता च तद्दर्शनाशया वैस्तेन्यपदेशैरागन्तुमारब्धा प्रतिदिनम् [न] ।

एकदा तु तदीयसौधशिखरशालाया सख्या सह क्रीडन्त्याः कथञ्चित् सविधमागतोऽसौ, तद्दर्शानोपारूढ-
साध्वसा च सत्वरं ब्रजन्ती वेपथुविशृङ्खलैः पदैः परिस्खलिता कुट्टिमतले, पतन्त्याश्च तस्याः सोपानपथसन्निधौ
सत्वरमुपेत्य तेनावलम्बितः प्रवाल इव वालवनलतायाः करिकलभकेन स्निग्धसुकुमारसरलारुणाङ्गुलिर्दक्षिणः
पाणिः, प्रयुक्तपाणिना च मधुरमभिहिता स्मितमुत्तेन—‘सुमुखि ! किमिदं समेऽपि स्खलनम्, अलममुना
संभ्रमेण, सवृणु क्षोभविगलितस्तानाशुक्मस्थान एव विसंस्थुलीभूतमात्मानं, गच्छ गेहम्’ इति [प] । सा
तु तत्करप्रहणसमकालमेवोत्थितेन सरभसाकृष्टधनुषा कुसुमसायकेन कृतसाहायकेनेव दूरमपसारितसाध्वसा

निकामकमनीयदर्शना अखन्तप्रियदर्शना, प्रियदर्शना तदन्वयवञ्जिका, तस्य जलकेतोः तदाख्यकर्णधारस्य, सुता
कन्यका, सुतारवृत्तमौक्तिककल्पित सुतारं—विद्युदै, रतै—वर्तुलाकारैश्च, मौक्तिकै—मुक्तामणिभि कल्पित—निर्मित,
हार माल्यम्, आदाय गृहीत्वा, पितुः जलकेतो, आज्ञया आदेशेन, तद्गृहं तस्य—तारकाख्यकुमारस्य, गृहं, गता
गतवती [ध] । च पुन, प्रथमदर्शन एव प्रथमावलोकनकाले एव, रूपातिशयदर्शानारूढदृढतरानुरागया
रूपातिशयस्य रूपोत्कर्षस्य, दर्शनेन आरूढ—उत्पन्न, दृढतर—अतिदृढ, अनुराग—प्रीतिर्यस्यास्तादृश्या, तथा प्रियदर्शनया, स
तारक, दृष्ट. दृष्टगोचरीकृत । च पुन, सस्पृह सातुरागम्, उपनीतोपायना उपाहतोपहार, कञ्चित् किञ्चन काल
स्थित्वा, तेन उमारेण, कृतप्रत्युपचारा विहितप्रतिवत्कारा सती, पुन स्वसदनं त्यज्य गता, च पुन, अनुरागप्रेरिता
तत्प्रीतिप्रवर्तिता सती, तद्दर्शनाशया तदवगोकनाकाङ्क्षया, तस्मै व्यपदेशे. व्यवहारं छलनिर्मितैर्वा, प्रतिदिनम्,
धागन्तु तद्गृहमुपस्थातुम्, आरब्धा प्रवृत्ता [न] ।

एकदा तु एकस्मिन् काले तु, तदीयसौधशिखरशालाया तारकीयशासादिशिखरवर्तिभवने, सख्या स्ववयस्यया
सह, क्रीडन्त्या. खेलं ला, प्रियदर्शनाया इति शेष, सविध समीपम्, असौ तारक, कथञ्चित् केनापि प्रकारेण,
आगत. उपस्थित । तद्दर्शानोपारूढसाध्वसा तद्दर्शनेन—तारकावलोकनेन, आरूढम्—उत्पन्न, साध्वस—भय यस्यास्ता-
दृशी सती, सत्वरं शीघ्रं, ब्रजन्ती अपसरन्ती, वेपथुविशृङ्खलैः कम्पनविधितै, पदैः चरणै, तद्विज्ञेपैरिलयं,
कुट्टिमतले मणिबद्धभूते, परिस्खलिता निषण्णितु प्रवृत्ता । पतन्त्या. स्खलन्त्या, तस्या. प्रियदर्शनाया, दक्षिणः
वामेतर, पाणिः इत्य, तेन तारकेण अवलम्बित. गृहीत । कीदृश ? स्निग्धसुकुमारसरलारुणाङ्गुलि. स्निग्धा—
सरसा, न तु रूक्षा इत्यर्थं, सुकुमारा—कोमला, सरला—श्रजव, अरुणा—रत्नचूर्णांध, अङ्गुल्यो यस्मिन्नादृश, किं
कृत्वा ? सोपानपथसन्निधौ सोपानमार्गवर्तीपे, सत्वरं शीघ्रम्, उपेत्य आगत, केन क इव ? करिकलभकेन
दक्षिणिपुना, वालवनलताया. वनस्थबालप्रताया, प्रवाल इव पन्नव इव । च पुन, प्रयुक्तपाणिना प्रयुक्त—
अवलम्बनाय प्रहित, पाणि—यस्यो येन तादृशेन, तारकेणैति शेष, स्मितमुखेन मद्दहासात्त्वितमुत्तेन, मधुरं यथा स्नात् तथा,
अभिहिता उष्ण, प्रियदर्शनेति शेष, किमिच्छाद् सुमुखि ! सुन्दरवदने !, समेऽपि अविपनस्येऽपि, इदं प्रत्यक्षभूत,
स्खलन पतनम्, किं ? किंहेतुम् ? अमुना तत्कारणभूतेन, सम्भ्रमेण भयत्रयस्यक्षभण, अल व्यर्थम्, क्षोभविग-
लितस्तानाशुक्ल क्षोभ—सम्भ्रमेण, विगलित—स्खलित, स्तानाशुक्ल—स्नानावणभूतवत् यस्य तादृशम्, पुन अस्थान एव
अन्यथर एव, विसंस्थुलीभूत—विक्षिप्त, विद्विभीभूतमित्यर्थ, आत्मानं स्वम्, सवृणु उपसहर, प्रकृतिस्य वृक इत्यर्थ,
गेहं त्यज्य, गच्छ याहि, इति [प] । सा तु प्रियदर्शना तु, तत्करप्रहणसमकालमेव तारकरप्रहणसमकालमेव,
उत्थितेन उद्वेगेन, सरभसाकृष्टधनुषा सरभस—सत्वरम्, आरूढम्—आततं, धनुर्वेन तादृशेन, पुन कृतसाहायकेन
कृतसाहायकारेण, कुसुमसायकेनेव कामवर्धनेन यथा कुसुमसायकं कृतं यत् साहाय्यक—साहाय्यं वर्धने, दूरं पश्यन्,

सविभ्रमोद्भासितैकभ्रुवा गुरुणेव नवानुरागेण कारितप्रगल्भकलालापपरिचया चिरकाललब्धावसरया विदग्ध-
सख्येव तत्समागममृण्णया स्थापिता स्वयं दूतीव्रतविधौ निसर्गमुग्धापि प्रौढवनितेव किञ्चित् विद्वस्य
वचनमिदमुदीरितवती [फ] । 'कुमार! त्वया गृहीतपाणिः क्वमहं विसंस्थूलीभूतमात्मानं संवृणोमि,
कथं च गोहादितो गृहान्तरं गच्छामि, सांप्रतमिदमेव मे त्वदीयं सदनमाश्रयः संवृत्तः' इत्युक्त्वा प्रपायनत-
वदना पुरःप्रसूतधवलनरमयूखोद्घोतया तदीयवक्रालापश्रवणजातहासयेव वामचरणान्नुष्ठलेत्तया मन्दमन्द-
मल्लिखत् कुट्टिमम् [व] । असावपि युया तेन तस्याः स्मरविकारदर्शनेन, तेन तत्कालमतिशयसृष्टृणीयतां
गतेन रूपलावण्यादिगुणकलापेन, तेनामृतस्यन्दशीतलेन करतलस्पर्शेन, तेन च प्रकटितानुरागेण, निपुणया
वचनभङ्गाया कृतेनात्मसमर्पणेन परमरस्त [भ] ।

सहासवदनश्च मन्दमाश्लिष्य तामानन्दमुकुलायमानलोचनोत्पलां परिघट्य च कपोलोदरे कपोलेन
'सुन्दरि! यदि न यातव्यं गृहान्तरमिति निश्चयस्ते, ततः किम्? एकेन गृहेण, त्रिविणसंप्रहो रत्नानि

अपसारितसाध्वसा निष्कारितभया, पुनः गुरुणेव विश्लेषेण, सविभ्रमोद्भासितैकभ्रुवा सविभ्रमं-प्रविलासं
यथा स्नात् तथा, उल्लासिता-उन्नमिता, एता भू-नेत्रोर्ध्वरोमराजियेन तादृशेन, नवानुरागेण नूतनप्रणयेन, कारित-
प्रगल्भकलालापपरिचया कारितः-जनितः, प्रगल्भकलालापानां-प्रतिभास्वितमयुरालापानाम्, परिचयो यस्यास्तादृशी
सती, पुनः विदग्धसख्येव निपुणव्यसनेन, चिरकाललब्धावसरया वीर्षकालप्राप्तावसरया, तत्समागममृण्णया
सारकसमागमनेच्छया, स्वयम् आत्मनेव, दूतीव्रतविधौ इतीनियमावृत्ते, स्थापिता नियुक्ता, निसर्गमुग्धाऽपि
प्रकृत्याऽप्रगल्भापि, प्रौढवनितेव प्रगल्भताविकेव, किञ्चित् श्वत्, विद्वस्य दासं कृत्वा, इदम् अनुपदमन्यमानं
वचनम्, उदीरितवती उक्त्वती [फ], किमिहाह-कुमार! तारक! त्वया भवता, गृहीतपाणिः लवपाणिप्रदया,
अहम्, विसंस्थूलीभूतं विशिष्यम्, आत्मानं स्वं, कथं केन प्रकारेण, संवृणोमि उपवृणामि, च पुनः, इतः
अस्नात्, भावकहादिलभः, गोहात् गृहात्, गेहान्तरं गृहान्तरं, कथं केन प्रकारेण, गच्छामि उपवृणामि, त्वदीयं
भवदीयम्, इदमेव प्रलक्षभूतमेव, सदनं गृहम्, साम्प्रतम् अधुना, आश्रयः मम शरणं, संवृत्तः सम्पन्नः,
इत्युक्त्वा इति कथयित्वा, प्रपायनतवदना लब्धाऽधोमुखी सती, तदीयवक्रालापश्रवणजातहासयेव प्रियदर्शना-
वक्रोकिश्रवणोत्पहासयेव, पुरःप्रसूतधवलनरमयूखोद्घोतया पुरः-अग्ने, प्रसूतः-प्रकीर्णः, धवलनरानां-
उन्नमनानां, मन्युरूपः-किरणरूपः, उद्घोतः-प्रकाशो यस्यास्तादृश्या, वामचरणान्नुष्ठलेत्तया वामपादाङ्गुष्ठलेत्तया,
कुट्टिमं मणिवदभूमिम्, अल्लिखत् लिखितवती [व] । असावपि चोऽपि, तारकोऽपीत्यर्थः, युया तरुणपुरुषः, तेन
तदानीन्तनेन, तस्याः प्रियदर्शनायाः, स्मरविकारदर्शनेन वामविकारपानभवेन, पुनः तत्कालं तत्पुण्यम्, अतिशय-
सृष्टृणीयताम् अलन्तस्मनीयताम्, गतेन प्राप्तेन, तेन अनुभूतेन, रूपलावण्यादिगुणकलापेन हासोन्मत्तदि-
गुणगणेन, पुनः अमृतस्यन्दशीतलेन सन्दनानामृतवदशीतलेन, तेन अनुभूतेन, करतलस्पर्शेन इत्यतलाच्छेषेण,
च पुनः, प्रकटितानुरागेण प्रकटितः-अभिव्यक्तः, अनुपाम-प्रीतिमयं तादृशेन, निपुणया श्रवण-मन्युणा, वचन-
भङ्गाया वचनरचनाविशेषेण, कृतेन, तेन अनुभूतेन, आत्मसमर्पणेन आत्मनः-लस, अधोनीघरणेन, परम् अलन्तम्,
अरस्तु अशीयत [भ] ।

च पुनः, सहासवदनः इत्यनुसृतः श्वत्, आनन्दमुकुलायमानलोचनोत्पलाम् आनन्देन मुकुलायमानाने-
सुच्यन्ती, लोचनोत्पले-नवनरमते यन्वाद्यादृशीम्, तां प्रियलोचनाम्, मन्दं किञ्चिद्, आश्लिष्य आश्लिष्य, च पुनः,
कपोलोदरे गण्डस्यलम्भभागां, कपोलेन गण्डस्थलेन, परिघट्य आश्लिष्य, सुन्दरि! मनोहारिणि । यदि ते तर, गृहा-
न्तरम् अन्यगृहम्, न यातव्यं गन्तव्यम्, इति निश्चयः सरस्तः, अर्थादि प्रेयः, ततः वाई, एकेन एध्मात्रेण, गृहेण
गृहान्तरस्युना, किं न किमपि स्मार्तिलभः, किन्तु त्रिविणसंप्रहः थायादित्यादि, रत्नानि मीमांसादर्शयन्ति, पाह्नानि

वाहनानि परिजनः शरीरं हृदयमिन्द्रियाणि प्राणाः सर्वमेव त्वदीयम्, एतदारोपय स्वेनाङ्गीकारेण गौरवम् इत्युदीर्य "दुष्कुलादपि ब्राह्ममङ्गनारत्नम्" इत्याचार्यवचनं मनसि कृत्वा स्वजातिनिरपेक्षस्तत्रैव क्षणे ज्वलन्तमन्तर्मदनानलं साक्षीकृत्य भूयो गृहीतपाणिस्तां चकितमृगशायलोचनामत्यन्तमनुरागान्धां योजनगन्धामिव पाराशरः प्रणयिनीमकृत [म] । तस्माच्च पाणिग्रहणदिवसादारभ्य निर्भरानुरागस्तया सर्वाङ्गसुन्दर्या सह विवर्धमानविविधविदग्धपरिहासमश्रान्तचित्रचाटुकममप्रकटितस्वस्वामिभावमल्पक्षणेपजायमानानेककोपप्रसाद-मस्थानसंपाद्यमानस्पृहणीयनिग्रहानुग्रहमनु दिवसमासेवमानो नवयौवनोपभोगसुपभोगसुखमपरकामिनीसुरत-संभोगानां गृह्य्यापारयोगानां च प्रायच्छदुदकाञ्जलिम् [य] । जलकेतुना कस्यापि सांयात्रिकस्य तनया वहनभङ्गे सागराद्बुद्ध्य परिपालितेयमिति तत्त्ववेदिभिरावेदिततदीयवृत्तान्तोऽपि सहागतैर्वणिग्भिः स्वदेश-गमनाय पुनः पुनरभ्यर्थ्यमानोऽपि दर्शनोत्कण्ठितेन ज्ञातिवर्गेण सोपालम्भवचनैः सन्देशदानैरुमनीक्रिय-माणोऽपि त्रपया स्थितोऽत्रैव न गतो निजस्थानम्, आस्थानभूमौ उपगतञ्च द्रष्टुमाकृतिगुणाकृष्टचेतसा देवेन

गजाधारीनि, परिजनः परिवारः, शरीरं मयीयगत्रम्, हृदयम् अन्तःकरणम्, इन्द्रियाणि ज्ञान-कर्मसाधनानि नयन-इत्यारीनि, प्राणाः-जीवितम्, एतत् सर्वं त्वदीर्यं भवयीयम्, स्वेन स्वकीयेन, अङ्गीकारेण स्वीकारेण, गौरवं महत्त्वम्, आरोपय आपादय, इति इत्थम्, उच्यते, अन्नारसनं, दुष्कुलादपि-नीचकुलादपि, प्राणं-गृहीतव्यम्, इति आचार्यवचनं नीतिमार्गोपदेशकवाक्यम्, मनसि हृदये, कृत्वा प्रमाणीकृत्य, स्वजातिनिरपेक्षः पाणिग्रहणे स्वसात्रालनपेक्षः, तत्रैव तस्मिन्नेव, क्षणे, अन्तःकरणे, ज्वलन्तं वीष्यमानं, मदनानलं कामदेवाग्निम्, साक्षीकृत्य पाणिग्रहणसाक्षिभावेनाभिलष, भूयः पुनरपि, गृहीतपाणिः गृहीतप्रियदर्शनाह्लासः सन्, चकितमृगशायलोचनां चकितः-सम्प्रान्तो यो मृगशावः-हरिणशिखुः, तस्मै, लोचने-नयने यस्मात्सादृशीम्, पुनः अनुरागान्धां प्रणवान्धाम्, तां प्रियदर्शनाम्, पाराशरः पराशरात्मजो व्यासः, योजनगन्धामिव अन्यर्थतदाख्यकवर्तकन्यकामिव, प्रणयिनीं त्रियाम्, स्वधूमिल्यर्थः, अकृत कृतवान् [म] । च पुनः, तस्मात् पाणिग्रहणदिवसात् विवाहदिनात्, आरभ्य, निर्भरानुरागः सान्द्रज्वेहः सन्, सर्वाङ्ग-सुन्दर्या सर्वाङ्गमनोज्ञया, तया सह उपभोगसुखं सुरतसम्भोगप्रधानकम्, नवयौवनोपभोगं नवयौवनसुखम्, अनुदिनं प्रतिदिनम्, आसेवमानः सम्यगनुभवन्, अपरकामिनीसुरतसम्भोगानां तदन्यवनितारतिसुखानाम्, च पुनः, गृह-व्यापारयोगानां गृहकार्यसम्बन्धानां च, उदकाञ्जलिं तिलाञ्जलिं, प्रायच्छत् प्रदत्तवान्, त्यागं कृतवानित्यर्थः; कीदृशं नवयौवनोपभोगम्! विवर्धमानविविधविदग्धपरिहासं विवर्धमानाः-विशेषेण वर्धमानाः, विविधाः-अनेकविधाः, विदग्धाः-चमत्कृतिपूर्णाः, परिहासा यस्मिन्सादृशम्, पुनः अश्रान्तचित्रचाटुकमम् अश्रान्तः-अनवरतः, चित्रचाटुना-विचित्रप्रचुरवचनानाम्, क्रमः-धारा यस्मिन्सादृशम्, पुनः अप्रकटितस्वस्वामिभावम् अप्रकटितः-अप्रकाशितः, स्वस्वामि-भावः-ईदित्येष्येतिशृभावो यस्मिन्सादृशम्, पुनः अल्पक्षणेपजायमानानेककोपप्रसादम् अल्पक्षणं-कृतिपयक्षणा-भ्यन्तरे, उपजायमानाः-उत्पद्यमानाः, अनेके-विविधाः, कोपाः-प्रणयकोपाः, प्रसादाः-प्रसक्तताथ यस्मिन्सादृशम्, पुनः अस्थानसम्पाद्यमानस्पृहणीयनिग्रहानुग्रहम् अस्थाने-अनवसरे, सम्पाद्यमानो-क्रियमाणो, स्पृहणीयौ-किञ्चित्कालि-कत्वेन रमणीयौ, निग्रहानुग्रहौ-बन्धनोश्च यस्मिन्सादृशम् [य] । कस्यापि, सांयात्रिकस्य पोतवणिजः, इयं तनया कस्या, वहनभङ्गे तदीयपोतभमतयां सत्याम्, सागरात् समुद्रात्, उद्बुद्ध्य निष्कास्य, जलकेतुना तदाप्येवैवर्तनं, परिपालिता रक्षिता इति, तत्त्ववेदिभिः यथार्थज्ञातुभिः, आवेदिततदीयवृत्तान्तोऽपि विरापितप्रियदर्शनासम्बन्धि-वार्ताकोऽपि, पुनः सहागतैः आमनां चाकमागतैः, चणिग्भिः बालिज्यवृत्तिकैः, स्वदेशगमनाय स्वदेशप्रत्यावर्तनाय, पुनः पुनः वारंवारम्, अभ्यर्थ्यमानोऽपि प्रार्थ्यमानोऽपि, पुनः दर्शनोत्कण्ठितेन तदवलोकनोत्सुकेन, ज्ञातिवर्गेण क-पुत्रेण, सोपालम्भवचनैः चाज्ञेयवाचकैः, सन्देशदानैः स्वयंशिक्षिपेणैः, उन्मनीक्रियमाणोऽपि गन्तुमुत्सुकी-क्रियमाणोऽपि, त्रपया लज्जया, अत्रैव अस्मिन्नेव स्थाने, स्थितः, निजस्थानं स्वस्थानम्, न गतः, च पुनः, आस्थान-भूमौ राजवभाभूतो, द्रष्टुम् अवलोकितुम्, उपगतः उपस्थितः, आकृतिगुणाकृष्टचेतसा आकृतिगुणेन-आकार-

चन्द्रकेतुना निर्वर्ण्य सुचिरं परिजनादाकर्णिततदीयपूर्वापरवृत्तान्तेन चापलं प्रति पुनः पुनः सपरिहासमाभाषितो मधुरमारोपितबहुमानश्च जामातृप्रतिपत्त्या दृश्या जीवनमविप्रभूतं कृतः प्रसुरखिलस्यापि नाधिकतन्त्रस्य [र] । तत्र च कुर्वताधिपत्यमचिरेणैव शिक्षितानेन सकलापि नौप्रचारविद्या, विदित-मखिलमपि कर्णधारणां कर्म, कृतानि बहुकृतः सलिलराशौ गमनागमनानि, दृष्टा दूरविप्रकृष्टा अपि द्वीपान्तरभूमयः, प्रत्यक्षीकृताः क्षुद्रा अपि जलपथाः, लक्षितानि तेषु सम्यक्समविपमस्थानानि, किं बहुना, स्वल्पेनापि कालेन जातः स सकलस्यापि कर्णधारचक्रस्य धौर्यः, स चायमेवाधार्यतां धीरेण [ल] ।

अस्य हि किमपि लोकोत्तरं धैर्यम्, असाधारणः सत्त्वावष्टम्भः, दृष्टान्तभूतं पौरुषम्; ईषदपि न स्पृष्ट एव कैवर्तकुलसम्पर्कदोषादाङ्घ्रिनेव वणिग्जातिसहभुवा भीरुवेन; वीर्यमपि शारीरमविचार्यमस्य; जलधि-मध्यमग्नौसमुद्रजरोष्णनेकशः कवलितोऽपि हर्म्यतलप्रणालसलिलपूर इव हेलया निष्कामति मकरमुखतः; करामोहलितशीकर इव करटभित्तिमाह्वय हरति मदमुदमकायानामपि करियादसाम्, मुखान्तरक्षितदुन्दुभ-

टिप्पणकम्—मकरमुखतः जलचारविशेषवद्वाद्, अन्यत्र मकरमुखप्रणालात् । हरति मदम् एकत्र मद-मत्तवाम्, अन्यत्र दर्पम् । दुन्दुभः—जलसर्पः । प्रकृष्टजाङ्गलिक इव न मुह्यति विपमोदकविपारसु एकत्र सैदजला-पसु, अन्यत्र विपमिध्रणजलादुष्वापसु, जाङ्गलिकः—विपरीतो गारदिको वा [व] ।

सौष्ठवेन, आकृष्टं चेतो—दृश्यं यस्य तादृशेन, देवेन राज्ञा चन्द्रकेतुना, सुचिरं वृष्टीर्षमालम्, निर्वर्ण्य दृष्ट्वा, परिजनात् परिवारसचचात्, आकर्णिततदीयपूर्वापरवृत्तान्तेन श्रुततदीयसमप्रवार्ताकिनं, चापलं प्रति परिणयनविषयकचाबल्य-विषये, सपरिहासं परिहासपूर्वकम्, मधुरं प्रियं यथा स्वात् तथा, आभाषितः उक्तः, च पुनः, जामातृप्रतिपत्त्या जामातृद्वारा, आरोपितबहुमानः कृतप्रचुरसम्मानः, अतिप्रभूतम् अत्यधिकम्, जीवनं जीविकाम्, दत्त्वा, अखिल-स्यापि समप्रत्यापि, नाधिकतन्त्रस्य संप्रसारणस्य, प्रभुः नायकः, कृतः [र] । च पुनः, तत्र कर्णधारणे, आधि-पत्यं प्रभुत्वम्, कुर्वता स्थापयता, अनेन तारङ्गेण, सकलापि समप्रापि, नौप्रचारविद्या नौगहनकला, शिक्षिता अधिगता, पुनः अखिलमपि समप्रमपि, कर्णधारणां नाविद्यानां, कर्म नार्थम्, विदितं परिवितम्, पुनः सलिल-राशौ समुद्रे, बहुकृत्यः बहुवारम्, गमनागमनानि कृतानि, पुनः दूरविप्रकृष्टा अपि अतिदूरस्थिता अपि, द्वीपान्तर-भूमयः अन्वशीपभूमयः, दृष्टाः दृष्टिगोचरीकृताः, पुनः क्षुद्रा अपि जलपथाः जलमार्गाः, प्रत्यक्षीकृताः दृष्टिगोचरीकृताः, पुनः तेषु जलपथेषु, समविपमस्थानानि समानि-अनिश्रोत्रतानि, विपमनि-निश्रोत्रतानि च, स्थानानि-स्थानानि, सम्यग् अजन्तम्, लक्षितानि परिचितानि, किं बहुना किमधिदेन । स तारङ्गः, स्वल्पेनापि अल्पेनापि, कालेन, सकलस्यापि समप्रत्यापि, कर्णधारचक्रस्य नाविद्यागणस्य, धौर्यः अमणीः, जातः सम्भवः, स च तार-ङ्ग, अयमेव प्रत्यक्षं हरयमान एव, धीरेण शब्देन, अथधार्यतां निर्धायताम् [ल] । हि निधवेन, अस्य तारकस्य, लोकोत्तरं श्लेशोदरम्, धैर्यं धीरत्वम्, पुनः असाधारणः उत्पटः, सत्त्वावष्टम्भः बलात्पम्भः, बलानिमान इत्यर्थः, यथा सत्त्वानां-जन्तानामात्मनम्, पुनः दृष्टान्तभूतम् आदर्शभूतम्, पौरुषं पुरुषत्वम् । पुनः एवः अयम्, भीकृत्वेन भवशीलकवेन, ईषदपि किंवापि, न स्पृष्टः स्पर्शार्थः, वीरवेन ! वणिग्जातिसहभुवा वैयनातिवहनेन, वीरवेन ! कैवर्तकुलसम्पर्कदोषादाङ्घ्रिनेव कर्णधारसुलभसम्पर्कजन्यरुद्रदृष्टवतेन । अस्य शारीरं वीर्यसम्बन्धि, वीर्यं सामर्थ्यमपि, अविचार्यम् अनाधत्नीयम् । जलधिमध्यमग्नौसमुद्रजरोष्ण जलधिमध्ये-समुद्रनद्ये, ममायां नावां, समुद्रजरोष्ण-रतो निष्कामनिष्कामं, कवलितोऽपि न चरन्निर्गतोऽपि, हर्म्यतलप्रणालसलिलपूर इव प्राणास्तमसिष्ठ-प्राणविद्यासन्नप्रवाह इव, मकरमुखतः उत्तमसिद्धेनुपमानगतः, अन्यत्र ताराङ्गप्रणालमुपान्वन्ताएव, हेलया पेटका, अनचायेनेत्यर्थः, निष्कामति न.व.प. । पुनः करामोहलितशीकर इव रथधेन-द्वारागमनेन, दहा-क्षिण-उपिगतः, शीकर इव उत्तम इव, करटभित्ति मकरनिर्गमम्, आह्वय तारविद्या, उदमकायानाम् उत्त-मशीलानाम्, करियादसां हस्तिसूत्रानां उत्तमपानां, उत्तमिनामिदमर्थः, मर्दं मर्दं मत्तां च, हरति नापयति, अयम्-

मणिरितरनाविक इव निराकुलो वसति दिवसमपि रसातलगम्भीरेऽम्भसि, प्रकृष्टजाहुलिक इव दुरुत्तरास्वपि न मुञ्चति विपमोदकविपत्सु, तैस्त्रैस्त्रैरक्षितेक्षणः क्षणदास्वपि समस्तवस्तुजातमुपजातयोगिज्ञान इव विज्ञात-निरवशेषविशेषमावेदयति [२] । सर्वथा योग्योऽयं युज्यतेऽस्मिन्नवसरे स्वनायः कर्णधारता नेतुमात्मनश्च प्रणयी-कर्तुम्, अनेन हि प्रगल्भवचसा परेङ्गिताकारत्वेन भक्तिमता प्रक्रमागतव्याहारिणा च सर्वदा प्रतिपन्नसख्यः सुखेन लङ्घयिष्यत्यलघुविस्तारमपि भगवन्तमचारपार पारावार कुमारः, साधयिष्यति च यन्नमन्तरेणापराण्यपि कृच्छ्रसाध्यानि प्रयोजनानि प्रायेण [३] इति जल्पत्येव तस्मिन् स कैवर्तनायकः सविधमुपससर्प, क्षितितलोपसर्पिणा च शिरसा प्रदर्शितादरः कृत्वा प्रणाममतिचिरप्रणयीन स्पष्टवर्णोच्चारया गिरा सप्रगल्भ-मुवाच—‘युवराज ! त्वदीयविजयप्रयाणघोषणानुपदमेव सागरोपपङ्कटमनुप्राप्तोऽहम्, आगत्य च मया कृतानि सर्वाण्यपि सुसूत्राणि यानपात्राणि, प्रगुणिताः समाहृतसमप्रोकरणाः पोताः, पुञ्जितं तेष्वतिप्राज्यमशनम्, आपूरितानि स्वादुना सलिलेन कृत्स्नान्युदकपात्राणि, समारोपितमप्रयाणमिन्धनम्, [५] । अपरोऽपि

तीत्यर्थं । पुन मुखान्तरक्षिप्तदुन्दुभमणिः मुखान्तरे-मुखमध्ये, क्षिप्त-निहित, दुन्दुभमणि-दुन्दुभस्य-जलवर्षस्य, मणियेन तादृच, इतरनाविक इव अन्यकर्मधार इव, दिवसमपि सम्पूर्णदिन व्याप्यापि, निराकुलः स्वस्थ. सन्, वसति तिष्ठति, केलाह-रसातलगम्भीरे पातालावधिनिम्ने, अम्भसि जले, प्रकृष्टजाहुलिक इव प्रकृष्ट-उत्कृष्टो यो जाहुलिक-जाहुली-विपविद्यामर्षीते वेद वा य स, विपवैद्यो गारुडिको वैलर्यं, स इव, दुरुत्तरास्वपि दुष्परि-णामास्वपि, मृत्सुजनितास्वपीलर्यं, विपमोदकविपत्सु विपमभूताशु-अनन्यसमाशु दाश्याशु वा, उदकविपत्सु-जल जन्मविपत्सु, पक्षे विपमिश्रिता ये मोदका-मिष्टान्नविशेषा, तज्जन्मविपत्सु-तज्जन्मव्याधिषु, न मुञ्चति मोहमनुभवति, किन्तु धोरहृदय एव तिष्ठतीत्यर्थं । पुन. तैस्त्रैः अनेरविधै, अङ्गनैः नयनसंस्कारकजलपन्तुवसादिद्वयै, अक्षिते-क्षण. लिप्तलोचन, क्षणदास्वपि रात्रिष्वपि, उपजातयोगिज्ञान इव उत्पन्नयोगजट्टिदिव, समस्तवस्तुजातं निखिलवस्तुगणम्, विज्ञातनिरवशेषविशेषं स्वविज्ञातसमप्रमेद यथा स्यात् तथा, आवेदयति बोधयति [४] । सर्वथा सर्वप्रकारेण, योग्यः निपुण, जयम्, अस्मिन्नवसरे समुदयात्रावसरे, स्वनाय. स्वकीयनीमाया, कर्णधारतां वाहकताम्, नेतुं प्रापयितुम्, च पुन, आत्मनः स्वस्य, प्रणयीकर्तुं सख्यभाषावयितु, युज्यते उचित । हि यत्, प्रगल्भवचसा निर्भङ्गादिना, परेङ्गिताकारत्वेन परेषाम्, इक्षित-चेष्टाविशेषान्वित, य आकारस्वज्ज्ञेन, तत्परिवच-चतुरेण, भक्तिमता पूज्यजनश्रीतिमता, च पुन, प्रक्रमागतव्याहारिणा प्राप्तिक्षिप्तव्यादिना, अनेन तारकेण, सर्वदा प्रतिपन्नसख्यः अधिगतमैत्रीक सन्, कुमारः समरकेतु, भवामित्यर्थं, अलघुविस्तारमपि अत्यन्तविस्तृतमपि, भगवन्तम् ऐश्वर्यवन्तम्, अघारपारम् उभयकुलान्वितम्, पारावार समुद्रम्, सुखेन अनायासेन, लङ्घयिष्यति तस्मि-ष्यति, च पुन, यत्नम् आयासम्, अन्तरेणापि विनापि, अपराण्यपि अन्यान्यपि, कृच्छ्रसाध्यानि आशाससाध्यानि, प्रयोजनानि कलानि, प्रायेण बाहुल्येन, साधयिष्यति सम्प्रादयिष्यति [५] । इति इत्य, तस्मिन् यक्षपालिते, जल्पत्येव कथयति सखेव, स तारकाख्य, कैवर्तनायकः कर्णधारपथक्ष, सविध निरुदम्, उपससर्प उपाजयाम । च पुन, प्रदर्शितादर. प्रवटितादर सन्, क्षितितलोपसर्पिणा भूतलावनम्रेण, शिरसा मस्तकेन, प्रणामम् अभिवादनम्, कृत्वा, अतिचिरप्रणयीव अतिप्राचीनज्ञेहीव, स्पष्टवर्णोच्चारया स्फुटवर्णोच्चारणिकया, गिरा वाचा, सप्रगल्भं सप्रौढिकम्, उवाच उक्त्वात् । किमिलाह-युवराज ! नो वृषकुमार !, अहं त्वदीयविजयप्रयाणघोषणा-नुपदमेव त्वदीय-भवदीय, यद् विजयोद्देश्यक, प्रयाण-प्रस्थान, तस्य वा घोषणा-सूचना, तदनुपदमेव-तदनन्तरमेव, सागरोपपङ्कट समुद्रनिकटम्, अनुप्राप्तः आगत, आगत्य च उपस्थाय च, महा सर्वाण्यपि समस्तान्यपि, यानपात्राणि प्रवदणानि, सुसूत्राणि शुभ सूत्रबन्धानि, कृतानि सम्पादितानि, पुन समाहृतसर्वोपकरणाः सङ्गीत-समप्रोपकरणा, पोताः लघुप्रवदणानि, प्रगुणिता. सञ्जिता, पुन तेषु पोतेषु, अतिप्राज्यम् अतिप्रबुद्धम्, भोजन भोजनीय वस्तु, पुञ्जित एकीकृतम्, पुन कृत्स्नानि सकलानि, उदकपात्राणि जलपात्राणि, स्वादुना मधुरेण, सलिलेन जलेन, आपूरितानि पूर्णाकृतानि, पुन अप्रमाणम् अपरितेच्छिन्नं, प्रसुत्तमित्यर्थं, इत्यर्थं काष्ठम्, समा-

देहस्थितिसाधनमधिकृतैर्यैः कश्चिदपितः सोऽपि सर्पिस्तेलकम्बलौपधप्रायः प्रायशो विन्यस्तः समसोऽपि द्वीपान्तरदुरापो द्रव्याणां कलापः, स्थापिताश्च सर्वतः समारोपितसमर्थनाविकास्तीर्थेषु दृढकाष्ठगुम्फनिष्ठानाम्, प्रतिष्ठते अनवरतमारुह्यारुह्य तासु गृहीतनानाविधास्रः शिविरवीरलोकः, निर्वर्तते नगरसमुत्तमखिलोऽपि तत्तत्कार्यमङ्गीकृत्य प्रवर्तितः प्रस्थानकाले रथान्धारणादिर्नातन्त्रयाप्रायामनुपयुक्तः सेनापरिच्छदः, कुमारस्यापि शत्रुविजयाय सञ्जीकृता विजययात्राभिधाना नौः, यदि न कश्चित् कार्यविलम्बस्ततः प्रस्वीयतामभ्युदयाय' इति [स] । अहं तु तद्वचनानन्तरमेव सत्यरमुपसृत्य मौहूर्तिकेन शंसितप्रस्थानक्षण-
स्तत्क्षणमेव राजलोकपरिवृतो गत्वा समासन्निनीरमर्णवतीरदेशं, तथैवोर्ध्वस्थितः पुरस्थितानुत्तमाद्भावर्जनेन विनयाञ्जलिर्कर्मणा नर्मालापेन सितेन क्षिग्पायलोकितेन च यथोचितं प्रयुक्तेन कृतानुमज्जनान् स्वाभिजन-
पृष्ठयान्धयान् सुहृदो राजसेवकान् नगल्लोकांश्च प्रत्येकं व्यसर्जयाम् [ह] । अथ ससंभ्रमेण नौर्नारिति समकालमुद्यैव्योहरतः प्रतीहारवृन्दस्य शब्दमाकर्ण्य तूर्णमानीयत तदाभ्यर्णमर्णवस्य नाविक्रमणेन नौः, तां

टिप्पणकम्—स्वाभिजनः—सङ्कुलम् [ह] ।

रोपितं निहितम् [प] । पुनः अपरोऽपि तदन्योऽपि, देहस्थितिसाधनं शरीरोपकरणभूतः, सर्पिस्तेलकम्ब-
लौपधप्रायः पृथक्तेलविश्रुतः, द्वीपान्तरदुरापः अन्यद्वीपदुर्लभः, यः कश्चित् श्लेऽपि, द्रव्याणां वस्तुनाम्, कलापः
घमूहः, बध्निष्ठतैः नियुक्तनैः, अपितः दत्तः, सोऽपि अवावपि, प्रायदाः प्रायेण, समसोऽपि, विन्यस्तः निवेदितः ।
च पुनः, समारोपितसमर्थनाविकाः समारोपिताः—यन्त्रगारोदिताः, समर्थाः—नौवाहनज्ञानाः, नाविकाः—सर्गंधारा वाद्य
ताः, पुनः तीर्थेषु तत्तत्प्रलयवतारस्थलेषु, दृढकाष्ठगुम्फनिष्ठानाम् प्रबलकाष्ठनिवेशनरथाः, नावः नौकाः, सपंतः
उमन्ततः, स्थापिताः निवेदिताः । गृहीतनानाविधास्रः धाविविधास्रः सन्, शिविरवीरलोकः सेनाप्रजननः,
तासु नौषु, अनवरतं सततम्, आरुह्य आरुह्य प्रत्येकम् आरुह्य, प्रतिष्ठते प्रस्थानं करोति । नौतन्त्रयाप्रायां
नौधाययाप्रायाम्, अनुपयुक्तः अनेपधितः, अखिलोऽपि सर्वोऽपि, रथाभ्यघारणादिः रथ-मुत्तममज्जनायुक्तिः,
सेनापरिच्छदः सेनापरिचाः, तत्तत्कार्यम्, अङ्गीकृत्य स्वीकृत्य, प्रवर्तितः प्रेरितः सन्, प्रस्थानकाले प्रयाण्येला-
याम्, नगरसमुत्तमं निर्वर्तते प्रस्थानवर्तते । कुमारस्यापि भगतोऽपीत्यर्थः, शत्रुविजयाय शत्रुविजयनिमित्तम्, विजय-
यात्राभिधाना अन्वर्थतदास्या, नौः, सञ्जीकृता सञ्जिता । यदि कश्चित् श्लेऽपि, कार्यविलम्बः प्रस्थानविलम्बो न,
अस्तीति शेषः, इति अभ्युदयाय शत्रुविजयाय, प्रस्वीयतां प्रस्थानं विधीयताम् [स] । अहं तु अहं समरकेतुस्य,
तद्वचनानन्तरमेव तत्क्षणमेव सत्यरमुपसृत्य, सत्यरं शीघ्रम्, उपसृत्य उपगत्य, मौहूर्तिकेन सुहृताभिज्ञेन, शंसित-
प्रस्थानक्षणः पृथिवप्रस्थानसुहृदः सन्, तत्क्षणमेव तदधलेन, राजलोकपरिवृतः समारोपितस्थितः, समासन्-
नीरम् अर्धमण्डितकालम्, अर्णवतीरदेशं समुद्रतटप्रदेशम्, गत्वा, तत्रैव तत्तीरदेश एव, तथैवैति पाठे तत्रैव प्रसङ्गेन,
राजलोकपरिचाराद्यैरेवैत्यर्थः, ऊर्ध्वस्थितः शीरंशोभति अनुसिन्धुः एव, पुरः स्थितान् अने स्थितान्, स्वाभिजन-
पृष्ठयान्धयान् सर्वस्वान् परोऽप्यनुमज्जनान्, सुहृदः मित्रानि, च पुनः, राजसेवकान् नगल्लोकांश्च नगर-
ल्लोकांश्च नगलाद्यनगरान्, प्रत्येकम् पर्येकम्, व्यसर्जय प्रलार्जयम्, शीरंशुः । यथोचितं यथासौभयम्, प्रयुक्तेन
कृतेन, उत्तमाद्भावर्जनेन उत्तमाद्भवत्स-मद्यत्स्य, भारवर्जनेन-शिविधमनेन, पुनः विनयाञ्जलिर्कर्मणा विनयवर्तमानं उ-
त्तमरूपमर्जनं, पुनः नर्मालापेन प्रेमवर्तमानापेन, सितेन मन्दहासेन, च पुनः, क्षिग्पायलोकितेन श्रेष्ठान्-
व्योभनेन, कृतानुमज्जनान् कृतानुमज्जनान्, कश्चिन्वरात्तन्नुगम्येत्यर्थः [ह] ।

अथ अनन्तरम्, नौर्नौः अर्णवतीरदेशं, इति उर्थः उपगतं, ममकाले उपगत्, ध्याहरतः उद्योयता,
प्रतीहारवृन्दस्य शब्दमाकर्ण्य, शब्दम् उद्योयन्, आकर्ण्य युवा, ससंभ्रमेण पंभ्रजेन, नाविक्रमणेन कर्न-
११ ३३६०

चाहमुपसृत्य प्रथमकृतसागरप्रणामो भक्तिप्रवणेन चेतसा शिरसा च वद्वाञ्जलिः प्राणंसिपम्, अध्यरोहं च पूर्वाधिरूढेन दूरमवनम्य दत्तहस्तावलम्बस्तारकेण [क्ष] । सपरिग्रहे च पुरोभागवर्तिनं मत्तवारणकमध्य-मध्यास्य वद्वासने मयि कृतोत्तरीयसंवरणाश्चरणाभ्यामेव सत्वरमुपसृत्य सर्वे राजपुत्राः सपरिजनाः स्वानि स्वानि यानपात्राण्यधिरूढुः, प्रतस्थिरे च परिवार्य माम् [झ] ।

अथ श्रुतिपथप्रमाथी हसन्निय समन्ततः प्रसृतनौनिवहसक्षोभितस्य वारिधेर्धैर्यम्, कुर्वन्निय द्वीपान्तरवासिना सर्वसामन्तानामाह्वानम्, प्राहयन्निय सैन्यावकाशदानाय दश दिशोऽपवानम्, दध्वान ध्वजिन्या मुखे मुखरः प्रयाणमङ्गलशङ्खः [अ] । तस्य चानुग्रहतद्गच्छरीपटहपणवादिवाचनादानुसृतेन बन्दिदृन्द-जयशब्दकोलाहलशालिना शकुनपाठकश्लोककलकलबहलेन गृहीततारस्वनगायनीगीतरवतरङ्गितेन विधृत-कुसुमाक्षतद्विजातिमण्डलीमन्त्रोच्चारस्फारितेन तिरयता दिगन्तराणि तारगम्भीरेण रणितेन द्विगुणीकृतगमनरभसः, [आ], स्थगितनिःशेषसंधिरुध्रया दासपुरन्ध्रिदत्तपिष्टपञ्चाङ्गुलया ध्रुजाप्रवद्भानिनववर्णांशुकपताकया

धारवर्णैः, अर्णवस्य समुद्रस्य, तटाभ्यर्णे तटनिकटम्, तूर्णं सत्वरम्, नौ, आनीयत आनीता । च पुन, बहम्, उपसृत्य, प्रथमकृतसागरप्रणामः पूर्वं कृतसमुद्राभिवादनं, वद्वाञ्जलिः रक्षिताञ्जलिं सन्, भक्तिप्रवणेन श्रीलु-न्मुलेन, चेतसा हृदयेन, शिरसा च मस्तकेन च, तां नावम्, प्राणसिप प्रणतवान् । च पुन, पूर्वाधिरूढेन पूर्वं तत्राह्वेन, तारकेण, दूर दूरपर्यन्तम्, अवनम्य आनम्रीभूय, दत्तहस्तावलम्ब, दत्त -कारित, हस्तावलम्ब -स्वकारवल-म्बन वलौ तादृश सन्, अध्यारोहम् अध्यारूढवानहम् [क्ष] । च पुन, पुरोभागवर्तिनं अग्रभागवर्तिनम्, मत्त-वारणकमध्यम् मत्तान् वारयतीति व्युत्पत्त्या प्रमादजातपतनादिनिवारकस्थानविशेषमध्यभागमित्यर्थं, मत्तवारण च सामा-न्यतो लोके वरण्डा इति नाम्ना ख्यातम्, अध्यास्य उपविश्य, सपरिग्रहे परिजनसहिते, मयि, वद्वासने अधिष्ठितासने सति, कृतोत्तरीयसंवरणा. विहितोत्तरीयपदोपसहारा, सपरिजनाः सपरिवारा, सर्वे राजपुत्राः राजकुमारा, चर-णाभ्यामेव स्वस्वपादाभ्यामेव, सत्वरं शीघ्रम्, उपसृत्य उपगम्य, स्वानि स्वानि स्वकीयानि स्वकीयानि, यानपात्राणि पोतान्, अधिरूढुः अधिरूढवन्त । च पुन, माम्, परिवार्य परिवेष्य, प्रतस्थिरे प्रस्थिता [झ] ।

अथ अनन्तरम्, श्रुतिपथप्रमाथी श्रवणपथाभिवाती, मुखर शब्दायमान, प्रयाणमङ्गलशङ्खः प्रस्थानकालिक-मङ्गलार्थशङ्ख, ध्वजिन्या. सेनाया, मुखे अग्रभागे, दध्वान ध्वनितवान्, किं कुर्वन्निय ? समन्ततः सर्वतः, प्रसृत-नौनिवहसक्षोभितस्य प्रसृतेन नौनिवहेन नौपणेन, सक्षोभितस्य-उद्वेलितस्य, वारिधेः समुद्रस्य, धैर्यं धीरताम्, हसन्निय ह्रासेन वि-दम्बित, पुन द्वीपान्तरवासिनाम् अन्वद्वीपवासिनाम्, सर्वसामन्तानां निखिलभद्रद्रुपाणाम्, आह्वानं स्वसमीपावयनं कुर्वन्निय, पुन सैन्यावकाशदानाय सैनिकसमावेशनाय, दश दिशः दशउत्थिका दिश, अवधानं तत्परताम्, प्राहयन्निय प्राययन्निय [अ] । अनुग्रहतद्गच्छरी पटह पणवादिवाचनादानुसृतेन अनु-पधात्, प्रहृताना-ताडितानाम्, झलरी पटह पणवादीना-तत्सन्नाना, वायाना-वायवितेषाणां, नादेन-ध्वनिना, अनुसृतेन अनुसृतेन, पुन बन्दिदृन्द-जयशब्दकोलाहलशालिना बन्दिदृन्द-दस-स्तुतिपाठक्रमणस्य, ये जयशब्दा -जयकारा, वत्कोलाहलशोभिना, पुन शकुनपाठकश्लोककलकलबहलेन शकुनपाठकाना-प्रस्थानकालिकमङ्गलपाठकानाम्, ये श्लोका तत्कलकलबहलेन-तत्कोलाहलप्रवुरेण, पुन गृहीततारस्वनगायनीगीतरवतरङ्गितेन गृहीत-आधित, तारस्वन-उच्चध्वनिमिस्तादृशीनां, गायनीनां-गायिकानां, गीतरवै-गानशब्दै, तरङ्गितेन-प्रचितेन, पुन विधृतकुसुमा-क्षतद्विजातिमण्डलीमन्त्रोच्चारस्फारितेन विधृत-विशेषेण धृत, कुसुम-पुष्पम्, अक्षतम्-आर्द्रतण्डुलाश्च यया तादृश्या, द्विजातिमण्डल्या-द्विजसमुहंन यो मन्त्रोच्चार -आशीर्वादगर्भितमन्त्रोच्चारण, तेन स्फारितेन-विस्तारितेन, पुन दिगन्तराणि दिग्मण्डलानि, तिरयता स्वगवता, पुन तारगम्भीरेण उद्यगम्भीरेण, तस्य शङ्खस्य, रणितेन ध्वनिना, द्विगुणी-कृतगमनरभसः द्विगुणीकृतगमनवेग [आ] । एवविधोऽहं समरकेतु, पुन कीदृश ? नावा नौभ्या, उह्यमान-तार्यमाण, कीदृश ? स्थगितनिःशेषसंधिरुध्रया स्थगितानि-पूरितानि, नि शेषानि-समस्तानि, सन्धिर-प्राणि-सन्धि-च्छिद्राणि यस्यास्तादृश्या, पुन दासपुरन्ध्रिदत्तपिष्टपञ्चाङ्गुलया दासस-शूलस्य, पुर-ध्या-कुटुम्बिन्या, दत्त-निवेशितम्,

समाहृतसमस्तनिजोपकरणेन सत्यपि स्वकर्मसावधाने संनिधानवर्तिनि नाविकत्राते विनीतताप्रतिपादनाय कर्णधारतां प्रतिपद्य सद्यो धृतारित्रेण तारकेगाधिष्ठितया पृष्ठतोऽनुकूलपयनास्फालनतरङ्गितेन फेनपाण्डुना सलिलसंघातेन पुरस्ताच्च सितपटेन प्रवर्त्यमानया व्रजन्त्याप्यतिजनेन दुर्विभावत्वाद् गतेरनुञ्चितस्थानयेवोद्ध- मानया नायोद्धमानः [इ], प्रतिवेलमपसरत्सानुविस्तारान् निरन्तरोपलक्ष्यमाणसान्तरालतरङ्गणान् सुवेलगिरि- दर्शनाय सेनया सह प्रचलितानिवायलोकयन् वेलावनाचलान् [ई], अलघुविस्तारपिहितदिक्वचक्रेण चकित- नक्रचक्रोन्मुच्यमानपुरोवर्त्मानं पयनासूत्रितविचित्रमङ्गाभिर्गाढसंमर्द्भयादूर्मिमालाभिरिव वारिधेरन्तरिक्ष- मुत्पतिताभिः फेनमुक्ताफलशङ्खधवलाभिर्ध्वजपताकामिरूपपादितवनावनीविलासेन संसर्पता विविधकवचशस्त्र- शिरस्त्रपूरितेन पोतसंतानेन पर्वतसेतुनेवापरेण सीमन्तयन् दक्षिणां दिशं क्षणेनैवाद्दृश्यतीरभागनविभाव्यमान-

टिप्पणकम्—ऊह्यमानया वितर्क्यमाणया [इ] ।

पिपयवाह्वलं-पिष्टातस्त्राभिधवर्णचूर्णद्वारहितं, पवाह्वलं-पवाह्वलि समहारी यसां तादर्या, पुनः ध्वजाप्रयद्भभिनववर्णा- शुक्रपताकया ध्वजाप्रे-पताकास्तम्भे, बद्धा-लम्बिता, अभिनववर्णाशुक्रपताका-नवीनवर्णविशिष्टशुद्धवर्णरूपपताका यस्यां तादर्या, पुनः समाहृतसमस्तनिजोपकरणेन समाहृतानि-संघटीतानि, समस्तानि-अस्रेपाणि, निजोपकरणानि- निजानि नौवहनोपकरणवस्तूनि येन तादर्येन, तथा स्वकर्मसावधाने स्वकार्यविहितदृश्ये, नाविकरणे कर्णधारणे, सन्निधानवर्तिनि निःकटवर्तिनि, मरुपि, विनीतताप्रतिपादनाय विनीतताप्रकटनाय, कर्णधारतां नाविकतां, प्राप्य, सद्यः तदक्षणम्, धृतारित्रेण धृतं-शुद्धीतम्, अरित्रं-ब्रह्मोद्धेपकं येन तादर्येन, तारकेण, अधिष्ठितया अभ्यासितया, पुनः पृष्ठतः पश्चात्, अनुकूलपयनास्फालनतरङ्गितेन अनुकूलवाय्वापाततरङ्गितेन, फेनपाण्डुना फेनप्रयुक्ताण्डुर्गणैः, सलिलसंघातेन जलसमूहेन, पुरस्ताच्च अग्रतश्च, सितपटेन श्वेतवस्त्रेण, तदात्मरूपताद्बैल्यैः, प्रवर्त्यमानया प्रेय- माणया, पुनः अतिजनेन अतिवेगेन, व्रजन्त्यापि गच्छन्त्यापि, गतेः गमनस्य, दुर्विभावत्वाद् दुर्लक्षत्वात्, अनुञ्चित- स्थानयेव अलक्षस्थानयेव, ऊह्यमानया वितर्क्यमाणया [इ] । पुनः कीदृशोऽहम् ? प्रतिवेलं प्रतिपद्यम्, अपसरत्सानु- विस्तारान् अपसरन्तः-अपगच्छन्तः, सानुविस्ताराः-पर्वतसम्बन्धिषसमप्रदेशविस्तारा येषु तादृशान्, निरन्तरोपलक्ष्य- माणासान्तरालतरङ्गणान् निरन्तरम्-अव्यवहितं यथा स्यात् तथा, उपलक्ष्यमाणः-दृश्यमानः, सान्तरालानां-स्ववहितानां, तरुणा गणः-समूहो येषु तादृशान्, वेलावनाचलान् तदास्थितवनव्याप्तपर्वतान्, अवलोकयन् निरीक्षमाणः, कीदृशानिव ? सुवेलगिरिदर्शनाय सुवैलाख्यपर्वतदर्शनाय, सेनया सह प्रचलितानिव प्रस्थितानिव, अत्र तरुणस्य सेनास्थानीयस्य पर्वतस्य च तृपस्थानीयस्य बोध्यम् [ई] । पुनः कीदृशोऽहम् ? पोतसंतानेन जलयानपणेन, दक्षिणां दिशं सीमन्तयन् केवलेनयुततामिवापादयन्, व्याप्नुवन्तिलयैः । कीदृशेन पोतसन्तानेन ? अलघुविस्तारपिहितदिक्वचक्रेण अलघुविस्तारेण- अतिविस्तारेण, पिहितम्-आवृतम्, दिक्चकं-दिग्मण्डलं येन तादर्येन, पुनः चकितनक्रचक्रोन्मुच्यमानपुरोवर्त्माना चकितेन-सम्प्राप्तेन, नक्रचक्रेण-जलजन्तुपणेन, उन्मुच्यमानं-परिलञ्जमानं, पुनोवर्त्तं-अग्रभागो यस्य तादर्येन, पुनः चञ्ज- पताकाभिः श्वजडण्डलम्बिततरताभिः, उपपादितवनावनीविलासेन उपपादितः-निष्पादितः, वनावन्याः-लिङ्ग- साम्यात् यन्मूर्तिरूपवितायाः, विलासः-शृङ्गारचेष्टा येन तादर्येन, कीदृशीभिः ? पयनासूत्रितविचित्रमङ्गाभिः पवनेन- खोद्भूतितवायुनां, आ-समन्तात्, सुनिताः-रचिताः, विचित्राः-विलक्षणतः, मङ्गाः-वक्रभावा विचित्रतयो वा यासां तादृशीभिः, पुनः गाढसंमर्द्भयात् अत्यन्तपोतसवर्षभयात्, अन्तरिक्षं गगनम्, उत्पतिताभिः उच्छटलितभिः, वारिधेः समुद्रस्य, ऊर्मिमालाभिरिव तरङ्गमालाभिरिवैयु-प्रेक्षा, पुनः फेन मुक्ताफल-शङ्खधवलाभिः फेन-मुक्ताफल-शङ्खसदृशवेताभिः, यद्वा फेन-मुक्ताफल-शङ्खधवलाभिरिति ऊर्मिमालाभिरिलस्यापि विशेषणम्, पुनः संसर्पता सद्यता, पुनः विविधकवच- शस्त्रशिरस्त्रपूरितेन विविधैः, कवचैः-वर्मभिः, शस्त्रैः-जङ्गादिभिः, शिरसैः-शिरस्त्रावकरणविशेषैः, पूरितेन-पूर्णं, केनेव ? अपरेण अन्येन पर्वं रावसेनासदृशमयान् भिन्नेनेवेति भावः, पर्वतसेतुनेव पर्वतरूपध्वनेव, क्षणेनैव निभेयमात्रेणैव,

पर्यन्तप्रामनगरसंनिवेशं प्रदेशमासाद्यम् [उ] । ततः प्रभृति सैकतेषु क्षितिमर्कोपलेषु जलनोद्गतिं जल-
मानुषेषु जनपदप्रचारमशनिभीतागतक्षितिधरेषु पक्षिव्यवहार जलचरेषु तिर्यग्जातिं विद्रुमवनेषु वाननस्फाति-
मीक्षमाणः [ऊ], पृष्ठतो वहद्भिरप्रतीक्षितसमग्रसंगलत्पदावित्तैः श्रुत्वा श्रुत्वानुचरपुरुषेभ्यः प्रयाणवार्ता-
मतिजवेन निजमण्डलेभ्यः प्रधावितैरनीकपतिभिः सामन्तैश्च भयसम्भ्रान्तेनरतरतमनुसृतगतिः [ऋ], गत्वा
स्थानस्थानेषु लब्धोद्द्यानहितोपचारैः परमुपचयं प्राप्तान् सर्ततः समासादितप्रसरानाविष्कृतानेकविकारान-
नवरतकृतरुजो जनस्य दुष्टप्रणानिध नृपान् काश्चित् तन्नशक्त्या काश्चिन्मन्त्रशक्त्या काश्चिन्निशितशस्त्रव्यापारेण
काश्चित् क्षारैर्दूतवचनैः काश्चिद् रक्षाकर्पणेन काश्चित् तीक्ष्णधुरप्रभेदेन काश्चिदेकदेशदहनेन काश्चित्
सर्वमण्डलोपमर्दनेन दर्पज्वरमत्याजयम् [ऋ], उज्झितोष्मणश्च प्रकटितप्रसन्नमुरारागान् विगलितोन्नतीनविद्य-

टिप्पनकम्—मण्डल-पृच्छता देशश्च [ऋ] ।

अदृश्यतीरभागम् अदृश्य—अनुपलक्ष्य, तीरभागे यस्मिन्नादृश्यम्, अविभाव्यमानपर्यन्तप्रामनगरसन्निवेशम्
अविभाव्यमान—अप्रतीयमान, पर्यन्तप्रामनगराणां—प्रान्तस्थप्रामनगराणां, सन्निवेशो यस्मिन्नादृश्यम्, अतिदूरमित्यर्थं, प्रदेशं
समुद्रमध्येदेशम्, आसाद्य ग्रामान् अस्मि [उ] । ततः तस्मात्, प्रदेशादित्यर्थं, प्रभृति आरभ्य, न तु तत प्राक्,
सैकतेषु सिकतामयस्थलेषु, क्षितिं भूमिम्, पुन अर्कोपलेषु स्थैकान्तशिलाषु, न त्वन्यत्र, ज्वलनोद्गतिं पावकोद्गमम्,
पुन जलमानुषेषु जलीयमनुष्येषु न त्वन्यमानुषेषु, जनपदप्रचार, मनुजचरणव्यवहारम्, पुन अशनिभीतागत-
क्षितिधरेषु अशने—वज्रात्, भीता, अत एव आगता ये क्षितिधरा—पर्वता, तेष्वेन, पक्षिव्यवहार—पक्षिण—पक्षवन्त
श्चे इत्यादिव्यवहारम्, जलचरेषु जलीयहस्तादिषु, तिर्यग्जातिं पशुजातिम्, पुन विद्रुमवनेषु प्रवालवनेषु
काननस्फातिं वनविस्तारम्, ईक्षमाणः पर्यन् [ऊ] । पुन भयसम्भ्रान्तैः भयसङ्कुब्धैः, अनीकपतिभिः
सेनानायकैः, च पुन, सामन्तैः क्षुद्रवृषैः, अनघरतं निरन्तरम्, अनुसृतगतिः अनुसृतगतिः, कीदृशे ? पृष्ठतः
पश्चात्, वहद्भिः गच्छद्भिः, अप्रतीक्षितसमग्रसंगलत्पदावित्तैः अप्रतीक्षित—अनपेक्षित, समग्राणां—समस्तानां,
संगलतां—सार्धप्रयानां, पदातीनां—पादगमितैस्त्वानां, तत्र—संगृह्ये यैस्त्वादृशैः, पुन अनुचरपुरुषेभ्यः अनुचरजनेभ्यः,
प्रयाणवार्तां मरीचप्रस्थानप्रवृत्तिम्, श्रुत्वा श्रुत्वा असङ्कत् श्रवणगोचरीकृत्य, अतिजवेन अतिवेगेन, निजमण्डलेभ्यः
सखरुष्ट्रेभ्यः, प्रधावितैः कृतप्रधावने [ऋ] ।

गत्वा तत्र त-नोपसख्य, जनस्य लोकसम्बन्धिन, दुष्टप्रणानिध दुष्टानि—क्षुद्रकृपावीनि क्षतानीन्, स्थानस्थानेषु
तत्रास्थानेषु, लब्धोद्द्यान् प्राप्ताधिपत्यान्, पक्षे प्राप्नोद्गमार्, पुन अहितोपचारैः लोकाहितकरणैः, पक्षे अपठ्याचरणैः,
परम् उल्लङ्घ्यम्, उपचयम् अभ्युदय, पक्षे वृद्धिं, प्राप्तान्, पुन सर्वतः सर्वत्र, समासादितप्रसरान् प्राप्तप्रसारान्,
पुन आविष्कृतानेकविकारान् आविष्कृता—प्रकटिता, अनेके विकारा—वाम क्रोध लोभ-मोह-मदरूपा, पक्षे व्याधा यैस्त्वा
दृशान्, पुन अनवरतकृतयज. निरन्तरविहितलोकमीडान्, पक्षे निरन्तरविहितज्वरान्, काश्चित् कतिपयान्, नृपान्
प्रतिकूलनृपतीन्, तन्नशक्त्या प्रधानशक्त्या, पक्षे औपधशक्त्या, पुन काश्चित् कतिपयान्, मन्त्रशक्त्या मन्त्रणबलेन,
पक्षे मन्त्रमाहात्म्येन, पुन काश्चित् कतिपयान्, निशितशस्त्रव्यापारेण तीक्ष्णशस्त्रप्रहारेण, पक्षे तीक्ष्णच्युरिकयोद्धेदनेन,
पुन काश्चित् कतिपयान्, क्षारैः रूक्षैः, पक्षे क्षारद्रवनिक्षेपैः, दूतयचनैः दूतोक्तिभिः, पुन काश्चित् कतिपयान्,
रक्षाकर्पणेन रुधिरारुपणेन, पक्षे अनुरक्तजनापरजनेन, पुन काश्चित् कतिपयान्, तीक्ष्णधुरप्रभेदेन तीक्ष्णेन,
क्षरेण—बाणेन, यद्वा धुरप्रेण—बाणविशेषेण, य प्रभेद—मार्मिकभेदेन, भेद—सामान्यतो भेदेन तेन, पक्षे तीक्ष्णे य क्षुर—
नापितास्र तेन य प्रभेद—प्रकृष्टभेदनम्, यद्वा धुरप्र—पासच्छेदनास्र तेन यो भेदस्तेन, पुन काश्चित् कतिचित्, एक
देशदहनेन एकदेशस्य—शरीरावयवस्य, एकजनपदस्य च, पक्षे प्रणैकदेशस्य, दहनेन—दाहनेन, पुन काश्चित् कतिचित्,
सर्वमण्डलोपमर्दनेन सर्वस्य—समस्य, मण्डलस्य—देशस्य अमालादिवर्गस्य वा, पक्षे वतुलम्रणभागस्य, उपमर्दनेन—
विपटनेन, पक्षे समीपतो मर्दनेन, दर्पज्वर गर्वोष्माणम्, अत्याजयम् व्यमोचयम् [ऋ] । च पुन, उज्झितोष्मण

मानगतीनभिपेकविधिना पट्टबन्धेनान्येच्च निवृत्तिकरै राज्यदानादिभिर्मधुरोपचारैः पुनस्तामेव प्राक्तनीं प्रकृतिमानयम् [लृ] । आत्मीकृतासन्नसामन्तचक्रञ्च क्रमेण निरन्तरक्रमुकयनानि, प्रतिनगरमुपलक्ष्यमाणानेकभूमिकप्रभूतप्रासादानि, स्थानस्थानदृश्यमानानामणिसुवर्णरजताकाराणि, तत इतः पुञ्जितमहाप्रमाणशुक्ति-कूटप्रकटितमौक्तिकप्राचुर्याणि, चन्दनविटपवृत्तिपरिक्षेपरक्षितक्षेत्रचलयानि, संपतत्समुद्रचरमहापक्षिरक्षणान्क्षणिकवनपालपालितारामचालवृक्षाणि, बन्धकीजनान्वन्ध्यामतरङ्गिणीतीरतमालतरुनिकुञ्जानि, देशान्तरापतदनेकसांयात्रिकप्रवेशनिरवकाशपर्यन्तानि, दुर्गातगृहेष्वपि प्राग्वनरपतिभूपणोचितानन्तरत्नानि रेणुगगनयोत्सृज्य-

दिप्यन्तम्—ऊमा-दुर्ग उज्वलं च । प्रसन्नमुखरागान् एकत्र गताप्रभागकत्वान्, अन्यत्र प्रसादवद्वक्त्र-विकारान् । विगलितोन्नतीन् गतोदयाञ्च [गतोदयान् विगलितवृद्धीञ्च] । अविद्यमानगतीन् एकत्र अविद्यमानपुत्र-प्रवादान्, अन्यत्र अविद्यमानप्रचारान् । अल्पैश्च निवृत्तिकरै राज्यदानादिभिर्मधुरोपायैः एकत्र घृतादिवितरणैः, अन्यत्र राज्यादिप्रदानैः [लृ] । क्रमुकं—पूरीफलम् । बन्धकी—स्त्रीणि [लृ] ।

मुकवर्षज्वरान्, पक्षे लक्ष्यतापान्, पुनः प्रकटितप्रसन्नमुखरागान् प्रतन्नतावन्मुखविकारान् पक्षे प्रकटितं गताप्रभाग-रक्तान्, पुनः विगलितोन्नतीन् निवृत्ताभ्युदयान्, पक्षे निवृत्तवृद्धीन्, पुनः अविद्यमानगतीन् अविद्यमानजीववोपायान्, अविद्यमानप्रचारान् वा, पक्षेऽविद्यमानपुत्रप्रवादान्, तानिति शेषः, अभिपेकविधिना लपनविधिना, पक्षे प्रक्षालनविधिना, पट्टबन्धेन पट्टे-राजसिंहासने, बन्धेन-निवेशनेन, पक्षे त्रणोपरि वन्नवेष्टनेन, च पुनः, अन्यैः तदतिरिक्तैः, राज्यदानादिभिः राज्यापणप्रद्युतिभिः, पक्षे आज्यदानादिभिः धृतदानादिभिः, निवृत्तिकरैः सुखजनकैः, मधुरोपचारैः द्विषविक्रिदाभिः, पक्षे मनोऽशब्दहारैः, तामेव, प्राक्तनीं पुरातनीम्, प्रकृतिं राष्ट्रं पक्षे खभावं स्वस्थाभिलष्यैः, आनयं प्रापयम् [लृ] । च पुनः, आत्मीकृतासन्नसामन्तचक्रः आत्मीकृतम्—आप्ततामापादितम्, स्वायत्तीकृतमित्यर्थः, आसन्नानां-सभिहितानां, सामन्तानां-लघुवृषाणां, चक्रं-मण्डलं येन तादृशः सन्, द्वीपान्तराणि अन्यद्वीपान्, प्रसाधयन् परिभ्रमणेन अलङ्कयन्, यदा वशीकुर्वन्मित्यर्थः, सुखेलनामानं तत्संज्ञकम्, अचलराजं परंतराजम्, अन्नजम् अपचम्, इत्यप्रेणाग्नेति । कीदृशानि द्वीपान्तराणि ! निरन्तरक्रमुकयनानि निरन्तराणि-निविडानि, क्रमुकयनानि-पूरीफलकानानि येषु तादृशानि, पुनः प्रतिनगरं नगरे नगरे, अमलक्ष्यमाणानेकभूमिकप्रासादानि उपलक्ष्यमाणानि-दस्यमानानि, अनेकभूमिकाः-अनेकखण्डकाः, प्रभूताः-प्रजुराः, प्राजादाः-हर्म्याणि येषु तादृशानि, पुनः स्थानस्थानदृश्य-मानानामणिसुवर्णरजताकाराणि स्थानस्थानेषु-तत्स्थानेषु, दृश्यमानाः नानावर्णीनां-द्वीकर्मोक्तिकादिवर्णीनां, सुव-र्णानां रजतानां च, आकराः-घनयो येषु तादृशानि, पुनः इतस्ततः अत्र तत्र, पुञ्जितमहाप्रमाणशुक्ति-कूटप्रकटित-मौक्तिकप्राचुर्याणि पुञ्जितानां-संहतानां, महाप्रमाणानाम्-अधिकप्रमाणकानां, शुष्कीनां, कूटेन-राशिना, प्रकटिताम्-आभिवृत्तं, मौक्तिकानां-मुक्तामणीनां, प्राचुर्यं-बाहुल्यं येषु तादृशानि, पुनः चन्दनविटपवृत्तिपरिक्षेपरक्षितक्षेत्रचल-यानि चन्दनविटपवृक्षा-चन्दनवासानिर्मितया, रसा-प्राकारेण, यः परिक्षेपः-परिवेष्टनं, तेन रक्षितं क्षेत्रचलयै-केदारमण्डलं येषु तादृशानि, पुनः संपतत्समुद्रचरमहापक्षिरक्षणान्क्षणिकवनपालरक्षितारामचालवृक्षाणि संपतद्रूपः आपतद्रूपः, समुद्रचरेभ्यः-समुद्रचचारिभ्यः, महापक्षिभ्यः-पक्षिराजेभ्यः, रक्षणे-पुष्पकलादिसंरक्षणे, अशमिकाः-स्थाचिनः, व्यपा वा, ये वनपालाः-उद्यानपालाः, तैः रक्षिताः-पालिताः, आरामस्य-उद्यानस्य, पालयज्ञाः-नवरक्षा येषु तादृशानि, पुनः बन्धकीजनान्वन्ध्यामतरङ्गिणीतीरतमालतरुनिकुञ्जानि बन्धकीजनैः-कुलटाजनैः, अवन्ध्याः-सहिताः, आमतर-ङ्गिणीनां-प्रागवचीनाम्, तीरेषु वीरत्विनः, तमालतरुणा-तमालवृक्षाणां, विडुञ्जाः-लतामण्डपा येषु तादृशानि, पुनः देशान्तरापतदनेकसांयात्रिकप्रवेशनिरवकाशपर्यन्तानि देशान्तरेभ्यः-अन्यदेशेभ्यः, आपतताम्-आगच्छताम्, अने-केषां, सायात्रिकानां-पोतवनिजां, प्रवेशेन, निरवकाशाः-अवकाशशून्याः, परिपूरिता इत्यर्थः, पर्यन्ताः-प्रान्तभूतयो येषु तादृशानि, पुनः दुर्गातगृहेष्वपि दरिद्रगृहेष्वपि, प्राग्वनरपतिभूपणोचितानन्तरत्नानि प्राप्यानि-लभ्यानि, नरपति-भूपणोचितानि-राजाभरणयौग्यानि, महाद्वीपीत्यर्थः, अनन्तानि-असंख्येयानि रत्नानि येषु तादृशानि, पुनः रेणुगगनया

मानजात्यजातरूपाणि [लृ], प्रत्यहं च स्वीकृतसलिलमध्यसंचारणोचिताञ्जनैरमितैलादिद्रव्यसंग्रहपरैः
 कूपस्तम्भकानुत्तम्भयद्भिः सितपटानासूपयद्भिर्नाङ्गरानाहरद्भिः स्वादुजलकूपिकासु फल्कसधिरन्ध्राणि सर्वतः
 स्वगयद्भिः पोतिकैःशून्यवेलाङ्गलनगराणि [ए], उभयतो वेणुकर्पराचरणकृतरक्षेणसंकीर्णरताडवर्णकोत्कीर्ण-
 कर्णाटादिलिपिषु पुस्तकेषु विरलमवलोक्यमानसंस्कृतानुपिद्धस्वदेशभाषानिवद्धकाव्यप्रबन्धानि [ऐ],
 स्तोकार्यलोकानि, स्वल्पधर्माधर्मविवेकानि, विरलवर्णाश्रमाचाराणि, परिमितपाखण्डिव्यवहाराणि,
 रुचिरोद्भूतस्त्रीवैपरचनानि, दुरवबोधभाषावचनानि [ओ], स्वभावभीषणाकारैर्विकृतवेपाडम्बरधारिभिः
 संनिधानवर्तितया यमादिवागतकौर्यैस्त्रिशङ्कोरिय प्रनष्टास्पृश्यसन्निधिपरिहारवासनै रावणादिवोत्पन्नपरदार-
 ग्रहणाभिलाषैर्लङ्कानिशाचरलोकादिव संज्ञानवकायकालकान्तिभिः शब्दशास्त्रकारैरिय विहितह्रस्वदीर्घव्यञ्जन-

धूलिवुद्ध्या, उत्सृज्यमानजात्यजातरूपाणि उत्सृज्यमानानि-उत्सृज्यमाणानि, अपसार्यमाणानीलस्यं, बालानि-प्रव-
 स्तानि, जातरूपाणि-शुवर्णानि येषु तादृशानि [लृ], च पुन, प्रत्यह प्रतिदिनम्, स्वीकृतसलिलमध्यसंचारणो
 चिताञ्जनैः स्वीकृत-गृहीत, सलिलमध्यसंचारणाय-जलमध्यप्रचरणाय, उचित-योग्यम्, अञ्जन-नैत्रसंस्कारकरुजलविशेषो
 यैस्तादृशैः, पुन अश्रितैलादिद्रव्यसंग्रहपरैः अश्रितैलादिकस्व-शीतभाषाभावकद्रव्यस्य, समहे-सचये, परैः संग्रहे, पुन
 कूपस्तम्भान् कूपो नाम नावादी रज्जाधार काष्ठमयो रक्ष, तद्गङ्गान्, उत्तम्भयद्भि उच्चमयद्भि, पुन सितपटान्
 श्वेतवस्त्राणि, आसूत्रयद्भिः आरचयद्भि, पुन नाङ्गरान् पोतगतितोषमान् 'नागर' इति प्रसिद्धान् नौकेषुपकरणविशेषान्,
 आहरद्भिः तत्रानयद्भि, पुन स्वादुजलकूपिकासु मधु(जलशालिद्रादिनिर्मितकृत्रिमधुद्रकूपेषु, फलकसन्धिध-
 रन्ध्राणि फलकसन्धिषु-तवीयकाष्टपट्टव्यञ्जणस्थानेषु यानि रन्ध्राणि-छिद्राणि तानि, स्वगयद्भिः आच्छादयद्भि काष्ठ
 खण्डादिनिवेशेन पूरयद्भि, पोतिकैः पोतवाहकै अशून्यवेलाङ्गलनगराणि अशून्यानि-अरहितानि, अधिष्ठितानीति
 यावत्, वेलाया-कच्छे, कूले-तीरै च, यद्वा वेलाकूले-तदग्रान्ते नगराणि येषु तादृशानि [ए], पुन पुस्तकेषु, विरलम्
 अल्प यथा स्वात् तथा, अवलोक्यमानसंस्कृतानुपिद्धस्वदेशभाषानिवद्धकाव्यप्रबन्धानि अवलोक्यमाना-उप
 लभ्यमाना, सरकृतानुविदाभि-सरकृतभाषाभिधिताभि, स्वदेशभाषाभि-स्वाभिजनभाषाभि, निबद्धा-प्रणीता, काव्य
 प्रबन्धा-काव्यप्रन्या येषु तादृशानि, कीदृशेषु पुस्तकेषु ? उभयतः भागद्वये, वेणुकर्पराचरणकृतरक्षेणु वेणुकर्परूपाभ्या-
 पाटितवशखण्डरूपाभ्याम्, आवरणाभ्याम्-आवेष्टनाभ्या, कृता रक्षा येषा तादृशेषु, पुन असंकीर्णखरताडवर्णकोत्कीर्ण
 कर्णाटादिलिपिषु असंकीर्णेषु-विस्तृतेषु, खरेण तीक्ष्णेषु कठिनेषु वा, ताडवर्णकेषु-तालवर्णेषु, उत्कीर्ण-उत्कीर्य लिखिता,
 कर्णाटादिलिपय-कर्णाटादिविदेशाक्षराणि येषु तादृशेषु [ऐ], पुन स्तोकार्यलोकानि स्तोका-अल्पा, आर्यलोका -"वृत्तव्य-
 माचरन् काममकर्तव्यमनाचरन् । तिष्ठति प्रकृताचारै य स आर्य इति स्मृत ॥" इत्यन्यत्रोका आचारवन्तो जना येषु
 तादृशानि पुन स्वल्पधर्माधर्मविवेकानि अल्पधर्माधर्मविभागानि, पुन विरलवर्णाश्रमाचाराणि स्वल्पत्राज्ञणादिवर्ण
 गाह्रैस्व्याशाश्रमोचिताचाराणि, पुन परिमितपाखण्डिव्यवहाराणि परिमिता-परिगणिता, प्रचुरिता, अल्पा इति
 यावत्, पाखण्डिजना-पाखण्डजनकृता, व्यवहारा-आचारा येषु तादृशानि, पुन परिमितरुचिरोद्भूतस्त्रीवैपरचनानि
 परिमिता-परिगणिता, रुचिरा-मनोहरा, उद्भूता-आडम्बरपूर्णा च, त्रीणा वैपरचना-वैपरिन्यासो येषु तादृशानि, पुन
 दुरवबोधभाषावचनानि दुरवबोधा-दुर्वैद्यार्था, भाषा-वचनानि तद्वचिपदवाक्यानि च येषु तादृशानि [ओ],
 पुन पन्नगैः सर्वैः, महारत्ननिधानानीध उत्तमरत्ननिधीनिव, निपादाधिपैः चाण्डालजातिविशेषाधिपैः, सरक्षितानि
 सम्यक्पालितानि, कीदृशै ? स्वभावभीषणाकारैः स्वभावतो भवानकारैः, पुन विकृतवेपाडम्बरधारिभिः विकृत-
 बीभत्सो यो वैपाडम्बर-वैपविस्तार, तदारणशीले, पुन सन्निधानवर्तितया दक्षिणदिग्बन्धितयमनिकटवर्तितया,
 यमादिय यमयनाशादिव, आगतकार्यैः प्राप्तचातुकृतिर्यैः, पुन त्रिशङ्कोरिय त्रिशङ्कु-नृपविशेष, तद्ग्रहृतीरिव,
 प्रनष्टास्पृश्यसन्निधिपरिहारवासनै प्रनष्टा-विधत्वा, अस्पृश्यसन्निधिपरिहारस्य-स्पर्शशोभयवस्तुसामीप्यपरिहायस्य,
 वासना-संस्कारो येषा तादृशै, पुन रावणादिय रावणरूपहेतीरिव, उत्पन्नपरदारग्रहणाभिलाषैः उत्पन्न परदारग्रह-
 णस्य-परान्ननाऽऽकणयस्य, अभिलाष-बाष्ठा येषा तादृशै, पुन लङ्कानिशाचरलोकादिव लङ्कावाल्क्यराक्षसजनानिव,

कल्पनैरनल्पताडपत्रताडङ्कपुरितैकैकर्णच्छिद्रैरन्यायप्रियतया च शखिका अप्यङ्गीकृतातिविकटकलहाः कटी-
भागेनाफलयद्भिः [औ] काललोहकटकान्यपि नितान्तमुखरनिष्ठुराणि प्रकोष्ठगतानि धारयद्भिर्दग्धस्थाणु-
भिरिवोपलब्धचैतन्यैरञ्जनगिरिशिलास्तम्भैरिवोपजातहस्तपादैः पत्रगौरिव महारत्ननिधानानि निपादाधिपैः
संरक्षितानि, प्रसाधयन् द्वीपान्तराणि [अं] दूरादेव हृदयमानदयामवनलेखमन्वरोह्लेखिना शिखरसंघातेन
लङ्घिताखिलाशामुखमुदय स्तौलमेखलामूलमिलितपूर्वपाश्चात्यभागमसकृद्दर्शितमुग्धमौक्तिकोह्लासहासया प्रार-
ब्धपरिहासयेव लवणजलनिधिबेलया वीचिहस्तापवर्जितैः पयोभिरनवरतमाहन्यमानं सुवेलनाभातमचल-
राजमन्नजम् [अः] ।

तस्य च शिखरिणः स्वभावरमणीयेषु, सर्वतः स्तवकिततिलकचम्पकाशोकवकुलेषु, कलहायमान-

टिप्पणकम्—शब्दशास्त्रकारैरिव विहितह्रस्वदीर्घव्यञ्जनकल्पनैः एकत्र कृतह्रस्वदीर्घव्यञ्जनसंज्ञाविधयैः,
अन्यत्र कृतह्रस्वदीर्घव्यञ्जनैः । शखिका अप्यङ्गीकृतातिविकटकलहा एकत्र कलहाः-युद्धम्, [अन्यत्र] फलकम्
[औ] । निपादाधिपाः-शबरपतयः [अः] ।

संक्रान्तकायकालकान्तिभिः संक्रान्ताः-समापतिताः, कार्यकालकान्तयः-देहकृष्णद्युतयो येषु तादृशैः, पुनः शब्दशास्त्र-
कारैरिव व्याकरणकारैरिव, विहितह्रस्वदीर्घव्यञ्जनकल्पनैः विहिता-कृता, ह्रस्वदीर्घाणां-लघुवृद्धपाणां, व्यञ्जनानां-
विशिष्टाइनलेखानां इन्द्रधनुषा वा, कल्पना-रचना कर्तनं वा यैस्तादृशैः, पक्षे इक्षानां-हस्तचक्राणां, वीषाणां-वीषचक्राणां
स्त्राणां, व्यञ्जनानां-हला च कल्पना संकेतो यैस्तादृशैः, पुनः अनल्पताडपत्रताडङ्कपुरितैकैकर्णच्छिद्रैः अनल्प-
दीर्घै, यत् ताडपत्रं-तालवर्णं, तद्रूपैः, ताडङ्कैः-तदाश्वकर्णभरणैः, पुरितम्-एकैकस्य कणस्य, छिद्रं-विवरं यैस्तादृशैः, पुनः
अन्यायप्रियतया अन्यायसिकतया, शखिका अपि दुरिका अपि, अङ्गीकृतातिविकटकलहाः अङ्गीकृताः-
स्वीकृताः, अतिविकटाः-अतिविकरालाः, पक्षे अतिविस्तृताः, कलहाः-युद्धानि, पक्षे फलका याभिस्ताः, कटीभागेन कटी-
प्रदेशेन, आकलयद्भिः धारयद्भिः, [औ], पुनः प्रकोष्ठकगतानि मणिबन्धस्थितानि, काललोहकटकान्यपि
कृष्णलोहमयानि वलयान्यपि, नितान्तमुखरनिष्ठुराणि अत्यन्तवाचालकठोरानि, धारयद्भिः, पुनः उपलब्धचैतन्यैः
प्राप्तचैतन्यैः, दग्धस्थाणुभिरिव दग्धनिष्कलशाखद्वैरिवैयुत्प्रेक्षा, पुनः उपजातहस्तपादैः उत्पन्नकरचरणैः, अञ्जन-
गिरिशिलास्तम्भैरिव श्यामलाचलशिलात्पैः स्तम्भैरिवैति चोत्प्रेक्षा [अं], कीदृशमचलानाम् ? दूरादेव दूरदेशादेव,
हृदयमानदयामवनलेखं हृदयमाना-उपलभयमाणा, श्यामवनलेखा-श्यामवनराजिर्भित्वाहृदयम्, पुनः अन्वरोह्लेखिना
गगनचुम्बिना, शिखरसंघातेन शिखरपद्मेन, लङ्घिताखिलाशामुखं लङ्घिताखिलदिग्भ्रमम्, पुनः उदयास्त-
सौलमेखलामूलमिलितपूर्वपाश्चात्यभागम् उदया-उत्तरीययोः-उदयाचला-उत्तरीयचलाः, मेखलामूलन-नितम्बमूलन,
मिलितो-सुचष्टौ, पूर्व-पाश्चात्यभागो यस्य तादृशम्, पुनः असकृद्दर्शितमुग्धमौक्तिकोह्लासहासया अवकृत्-पुनः
पुनः दर्शितो-प्रकटितो, मुग्धमौक्तिकना-मनोमसुकामणीनाम्, उह्लासहासी-वृद्धिहानी, यथा तथा, अत एव प्रारब्धपरि-
हासयेव प्रवर्तितपरिहासयेवैयुत्प्रेक्षा, लवणजलनिधिबेलया लवणसमुद्रनीरविकाररूपया, वीचिहस्तापवर्जितैः
वरद्वरूपइत्यः वृद्धितैः, पयोभिः जलैः, अनवरतं निरन्तरम्, आहन्यमानं ताभ्यमानम् [अः] ।

च पुनः, तस्य सुवेलचक्रस्य, शिखरिणः पर्वतस्य, तटवनेषु पर्वतवनेषु, कण्टकितानेकसंगरदयतिक-
खिन्नचाहिर्नीकः कण्टकितः-पौमाचान्विताः छुदारिसंहिता वा, अनेके ये संगरः-संघामाः, देवा व्यति करेण-सम्पूर्णं,
खिन्ना-भ्रान्ता, चाहिनी-धेना यस्य तादृशः, कुतूहलात् कौतुकवशात्, इत्यस्ततः तत्रान्, विचरन् परिभ्रमन्; कीदृशेषु
वेषु ? स्वभावरमणीयेषु स्वभावतः सुदरेषु, सर्वतः समन्ततः, स्तवकिततिलकचम्पकाशोकवकुलेषु स्व-
कृताः-गुच्छान्विताः, तिलक-चम्पका-शोक वकुलाः-तत्रचक्रइत्युपनिवेशो वा येषु, यदा पुष्पगुच्छान्विता कलिघातलापान्विता
। ततल्पुष्पहा येषु तादृशेषु, पुनः कलहायमानमचपिककुलालापवाचालविक्रयच्युतमालेषु कलहायमानाना-

मत्तपिककुलालापयाचालविकचचूतमालेषु, परिमलमिलितमधुकरीनिकरान्धकारितकोरकितसरससहकारेषु, रत्नाविलसमुद्रशैवप्रवालजटिलितराजतालीमूलजटाजालकेषु, घटितसेतुवानरविकीर्णगिरिकूटकुटिलितान्तराल-मार्गेषु, [क] इतस्ततः सखीस्नेहदूरारुष्टमनसा त्रिजटया विनोदितदयितविरहक्षाममैथिलीकेषु, अनेकशः क्रीडानिमित्तमागतया प्रधाननक्तंचरीभिः सह पादचारेण विचरन्त्या लतामन्दिरेषु मन्दोदर्या सविभ्रमा-वंचितविकचमन्दारेषु, सेतुशिखरोत्सङ्गलवङ्गतस्तलासीनकिन्नरमिथुनगीयमानरामचन्द्रचरिताद्भुतेषु [ख], प्रशान्तनक्तंचरोपद्रवतया संचरद्भिरचकितैः समीपाश्रमनिवासिभिस्तापसकुमारकैः प्रकटितविभीषणसौराज्येषु, जनकानुकारिभिर्मारीचमृगसमागतानामरण्यमृगीणामुदरसंभवैर्भ्रमद्भिरणकैः स्वदेहकाञ्चनप्रभया पिशङ्कितो-द्देशेषु, निद्रानिपण्णकुम्भकर्णाभिनन्दिदशिशिरहरिचन्दनवीथीकेषु, जानकीवैमुख्यदुःखक्षामदशकण्ठातिवाहितो-त्कण्ठेषु, तटघनेषु, कण्ठकितानेकसंगरव्यतिकरखिन्नवाहिनीकः कुतूहलादितस्ततो विचरन् [ग];

टिप्पनकम्—त्रिजटा—रावणभगिनी [ख] । कण्ठकिताः—रोनाञ्जिताः [ग] ।

कलहं कुर्वतां, मत्तपिककुलानाम्—उन्मत्तकोकिलकुलानाम्, आलापः—गुञ्जनैः, वाचालाः—शब्दायमानाः, विकचचूतमाला—विकटितरसालपर्णकेषु तादृशेषु, पुनः परिमलमिलितमधुकरीनिकरान्धकारितकोरकितसरससहकारेषु परिमल-मिलितानां—सौरससङ्गतानां, मधुकरिणां—भ्रमरीणां, निकरेण—गणेन, अन्धकारिताः—अन्धकारान्विताः, सरसाः—मकरन्दाफाः, सहवाराः—अतिदूरगामिसौरभान्विता आम्ना येषु तादृशेषु, पुनः रत्नाविलसमुद्रशैवलप्रवालजटितराजतालीमूल-जटाजालकेषु रत्नाविलस—रत्नखण्डितस्य, समुद्रस्य, शैवलैः—जलनृणैः, प्रवालैः—विदुमैः, जटिलितानि—व्याप्तानि, राज-तालीनां—मृगद्वाराणां, मूलजटाजालानि—शिफाकांघाता येषु तादृशेषु, पुनः घटितसेतुवानरविकीर्णगिरिकूटकुटि-लितान्तरालमार्गेषु घटितः—रचितः, सेतुः—समुद्रबन्धो यस्माद्देशैः, वानरैः, विकीर्णैः—विसिद्धैः, विघटितैरिति यावत्, गिरि-कूटैः—पर्वतशृङ्गैः, कुटिलिताः—वकीकृताः, अन्तरालमार्गाः—सप्यमार्गा येषु तादृशेषु [क], पुनः इतस्ततः अत्र तत्र, सखीस्नेहदूरारुष्टमानसा सखीस्नेहेन—सखीभूतमीताप्रेम्णा, आकृष्टं स्नो यस्यास्यादृश्या, त्रिजटया तत्सङ्गराक्षसा, विनोदितदयितविरहक्षाममैथिलीकेषु विनोदिता—आश्वासिता, दयितविरहेण—दयितस्य—अर्जुः, रामचन्द्रसेत्यर्थः, विरहेण—वियोगेन, क्षामा—कृष्या, मैथिली—सीता येषु तादृशेषु, पुनः प्रधाननक्तंचरीभिः प्रधानराक्षसीभिः, सह, पाद-चारेण पद्भ्यां गमनेन, लतामन्दिरेषु लतामण्डपेषु, विचरन्त्या भ्रमन्त्या, मन्दोदर्या तत्सङ्गरावणभार्यायां, सवि-भ्रमावंचितविकचमन्दारेषु सविभ्रमं—सविलासं यथा स्यात् तथा, अवचिताः—योदिताः, मन्दाराः—तदाख्यदिव्यतककुमु-मानि येषु तादृशेषु, पुनः सेतुशिखरोत्सङ्गलवङ्गतस्तलासीनकिन्नरमिथुनगीयमानरामचन्द्रचरिताद्भुतेषु सेतुशिखरोत्सङ्ग-सेतुशिखरमध्ये, या लवङ्गतस्तलाः—लवङ्गट्टाखण्डलताः, ताडु—तासां मध्ये, आसीनैः—उपविशद्भिः, किन्नर-मिथुनैः—किन्नरदम्पतिभिः, गीयमानैः, रामचन्द्रचरितैः, अद्भुतेषु—विस्मयावहेषु [ख], पुनः प्रशान्तनक्तंचरोपद्रवतया प्रशान्तः—निवृत्तः, नक्तंचरैः—राक्षसैः, उपद्रवो येषु तत्तया, अचकितैः असम्भ्रान्तैः, संचरद्भिः विचरद्भिः, समीपाश्रम-निवासिभिः, निकटस्थिताश्रमवाल्मीकैः, तापसकुमारैः तपस्विवालकैः, प्रकटितविभीषणसौराज्येषु प्रकटितम्—अभि-व्यक्तं, विभीषणस्य—रावणाजस्य, सौराज्यं—सारिक्कमाधिपत्यं येषु तादृशेषु, पुनः एणकैः अनुकम्पितैः एणैः—मृगैः, स्वदेह-काञ्चनप्रभया स्वशरीरसम्बन्धिषुवर्णशान्त्या, पिशङ्कितोद्देशेषु पिशङ्कितः—मीतवर्णतामापादितः, उद्देशः—ऊर्ध्वप्रदेशो येषु तादृशेषु, कीदृशैः ! जनकानुकारिभिः जनकस्य—जनयितुमारीचस्य, अनुकारिभिः—अनुकरणं कुर्वद्भिः, तद्गर्णयुक्तरत्यर्थः, पुनः मारीचमृगसमागतानां मारीचरत्नमृगपार्थमायातानाम्, तेन सशभिरतानामित्याशयः, अरण्यमृगीणां वन्य-मृगीणां, उदरसम्ममवैः उदरोत्पन्नैः, पुनः भ्रमद्भिः विचरद्भिः । पुनः निद्रानिपण्णकुम्भकर्णाभिनन्दिदशिशिर-हरिचन्दनवीथीकेषु निद्रानिपण्णेन—निद्रया स्थितेन, कुम्भकर्णेन—तत्सङ्गकरीषेनिद्रावणश्रात्रा, अभिनन्दिता—समर्पिता, अलङ्कृतेति यावत्, शिखरहरिचन्दनानां—शीतलचन्दनविद्येषाणां, वीथी—पङ्क्तिषु तादृशेषु, पुनः जानकीवैमुख्यदुःख-

इह निर्द्वैरेणु दृष्टलङ्कानिर्णोतदशकण्ठकण्ठच्छेदनिर्वृतेन दशरथात्मजेन स्नात्वा जटायुषे निर्गर्तित-
प्रथमो निवापाञ्जलिः [घ], इह प्रहर्षास्फोटनसक्रान्तसरसगौरिकपङ्कपञ्चाङ्गुलेर्दृश्यमानमूर्तिमत्प्रतापानल-
शिखैरिव भुजशिखरैः खर्वयन्तश्चिकूटगिरिकूटानि घटितसमग्रसेतुयन्वा वन्धुर ववल्गुरङ्गदपुरोगाः प्लवग-
पतयः [ङ], इयमसमञ्जसक्षिप्तलङ्काप्राकारकाञ्चनशिलाशयला शिपिरसन्निवेशभूः सुधीवत्य, एष परस्पर-
विलक्षणलक्ष्यमाणाराक्षसकपिकरङ्गायवा रामरावणयोरजिभूमिः [च], इह सकलदिग्मुपान्तरालव्यापि-
घोषस्य त्रिप्यपि भुवनेषु सर्पतः पौलस्त्ययशसो रथसेव प्रवर्तकः प्रयत्नवद्भिः क्षपाचरैरेकधाकृतरक्षोऽपि
प्रसह्य मारुतिना भुजजलेन भग्नेऽक्षः [छ], इह कन्दरायामरतिदारितप्रधानवीरविद्राणप्रिजयाध्यवसायेन
सायचरचक्रवर्तिना तैस्तैरसुकुमारैरुपक्रमैरकाल एव त्याजितो निद्रा महानिद्रायै सहोदरः [ज], इह

टिप्पणकम् - बद्धव - बालिपुत्र [ङ] । सकलदिद्भुखान्तरालव्यापिघोषस्य पोलस्त्ययशसो रथसेव
भग्नेऽक्ष एकत्र घोष - घोषणं प्रसरणम्, अन्यत्र चीत्कार, भक्ष - रायणसुभो धूध, मारुति हनुमान् [छ] ।
महानिद्रा मरणम् [ज] ।

क्षामदशकण्ठातिवाहितोत्कण्ठेषु जानक्या - सीताया, वैपुल्येन - प्रतिकूलतया गृह्ये स तेन क्षामे १ - कृशेन, दशकण्ठेन-
रावणेन, अतिवाहिता व्यतिक्रान्ता उत्कण्ठा - तदात्कूलोत्कृता येषु तादृशेषु [ग] । इह अस्मिन् स्थाने, निर्द्वैरेणु
प्रवाहेषु दृष्टलङ्कानिर्णोतदशकण्ठकण्ठच्छेदनिर्वृतेन दृष्टाया लङ्काया निगातेन, दशकण्ठकण्ठच्छेदेन - दशकण्ठस-
रावणस्य, कण्ठच्छेदेन - कण्ठच्छेदेन, निर्द्वैतेन - मुखितेन, दशरथात्मजेन रामेण, स्नात्वा स्नान कृत्वा, जटायुषे तत्सन्नकाय
ग्रथप्रवराय, प्रथम निवापाञ्जलिः श्रद्धाचल, निर्वर्तितः निष्पादित [घ] । इह अस्मिन् स्थाने, अङ्गदपुरोगाः
बद्धवनामकवालिपुत्रादय, प्लवगपतय कपिश्रेष्ठ, घटितसमग्रसेतुयन्वा घटित सम्पादित, समग्र, सेतो -
पुलिनस्य, बन्ध - प्रबन्धो वैसाहशा, वन्धुरम् अ-युक्ततानत यथा स्नात् तथा, ववल्गु धारागत्या जग्मु, कीदृशा १
भुजशिखरै उच्चतभुजाभै, चिकूटगिरिकूटानि चिकूटगिरि - त्रीणि कूटानि यत्रापि यस्य इत्यन्वयं पक्षकपवतविशेषस्य,
कूटानि - शिखराणि, खर्वयन्तः - हस्तयन्तः, कीदृशै २ प्रहर्षास्फोटनसक्रान्तसरसगौरिकपङ्कपञ्चाङ्गुले प्रहर्षेण-
अतिहर्षेण यत् आस्फोटनम् - आस्फालन, तेन सक्रान्त, सरसस्य - अर्द्रस्य, गौरिकस्य - रक्तधातुविशेषस्य पक्षे यस्मिन् तादृश,
पञ्चाङ्गुल - पञ्चानामङ्गुलीनां समाहारो येषु तादृशै, अत एव दृश्यमानमूर्तिमत्प्रतापानलशिखरैरिव दृश्यमाना - प्रतीप-
माना, प्रतिभासमानेत्स्यं, मूर्तिमत् - आकृतिमत्, प्रतापानलस्य - प्रतापामे, शयला - श्यावा येषु तादृशैरिवैयुग्मैश्चा [ङ] ।
असमञ्जसक्षिप्तलङ्काप्राकारकाञ्चनशिलाशयला असमयसं-क्रोधावेशवशेन अतहतत यथा स्नात् तथा, क्षिप्ताभि,
लङ्काप्राकारभूताभि, काञ्चनशिलाभि - सुवर्णशिलाभि, शयला चित्रिता, सुधीवत्य तदाख्यकपिरानस्य, इय शिविर
सन्निवेशभू सन्ध्यावाससन्निवेशस्थानम् । परस्परविलक्षणलक्ष्यमाणाराक्षसकपिकरङ्गायवा परस्परविलक्षण-पर-
स्परविरूप यथा स्नात् तथा, लक्ष्यमाणा - प्रतीपमाना, राक्षसाना कपीना बानराणां च, करङ्गा - अश्विभानावाधिदृष्टवा,
तन्मस्त्वर्जाणि वा, एवावयवा यस्यास्तादृशी, एषा रामरावणयो, आजिभूमिः रणक्षेत्रम् [च] । सकलदिग्मुपान्तर
राल - व्यापिघोषस्य सकलदिग्मुपान्तरालव्यापी - रावणस्यैव तन्व्यव्यापक, घोष - रावणन्दन प्रतरण च यस्य तादृशस्य,
पुत्र त्रिप्यपि स्वर्ग मर्त्य-पालालक्ष्येष्वपि, भुवनेषु लोकेषु, सर्पत प्रविच्यत, पोलस्त्ययशस्य शैत्य - रावण,
तत्कीर्तं, रथसेव, प्रवर्तक प्रचारक, भक्ष - तदाख्यो रावणमुमार, पक्षे रथाङ्गु, प्रयत्नवद्भिः प्रयत्नशालिभि,
क्षपाचरै निशाचरै, अनेकधाकृतरक्षोऽपि अनेकवारै रक्षितोऽपि, मारुतिना हनुमता, भुजजलेन चाहुविक्रमेण,
प्रसह्य बलात्कारेण, इह अस्मिन् स्थाने, भग्ने नाशित [छ] । इह अस्या कन्दराया उदात्ताम्, धरातिदारित-
प्रधानवीरविद्राणविजयाध्यवसायेन अरतिभि - अतुभि, दारि - छाण्डत, मारितैरित यावत्, प्रधानवीरै - प्रधान
भटै, विद्रा - भग, विजयाध्य-साय - विजयोद्योगो यस्य तादृशेन, सायञ्चरचक्रवर्तिना राक्षससन्नाजा, सहोदर-
सायुज, पुम्भकण इति यावत्, असुकुमारै कश्ये, तैस्तै - अनेकविधे, उपक्रमै - उपदव, अकाल एव असमय एव,
१३ तत्कम्

क्रमाक्रान्तसकलाम्बरेण साडम्बरमुदञ्चता ज्वलनजन्मना नीलेन धूमोत्पीलेनेव नयननलिनेषु विस्तारितः प्रहस्तप्रणयिनीनामधुधारासारः [झ], इदमुपान्तनिर्झरासन्नप्ररूढविरलविशलयौपधिलयमपदातिरोरःस्थलस्य शक्त्या समिति सुमित्रासुतस्य मूर्च्छानिपतनस्थानम् [ज], अमी नेमिनिधिपृष्ठाकपिशिरःकपालकर्परशुक्तिकाशकलशारिताः शरविसरवर्षिणि रामभद्रे पुनरुक्तमुपसृतापसृतरावणरथस्य क्षयसमयशोपितमहानदीप्रवाहानुकारिणः चक्रमार्गाः [ट], इयं स्वामिभक्तेरप्रजशक्तेश्च जगति ज्ञापनाय विभीषणेन प्रतिष्ठापिता हुतापतच्छिन्नकुम्भकर्णोत्तमाद्ग्रासितस्य दाशरथेयथाप्रथममायतपदान्तराप्रतीपापसर्पणसरणिः [ठ], इह लतावेद्मन्यपनीतरक्षोगृहनिवासनिर्वाद्कलङ्काया जनकदुहितुर्पैमानस्वेदार्रकरकिसलयेन दाशरथिना कथञ्चिदुन्मोचितो हुताशनप्रवेशलभो धूमदण्ड इव धूम्रकुटिलायतशिखो वेणीबन्धः [ड],

टिप्पन्नकम्—नील -रामप्रधान, प्रहस्त -रावणप्रधान, आसार -वेगवद्वृष्टि [झ] । नेमि.-चक्रमार्गा [ट] । अग्रजशक्ते. कुम्भकर्णतामर्थ्यस्य, सरणि -मार्ग. [ठ] ।

महानिद्राये मूलवे, निद्रा त्याजितः मोचित, जागरित इत्यर्थे [ज] । क्रमाक्रान्तसकलाम्बरेण ऋणेण आक्रान्त-व्याप्त, सकल-समग्रम्, अम्बरं-गगनमण्डलं वृद्धं च येन तादृशेन, पुन साडम्बरं सविस्वारम्, उदञ्चता उदञ्चता, धूमोत्पीलेनेव धूमवरोधेनेव, ज्वलनजन्मना अग्निजातेन, नीलेन-श्यामवर्णेन रामप्रधानेन च, कञ्जलेन वा, प्रहस्त-प्रणयिनीनां प्रहस्तस्य-रावणप्रधानस्य या प्रणयिन्य-प्रिया, तारां, नयननलिनेषु नयनारविन्देषु, अश्रुधाराऽऽसारः अश्रुधारासम्पात, इह अस्मिन् स्थाने, विस्तारितः विस्तारमाणादित [झ] । इदं सुमित्रासुतस्य लक्ष्मणस्य, मूर्च्छानिपतनस्थानं मूर्च्छया यन्निपतनं-निपातं तद्भूमि, कीदृशम्^१ उपान्तनिर्झरासन्नप्ररूढविरलविशलयौपधिलयम् उपान्ते-समीपे, ये निर्झरा-स्रोतासि, तदासद्ये-तस्मिन्कटप्रदेशे, प्ररूढा-उत्पन्ना, विरलानाम्-अनिविडाना, विशलयौपधीना-विशल्यासङ्गौपधीना, लया-लेश यस्मिन्सादृशम्, कीदृशस्य तस्य^२ समिति युद्धे, शक्त्या शक्तविशेषेण, अवदारितोर-स्थलस्य खण्डितवक्षस्थलस्य [ज] । नेमिनिधिपृष्ठाकपिशिर कपालकर्परशुक्तिकाशकलशारिताः नेमिनि-चक्रान्तभागै, निधिपृष्ठाना-संघर्षितांतां, कपिशिर कपालकर्पराना-वानरमस्त्रकाना ये कपालकर्परा -कपालाख्यपटावयवसदृशशिरोऽस्थिमण्डलरूपकपालास्तेषां, शुक्तिमाशकलै -कपालखण्डात्मकखाडै शारिता-चित्रिता, रामभद्रे रामचन्द्रे शरविसरवर्षिणि बाणगणशृष्टिकारिणि सति, पुनरुक्तम् असकृत् सूचितं यथा स्मृतं तथा, उपसृतापसृतरावणरथस्य उपसृत-समीपगत, अपसृत-दूरगतश्च यो रावणस्य रथस्तरसम्बन्धिनं, क्षयसमयशोपितमहानदीप्रवाहानुकारिण. क्षयसमये-प्रलयकाले, शोपिता-शुष्कता नीता, या महानदी, तत्प्रवाहानुकारिण, अमी इमे, चक्रमार्गाः रथाङ्गप्रचारमार्गा [ट] । स्वामिभक्तेः स्वामिनि-रामचन्द्रे या भक्ति-प्रीतिस्तस्या, च पुन, अग्रजशक्तेः अग्रजस्य-स्वज्येष्ठभ्रातु, रावणसौख्यं, वा शक्ति-पराक्रमस्तस्या, प्रख्यापनाय विख्यापनार्थं, विभीषणेन तदाख्यरावणानुजेन, प्रतिष्ठापिता प्रकल्पिता, इयम्, हुतापतच्छिन्नकुम्भकर्णोत्तमाद्ग्रासितस्य हुत-सत्वरम्, आपतता, छिन्नेन खण्डितेन, कुम्भकर्णस्य-तदाख्य-रावणानुजस्य, उत्तमाङ्गेन-मस्तकेन, विग्रासितस्य-विभीषितस्य, दाशरथे. रामचन्द्रस्य, यथाप्रथमं यथापूर्वम्, आयतपदान्तराप्रतीपापसर्पणसरणिः आयतेन-सीधेण, पदान्तरेण-पादविक्षेपान्तरेण, यत् अप्रतीपम्-अप्रतिकूलम्, स्खलन-शङ्काशून्यमित्यर्थं, अपसर्पणम्-अपसरणं, तस्य सरणि-मार्ग [ठ] । इह अस्मिन्, लतावेद्मनि लतायुद्धे, अपनीतरक्षो-गृहनिवासनिर्वाद्कलङ्काया. अपनीत-अग्निप्रवेशेन विरोधित, रक्षोगृहनिवासनिर्वाद्कलङ्क-राक्षसगृहाधिकरणक निवासापवादरूपं बलञ्चो यथा तादृश्या, जनकदुहितु. जानक्या, धूम्रकुटिलायतशिखः धूमा-कृष्णलोहितवर्णा, कुटिला-वक्त्रा, आयता च शिखा-अप्रभागो यस्य तादृश, वेणीबन्ध. प्रोपितभर्तृकोचितकेशरचनाविशेषरूपाया वेण्या बन्ध, वैपमानस्वेदार्रकरकिसलयेन वैपमान-वम्पमान, सेदार्र-सर्वदुर्घर्मादकार्र, करकिसलय-करपङ्क्तयो यस्य तादृशेन, दाशरथिना रामेण, उन्मोचित. विच्छेदित, क इव^३ हुताशनप्रवेशलभः अग्निप्रवेशसम्युक्त, धूमदण्ड

इतो निवर्तितानुग्रजसुरव्रजेन निजगोत्रराजधानीमयोर्ध्यां प्रति यियासुना दशास्यदमनेन सविलास-
मध्यासितमहाहर्मणिवातायनः कौतुकोत्ताननयनजानकीविलोकितागतिरनुकूलपवनप्रसारितैः पताकागाहुभिः
परिरुधुमिष चिरोत्सृष्टदृष्टं कुबेरपुरमन्वरपथेन प्रधावितः पुष्पकनामा विमानराजः [ढ]; इत्यादिपिशु-
नितानेकरामायणमहापुरुषवृत्तान्तैरन्ति कस्यैतस्त्रयनरपतिभिरुत्सावरोपितैरनुपद प्रदर्शितान् लङ्कापुरीपरिसरो-
देशान् सहर्षमीक्षमाणः कविचिदिनान्यतिष्ठम् [ण] ।

एकदा तु तत्रस्थशिविर एव प्रेषितागतेः प्रणिधिपुरुषैः प्रवर्तितः सञ्जीकृत्य प्राज्ययस्त्राभरणदानावर्जित-
सकलनाविका नाव आत्तकतिपयदिवसपाथेयैः प्रधानपार्ष्वसूनुभिरन्यैश्च जन्यशतनिर्व्यूढपौरुषैः पदातिपुरुषै-
रनुगम्यमानस्वत्क्षणमेवाधिद्वेषेणोद्वलम् [त] । अविलम्बितागतिश्च पश्चिमेन सेतोर्गवातिदूरमूरीकृतचौर्यै-
वृत्तरतिविपमदुर्गवलगर्वितस्य पर्वतकनाम्नः किपतपजस्य राजवान्यामवस्कन्दमप्रतर्कितमपातयम्, अदय-

टिप्पणकम्—कुबेरपुरम् अलकास्य [ढ] । जन्य-सग्राम । द्वेष-घाटक [त] । अवस्कन्दं
घाटकम् [थ] ।

इव धूमरेखेवेनुद्रेक्षा [ङ] । इतः अस्मात् स्थानात्, निवर्तितानुग्रजसुरव्रजेन निवर्तित - परवर्तित, अनुग्रज-
अनुग्रहच्छन्, सुरव्रज - देवगणो येन तादृशेन, निजगोत्रराजधानी स्ववशात्प्रधानीरूपाम्, अयोध्या, प्रतिथियासुना
प्रत्यावर्तितु रामेन, यदा अयोध्या प्रति अयोध्याभिमुख, यियासुना जिगमिपुणा, दशास्यदमनेन धावणगवहारण
रामच द्रेष, सविलासं विलासमहितम्, अध्यासितमहाहर्मणिवातायनं अध्यासितम्-अधिष्ठितं, महाहर्मणीनाम्-
अत्युत्तममणिमय, वातायन-वाताशो यस्य तादृश, पुष्पकनामा तनामक, विमानराजः उत्तममाकाशयानम्, अन्व-
पथेन गमनमार्गेण, प्रधावित. धीम यात, कीदृश ? कौतुकोत्ताननयनजानकीविलोकितागतिः कौतुकेन-दिदृक्षा-
स्तेन, उत्तानम्-उन्नतं, नयन यस्मात्तादृश्या जानक्या विलोकिता-दृष्टा, गति-गमन यस्य तादृश, किं कर्तुमिव ? चिरोत्सृष्ट-
दृष्टा विराट्-दीर्घकालात्, उत्सृष्टं-सक, दृष्ट-दर्शन यस्मात्तादृशी, यदा विराट् लज्जा विलोकिता च, कुबेरपुरी कुबे-
रस्त्रामिदम् अलकापुरीम्, अनुकूलपवनप्रसारितैः अभिमुखवाहिवायुविसारितैः, पताकागाहुभिः पताकात्मकभुजैः,
परिरुधुमिष आलिङ्गितुमिव [ङ] । इत्यादिपिशुनितानेकरामायणमहापुरुषवृत्तान्तैः इत्यादय - एवमन्वृत्य,
पिशुनिता - सूचिता, अनेके रामायणसम्बन्धिन, महापुरुषस्य-मर्वादापुरुषस्य भगवतो रामचन्द्रस्य, वृत्तान्ता - वार्ता वैज्ञातद्वयै,
उत्प्रातररोपितैः पूर्वम् उत्प्रातै - उत्पटितै, स्वपदाव प्रधावितैरित्यय, पथात् पुन रोपितै - स्वार्थे प्रतिष्ठापितै, अनितरु-
स्थितै. सनीपास्थितै, नरपतिभि, अनुपद प्रतिस्थान, प्रदर्शितान्, लङ्कापरिसरोदेशान् लङ्कापर्यन्तस्थोर्ध्वदेशान्, सहर्षं
खानन्दम्, ईक्षमाणः परयन्, कतिचित् कतिपयानि, दिनानि, अतिष्ठ म्थितवानिष्ठम् [ण] । एकदा तु एकस्मिन् दिने
दु, तत्रस्थशिविर पञ्च तत्स्थानस्थमैतिकापाव एव, प्रेषितागतेः पूर्व प्रेषितै पथादागते, प्रणिधिपुरुषैः गूढचरजने,
प्रवर्तित. कारितप्रवृत्तिक, अहमिति शेष, प्राज्ययस्त्राभरणदानावर्जितसकलनाविका. प्राज्ययस्त्राभरणानां-प्रतुर-
वस्त्रालङ्करणाना, दानेन-विवरणेन, आर्वापैता - आनमिता, परितोपिता इति यावत्, सकला - समस्ता, नाविका - क्रमधारा
यासां तादृशी, नाव, सञ्जीकृत्य सनदा सन्ता निवृत्ता वा कृत्वा, आत्तकतिपयदिवसपाथेयं. आत्त-गृहीत, कति-
पयदिवसपाथेय-कतिपयदिनमार्गभोजयवस्तु यैस्तादृशै, प्रधानपार्ष्वसूनुभिः प्रधानराजद्वारै, च पुन, अन्यै, जन्य-
शतनिर्व्यूढपौरुषै. जन्यशते-सग्रामशते निर्व्यूढम्-अपरिसन्नासं, पौरुष-पराक्रमो येया तादृशै, पदातिपुरुषै. पादगा-
मिजने, अनुगम्यमान. अनुसियमाण, तत्क्षणमेव तत्कालमेव, अविद्वेषेण सद्भावमेन, घाटीरूपेणैतथं, उद्वलम्
उचलितवान्, उत्थाय चकित्तवागिल्लर्थं [त] । च पुन, अविलम्बितागति. अविलम्बिता-सत्ररा, गति-गमन यस्य
तादृश सन्, सेतो पश्चिमेन पथाङ्गणेन, अतिदूर बहुदूर, गत्वा, ऊरीकृतचौर्यवृत्तेः ऊरीकृता-स्त्रीकृता, चौर्येहा
वृत्त -त्रीविका येन तादृशस्य, अतिविपमदुर्गवलगर्वितस्य अतिविपम-परमदुर्गं, यद् दुर्गं-पर्वतार्दिक रिपुप्रवृत्तप्रति-
रोधक दुर्गं स्थान, तदात्मक यद् बल-सामर्थ्यम्, यदा बल-सैन्य च, तान्या गतितस्य-मदान्वितस्य, पचेत कनाम्नः तस्य

शङ्खपातविद्राविताखिलदस्युलोकश्च शोकलम्बालकं सनालरुमादाय तदीयमन्तःपुरपुरन्ध्रसार्धमर्थसंभार च भूयः स्वशिविराभिमुखोऽभवत् [थ] । प्रस्थितस्य च प्रथम एव प्रयाणके मन त्रिभागशेषायां निशी-
थिन्यामत्रिनामा भट्टपुत्रः 'क युवराजः, क युवराजः' इति पृच्छञ्जवनिरायतपातया नौकया निम्नमाज-
गाम [द], जगाद च—“कृतप्रणामः कुमारसेनापतिर्विज्ञापयति—योऽयमनतिदूरे दर्शितपरिमण्डलाभोग-
दर्शनीयाकृतिरुन्नय पर्योत्तान्वरो गौरीस्तन इव त्र्यम्बकोरःस्थलस्य स्थपुटयन् विस्तारमर्णवजलस्य वामतोऽन-
लोक्यते [ध], एष चूडालङ्कारः पञ्चशैलकद्वीपस्य लीलावतंसकः सागरस्य क्रीड स्थाननगरममरमिथुनानां
सिद्धिक्षेत्रं विद्याधरणानामग्रिमो रामणीयकेन सर्वपर्वताना रत्नदुट्टो नाम सानुमान् [न], एष किल
हृदयस्खलन्मैथिलीविरहशोकशङ्कोर्लेङ्कापुरीमभि प्रस्थितस्य दाशरथेराज्ञया पर्वतानाहरद्भिः प्लवगयूथाधिपैरुत्पाट्य
हाटकगिरेः सानुरानोतः [प], उपनीतश्च भुजवलाबलेपादनादप्रसारितैरककरतलस्य सेनापतेर्नलस्य तेनापि

टिप्पनकम्—नौकया लघुनावा [द] । स्थपुटयन् निम्नोन्नत कुर्वन् [ध] ।

कस्य, किरातराजस्य मिलाधिपते अप्रतर्कितम् आकस्मिकम्, अचस्कन्दम् आरुमणम् अपातय कृतवानहम् ।
च पुन, अदयशङ्खपातविद्राविताखिलदस्युलोकः अदयशङ्खपाते निर्दयशङ्खाघाते—विद्राविता कारितपलायना,
अखिला—समस्ता, दस्युलोक—चोरशत्रुजना येन तादृश, शोकलम्बालकं शोकेन लम्बमानकेसम्, सवालकं बाल-
सहित, तदीय रिपुसम्बन्धिनम्, अन्तःपुरपुरन्ध्रसार्धम् अन्त पुराजनासम्भ्रम्, च पुन, अर्थसंभार धनराशिम्,
आदाय गृहीत्वा, भूयः पुन, स्वशिविराभिमुखः स्वसैन्यावासार्थमिमुख, तद्रमनोयत इत्यर्थे, अभव जात [थ] ।
प्रस्थितस्य कृतप्रयाणकस्य, प्रथम एव मन प्रयाणके प्रस्थाने, त्रिभागशेषायां अवशिष्टतृतीयभाग्याया, निशीथिन्यां
रानां, अत्रिनामा तत्सङ्ग, भट्टपुत्र भट्टकुमार, 'क युवराज क युवराज' अस्तीति शेष, इति पृच्छन् प्रश्न कुर्वन्,
जवनिरायतपातया जवेन—वेगेन, निरायत—अतिरीर्य, पात.—सवारी यस्यास्तादृश्या, जवनिरायतपातकया इति पाठे
तु जवेन—वेगेन, नितराम्, आयता वीर्धाभूता, पताका यस्यास्तादृश्या, नौकया लघुनावा, निरुद्धं समीपम्, आजगाम
आगतवान् [द] । च पुन, जगाद उचवान् । किमित्याह—कृतप्रणाम. विहिताभिवादन, कुमारसेनापति. कुमा-
रस्य—भवत, सेनाध्यक्ष, विज्ञापयति सूचयति, यद्वा हे कुमार ! कृतप्रणाम सेनापतिर्विज्ञापयतीत्यर्थे, किमित्याह—अनति
दूरे किञ्चिदूरे दर्शितपरिमण्डलाभोगदर्शनीयाकृति. दर्शिता दृष्टिमोचरता गमिता, परिमण्डलेन—वर्तुलेन, आभोगेन—
विस्तारेण, दर्शनीया, आकृति—आकारो येन तादृश, पुन उन्नत्य उन्नतो भूत्वा उदरल्लेख्यं, पर्योत्तान्वर-
न्याहगणन-
मण्डल, त्र्यम्बकोरःस्थलस्य शिववक्ष स्थलस्य, गौरीस्तन इव, अर्णवजलस्य समुद्रजलस्य, विस्तारं, स्थपुटयन्
आच्छादयन्, निम्नोन्नत कुर्वन् या, योऽय, वामतः वामभागे, अथलोक्यते इत्यन्ते, एष सोऽय रत्नदुट्ट. अन्वयतत्सङ्ग,
सानुमान् पर्वत, अस्तीति शेष, नामेति वाक्यालङ्कारे, क्रीडश्च ? पञ्चशैलकद्वीपस्य पञ्चशैल—पर्वता. सन्ति यस्मि
नित्यन्वयतत्सङ्गद्वीपस्य, चूडालङ्कार. मलकालङ्कार, पुन सागरस्य समुद्रस्य, लीलावतंसक. क्रीडालङ्कार, पुन
अमरमिथुनाना देवदम्पतीना, क्रीडास्थानं क्रीडाङ्गणम्, विद्याधरणाना विद्याधर—प्राप्तातिसयमानुपविशेष,
तत्सङ्गानां, सिद्धिक्षेत्रम् अणिमाद्यष्टसिद्धिपीठम्, पुन रामणीयकेन सौ-दर्येण, सयेपर्वताना निखिलपर्वतानाम्,
अग्रिम. अग्रसर [न] । हृदयस्खलन्मैथिलीविरहशोकशङ्को. हृदये स्खलन्—आपतन्, मैथिलीविरहजन्यशोकस्वरूप
शङ्क—कीलको बाण शूट वा यस्य तादृशस्य, पुन लङ्कापुरीमभि लङ्काभिमुख, प्रस्थितस्य कृतप्रस्थानस्य, दाशरथेः
रामचन्द्रस्य, आज्ञया पर्वतान्, आहरद्भिः सेतुवन्धार्यमानयद्भि, प्लवगयूथाधिपैः मर्कटगयाधिपै, उत्पाट्य
प्रोटयित्वा, हाटकगिरे सुवर्णपर्वतस्य, सुमेरोरीत्यर्थे, एष. सोऽय, सानु. समस्यलक्ष्य एकदेश, किल निधयेन, आनीत
[प] । च पुन, भुजवलाबलेपात् बाहुबलानिमानात्, अनादरप्रसारितैरककरतलस्य अनादरेण प्रसारितम् एक

रमणीयतातिशयदर्शनप्रीतमनसा सुचिरमवलोक्य नायमुद्रागतुङ्गुतिपिशङ्गिताशामुखो वज्रमणिरिव कृत्रिमै-
र्निधिभिः पापाणमृन्मयैरमीभिरचलैः सहैकत्र समवायमर्हतीति विमृश्य सेतोः पृथक् पाथोनिधौ निहितः,
पयोधिनापि पुत्रवहुमानादात्मनः क्रीडागिरित्वेनोपकल्पितः [फ], तदत्र विपुलावकाशपरिसरे सुप्राप-
शीतलखादुनिर्झराम्भसि स्वच्छन्दलभ्यचन्दनादिपादपैधसि निरन्तरफलितनालिकेलकदलीपनसपिण्ड-
रज्जूरप्रायतरुपण्डे तरङ्गिणीतीरसुलभदेवतार्चनोचितविशालमणिशिले युक्तमावासयितुम् [व]; यतो दूर-
मायाता वरूथिनी, व्यथितो निशीथिनीजनितजाड्योद्रेकेण समुद्रमस्ता सर्व एव सुखोचितो जनः,
श्रमविकलवाह्यो न ब्राह्मयन्ति सत्वरमरित्राणि यानपात्रेषु पौतिका, न शक्नुवन्ति निद्रावशीकृताः कर्तुम-
घट्टम् कूपस्त्वम्केषु कर्णधाराः, समीरोऽपि संप्रति प्रतीपगतिः प्रजाति, नामिधायन्ति शिविरगामिनं
मार्गमर्गलितानीव प्रेयमाणान्यपि पुरो निर्यामकैः प्रवहणानि, नास्ति कश्चिन्नेदीयानितश्चलितानामाश्रयो-

टिप्पणकम्—उपनीतश्च दौकितश्च, वानरेरिति शेष [फ] । एष-काष्टम् [व] । अरित्र-यानपात्रवाह-
नम् । नेदीयान् प्रत्यासन्नवर [भ] ।

करल येन तादृशस्य, सेनापते, नलस्य तत्सन्नकमकृतस्य, उपनीत. उप-समीप, नीत-उपस्थापित । रमणीयताति-
शयदर्शनप्रीतमनसा रमणीयतातिशयस्य-तदीयस्य-दर्थोक्तस्य, दर्शनेन प्रीत-प्रसन्न मनो यस्य तादृशेन, तेनापि
नलेनापि, सुचिरम् अतिदीर्घकालम् अवलोक्य दृष्ट्वा नायमुद्रागतुङ्गुतिपिशङ्गिताशामुखः. उद्रागामि-
ज्वलत्तर्वागाम, तुङ्गुतिभि-उच्चैः प्रसक्तान्तिभि, पिशाङ्गतापि पीतिमानमापादितानि, आश्रामुखानि दिङ्मुखानि येन
तादृश, अय सुमेरुनाडु, वज्रमणि. हीरकमणि, कृत्रिमै करिपतै, मणिभि, पापाणमृन्मये प्रस्तरमृत्तिकावधै,
अमीमि एभि, अचलै. पर्वतै सह, एकत्र एवसिन् स्थाने, समवाय सम्मेलन, न, अर्हति तद्योग्यो भवति, इति
इत्य, विमृश्य विचार्य, सेतो, पृथक् वहि, पाथोनिधौ समुद्रे, निहित स्थापित । पयोधिनापि समुद्रेणापि,
पुत्रवहुमानात् पुत्रसदृशक्रेडातिवयात्, आत्मन खस्य, क्रीडागिरित्वेन क्रीडोपयोगिवत्तत्वेन, उपकल्पित-
क्रीडत [फ] । तत् तस्माद्धेतो, अत्र असिन्, विपुलावकाशपरिसरे विपुल-विस्तृत, अवगाश-स्थितियोग्यता-
सम्पादकप्रदेशो यत्र तादृशे, परिसरे-पवतसमीपप्रदेशे, आवासयितुं सैय विवासयित, युक्तम् उचितम्, क्रीडेश्च ?
सुप्रापशीतलखादुनिर्झराम्भसि सुप्रापम्-अनायासलभ्य, शीतल खादु-मधुरं च, निद्रारस-पर्वतापि ख्यातव्याहस्य,
अम्भ-वन्न यस्मिन्तादृशे, पुन स्वच्छन्दलभ्यचन्दनादिपादपैधसि स्वच्छन्द-स्नाथीन यथा स्यात् तथा, लभयानि-
मायापि, च-दनादिपादपाना-चन्दनादिङ्गुलसम्बन्धीनि, एधावि-धाष्टानि यस्मिन्तादृशे, पुन निरन्तरफलितनालिकेल-
कदली पनस पिण्ड खर्जूरप्रायतरुपण्डे निर-तरफलितै-अनवरतकर्मितै, नालिकैरपिभि, प्राया-प्रभुषा, तरु-
पण्डा-तरुवृक्षानि यस्मिन् तादृशे पुन तरङ्गिणीतीरसुलभदेवतार्चनोचितविशालमणिशिले तरङ्गिण्या-नशा,
तीरे सुभ्रा-सुकरा, देवतार्चनोचिता-देवपूजनयोग्या, विशाला, मणिसिन्ध्रा-मणिसयफलकं यस्मिन्तादृशे [व] । यतः
यस्माद्धेतो, दूरम्, आयाता आगता, वरूथिनी सेना, सर्वे एव सकलोऽपि सुखोचितः सुउदरतहारविहाराभ्यस्य,
जन. लोक, निशीथिनीजनितजाड्योद्रेकेण निशीथिन्या-ताड्या, जनित-उ पादित, जाड्योद्रेक-जैल्यविषयो यस्मि-
न्तादृशेन, समुद्रमाद्यता समुद्रवायुना, व्यथित. पीडित, अस्तीति शेष । श्रमविकलवाह्य. श्रमेण विकृत-
विह्वला, वाह्यो मुञ्जा येषां तादृशा, पौतिका पोतवाहय, यानपात्रेषु पोत्रेषु अरित्राणि जलविशेषकशाष्टानि,
सत्वर प्रीमं, न चाह्वयन्ति सघारयन्ति । निद्रावशीकृता निद्रया अर्थनीकृता, कर्णधारा नासिका, कूपस्त्वम्केषु
गुणरक्षदन्धेषु, अघट्टम्भम् अवरोध, कर्तुं न, शक्नुवन्ति पारयन्ति । सम्प्रति दानान्, समीरोऽपि वायुरपि, प्रतीप-
गति. प्रतिकूलगति, प्रजाति वहति । निर्यामकै. वाहकै, पुर. अग्ने, प्रेयमाणान्यपि प्रचार्यमाणान्यपि, प्रवहणानि

चितोऽन्यः प्रदेशो द्वीपसंनिवेशः परंतो वा, सर्वतो येत्रलतावनाकीर्णमपारीयमर्ण एव केवलम् [भ], अतो विलम्ब्य त्रिचतुराण्यहानि प्रतिपात्य पृष्ठानुपातिनं सैनिकलोकं विधाय रिपुयोधमार्गव्यथितमर्मणो वीरवर्गस्य व्रणकर्मं कृत्वा विचित्रतरुफलोपपादनेन क्षीणपाथेयसंग्रहदुःस्थस्य दुर्गतपदातिसार्थस्य क्षुधः प्रतीकार प्रगुणीकृत्य पटुपवनपाटितसितपदानि गिरितटाघातविघटितफलकसन्धिबन्धानि यानपात्राणि पूरयित्वा स्वादु-सलिलेन रिक्तजलभाण्डानि गृहीत्वा क्रियन्मात्रमपि सारमिन्धनदारु गम्यते प्रतिदिनमविच्छिन्नैः प्रयाणैः, इति [म] श्रुत्वा प्रभुः प्रमाणम्” अहं तु क्षणमात्रकृतविमर्शः प्रतिगृह्य चेतसा तस्य वचनमेवं क्रियते इत्युदीर्यं तं व्यसर्जयम् [य] । गते च तत्र यथागतमतीते च कियत्यपि कालक्षणे संक्षोभितसकलजलचरः स्ववासतरुण्डोड्डीनभारुण्डपक्षिपक्षाक्षेपरवविस्तारितस्तटशायिमहाकायकरिमकरपतनवेगदूरोच्छलितपयसा सं-ध्रममुत्थाय निरूप्यमाण इव पुनरमृतमन्थनारम्भभोतेनाम्भोधिना सत्वरोत्थानविस्तारद्वहामुखोत्पत्तकेसरिकुलैश्च

पोता, अर्गलितानीव केनापि निरुद्धानीव, शिविरगामिनं सैनिकाऽऽवासगामिन, मार्गं पन्थान, न, अभिधावन्ति शीघ्र गच्छन्ति । इतः अस्मात् प्रदेशात्, चलितानां प्रस्थितानाम्, आश्रयोचित, विधामयोग्य, नेदीयान् अति-निकट, द्वीपसन्निवेश, द्वीपसंस्थानरूप, पर्वतः तद्रूपो वा, अन्य, वधित, प्रदेश, नास्ति न वर्तते, किन्तु सर्वतः सर्वत्र, वेत्रलतावनाकीर्ण वेनाख्यलतावनव्याप्तम्, केवलम्, अपारीयं पारहितम्, अर्ण एव जलमेव, अस्तीति शेष [भ] । अतः अस्मात् कारणात्, त्रिचतुराणि त्रीणि वा चत्वारि वा, अहानि दिनानि, विलम्ब्य विलम्ब कृत्वा, पुन पृष्ठानुपातिनं पृष्ठानुगामिन, सैनिकलोकं सैन्यजनं, प्रतिपात्य प्रतीक्ष्य, पुन रिपुयोधमार्गव्यथित-मर्मणः रिपुयोधाना-शत्रुभटानां, मार्गैः-बाणैः, व्यथितानि-दु खितानि, मर्मणि-मर्मस्थानानि यस्य तादृशस्य, वीरवर्गस्य स्ववीरगणस्य, व्रणकर्म मण्यकृत्सा, विधाय इत्था, पुन क्षीणपाथेयसंग्रहदुःस्थस्य क्षीणेन-व्ययं गतेन, पाथेय-संग्रहेण-पथि भोजनीयवस्तुजातेन, दु स्थस्य-दुःखस्थितस्य, दुर्गतपदातिसार्थस्य दरिद्रादगामिगणस्य, विचित्रतरुफलोपपादनेन विविधरक्षफलसंग्रहेण, क्षुध-बुभुक्षया, प्रतीकार प्रचामन कृत्वा, पुन पटुपवनपाटितसितपदानि पटु-पवने-तीव्रवायुनि, पाटिता-छिन्ना, सितपदा-बद्धवस्त्राणि येषु तादृशानि, पुन गिरितटाघातविघटितफलकसन्धि-बन्धानि गिरितटाघाते पवतत्र-तापाते, विघटित-विश्लेषित, फलकसन्धीना काष्ठपट्टिकासम्मेलनप्रदेशानां, बन्धो येषु तादृशानि, यानपात्राणि पोतान्, प्रगुणीकृत्य प्रकटप्रगुणानि विधाय, सज्जीकृत्यैवार्थं, पुन रिक्तजलभाण्डानि शून्यजल-पात्राणि, स्वादुसलिलेन मधुरजलेन, पूरयित्वा पूर्णाकृत्य, पुन क्रियन्मात्रं क्रियत्रमाणक, सार द्रव्यं, इन्धनदारु पावकोदोपनराष्ट्र, गृहीत्वा, अविच्छिन्ने. विच्छेदरहितै, प्रयाणैः प्रयाणैः, प्रतिदिन गम्यते गम्यते [म], इति इत्थ, सन्देश श्रुत्वा श्रवणगोचरीकृत्य, प्रभुः त्व, प्रमाणं तदनुसारकृतव्याक्तव्यावधारणसमर्थं, इति, अहं तु क्षणमात्रकृतविमर्शः क्षणमात्रविहितभावन, चेतसा हृदयेन, तस्य सेनापते, वचनं वाक्य, प्रतिगृह्य आदाय, एवं क्रियते अनुष्ठीयते, इत्युदीर्यं इत्युक्त्वा, तं भट्टपुत्र, व्यसर्जय स्वच्चारं अस्ति [य] । तत्र तस्मिन् भट्टपुत्रे, यथाऽऽगत येन प्रकारेण आगमन कृत तथा, गते सति, च पुन, कियत्यपि कतिपये, कालक्षणे कालवन्धिनि क्षणे, अतीते व्यतीते सति, तारुगम्भीरः उबगम्भीर, सैन्यावासभेरीध्वजनिः शिविरसन्निवेशसूचकभेरीनाद, समन्तात् सर्वत, दिगन्तराणि दिग्भ्रम्यानि, तस्त्वार आच्छादितवान्, व्याप्तवान् इत्यर्थं, कीदृश ? संक्षोभितसकलजलचरः संक्षोभिता-सम्भ्रमिता, सकला-समस्ता, जलचर-जलजन्तवो येन तादृश, पुन स्ववासतरुण्डोड्डीनभारुण्ड पक्षिपक्षाक्षेपरवविस्तारित. स्ववासमृतात्-स्वनिवासाधिकरणभूतात्, तरुण्डात्-वृक्षवनात्, उड्डीनानाम्-उत्पतितानां, भारुण्डपक्षिणा-तदाख्यपक्षिजातिविशेषाणां, पक्षाक्षेपरवै-पक्षोत्क्षेपणव्यनिभि, विस्तारित-विस्तारभापादित, पुन तटशायि-महाकायकरिमकरपतनवेगदूरोच्छलितपयसा तटशायिना-तटसुप्ताना, महाकायाना-विशालशरीराणा, वरीणां-जलहस्तिना, मकराणा-नकाणा च, पतनवेगेन-समुद्रनिपातवेगेन, दूरमुच्छलित, पय-जल यस्य तादृशेन, अत एव पुनर-मृतमन्थनारम्भभोतेन पुन-द्वितीयवारं, य अमृतमन्थनस्य-सुरासुरकर्तृनामृतोदरणायविलोडनस्य, आरम्भ-उपक्रम, तदानीवेन, अम्भोधिना समुद्रेण, ससम्भ्रम सम्भ्रमपूर्वकम्, उत्थाय, निरूप्यमाण इव निधीयमान इवेत्युत्प्रेक्षा, च पुन, सत्वरोत्थानविस्तारद्वहामुखोत्पत्तकेसरिकुलैः सत्वरोत्थानेन-ससम्भ्रनोत्थानेन, विस्तारित-विस्तारमापय

कुलिशपातशङ्खाविदीर्णहृदयनिर्गलत्प्राणैरिव निशम्यमानो मैनाकवर्गैर्गिरिभिः समन्तात् तस्तार दिगन्तराणि
 तारगम्भीरः सैन्यावासभेरीध्वनिः [र], येन श्रुतिविषयमायातेन स्तम्भितेयाऽऽहूतेव दत्ताज्ञेव सा वरूथिनी
 क्षणमेकमखिलापि निश्चला धमूव, उच्चाल च गतिरभसचलितध्वजावचूलचामरा प्रत्यचलम्, अन्योऽन्य-
 संपट्टविघटितानेकयानपात्रा च प्राप कष्टेन घट्टोद्देशम् [ल] । अथ दशाशामुखविसर्पी सर्पितस्तारतुमुलेन
 प्रतिवेलमास्फालितवेलातदानामुदधिधीचीनामुदञ्चता दूरमश्रान्तसंतानेन कलकलेन विघटितजलदेवतावृन्द-
 निद्रः [व]-

‘भद्र ! सर पुरः किञ्चित्, आर्य ! देहि गमनमार्गम्, अङ्ग ! मा पीडय ममाङ्गमङ्गेन, मङ्गलरु !
 कोऽयं बलदर्पः ? कूर्पराघातैः परानाहसि, हंस ! हस्यसे दूरमुत्क्षिप्तनियसनाप्रपङ्क्तोऽनया, लावण्यवति ! पृष्ठतो
 निविडलप्रा पीडयसि मामन्तर्वेदिञ्चातिनिपुरेण चल्गता पुरस्तनपीठेन, तरङ्गिके ! दूरमपसर, विघ्नता गतिस्तस्य

टिप्पणरूम्—तालतुमुलेन उच्चाध्यत्तशब्देन [व] ।

मानानि, वीर्षोभवन्तीत्यर्थं, पुन गुहामुखात्-न्द्राप्रात्, उत्पतन्ति-उच्छलन्ति, केसरिङ्गलानि-सिंहगणा येषु तादरी,
 मैनाकवर्ग्यं. मैनाकजातीये, गिरिभिः पर्वतैः, कुलिशपातशङ्खाविदीर्णहृदयनिर्गलत्प्राणैरिव कुलिशपातशङ्खा-
 वज्रपातशङ्खा, विदीर्णात्-पाटितात्, हृदयात्, निर्गल-त-निर्गच्छ त प्राण येषा तादरीरेवेलुत्प्रेक्षा, निशम्यमानः
 ध्रुयमाण [र] । श्रुतिविषयं श्रवणगोचरताम्, आयातेन आगतेन, प्राप्तेत्यर्थं, येन मेरीध्वनिना, स्तम्भितेव
 निरुद्धेव, आहूतेव कृताङ्गानेव, दत्ताज्ञेव कृतादेशेव, अखिलापि समस्तापि, धरूथिनी सेना, एक क्षण निश्चला
 स्थिरा, धमूव अभूत् । च पुन, गतिरभसचलितध्वजावचूलचामरा गतिरभयेन-गमनयेन, चलितानि-उद्धृतानि,
 ध्वजावचूलचामराणि-ध्वजाधोमुखशिखचामराणि यस्या तादरी सती, च पुन, प्रत्यचल पर्वत प्रति, उच्चाल उच्चर्पण
 चलितवती । अन्योऽन्यसङ्घट्टविघटितानेकयानपात्रा अन्योऽन्यसङ्घट्टेन-परस्पर सङ्घर्षेण, विघटितानि-विश्लेषितानि,
 विदारितानीति यावत्, अनेकानि यानपात्राणि-पोता यस्यास्तादरी सती, कष्टेन क्लेशेन, घट्टोद्देशं वीरोध्वदेव, प्राप प्राप्तरी
 [ल] । अथ अनन्तरं, शिथिलोकस्य सैनिकजनस्य, कलकल. बोलाहल, ‘उड्डलास उदभूत्’ इत्यभेणान्वेति,
 कीदृश ? दशाशामुखविसर्पी दशदिगन्तप्रसरणशील, पुन प्रतिवेल तस्यां तस्यां जत्रधिनीरविचारकरायां वेगयाम्,
 आस्फालितवेलातदानाम् आहतनिरुक्तेलाविषयवीराणाम्, उदधिधीचीना उमुदतरङ्गाणां, दूरम्, उच्चता
 उदच्छता, पुन अध्यान्तसन्तानेन अविच्छन्नपरम्परेण, पुन तारतुमुलेन उच्चाग्भारेण, कलकलेन-कोलाहलेन,
 विसर्पित. प्रसारित, वर्धित इति यावत् । पुन कीदृश कलकल ? विघटितजलदेवतावृन्दनिद्रः विघटिता-विध्वंसिता,
 जलदेवतादृश्य जलवाशिदेवगणस्य, निद्रा येन तादृश, पुन इत्यादिध्रुयमाणानेकसैनिकशतालाप. इत्यादय-
 एवविधा, ध्रुयमाण अनकं सेनैकशतस्य-घतसंघकथैनिदानाम्, आलापा-आभाषणानि यन्मिस्तादृश इति दूरवात्-
 विशेषणात्तरम् [घ], तत्र किमादयस्तालापा इत्याह—

भद्र ! कल्याणिन् !, पुरः अग्रे, किञ्चित् इत्यत्, सर गच्छ, आर्य ! धेठ !, गमनमार्गं गमनावद्यज, दहि, अङ्ग !
 भो !, मम अङ्ग वरीराववयम्, अङ्गेन वरीराववयन, तत्सपद्मनलर्थं, मा न, पीडय न्यय, मङ्गलरु ! कल्याणिन् !
 यदा तत्सङ्गक ! नयम् अनुभूयमान, चलदर्प. बडगर्व, क ! यन्ति श्वर रूपराघातैः पुननभयभियष्टननिपातैः,
 परान् अन्धार, आहसि ताउपति, हस ! तत्सङ्गक !, दूरमुत्क्षिप्तनियसनाप्रपङ्क्तय. दूरमुत्क्षिप्त-आर्द्रतानयादलन्त
 मुपरिगात्रे समीपत, नियसनापङ्क्त-वज्रप्रान्तभागस्य पङ्क्तो येन तादृश, अनया पिदा, हस्यसे विदम्बयत्, लावण्य
 वति ! वी-दर्पकति !, पृष्ठत. पृष्ठभागे, निविडलप्रा अतिघण्टा, त्वमति घण, अतिनिपुरेण अतिघट्टेन, पुन पुरः
 अग्रे, चलता गच्छता, स्तनपीठेन स्तनलेन, अन्त. मनसि, यदिश्च चाग्रददरे च, पीडयसि क्लेशवति, तरङ्गिक !
 तधात्रि ! दूरम्, अपसर अगच्छ, तत्र जघनमित्या दृष्टिउपभागस्त्वानवया, सपत्त. यवनाऽ, निरुद्धमार्गस्य

जघनभित्त्या सर्वतो निरुद्धमार्गस्यास्य सैनिकवर्गस्य; लघुङ्गिके ! परिकरवन्ददर्शनेऽपि परिचारकः खिन्न-सकलगात्रयष्टिर्यथैव कम्पते तथावश्यमवतरन्त्यास्त्रीतस्त्व घनस्तनजघनभारेण पीडितो व्रीडविष्यति प्रेक्षक-जनम्; व्याघ्रदत्त ! धाव, शीघ्रमेवा विपद्यते निपतिता पोतात् पितामही मकरिकायास्तव श्वश्रूः; अश्रूणि किं सृजसि ? विसृज वार्तामपि तस्य तथाविधस्थानपतितस्य दस्युनगरनारीकर्णभूषणसुवर्णस्य; स्तेनलूतग्रन्थिः पथि प्राप्यति विनाशं विना शम्बलेन बलभद्रकः; भद्रकं भवति यथासाद्यते समप्रमुमजनसंमर्दपीडितेन मया परेषामर्षितं सर्पिः; वयस्य ! वसुदत्त ! क्रिमुत्तरं दास्यामि भर्तुराविष्टस्य ? विनष्टाः क्षारोदकेन मोदकाः; [श] मन्थरक ! सा स्थवीयसी कन्या गलितमात्रैव करतलाद् गलिता तिमिङ्गिलेन, गललभ्रहस्तेन मर्तव्यमधुना हिमर्त्तौ शीतेन; भ्रातर ! उद्बुल्य नौकलकाद् दत्तफालेन निष्कलमेव भद्रस्त्वया जानुः, अनुचराधीनेन धीघनेनाधुना व्ययहर्तव्यम्; अग्निमित्र ! परिहृत्य तीर्थमुत्पथेन व्रजन्नतिथिर्भविष्यसि प्राहाणाम्; अरे ग्रहिक ! मा वृथा कुट्टय पृष्ठकर्परे कूर्मम्, उदरमर्म पीडयाऽस्य निविडमङ्गुलीयुगलेन;

टिप्पनकम्—स्थवीयसी स्थूलतरा । प्राहः—जलचरः । प्रलेवकः—कोरथलकः । निरनुमोशो निर्दयः, क्रोश रुन्दं गद्युतिविलीणम् । प्लवकः—मण्डूकः [प] ।

अवकृदमार्गस्य, अस्य वर्तमानस्य, सैनिकवर्गस्य सैन्यसमूहस्य, गतिः गमनं, विघ्नता प्रतिबद्धा, लघुङ्गिके ! तत्सङ्गिके ! परिकरवन्ददर्शनेऽपि उत्तरीयाधरीपवलाभ्यां दृढगात्रबन्धावलोकनेऽपि, खिन्नसकलगात्रयष्टिः खिन्ना—खेदादां, सकला—संपूर्णा, गात्रयष्टिः—क्षीररूपा यष्टिर्यस्य तादृशः, एषः, परिचारकः सेवकः, यथा कम्पते कम्पं प्राप्नोति तथा, तरीतः नौकातः, अवतरन्त्याः अधो गच्छन्त्याः, तव, घनस्तनजघनभारेण घनयोः—सान्द्रयोः, स्तनयोः, जघनयोः—कंतिपुरोभागयोश्च, भारेण, पीडितः क्लेशितः सर्, प्रेक्षकजनं दर्शकजन, व्रीडविष्यति लज्जयिष्यति; व्याघ्रदत्त ! व्याघ्रदत्तनामक !, धाव सत्वरमागच्छ, पोतात् जलयानपात्रात्, निपतिता स्वलिता, मकरिकायाः तत्सकलक्रियाः, पितामही पितृमाता, तव श्वश्रूः श्वशुरभार्या, पुत्रा, शीघ्रं व्रटिति, विपद्यते म्रियते; अश्रूणि नेत्रजलानि, किं किमर्थं, सृजसि मुञ्चसि, तथाविधस्थानपतितस्य तादृशस्थाने भ्रष्टस्य, दुरवगाहप्रदेशे स्वलितसेति यावत्, तस्य अनुभूतपूर्वस्य, दस्युनगरनारीकर्णभूषणसुवर्णस्य शत्रुनगरस्थकामिनीकर्णालङ्करणभूतस्य, सुवर्णस्य, वार्तामपि कथामपि, विसृज स्वजः बलभद्रकः तजामा कथित् पश्चाद्भद्रः सैनिकः, स्तेनलूतग्रन्थिः स्तेनेन—चौरण, लूना—वन्सुक्ता, ग्रन्थिः—पाथेयबन्धो यस्मिन्सादृशं यथा स्यात् तथा, पथि मार्गं, शम्बलेन—पाथेयेन, विना, विनाशं प्राप्यति; भद्रकं कल्याणं, भवति भविष्यति, यदि उग्रजनसम्मर्दपीडितेन उप्रेण—भयानकेन, जनसम्मर्देन—जनसहस्रप्रेण, पीडितेन—त्रयितेन, मया परेषाम् अन्येषाम्, अर्षितं, समग्रं समखं, सर्पिः घृत्तम्, आसाद्यते प्राप्यते; वयस्य ! सखे ! वसुदत्त तजामक !, आविष्टस्य कोपावेशमापन्नस्य, भर्तुः स्वामिनः, किम् ? उत्तरं प्रतिवचनं, दास्यामि वक्ष्यामि, क्षारोदकेन क्षारमवता जलेन, मोदकाः खाद्यविशेषाः, विनष्टाः विध्वस्ताः; मन्थरक ! तजामक ! स्थवीयसी अतिस्थूला, सा कन्या प्रावरण-विशेषा, करतलात् हस्ततलात्, गलितमात्रैव स्वलितामत्रैव, तिमिङ्गलेन मत्स्यविशेषेण, गलिता भक्षिता, हिमर्त्तौ हेमन्तऋतौ, अधुना सम्प्रति, गललभ्रहस्तेन गले लभो हस्तो यस्मिन्सादृशेन, शीतेन तुपारपातेन, मर्तव्यं मरणवसर उपस्थितः; भ्रातः ! बन्धो ! नौकलकात् नौपट्टिकात्, उद्बुल्य उत्पल्य, दत्तफालेन कृतकृदनेन त्वया, निष्कलमेव इवैव, जानुः ऊहपर्व, भद्रः प्रणितः, अधुना सम्प्रति, धीघनेन धीमता, अनुचराधीनेन वृथाधीनेन तद्धारकैवेत्यर्थः, व्ययहर्तव्यं व्ययहर्तुं शक्यं, न तु लयमेव; अग्निमित्र ! तत्सन्नक !, तीर्थम् अवतरणमार्गं, परिहृत्य स्वत्वा, उत्पथेन प्रतिकूलमार्गेण, व्रजन् गच्छन्, प्राहाणां जलजन्तुविशेषाणाम्, अतिथिः प्राशुर्गिकः, भविष्यसि सम्मरस्यते; अरे ग्रहिक ! प्रहणशील ! तजामक ! वा, पृष्ठकर्परे तस्य पृष्ठकटाद्, कूर्मं कच्छपं, वृथा व्यर्थं, मा कुट्टय ताडय, किन्तु अस्य इमस्य, निविडं शान्द्रम्, उदरमर्म उदरग्रन्थिम्, अङ्गुलीद्वयेन—अङ्गुलीयुगलेन, पीडय व्यथय;

नोद्विलिप्यन्त्यथा चिरेणापि चरणम्; आसन्नमरणः कृप्यतामितो वेत्रगहनादेप मुण्डनिहिततण्डुलप्रसेवको वृद्धसेवकः, प्रविष्टः सङ्कटे; निरनुक्रोशं जनमाक्रोशसि, न तु क्रोशसि रुद्धमिदमप्रतो निजतुन्दम्; तीरमासाद्य श्रमविसंस्थुलः स्थूलपापाणशङ्कया पृष्टदेशे निपण्णत्वासदूरोत्सुतेन स्थलशायिना महाप्लवकेन पश्यत कथं पातितः पुनरगाधे पयोधिवारिणि वराको वरुणकः' [प]

इत्यादिश्रूयमाणानेकैस्त्रैकशतालापः, कश्चित् पलायमानपुलिनशायिजलमानुपमिथुनचरणचालित-
वालुकारणितरमणीयः, कश्चित् प्रधावितोद्वैत्तजननिर्दयाक्रान्तशुकिसंपुटस्फुटनरवविस्फारितः, कश्चिद् दलित-
सरसविद्रुमाङ्कुरदसत्कारदन्तुरः, कश्चित् पिच्छिलशिलातलस्खलितनिपतत्पदातिदत्तहास्यसहवासिलोकताल-
ध्वनितरङ्गितो विस्तारवत्यपि नितान्तमयतारमार्गे कृच्छ्रलब्धान्तरस्य सत्यरं वीरमवतरतः शिविरलोकसो-
द्वलांस कलकलः [स] ।

टिप्पणकम्—दन्तुरः—करालः [स] ।

अन्यथा तस्वीटनाभावे; चरणं पादं, चिरेणापि दीर्घकालेनापि, न उद्विलिप्यति मुखादुन्मोश्यति; पुनः मुण्ड-
निहिततण्डुलप्रसेवकः मल्लकृततण्डुलपोष्टलिकः, पुनः सङ्कटे विपदि, प्रविष्टः भ्रमः, अत एव आसन्नमरणः निवृ-
त्त्युः, एपः अर्थ, वृद्धसेवकः जराजीर्णसेवकः, इतः अस्मात्, वेत्रगहनात् वेत्रवनात्, कृप्यताम् अपसार्थताम्;
निरनुक्रोशं निर्दयं यथा स्वात् तथा, निरनुक्रोश इति पाठे निर्दय इत्यर्थः । जनं लोभम्, आक्रोशसि तर्जयसि, तु
किन्तु, अग्रतः अग्रे, रुद्धं कृतावरोधं, निजतुन्दं स्वकीयमांसलोदरं, न क्रोशसि शोचसि, क्रोशनिरुद्धम् इति पाठे तु
क्रोशविलीर्णमित्यर्थः; तीरं तटम्, आसाद्य प्राप्य, श्रमविसंस्थुलः श्रमविरुद्धः, पुनः स्थूलपापाणशङ्कया स्थूल-
प्रस्वरसन्देशेन, पृष्टदेशे पथाद्गामे, निपण्णः उपविष्टः, वराकः शोचनीयः, वरुणकः तदाख्यधेनिष्ठः, घ्रासदूरोत्सु-
तेन भयदशोपतितेन, स्थलशायिना स्थलवायनदीर्घेन, महाप्लवकेन महामप्लवकेन, पश्यत अलोभयत, अगाधे
गम्भीरे, पयोधिवारिणि समुद्रजले, कथं केन प्रचारेण, पुनरिति वास्त्यालङ्कारे लिख्ये वा, पातितः गजितः [प] ।

पुनः कीदृशः कलकलः? कश्चित् कस्मिंश्चित् प्रदेशे, पलायमानपुलिनशायिजलमानुपमिथुनचरणचालित-
वालुकारणितरमणीयः पलायमानस्य-सेनाभायाद् विद्वतस्य, पुलिनशायिनिः—सैरुततटस्थापदीलस्य, जलमानुपमिथुनस्य-
जलीयमनुप्यदम्पलोः, चरणभ्यां—पादाभ्यां, चालितानाम्—उरिक्षिप्तानाम्, पाण्डुमानां—विभ्रतानां, रमितेः घण्टविद्येपैः, रमणीयः
मनोहरः; पुनः कश्चित् कस्मिंश्चित् प्रदेशे, प्रधावितोद्वैत्तजननिर्दयाक्रान्तशुकिसंपुटस्फुटनरवविस्फारितः
प्रधावितैः—प्रचरणं कृतधावितैः, उद्रुतजनैः—उद्रुतलोकैः, निर्दयं—नितान्तम्, आक्रान्तस्य—आनर्दितस्य, घृष्टिघण्टपुटस्य—घण्टु-
दितघण्टैः, स्फुटनेन—विश्लेषेण, नो एव—अन्वयः, तेन विस्फारितः—विस्फारितः; पुनः कश्चित् इनचित् प्रदेशे, दलितसरस-
विद्रुमाङ्कुरदसत्कारदन्तुरः दलितानां—घृष्टितानां, वरसानाम्—आर्द्रानां, विद्रुमाङ्कुरानां—प्रवालाङ्कुरानां, उग्रवचरेण-
ध्वनिविद्येपेण, दन्तुरः—करालः; पुनः कश्चित् कापि स्थले, पिच्छिलशिलातलस्खलितनिपतत्पदातिदत्त-
हास्यसहवासिलोकतालध्वनितरङ्गितः पिच्छिलत्वात्—विच्छिन्नात्, शिलाकारा—प्रखलकारा, स्पलितेः—विचलितेः,
अत एव निरतङ्गिः, पदातिभिः—यादगामिभिः, रसैः—रुचैः, हास्यवदनादिभिः—हास्यवदनादिभिः, लोभानां पाण्डुचित्तिभिः—
करतलघण्टघनिभिः, तर्जितः—तर्जितः । वीरघस्य शिविरलोकस्य ! नितान्तम् अत्यन्तम्, विस्तारवत्यपि (स्वृष्टेः)पि,
अयतारमार्गे समुद्रमगारस्थले, कृच्छ्रलब्धान्तरस्य कृच्छ्रेण—क्षेत्रेण, सत्यं—सत्यम्, अन्तरम्—प्रचरणं येन तादृशस्य,
पुनः सत्यरं वीरं, तीरं तटम्, अवतरतः आगच्छतः [स] ।

क्रमेण चोत्तीर्णे कियत्यपि राजलोके, रिक्तीकृतोदरलघुषु तटनिकटमानीयमानेषु यानपात्रेषु, प्रस्थितेऽवासाय पर्वतस्य पूर्वदक्षिणं भूभागमुत्सुकेषु 'सैनिकवृन्देषु, मुकुलितसितपटेषु दृढनिखातनिष्ठुर-काष्ठनीलनियमितनौकेषु सर्वतोऽवलम्बितस्थूलनाङ्गरशिलानिगडितपोतेषु गृहीतसर्वात्मोपकरणेषुऽपसरत्सु नाविकेषु, नायकोपलालनारूढगर्वेषु सर्वभूय युगपद्गृहीतयहुजनोत्क्षिप्तभरकेऽवासासभूमिं व्रजत्सु भासुज्यमानमुजसंधिमर्मसु कर्मकरेषु, सरभसप्रधावितेन पुरोयायिना छिष्टसेवकजनेन परिगृह्यमाणेषु मणिगुहागृहेषु, दृढनिराकृतलुण्टाकनीकटप्रायलोके स्वीकुर्वन्ति सार्वमुपतटप्ररूढप्रौढलवलीलवङ्गकर्पूरपादपानि स्वादुसलिलनिर्हरणानि, राजवल्लभविटवण्ठवर्गं [ह], भुजङ्गभयपरिहृतश्रीखण्डशाखिलण्डेषु शिखण्डिरुतमुखरितां-ल्लतामण्डपानाश्रयत्सु विद्वत्सु, पर्यन्तरोपितशङ्कुसंयम्यमानतनिनणीकेऽपितस्ततो विस्तार्यमाणेष्वामाल्यपटसन्नसु,

टिप्पनकम्—लवली-चन्दनलता [ह] ।

च पुनः, क्रमेण पर्यायेण, कियत्यपि कतिपयेऽपि, राजलोके व्रजने, उत्तीर्णे समुद्रार्ध्वमागते सति; पुनः रिक्तीकृतोदरलघुषु रिक्तीकृतेन-रिक्तामापादितेन, उदरेण-मध्यभागेन, लघुषु-लघुतामापात्रेषु, यानपात्रेषु पोतेषु, तटनिकटं तटसमीपम्, आनीयमानेषु आगम्यमानेषु सत्सु; पुनः उत्सुकेषु आवाचोद्यतेषु, सैनिकवृन्देषु सैनिकगणेषु, आवासाय निवासाय, पूर्वदक्षिणं पूर्वदक्षिणदिगन्तरालसितं, पर्वतस्य भूभागं भूम्येकदेशं; प्रस्थितेषु प्रयातेषु सत्सु; पुनः नाविकेषु कर्णधारेषु, अपसरत्सु अपगच्छत्सु सत्सु, कीदृशेषु ? मुकुलितसितपटेषु मुकुलितः-उपसंहृतः, सितपटः-नौकोर्ध्वव्याधूयमानधेतवर्षं यैस्त्वादृशेषु; पुनः दृढनिखातनिष्ठुरकाष्ठनीलनियमितनौकेषु दृढनिखातेन-दृढम्-अत्यन्तं यथा स्यात् तथा, निखातेन-भूगर्भनिवेशितेन, निष्ठुरकाष्ठकीलेन-दृढकाष्ठमयकीलेन, नियमिता-नियन्त्रिता नौका यैस्त्वादृशेषु, पुनः सर्वतः सर्वभागेषु, अवलम्बितस्थूलनाङ्गरशिलानिगडितपोतेषु अवलम्बिताभिः-नमिताभिः, स्थूलाभिः-नाङ्गरशिलाभिः-यानपात्रावष्टम्भकलत्रैरित्थ्यातशिलाविशेषैः, निगडितः-नियन्त्रितः, पोतः-यानपात्रं यैस्त्वादृशेषु, पुनः गृहीतसर्वात्मोपकरणेषु गृहीतानि सर्वाणि, आत्मनः-स्वस्य, उपकरणानि-नौवहनोपकरणवस्तूनि यैस्त्वादृशेषु; पुनः कर्मकरेषु किङ्करेषु, आवासभूमिं निवासस्थानं, व्रजत्सु गच्छत्सु सत्सु, कीदृशेषु ? नायकोपलालनारूढगर्वेषु नायकस्य-स्वामिनः, तर्कतर्कयैस्वर्यः, उपलालनया-चारसंयोजितकियया, रूढः-उत्पन्नः, गर्वः-अभिमानो येषु तादृशेषु, पुनः खर्ची-भूय हस्ततामापव, युगपत् एककालं, गृहीतयहुजनोत्क्षिप्तभरकेषु गृहीतः, बहुजनोत्क्षिप्तः-अधिकजनैः, एकस्योपरि निक्षिप्तः, भरः-भारो यैस्त्वादृशेषु, पुनः भारभुज्यमानभुजसन्धिधमर्मसु भारेण भुज्यमानं-कुटिलायमानं, भुजसन्धिधमर्म-बाहुसन्धिस्थानरुहं मर्मं येषां तादृशेषु; मणिगुहागृहेषु मणिमयकन्दरात्मकगृहेषु, छिष्टसेवकजनेन धान्तमृत्स्यजनेन, परिगृह्यमाणेषु समानाध्यायमाणेषु, कीदृशेन ? सरभसप्रधावितेन सत्वरं कृतप्रधावनेन, पुनः पुरोयायिना अग्रगामिना; पुनः राजवल्लभविटवण्ठवर्गं राजप्रियकार्मसूत्रेण, स्वादुसलिलनिर्हरणानि मधुरजलस्रोतासि, सगर्वं स्वामिमानं, स्वीकुर्वन्ति पानावाहनायर्मन्त्रीकुर्वन्ति सति, कीदृशे ? दृढनिराकृतलुण्टाकनीकटप्रायलोके दृढेन-बलात्, निराकृताः-अपसारिताः, लुण्टाकाः-लुण्टनशीला ये कीकटाः-कृपाणा दरीदा वा, तत्प्रायाः-तत्रचुराः, लोभाः-जना येन तादृशे, कीदृशानि ? उपतटप्ररूढप्रौढलवलीलवङ्गकर्पूरपादपानि उपतटं-तटनिकटे, प्ररूढाः-उत्पन्नाः, लवलीना-सुदामलकानां चन्दन-लतानां वा, लवहानां कर्पूराणां च, पादपाः-शृङ्गा येषां तादृशानि [ह]; पुनः विद्वत्सु विद्वज्जनेषु, लतामण्डपान् लतागृहान्, आश्रयत्सु निवेशमाणेषु सत्सु, कीदृशेषु ? भुजङ्गभयपरिहृतश्रीखण्डशाखिलण्डेषु भुजङ्गभयेन-सर्व-भयेन, परिहृतः-परिल्यकः, श्रीखण्डशाखिनां-चन्दनशृङ्गाणां, खण्डः-प्रेणी यैस्त्वादृशेषु, कीदृशान् ? शिखण्डिरुतमुखरि-तान् मयूरशब्दवाचालितान्; पुनः इतस्ततः अत्र तत्र, आमात्यपटसन्नसु सचिवसम्बन्धिवज्रमयगृहेषु, विस्तार्य-माणेषु प्रसार्यमाणेषु सत्सु, कीदृशेषु ? पर्यन्तरोपितशङ्कुसंयम्यमानतनिनणीकेषु पर्यन्तरोपितेन-प्रान्तनिखातेन, शङ्कुना-कीलेन, संयम्यमानं-नियन्त्रमाणं, तनीनां-पटविस्तारकरजूनां, नणीकं-सगृहो येषु तादृशेषु; पुनः सामन्तेषु सुदृश्येषु,

दूरविक्षिप्तकण्टकद्रुमवितपवलयितावासेष्व्वावासयत्सु सत्वरान्तर्वंशिकनिवेश्यमानशुद्धान्तवनितानिशान्तेषु सामन्तेषु, अप्रतीक्षितवितन्यमानदूष्ये निपीदति मणिस्रलीषु स्थूलवसनाच्छादितवपुषि निद्राभरालसदृशिविलासिनीजने [क्ष] ।

पुष्कलशुष्कचन्दनकाष्ठसंदीपितानलेषु मुहुर्मुहुर्जैठरष्टपरिवर्तनेन व्यपनयत्सु परपरजनीपवनसंपर्कजनितमङ्गजाह्वमूर्ध्वस्थितेषु दुःस्थितपदातिषु, प्रकाशितनभसि तिरस्कृततलतालीनतमसि विप्रलब्धप्रभातसमयोत्सुकचक्रवाकवयसि विलुप्तशैलीपथिव्यलनतेजसि भ्रमयनचरमिथुनरहसि संक्षोभितक्षपाचरसदसिसर्पति दिक्षु सर्वतः संधुक्षितानामाशुशुशुषीनां महीयसि महसि, मुजरितदरीमुखे प्रवृत्ते वातुमन्तःशिविरमुद्भूतसैनिकोपद्रवप्रकुपिताद्रिनिःश्वास इव सोष्मणि सधूमे क्षपाचरमयामानिले [अ], सदसैव तस्य शिखरिणः पश्चिमोत्तराद् दिगन्तराद्दुधिमारुतोपेरितो विस्तसंपात इव संनिष्ठप्रभातसमयनष्टनिद्राणां वरुण-

टिप्पणकम्—वृष्यं—पटग्रहम् [क्ष] । वयः—पक्षी, आशुशुशुषिः—जग्निः [अ] ।

दूरविक्षिप्तकण्टकद्रुमवितपवलयितावासेषु दूरविक्षिप्तैः—दूरदूरविक्षिप्तैः, कण्टकद्रुमवितपैः—कण्टकद्रुमशाखाभिः, वल-यिताः—वेष्टिता ये आवासाः—निवासस्थानानि, तेषु आवासयत्सु निवासयत्सु पत्यु, कीदृशेषु? सत्वरान्तर्वंशिकनिवेश्य-मानशुद्धान्तवनितानिशान्तेषु सत्वरं—क्षीप्रम्, अन्तर्वंशिकैः—अन्तःपुराधिकृतजनैः, निवेश्यमानं—समावेश्यमानं, शुद्धान्त-वनितानाम्—अन्तःपुराजनानां, निशान्तं—ग्रहं यैस्त्वाहरोषु; पुनः विलासिनीजने विलासशीलनारीजने, मणिस्रलेषु मणिमयभूमिषु, निपीदति उपविशति पति, कीदृशे? अप्रतीक्षितवितन्यमानदूष्ये अप्रतीक्षितम्—अनपेक्षितं, वितन्य-मानं—विस्वार्यमाणं, दूष्यं—पटग्रहं येन तादृशे, पुनः स्थूलवसनाच्छादितवपुषि स्थूलवसनेन—स्थूलवस्त्रेण, आच्छादितं, वपुः—शरीरं येन तादृशे, पुनः निद्राभरालसदृशिविलासरेण—निद्राधिक्येन, अलसा—खिन्ना, रक्—दृष्टिर्यस्य तादृशि [क्ष]; पुनः ऊर्ध्वस्थितेषु दण्डयमानतयावस्थितेषु, दुःस्थितपदातिषु दुःपेनावस्थितपादगामिषु, परपरजनीपवनसंपर्क-जनितं कठोरपत्रिवयुसंघर्षजनितम्, अङ्गजाह्वम् अङ्गनिधेयतां, व्यपनयत्सु दूरीकृत्य पत्यु, केन? पुष्कलशुष्क-चन्दनकाष्ठसन्दीपितानलेषु पुष्कलेन—प्रचुरेण, शुष्केन—नीरुतेन, चन्दनमन्त्रेण काष्ठेन, सन्दीपिताः—प्रज्वालिता ये, अनलाः—आगयः, तेषु, जठरपृष्ठपरिवर्तनेन उदरपथाद्वागपववर्तनेन; पुनः सन्धुक्षितानाम् उदीपितानाम्, आशु-शुशुषीनाम् अशीनां, महीयसि अतिमहति, महसि तेजसि, दिक्षु दिशां मध्ये, सर्वतः समन्ततः, सर्पति प्रवति पति, कीदृशे? प्रकाशितनभसि उद्गाहितपगणगण्डे, पुनः तिरस्कृततलतालीनतमसि विस्वदं—निपुङ्गवं, वरु-स्तालीनं—तल्लु-रुद्धेषु लताषु च, लीनं—लसं, तनः—अन्यकारे येन तादृशे, पुनः विप्रलब्धप्रभातसमयोत्सुकचक्रवाक-वयसि विप्रलब्धम्—अशुभोदयप्रत्यापनया ववितं, प्रभातसमयोत्सुकं—प्रातःकालगमनोत्सुकितं, चक्रवाकजातीयं, वयः—पक्षी येन तादृशे, पुनः विलुप्तशैलीपथिव्यलनतेजसि विलुप्तं—निरोक्षितं, शैलीपथीनां—परंतत्पथीपथीनां सम्न्विनतः, पवत्यस्य—अनलस्य स्थाभाविदस्य, तेजो येन तादृशि, पुनः भ्रमयनचरमिथुनरहसि भ्रमं—निपुङ्गवं, वनचरमिथुनानां—वनेचरदम्पतीनां, रहः—एकांतो येन तादृशे, पुनः संक्षोभितक्षपाचरसदृसि संक्षोभितं—विपटितं, क्षपाचरणं—पत्रि-यणनां, रहः—गोपी येन तादृशे; पुनः क्षपाचरमयामानिले क्षपाया—प्रायेः, यथरयः—अतिमो, याम—प्रदरः, तस्यन्व-न्धिनि, अनिले—वायो; अन्तःशिखिरं शिविरमध्ये, घातुं प्रवर्षितं, प्राप्ते पति, कीदृशे? मुजरितदरीमुखे शम्भानिव-रुचराभे, पुनः उद्भूतसैनिकोपद्रवप्रकुपिताद्रिनिःश्वास इव उद्भूतानाम्—उद्वलानां, शंभे शम्भाम्, उपदयेन, प्रवृत्तवस्य-भक्षिपुदस्य, अरैः—परंतस्य, नि श्वाय इव—नाक्षिद्यानादत् इव, सोष्मणि क्लमना—कल्पतया कश्चित्, पुनः सधूमे पून-कश्चित् [अ] । सदसैव क्षीमेन, तस्य श्रुतस्य, शिखरिणः परंतस्य, पथिनोपपाद्, दिगन्तरात् दिग्मन्थात्, दिगन्तमङ्गलगीतनिनदः मनोमङ्गलगणनथभिः, तं प्रदेष्टं वीर्यदेवम्, आजगाम आगतः, क इव? उदधिमादत-प्रेरितः पशुपतनोद्वेषितः, सन्निष्ठप्रभातसमयनष्टनिद्राणां सन्निष्ठेन—प्रत्याशयेन, प्रभातसमयेन—प्रातःकालेन,

यानयहंसयुथानाम्, आभरणनिखन इव खनिवासवीथिप्रस्थितानामसुरनगराभिसारिकावातानाम्, अनारं-
 तंप्रसृतमुरजमृदङ्गझङ्गरीकांस्यतालशाकृतिः, अन्तरान्तरा विसर्पदुच्छृङ्खलशङ्खकाहलाफोलाहलः, स्फुटप्रसृत-
 ङ्कारेण वारंवारमास्फालितद्विगुणबाहुफलकानामुल्लासितो मल्लानामास्फोटरेण, सविस्तारस्तुतिवृत्तपाठपुरःसरीभि-
 रितस्ततो विस्तारितस्तारसुधरन्तीभिश्चतुरचारणवृन्दजयशब्दपरम्परामिः, अनेकत्रेणुवीणावरसहस्रसंघर्षितः,
 म्हावयत्रिवायुमृतस्रोतसा गगनमार्गमाजगाम तं प्रदेशमतिशयश्रव्यो दिव्यमङ्गलगीतनिन्दः [आ] । श्रुत्या
 च तमहमश्रुतपूर्वमवधाननिश्चलेन चेतसा परमयोगीव क्षणमात्रमुपजाततत्प्रभयदर्शनाभिलापः प्रेष्य निकटवर्तिनं
 नरेन्द्रलोककामत्परिजनं च पार्श्वविधृतचामरच्छत्रपारादिद्वित्रपरिचारकः, तत्कालमन्तिकसमुदधिकूलसन्न-
 सलिलस्थिरावस्थापितनावमच्छिन्नसंतानमागच्छतस्तस्य गीतध्वनेर्दत्तावधानं ध्याननिश्चलनयनतारकं तारक-
 मयोचम् [इ]—‘सखे ! किमपि सुन्दरो गीतनिःष्यन्दः श्रुतिविषयमवतरत्रेण वारंवारमभिनयाम्भोद्गर्जाङ्गा

टिप्पणकम्—कांस्यतालः—कंस्यतालकानि [आ] ।

नद्या-क्षीणा, निद्रा येषां तादृशानां, वरुणयानहंसयुथानां वरुणः-पश्चिमाशापतिः, तस्य यानभूताः-वाहनभूता
 ये हंघालेषां, यूथानां-पत्नीनाम्, विरुतसंघात इयं निनादसमूह इव, पुनः खनिवासवीथिप्रस्थितानां
 निनवासपङ्क्तिप्रयातानाम्, असुरनगराभिसारिकावातानां राक्षसपुरवास्यस्यम्यभिचारिणीगणानाम्, आभरणनिखन
 इव अलङ्करणशरणात् इव, पुनः अनारंतप्रसृतमुरज-मृदङ्ग-झङ्गरीकांस्यतालशाकृतिः- अनारतप्रसृता-अविरत-
 प्रसृता, मुरज-मृदङ्ग-झङ्गरीकांस्यतालानां-तत्तवाख्यवाद्यविशेषाणां, शाकृतिः-ध्वनिविशेषो यस्मिन्नाह्लासः, पुनः अन्तराऽन्तरा
 मध्ये मध्ये, विसर्पदुच्छृङ्खलशङ्खकाहलाफोलाहलः विसर्प-प्रसरन्, उच्छृङ्खलः-उच्च, शङ्खस्य, फाहलायाः-
 महालकायाः, फोलाहलः-ध्वनिर्यस्मिन्नाह्लासः, पुनः स्फुटप्रसृतदङ्कारेण स्फुटं-स्पर्शं यथा स्यात् तथा, प्रसृतः प्रसृष्टः,
 दङ्कारः-ध्वनिविशेषो येन तादृशेन, चारं वारम् अनेकवारम्, आस्फालितद्विगुणबाहुफलकानाम् आस्फालितेन-
 आहनेनेन यद्वा आस्फालिते-आहते, द्विगुणे-द्विगुणस्थूले, बाहुफलके-भुजपरिघौ येषां यैवां तेषां, मल्लानां मल्लरुपाणाम्,
 आस्फोटरेण भुजास्फलनध्वनिना, उल्लासितः उल्लसितः, पुनः चतुरचारणवृन्दजयशब्दपरम्परामिः चतुरस्र-
 निपुणस्य, चारणवृन्दस्य-वन्दिराणस्य, जयशब्दपरम्परामिः-जयकारधेणीभिः, इतस्ततः अत्र तत्र, विस्तारितः वर्धितः,
 कीदृशीभिः ? सविस्तारस्तुतिवृत्तपाठपुरःसरीभिः सविस्तरः-विस्तारसहितो यः, स्तुतिपाठ-श्रुतयोः-प्रसंसाचारित्रयोः,
 पाठः-कीर्तनं, तसुरसरीभिः-वत्प्रमुखाभिः, पुनः तारम् उच्ये, उच्चरन्तीभि जहच्छन्तीभिः, पुनः अनेकत्रेणु-वीणा-
 रवसहस्रसंघर्षितः अनेकेषां वेणुनां-वंशमयवाद्यानां, वीणानां च रवसहस्रैः-सहस्रसंख्याकध्वनिभिः, संघर्षितः विस्तारितः
 किं कुर्वन्निव ? अश्रुतस्रोतसा अश्रुतप्रवाहेण, गगनमार्गम् आकाशमार्गम्, म्हावयत्रिवायु प्रवाहयत्रिकः, पुनः कीदृशः ?
 अतिशयश्रव्यः अत्यन्तध्वनार्हाः [आ] । अहं परमयोगीव उत्कृष्टयोगीव, अवधाननिश्चलेन ऐक्यस्थिरेण, चेतसा,
 अश्रुतपूर्वं पूर्वनश्रुतं, तं निन्दं, श्रुत्या, क्षणमात्रं किञ्चित्कालम्, उपजाततत्प्रभयदर्शनाभिलापः उपजातः-उत्पन्नः,
 तदप्रभवस-तदुत्पत्तिस्थानस्य, दर्शनाभिलापः-साक्षात्काराभिलापो यस्य तादृशः, निकटवर्तिनं पार्श्ववर्तिनं, नरेन्द्रलोकं
 वृषजन्मः, आःमत्परिजनं स्वपरिवारं च, प्रेष्य प्रस्थाप्य, पार्श्वविधृतचामरच्छत्रपारादिद्वित्रपरिचारकः पार्श्व-
 निकटे, विभ्रुः-अवस्थापिताः, चामरच्छत्रपारादयः, द्विनिः-द्वौ वा त्रयो वा, परिचारकाः-सेवका येन तादृशः, तारकं
 तदाख्यवर्णधारकम्, अयोचम् उक्तवान्, कीदृशम् ? तत्कालं तत्क्षणम्, अन्तिकस्थं निकटस्थम्, पुनः उदधिकूला-
 सन्नसलिलस्थिरावस्थापितनावम् उदधिकूलस-तमुदतस्य, आसत्रे-निकटे, सलिले-जले, स्थिरं यथा स्यात् तथा,
 अवस्थापिता-धृता नौयनं तादृशम्, पुनः अच्छिन्नसन्तानम् अविरतमन्तविकं यथा स्यात् तथा, आगच्छतः आपततः,
 तस्य प्रकृतस्य, गीतध्वनेः गानशब्दस्य, तच्छ्रवण इत्यर्थः, दत्तावधानं समाहितहृदयं, ध्याननिश्चलनयनतारकं
 ध्यानेन-मन-समाधानेन, निश्चला-स्थिरा, नयनतारका-नेत्रकनीनिका यस्य तादृशम् [इ] । किमवोचमिस्वाह-सखे ! मित्र !
 किमपि सुन्दरः अभिवचनीयमनोहरः, एषः गीतनिःष्यन्दः गीतप्रवाहः, गीतनिनाद इति पाठे तु गानध्वनिः, वारं

इयं मयूरं सारसकुलकाण इव निर्जलारण्यपथिकमधिकोद्भूतहर्ममाकर्षति ममान्तःकरणम् । आयासितश्च
 त्यमधुना न युज्यसे त्रियोजयितुम्, तथापि त्रयीमि यदि नातिमात्रमध्यश्रमो वाधाकरः शरीरस्य, मन्दोद्यमं
 वा न यात्रां प्रति मनः, ततः प्रगुणीकुरु गमनाय नाथं [ई], यावद्वापि पृष्टतो वहति शिविरं, यावद्-
 यतारयन्ति तीरभुवि सेनावरा यथासं कस्यराणि, यावन्निरन्तराणि संचरन्ति सामन्तानामितस्ततो यानपात्राणि,
 यावच्च मुक्तासत्संनिधिनिर्देशयति पटमन्दिराणि परितो राजकुलमाकुलाऽऽकुलोऽङ्गक्षयर्गः, तावदनुपलक्षिता
 एव यामः [उ], पश्यामश्च दिव्यगीतध्वनेरस्य प्रारम्भकं लोकं, यत्र च कापि नगरे वा नगे वा सागरो-
 दरसैकते वा ध्वनन्त्यमूनि वादित्राणि तत्र नियतमत्यद्भूतेन कस्यचिन्महाराजस्य राज्याभिषेकेण वा लोकप्रय-
 ख्यातचरितस्य ऐचेचन्द्रस्य, विद्यासिद्धिदामेन वा प्रकृष्टरूपाकृष्टसकलराजकस्य कन्यारत्नस्य स्वयंवरप्रक्रमेण वा
 शक्राविसुरगुन्दारकमतिष्ठितस्य देववाविशेषस्य यात्राव्यतिकारेण वा भवितव्यं, न ह्यल्पीयसि प्रयोजने यत्र तत्र
 चोत्सवे कदाचिदेवंविधो भवति सकलत्रिमुपनचमत्कारकारी समारम्भः, संभासन्नदेशप्रभवश्च वाद्यध्वनि-
 रसापिति व्यक्तयैव ताललयविशेषाणामवगतम् [ऊ]

टिप्पणकम्—कस्यराणि उपस्वरम् [उ] ।

पारं, श्रुतिविषयं श्रवणपथम्, अवतरन्नेव आगच्छन्नेव, एष इति स्थाने एव इति पाठः, अधिकोद्भूतहर्मं प्रयुज्यते
 नन्द यथा स्वात् तथा, मम अन्तःकरणम्, आकर्षति आह्वय वशीकरोति, कं क इव ? नयूरम्, अभिनवाभ्योदगजो-
 द्वार इव नवीनभेषजैर्नानाशिव इव, पुनः निर्जलारण्यपथिकं निर्जलवनमार्गगामिनं, सारसकुलकाण इव सारस-
 कुलस्य-समीपस्थजलाशयस्यसप्तारसजातीयपक्षिमग्नस्य, काणः-ध्वन् इव । आयासितः भवितः, त्वम्, अधुना सम्प्रति,
 नियोजयितुं प्रकृतमायकान्वेषणाय व्यापारयितुं, न युज्यसे योग्यो नवसे, तथाऽपि तदर्थोत्सवेषु, त्रयीमि पथि,
 नदि अर्धश्रमः मार्गगमनपरिश्रमः, शरीरस्य, अतिमात्रम् अत्यन्तं, वाधाकरः दुःखाकरः, न स्वादिति शेषः, वा
 अपवा, यात्रां प्रति यात्राविषये, मनः, मन्दोद्यमं विधिलोयमं, न अस्तीति शेषः, ततः तर्हि, नाथं, गमनाय प्रयाणाय,
 प्रगुणीकुरु सत्यम् [ई] । अत्रापि यावत्, पृष्टतः पृष्टभागं, शिविरं वेत्यस्यहः, वहति भावाति; यावत् तीरभुवि
 वीभूयो, सेनावराः सेनाप्रेष्टाः, यथासं यथासं, कस्यराणि उपस्करतिहरम्, अवतारयन्ति अपो नयन्ति; यावत्
 निरन्तराणि निरलशाशनि, निरलच्छन्नानीत्यर्थः, सामन्तानां ध्वजपत्राणां, यानपात्राणि पीता, इतस्ततः अत्र वज्र,
 सञ्चरन्ति प्रचलन्ति; च पुनः, यावत् मुक्तासत्सन्निधिः लक्षासत्सार्गान्यः, आकुलाकुलोऽङ्गक्षयर्गः अतिव्याप्त-
 रणोऽङ्गक्षयर्गः, राजकुलं राजमन्दिरं, परितः सर्वतः, पटमन्दिराणि वज्रशानि, निवेशयति स्थापयति;
 तावत् अनुपलक्षिता एव केनाप्यलक्षिता एव सन्तः, यामः गच्छामः [उ] । च पुनः, अस्य प्रसन्नं धृयनागस्य,
 दिव्यगीतध्वनेः मनोहरगायनध्वन्दस्य, प्रारम्भकं प्रवर्तकं, लोकं जनं, पत्न्याम्; यत्र यस्मिन्, कापि कुत्रापि, नगरे
 वा, नगे वा सर्वे वा, सागरोदरसैकते वा समुद्रमन्थवर्तिष्ठितानवसथे वा, अमूनि दानि, वादित्राणि वाद्यानि,
 ध्वनन्ति नन्दन्ति, तत्र नियतं विधितं, कस्यचित् अविज्ञातानाम्, महाराजस्य महाशयस्य, अत्यद्भूतेन अलाभय-
 वदेन, वा अपवा, लोकप्रयययातचरितस्य भुवनप्रभवविशेषरिपस्य, ऐचेचन्द्रस्य विद्यापरेन्द्रस्य, विद्यासिद्धि-
 दामेन विद्याश्रीविप्राणां, वा अपवा, प्रकृष्टरूपाकृष्टसकलराजकस्य प्रकृष्टरूपेण-उद्भूतस्यनेन, आह्वयं-वशीकृतं,
 परकृतं-समनं, तत्रन्दे-रात्रयमग्रे देन तारयस्य, कन्यारत्नस्य कुनारधरजस्य, स्वयंवरप्रक्रमेण संचरन्तमान्मेनेन,
 वा अपवा, शक्राविसुरगुन्दारकमतिष्ठितस्य पक्रातः-द्वन्द्वारिभिः, पुरन्दारैः-गुरुरैः, प्रसिद्धितम्-प्रसिद्धि-
 मापन्नस्य, देवताभिषेकस्य, यात्राव्यतिकारेण यात्राव्यन्तरेण, भवितव्यं नभितुं योग्यं, हि नव, अल्पीयसि अत्यन्ते,
 प्रयोजने परेते, यत्र तत्र चोत्सवे वाधापर्यवे च, पर्यविधः एतदर्थः, सकलत्रिमुपनचमत्कारकारी सम-
 र्ग-मर्-पालकरीकेधेनुभरः, समारम्भः समाहृतः, उदासिद्, न भवति न नवते । अथ वाद्यध्वनिः वाद्यध्वन्ः,

यानवहंसयूथानाम्, आभरणनिखन इव स्वनिवासवीथिप्रस्थितानामसुरतगराभिसारिकाव्रातानाम्, अनार-
 तप्रसूतमुरजमृदङ्गझङ्खरीकांस्यतालझात्कृतिः, अन्तरान्तरा विसर्पदुच्छृङ्खलशङ्खकाहलाकोलाहलः, स्फुटप्रसूत-
 ङ्कारेण वारंवारमारफालितद्विगुणवाहुफलकानामुल्लासितो मल्लानामारस्फोटरेण, सविस्तरस्तुतिवृत्तपाठपुरःसरीभि-
 रितस्ततो विस्तारितस्तारसुचरन्तीभिश्चतुरचारणवृन्दजयशब्दपरम्पराभिः, अनेकवेणुवीणारवसहस्रसंवर्यितः,
 ग्लावयन्निवामृतस्रोतसा गगनमार्गमाजगाम तं प्रदेशमतिशयश्रव्यो दिव्यमङ्गलगीतनिनदः [आ] । श्रुत्वा
 च तमहमश्रुतपूर्वमवधाननिश्चलेन चेतसा परमयोगीव क्षणमात्रमुपजाततत्प्रभवदर्शनाभिलाषः प्रेष्य निकटवर्तिनं
 नरेन्द्रलोकमात्मपरिजनं च पार्श्वविधृतचामरच्छत्रधारादिद्वित्रपरिचारकः, तत्कालमन्तिकस्यमुदधिकूलासन्न-
 सलिलस्थिरावस्थापितनावसच्छिन्नसंतानमागच्छतस्तस्य गीतध्वनेर्दत्तावधानं ध्याननिश्चलनयनतारकं तारक-
 मवोचम् [इ]—‘सखे ! किमपि सुन्दरो गीतनिःप्यन्दः श्रुतिविषयमवतरन्नेव वारंवारमभिनवान्भोदगर्जाद्गार

टिप्पनकम्—कांस्यतालाः—कंतालकानि [आ] ।

नटा—झीणा, निद्रा येषां तादृशानां, चरुणयानहंसयूथानां वरुणः—पथिमाशापतिः, तस्य यानभूताः—वाहनभूत
 ये हंसास्तेषां, यूथाना—राक्षीनाम्, विरुतसंघात इव निनादसमूह इव, पुनः स्वनिवासवीथिप्रस्थितानां
 निज्वासपङ्क्तिप्रयातानाम्, असुरनगराभिसारिकाव्रातानां राक्षसपुरवासव्यव्यभिचारिणीगणानाम्, आभरणनिखन
 इव अलङ्करणझणकार इव; पुनः अनारतप्रसूतमुरज-मृदङ्ग-झङ्खरीकांस्यतालझात्कृतिः अनारतप्रसूता—अविरत-
 प्रसूता, सुरज-मृदङ्ग-झङ्खरीकांस्यतालायानां—तत्तदाख्यत्रयविशेषाणां, झात्कृतिः—ध्वनिविशेषो यस्मिन्नादशः; पुनः अन्तराऽन्तरा
 मध्ये मध्ये, विसर्पदुच्छृङ्खलशङ्खकाहलाकोलाहलः विसर्प—प्रसरत्, उच्छृङ्खलः—उच्चः, शङ्खस्य, काहलाया-
 महाढकायाः, कोलाहलः—ध्वनिर्व्यस्मित्वादाशः; पुनः स्फुटप्रसूतङ्कारेण स्फुटं—स्पर्शं यथा स्यात् तथा, प्रसूतः प्रसूतः,
 टङ्कारः—ध्वनिविशेषो येन तादृशेन, धारं वारम् अनेकारम्, आस्फालितद्विगुणवाहुफलकानाम् आस्फालितेन-
 आहनेनेन यद्वा आस्फालिते—आहते, द्विगुणे—द्विगुणस्थूले, वाहुफलके—भुजपरिधौ येषां येषां तेषां, मल्लानां मल्लपुराणाम्,
 आस्फोटरेण शुजास्फालनध्वनिना, उल्लासितः उन्नमितः; पुनः चतुरचारणवृन्दजयशब्दपरम्पराभिः चतुरस्र-
 निपुणस्य, चारणवृन्दस्य—वन्दिगणस्य, जयशब्दपरम्पराभिः—जयकारधेनीभिः, इतस्ततः अत एव, विस्तारितः वर्धितः,
 कीदृशीभिः ? सविस्तरस्तुतिवृत्तपाठपुरःसरीभिः सविस्तरः—विस्तारसहितो यः, स्तुतिपाठ-वृत्तयोः—प्रबंधाचारित्रयोः,
 पाठः—कीर्तनं; तसुरसरीभिः—तत्प्रमुख्याभिः, पुनः तारम् उच्चैः, उच्चरन्तीमि उच्चरन्तीभिः, पुनः अनेकवेणु-वीणा-
 रवसहस्रसंवर्यितः अनेकेषां वेणुना—बंधमयवाद्यानां, वीणानां च रवसहस्रैः—सहस्रसंख्याकध्वनिभिः, संवर्यितः विस्तारितः ;
 किं दुर्वचिव ? अमृतस्रोतसा अमृतप्रवाहेण, गगनमार्गम् आकाशमार्गम्, ग्लावयन्निव प्रवाहयन्निव; पुनः कीदृशः ?
 अतिशयश्रव्यः अत्यन्तश्रवणार्हः [आ] । अहं परमयोगीव उरुहृद्योगीव, अवधाननिश्चलेन ऐकाम्यस्थिरेण, चेतसा,
 अश्रुतपूर्वं पूर्वमश्रुतं, तं निनदं, श्रुत्वा, क्षणमात्रं कियित्कालम्, उपजाततत्प्रभवदर्शनाभिलाषः उपजातः—उत्पन्नः,
 तत्प्रभवस्य—तदुत्पत्तस्थानस्य, दर्शनाभिलाषः—साक्षात्काराभिलाषो यस्य तादृशः, निकटवर्तिनं पार्श्ववर्तिनं, नरेन्द्रलोकं
 वृषजन्म, आत्मपरिजनं स्वपरिवारं च, प्रेष्य प्रस्थाप्य, पार्श्वविधृतचामरच्छत्रधारादिद्वित्रपरिचारकः पार्श्व-
 निकटे, विभृताः—अवस्थापिताः, चामरच्छत्रधारादयः, द्वित्राः—द्वौ वा त्रयो वा, परिचारकाः—सेवका येन तादृशः, तारकं
 उदाख्यकर्णधारकम्, अयोचम् उक्तवार्, कीदृशम् ? तत्कालं तत्क्षणम्, अन्तिकस्यं निकटस्थम्, पुनः उदधिकूला-
 सन्नसलिलस्थिरावस्थापितनावसम् उदधिकूलस-समुद्रतटस्य, आसन्नै—निकटे, सलिले—जले, स्थिरं यथा स्यात् तथा,
 अवस्थापिता—वृता नौर्धेन तादृशम्, पुनः अच्छिन्नसन्तानम् अविरतसन्तानिकं यथा स्यात् तथा, आगच्छतः आपततः,
 तस्य प्रसूतस्य, गीतध्वनेः गानशब्दस्य, तच्छ्रवण इत्यर्थः, दत्तावधानं समाहितहृदयं, ध्याननिश्चलनयनतारकं
 ध्यानेन—मन-समाधानेन, निधला—निर्धरा, नयनतारका—नेत्रकनीतिका यस्य तादृशम् [इ] । किमवोचमिवाह—सखे ! मित्र !,
 किमपि सुन्दरः अविर्वचनीयमनोहरः, एषः गीतनिःप्यन्दः गीतप्रवाहं, गीतनिनाद इति पाठे तु गानध्वनिः, धारं

मैकान्ततो विनिपातमीरुमन्त्रीव यात्राभियोगमन्त्रार्थमर्थशास्त्रप्रदर्शितेन वर्त्मना देशकालसहायवैकल्यादीनि कारणाण्यकारणमेव दर्शय, सङ्केशमस्तु यदि वा छेदशरहितम्, अवश्यमेव तावद् गन्तव्यमवगन्तव्यं च गीत- ध्वनेरस्य तत्त्वम्, अकृतगमनो न तावद्दधुना प्रयत्नेनापि शक्नोमि चेतसः कुतूहलतरलितस्य त्वरामङ्गं कर्तुं, कृत्वापि कृच्छ्रेणावासमुपगतः प्रत्यग्रेण पश्चात्तापहुतभुजा दन्दह्यमानवेदो दिवसमपि न स्वस्थचित्तः स्थास्यामि, प्राप्तनिजभूमेरपि समुद्रवातीवसरेषु स्मरणमस्योपजायमानं न मे कारणमनणीयसो रणरणकस्य न भविष्यति [लृ] । एवं च स्थिते छेदोऽपि वरमल्पकालमनुभूतः शरीरेण स्तोको न जीवितावधिर्मनसा महान् शोकः, यदि च निमित्तशास्त्रं प्रमाणं ततः सोऽपि गच्छतामस्माकमिह नास्ति, सर्वत्र निरपाया प्रमोदहेतुश्च यात्रेयमिति भावय स्वयं तत्त्वदृष्टया, त्रहि सन्निकृष्टायामापदि दुरुपपादायां च कल्याणसंपदि कदाचिदी- दृशी निरातङ्कता त्वरा च चित्तवृत्तैर्भवति, तदलमपायशङ्कया, कुरु स्थिरमस्थान एव भङ्गुरीभूतं चेतः, चिन्तय प्रस्थानकालोचितं सकलमात्मीयकल्पम्, अपयं तमस्तिरोहितवस्तुसाक्षात्करणाय रजनीसमयक्षेप- णीयमीक्षणयोरञ्जनम्, नियोजयाऽन्ययानपात्रिकासत्तिनिरपेक्षः सहायपक्षे युगायतं निजमेव भुजयुगलम्, अच्य-

तवापि, अमिलापः तदन्वेषणैवणा, वर्तत इति शेषः, तत् तर्हि, विलम्बितुं तदन्वेषणे विलम्बं कर्तुम्, अलं व्ययम्, उक्तिप्र, गमननिष्ठः प्रयाणपरः, नव । नञ्नीव विनिपातमीरुः अनर्थागमभयान्वितः सन्, यात्राभियोगमन्त्रार्थं प्रयाणोद्यम- विच्छेपार्थम्, अर्थशास्त्रप्रदर्शितेन नीतिशास्त्रप्रदर्शितेन, वर्त्मना-मार्गेण, देशकालसहायवैकल्यादीनि कारणानि समुचितदेशकालाभावादिप्रमाणप्रतिबन्धहेतुर्, अकारणमेव अद्वैतकमेव, एकान्ततः नियमेन, न दर्शय ब्रूहि । यदि सङ्केशो क्षेपपूर्वकम्, वा अपवा, छेदशरहितं विनैव क्षेपम्, अस्तु गमनं भवतु, अवश्यं तावत् प्रयत्नं, गन्तव्यं तत्र प्रस्थातव्यम्, च पुनः अस्य ध्यमानस्य, गीतध्वनेः गानशब्दस्य, तस्यं यायातव्यम्, अवगन्तव्यं निश्चेतव्यम् । अकृत- गमनः अविहिततदन्वेषणार्थप्रयाणः, प्रयत्नेनापि महता यत्नेनापि, कुतूहलतरलितस्य तदौत्सुक्याङ्कितस्य, चेतसः दृढपस्य, त्वरामङ्गम् औत्सुक्यशान्तिम्, तावदिति वाक्यालङ्कारे, अधुना इदानीं, कर्तुं न, शक्नोमि पारयामि; कृच्छ्रेण क्षेपेन, कृत्वापि कथमन तद्गङ्गं विभागापि, आवासं निजनिवासस्थानम्, उपगतः उपस्थितः सन्, प्रत्यग्रेण अभिनवेन, पश्चात्तापहुतभुजा यथावत् तदकरणजन्यातुतापवदिना, दन्दह्यमानवेदोः राज्यव्ययमानशरीरः, दिवसमपि दिनमेकमपि, स्वस्थचित्तः प्रकृतिस्मनसा, न स्थास्यामि वर्तिस्ये । प्राप्तनिजभूमेरपि उपगतस्यराजधानीकस्यापि, मे मम, समुद्रवातीवसरेषु समुद्रयात्राशान्तद्रीतेनावसरेषु, अस्य गानध्वनेः, स्मरणम्, उपजायमानं प्रवर्तमानं सत्, अनणीयसः अल्पिकस्य, रणरणकस्य उद्वेगस्य, कारणं, न भविष्यति भविष्यत्येवैल्पः [लृ] । एवं स्थिते च ईदृशस्थितौ तु, शरीरेण अल्पकाले स्थितं कालम्, अनुभूतः उपपुष्कः, स्तोकाः अल्पः, छेदोऽपि दुःखमपि, घर्म्म ईपरिवयम्, किन्तु मनसा अन्तःकरणेन, अनुभूत इति शेषः, जीवितावधिः जीवनवर्धन्तः, शोकः पश्चात्तापः, न वर इति शेषः । यदि च निमित्तशास्त्रं सङ्गनवाप्यं प्रमाणम्, ततः तर्हि, सोऽपि छेदोऽपि, इह अस्मिन् मार्गे, गच्छतां प्रतिष्ठमानानाम्, अस्माकं, नास्ति न सम्भवति, सयेत्र सर्वेभिर मार्गे, निरपाया क्षेपरहिता, प्रत्युत प्रमोदहेतुश्च शुभजनिवा च, इयं यात्रा, भवेदिति शेषः, इति स्वयं तत्त्वदृष्टया यथार्थविधा, भावय आलोचय, हि मतः, आपदि विपत्तौ, सन्निकृष्टायां प्रलासवशात्, च पुनः, कल्याणसम्पदि शुभमवगमनौ, दुःखपपादायां दुःखापायां विप्रकृष्टायामिति वाच्य, कदाचित् कदापि, चित्तवृत्तः मनोश्चोः, ईदृशी. एवं विधा, निरातङ्कता अपायदशान्धयता, च पुनः, त्वरा तदनुषन्धानार्थप्रयाणावुराणा, न भवति सम्भवति, तत् वस्मा- देतोः, अपपायदशया आगतिसंवायेन, अलं व्ययम्; अस्थान एव अतवरा एव, भङ्गुरीभूतम् आयासदशया यमप्रान्तं, चेतः अन्तःकरणे, स्थिरिकुरु स्तारव्यनपादय । प्रस्थानकालोचितं प्रयाणायपेठिर्दं यथा स्यात् तथा, सकलं यममपि, आत्मीयकल्पम् आननः कर्मशक्तिः, चिन्तय अकपेदि, पुनः तमस्तिरोहितवस्तुसाक्षात्कर- णाय निदान्यधाराः ॥११२॥बिंशोऽध्यायः, रजनीसमयक्षेपणीयं रात्रिकच्छेदोऽपीकम्, ईधनयोः-नेत्रयोः, अग्रनं-संहरारु- र्भम्, अपयं उचयः; अन्ययानपात्रिकासत्तिनिरपेक्षः अन्यवोवप्रलासवशेऽशरहितः यन्, सहायपक्षे उद्वेगि-

इति वृवाणे मयि क्षणमधोमुखः स तूर्णीं स्थित्वा जगाद्—‘युवराज ! गम्यते न कश्चिदपि दोषः, दृश्यते च कौतुकमिदम्, किं तु सर्वत एव दुर्गः पर्वतस्यास्य पर्यन्तेषु तोयराशिर्न शक्यते महान्तं यन्नमन्तेषु यानपात्रिकैरवगाहयितुम्; अत्र हि महाप्रमाणाः संचरन्ति जलचराः, पदे पदे प्रकृतिदुस्तराः प्रवहणानां निर्वर्तयन्ति गतिमावर्ताः, स्थाने स्थाने-शिथिलयन्ति यात्रोत्साहमतिशयोदमास्तटप्रावाणः [ऋ] । ईदृशे च निसर्गदुरवतारे नीरधावनवधारिते कर्णधारेषु केनापि निरपाये पथि यथावदविभाव्यमानसमानसमविपम-भागायां विभावयांमनुक्षणमपेक्षणीयसहायकेष्वनासन्नवर्तिष्वपरयानपात्रेषु यानमत्यन्तसङ्क्षेममिति मन्यमानस्य मे मनाङ्गन्दायते चित्तम्, अभिलापस्तु न केवलं कुमारस्य ममाप्यस्ति गन्तुम्, यतः—पूर्वमप्येकदाऽस्माभि-रिहावासितैः श्रुतोऽयमासीदन्यैरपि कर्णधारैरेकेकशः कथितमत्र ध्वनेरस्य सामान्येन समुस्थानं न तु विशेषतः—यतोऽयं प्रवर्तते यो वास्य प्रवर्तक इति कुतोऽपि विशेषोपलब्धिप्रजाता [ऋ], इत्यभिहिते तेन समधिकोत्पन्नकौतुकः पुनरवोचम्—‘सखे ! यदि तयाप्यभिलापस्तदलं विलम्बितुम्, उत्तिष्ठ गमननिष्ठो भव,

टिप्पनकम्—यानं गमवम् [ऋ] ।

समासन्नदेशप्रभवः अतिनिकटदेशोत्पन्नः, इति ताल-लयविशेषाणां तालशब्दः करले करास्त्रोटे कांस्यमयवाचनेदे गीतादी द्वित्रमात्रादिकालक्रियामानादी च वर्तते, मूल्यगीतवाधानामेकतानता लयः, तद्विशेषाणां—तत्प्रकाराणाम्, व्यक्ततयैव स्फुटतयैव, अवगतं निश्चितम् [ऊ] । मयि, इति अनुपदीकप्रकारं, वृवाणे कथयति सति, संः तारकः, अधोमुखः अवनतवदनः सन्, क्षणं तूर्णीं निःशब्दं, स्थित्वा, जगाद् उच्चवान्, किमिल्लाह—युवराज ! गम्यते तदनुसन्धानाय प्रस्थीयते, कश्चिदपि कोऽपि, दोषः आलस्यादिः, न विद्यत इति शेषः, च पुनः, इदं वर्तमानं, कौतुकं उत्सवः, तावकं तदन्वेषणोत्सव्यां वा, दृश्यते अनुभूयते, किन्तु परन्तु, सर्वत एव सर्वेष्वेव मार्गेषु, दुर्गः दुरवगाहः, अस्य सुवेलाख्यस्य पर्वतस्य, पर्यन्तेषु प्राग्तेषु, विद्यमानः इति शेषः, तोयराशिः समुद्रः, यानपात्रिकैः पौतिकैरपि, महान्तं प्रचुरं, यत्नम् आयासम्, अन्तरेण विना, अवगाहयितुं प्रवेष्टुं, न शक्यते पार्यते; हि यतः, अत्र अस्मिन् समुद्रे, महाप्रमाणाः अतिविस्तृताः, जलचराः जलजन्तवः, सञ्चरन्ति उच्छलन्ति, पुनः पदे पदे स्थाने स्थाने, प्रकृतिदुस्तराः सभावतो दुरतिक्रमाः; आवर्ताः जलधमयः, प्रवहणानां पीतानां, गतिं गमनं, निर्वर्तयन्ति निरुन्धन्ति; पुनः स्थाने स्थाने प्रलेकस्थाने, अतिशयोदप्राः अस्तन्तोन्नताः, तटप्रावाणः तटस्थप्रखराः, यात्रोत्साहं प्रयाणोद्यमं, शिथिलयन्ति मन्दीकुर्वन्ति [ऋ] । ईदृशे पूर्वविधेः, निसर्गदुरवतारे सभावतो दुरवगाहे, नीरधौ समुद्रे, कर्णधारेषु कैवर्तानां मध्ये, केनापि, अनवधारिते अनिर्णिते, निरपाये निरापत्के, पथि मार्गे, यथावत् यथायथम्, अविभाव्यमानसमान-समविपमभागायाम् अविभाव्यमानी-अनवधार्यमार्गो, अत एव समानो—तुल्यो, समविपमभागी—समतल-विपमोन्नतभागी यस्यां तादृश्यां, विभावयां रात्रौ, अनुक्षणं प्रतिक्षणम्, अपेक्षणीयसहायकेषु अपेक्षणीयम्—आधयणीम्, सहायकं-साहाय्यं येषां तादृशेषु, अपरयानपात्रेषु अन्यपोतेषु, अनासन्नवर्तिषु अतिकटवर्तिषु सस्य, यानं प्रयाणम्, अत्यन्त-सङ्क्षेमम् अतिक्लेशवाध्यम्, इति मन्यमानस्य दुष्प्रमाणस्य, मे मम, चित्तं हृदयं, मनाक् धिक्चित्तं, मन्दायते शिथि-लायते; गन्तुं प्रस्थातुम्, अभिलापस्तु वाञ्छा तु, केवलं कुमारस्य भवतः, न न, अपितु ममापि अस्ति वर्तते । यतः यस्मादेतोः, एकदा एकस्मिन् काले, पूर्वमपि, इह अस्मिन् स्थाने, आवासितैः निवासितैः, अस्माभिः, अयं ध्वनिः, श्रुतः श्रवणोचरीकृतः, आसीत्, अन्यैरपि वर्तमानकर्णधारव्यतिरिक्तैरपि, कर्णधारैः कैवर्तैः, अत्र अस्मिन् स्थाने, अस्य प्रकृतस्य, ध्वनेः, सामान्येन अविशेषेण, समुस्थानं समुद्रमः, कथितम् उक्तम्, आसीत्, न तु विशेषतः विशेषेण, यतः यस्मात् स्थानात्, अयं ध्वनिः, प्रवर्तते प्रादुर्भवति, या अथवा, अस्य ध्वनेः, यः प्रवर्तकः प्रादुर्भाक् इति, कुतोऽपि कस्मादपि, विशेषोपलब्धिः विशेषपरिचयः, उपजाता अभूत् [ऋ] । इति इत्थं, तेन तारकेण, अभिहिते उक्ते सति, समधिकोत्पन्नकौतुकः जसन्नप्रचुरतरौत्सुक्यः सन्, पुनः अवोचम् उच्चवानहम्, किमिल्लाह—सखे ! भो मित्र ! यदि

अथ तेन सा स्वभावधीरेण, सम्यग्भ्यस्तयानपात्रप्रचारकर्मणा, यथाविभागमवस्थितैः स्वैर्यवद्विरन्ति-
 कस्यसकलसोपकरणैरमूढबुद्धिभिर्विधुरेषु पञ्चपैः कर्णधारैरात्मनः सहायीकृतैरनुगम्यमानेन, सर्वतो दत्त-
 सप्रयत्नदृष्टिना रक्षता निपुणमद्रितदसंघट्टम्, अनुवेलमीक्षमाणेन सुश्लिष्टवन्धानपि फलकसन्धीन्, निरुन्धता
 तूर्णमूर्णासिक्थकेन सूक्ष्ममपि विवरेभ्यः क्षरत्तोयमनुक्षणम्, अनिलसंक्षोभेषु नूतनाः संयोजयता रञ्जुः;
 अजर्जरस्यापि चारं चारमापाद्यता सितपटस्य पाटचम् [ओ];

इतश्चङ्कम्यते मकरचक्रम्, इतः परिक्रामति नक्रनिकरः, इतः सरति शिशुमारश्रेणिः, इतः प्रसर्पति
 सर्पपट्टिः, उत्सर्पयत दीपिकाः, प्रकाशयत सर्वतो मार्गम्, अपसारयत निकटचारिणो दूरं दुष्टजलचरान्;
 अयमनुप्रस्थमचलस्य चटुलवेहितलाङ्गूलवल्लिपार्द्रवह्लूयाङ्क्या रकांशुकपताकासु पातितदृष्टिरुत्पित्सुरिचि चेष्टते
 सिंहमकरा, किरत रंहसाभिमुखमस्य पयसि ज्वलन्तीरमितैलच्छटाः; इदमकस्मादस्मदयलोकनमुमितमुन्नस्त-

टिप्पणकम्—पञ्चपैः पञ्चपदप्रमाणैः । सिक्थकं—दमनम् । क्षरत् प्रविशत् [ओ] ।

प्रसर्पता—प्रसरता, उदाश्रा—उद्धतेन, हर्षण, उत्थापितः—जागरितः सन्, किञ्चित् ईपत्, सशेषनिद्र इव अवशिष्टनिद्र
 इव, जृम्भित्तं जृम्भां मुखविकासरूपां मोक्षुम्, अन्यत्र विरुधित्तं, प्रारभत प्राकृतं [ऐ] ।

अथ अनन्तरं, सा नौः, तेन तारकेण, नीयमाना उद्यमाना सती, स्वपरेनैव अल्पनैव, समयेन, दूरं जगाम गत-
 वतीत्येणान्वेति; कीदृशेन तेन? स्वभावधीरेण प्राकृतिकधैर्यशालिना; पुनः सम्यग्भ्यस्तयानपात्रप्रचारकर्मणा
 सम्यक्—सुषु यथा स्वात् तथा, अभ्यस्तम्—अनुशीलितं, यानपात्रस्य—पोतस्य, प्रचाररूपं—संचालनरूपं, कर्म—कार्यं येन तादृशेन;
 पुनः यथाविभागं यथास्थानम्, अवस्थितैः उपविष्टैः, पुनः स्वैर्यवद्विः स्थिरैः, पुनः अन्तिकस्यसकलसोपकरणैः
 अन्तिकस्यं—पार्श्ववर्ति, सकलं—समग्रं, खस्य उच्यते—येषां तादृशैः, पुनः विधुरेषु आपस्तु, अमूढबुद्धिभिः अविचेरु-
 श्चर्यद्वयैः, पुनः आत्मनः खस्य, सहायीकृतैः सहकारिता नीतैः, पञ्चपैः पयसिः पञ्चिवां, कर्णधारैः नाविकैः,
 अनुगम्यमानेन अनुस्रियमाणेन; पुनः सधेतः परितः, दत्तसप्रयत्नदृष्टिना व्यापारितसावधानदृष्टिकेन; पुनः अनुवेलं
 प्रतिवटम्, अद्रितदसंघट्टं पर्यंतं ध्वेदसंघर्षम्, निपुणं—सम्यक्, रक्षता तादृशपटनं परिहारयता; पुनः सुश्लिष्टवन्धा-
 नपि दृढवन्धानपि, फलकसन्धीन् नौकापटककाष्ठपादिकासन्निधस्थानानि, ईक्षमाणेन अवशेकमानेन; पुनः विचरेभ्यः
 नौकाद्विरेभ्यः, क्षरत् प्रविशत्, सूक्ष्ममपि स्वल्पमपि, तोयं जलम्, ऊर्णासिक्थकेन ऊर्णात्तन्मिथितमपृच्छेन, तूर्णं
 पत्वरं, निरुन्धता वारयता; पुनः अनिलसंक्षोभेषु परनेद्रेलनेषु सत्षु, अनुक्षणं प्रतिक्षणं, नूतनाः नवीनाः, रञ्जुः,
 संयोजयता संपटयता; पुनः अजर्जरस्यापि अशीपेस्यापि, सितपटस्य नौकोपरिसंघटितश्वेतवस्त्रस्य, चारं चारम् अनेक-
 चारम्, पाटचम् उत्सर्पणसौघवम्, आपाद्यता सम्पाद्यता [ओ] ।

पुनः अयसरेषु यथावसरम्, इत्यादि एवमादिभं, यथाकर्म, साध्यसकलं भयजनकं, च पुनः, कर्तव्योपदेशापरं
 कर्तव्यावेदनपरं, च पुनः, सप्रार्थनं प्रार्थनापरं, च पुनः, सपरिहासं परिहासगहितं, जल्पता रथयता, इत्यमिदं विंश-
 पनम् । किमासीत्साह—इतः आस्मिन् स्थाने, मकरचक्रं मकरजातीयजलजन्तुमनः, चङ्कम्यते पुनः पुनर्धियनेन बोधच्छलति,
 पुनः इतः अस्मिन् स्थाने, नक्रनिकरः नक्रजातीयजलजन्तुमनः, परिक्रामति घबर्धति, पुनः इतः अस्मिन् प्रदेशे,
 शिशुमारश्रेणिः शिशुमारजातीयजलजन्तुसन्ततिः, सरति गच्छति, पुनः इतः अत्र स्थाने, सर्पपट्टिः नदीवर्षणं-
 ष्यहः, प्रसर्पति प्रवर्धति, दीपिकाः शीमन्, उत्सर्पयत उन्थावयन्, पुनः मार्गं सधेतः परितः, प्रकाशयत उद्गा-
 धयत्, पुनः निकटचारिणः निच्छगामिनः, दुष्टजलचरान् द्विषद्वजलजन्तून्, दृश्यन्, अपसारयत अपनयन् । पुनः
 अचलस्य परंतस्य, अनुप्रस्थं प्रस्थः—परंतस्य वासयोग्यनृनिः, प्रस्थं प्रस्थं प्रतीति अनुप्रस्थम्, चटुलवेहितलाङ्गूलपट्टिः
 चटुलं—सखं यथा स्वात् तथा, चटुलता—उच्छ्विना, लङ्गूलता—पुच्छरूपं, यंत्रं—उपा येन तादृशः, अयं सिंहमकरा
 विद्वेषो मत्तः, भार्द्रवह्लूयाङ्क्या भार्द्रनासघट्टया, रकांशुकपताकासु रचनाप्रतिनिधयताश्च, दत्तदृष्टिः उचित-
 चक्षुः सन्, उरिपित्सुरिचि उत्ततितुनिधुमिन्, चेष्टते चेष्टा कर्पोरं, रंहसा येन, अस्व विदस्य, अभिमुखं सम्मुखं, पयसि
 १९ १३३६.

वसितस्य ते गोप्यदमदृश्यमानपारः सकलोऽप्यकूपारः, किं पुनश्चाक्षुःपरिच्छेद्यमहिमा तदेकदेशः ? [लृ] इति ब्रुवाणे मयि क्षणं स दोलायमानचित्तः स्थित्वा पुनरवादीत्—'कुमार ! भ्रूक्षेपमात्रव्यापारणीये मयि किमियता वचनविस्तरेण ? यद्यद्यमेव गन्तव्यमिति निश्चयस्तत्र कश्चिदपि ते कौतुकप्रतिपन्थी, प्रस्थीयता-मभ्युदयाय, सज्जोऽयमाजन्मनः परिपोषितः सर्वेष्वन्यराजकार्येष्वनुपयुक्त एतावन्मात्रप्रयोजनः प्रेष्यजनः' इत्यभिधाय प्रणतेन मूर्ध्ना वद्ध्वा नमस्काराञ्जलिमुदन्वते तत्क्षणोपनताभिप्रेतशकुनप्रगुणितमनोवृत्तिः प्रवर्तयामास गमनायासदोलायमानध्वजध्वनितकिङ्किणीनिवद्धोदुरविरावां नायम्, प्राचर्येयच्च प्राचेतसेन मसृणमसृणमनु-सृतूर्ध्वनिस्वनो दिक्पथेन [ए] । प्रस्थितायां च तस्यां सहस्रैव स्पन्दिताधरपुटमचिरभाविनानानन्दमिव मे निवेद्यामास दक्षिणं चक्षुः, आश्चर्यदर्शनत्वरयेव सर्वतो विभाव्यमानरम्यरोमोद्भेदमन्धमिव जाल्यमनिमित्त-मेवास्तरोह हर्षप्रकर्षमन्तरात्मा, हृदयप्रसर्पेदुद्दामहर्षोत्थापितश्च किञ्चित् सशेषनिद्र इव प्रारभत जृम्भितु-मायताप्यपरिश्रमप्रसुप्तो गमनोत्साहः [ऐ] ।

टिप्पनकम्—प्राचेतसेन वारुणेन । मसृणमसृणं मन्दं मन्दम् [ए] । सशेषनिद्र इव जृम्भितुं जृम्भं मोकुम्, अन्यत्र विकसितुम् [ऐ] ।

पदे, युगायतं वृषस्वन्धातोप्यशब्दात्प्रदण्डवरीर्षे, निजं स्वकीयं, भुजयुगलमेव वाहुद्वयमेव, नियोजय जलचरावर्ततट-प्रावादिगमनप्रतिबन्धकापनननाय स्थापय, अप्यवसितस्य गमनोपयुक्तस्य, ते तव, अदृश्यमानपारः अलक्ष्यमाणचरमा-वधिः, सकलोऽपि समप्रोऽपि, अकूपारः सागरः, गोप्यदं गोप्यप्रमाणः, तर्हि चक्षुःपरिच्छेद्यमहिमा चक्षुषैव प्रयेय-महत्ताकः, तदेकदेशः सागरैकावयवः, किं पुनः तस्य गोप्यदत्वं किमुतेत्यर्थः [लृ] । मयि, इति इत्थं, ब्रुवाणे कथयति सति, सः तारकः, क्षणं क्षणपर्यन्तं, दोलायमानचित्तः गमनायमानवधारणक्षुब्धहृदयः सन्, स्थित्वा मौनमास्थाय, पुनः, अवादीत् उज्वार, किमिच्छाह-कुमार !, भ्रूक्षेपमात्रव्यापारणीये भ्रूक्षेपाल्यकसंकेतमात्रप्रवर्तनीये, मयि, इत्यता एतावता, वचनविस्तरेण वागादम्बरेण, किं प्रयोजनमिति शेषः, न किमपीत्यर्थः, यदि अवर्यमेव, किं गन्तव्यं प्रस्थात्वयमिति निश्चयः, अस्तीति शेषः, तत् तर्हि, ते तव, कश्चिदपि कोऽपि, कौतुकप्रतिपन्थी गमनाभिलषप्रति-पन्थी, न, वर्तत इति शेषः, अभ्युदयाय मञ्जलय, प्रस्थीयतां गन्तुमारभ्यताम्, आ जन्मनः जन्मराम्य, परिपोषितः प्रतिपालितः, सर्वेषु समस्तेषु, अन्यराजकार्येषु राजोचितकार्यान्तरेषु, अनुपयुक्तः अकृतोपयोगः, किन्तु एतावन्मात्र-प्रयोजनः एतत्कार्यमात्रोपयोगी, अर्थं प्रेष्यजनः मूलजनः, सज्जः प्रस्थानाय सन्नद्धः, अस्तीति शेषः । इत्यभिधाय इत्युक्त्वा, प्रणतेन धवनतेन, मूर्ध्ना मुखकेन, उदन्वते समुद्राय, नमस्काराञ्जलिं नमस्कारालम्बरसम्पुटं, वद्ध्वा विर-चय्य, तत्क्षणोपनताभिप्रेतशकुनप्रगुणितमनोवृत्तिः तत्क्षणोपनते—तत्कालोपस्थितैः, अभिप्रेतशकुनैः—अभिमतशुभ-सूचकवस्तुभिः, प्रगुणितमनोवृत्तिः—प्रवर्तितचित्तवृत्तिः सन्, गमनायासदोलायमानध्वजध्वनितकिङ्किणीनिवद्धोदुर-विरावां गमनायासेन—गमनवेगेन, दोलायमाने—व्याधुयमाने, ध्वजे—पताक्यां, ध्वनितभिः—ध्वनिं कुर्वन्तीभिः, किङ्कि-णीभिः—शुद्धशक्तिभिः, निवद्धाः—कृताः, उदुराः—उज्ज्वलाः, विरावाः—ध्वनयो यस्यां तादृशीं, नावं प्रवर्तयामास प्रेरयासास; च पुनः, प्राचेतसेन वरुणस्वामिकेन, पश्चिमेनेत्यर्थः, दिक्पथेन दिग्मार्गेण, अनुसृतूर्ध्वनिस्वनः अनुसृतः तूर्ध्व-वापक्षिशेषस्य, निस्वनः—निनादो येन तादृशः, मसृणमसृणं मन्दं मन्दं यथा स्वाव तथा, प्राचर्येयत् प्रेरितवान्, नावमिति शेषः [ए] । च पुनः, तस्यां नावि, प्रस्थितायां गन्तुं प्रस्तायां सत्याम्, सहस्रैव अकल्पदेव, मे मम, स्पन्दिताधरपुटं किञ्चिच्चलितपुत्राकराधारोभागं, दक्षिणं चक्षुः, अचिरभाविनं शीघ्रभाविनम्, आनन्दं शुभं, निवेद-यामास इव स्वयामास इवेत्युत्प्रेषा । पुनः आश्चर्यदर्शनत्वरयेव आश्चर्यावलोकनोत्सुक्येनेव, सर्वतः परितः, विभा-व्यमानरम्यरोमोद्भेदं विभाव्यमानः—लक्ष्यमाणः, रम्यः—मनोहरः, रोमोद्भेदः—रोमाद्यो यस्मिन्नाद्यं, जाल्यं प्रशस्वम्, अन्धनिवेत्युत्प्रेषा, अन्तरात्मा अन्तःकरणं, हर्षप्रकर्षं हयोत्कर्षम्, अनिमित्तमेव अकलादेव, आस्तरोह आरक्षत् । च पुनः, आयाताप्यपरिश्रमप्रसुप्तः आसतेन—शैथिल्यं, अध्वना—मार्गेण, मार्गगमनेनेति यावत्, यः परिध्रमः—खेदः, तेन प्रसुप्तः—प्रव्यथितः, गमनोत्साहः गालध्वनिगवेषार्थं प्रथागोत्साहः, हृदयप्रसर्पेदुद्दामहर्षोत्थापितः हृदये—अन्तःकरणे,

रुद्रमनशंसी सागरोद्देशः, तटमिव पुरस्तरङ्गैरुलङ्घितरुद्राव्यते कुस्त वंशक्षेपमन्तर्वादि, दुर्वात इव दृश्यते मुकुलयत सितपट्टरञ्जुजालम्, अप्रतो विसारिमत्स्य इव वहति लम्बयत नांगुरानविलम्बितं [अं]; मित्राणि । मन्दोऽतिमात्रं मरुत्, प्रलम्बैर्बाहुभिर्बाह्वयत सत्वरमित्राणि, मकरक ! मनागुदञ्चय मार्गतट-रुहश्चन्दनवरोरस्य तिश्चीमुपरिशाराम्, मूर्ध् ! किमधोमुलं स्थितोऽसि मुधा, यधान हस्त एनं मण्डूकमस्तक-मणिम्, अवश्यं न दृश्यसे दन्दशूकैः, सकुलक ! विधेहि वेदोद्धारिणः शकुलस्य केलिम्, उद्धर रक्तैल-पङ्कममूलामिमां नावम्, अधीर ! माऽवधीरय मद्बचः, विचर निराकुलो, नकनसयाऽञ्जितलोचनस्य स्थलं ते सकलमम्युधिजलं, शम्भूक ! बाढं प्रचलायसे, न चेतयसि प्राहेणापि गृह्यमाणचरणः, चेतसि कृतं वैलक्ष्येण, क्षालय क्षारेण सामुद्रेण वारिणा वारं वारमास्यं, यास्यति द्रागेव निद्रा सहेक्षणाभ्या क्षयं, राजिलक ! तर्जितोऽपि नोपरमसि, प्रगुणयायिनीमपि नागमागसीं गतिं प्राह्वयसि, अस्ति कश्चिन्न ते दिङ्मोहः ? यद्युदा-ह्वतामप्यह्वदय ! न जानास्युत्तराशावर्तनीम्, प्रवर्तस्य दृष्टा दृष्टा सप्तर्षिमण्डलम्' [अः]

टिप्पणकम्—क्षेपीयः क्षिप्रतरम् [अ] । ऊर्ध्वं च ऊर्ध्वं सुत्यापयन् (! उद्ञ्चय ऊर्ध्वमुत्यापय) [अः] ।

निधीत - तिरोभावित, बल्लोलस-महातरङ्गस्य, कालिमा-कृष्णता यस्मिन्वाद्य, अत एव अनिलं पवनं, पानुम्, उद्यतस्य कृतोद्योगस्य, कस्यचित् अविज्ञातनामकस्य, महादे- महासर्पस्य, उद्रमनशंसी उःसर्पगावेदक, अथ सागरोद्देशः सागरान्तर्गतोद्यतदेश, क्षेपीयः अतिशीघ्रम्, लङ्घयताम् अतिक्रम्यताम्, य सागरोद्देश, पुरः अग्ने, उल्लङ्घिः उच्छलङ्घिः, तरङ्गैः, तटमिव तीरमिव, उद्ञ्चयते प्रचाप्यते, अत एव अन्तर्गति ब्रह्मण्ये, वंशक्षेपं मानकृते गतिरोपनादिकृते वा वयप्रक्षेपण, कृत, पुन दुर्वात इव उद्यतपवन इव, दृश्यते, अत एव सितपट्टरञ्जुजाल सितपट्टानां-येतवक्राणां, रज्जनां च, जाल-समूह, मुकुलयत सकोचयत, पुन अग्ने विसारिमत्स्य इव विकारि-जातीयमत्स्यविशेष इव, वहति स्पन्दते, अत एव नागरान् लाङ्गराणि, अविलम्बितं सत्वरं, लम्बयत नमयत [अ] । पुनः मित्राणि ! ओ सखाय !, मरुत् पवन, अतिमात्रम् अलन्तं, मन्दः अनुद्यत, अस्तीति शेष, अतः प्रलम्बैः सर्पैः, बाहुभिः भुजे, अरित्राणि नौषधारणकृष्टानि, बाह्वयत चालयत । पुन मकरक ! तसङ्गक !, मार्गतटदृष्टः मार्गशान्तप्रस्तवस्य, यदा मार्गभूततटप्रस्तवस्य, अस्य पुरोवर्तिन, चन्दनतरौः चन्दनतरुस्य, तिरश्चीं ज्जिटाप, उपरि-शाराम् ऊर्ध्वशाखां, मनाक् क्रियते, उद्ञ्चय उन्नय, मूर्ध् ! भा निष्प्रत !, मुधा व्यर्थम्, अधोमुखम् अवनतमुखं यथा स्यात् तथा, किम् ? किमर्थम्, स्थितः उपविष्ट, अस्ति वर्तते, एतम् इयं, मण्डूकमस्तकमणिं मण्डूकस्य-नैकस्य, मस्तक यो मणि -रत्नं, ते हस्ते यधान पृष्ठान्, दन्दशूकैः सर्पैः, अवश्य निधित, न दृश्यसे तन्महिम्ना न दृश्यस्य । सकुलक ! तसङ्गक !, रक्तैलपङ्कममूला रक्त-रत्नार्थं रक्षितेह वा, यत् तैलं तन्मये, पट्टे-कर्म, ममं मूक यसा-स्वारथी, नावम्, उद्धर तलद्वातुन्नय, वेदोद्धारिणः तलस्यभाषे वेदान् उद्यतवत, शकुलस्य मत्स्यवधस्य, केलि लात्रं, विधेहि कृक, अधीर ! धैर्यशाल्य !, मद्बच- मदाक्षय, ना अवधीरय तारङ्गक, निराकुलः स्वस्थ सन्, विचर समुद्र-मार्गे विहर, नकनसया नकाक्षयत्रलचमजया, अञ्जितलोचनस्य आर्द्रितनयनस्य, ते तव, सकल समम्, अम्युधि-जलं समुद्रजल, स्थलं स्थलमुत्पन्नम्, अस्तीति शर । पुनः शम्भूक ! तन्मूक !, बाढम् अलन्त, प्रचलायसे पूत, प्राहेणापि तमभ्यर्क्षितचलचरेणपि, गृह्यमाणचरणः अ म्भ्यमाणादाऽपि, न चेतयसे न अवगत, चेतसि मनस, वैलक्ष्येण, विपदिन, कृत व्यर्थं, क्षारेण धारसात्मितेन, सामुद्रेण समुद्रस्नानपना, वारिणा जल, वारवारम् अनध्वारम्, भास्य मुध, मुचनमण्डलमिति वावर, क्षालय तिव, द्रागेव वीप्रमेव, ईक्षणाभ्या नद्याभ्यां, सट, निद्रा, क्षयं विनाश, यास्यति प्राप्सति । पुन राजिलक ! तन्मूक !, तर्जितोऽपि भर्त्सिताऽपि, न उपरमसि जयतेऽ, प्रगुणयायिनीमपि कद्रुपायिनीमपि, नावम्, आगसीम् भगवत्सम्पत्पत्नी, दक्षिणान्तान् वारन्, गतिं मार्गं, प्राह्वयसि गमनसि, ते वर, कश्चित् धेऽपि, दिङ्मोहः दिङ्मोह, न ! सामन्तपदज्ञानाव कृते प्रथे 'वर्षा' इत्यन्व पतमान गद्

कलभसंवरणविहस्तयूथपं तीरशायि जलहस्तियूथमप्रपथेन पाथोनिधिभवतितीर्षति, त्वरितमुत्सारयत युगपदा-
हितेन हस्ततालशब्देन दूरम्, असौ रसातलात् सद्य एवोन्मग्नो वज्राग्निधूम्रिकामपीकल्मापपक्षस्पुटेः
शिखरिभिरधिष्ठितपृष्ठभागो मठ इव सपारापतः सचरति कमठो, मा प्रतिष्ठ्व्यमभिमुखमेव निरुपा प्रस्थितो
नेष्यत्यपथेन नावम् [औ]; असावपि विदारितगिरिकन्दराकारतुण्डो मानदण्ड इव सागरस्य प्रासीकृताकन्द-
ज्जलकरिजटालवदनैर्वोल्मस्त्यैरनुसृताभिर्मत्सीभिर्नुगम्यमानो मृगयते निजप्रासोचित सत्त्वं सत्वरमितस्ततः
स्तिमितया गत्या तिमिङ्गिलो, मा विधत्त कलरुल, यातु निभृतमेव, विकृत एव महतेऽनर्थाय, वक्ष्यतामय-
मतिचटुलवीचिवेगाकृष्टैर्भ्रमद्भिरन्तःकुलालचक्रक्रमेण रिक्तोदरलघुभिररिचैरावेदितो द्वारमिव रसातलस्य वामतः
समीपवर्ती शीघ्रमावर्तो, लङ्घयतामपमपि क्षेपीयः क्षयसमयसन्धानुरञ्जिताम्बरैकदेशविडम्बी दक्षिणतः
प्रतिक्षणमुदञ्चता फणचक्रवालरत्नरागपटलेन क्रमनिपीतकल्लोलकालिमा पातुमनिलमुचयतस्य कस्यचिन्महादे-

टिप्पनकम्—बहुर-मासम् । विहस्त-न्याकुल । कल्माप-कर्तुर । निकपा समीपम् [औ] ।

जले, ज्वलन्ती उदीप्यमाना, अग्नितैलच्छटा. सामितैलधारा, किरत क्षिपत । पुन अकस्मात् अवर्कितम् अस्-
द्वलोकनभुमितम् अस्मद्वलोकनेन-अस्मदर्शनेन, छुमित सम्भ्रान्तम्, पुन उन्नस्तकलभसंवरणविहस्तयूथपम्
उन्नताना-विभीताना भयाद् भ्रान्तानामिति यावत्, कठमाना-द्विस्त्रिशावकानां, सवरणेन-सघटनेन, विहस्त-व्यग्रहस्त, यूथप-
यूथाधिपहस्ती यस्मिन्नादृष्ट, तीरशायि तदुष्टम्, इद जलहस्तियूथ, पाथोनिधि समुद्रम्, अवतितीर्षति अवतरीतुम्-
अवगाहितुम् इच्छति, युगपदाहितेन एककालावच्छेदेनोत्पादितेन, हस्ततालशब्देन प्रयतहस्ततलध्वनिना, त्वरित शीघ्र,
दूरम्, उत्सारयत अपनयत, हस्तियूथमिति शेष । पुन रसातलात् पातालात् सद्य एव तदक्षणेव, उन्मग्न ऊर्ध्व
मागत, पुन वज्राग्निधूम्रिकामपीकल्मापपक्षस्पुटे. वज्राग्निना-इन्द्रोत्सिप्तवज्रेण, धूम्रिकाणा-शिशपाहृक्षाणा, या
नपी-कज्जल, तेन कल्माप-चित्र रथामल वा, पक्षस्पुट येषां तै, शिखरिभिः पर्वतै, अधिष्ठितपृष्ठभाग आक्रान्त-
पृष्ठप्रदेश, असौ कमठ कच्छप, सञ्चरति उदरच्छति, क इव सपारापतः पारापतै-कपोतै, अधिष्ठित, मठ इव
देवालय इव, मा प्रतिष्ठ्वं प्रयात, अभिमुखमेव सम्मुखमेव, निकपा समीप, प्रस्थित. कृतप्रयाण, अपथेन
कुमार्येण, नाव, नेष्यति गमयिष्यति, असाविति शेष [औ] । पुन विदारितगिरिकन्दराकारतुण्ड. विदारित-
विक्रान्तित, गिरिकन्दराकारै-पर्वतगुहाकारै, तुण्ड-मुख येन तादृश, पुन मानदण्ड इव परिच्छदकदण्ड इव, सागरस्य
समुद्रस्य, पुन मत्सीभिः मत्स्यश्रीभि, अनुगम्यमान अनुस्रियमाण, कीदृशीभि १ प्रासीकृताकन्दज्जलकरिजटाल-
वदनै. प्रासीकृतै-कवटितै, आक वद्वि-तदशब्द रुद्वि, जलकरिभि-जलहस्तिभि, जटाल-व्यास, वदन येषा तादृशै,
यालमत्स्यै. शैशवावस्थमत्स्यै, अनुसृताभि अनुगताभि, अद्यावपि, तिमिङ्गिल शतयोजनविस्तृतमत्स्यविशेष,
स्तिमितया स्थिरया, गत्या, इतस्तत. अत्र तत्र, सत्वर शीघ्र, निजप्रासोचित स्वभक्षणयोग्य, सत्त्वं जीव मृगयते
अविष्यति, कलकल कोलाहल, मा विधत्त कृत, महते अधिकाय, अनर्थाय अहिताय, स्याद् इति शेष, विकृत-
दुश्चत, एव. अय, निभृत स्थिरमेव यथा स्यात् तथा, यातु गच्छतु । पुन. अतिचटुलवीचिवेगाकृष्टै अतिचटुला-
अतिचघला, ये बीचय-तरङ्गा, तेषा वेगै-आकृष्टै-कृताकर्षणै, कुलालचक्रक्रमेण कुम्भकारचक्रभ्रमिप्रकारेण,
अत समुद्रस्य मध्ये, भ्रमाद्भि, रिक्तोदरलघुभि रिक्त-जलरहित, यद् उदरं मध्यभाग, तेन लघुभि-लघुत्वमापन्नै,
सचालने गतगुह्यलैरित्यर्थ, अरिचै नैनाचालनकाष्ठै, आवेदित. ज्ञापित, पुन रसातलस्य पातालस्य, द्वार प्रवेश
स्थानमिव, वामत वामभागे, समीपवर्ती, अयम्, आवर्तै जत्रभ्रमे, शीघ्र वक्ष्यता प्रतीयता वर्ज्यतामिति यावत् । पुन
क्षयसमयसन्धानुरञ्जिताम्बरैकदेशविडम्बी क्षयसमये-प्रलयकाले, या सन्ध्या तथा अनुरञ्जित-रचीकृतं यदम्ब
रम्-आराध, तदेकदेशविडम्बी-तदेकदेशानुकारी, पुन दक्षिणत. दक्षिणभागत, प्रतिक्षण प्रतिपलम्, उदञ्चता
उदरच्छता, फणचक्रवालरत्नरागपटलेन फणमण्डलस्वरत्नसम्बन्धि वरकिमसमूहन, क्रमनिपीतकल्लोलकालिमा क्रमेण

रुद्रमनशंसी सागरोद्देशः, तटमिव पुरस्तरङ्गैरुल्लङ्घिरुद्गान्वये कुस्त वंशक्षेपमन्तर्वाणि, दुर्वात इव दृश्यते मुकुलयत सितपटरज्जुजालम्, अमृतो विसारिमत्स्य इव वहति लम्बयत नांगुरानचिलन्वितं [अं] ; मित्राणि । मन्दोऽतिमात्रं मरुत्, प्रलम्बैर्वाहुर्निर्वाहयत सत्परमरित्राणि, मकरक ! मनागुदञ्चय मार्गतट-रुद्धश्चन्दनतरोरस्य तिरस्त्रीमुपरिशालाम्, मूर्धे ! किमधोमुपं स्थितोऽसि मुधा, वधान हस्त एनं मण्डूकमस्तक-मणिम्, अवश्यं न दृश्यसे दन्दशकैः ; सकुलक ! विपेहि वेदोद्धारिणः शकुलस्य केलिम्, उद्धर रक्ततैल-पङ्कमप्रमूलामिमां नाभम्, अधीर ! माऽनधीरय मद्रुचः, विचर निराकुलो, नक्रवसयाऽङ्घ्रितलोचनस्य स्थलं ते सकलमम्बुधिजलं, शम्बूक ! वाढं प्रचलायसे, न चेतयसि प्राहेणापि गृह्यमाणचरणः, चेतसि कृतं वैलक्ष्येण, क्षालय क्षारेण सामुद्रेण चारिणा वारं वारमास्य, यास्यति द्रोगेन निद्रा सद्दक्षणाभ्यां क्षयं, राजिलक ! तर्जितोऽपि नोपरमसि, प्रगुणयायिनीमपि नावमागस्तौ गर्ति प्राह्यसि, अस्ति कश्चिन्न ते दिङ्मोहः ? यगुदा-ह्वतामप्यहृदय ! न जानास्युत्तराशावर्तनीम्, प्रवर्तस्य दृष्टा दृष्टा सप्तर्षिमण्डलम् [अः]

टिप्पणकम्—क्षेपीय. क्षिप्रवत् [अ] । ऊर्ध्वं च ऊर्ध्वं घुल्लाटयन् (? उदञ्चय ऊर्ध्वमुल्लाटय) [अः] ।

निपीत -तिरोभाविता, कपोलस्य-महातरङ्गस्य, कालिमा-कृष्णता गमिसत्वाद्दश, अत एव अनिलं पवन, पातुम्, उद्यतस्य कृतोद्योगस्य, कस्यचित् अविज्ञातनामकस्य, महादे- महासर्पस्य, उद्गमनशंसी उत्सर्णनावेदक, अथ सागरोद्देशः सागरान्तर्गतोन्नतदेश, क्षेपीयः अतिशीघ्रम्, लङ्घ्यताम् अतिक्रम्यताम्, य सागरोद्देश, पुरः अग्रे, उल्लङ्घिः उल्लङ्घि, तस्मै, तटमिव तीरमिव, उद्ग्राह्यते प्रचाप्यते, अत एव अन्तर्गति जलमध्ये, वंशक्षेपं मानकृतं गतिरोधनादिकृते वा वंशप्रक्षेपण, कुस्त, पुन दुर्वात इव उद्वतपवन इव, दृश्यते, अत एव सितपटरज्जुजाल पितपटानां-धेतव्यत्वात्, रज्ज्वा च, जाल-समूह, मुकुलयत सञ्चोचयत, पुन. अग्रे विसारिमत्स्य इव विसारि-जातीयमत्स्यविशेष इव, वहति स्पन्दते, अत एव नागरान् लाहाराणि, अचिलन्वितं सत्परं, लम्बयत नमयत [अ] । पुनः मित्राणि ! भो सखाय !, मरुत् पवन, अतिमात्रम् अत्यन्त, मन्द- अनुदत्त, अस्तीति शेष, अतः प्रलम्बैः शीघ्रैः, बाहुभिः भुजे, अरित्राणि नौसंसारणकाष्ठानि, वाहयत चालयत । पुन मकरक ! तत्सकल !, मार्गतटदृष्टः मार्गप्रान्तप्रवृत्तस्य, यदा मार्गभूततटप्रवृत्तस्य, अस्य पुरोवर्तिन, चन्दनतरोः चन्दनतृक्षस्य, तिरस्त्री इतिनाम्, उपरि-शाखाम् ऊर्ध्वशाखां, मनाः क्व निधित, उदञ्चय उचय, मूर्धे ! भा निष्पत्तौ, मुधा व्यर्थम्, अयोधुरम् अवनतमुपं यथा स्यात् तथा, किम् ? किमर्थम्, स्थितः उपविष्ट, अस्ति वर्तते, एनम् इयं, मण्डूकमस्तकमणिं मण्डूकस्य-नेकस्य, मस्तक यो मणि -रत्नं, तं हस्ते यधान यद्गण, दन्दशकैः शर्पैः, अवश्य निधित, न दृश्यसे तन्महिम्ना न दृश्यसे । सकुलक ! तत्सकल !, रक्ततैलपद्ममूलान् रक्त-रक्तवर्णं रक्षितसकल ! वा, यत् तैलं त-मये, पद्मे-कर्मि, ममं गृहं यथा-स्यादशी, नाभम्, उद्धर तत्सङ्घातुमय, वेदोद्धारिणः प्रथमयाधे वेदान् उद्वतवत, शकुलस्य मास्य वंशपत्र, केलिं क्षीणं, विपेहि क्व, अधीर ! धैर्यशून्य !, मद्रुचः मद्रुचः, मा अरधीरय तिरस्त्रुक, निराकुलः स्वस्थ घन, विचर सुदु-मार्ग विहर, नक्रवसया नक्रवसयत्तमन्त्रया, अङ्घ्रितलोचनस्य आर्द्रितवननस्य, तं तव, सकलं मनसम्, अम्बुधि-जलं समुद्रत्रय, स्थल स्थलपुत्रम्, अस्तीति शेष । पुन शम्बूक ! तत्सकल !, वाढम् अच्यत, प्रचलायसे पू-ष, प्राहेणापि तमाक्षरैरुल्लङ्घयचरेणापि, गृह्यमाणचरणाः आरम्भमाग्राशाऽपि, न चेतयसे न अवश्यं, चेतसि मनस, वैलक्ष्येण, विषादेन, हृत चर्पं, क्षारेण क्षारान्निवनेन, सामुद्रेण समुद्रसम्भारणा, चारिणा चरन्, वारवारम् अनध्यात्म, भास्य सुयं, सुममन्त्रमिति वाक्यं, क्षालय क्षिप, द्रोगेय क्षीप्रवत्, ईक्षणाभ्यां नयाभ्यां, घट, निद्रा, क्षयं विनश, यास्यति प्रास्ति । पुन राजिलक ! तत्सकल !, तर्जितोऽपि भाषिणाऽपि, न उपरमसि नमस्त्वं, प्रगुणयायिनीमपि ऋतुगामिनीमपि, नाभम्, आगस्तौम् अगस्त्यवर्मा-पत्नी, दक्षिणात्यान वाकर, गर्ति मार्गं, प्राह्यसि मनसं, ते त्व, कश्चित् धेऽपि, दिङ्मोहः शिष्यभः, न ! शाकल्यवत्ताराभाव कृत् प्रथे 'कश्चि' इत्यन वदनात्प्राद्

इत्यादि साध्यसकरं च कर्तव्योपदेशपरं प्रार्थनं च सपरिहासं च जल्पताऽपरेषु, नीयं कचिच्चिरकालसंगलनसान्द्राणि कदाचिदप्यदलितानि यानपात्रैः पाटयन्ती शुद्धरितशैवलयपटलानि, सांयात्रिकप्रचारविरहादतिस्फीततां गौराहरहः स्फुटता शुक्तिसंपुटानां मुक्ताफलैर्निन्तरनिचितेषु सुखप्रसुप्तानि प्रबोधयन्ती जलमानुषमिथुनानि, कचिद् दूरत एव श्रूयमाणमुखरपक्षिरवाणि संभ्रमोत्सवविशेषधितदेहायामानि जलनिधिमध्यशायीनि शैलतरुखण्डेषु पिण्डयन्ती भारुण्डाण्डजकुलानि, समयेन दूरं जगाम । प्रगुणवातप्रेरिता च व्रजन्ती तत्रातिदीर्घेऽपि वारिधेरध्वनि गगन इव मेघलेखा कचिच्चराला, प्रदक्षिणीकृत्य च क्रमेण तं क्षितिभ्रमभिमुखीवभूव तस्य तूर्यशब्दप्रभवस्य पर्यंतोद्देशस्य

सोऽपि प्रदेशस्ता दूरादेव दर्शितोर्ध्वजमुजामात्मानमिव सन्नया दर्शयन्तीमन्त्रिकागतां विज्ञाय एव तं वाद्यशब्दं कदाचित् तारं कदाचिन्मन्दमुच्चरन्तमच्छिन्नसंतानमाह्वानशब्दमिव संजहार । याद्विन्ननिःस्वने सततगमनोद्यमोऽपि पुनराकर्णनाशया तथैव तारकः सोऽहं गत्या सत्वरमाचकर्ष नावम्

दिकोह एवेति तात्पर्यम्, अहदप्य । हे इदयश्च । उदाहृतामपि उक्तामपि, उत्तराशावर्तनीम् उत्तरदिब्यार्ग्यं जानासि न परिविनोपि, सप्तार्थमण्डलं मरीच्यादिसप्तार्थतारामण, दृष्ट्वा दृष्ट्वा असकृदवलोक्य, प्रवर्तस्य प्रार्थितं कुर्व [अ

पुन कीदृशी सा नौ ? शुक्लरितशैवलयपटलानि शुक्लरितशैवलयपटलानि, पाटयन्ती उन्मूल्य कीदृशानि ? कचिद् कुनचित्, चिरकालसंगलनसान्द्राणि दीर्घकालजलसम्प्राप्तनिविज्ञानि, पुन यानपात्रैः पी कदाचिदपि, अदलितानि अखण्डितानि । पुन कचिद् कुनचित् प्रदेशे, जलमानुषमिथुनानि जलीयमनुष्यदम्पती प्रबोधयन्ती जागरयन्ती, कीदृशानि सैकतेषु विक्रमामयमथलेषु, सुखप्रसुप्तानि सुषेन शयितानि, कीदृशेषु ? बहुर प्रलह, स्फुटतां दलता, शुक्तिसम्पुटानां सम्पुटानां सम्पुटितशुकीना, मुक्ताफलैः मुक्तानिपिनि, निन्तरनिचिते निरवकाशव्यापेषु, कीदृशे ? सांयात्रिकप्रचारविरहात् पीतवणिकप्रचारमात्रात्, अतिस्फीतताम् अत्युज्वल गतैः प्राप्ते । पुन कचिद् कुनचित् स्थाने, भारुण्डाण्डजकुलानि भारुण्डाण्डजपक्षिविशेषगणान्, शैलतरुखण्डेषु पर्वतीयपटुक्षपङ्क्तिषु, पिण्डयन्ती समुद्रयन्ती, कीदृशानि ? दूरत एव दूरादेव, श्रूयमाणमुखरपक्षिरवाणि श्रूयमाण भवगगोचरता नीयमाना, मुखरपक्षिणा वाचालपक्षिणा, रवा-शब्दा वैस्वादशानि, पक्षिस्थाने 'पक्ष' इति पाठे श्रूयमा मुखरा पक्षा येषामिलभं., पुन संभ्रमोत्पन्नसपिशेषविततदेहायामानि सम्भ्रमेण-अन्त क्षोभेण, यद् उत्पन्नं उद्भवनं, तेन सविशेषम्-अत्यन्तं, वितत-विस्तृतं, देहायाम-शरीरैर्दम्यं येषा तादृशानि, पुन जलनिधिमध्यशायीं समुद्रमध्यशायवशीलानि । च पुन, प्रगुणवातप्रेरिता अशुक्लवर्णप्रेरिता, व्रजन्ती गच्छन्ती, सा नौरिति शेष, त तस्मिन्, वारिधेः समुद्रस्य, अध्वनि मार्गे, गगने आकाशमार्गे, मेघलेखा इव मेघपङ्क्तिव, प्रायशः प्रायेण, कचिद् कुनापि स्थाने, न चरुखाल स्वलितवती, क्रमेण दक्षिणादिमार्गक्रमेण, त क्षितिभ्रं सुविकल्पितं, प्रदक्षिणीकृत्य पार्थम्यं, तूर्यशब्दप्रभवस्य तूर्यशब्दवाद्यविशेषध्वनिप्रादुर्भावास्पदस्य, तस्य प्रकृत्य, पर्यंतोद्देशस्य पर्वतरूपोर्ध्वदेशस्य अभिमुखीवभूव सम्पुष्ठीवभूव, नौरिति शेष [क] ।

सोऽपि प्रकृतवाद्यशब्दोद्गमस्थानभूतोऽपि, प्रदेशः एकदेश, दूरादेव, दर्शितोर्ध्वजमुजां दर्शित-स्वामन संकेतनाय दृष्टिगोचरता गमित, ऊर्ध्वध्वनिरूप-नौकोपरितनपताम्बरमक, भुज-बाहुपर्यया तादृशीम्, अत संज्ञया तादृशमप्ये तेन, आत्मानमिव स्वमिव, दर्शयन्तीं साक्षात्कारयन्तीं, तां नावम्, अन्त्रिकागतां सनीपमागता, विज्ञाय निधिव्य सद्य एव तत्क्षणमेव, त वाद्यशब्दं तूर्यशब्दवाद्यध्वनिम्, आह्वानशब्दमिव आह्वानात्मकध्वनिमिव, संजहत् उपसहृतवान्, निवारितवानिति भावत्, कीदृशम् ? कदाचित् कलिध्वनि क्षणे, तार तीव्रं, कदाचित् मन्दं यथा स्यात् तथा, उच्चरन्तम् उद्गच्छन्तम्, पुनः अच्छिन्नसन्तानम् अतिरतापारम् । याद्विन्ननिःस्वने वाद्यध्वनौ, चिरन्ते निवृत्ते चति, पुनराकर्णनाशया पुन धवणाशया, सततगमनोद्यमोऽपि अतिरतगमनप्रयत्नोऽपि, तारक. तदाव्यकनधार.

उवाच च विगतहर्षः—‘कुमार! विश्रान्त एष तावदत्रैव प्रदेशे मार्गदेशकोऽस्माकमातोद्यध्वनिः । आज्ञापय किमधुना कर्तव्यम्, किमेवमेव वद्वेगा पुरस्तादवद्वलक्ष(क्ष्य)मेव प्रवर्त्येत इयं नौः, उत पश्चान्निवर्त्येत, यद्यवश्यमेव पुरः प्रयातव्यं द्रष्टव्यं च कौतुकमिति निश्चयः कुमारस्य, तत्र किञ्चिद् विलम्बेन विचारेण वा कृतेन प्रयोजनम्, अनेनैव पर्वतनितम्बावलम्बिना मार्गेण गम्यते यावत् किमपि दृष्टमथ न किञ्चिद् गतेन दृष्टेन वा कौतुकेन साध्यसिद्धिरिति बुद्धिस्वदलमात्मना वृथैव ह्येक्षितेन, प्रक्षीयते स्थानादित एव प्रतीपं, गम्यते शिविरम्, आश्रास्यते सर्वतस्त्वदर्शनेन विह्वलीभूतो भृत्यवान्धवमित्रलोकः, क्रियन्ते प्रस्तुतानि राज्यकार्याणि, कौतुकानि त्वपर्यवसानायामत्र दण्डयात्रायामदृश्यपारे भगवत्कूपारे विचरतो यदृच्छया कुमारस्य पदे पदे सुलभदर्शनानि, किं च तैः, अयमेव हि तावदवधिरद्भुतानां निदर्शनं दर्शनीयानां संकेत-शाला कुतूहलकारिणां युज्यते रत्नकूटशैलः कथमपि प्रसङ्गदृष्टो द्रष्टुमनुप्रहीतुं च सपरिग्रहस्य विविधक्रीडाभिः [ग] । अत्र हि पदे पदे सुन्दरतया सुरलोकस्यापि जनितक्रीडानि क्रीडास्थानानि, स्थाने स्थाने सर्वर्तुकानि यानि, घने घने विकचरन्नकुसुमस्तवकतारकितानि कल्पतरुखण्डानि, खण्डे खण्डे बहुप्रपञ्चाः काञ्चनलता-

तथैव पूर्ववदेव, स्तोकम् अल्पं, गत्वा, नावं, सत्वरं शीघ्रम्, आचकर्ष निवर्तयामास [ख] । च पुनः, विगतहर्षः नष्टहर्षः सन्, उवाच उच्यमान्, किमिलाह-कुमार! युवराज! असाकं, मार्गदेशकः मार्गविदकः, एषः अयम्, आतोद्यध्वनिः वाद्यविशेषध्वनिः, अत्रैव अस्मिन्नेव, प्रदेशे स्थाने, विश्रान्तः निवृत्तः, अधुना सम्प्रति, किं कर्तव्यं कर्तुमुचितम्, इति आज्ञापय आदिश । एवमेव इत्येवमेव, वद्वेगा जनिवेगा, इयं नौः किम्, अयद्वलक्ष्यमेव अनि-धितगन्तव्यप्रदेशमेव यथा स्यात् तथा, पुरस्तात् अग्रे, प्रवर्त्येत प्रेरिष्यते, उत अथवा, पश्चात् निवर्त्येत निवर्तयिष्यते, मेवेति शेषः । यदि कुमारस्य भवतः, अयद्व्यमेव नृमेव, पुरः अग्रे, प्रस्थातव्यं प्रस्थानुमुचितम्, च पुनः, कौतु-कम् उत्सवः, द्रष्टव्यं द्रष्टुमुचितम् इति, निश्चयः संकल्पः, वर्तत इति शेषः, तत् तर्हि, कृतेन, विलम्बेन कालालयेन, वा अथवा, विचारेण विवेचनेन, न किञ्चिद् अल्पमपि, प्रयोजनं फलम्, किं तु पर्वतनितम्बावलम्बिना पर्वतरटि-भागवलम्बिना, मार्गेण, यावत् यावन्तं कालं, किमपि कौतुकमिति शेषः, दृष्टं दृष्टिगोचरं, स्वादिति शेषः, तावत् गम्यते प्रक्षीयते, अथ यदि, गतेन गमनेन, वा अथवा, दृष्टेन दृष्टगोचरीकृतेन, कौतुकेन उत्सवेन, न साध्यसिद्धिः प्रयोजन-निष्पत्तिः, इति बुद्धिः निश्चयः, स्वादिति शेषः, तत् तर्हि, वृथैव व्यर्थमेव, ह्येक्षितेन आयासितेन, आत्मना सेन, अलं व्यर्थम्, इत् एव अस्मादेव स्थानात्, प्रतीपं पश्चात्, प्रक्षीयते प्रयाणं क्रियते, सिद्धिर्न सैन्यावासाः, गम्यते प्राप्यते, त्ववदर्शनेन त्वदर्शनाभावेन, विह्वलीभूतः व्याह्वलीभूतः, भृत्य-वान्धव-मित्रलोकः सेवकवन्धुपुद्गलजनः, सर्वतः समन्ततः, आश्रास्यते आस्रियते, पुनः प्रस्तुतानि प्रकृतानि, राज्यकार्याणि क्रियन्ते । अपर्यवसानायां निवर्षिकायाम्, अत्र असा, दण्डयात्रायां शीर्षयात्रायाम्, अदृश्यपारे अलक्ष्योत्तरावधिके, भगवति ऐश्वर्यवति, अकूपारे वागरे, यदृच्छया लेच्छया, विचरतः विहरतः, कुमारस्य भवतः, पदे पदे स्थाने स्थाने, कौतुकानि तु उत्सवान्, सुलभ-दर्शनानि अनायासदर्शनानि, सुस्मरति शेषः । च पुनः, तैः अनन्तशेषवर्णितकौतुके, किम् न किमपि प्रयोजनमित्यर्थः । अद्भुतानाम् आध्यायानाम्, अवधिः चरमसीमा, प्रधानकेन्द्रमिति यावत्, पुनः दर्शनीयानां श्रेयोयोग्यानां, वरत्नां, निदर्श-नम् आदर्शभूतः, पुनः कुतूहलकारिणाम् उत्सवकारिणां, संकेतशाला संकेतशूद्रम्, कथमपि कथयित्, प्रसङ्ग-दृष्टः प्रसङ्गवाद्यपदोक्तिपूर्वः, अयमेव रत्नकूटशैलः रत्नकूटपर्वतः, हि निधयेन, तावदिति गन्तव्यशारे, द्रष्टुं दृष्टि-गोचरीयम्, सपरिग्रहस्य सपरिवारस्य, विविधक्रीडाभिः अनेकक्रीडाभिः, अनुप्रहीतुम् अनुकम्पयितुं च, युज्यते योग्यो वर्तते [ग] । हि यतः, अत्र अस्मिन् पर्वते, पदे पदे स्थाने स्थाने, सुन्दरतया मनोहारितया, सुरलोकस्यापि सार्ध-शोकास्यापि, जनितक्रीडानि उत्साहितक्रीडानि, क्रीडास्थानानि क्रीडाक्षेत्राणि, पुनः स्थाने स्थाने प्रतिस्थानम्, सर्वर्तु-कानि सुगन्धर्वकनुमुखावर्षानि, बनानि, इदं ‘रदन्ते’ इति वदन्माणिक्ययाऽन्वति, पुनः घने घने प्रतिभनम्, विकचरन्-कुसुमस्तवकतारकितानि विक्रानां-किं द्रवितानां, रत्नानां-सजातिधेयानां मन्तरत्नानां वा, वृक्षानां-पुष्पानां, वा सारवः-गुच्छः, सेन तारकितानि-संज्ञातारक्यनी, कल्पतरुखण्डानि धर्मयुष्मद्भ्यः, पुनः खण्डे खण्डे श्रीरामम्,

दोलाः, प्रतिदोलमान्दोलनक्रीडानन्दितानि दृश्यन्ते सततमनवद्यवेपाणि विद्याधरद्वन्द्वानि, अपि च सानौ सानौ निशम्यते कर्णाभृतं किन्नरगीतम्, भृगौ भृगवाकर्ण्यते निर्झरणह्लात्कृतमतिस्फीतम्, सरिति सरिति विलसन्ति रत्नबालुकापुलिनेषु चित्राः पक्षिणः, काले काले वाति विस्तारितरतिकेलिरमराणां समीरणो दक्षिणः, प्रदेशे प्रदेशे चिन्तिते चित्तस्य जायते परा प्रीतिः, वस्तुनि वस्तुनि विभाषिते भवति लोचनद्वयस्य द्रष्टव्यदर्शनेच्छानिवृत्तिः [घ] । तथा च छायायापि पत्रपादपच्छायायानामपसरति देहिनामङ्गलानिः, गन्धेनापि पुष्पद्रुमगन्धानामन्धीभवन्ति घ्राणानि, वातेनापि चैत्रवातस्य विकटमुद्गहन्ति घनलताः कुसुमाट्टहासम्, वातेयापि दयितवार्ताया मनसि मानिनीनां करोति मन्मथः स्थानाधिपत्येनावासम् । किं पापरोक्षवर्णनेन, निर्णेष्यति यथावस्थितं स्वरूपमस्य स्वयमेवानुभूय स्वामी' इति जल्पित्वा जोषमभजत् [ङ] ।

अहं त्वकाण्ड एव खण्डितगमनरभसेन तस्यानेन वचसानवसानेन पथापि जनितव्यथः 'कष्टं, न लेशोऽप्यभिलषितसंपत्त्या सुखस्य संजातः, क्लेश एव केवलमनुभूतः' इति भावयन्नुद्भूतगाढोद्वेगतस्तत्क्षणमधो-

टिप्पनकम्—छायाया लेशेन । जोषं मौनम् [ङ] ।

यद्गुप्रपञ्चाः बहुविस्तराः, काञ्चनलतादोलाः काञ्चनारुच्यनागकेसरलताल्पा दोलाः, पुनः प्रतिदोलं दोलायां दोलायाम्, आन्दोलनक्रीडानन्दितानि आन्दोलनात्मकक्रीडासंजातानन्दानि, सततम् अविरतम्, अनवद्यवेपाणि अनिन्य-वेपल्लिशिष्टानि, विद्याधरद्वन्द्वानि विद्याधरदम्पत्यः, दृश्यन्ते दृष्टिगोचरीभवन्ति । सानौ सानौ प्रतिसमस्थलं, कर्णाभृतं कर्णोद्यततुल्यं, किन्नरगीतं किन्नराणां—देवोनिविशेषाणां, गीतं, निशम्यते श्रूयते । भृगौ भृगौ प्रतिप्रपातस्थानं, अतिस्फीतं अतिस्फुटम्, निर्झरणह्लात्कृतं स्रोतःस्यन्दनध्वनिविशेषः, आकर्ण्यते श्रूयते । पुनः सरिति सरिति प्रति-नदि, रत्नबालुकापुलिनेषु श्रेष्ठसिकतामयस्थलेषु, यद्वा रत्नरूपसिकतामयप्रदेशेषु, चित्राः चित्रवर्णाः, पक्षिणः, विलसन्ति विराजन्ते । पुनः काले काले समये समये, अमराणां देवानां, विस्तारितरतिकेलिः प्रवर्धितरतिक्रीडः, दक्षिणः दक्षिणदिग्वाही, समीरणः पवनः, वाति वहति । पुनः प्रदेशे प्रदेशे प्रत्येकप्रदेशे, चिन्तिते समालोचिते सति, चित्तस्य हृदयस्य, परा उत्कृष्ट, प्रीतिः वृत्तिः, जायते उत्पद्यते । पुनः वस्तुनि वस्तुनि प्रत्येकवस्तुनि, विभाषिते विचारिते सति, लोचनद्वयस्य नेत्रद्वयस्य, द्रष्टव्यदर्शनेच्छानिवृत्तिः दर्शनीयवस्तुन्तरदर्शनौस्तुवयनिवृत्तिः, जायते इति शेषः [घ] । च पुनः, तथा पत्रपादपच्छायायां पत्राद्भूतदृष्टकृतानातपानाम्, छायायाऽपि लेशेनापि, देहिनां शरीरिणाम्, अङ्गलानिः शरीरतापः, अपसरति नश्यति । पुनः पुष्पद्रुमगन्धानां पुष्पद्रुमाऽऽमोदानां, गन्धेनापि लेशेनापि, घ्राणानि घ्राणेन्द्रियाणि, अन्धीभवन्ति व्यामुद्गन्ति । पुनः चैत्रवातस्य चैत्रमासात्मकवसन्तकालिकपवनस्य, वाते-नापि वहनेनापि संचरणेनापीति यावत्, घनलताः घनस्थलतिकाः, विकटं मुद्गरं, कुसुमाट्टहासम् पुष्पस्य महाहासम्, उद्गहन्ति उत्थजन्ति, पुनः दयितवार्तायाः पतिवृत्तान्तस्य, वातेयापि चर्चयापि, मानिनीनां मान-वतीनां, मनसि हृदि, मन्मथः कामदेवः, स्थानाधिपत्येन स्थानस्वामिभावेन, वाचासं निवासं, करोति । अप रोक्षवर्णनेन प्रसक्षीभूतवस्तुवर्णनेन, किम् ? किमपि न प्रयोजनमिति भावः, स्वामी अधिपतिः, भवानिति यावत्, यथावस्थितं वस्तु सत्, अस्य प्रकृतशैलस्य, स्वरूपं, स्वयम् आत्मनैव, अनुभूय साक्षात्कृत्य, निर्णेष्यति अवधारयित्विति । इति इत्थं, जल्पित्वा उक्त्वा, जोषं मौनम्, अभजत् अधिभयत् [ङ] । अहं तु, अकाण्ड एव अनवसर एव, खण्डितगमनरभसेन खण्डितः—निवारितः, गमनरभसः—गमनवेगो येन तादृशेन, अनेन अनुपदमुक्तेन, तस्य तारकस्य, घघसा वाक्येन, पुनः अनवसानेन निरवधिकेन, पथापि मार्गेण च, जनितव्यथः उत्पादितदुःखः सन्, 'वचसान-वसानेन पथापि' इति स्थाने घघसा पथ्येनापि इति पाठे हितकारिणापि वाक्येनेत्यर्थः, कष्टं दुःखम्, अभिलषितसम्पत्त्या अभिलाषितस्य—अभीष्टस्य, सम्पत्त्या—प्राप्त्या, सुखस्य—आनन्दस्य, लेशोऽपि अल्पमात्रापि, न संजातः समुत्पन्नः, केवलं क्लेश एव, अनुभूतः उपभुक्तः, इति भावयन् विचारयन्, उद्भूतगाढोद्वेगतः उत्पन्नचित्तान्तसम्प्रमवशात्, तत्क्षणं

सुतोऽभवम् । अदत्तोत्तरश्च तस्मै तदाकस्मिन्मालोच्यालोच्य चापलमात्मनो मनसि जातहासो विस्मय-
त्रपाविषादानां युगपदास्पदाभगच्छम् । अकरव च जातपरमानुतापश्चेत्तसि—‘हन्त, कस्मान्मया मिथ्या-
कुतूहलतरलितेन सहसैव तूर्परवमुपपद्यत धावता शिशुनेव लघुता परामात्माऽऽनीतः, किमित्यचिन्तित्वात्मविनि-
पातदुःखेन शिखरिणेव कुलिशपातभीरुणा संचरदनेकदुष्टप्राहदुरवगाहो महासमुद्रकुशिरवगाढः, किमनिवारिते-
न्द्रियवृत्तिना चालतपस्विनेव निष्फलोऽनुभूतः श्रौतवातादिजनितः कायक्लेशः, कुतो ममेदमनुपदिष्टमशिक्षित-
मनभ्यस्तमचिन्तितमेवाद्य चापलमाविर्भूतम् [च], अहो चञ्चलत्वभाषता चित्तपरिणतेः, अहो विकारचङ्कलता
गल्प्यगतेः, अहो दुःखदायकत्वं मुराभिलाषापानाम्, अहो व्यसनदानयैदाग्यमनधीनतायाः, अहो कार्यपरि-
णतिविचारविद्वेषो दर्पोत्रैकविलसितानाम्, अहो मतिविपर्ययप्रदानतात्पर्यं देवप्रातिहूल्यस्य, तस्य तादृशस्य
वातप्रयत्नस्य, तस्य विद्याभ्यासस्य, तस्य नीतिशास्त्रश्रवणस्य, तस्य हेतोर्वादेयत्वपरिज्ञानस्य, तेषां बद्धोपदे-
शानाम्, तस्या विदग्धजनसंगतेः, तस्य च निर्साक्षिद्वेषेन्द्रियरगैसंयमस्य कीदृशो विषाकः संवृत्तः [छ],

टिप्पणकम्—चालतपस्विना अज्ञानतपोधनेन [च] ।

तस्मिन् क्षणे, अधोमुखः अवनतवदनः, अभयं जात । च पुनः, तस्मै तारुण्य, अदत्तोत्तरः अदत्तप्रतिवचनं सन्,
तदा तस्मिन् काले, आत्मनः स्वस्य, आकस्मिकम् अकारणकं, चापलं चायत्नम्, आलोच्य आलोच्य विचार्य
विचार्य, मनसि चेतसि, जातहासः उत्पन्नस्वावज्ञोचितपरिहासं सन्, युगपत् एककालं, विस्मयं त्रपा विषादानां
आश्चर्यं ज्ञानदुःखानाम्, आस्पदात्मा स्थातताम्, अगच्छं प्रापम् । च पुनः, जातपरमानुतापः उत्पन्नस्वानुतापधायापः
सन्, चेतसि चित्ते, अकरवम् अचिन्तयम्, किमित्यह-हन्त वेदः, शिशुनेव कालेनेव, मिथ्याकुतूहलतरलितेन
मिथ्याभूतोत्सवचचलितेन, पुनः तूर्परवं शायविशेषधनिम्, उपपद्यत अनुपद्यत, सहसैव शीघ्रमेव धावता येन गच्छता,
मया, अकस्मात् अकारणमेव, आत्मा स, परमम् अलन्तां, लघुतां छुद्रताम्, आनीत । पुनः किमिति कस्मात्, कुलिश-
पातभीरुणा वज्रापातनीवेन, शिखरिणा पर्वतेन, इव, अचिन्तित्वात्मविनिपातदुःखेन अचिन्तित-अनाशेषित,
आत्मन-स्वस्य, विनिपातेन-अनर्थापातेन, पक्षे समुदात्तं यतनेन, दुःखं येन तादृशं, मतिं शेषं, संचरदनेकदुष्टप्राह-
दुरवगाहो वयसिन्द्रि-उच्छलद्वि, अनेके-बहुभि, दुष्टप्राहे-ईषकमलचरविशेषे, दुरवगाह-दुष्प्रवेद्य, महासमुद्र-
कुशिरः अतिविस्तृतसमुद्रोदारेण, अयगाढः प्रवेशार्थं तामापादित । पुनः किं किमर्थं, चालतपस्विनेव अज्ञानतपोधनेन, अनि-
वारितेन्द्रियवृत्तिना अनिवारितेन्द्रियव्यापारेण, मतिं शेषं, निष्फलं व्यर्थं, श्रौतवातादिजनितं श्रौतवात्यादायुग-
पदादित, कायक्लेशः धीरुलं सन्, अनुभूतः शुष्कः । पुनः अनुपदिष्टं क्वापि परमाचार्ययोगक्षिप्तम्, असाक्षित
नापि कस्मादिद् विद्यापुरोर्धतम्, अनभ्यस्तम् नापि स्वयमनुधीर्लभं मम, इदं प्रकृतं, चापलम्, अचिन्तितमेव
अवर्धितमेव कुतः कस्मादेतोः, आविर्भूतं प्रकृतम् [च] । अहो विषादनपचादयं, यदुन-चित्तपरिणतः विज्ञानं,
चञ्चलस्वभाषता प्रकृतिकचञ्चलता, पुनः अहो प्रावर्धयं, एवमुत्पद्य, तारुण्यगतेः योगान्मया, विकार्यकुलता
विद्वेषिपुङ्गवा, पुनः अहो मुराभिलाषापाना दुःखेच्छानां, दुःखदायकत्वं दुःखजनकत्वम्, पुनः अहो अनधीन-
तायाः साधवाया, व्यसनदानयैदाग्यं सद्योत्यादनपादयम्, पुनः अहो दर्पोत्रैकविलसितानां गशादिष्वप्यन-
ज्ञानां, कार्यपरिणतिविचारविद्वेषः किञ्चलत्वधैर्यम्, पुनः अहो देवप्रातिहूल्यस्य भावश्रीः क्लेशावा, मति-
विपर्ययप्रदानतात्पर्यं वृद्धिपरि-आपादनत्वत्वम् । तादृशस्य महास्वानुतापनिनः, तस्य अनुभूतस्य, तातप्रयत्नस्य
मत्तुः स्वपक्षे, पुनः तस्य सङ्कलनं, विद्याभ्यासस्य संप्राप्त्यर्थक्यस्य, पुनः तस्य सङ्कलनं, नीतिशास्त्रश्रवणस्य
संज्ञिप्रधानत्वस्य, पुनः तस्य सङ्कलनं, हेतोर्वादेयत्वपरिज्ञानस्य ई-व्याज्यम्, अनिदृशतपोधनेन वारा, उगाद-
मःप्रसिद्धतापनमितं वारा, तपोधरे तर्ष-वपार्थं, तस्यैकज्ञस्य ए वनवस्य, पुनः तेषां एतानां, वृत्तोपदेदानां
पुनःअनुपपन्नं नापु, पुनः तस्याः उरुतायाः विदग्धजनसंगतेः-ईषकमलचरस्य, पुनः तस्य सङ्कलनं, निर्सां-

किमिदानीमस्य पृच्छतः प्रतिवचनं प्रयच्छामि, किं कर्तव्यमुपदिशामि, स्वयं च किं करोमि; कथमयमवश्यमारब्धं मया निर्वोढव्यमिति बद्धनिश्चयेनापि निरवधौ पयोधावनवधारितायां गन्तव्यभूमाव-
निश्चिते द्रष्टव्यवस्तुदर्शने क्लेशायास्त्वाभाय वराकः पुरः प्रवर्तयितव्यः, कथं च गमनं निवारयतः पूर्वमस्य
वचनमनादृतमिदानीं बहु मन्तव्यम्, कथं चास्थिरस्वभावतया सरभसप्रधावितेन भूमिमियतीमागस्य भ्रम-
मनसा तीरादर्शिशकुनिनेव पश्चान्निवर्तितव्यम् [ज], निवृत्तेनापि कथमयमनेकविकटावर्तशतसंकुलः
सर्वतो विभ्रद्गुलप्रचारैर्दुष्टजलचरैः पदे पदे प्रस्खलितयानपात्रगतिरतिमात्रदुर्गः सागरैकदेशो लङ्घयितव्यः, कथं
च तत्कालमस्मत्संनिहितसैनिकावेदितवृत्तान्तं संध्रान्तस्य समकालमेकवर्त्मना प्रातः प्रधावितस्य निरन्तर-
प्रचलितानेकनौसहस्रसंक्षोभिताम्बुधेरर्धपथदृष्टस्य पार्थिवलोकस्य वृथागमनलज्जाविलक्षाक्षमाननं दर्शयितव्यम्,
कथं च दूरादेव दर्शितस्मितस्य पार्श्वमुपगतवतः 'क गताः, किमर्थं गताः, किं दृष्टं, किमनुभूतं, किमासादितम्'
इत्यादि पृच्छतः प्रणयिवर्गस्य सहसा द्वेषणं स्वचरितमावेदनीयम्, कथं चावासस्थानमुपागतेन दुर्विनय-
जनितोद्वेगाः स्वतन्त्र इति कृत्वा तूष्णीमेव सर्वे समर्पितस्वाधिकारमुद्राः प्रसादनीया राज्यचिन्तकाः प्रधान-

सिद्धस्य खाभाविकस्य, इन्द्रियवर्गसंयमस्य चक्षुरादीन्द्रियगणनियन्त्रणस्य, कीदृशः किंप्रकारकः, विपाकः परिणामः,
संवृत्तः संजातः [छ] । पृच्छतः गमनपरावर्तनप्रश्नं कुर्वतः, अस्य तारकस्य, किं कीदृशं, प्रतिवचनम् उत्तरं, प्रय-
च्छामि प्रवदामि, पुनः किं तयोः फलत्वं, कर्तव्यं करणीयम्, उपदिशामि आश्रयणायामि च पुनः, स्वयम् आत्मनाऽपि,
किं करोमि । मया आरब्धं प्रवर्तितं, तत्र गमनमित्यर्थः, अवश्यं नूनम्, निर्वोढव्यं, सम्पादनीयम्, इति इत्थं,
बद्धनिश्चयेनापि कृतनिश्चयेनापि, मयेति शेषः, निरवधौ अपारे पयोधौ समुद्रे, गन्तव्यभूमौ गन्तव्यस्थाने,
अनवधारितायाम् अलिणीतायाम्, पुनः द्रष्टव्यवस्तुदर्शने लक्ष्यभूतवस्तुदर्शने, अनिश्चिते सन्दिग्धे, वराकः
दयनीयः, अयं तारकः, कथं केन प्रकारेण, पुरः अग्रे, प्रवर्तयितव्यः प्रवर्तयितुमुचितः । च पुनः, पूर्वं प्राक्, गमनं,
निवारयतः निषेधतः, अस्य तारकस्य, अनादृतम् उपेक्षितं, वचनं वाक्यम्, इदानीम् अधुना, कथं केन प्रकारेण,
बहु चाह, मन्तव्यं स्वीकरणीयम् । च पुनः, अस्थिरस्वभावतया चपलस्वभावतया, सरभसप्रधावितेन स्वयं
कृतप्रधावनेन, मयेति शेषः, इयतीम् एतावतीं, भूमिं समुद्रप्रदेशम्, आगम्य, भ्रममनसा भ्रममनोरथेन सता, तीरादर्शि-
शकुनिनेव तीरमपश्यता पक्षिणेव, पश्चात्, कथं केन प्रकारेण, निवर्तितव्यं परावर्तितव्यम्, [ज] । निवृत्तेनापि
परावृत्तेनापि, मयेति शेषः, अनेकविकटावर्तशतसंकुलः अनेकेन-बहुना, विकटानां-भीषणानाम्, आवर्तानां, शतेन,
सकुलः-व्याप्तः, सर्वतः परितः, विशङ्कलप्रचारैः अप्रतिहतप्रचारैः, दुष्टजलचरैः हिंसकजलजन्तुभिः, पदे पदे स्थाने
स्थाने, प्रस्खलितयानपात्रगतिः प्रस्खलिता-व्यहता, यानपात्रस्य-पीतस्य, गतिः-गमनं यस्मिंस्तादृशः, अतिमात्रदुर्गः
अत्यन्तदुःखेन गमनीयः, अयं सागरैकदेशः समुद्रैकदेशः, कथं लङ्घयितव्यः लङ्घयितुं शक्यः । तत्कालं तत्क्षणम्,
अस्मत्सन्निहितसैनिकावेदितवृत्तान्तम् अस्मत्सन्निहितसैनिकैः-अस्मत्पार्श्ववर्तितैः-आवेदितवृत्तान्तं-निवेदितवृत्तान्तं
यथा स्यात् तथा, संध्रान्तस्य क्षुभितस्य पुनः समकालं युगपत्, प्रातः, एकवर्त्मना एकनागैः, प्रधावितस्य
कृतप्रधावनस्य, निरन्तरप्रचलितानेकनौसहस्रसंक्षोभिताम्बुधेः निरन्तरप्रचलितैः-अनवरतस्थितैः, अनेकनौसहस्रैः-
अनेकसहस्रसंख्यकनौभिः, संक्षोभितः-व्रमयितः, अम्बुधिः-समुद्रो येन तादृशस्य, पुनः, अर्धपथदृष्टस्य अर्धमार्गावलीकि-
तस्य, पार्थिवलोकस्य नृपजनस्य, तं प्रतीतिं यावत्, वृथागमनलज्जाविलक्षाक्षं वृथागमनेन-व्यर्थमेवाज्ञातस्थाने
प्रयाणेन, या लज्जा तथा, विलक्षं-विषण्ण निमीलितमिति यावत्, अक्षि-नेत्रं यस्मिंस्तादृशम्, आननं मुखमण्डलं, दर्शयि-
तव्यं दर्शयितुमुचितम् । च पुनः, प्रणयिवर्गस्य सन्नेहास्वदगणस्य, सहसा शीघ्रं, द्वेषणं लज्जाजनक, स्वचरितं
खड्गं, कथं केन प्रकारेण, आवेदनीयं विज्ञापनीयम्, कीदृशस्य? दूरादेव दर्शितस्मितस्य प्रकटितमन्दहासस्य, पार्श्वं
निकटम्, उपगतवतः आगतवतः, आगमिष्यत इति यावत्, क ऊच, गताः, किमर्थं किनिमित्तं, गताः, भवन्त इति शेषः ।
पुनः किं दृष्टं दृष्टिगोचरीकृतम्, पुनः किम् अनुभूतम् अनुभवगोचरीकृतम्, पुनः किं वस्तु आसादितं प्राप्तम्, इत्यादि
पृच्छतः जिज्ञासां प्रकटयत । च पुनः, आयासस्थानं सनिवासस्थानं राजधानीमिति यावत्, उपागतेन, समागतेन

पुरुषाः । कथं च हृदयदाहलक्षितानुवृत्तीनामनुलङ्घनीयवचसा वृद्धव-धूनामधोमुखेन सदसि सोढव्याः श्रवण-
परुषा रोपतिरस्काराः, सर्वथा धिग् मा चापलोपहतमनात्मज्ञमुत्सृष्टाभिमानमसमीहितकारिणम्, अनेनाप्युत्सृ-
ष्टिष्टव्यवहारेण सर्वदा प्राकृतलोकसहवासात् तारक्येण तरल इति कुतूहलीति क्रीडनशील इति संभावितम्'
[क्ष] । इत्याद्यनल्पमनेकसकल्पकवलितचित्तवृत्तेश्चिन्तयत एव मे जगाम परिणामप्रतर्कितैर रजनिः ।
ऊर्ध्वकिरणरञ्जुस्तम्बलम्बमानशशि विम्वनाङ्गरात्परदिग्भागयानपात्राद्वततार सायात्रिक इव कृताम्बरजलधि-
यात्र शनैः शनैरन्यकार' । किं वृथा नदसि, मयने यदि मया रत्नानि ते कक्षीकृतानि तदुत्क्षिपेत्तद्विष-
यतार्य शिरसः पुरो मन्दरक्षितिभृता क्षिप्रमुत्तरीयश्रीममिव पिण्डीकृतमिन्दुमण्डलमाकुलाकुलप्रसारितोर्मिहस्यो
जग्राह जलधि' । प्रमुख एव प्रवृत्तमेपस्य ततश्चलितसरोहिणीकूपस्य कापि कापि विभाव्यमानतुलाधनुषः

टिप्पणकम्—[प्रवृत्तमेपस्य मेप -अज ,] नेपराशिक्ष, चलितसरोहिणीकूपस्य एकत्र रोहिणी-नक्षत्रम्,
वृष राशि, अन्यत्र रोहिणी सुरभि, वृषः गौ । विभाव्यमानतुलाधनुष एकत्र तुला धनुषी राशी, अन्यत्र
तुला-प्रसिद्धैव, धनुश्च-धनुर्मूम् [न] ।

मयेति शेष, राज्यचिन्तकाः राज्यसञ्चालका, प्रधानपुरुषा मन्त्रिजना, कथं केन प्रकारेण, प्रसादनीया
अनुनेत्या । कीदृश ! बुद्धिर्नयजनितोद्वेगाः मरीचबुद्धिर्वीततोत्पादितानि धोभा, पुन स्वतन्त्र सेच्छायारी, इति कृत्वा
मत्वा, तूष्णीमेव किमप्यव्यथितैव, समर्पितस्वाधिकारमुद्रा प्रसार्यतस्वाधिकारज्ञापकचिह्नियेया । च पुन, वृद्ध-
वधूना वयसा श्रेष्ठव-युजनानां, श्रवणपरुषा, कर्णकण्ठेरा, रोपतिरस्कारा कोपप्रयुक्तानादरवास्यानि, सदसि तभा
याम्, अधोमुखेन अवनतवदनेन सता, मयति शेष, कथं केन प्रकारेण, सोढव्या सहनीया, क्रीडगाम्? हृदयदाह-
लक्षितानुवृत्तीना हृदयदाहेन-अतस्त्वापेन, लक्षिता लषा, अनुवृत्ति-अनुमरण यत्सादृशानाम् पुन अनुलङ्घनीय
वचसाम् अतिरस्करणीयवाक्यानाम् । चापलोपहत चावल्ब्यद्वेषितम्, पुन अनात्मदग्ध आत्मगिरियरहितम्, पुन
उत्सृष्टाभिमान लयकस्त्राभिमानम्, पुन असमीहितकारिण स्वानभिमतकारिण, मां, सर्वथा स्वप्रकारेण, धिक् नि-दा,
अदृष्टाष्टिष्टव्यवहारेण अपरिचितशिष्टाचारेण, सर्वदा स्वकठे, प्राकृतलोकसहवासात् नोच्यमानस्यार्थ्या, अनेन
प्रत्यक्षवर्तिता, तारकेणापि, तरलाः अयं चयम इति, पुन कुतूहली अयं कत्रनिरेध-ग्रेष्ठुप इति, क्रीडनशील. अयं
क्रीडाप्रकृतिक इति सम्भावितम् उक्तलोकयेत्या उद्धृतम् [क्ष] । अनेकसकल्पकवलितचित्तवृत्ते. भूरीभावना
का'तयनोत्ते, मे मम, इत्यादि अनुपदाकप्रवृत्तिरूप, अनल्प प्रवृत्ते च, चिन्तयतः आलोचयत एत एव, अमृत-
कितैय अतिरहितैव, रजनि धनि, परिणाम समप्ति, जगाम प्राप । ऊर्ध्वकिरणरञ्जुस्तम्बलम्बमानशशि
विम्वनाङ्गरात् ऊर्ध्वार-उपरितारा, किरणरञ्जुमयस्तम्बान्, तम्बान-नमर, शशिस्तम्बान्-च-रमण्डल मरु, नादरे
मानपात्रावष्टम्बचिह्ना यस्य तादृशार, अपरदिग्भागयानपात्रात् पश्चिमदिग्भागवतोत्तार, सायात्रिक इव पोतराणि
विष वृत्तान्परजलधिधयात्र कृताद्यग्ररूपमुद्रयात्र, अपरदिग्, शनैः शनैः मन्दं मन्दम्, अत्यततार अपसादा
जगाम । आपुलपुलप्रसारितोर्मिहस्य आङ्गुलपुल-विद्यपयं स्वयं वषा स्यात् तथा, प्रकाशित-विद्यारित, ज्ञानरूप-
तद्रात्रिक, हस्यो येन तादृश, जलधि समुद्र, इन्दुमण्डल तद्रात्रम्, जग्राह एतत्तारम्, कीदृशम्! 'किं किमर्थं,
पूया धुषा, नदसि नदसि, मयने किंकोम्भावदरे, त तव सागरस्य, रत्नानि, वर्य, मया नदया, कक्षाकृतानि
वृत्तासा यत्रावत् पापिमाने, तस् तर्हि, एतद् प्रत्यक्ष वीचयने विन्दीकृतान्परधोमनस्यर्थं, उरिक्षप ऊर्ध्वीनायन विम्व-
रव' इति एवावध, शिरसः मन्त्रकपोभागात्, अचतार्यं अथ क्त्वा, मन्दरक्षितिभृता मरिचिणा, क्षिप्रं वृत्तम्,
पिण्डीकृत विन्वाकारे नी। उत्तरीयश्रीममिव उत्तरीयश्रीममिवप्रकारेण । प्रमुख एव आशयः, प्रवृत्तमेपस्य प्रत-
मनुवृत्त, अयं मरिचिर्धो साहाय्य, पराप्रस्ता-ग-वृत्त, मया-अवसाः प्रत्यानाद्यात्तद्विन्दुमण्डलं तारक्येण,
ततः तदन तरे, चलितसरोहिणीकूपस्य चक्षित-परिणाम, उपरिहीक-उद्धनीनधनेन मर्दित, एव-एवउचित-

प्रभात एव प्रस्थितस्य तारकासार्यस्य चरणोत्थापितो रेणुविसर इव धूसरारुगो नभः सरणिमरुगद्रुणालोकः [ज] । ततः क्रमेण रञ्जिताम्बरे तुहिनकरपरिहविदलिनविभावरीहृदयरुधिर इव निवतति धरण्यामरुणरागे, तिमिरकरिरेचितेषु पाशुतल्पेपिव्व स्तोकं स्तोकमुच्छ्वस्तसु दिग्भागेषु, अपरभागसंक्रान्तनक्षत्रभारावर्जित इव पूर्वभागमतिदुःसन्नमयति व्योम्नि, विनिद्रशकुनिकुलवद्धकोलाहलासु जलनिधिप्रबोधमङ्गलानीव गायन्तीपु वेलावनावलीपु, मार्गशैलशृङ्गकृतविश्रामेष्वाहारान्वेपणाय द्वीपान्तराणि प्रस्थितेषु समुद्रोदरनिवासिषु विदङ्गेषु, पङ्कमलिनतनुषु कौपीनमात्रकर्षटावरणेपञ्चरुणलुण्ठिततिमिरपुरलोकेष्विव समाश्रयत्सु वेलानदीपुलिनानि जालि-
नेषु, मुहुः सृष्टशैवलप्रताने मुहुरामृष्टचन्द्रकान्तमणिद्वपदि मुहुर्मृदितफेनपटले मुहुराश्लिष्टसलिलवीचिसंचये
संचरति षडमसुत्तानलसंपर्कजातवीजसंताप इव मन्दमन्दमौदन्वते मरुति, मुक्तमसृणमणितटीशृग्येषु सवि-

टिप्पनकम्—रेचित-रिक्तम् । अन्नम्—येरावणजाया । वामन—पश्चिमा[क्षा]करो, [दक्षिणाक्षाकरीति वहव',
तस्यैवाप्रौचित्यात्] [ट] ।

र्यसिन्हादृशस्य, पक्षे चलित्वा, सरोहिणीका—रोहिणीभि—धेनुभि सहिता, इया—वलिवर्वा. प्रस्थानक्रियाविशिष्टे यस्मिन् सति तादृशस्य, पुन कापि कापि कसिन्धित् कसिन्धित् प्रदेशे, विभाव्यमानतुलाधनुष. विभाव्यमाना—लक्ष्यमाणा, तुला—
तुलाराशि, धनु—धनुराशिश्च यसिन्हादृशस्य, पक्षे विभाव्यमाना, तुला—मानानि तोलनदण्ड वा, धनूपि—कार्मुकाणि,
प्रस्थानक्रियाविशिष्टे यस्मिन् सति तादृशस्य, पुन प्रभात एव प्रातरेव, प्रस्थितस्य कृतप्रयाणस्य, तारकासार्यस्य तारा-
गणस्य, चरणोत्थापितः चरणोत्क्षिप्त, रेणुविसर इव धूलिराशिरिव, धूसरारुण. किञ्चित्पाण्डुरकवर्ण, अरुणालोकः
सूर्यप्रकाश, नभः-सरणिम् आकाशमार्गम्, अरुणत् रदवान्, व्याप्तवानित्यर्थं [ज] । ततः तदनन्तर, किञ्चिदुप-
शान्तचिन्तासंज्ञवरः किञ्चिच्चिद्वृत्तचिन्तासन्ताप सन्, पुरस्तात् अग्रे, चक्षुः नेत्रम्, अक्षिप व्यापारितवानहम्,
कस्मिन् कीदृशे सति ? क्रमेण घनै, रञ्जिताम्बरे रञ्जितकनयनमण्डले, अरुणरागे सूर्यधिम्बरगे, तुहिनकरविरहविद-
लितविभावरीहृदयरुधिर इव तुहिनकरस्य—शीतकिरणस्य चन्द्ररूपनायकम्येल्यर्थं, विरहण—विलेपेण, विदलितं—विदीर्णं,
यत्, विभावर्वा—रात्रिरूपनाविज्ञाया, हृदय, तस्य रुधिर इव शोणित इव, धरण्यां भूतौ, निपतति अवतरति सति ।
पुन पांशुतल्पेपिव्व धूलिमयशम्पाशिव, तिमिरकरिरेचितेषु अन्धकाररूढहित्कोविश्रतेषु, दिग्भागेषु, स्तोकं स्तोकं
किञ्चित् किञ्चित्, उच्छ्वस्तसु सुखमाद्यतमुद्रमत्सु । पुन अपरभागसंक्रान्तनक्षत्रभारावर्जित इव अपरभागे-
पश्चिमभागे, संक्रान्तानि—सलमानि, यानि नक्षत्राणि—तारका, तद्द्वारेण तद्गुरुवेन, आवर्जित इव—अवनत इवे गुप्येक्षा,
व्योम्नि आकाशे, पूर्वभागम्, अतिदूरम् अत्यन्तदूरम्, उन्नमयति उरिक्षिपति सति । पुन विनिद्रशकुनिकुलवद्ध-
कोलाहलासु विनिद्राणा भ्रमनिद्राणा, शकुनीना-पक्षिणां, कुलेन—पुञ्जेन, वद्ध कृत, कोलाहल—कलकलो यासु तादृशीषु
वेलावनावलीषु तदवर्तिनपण्डिषु, जलनिधिप्रबोधमङ्गलानि समुद्रजागरणकालिकमङ्गलानि, गायन्तीपु इत्येत्युत्प्रेक्षा ।
पुन मार्गशैलशृङ्गकृतविश्रामेषु मार्गस्थपर्वतशिखरविश्रान्तेषु समुद्रोदरनिवासिषु समुद्रमध्यवास्येषु, विदङ्गेषु
पक्षिषु, आहारान्वेपणाय स्वभक्ष्यवस्तुगवेषणाय, द्वीपान्तराणि अन्यद्वीपान्, प्रस्थितेषु गतु प्रवृत्तेषु सत्सु । पुन
पङ्कमलिनतनुषु कर्षटकरूपितकलेवरेषु, कौपीनमात्रकर्षटावरणेषु कौपीनमात्र यत् कर्षट—पटलखण्ड, तत्र आवरण
येषा तादृशेषु, जालिकेषु धीवरजातीयेषु, अरुणलुण्ठिततिमिरपुरलोकेष्विव सूर्यापह्लात-धकारपुरवातिजनेष्विव,
वेलानदीपुलिनानि तदवर्तिनस्यैकतस्थलानि, समाश्रयत्सु निषेवमाणेषु । पुन मुहुः असकृन्, सृष्टशैवलप्रताने
सृष्टजलरुणराशौ, पुन मुहुः अनेकवारम्, आमृष्टचन्द्रकान्तमणिद्वपदि आमृष्टा—ससृष्टा, चन्द्रकान्तमणिरूपा
दृषद्—प्रस्तरे येन तादृशि, पुन मुहुः वारंवारम्, मृदितफेनपटले मृदित—मोदित, फेनपटल—समुद्रकफाशयैर्न तादृशे,
पुन मुहुः असकृत्, आश्लिष्टसलिलवीचिसंचये आश्लिष्ट—आलितवत्, सलिलवीचीनां—जलतरङ्गाणा, संचय—
पुञ्जो येन तादृशे, मौदन्वते समुद्रसन्निधिनि, मरुति पर्वते, षडवामुत्तानलसंपर्कजातवीजसन्ताप इव षड-
वाया—समुद्रोदरवर्तिन्या अध्याया, यो मुञ्जानल—मुञ्जाशि, वाडवामिरिति यावत्, तसम्पर्कैण—तस्ययोगेन, जात—उत्पन्न,

भ्रममभ्रमुक्लप्रभवाभिः कोणभिरुपनीतसरसलवङ्गपङ्कजकचलेषु सुवेलमेखलासु खेळत्सु वामनदिङ्नागवशजेषु
 गनेषु [ट], सर्वतः प्रसूतवापसाग्निहोत्रधूमान्धकारे ऋलशयोनिप्रसादनायायातचिन्ध्यशिलालिङ्गित
 इवोपलक्ष्यमाणे रोहणगिरी, प्रविष्टारुणालोकस्तोकतरलितद्वारपालवेतालेभ्रसुरदेवतार्चनारम्भपिशुनमपूर्वसौरभ
 दिव्यकुसुमधूपामोदमुउद्गिरत्सु विनरेषु, पातालचन्दनद्रुमोपवनक्रीडारामिणीभिः पद्मगाङ्गनाभिरापवन्तीभिर-
 लभ्यान्तरेषु रसातलमलयान्तरालमार्गेषु, प्रभातमास्तापूरितरणन्मुखरपुलिनशङ्खमाले दलितशुक्तिमुक्तास्तवकित-
 तीरभुवि जडितनलमानुषान्यासितसनालातपतटे द्रवीभूतशार्वरतिमिरविभ्रममूर्ध्निविस्वारमुपसंहरति मत्सुप
 प्रचारार्थमिव चन्द्रास्तसमयविद्राणतेनसि तरङ्गिणीनाथे, दिवसकृतयुगावतारे विभिरसागरादुन्ममा मेदिनी-
 मिव द्रष्टुमुदयाद्रिशिपरमधिरूढे सहस्रदीधितौ, शनै शनैश्च सधुक्षितसूर्यकान्ताश्महतभुजि, मन्दिदेन्दुमणि-

निर्हारस्यन्दे, निष्प्रभीकृतदवदहनतेजसि, विस्तारिततरुणतरुलतापल्लवलावण्ये, मुकुलितोलूकचक्षुरालोकसंपदि, विकसितदरीगृहद्वारोदरे, प्रकीर्ण इव गुञ्जाफलेषु, अङ्कुरित इव राजशुकचञ्चुकोटिषु, पल्लवित इव कुरुवाकु-
चूडाचक्रेषु, मञ्जरित इव सिंहकेसरसदासु, फलित इव कपिकुटुम्बिनीकपोलकूटेषु, प्रसारित इव हरिताल-
स्थलीषु, क्षुण्ण इव शबरराजसुन्दरीसान्द्रनखदन्तक्षतेषु, राशीकृत इव पद्मरागसानुप्रभोद्भासेषु, निपतति सति
पयोधिमध्यशिरारिणां शिखासु वन्धूककुसुमस्तवकभासि वालातपे, जाते स्फुटालोके जगति, किञ्चिदुपशान्त-
चिन्तासंज्वरः पुरस्ताच्चक्षुरक्षिपम् [ठ] ।

अथ नातिदूरं दरीभृतस्तस्य परिसराद् उज्जिहानं धातुधूलीपटलमिव विलुलितं येलानिलेन, समन्ततः
समुद्रासितनभोमार्गमर्धरत्नाञ्जलिमिव क्षिप्रमुदयसंध्यायाः सागरेण, क्वचिद् विद्रुमरसद्रवारुणरागम्, क्वचित्
तरुणहारीतपक्षहरिताभोगम्, क्वचित् कर्णिकारकुसुमपुञ्जपिञ्जरसन्निवेशम्, क्वचिद् दहमानकृष्णागुरुधूमधूस-

सम्बन्धी अत्रियेन तादृशि, पुन मन्दिस्तेनुप्रणिनिर्हारस्यन्दे मन्दित -मान्यमापादित, इन्दुमणे -चन्द्रज्ञान्तमणिसम्बन्धिन, निर्हारस्य-सुधाप्रवाहस्य, स्यन्द-प्रखणन येन तादृशे, पुन निष्प्रभीकृतदवदहनतेजसि निष्प्रभीकृत मन्दीकृत, दवदहनस्य-दाबामे, तेज -धीतिर्येन तादृशि, पुन विस्तारिततरुणतरुलतापल्लवलावण्ये विस्तारित-वार्धत, तरुणानां-परिणतानां, तरुणा-रक्षणा, लतानां च, पल्लवानां नूननपत्राणां, लावण्य-सान्दर्भ्ये येन तादृशे, मुकुलितोलूकचक्षुरालोकसम्पदि मुकुलिता-उपसृष्टता, उल्लसनां-दिवा-धपक्षिणा, चक्षुषो -नयनयो, आलोकसम्पत्-तेजसम्पत्तिर्येन तादृशे, पुन. विकसितदरीगृहद्वारोदरे विकसित-प्रकाशित, दरीगृहद्वारोदर-गुहागृहद्वारमध्य येन तादृशे, पुन गुञ्जाफलेषु कृष्णलावण्यकृताफलेषु, प्रकीर्ण इव प्रसृत इव, पुन राजशुकचञ्चुकोटिषु प्रशस्तशुकुण्डाप्रभागेषु, अङ्कुरित इव सञ्जाताङ्कुर इव, पुन कुरुवाकुचूडाचक्रेषु उकुटुम्बिनीकपोलकूटेषु, पल्लवित इव सजातपल्लव इव, पुन सिंहकेसर-सदासु सिंहसन्निधिरक्ष-धनेराजसु, मञ्जरित इव सजातमञ्जरीक इव, पुन कपिकुटुम्बिनीकपोलकूटेषु मन्दीक्री गण्डस्थलोर्ध्वभागेषु, फलित इव सञ्जातफल इव, पुन हरितालस्थलीषु हरितालकव्यधमयप्रदेशेषु प्रसारित इव विस्तारित इव, पुन. शबरराजसुन्दरीसान्द्रनखदन्तक्षतेषु शबरराजसु-दरीणां-शबरजातीवन्पतिषु दरश्रीणां, सान्द्र-नखदन्तक्षतेषु-निविडनखदन्तापातजनितमणेषु, क्षुण्ण इव पिष्ट इव, पुन पद्मरागसानुप्रभोद्भासेषु पद्मरागणां-रक्षमणीनां, य सातु -समस्थली, तत्सम्बन्धिपुतिततिषु, राशीकृत इव पुञ्जित इव, पुन वन्धूककुसुमस्तवकभासि वन्धूककुसुम यत् कुसुम-रक्षुषु, तस्य स्तवकस्थेय-गुच्छस्थेय, भा -छविर्भस्य तादृशे, वालातपे रकातपे, पयोधिमध्य-शिरारिणां समुद्रमध्यवर्तिपवंतानां, शिखासु शिखरेषु, निपतति सति अवतरति सति, पुन जगति-गुण्डले, स्फुटालोके स्फुटप्रकाशे, जाते सम्भवे सति [ठ] ।

अथ अनन्तरम्, अत्युद्भूतम् अलायवर्धितम्, प्रभाराशिं पुतिपुत्रम्, अपद्वयं दृष्टवानहम्, कीदृशम्! तस्य
प्रहतस्य, दरीभृतः पथतस्य, परिसरात् प्रान्तप्रदेशात्, नातिदूरं क्षिप्रविष्टं, येलानिलेन तदभास्तेन, विलुलितं
विशिष्टं, उज्जिहानम् उन्नच्छ-न्तम्, धातुधूलीपटलमिव ' सुवर्णव्यताप्राणि हरितात मन शिला । गिरिधजन राशीषु
सीतलोह सहिहृत् । गन्धोऽप्रकर्मिलापा धातवो गिरिसम्भवा । " इत्युक्ते ये पातर, तेषां या धूय -रणव, तातां पटलमिव
समुद्रमिव । पुनः समन्ततः सर्वत, समुद्रासितनभोमार्गम् उपापितनभमार्गम्, पुन. उद्भवसन्ध्यायाः मृशंसं-
घलिप्तसंध्याया, सागरेण समुद्रेण, क्षिप्तम् अत्रियम्, मर्धरत्नाञ्जलिमिव अपेक्षरत्नपूर्णाञ्जलिम्, पुन क्वचित्
क्वसिधिर भागे, विद्रुमरसद्रवारुणरागम् इन्द्रनख-प्रवालरत्नस्य, यो इव -पद्म, तलेय अरण -रक्ष, राग -वर्णा
वस्य तादृशम्, पुन क्वचित् कुम्भिरिदं, तरुणहारीतपक्षहरिताभोगं तदा -युगा, य हापी -वक्षिरिदं, तस्य उवद्
हरिताभोगं -हरितकान्तिशिरारो वसिष्ठारणम्, पुन क्वचित् कुम्भिरिदं प्रसंते, कर्णिकारकुसुमपुञ्जपिञ्जरसन्निवेशम्
कीदृशरसैकं यत् पुत्रं तसुप्रभार, पिञ्जर -पीत, क्वचिदं -संस्थानं यस्य तादृशम्, क्वचित् कुम्भिरिदं धातवज, दहमान-
कृष्णागुरुधूमधूसरोद्देशम् दहमानस्य-तत्पन्नस्य, कृष्णगुणे -शरागुरुधूमस्य, धूमन धूम -द्वारागुरुधूम, उदय -

रोदेशम्, अतिभास्वरतया दुरालोकम्, आकुलाकुलेश्चैस्त्वयाय सर्वैः समकालमौर्वानलार्चिःशङ्कया निभालितं भालतदविनिहिताग्रहस्तच्छत्रकैः कैवर्तैः संवर्तकालसंध्यासहस्रमत्यद्भुत प्रभाराशिमपश्यम् [ड] ।

दृष्ट्वा चोपजातकौतुकः किमेतदिति वितर्कयन्नेव तस्मादर्कमण्डलादिव मयूखनिवहमेकहेलया विनिर्गतम्, आगच्छद्भिमुखमाकाशमार्गेण, सतानकनमेरुमन्दारकुसुमप्रायशेखर, हरिचन्दनरसप्रायाङ्गरागं, कल्पद्रुमाशुकप्रायनिवसनम्, अनेकदिव्याभरणभूषितम्, आभरणमणिकिरणप्रभासतर्पितेन प्रसर्पता सर्वतस्तप्तपनीयद्रवाकारेण देहद्व्युत्प्राग्भारेण पिङ्गलीकृताखिलदिगन्तराल सदावानलमिवान्तरिक्षमादधानम्, उज्ज्वालदानलानुलप्रदग्धस्थलाभेन जलनिधिवेलावनान्यपहाय युगपत्प्रधाचितेन पृष्ठतो वहता विलेपनामोदाकृष्टेन मधुलिहा पटलेन पश्चात्प्रयायिभिरुन्नीयमानगतिमार्गम् [ड], आदराकृष्टयत्नैर्गारवारमुच्छलजलच्छटास्पर्शपरिहाराय तरुणचारिदानामन्तरालेन नीयमानैरनुदूतधूलीपटलमभ्रयमाणमुखरसुरपुटारवमतिवह्यु वरुगद्भिः

ऊर्ध्वदेशो यस्य तादृशम् । पुन अतिभास्वरतया अतिदीप्ततया, दुरालोक इर्दशम् । पुन और्वानलार्चिं शङ्कया वाडवामिज्वालाग्रदृशा, आकुलाकुलेश्चैः अख-तचकितनयनै, पुन भालतदविनिहिताग्रहस्तच्छत्रकै भाकृते-ललाटतटे, विनिहित-स्नापितम्, अग्रहस्तच्छत्र-हस्ताप्रभागरूप छत्र यैस्तादृशै, सर्वै, कैवर्तै धीवरै, उत्थाय, समकालमेव युगपदेव, निभालित विभोक्तितम्, पुन सवर्तकालसंध्यासहस्र प्रत्यशालिकसन्ध्यातु यम् [ड] ।

च पुन, दृष्ट्वा निरुक्तप्रभाराधि दृष्टिगोचरीकृत्य, उपजातकौतुक. उत्पत्तौःसुख्य सत्, एतत् तेज, किम् कीदृशम्, इति वितर्कयन्नेव विनि-तपन्नेव, खेचरनरेन्द्रबुन्द विधाधरे व्रणम्, अद्रक्ष दृष्टवानहम्, कीदृशम् ? अर्कमण्डलात् सूर्यमण्डलात्, मयूखनिवहमिव किरणमलापमिव, तस्मात् प्रभामण्डलात्, एकहेलया युगपत्, विनिर्गत विनि लम् । पुन आकाशमार्गेण, अभिमुख सम्मुखम्, आगच्छत् अवतरत् । पुन सन्तानकनमेरु मन्दारकुसुमप्रायशेखर सतानक नमेरु म दारा -देवदृशविशेषा, तेषा यानि कुसुमानि-पुण्यानि, तत्प्राय-तत्प्रचुरं, शेखर-शिरोमाल्य यस्य तादृशम् । पुन हरिचन्दनरसप्रायाङ्गरागम् हरिच दनरसप्राय -च-दनविद्यापरसप्रचुर, अङ्गराग -अङ्गलेषो यस्य तादृशम् । पुन कल्पद्रुमाशुकप्रायनिवसनम् कल्पद्रुमाशुकप्राय-कल्पद्रुमसम्बन्धिसुन्दरमञ्जुणवक्रप्रचुर, निवसन-वक्र यस्य तादृशम् । पुन अनेकदिव्याभरणभूषित विविधोत्कृष्टालङ्कारलङ्कृतम् । पुन देहद्व्युत्प्राग्भारेण शरीरकान्तिमलापेन, पिङ्गलीकृताखिल दिगन्तराल पिङ्गलीकृत-पिङ्गलीकृतम्, अखिलाना-समस्ताना, दिशाम्, अन्तराल मध्य यत् तादृशम्, कीदृशेन ? आभरणमणिकिरणप्रभासतर्पितेन आभरणमणीनाम्-अलङ्करणमणीना, ये किरणा -रसमय, तत्प्रभामि, सन्तर्पितेन-सवर्धितेन, पुन सर्वतः परित, प्रसर्पता प्रसरता तप्तपनीयद्रवाकारेण तप्त यत् तपनीय-सुवर्णं, तस्य यो द्वव -पङ्क, तदाकारेण, अत एव अन्तरिक्ष-गगनमण्डल, सदावानलमिव दलाद्रिसहितमिव, आदधान उवर्णम् । पुन पश्चात्प्रयायिभिः पश्चात्प्रगामिज्जै, उन्नीयमानगतिमार्गम् उन्नीयमान -अनुमीयमान, गतिमार्गं-गगनमार्गा यस्य तादृशम्, केन ? मधुलिहा भ्रमराणां, पटलेन-समृद्धेन, कीदृशेन ? उज्ज्वालदानलानुलप्रदग्धस्थलाभेन उर्ध्व-ऊर्ध्व, ज्वाला यस्य तादृशेन, दानानुलेन दाषादिना, अनुलम्-संबद्ध, दग्ध च यत् स्थल-स्थान, तस्यैव आभा-शान्तिर्यस्य तादृशेन, पुन जलनिधिवेलावनानि समुद्रतटवर्तिवनानि, अपहाय त्यक्त्वा, युगपत् एककाल, प्रधाचितेन कृन्सत्वरगतिकेन, पुन पृष्ठतः पृष्ठभागे, वहता गच्छता, पुन विलेपनामोदाकृष्टेन विलेपनस्य-अनौपेक्षपदव्यस्य, आमोदन-अतिशीरमेण, आकृष्टेन-वशीकृतेन [ड] । पुन प्रधानवाजिमि सुव्यभूतायै, उह्यमाननायकम् उह्यमान -देशान्तरे नीयमान, नायको यस्य तादृशम्, कीदृशे ? आदराकृष्टयत्नै आदरेण आङ्गण वल्गा-मुखरसुवया तादृशै, पुन चार चारम् अनेकवारम्, उच्छलजलच्छटास्पर्शपरिहाराय उच्छल-उच्छल-उच्छलया, जलच्छटाया -उच्छाराया, स्पर्शपरिहाराय स्पर्शवतनाय, तरुणचारिदाना परितमेषानाम्, अन्तरालेन मध्येन, नीयमानै. गम्यमानै, पुन अनुदूतधूलीपटलम् अनुदूतम्-अनुत्क्षिप्त, धूलीपटल-धूलीसमृद्धी यस्मिन्नाद्यस्य यथा स्थात् तथा, पुन अभ्रयमाण मुखरसुरपुटारवम् अभ्रयमाण, मुखरयो -शब्दायमानयो, सुरपुटयो -सम्पुटितसुरयो, आरार घनिर्वसिस्तादृश

स्वभावचञ्चलैः प्रधानवाजिभिरुत्तमाननायकम्, अदृश्यमानहरितच्छायामण्डलैश्चलद्भिरुद्वैरातपत्रण्डैरभि-
नवतापसलिलनिर्झरे नभःसरसि मूलभागनिर्लूननलिनीपलाशप्रकराणि पङ्कजवनानीव संचारयमाणम्,
अचिराद्युतेजःस्वरुचन्द्रकितैरिन्द्रनीलकान्तिभिः तरुणजलदैरध्यासितोद्वैकदलिकाशिक्षरेषु समुच्छ्रितोदण्ड-
मायूरातपत्रेष्विव द्विरदसारिसदनेषु निद्रायमाणकुमारम्, अच्छिन्नसन्तानपवनप्रसारिताभिरतिभास्वरतया
दिवापि प्रेङ्खदुल्कादण्डमिव व्योम दर्शयन्तीभिः कल्पतरुत्रांशुकवैजयन्तीभिः समन्ततो ज्वलद्रथविमान-
केननम्, उदारनेपथ्यधारिणा गृहीतनानाप्रहरणेन विद्यानुभावसिद्धत्वाद् गतेरकृतपदविक्षेपमप्रतः प्रसर्पता सम्-
पादस्थितेन पदातिसदोहेन कृतकलकलं [ण], पृष्ठतश्च वरकरेणुकारूढाभिरुपरिभूतकुन्दधवलतपत्रिकाभिः
पुरःप्रधावमानकनकदण्डोद्गामरमायूरच्छत्रमण्डलाभिरुभयतः प्रचलितभुजलतारान्नचलयेन वाराङ्गनाजनेन
सलीलमुद्भूयमानचामरकलापाभिराप्रपदीनचीनकञ्जुकावच्छन्नवपुषा निजनिजवाहनाधिरूढेन वृद्धान्तर्वैशिक-

यथा स्यात् तथा, अतिवल्लु अतिमनोहर, चलाद्भिः गच्छद्भिः । पुन स्वभावचञ्चलैः प्रकृतिचपलैः । पुन अदृश्यमान-
हरितच्छायामण्डलैः अदृश्यमानम्-अप्रतीयमानम्, हरितच्छायामण्डल-हरितकान्तिकलापो येषां तादृशैः, उद्वण्डैः
ऊर्ध्वदण्डैः, आतपत्रखण्डैः छत्रमण्डलैः, अभिनवातपसलिलनिर्झरे अभिनव-नवीन, आतपत्रकानां सलिलाना-
जलानां, निर्झर-प्रवाहो यस्मिन्साद्यो नभःसरसि आनाशरूपसरसि, मूलभागनिर्लूननलिनीपलाशप्रकराणि
मूलभागे-मूलप्रदेशे, निर्लून-छिन्न, नलिनीपलाशप्रकर-पद्मिनीपत्रमण्डलो येषु तादृशानि, पङ्कजवनानि कमलवनानि,
सञ्चारयमाणमिव स्वाहयमानमिव, पुन द्विरदसारिसदनेषु द्विरदाना-गजाना, ये सारय-पर्याणानि, तद्रूपशृङ्गेषु,
निद्रायमाणकुमार निद्रायमाण-शयान, कुमार-युवराजो यस्मिन्साद्यो, कीदृशेषु २ तरुणजलदैः परिणतमेधे,
अध्यासितोद्वैकदलिकाशिक्षरेषु अध्यासितम्-अधिष्ठितम्, ऊर्ध्वैकदलिकानाम्-उपरितनवैजयन्तीना, शिक्षर-शिरो-
भागो येषां तादृशेषु, कीदृशे २ अचिराद्युतेजःस्वरुचन्द्रकितैः अचिराद्युतेजःस्वरुचन्द्रकितैः-विद्युतेजोयुच्छेन, चन्द्रकितै-
सजातमयूरपक्षमस्यचन्द्राक्षरचिह्नैः, पुन इन्द्रनीलकान्तिभिः मरकतमणितुल्यकान्तिभिः, अत एव, समुच्छ्रितो-
दण्डमायूरातपत्रेष्विव समुच्छ्रित-समुन्नमितम्, उदण्डम्-ऊर्ध्वदण्ड, मायूर-मयूरसम्बन्धि, आतपत्र छत्रं येषु
तादृशेष्विवेत्युल्लेखः । पुन कल्पतरुत्रांशुकवैजयन्तीभिः कल्पतरुसम्बन्धिरत्नमध्वस्ररूपताकाभिः, समन्तत
सवत, ज्वलद्रथविमानकेतनं ज्वलद्-शीष्यमानं, रथस्य विमानस्य च, केतन-पताकादण्डो यस्य तादृशम्, कीदृशीभिः २
अच्छिन्नसन्तानपवनप्रसारिताभिः अच्छिन्नसन्तानेन-अविरतसन्ततिकेन, पवनेन-वायुना, प्रसारिताभिः-विस्तारि-
ताभिः, पुन अतिभास्वरतया अतिशीघ्रमत्तया, दिवापि दिनेऽपि, प्रेङ्खदुल्कादण्डमिव प्रेङ्खन्-प्रचलन्, उल्कादण्ड-
निर्वर्चच्छालारूपदण्डो यस्मिन्साद्योयस्मिन्तुल्लेखः, व्योम गगनमण्डल, दर्शयन्तीभिः प्रलापयतीभिः, पुन पदाति-
सन्दोहेन पादगामगणन, कृतकलकल कृतकालाह्वलम्, कीदृशेन ! उदारनेपथ्यधारिणा उज्जलकृत्रिमवेषधारिणा,
पुन गृहीतनानाप्रहरणेन भूतविधाधारेण, पुन गते. गगनस्य, विद्यानुभावसिद्धत्वाद् विद्याप्रभावसिद्धत्वात्,
अकृतपदविक्षेपम् अकृतपादप्रक्षेपणं यथा स्यात् तथा, अप्रतः अग्रे, प्रसर्पता प्रचरता, पुन सम्पादस्थितेन
अन्यूनाधिकदत्तवर्तिपादावलम्बित [ण] । च पुन पृष्ठतः पृष्ठभागे, प्रधानावरोयसुन्दरीभिः प्रधानान्त पुर-
सुन्दरीभिः, अनुगम्यमानम् अनुसृत्यमाणम्, कीदृशीभिः १ वरकरेणुकारूढाभिः उत्तमहस्तिनीमाहृज्वलीभिः, पुन-
उपरिभूतकुन्दधवलतपत्रिकाभिः उपरि भूता गृहीता, इन्दुपुणवद् धवलता-पुषा, आतपत्रिण-समुच्छ्रय वाभिरुद्वै-
कीभिः, पुन. पुर प्रधावमानकनकदण्डोद्गामरमायूरच्छत्रमण्डलाभिः पुर-अग्रे प्रधावमान, कनकदण्डेन-युवगै-
मवदण्डेन, उद्गामरम्-उद्गटं, मायूरच्छत्रमण्डल-मयूरपक्षमयच्छत्रमण्ड वारां तादृशीभिः, पुन उभयतः पार्श्वयोः, प्रच-
लितभुजलतारान्नचलयेन चलितम्-उद्वेक्षितं, भुजतयो-बाहुलक्षो, रथमव वन्ध-उद्भूयं यत् तादृशेन, वाराङ्गना-
जनेन पर्यावनेन, सलीले सभिलाषे, यथा स्यात् तथा, उद्भूयमानचामरकलापाभिः उद्भयना-उद्विष्यमान,
चामरहस्तार-चामरध्वरो यथा तादृशीभिः, पुन वृद्धान्तर्वैशिकसमूहेन वृद्धान्तपुष्पधारिणश्च, सयतः परतः,

समूहेन सर्वतः परिवृताभिरालोहितापाङ्गतरङ्गैर्मन्दतारकापरिस्पन्दैर्लाचनारविन्दैरनुभूतदीर्घरजनिजागराभिरिव विभाव्यमानाभिरलम्बितालकश्रेणिभिरलुप्तललाटतिलकैरम्बलपितौष्टमुद्रालङ्कारानेन्दुभिरसंपादितमनोभवा-
ज्ञाभिरिव ज्ञायमानाभिः प्रधानावरोधमुन्दरीभिरनुगम्यमानम्, अनतिभूरिपरिवारपरिच्छदम्, उच्चलित-
मध्वना सुवेलद्रेः सेचरनेन्द्रवृन्दमद्राक्षम् [त] ।

दृष्ट्वा चाप्रतस्त प्रभाराशिमत्यन्तदुरालोकं तं चापतन्तमभिमुख्य सेचरलोऽमुल्लसच्चित्तवृत्तिः प्रवर्तय
पुरस्तात्तावमिति नियुज्य तारक तत्क्षणमेव चलितस्तेन विस्मयस्तिमितचक्षुषा समस्तेनापि गगनचारिणा
गणेन 'कोऽयं? कुतोऽयं? किमर्थमायातः? कथमिहातिदुर्गमाया नगोपकण्ठभूमौवेङ्ककी प्रविष्टः? क
यास्यति?' इति जल्पता परस्परमवलोक्यमानो गत्वा स्तोकमन्तरमधस्तात् तस्य भूधरस्य झटिति दृष्ट्यानष्टापदा-
द्रिषिसरभास्वरकारम्, उत्पातपवनधूननोपजाततेजवाना गर्भपातमिव संवर्तैराध्रियुताम्, अनवरतचारिधि-
सलिलशोषणोत्पन्नजाड्यस्य दाहशक्तिभ्रंशमिव वाडवाप्रेः, अमृतमथनोत्फालमन्द्रारफालितस्य रुधिरच्छटोद्गार-

परिवृताभिः परिवेष्टिताभिः, कीदृशेन? आप्रपदीनचीनरुज्जुकावच्छन्नरूपया आप्रपदीन-पादाशान्त वायव्य
लम्बमानो य, चीनक्युङ्ग-चीनदेशीयवन्ननिर्मितं रुज्जुं, तत्र अचच्छन्नम्-आच्छादितम्, वपु-शरीर यस्य तादृशेन, पुन
निजनिजवाहनाधिकरुद्धेन खल्वराहने कृताधिरोहणन, पुन आलोहितापाङ्गतरङ्गै आगेहिना-आरक, अरात्रतरङ्ग-
नेत्रप्रा-तभागान्तिप्रवाहो येषां तादृशे, पुन मन्दतारकापरिस्पन्दे मन्द, तारकापरिस्पन्द-कनीनिघसन्तारो येषु
तादृशे, लोचनारविन्दैः नयनममत्रैः, अनुभूतदीर्घरजनिजागराभिरिव अनुभूता प्राप्ता, शीर्षावापु-आवनाया,
रत्न्यां-रात्री, जागरा जागरण यामिह्लादशीभिरिव, विभाव्यमानाभिः प्रतीयमानाभिः, पुन अलम्बितालकश्रेणीभिः
वद्वुष्टिरुक्कवपङ्क्तिभिः, पुन अलुप्तललाटतिलकैः अधस्तभाउत्थालकश्रेण्युभिः, पुन अम्बलपितौष्टमुद्रालङ्कारैः
आलपितम्-अप्रत्याषितम्, ओष्ठ, मुद्रालङ्कारै-मुद्रा मद्रम्, आलङ्कम्-रक्तरो येषु तादृशे, आनेनेन्दुभिः मुखव द्रै,
असम्पादितमनोभवाज्ञाभिरिव न सम्पादिता-अपरिपालिता, मनोभयन्य-कामदवस्य, आशा अनुशासन यमिह्लादशी-
भिरिव, घ्रायमानाभिः उल्लेख्यमाणभिः । पुन कीदृशम्? अतिभूरिपरिवारपरिच्छदम् अतिभूरि-अरधिक,
परिवार-अमालादिपरिजन, परिच्छद-उपकरण च यस्य तादृशम् । पुन सुवेलद्रेः सुवेलसन्नरूपतस्य, अध्वना मार्गं,
उच्चलितम् ऊर्ध्वं चलितम् [त] ।

च पुन, अग्रतः अमे, अत्यन्तदुरालोकम् अतिदुर्गं, त प्रहृत, प्रभाराशि तेन पुत्र, च पुन, अभिमुख
सम्मुखम्, आपतन्तम् आगच्छतं, सेचरलोक विषाधरजनं, दृष्ट्वा शोषणोचरीहर, उल्लसच्चित्तवृत्तिः प्रमोदमान-
मनोशीलं सर, पुरस्तात् अमे, नावं, प्रवर्तय प्रेरय, इति द्रव्य, तारक तत्क्षेत्रं नागरु, नियुज्य आश्राप्य, तत्क्षण-
मेव तत्क्षणमेव, चलित- प्रस्थित, विस्मयस्तिमितचक्षुषा विस्मयन-आधर्षण, निम्नि निधुङ्, चतु-नप्रे यस्य
तादृशेन, समस्तेनापि सममगापि, तेन प्रहृतं, गगनचारिणा खचरणं, गणेन वृद्धेन, जय प्रशुभर्तौ, क १,
अर्थं कुतः कस्मात् स्व नाग, किमर्थं किमुत्पन्नम्, आयात आगत ! कथं क्व प्रधारय, अतिदुर्गमायाम् आत
दु येन गम्यायाम्, इह अस्मां, नगोपकण्ठभूमौ पवतवान्तभूमौ, एकास्मि अदिशीय, प्रविष्ट इत्यप्रेष सर, क कुत्र,
यास्यति गमिष्यति? इति परस्पदम् अन्वोऽ-यम्, जल्पता भुवना, अरलोऽन्यमान- निधुङ्मात्र, स्तोकं शिवाय,
अन्तर र्धं, तस्य प्रशान्त्य, भूधरस्य पर्वतस्य, अधस्तात् अथादशं, झटिति शीघ्रं, गगा, एवं दिव्य मनाररुं,
आपतन श्रु, इत्यमा दामि र्धं, दृष्ट्वा, कीदृशम्! अष्टापदाद्रिद्रिसरभास्वरकारम् अष्टापदनमद्यनस्य विषर-
वर, आशा-शीघ्रं, आशारे वस्य तादृशम् । पुन उत्पातपवनधूननोपजाततेजवानाम् उत्पातपवन-घ्रायणुन-वद-
कसिभूम्युत्फालितोत्पन्नानुना, वर धूनन-अमनं, तत्र उपमान उत्तर, धर-वदना येषु तादृशैः, सवर्तैराध्र-
यिषुता संवर्तयनममपवन्-पवन्-अतिशयं, गर्भपातमिव गन्तव्य वमिःपुत्रंशा । पुन अनवरतचारिधिसलिलशोष-
णोत्पन्नजाड्यस्य अनवरत-नेत्रैः, वारिषं गदुदन्, व उच्चलित-उत्पन्न-उत्पन्न-उत्पन्न, वायव्य-उत्पन्नं वस्य तादृशं,
यादवाप्रेः उदुदव्यनस्य, दाहशक्तिभ्रंशमिव दाहशक्तिभ्रंशमिव अत्रेष्टा । पुन अमृतमथनोत्फालमन्द्रार-

मिव पारावारस्य, प्रलयपर्जन्यगर्जितोपजनितप्रौढभेदायाः कन्दलोद्भेदमिव पातालस्वर्गैर्द्वयभूमेः, अतुलगारुड-
 प्रावघटितोद्गमप्रिस्टपीठम्, अध्यासितपीठमन्वन्धयया रसातलत्रिपथगातरङ्गमालयेव गगनमवलोकयितु-
 मुत्पतितनया चन्द्रकान्तमणिशिलासोपानमालया विराजितोदारमण्डपद्वारावतारमार्गम्, अनेकमणिन्यमत्त-
 वारणभूषितम् [थ], अनिमेषलोचनाभिरतिशयितत्रिभ्रुर्कर्मकौशलं शिल्पनिर्माणमवलोकयितुममलोका-
 दुपागताभिः स्वर्गमणीभिरिव मणिशिलाशालभञ्जिकाभिरध्यासिताभ्रकपपुष्परगपापाणस्तम्भशिरारम्, उपरि
 घूर्णन्तीभिरर्णोद्गकपानकालीभिर्यालजलधरलेखाभिरपादिताञ्जनवर्तिकृत्यैर्गन्धर्वैरुच्छिष्टैः पद्मरागकलशैः
 प्रकाशिताकालदीपोत्सवविलासम्, अविरलोद्गीर्णसुरचापचक्रकृतकलापापलापेषु चञ्चमणिशलाकाजालकेषु
 कूजितानुमितनिलीननीलकण्ठम्, आशामुखव्यापिनि महानीलाश्मयोनेरामलसारकस्य घनदुर्दिनश्यामले
 प्रभाचक्रवाले चलाकायमानपयनलोलसितपताकम्, आभोगदूरेत्सारितदिशा तपनमण्डलमिवात्मनः कलश्रुतां

स्फालितस्य अमृतमधने-समुद्रदमृतोद्दरणे, उत्कल - उद्धत, यो मन्दर - मन्दराचल, तेन आरुह्यलितस्य-सशोभितस्य,
 पारावारस्य समुद्रस्य, दधिरच्छटोद्गारमिव दधिरधारोद्गमनमिवेति चोत्प्रेक्षा । पुन प्रलयपर्जन्यगर्जितोपजनित-
 प्रौढभेदायाः प्रलयपर्जन्यस्य-प्रलयकालिन्मेषस्य, गर्जितेन-गर्जनेन, उपजनित-उत्पादित, मेद-विदारण यस्यस्वाददया,
 पातालस्वर्गैर्द्वयभूमेः पातालस्वर्गसम्बन्धिमणिविशेषज्ञेनभूतभूमे, कन्दलोद्भेदमिव नवाङ्गोद्गमनमिवेति चोत्प्रेक्षा ।
 पुन. अतुलगारुडप्रावघटितोद्गमविकटपीठम् अतुलेन-अनुपमेन, यद्वा अपरमितेन, गारुडप्राण्या-मरुतमणिना,
 घटित-रचितम्, उद्गम-उच्चत, विष्ट-विशाल च, पीठम् ऊर्ध्वभूमिर्धस्य तादृशम् । पुन अध्यासितपीठमन्वन्धमध्यया
 ऊर्ध्वभूमिवन्धमन्धवर्तिन्या, गगनम् आकाशम्, अवलोकितु द्रष्टुम्, उत्पतितया उच्छलितया, रसातल-
 त्रिपथगातरङ्गमालयेव पातालगद्गातरङ्गावत्येवेत्युत्प्रेक्षा, चन्द्रकान्तमणिशिलासोपानमालया चन्द्रकान्तमणिरूप-
 प्रस्तरमयाधिरोहणीपङ्क्त्या, विराजितोदारमण्डपद्वारावतारमार्गं विराजित-उद्भासित, उदारस्य-महत्, नण्डपस्य
 गृहविशेषस्य, द्वारे, अवतारमार्गं-प्रवेशमार्गं यस्य तादृशम् । पुन अनेकमणिन्यमत्तवारणकभूषितम् अनेकै-
 बहुभि, मणिन्यस्य मणिनिर्मितं, मत्तवारणकै-वरणकै, वरणिष्ठ इति खशतैर्गृहावयवै, भूषित-शोभितम् [थ] ।
 पुन अनिमेषलोचनाभिः अनिस्य-दनयनाभि, अत एव अतिशयितविश्वरुर्कर्मकौशलम् अतिशयित-तिरस्कृत,
 विश्वरुर्गण-तदाख्यशिल्पिदेवस्य, कौशल-नैपुण्य येन तादृश, शिल्पनिर्माणं शिल्परचनाम्, अवलोकयितुं प्रष्टुम्,
 अमरलोकात् देवलोकात्, उपागताभिः सनीपमागताभि, स्वर्गरमणीभिरिव स्वर्गसम्बन्धियुद्गीभिरिवेत्युत्प्रेक्षा,
 मणिशिलाशालभञ्जिकाभिः मणिरूपप्रस्तररचितशिलापुत्रिकाभि, अध्यासिताभ्रकपपुष्परगपापाणस्तम्भ-
 शिखरम् अध्यासितम्-अभिष्टितम्, अभ्रकपस्य मेवदर्शिनं, पुष्परगपापाणस्तम्भस्य-पद्मरागमणिरूपप्रस्तरमयस्तम्भस्य,
 शिखरम्-उपरिभागो यस्य तादृशम् । पुन उपरि ऊर्ध्वं, घूर्णन्तीभिः भ्रमन्तीभि, अर्णयोद्गकपानकालीभिः समुद्र-
 जलमनकृष्णवर्णाभि, बालजलधरलेखाभिः नवीनमेषपङ्क्तिभि, आपादिताञ्जनवर्तिकृत्यैः सम्पादिताञ्जनलकरीय-
 दशाकार्यं, उवलङ्घिः शीप्यमानं, उच्छिष्टैः ऊर्ध्वैः, पद्मरागकलशै पद्मरागाख्यमणिमयङ्गुम्भै, प्रकाशिता-
 कालदीपोत्सवविलासं प्रकाशित-प्रकटित, अशाले-स्त्रोचितक्रामावेऽपि, वीथाना-वीथाना, उत्सवविलास-
 उत्सवयोना यस्मिन्तादृशम् । पुन अविरलोद्गीर्णसुरचापचक्रकृतकलापापलापेषु अविरलोद्गीर्ण-निरन्तसुद्भा-
 सितेन, सुरचापचक्रेण-इन्द्रधनुर्गणेन, कृत, कलापस्य-मयूरशिखाया अपगाप-अपह्नो येषु तादृशेषु, चञ्चमणिशलाका-
 जालकेषु हीरकमणिमयशलाकासमूहेषु, कूजितानुमितनिलीननीलकण्ठ कूजितेन-अव्यक्तशब्देन अनुमित,
 निळीन-प्रच्छन्न, नीलकण्ठ मयूरो यस्मिन्तादृशम् । पुन आशामुखव्यापिनि दिग्न्तव्यापकं, घनदुर्दिनश्यामले
 सान्द्रमेवच्छन्नदिनवत् कृष्णवर्णं, महानीलाश्मयोने. महानीलाश्म-महानीलमणि, योनि-उत्पत्तिस्थान यस्य तादृशम्,
 आमलसारकस्य शिखरावयवविशेषस्य, प्रभाचक्रवाले प्रभाभण्डले, चलाकायमानपयनलोलसितपताक बल्य
 कायमाना-वर्णपङ्क्तवदन्वर ती, पवनेन-वायुना, लोला-चञ्चला, शिता-धेता, पताका यस्मिन्तादृशम् । पुन आभोगदूरो-

नेतुमुत्थितेन चुम्बिताम्बरशिखमतिप्रांशुना शिखरेण, विततशिखरश्रेणिना सागरवीचिमालास्फालवाचालतल-
शिलासोपानमालेन मूलदेशासीननानारूपजलचरजातिना स्वच्छतातिरेकादात्मकरतलस्थितवदवलोक्ष्यमानापर-
भागावस्थितपदार्थजातेन शुद्धजातिस्फाटिकनिर्मितेन स्फुटस्फातिना प्राकारमण्डलेन कुण्डलितम्, अमल-
प्राकारभित्तिलमैः प्रतिविम्बकैरिव निजैरनिलवेद्धितपताकापल्लवतया प्रामुमुञ्जतिप्रकर्षमारब्धसेवासमुचितोत्त-
रीयाञ्चलवीजनेरमरगिरिश्चैरिव सर्वतः परिवृतं हिरण्मयैः सुरप्रासादैः [द], छन्दोविचिदिशास्त्रमिव बृहत्या
जगत्या भ्राजितं, युगान्तदिवसमिव त्रिलसदनेकरूपकालिकान्तं, हेमन्तमिव समासन्नशिशिखातायनालंछृतं,

टिप्पणकम्—छन्दोविचिदिशास्त्रमिव बृहत्या जगत्या छन्दोजात्या, अन्यत्र महत्या देवकुलिकाधर्या ।
युगान्तदिवसमिव त्रिलसदनेकरूपकालिकान्तम् एकत्र विलासवचानारूपवाङ्मयम्, अन्यत्र देवीप्यमानानारूपैरु-
पङ्किकमनीयम् । हेमन्तमिव समासन्नशिशिखातायनालङ्कृतम् एकत्र निकटशीतलग्नाक्षभूषितम्, .. ।
प्रोढवादिनमिवातिविपमपत्रभङ्गविस्मायितप्रेक्षकजनम् एकत्र दुर्बिजेषपत्रकभङ्गनाश्रयितावलोककलोकम्,
अन्यत्र दुर्लभनीयपत्रवहीरचनाभेदाश्रयितप्रेक्षकजनम् [ध] ।

त्सारितदिशा आभोगेन-विस्तारेण, दूरम्, उत्सारिता-उत्क्षिप्ता, दिक् येन तादृशेन, अत तपनमण्डलं सूर्यविम्बम्,
आत्मनः स्वस्य, कलशतां कुम्भता, नेतुं प्रापयितुम्, उरियतेनेव उद्गतेनेव, अतिप्राशुना अत्युचतेन, शिखरेण
श्रेणेण, चुम्बिताम्बरशिखं चुम्बिता-सृष्टा, अम्बरशिखा-आमसोपरिभागे येन तादृशम् । पुन. प्राकारमण्डलेन
प्राकारसमूहेन मण्डलाकारप्राकारेण वा, कुण्डलित परिवेष्टितम्, कीदृशेन ? विततशिखरश्रेणिना विस्तृतशिखर-
समूहेनेन, पुन सागरवीचिमालास्फालवाचालतलशिलासोपानमालेन सागरवीचिमालायाः-समुद्रतराश्रेण्या,
य आस्फाल-आरफालन, तेन वाचालतला-शब्दायमानाथ स्थला, शिलासोपानमाला-प्रस्तरमयी रोहिणीश्रेणी यस्य तादृशेन,
पुन मूलदेशासीननानारूपजलचरजातिना मूलदेशे-अभेदेने, आसीना-उपविशन्त्या, नानारूपा-अनेकरूपा,
जलचरजातय-जलजन्तुजातीया जीवा यस्मिन्नादृशेन, पुन स्वच्छतातिरेकात् उज्वलतोत्कर्षार, आत्मकरतल-
स्थितवत्-स्वकरतलवर्तिवस्तुवत्, अवलोक्ष्यमानापरभागावस्थितपदार्थजातेन अवलोक्ष्यमान-दृश्यमानम्,
अपरभागावस्थितम्-उत्तरभागावस्थित, पदार्थजातं-वस्तुसमूहो यस्मिन्नादृशेन, पुन शुद्धजातिस्फाटिकनिर्मितेन
शुद्धजाति-स्वच्छजातीय, यद् स्फाटिक-स्फटिकमणिगण, तदचितेन, पुन स्फुटस्फातिना स्फुटा स्फाति-वित्वाये यस्य
तादृशेन । पुन हिरण्मयैः युगमयैः, सुरप्रासादैः, देवमन्दिरैः, सर्वतः सबभोगेषु, परिवृतं परिवेष्टितम्, कैरिव ?
अमलप्राकारभित्तिलमै उज्वलप्राकारकुम्भसङ्कान्तं, निजेः स्वधीयै, प्रतिविम्बकैरिव प्रतिच्छायामिरिव, पुन
अनिलवेद्धितपताकापल्लवतया परनोदुतपताकारूपपद्मवत्वा हेतुना, उज्जतिप्रकर्षम् उच्चूषणैरुत्कर्षं, प्राप्तमिव
कन्युमिव, आरब्धसेवासमुचितोत्तरीयाञ्चलवीजनेः आरब्ध-प्रसार्तते, सेवासमुचित-सेवायोग्यम्, उत्तरीयाचल-
वीजनम्-उत्तरीयवस्त्रापगतोने वीजनं-पानान्दोलन यैस्त्वादी, अमरगिरिश्चैरिव गुणेषुसंश्लेष [द] । पुन. कीदृशम् ?
छन्दोविचिदिशास्त्रमिव छन्दोविचिदि-छन्दो पन्दोद्, तत्त्वमन्विधशास्त्रमिव, यद्वा छन्दो वा विचिदि-अन्येषु,
तत्त्वमन्विधशास्त्रमिव, बृहत्या त्वस्तुतया, जगत्या आयननाधारभूत्या, पक्षे बृहती-जगतीमङ्गच्छन्दोभ्यां, भ्राजितं
रोहितम्, पुन युगान्तदिवसमिव प्रलवदिनमव, त्रिलसदनेकरूपकालिकान्तं विरचन्तीभि-विश्रममानाभि,
अनरूपानि-नानाद्यपान, आरब्ध-पङ्क्तिभि, कान्त-मुन्दम्, पक्षे विश्रम-प्राप्तम्, नानास्त्वानि-नानास्त्वानि,
घट्टिकानि-चण्डिघट्टानि, अत-धुयो यत्र, यद्वा विश्रमि, नानारूपा, अलिभि-प्रनरै, [नादृश्युपात्तं तर्गत्युपात्त-
घट्टीशुद्धत. ए. धारणायाः] "तदाऽहं भानरं रूपं इत्याऽमस्त्वयस्वपद्मम्" इत्याद्याद्यदिजा भ्रमराद्यर गारुडानाथन्वी भवित
वाद्य, कन्तं-नानादरम्, यद्वा त्रिलसद कीदम् नानारूपा यत्त्वा कान्त-विशो यत्र तादृशम् । पुन हेमन्तमिव हेमन्त-
सुमिव, समासन्नशिशिखातायनालङ्कृत यनासधे-अतिव्यनारसार्तनि, सि सरं-दीदले, वागयने-गवाक्षे, पक्षे

प्रौढवादिनमिवातिविपमपत्रभङ्गविस्मायितप्रेक्षकजनम्, अनेकमाणिक्यरण्डरचितकाञ्चनशिलासंधातम्, एकं दिव्यमायतनम् [ध] ।

उपजातविस्मयश्च विस्मृतनिमेषनिश्चलेन चक्षुषा तदवलोक्य सुचिरमकरवं मनसि—“फलाभिलाषिणा पुरुषेण नैकान्तो नीतिनिष्ठेन भवितव्यम्, अभिमते वस्तुनि दैवं प्रमाणीकृत्य सर्वात्मना प्रवर्तितव्यम्, अनुकूलविधिविहितसाहायकस्य साहसिकस्य सर्वदा शस्यसंपदिवानीतिरनीतिरपि फलति, येन सकलबुधजनोपहासपात्रमेपोऽपि यात्राविधिरिदृशस्य मे निर्वृतिलाभस्य कारणं संबृत्तः, यद्यप्यभीरुतया नीतिमनुसन्नाहमेता भूमिमागमिष्यं कथमिदं कथापथोत्तीर्णरूपगुणलुप्तसुरपतिविमानकमनीयताप्रवादं प्रासादरत्नमद्रक्ष्यम् [न] । यदवलोकनेनाद्य विनिवृत्तमिवाहादकरपदार्थदर्शनकुतूहलं दृष्टेः, उपरत इवाद्भुतकथाकर्णनादरः कर्णयोः, नृत्यतीव्र हृदयमन्तः प्रहर्षेण, पुण्यभाजो जगति, यैः परित्यज्य राज्यमपि, गृहीत्वा पारिव्राज्यमपि, भुत्त्वा फलमूलमयमाहारलेशमपि, विपद्य दुःसहं वनवासक्लेशमपि, अङ्गीकृत्य चान्धवसुहृद्वियोगमपि, प्राप्य

टिप्पनकम्—शस्यसम्पदिवानीतिरनीतिरपि फलति अनीति -भनयोऽपि, अन्यत्र अनीति -इतिरहिता [न] ।

समासज्ञाना विशिराणा वाताना-वायूनम्, आयनै -आगमनै, अलङ्कृत-भूषितम् । पुन प्रौढवादिनमिव निपुण वक्त्ररमिव विवादकर्तारमिव वा, अतिविपमपत्रभङ्गविस्मायितप्रेक्षकजनम् अतिविषमै -दुर्लभनीयै, पत्रभङ्गै -पत्रवलीरचनाभि, पद्ये अतिविपमस्य-दुर्लभज्येयस्य, पत्रस्य-पत्रलिखितविचारस्य, भङ्गेन-भङ्गनेन खण्डनेनेति यावत्, विस्मायिता -आश्चर्यमनुभाविता, प्रेक्षकजना -दशकलोका येन तादृशम् । पुन अनेकमाणिक्यखण्डखचितकाञ्चनशिलासंधातम् अनेकेयानानाविधाना, माणिक्याना-रत्नाना, खण्डै खचित -व्याप्त, काञ्चनशिलासंधात -सुवर्णशिलासमूहो यस्मित्वाद्दशम् [ध] ।

च पुन, उपजातविस्मयः उत्पन्नाश्चर्यं, विस्मृतनिमेषनिश्चलेन विरुद्ध -आश्चर्यव्यप्रतया स्मृतिपथादपद्यत, निमेष -स्वप्नो यस्य तादृशेन, अत एव निश्चलेन-स्थिरेण, चक्षुषा नेत्रेण, तत् आयतनं, सुचिर वीर्यकालम्, अवलोक्य दृष्ट्वा, मनसि हृदि, अकरयं विचारितवानहम्, किमिवाह—“फलाभिलाषिणा क्लेशक्षुणा, पुरुषेण जनेन, एकान्ततः नियमेन, नीतिनिष्ठेन नीलबलम्बिना, न भवितव्य भवितुमुचितम्, प्रसुत अभिमते इष्टे, वस्तुनि, दैवं भाग्य, प्रमाणीकृत्य प्रमाणतयाऽऽस्थाय, सर्वात्मना सर्वतोभावेन, प्रवर्तितव्यं प्रवर्तितुमुचितम्, अनुकूलविधिविहितसाहायकस्य अनुकूलेन, विधिना-दैवेन, विहित-कृतं, साहायक-साहाय्य, यस्य तादृशस्य, साहसिकस्य साहसशालिजनस्य, सर्वदा सर्वकाले, अनीतिः अतिदृष्ट्वाविपरीतिरहिता, शस्यसम्पदिव धान्यसर्गद्वारिव, अनीतिरपि नीतिविरुद्धकृतिरपि, फलति फल ददाति । येन यस्मात् कारणात्, सकलबुधजनोपहासपात्रम् अशेषविज्ञानोपहासस्पदम्, एपोऽपि अयमपि, यात्राविधिः प्रयाणकार्यं, मे मम, ईदृशस्य एतादृशस्य, निर्वृतिलाभस्य सुखश्राप्ते, कारणं, संबृत्तं सम्पन्नं, यदि अहम्, अपायभीरुतया विनाशमीरुतया, नीतिम्, अनुसरन् आशयन्, एताम् इमा, भूमिं न आगमिष्यम् आगतवानभविष्यम्, तर्हि कथापथोत्तीर्णरूपगुणलुप्तसुरपतिविमानकमनीयताप्रवादकथापथोत्तीर्ण-वर्णनमागतिगामिभि, रूपगुणै -रूपरसतांष्ट्रवै, लुप्त -निवारित, सुरपतिविमानस्य-इन्द्रसम्बन्धिव्योमयानस्य, कमनीयताया -सौन्दर्यस्य, प्रवादे येन तादृशम्, इव प्रासादरत्न प्रासादप्रेष्ठं, कथं केन प्रकारेण, अद्रक्ष्यं दृष्टवानभविष्यम् [न] । अद्य अस्मिन् दिने, यदवलोकनेन यदर्शनेन, दृष्टेः नेत्रस्य, आह्लादकरपदार्थदर्शनकुतूहलम् आनन्दजनकस्तुदर्शनोत्पन्नस्य, विनिवृत्तमिव विच्छलमिव, पुन कर्णयोः श्रोत्रयो, अद्भुतकथाकर्णनादरः आश्चर्यजनकथाश्रवणशीति, उपरत इव मिदत् इव, पुन प्रहर्षेण प्रहृष्टदृष्येण, हृदयम्, अन्तः अन्तर्दंष्ट्रे, नृत्यतीव्र वृत्तवरोतीवैति सर्वेन्द्रेप्रेक्षा । जगति लोके, पुण्यभाजः ते पुण्यशालिनः, सन्तीति श्रेयः, यैः, राज्यमपि लोकाधिपत्यमपि, परित्यज्य, प्रसुत पारिव्राज्यमपि सन्यासमपि, गृहीत्वा, पुन फलमूलमयम् फलमूलमकम्, आहारलेशमपि भक्ष्यत्वमपि, भुत्त्वा भक्षित्वा, पुन दुस्सह दुर्दृशकं, वनवासक्लेशमपि वनवासदुःखमपि, विपद्य विशेषेण सोद्वा,

पक्षिजातियोगमपि, कृतस्थितिभिरत्र कालः प्रेर्यते । चन्द्रवैभवः स कोऽपि भगवान् देवो वा दानवो वा येन सुकृतकर्मणा निर्मापितमिदम् । अस्य हि प्रारम्भसमये प्रवर्तितः प्रथममादरात् तेन संख्यातीतानां विश्वकर्मणां सर्गनिर्माणाय भगवान् प्रजापतिः, तदनु गत्वाऽलकापुरीमावद्धवर्मणा रणपराजितस्य मनुष्यधर्मणः कृतं कात्स्न्येन कोशापहरणम्, अथ कदर्थितप्रयश्चिदशत्रिदशकोटिना समूल एवोत्पादितः सुरशैल इति निश्चयो मे, नह्यैकविश्वकर्मसमारब्धकर्मणा प्रकारान्तरोपाजितघनेन स्थानादन्यतः समाहृतमणिशिलादारुणा कारयितु-मतिभूयसापि कालेन कीर्तनमीदृशं शक्यम् । शङ्के चात्र निष्पाद्यमाने त्रिदिवशिल्पिनामभीक्ष्णमतितीक्ष्ण-कोटिभिष्टक्किमाभिस्तक्ष्यमाणाभ्यः शिखरमणिशिलाभ्यः समन्ततः समुच्छलितानि यानि स्थूलशकलानि तैरेप लम्भितो रत्नाकराभिधानं लवणसिन्धुः [प] । इति चिन्तयत्येव मयि तत्कालसत्त्वरकैवैरभसप्रेरिता क्षणेनैव दक्षिणामायतनप्राकारभित्तिमाससाद् नोः । आक्रम्य च क्रमेणातिरमणीयमस्याः पर्यतनितम्बसङ्गिनं पूर्ध्वभागमवस्थितायां तत्र क्षणमात्रमतिवाहिताभ्यवेदो दिव्यदेवताचतनदर्शनप्रीतमनसमदृश्यमानुपप्रचारेषु मदमत्तविचित्रपक्षिकुलवद्धकोलाहलेषु नित्यविकचदेवद्रुमवनामोदवासितदिल्लु रत्नहूटाद्रिकटकदेशेष्वनुक्षण-

पुनः वान्धवसुहृद्वियोगमपि चन्द्रमित्रविरहमपि, अङ्गीकृत्य स्त्रीकृत्य, पुनः पक्षिजातियोगमपि पक्षिजातीयैः सम्पर्कमपि, प्राप्य, अत्र अस्मिन् स्थाने, कृतस्थितिभिः कृतनिवासैः, कालः, प्रेर्यते व्यतीतते । चन्द्रवैभवः सुलैधर्या, कोऽपि अविज्ञातनामा, भगवान् ऐश्वर्यशाली, स देवो वा, दानवो वा राक्षसो वा, अस्तीति शेषः, सुकृतकर्मणा पुण्यकर्मणा, येन, इदम् आयतनं, निर्मापितं कारितम् । हि यतः, अस्य आयतनस्य, प्रारम्भसमये प्रारम्भावसरे, तेन निर्माणकेन भगवता, प्रथमं पूर्वं, संख्यातीतानाम् अवस्थानां, विश्वकर्मणां शिल्पदृशकदेवानां, सर्गनिर्माणाय यष्टिरचनार्थं, भगवान् सर्वैश्वर्यान्, प्रजापतिः नम्रा, प्रवर्तितः प्रेरितः; तदनु ततः पश्चात्, अलकापुरीं द्वैर-सम्बन्धिनीमलक्ष्मणाप्रीं पुरीं, गत्वा, आयुद्धवर्मणा धृतकवचेन सता तेन, रणपराजितस्य रणे-युद्धे, पराजयं प्रापितस्य, मनुष्यधर्मणः द्वैरस्य, कात्स्न्येन सारूप्येन, कोशापहरणं कोषलुप्टनं कृतम्, अथ अनन्तरं, कदर्थितप्रयश्चि-दशत्रिदशकोटिना कदर्थिताः-पराजिताः, त्रिदशानां-देवानां, प्रयश्चिदा-प्रयश्चिदा शिवाद्, क्षेत्रयो येन तादृशेन सता, समूल एव मूलसहित एव, सुरशैलः सुमेरुः, उत्पादितः उत्पातः, इति अयं, मे मम, निश्चयः विश्वासः, पर्यत इति शेषः । हि यतः, एकविश्वकर्मसमारब्धकर्मणा एकेन, विश्वकर्मणा-शिल्पिदेवविशेषेण, अनारम्भ-प्रवर्तितं, रम-निर्माणव्यापारो येन तादृशेन, पुनः प्रकारान्तरोपाजितघनेन प्रकारान्तरेण-उष्णान्वयेन साधारण्यकारेण, उपाजितं परं येन तादृशेन, पुनः अन्यतः उष्णान्वयसा, स्थानात्, समाहृतमणिशिलादारुणा समाहृताः-प्रयिताः, मणिशिला-मणिरूपाः शिलाः, दाहनि-स्राष्टानि च, येन तादृशेन, उपरेण, अतिभूयसापि अत्यधिकेणापि, स्राष्टेन, ईदृशाम् एवंविधं, कीर्तनं मन्दिरं, कारयितुं निर्माणयितुं, न शक्यं यष्टियाप्यम् । च पुनः, राष्ट्रे सम्भावयामि, अयं अस्मिन् आयतने, निष्पाद्यमाने निर्माणनाभे, त्रिदिवशिल्पिनां सर्वो धर्मशिल्पिनां, विश्वधर्मगानेति यावत्, अतितीक्ष्णकोटिभिः अत्यन्ततीक्ष्णनाभ्यानिः, ट्टिक्रानिः शिखरतक्षकैर्हस्तमकरभिः, तक्ष्यमाणभ्यः तक्ष्यकर्मणाः-ः, शिखरमणि-शिलाभ्यः शिखरमणिभिरुत्प्रेर्येभ्यः, समुच्छलितानि समुच्छलितानि यानि स्थूलशकलानि स्थूलशकलानि, तैः, एष लवणसिन्धुः लवणसिन्धुः, रत्नाकराभिधानं रत्नाभरितं वाषट्पदां, लम्भितः प्रापितः" [प] । नवि, इति इयं, चिन्तयत्येव आद्येवच उतेन, तत्कालसत्त्वरकैवैरभसप्रेरिता तत्काल-त घनेन, अनन्तर-सम्बन्धितेन, क्षेत्रेन-चक्षुष्येण, रभतेन-येन, प्रेरिता-प्रवर्तिता, नोः, दक्षिणाम्, आयतनप्राकारभित्तिं प्रहारागारदशघाटयन्, आसत्साद् आरभयन् । च पुनः, अस्याः दक्षिणतःस्रष्टनतोः, अतिरमणीयम् अत्यन्तपुन्दरम्, पर्यतनितम्बसङ्गिनं पर्यतनितम्बमण्डपम्, पूर्वाभयं, कमेण, आक्रम्य अश्रिताय, अश्रिताय, तत्र नायं, धननायम्, अति रादिताप्यग्रेः निरतैः सार्यधनः, तारक सारकैः स्रष्टैः, अयोचम् उष्णान्वये, अश्रुम्! आयतनदर्शनप्रीतमनसं निश्च-

क्षिप्रविस्मयस्फेरलोचनं तारकमवोचम्—‘सरे! तारक! लङ्घितो निर्विघ्नेवास्माभिरेप जलनिधिशैलान्तराल-
वर्ती सर्वद्वीपसांयात्रिकाणाममार्गो मार्गः, समाक्रान्ता मुखेन दिव्यजनसंचारपूत्यं भूमिगोचराणामभूमिभूमिः,
आसादितमिदं सर्वसुन्दरपदार्थानामधिष्ठानं स्थानम्, अवलोकितं लोकत्रयतिलरुमेतत् सकलकौतुकानामाय-
तनमायतनम्, सर्वथा पुण्यभाजो वयम्, जातं जन्म सफलम्, उत्तिष्ठ तूर्णम्, अनुतिष्ठ सांप्रतं कालोचितं
कृत्यम्, उपसृत्य पर्वतनितम्वादितः समाहर प्रत्यप्रविकसितानि संतानकप्रभृतीनां पुण्यपादपानां कुसुमानि,
पानीयं च निर्झरादानय स्वाद्, येन संपादितपाणिपादशौचाः प्रविश्य पर्यायः पूजयामश्च भगवन्तमन्तः
प्रतिष्ठितमस्य देवतायतनस्य देवम् । अत्र हि विलोकिते साक्षादभ्यर्चिते स्वहस्तेन स्तुते च परमया भक्त्या
महार्थाभिः स्तुतिभिरेषा विशेषतो नः फलवती भविष्यति यात्रा’ इति [फ] । स एवमुक्तो विहस्य मां
प्रत्यभाषत—‘कुमार! सर्वं संपाद्यते, किं [तु] पुनरिदं विज्ञापयामि, कथमिह प्रवेष्टव्यं, यत्तावदिदमवलोक्यते
पुरस्तादस्य गोपुरप्रतिवद्धमन्वरोत्तम्भिना मणिस्तम्भतोरणेन तिरस्कृततरणिरथसंचारं द्वारम्, अनेन योऽवतारः

प्रासाददर्शनप्रसन्नहृदयम्, पुनः रत्नकूटाद्रिकटकदेशेषु रत्नकूटाख्यपर्वतनितम्बप्रदेशेषु, अनुक्षणक्षिप्रविस्मयस्फेर-
लोचनम् अनुक्षणं-प्रतिक्षणं, क्षिप्ते-प्रेरिते, विस्मयस्फेरे-आश्चर्यविस्फेरे, लोचने येन तादृशम्, कीदृशेषु तेषु! अदृश्य
मानुषप्रचारेषु अदृश्यमनुष्यगमनागमनेषु, पुनः मद्मत्तविधिवद्विकुलवद्धकोलाहलेषु मदनतैः-मदान्वितैः,
विधिवद्विकुलैः-नानाविधवद्विकुलैः, बद्धः-निरन्तरं कृतः, कोलाहलो येषु तादृशेषु, पुनः नित्यविकचवेद्युमयनामोद-
वास्तितद्विधु नित्यम्-अनवरतं, विरुचा-पुष्पिताः, ये देवदुमाः-देवदुशाः, तद्गनसम्बन्धिना, आमोदेन-अत्युत्कृष्टसौरभेण,
वासिता-सुरभिताः, दिशो वैस्तादृशेषु । किमवोचदिलाह-सखे! मित्र! तारक!, जलनिधिशैलान्तरालवर्ती
समुद्रपर्वतमध्यवर्ती, सर्वद्वीपसांयात्रिकाणां सर्वेषां द्वीपमार्गेण पौतिकानाम्, अमार्गः अगम्यः, एव मार्गः, निर्विघ्नेव,
लङ्घितः अतिक्रान्तः । पुनः दिव्यजनसंचारपूता दिव्यानां-दिवि-स्वर्गे भवाना, जनाना, संचारेण-प्रचारेण, पूता-
पविनिता, भूमिगोचराणां भूतलवर्तिनाम्, अभूमिः संचाराविषयभूता, इयं, भूमिः पृथ्वी, सुखेन आनन्देन, समा-
क्रान्ता समाधिष्ठाता । पुनः सर्वसुन्दरपदार्थानाम् अशेषमनोहरवस्तूनाम्, अधिष्ठानं क्षेत्रभूतम्, इदं स्थानं, समा-
सादितं प्राप्तम्, पुनः लोकत्रयतिलकं त्रिभुवनधेष्टं, सकलकौतुकानाम् अशेषोत्तवानाम्, अशेषार्थार्थानां वा,
आयतनम् आस्यदम्, एतत्, आयतनं प्रासादः, अवलोकितं दृष्टम् । वयं, सर्वथा सर्वप्रकारेण, पुण्यभाजः
पुण्यवन्तः, स इति शेषः । जन्म अस्माकम् उत्पत्तिः, सफलं सार्थकं, जातम् अभूत् । तूर्णं शीघ्रम्, उत्तिष्ठ व्याधि-
यस्य । सांप्रतम् अथुना, कालोचितम् एतत्कालयोग्यं, कृत्यं कार्यम्, अनुतिष्ठ कुरु । इतः अस्मात्, पर्वत-
नितम्बात् पर्वतमध्यभागात्, अपसृत्य बहिर्गत्वा, प्रत्यप्रविकसितानि अचिरविकसितानि, सन्तानकप्रभृतीनां
सन्तानफाटीना, पुण्यपादपानां पुष्पद्वाराणां, दिव्यद्वाराणामिति यावत्, कुसुमानि पुष्पाणि, समाहर संविभु, च पुनः,
निर्झरात् प्रवाहात्, स्वाद् मिष्टं, पानीयं जलम्, आनय, येन पानीयेन, सम्पादितपाणिपादशौचाः कृतहस्त्वपाद-
प्रक्षालनाः सन्तः, प्रविश्य प्रकृतायतनमन्तरं गत्वा, भगवन्तम् ऐश्वर्यालिनम्, अस्य देवतायतनस्य देवमन्दिरस्य,
अन्तः प्रतिष्ठितं मध्ये प्रतिष्ठितं, देवं, पर्यायः दृष्टिगोचरीकुर्म, च पुनः, पूजयामः आराधयामः, हि वतः, अत्र
अस्मिन् देवे, साक्षात् प्रलक्षरूपेण, विलोकिते दृष्टे सति, पुनः स्वहस्तेन निचारेण, अभ्यर्चिते मन्वद् पूजिते सति,
च पुनः, परमया उत्कृष्टया, भक्त्या प्रीत्या, महार्थाभिः उत्कृष्टार्थाभिः, स्तुतिभिः शोभैः, स्तुते सति, पया इयं,
नः अस्माकं, यात्रा, विशेषतः अत्यन्तं, फलवती सफला भविष्यति, इति [फ] । पद्यम् अनेन प्रकारेण, उक्तः
कथितः, सः तारकः, विहस्य विशेषेण हसित्वा, मां प्रत्यभाषत प्रत्युक्तवान्, किमेवाह-कुमार! सर्वं भवदुपदिष्टं
समस्तं कार्यं, सम्पाद्यते अनुशील्यते, किं किन्तु, इदं पुनः, विज्ञापयामि आवेशयामि, इह अस्मिन् आयतने, कथं केन
प्रकारेण, प्रवेष्टव्यं प्रवेष्टुं शक्यम्, अस्य आयतनस्य, पुरस्ताद् अत्र, गोपुरप्रतिवद्धं पुरद्वारादृतम्, अम्यरोत्तम्भिना

स दूरमुभयतः प्रसृतेन टङ्कच्छिन्नपर्वतकटकसङ्किना प्राकारेणैव वारितः, यानि त्वस्य पार्श्वतः संभवन्ति प्रवोलिकासुं छुद्रद्वारकाणि तान्यपि नभस्तलनिर्विशेषमित्तेरस्यैव प्राकारस्य प्रकर्षप्राप्तेन स्वच्छतागुणेन दुरुपलक्ष्यतां नीतानि, तदेतदधुना प्राप्तकालम्—अत्रैव स्थिताः प्रतिपालयामः क्षणमात्रं, वावदस्माद् देवता-यतनात् कोऽपि भूगोचरः खेचरो वा निर्याति, योऽस्मभ्यमस्मिन्नवतरणमार्गमुपदिशति, अस्य चावश्य-मभ्यन्तरे केनापि भवितव्यम् अचिरनिर्वृत्तयात्रोत्सवं हीदमुद्गाव्यते लिङ्गैः, तथाहि—अत्र तुङ्गत्वादधिक-संसृज्यमानसमीरणेष्वपि द्वारतोरणेषु सान्द्ररुचयश्चन्दनप्रवालचन्दनमालाः, प्रत्यप्रचिताभिश्चीनांशुकपताकाभिः पङ्कितशिलराणि चामीकरचक्रदोलायन्त्राणि [य], गुणनिष्प्रासादस्य च पृथुपेदिकायामिन्द्रनीलमय्या-मासादितप्रकटपरभागानि पिशुनयन्ति वारमुन्दरीवृन्दस्य रासविभ्रमभ्रमणमभिनवमम्भानयाचकपङ्गाङ्कानि पदमुद्रापरिपाटिमण्डलानि, सततमास्फालितानां च वादित्राणामारवेण विद्रावितानि त्रासात् समासनतरु-शाखाशिखासु कृतस्थितीनि ताद्यापि निकटीभवन्ति शिखराप्रकोटकुलायशायीनि पारापतपत्रिकुलानि,

टिप्पणकम्—प्रकटपरभागानि प्रकाशितयोभानि । प्रततं विक्षीणं सन्ततं वा । कुलायः—पक्षिगृहम् । चञ्चूर्यमाणानि अत्यर्थं गच्छन्ति, व्यात्युर्ध्वीं परस्परसंघनम् [भ] ।

गगनमण्डलावरोधिना, मणिस्तम्भतोरणेन मणिमयस्त्वम्भावलम्बिहृद्दारेण, तिरस्कृततरणिरथसञ्चारं विरस्ततः—निवारितः, तरणिरथसञ्चारः—सूर्यैरथप्रचारी येन तादृशम्, यत् यतः, तावद् वाक्शालद्वारे, इदं, द्वारं निदृशयतनप्रवेद्य-निर्गमस्थानम्, अचलोक्यते इत्येते । अनेन द्वारेण, यः, अवतारः प्रवेद्यः, स दूरं दूरपर्यन्तम्, उभयतः भागद्वये, प्रसृतेन विस्तृतेन, टङ्कच्छिन्नपर्वतकटकसङ्किना ट्टेन—तक्षणचलाकृष्या, ट्टिनं—नद्यं, यत् पर्वतकटकं—पर्वतनितम्बः, तत्सङ्किना-तरसङ्घेन, प्रागारणैव, वारितः अवहृदः । अस्य द्वारस्य, पार्श्वतः पार्श्वे, प्रवोलिकासु रथ्यासु, यानि तु धुद्रद्वारकाणि लघुद्वाराणि, सम्भवन्ति सम्भावनागोचरीभवन्ति, तान्यपि, नभस्तलनिर्विशेषमित्तेः गगनतला-विशेषेणुत्पस्य, अस्यैव प्राकारस्य, प्रकर्षप्राप्तेन उत्सवंप्राप्तेन, स्वच्छतागुणेन उज्ज्वलतागुणेन, दुरुपलक्ष्यतां दुःखेनो-पलक्षणीयतां, नीतानि प्रापितानि । तत् तलद्वितोः, अधुना, एतत् इदमेव कार्यं, प्राप्तकालं प्राप्तावधेः, वतंत इति शेषः, यत्, अत्रैव अस्मिन्नेव स्थाने, स्थिताः सन्तः, क्षणमात्रं, प्रतिपालयामः प्रतीक्षामहे, वावद् अस्मात् प्रलक्षणात्, देवतायतनाद् देवमन्दिराद्, कोऽपि, भूगोचरः भूमिवाच्यः, मानव इत्येवं, खेचरो वा देवो वा, निर्याति निर्विचष्टि, यः, असन्ध्यम्, अस्मिन् आवतने, अवतरणमार्गं प्रवेशनमार्गम्, उपदिशति उपदेशयति, च पुनः, अस्य आगतस्य, अभ्यन्तरे गच्छे, केनापि, अवश्यं निश्चितं, भवितव्यं भविषु स्यादनुचिताम् । हि यतः, लिङ्गैः पङ्कितशिलराणि, इदम् आगतम्, अचिरनिर्वृत्तयात्रोत्सवम् अचिरं—क्षीप्रमेव, निर्गतं—सम्पन्नः, वायोसङ्कः—लोकाप्राप्तयुक्त उद्यवो यन्निस्स्यारुणम्, उद्गाव्यते प्रताप्यते । तथाहि—अत्र अभिनव आयतने, तुङ्गत्वात् उभयार्, अधिकसंसृज्यमानसमीरणेष्वपि अपि कं तथा स्यात् तथा, संसृज्यमानः—सञ्चित्यमानः, गणाद्यः—परावो येषु तादृशेष्वपि, द्वारतोरणेषु प्राग्देशवर्तिर्वाहोरेषु, सान्द्ररुचयः अमन्दपुनः, चन्दनप्रवालचन्दनमालाः चन्दनस्यमवदा-प्यमालाः ; पुनः प्रत्यप्रचिताभिः अभिनवमेभिर्मणिः, चीनांशुकपताकाभिः चीनमचीनं पुनःपुनःपुनःपुनःपुनः, आसादित-पङ्कितशिलराणि चामिकरचक्रदोलायन्त्राणि पुनःपुनःपुनःपुनःपुनःपुनःपुनः [य] । च पुनः, गुणनिष्प्रासादस्य दूरददस्य, इन्द्रनीलमय्यां नरधमनेनय्यां, पृथुपेदिकायां रथाङ्गिणम्, आसादित-प्रकटपरभागानि प्राक्कुटोत्सवैर्वा, अम्भानयाचकपङ्गाङ्कानि उज्ज्वलतलक्ष्यपरिनिष्ठानि, पदमुद्रापरिपाटि-मण्डलानि पङ्कितशिलराणि, वारमुन्दरीवृन्दस्य अगतस्य, अभिनवमेभिर्मणिः, रासविभ्रमभ्रमणं एतन्नेव—एतन्नेव, अनेन, पिशुनयन्ति पुनःपुनः । च पुनः, सततं भिद्यते संघं वा, आस्फालितानाम् आहतना, वादित्राणां कदम्बान्, आरयेत् भलेन, विद्रावितानि नवपारेण, पुनः प्रासात् नवद्वाराः,

झङ्कारमुखरितमण्डपद्वारदेशानि च सूचयन्त्यवचूलकुमुमस्रजां प्राचुर्यमप्रतश्चञ्चूर्यमाणानि चञ्चरीकचक्रनालानि, श्रीदारसाक्षिभेन च कुर्वता व्यात्युक्षीमितस्ततः कनकशृङ्गैर्मुजङ्गलोकेन क्षिप्तमेतान्यपि क्षरन्ति विरलविरलैर्विन्दुभिः कुङ्कुमारुणं केलिपुष्करिणीनां वारि प्राकारमूलमरकतप्रणालानि' [भ] । इति व्याहरत्येव तस्मिन्नकस्मादप्रतो दिगन्तसर्पा, तर्पयन्निव सुधारसस्रोतसा ध्रुतिविवरमप्रचञ्चुनिश्चलधृताधोपभूक्तशैवालप्रवालैर्युगपदावलितकण्ठनालमाकर्णितः सोत्कण्ठैरायतनवापीकलहंसैः, सत्वरोपसूतवेलासरित्सारसरसितसम्भिन्नेन विस्तारितस्तारेण जघनपुलिनसारसीना रसनानां शिञ्जितेन, दोलायमानभुजलतोह्लासितेन प्रवलीकृतः प्रतिवेलविघटमानसंनिवेशानां कनककङ्कणानां कणितेन, मेखलागुणस्खलनविशृङ्खलेन मुत्तरितो पल्लवकुचमण्डलान्दोलितानामायामिना मुक्ताहारानां रणितेन, तारतरोच्चारेण गतिरभसविच्युतानामासायासाद्य

टिप्पनकम्—तारतरोच्चारेण दीपतरोच्चारणेन । तलीन-कृशम् । सक्रम-मार्गः । स्त्रेणस्य स्त्रीसमूहस्य । मसृणतारः कोमलोचः [म] ।

समासध्रतरुशाखाशिखासु समीपवर्तिवृषवितपाप्रभगोपु, कृतस्थितीनि कृतनिवासानि, शिखराप्रकोटरकुलाय-शायीनि निरुक्तायतनशिखरदेशाप्रवर्तिरन्ध्रनिर्मितनीडाधिकरणकशयनशीलानि, पारापतपत्रिकुलानि कपोतजातीय-पक्षिगणा, अद्यापि अधुनापि, न निकटीभवन्ति निरुटमुपवर्षन्ति । पुन झङ्कारमुखरितमण्डपद्वारदेशानि झङ्कार-ध्वनिविशेषे, मुखरित-वाचालित, मण्डपस्य द्वारदेशो यैस्तादृशानि, अग्रतः अग्रभागे, चञ्चूर्यमाणानि पुन पुनरतिशयेन वा भ्रमन्ति, चञ्चरीकचक्रनालानि भ्रमणमण्डलानि, अवचूलकुमुमस्रजा द्वारदेशाशोषनतपुष्पमालानां, प्राचुर्यम् आधिक्य, सूचयन्ति प्रत्याययन्ति । च पुन, श्रीदारसाक्षिभेन श्रीदाकीकुकाकृष्टेन, इतस्ततः अत्र तत्र, व्यात्युक्षीम् अन्योऽन्यं सेचन, कुर्वता, भुजङ्गलोकेन विटजनेन, कनकशृङ्गैः सुवर्णमयजलोत्क्षेपणयन्त्रै, क्षिप्तं प्रकीर्णं, केलिपुष्करिणीनां जलक्रीडाक्षेत्रभूतसमचतुरस्रखातजलाशयानां, कुङ्कुमारुणं कुङ्कुमरक, वारि जल, प्राकारमूलमरकतप्रणालानि प्राकाराधस्तनेन्द्रनीलमणिमयप्रणाल्य, विरलविरलैः विरलप्रकारकै, विच्छिन्नधोरिति यावत्, विन्दुभिः जलकणरूपै, क्षरन्ति सन्द्यमि [भ] । इति इत्य, तस्मिन् तारके, व्याहरत्येव कथयति सखेव, अकस्मात् अतर्कितम्, अग्रतः अग्रभागे, मसृणतारः कोमलोच, प्रतिक्षण क्षणे क्षणे, अधिगताधिकाधिकव्यक्तीनां प्राप्ता-त्यन्तप्राक्त्वाना, नूपुराणां पादभूषणानां, झारकारः झरन्कार, उच्चचार उच्चरितवान्, कीदृश ' दिगन्तसर्पा दिगन्त-विस्तारी । पुन सुधारसस्रोतसा अमृतरसप्रवाहेण, ध्रुतिविवर कर्णकुर्दं, तर्पयन्निव प्रीणयन्निव, अग्रचञ्चुनिश्चल-धृताधोपभूक्तशैवालप्रवालैः । अग्रचञ्चुना-चरवप्रभागेन, धृतानि-गृहीतानि, अधोपभूक्तानि-अधोवर्तितानि, शैवाल प्रवालानि-जलीमत्तनूतनपत्राणि यैस्तादृशै, सोत्कण्ठैः उत्सुकै, आयतनवापीकलहंसैः निरुक्तगृहवीथिकाकादम्बै, युगपदावलितकण्ठनाल युगपत्-एककालावच्छेदेन, आवलितम्-इयद्विकृतं, कण्ठनाल-मण्डकण्ड यस्मिस्तादृश यथा स्यात् तथा, आकर्णितः श्रुत, पुन सत्वरोपसूतवेलासरित्सारसरसितसम्भिन्नेन सत्वरं-शीघ्रम्, उपघतै-उपघतै, वेलासरित्सारसना-तटवर्तिनवीसम्बन्धिना पक्षिविशेषाणां, रलितै-वृजितै, सम्भिन्नेन-सन्निभ्रणेन, जघन-पुलिनसारसीनां कटिपुरोभागात्मकक्षैकतवतितासास्यपक्षिणीरूपाणां, रसनानां वाधीनां, तारेण उभेन, शिञ्जितेन ध्वनिना, विस्तारितः बर्षित । पुन दोलायमानभुजलतोह्लासितेन आन्दोल्यमानबाहुस्खलतोपजनितेन, प्रतिवेल-विघटमानसन्निवेशानां प्रतिक्षणविच्छिन्नमागवस्थानानां, कनककङ्कणानां सुवर्णमयकरभूषणानां, कणितेन कणितारेण, प्रवलीकृतः प्रवृत्तीकृतः । पुन मेखलागुणस्खलनविशृङ्खलेन काशोरञ्जस्खलनत परिपाटीशून्येन, पल्लवकुचकुचमण्डलान्दोलितानां वल्लता-उद्धेलता, उच्चकुचमण्डलेन-उधतस्वनमण्डलेन, आन्दोलितानां-इतान्दोलनानां, मुक्ता-हारानां मुक्तामणिमालानां, आयामिना वीथेण, रणितेन ध्वनितेन, मुखरितः वाचाल । पुन गतिरभसविच्युतानां गमनवेगस्खलितानाम्, पुन सोपानमणिफलकम् अधिरोहिणीमणिपट्टकम्, आसाद्य आसाद्य, भावद्वफालानां धृतोत्पट्टतीनां, सीमन्तकालङ्कारमणिकयानां केरवेशालङ्करणज्ञानां, जवावतरणजन्मना जवेन-वेगेन, यत् अवतरणम्-अधस्तादागमन, तज्जन्मना-तज्जन्येन, तारतरोच्चारेण वीथेतरोच्चारणेन, स्वनसन्तानेन ध्वनिसमूहेन,

सोपानमणिकलकमावद्धफालानां सीमन्तकालंकाराणिक्याना जवानतरणजन्मना स्वादूकृतः स्वनसंतानेन, तलिनताडिततन्त्रीध्वनिकलेन च बहुलितः विलोलकुसुमापीडहेलोत्पतिताना गुञ्जता विचयति वद्धमण्डलानामलिंगाणा गुद्धतेन, प्रत्यासन्न एव प्राकारान्तरितदर्शनस्य प्रतिक्षणमधिगताधिकाधिकव्यक्तीना मधुरगम्भीरेण चरणपातधमधमारवेण सवर्धितः सविधमागच्छतः सोपानसक्रमेण ख्येणस्य मञ्जुतारो नृपुणामुच्चचारज्ञात्कारः [म] ।

तदनुसारप्रहितलोचनश्च पुरः प्राकरशिखरे पुञ्जीभूताः, नातिदूरवर्तिनीः, अतिभास्वरतया कार्तस्वरपताका इव पातालादुद्यतो रविरथस्थोल्लसिताः, विद्युत् इवोदधिजलमवगाहमानैर्घनैरपघनेभ्यो विश्लेषिताः, दिव्योपधीरिव मथनोत्थितस्य धन्यन्तरेर्विस्तृताः, कल्पलता इव पारिजातजन्मभूमिमयलो रुचितुमभरकाननादागताः, दीघितीरिवास्तसमये गभस्तिमालिनो विगलिताः, कुलिशार्चिष इव सपक्षपर्वतान्येपणाय समुद्रमाथानाः, फनककमलिनीमृणालिका इवानिर्वाणसुरवारणकनकदानार्थमिन्द्राधोरणैरुपसगृहीताः, समुद्रजलदेवता इव प्रभातमास्तौद्दिगादातवं सेवितुमुत्थिताः, हस्तदीपिका इव धनदाधिराजस्य, अवचूलक्षमालिका इव नभस्तल-

टिप्पणकम्—अपघन-अङ्गम् । अनिर्वाण-मत्तः [य] ।

स्वादूकृत. थोत्रास्वाद्यतामापादित । च पुन, तलिनताडिततन्त्रीध्वनिकलेन तन्निर्गतोऽस्तौऽ इव यथा स्यात् तथा, ताडिता या तन्त्री-वीणाद्युज, तस्या यो ध्वनिस्त्रेण, क्लेन-मधुरेण, विलोलकुसुमापीडहेलोत्पतिताना विश्लेषेण लोल-चञ्चल इव, कुसुमापीड-पुष्पशिरोमाल्य, तस्मात् हेलया-लीडया, उत्पतितानाम्-उद्गीनाना, गुञ्जता दम्बावमगानां, विचयति आकरो, वद्धमण्डलाना वद्धश्रीनाम्, अलिंगाणा प्रभरणानां, गुद्धतेन ध्वनिचक्षुषेण, बहुलित. वर्धित । पुन प्रत्यासन्न एव निकटस्य एव, प्राकारान्तरितदर्शनस्य प्राकारावच्छदर्शनस्य, सोपानसक्रमेण सोपानमार्गेण, सविधं निकटम्, आगच्छत, ख्येणस्य क्षीणमूढस्य, मधुरगम्भीरेण मधुरसन्ध्रेण, चरणपातधमधमारवेण पाद-प्रक्षेपणजनितध्वनिचक्षुषेण, सवर्धित. सम्पणवर्धित [म] ।

च पुन, तदनुसारप्रहितलोचन. तदनुसारेण-तदनुसन्धानेन, व्यापारिनयन, पुर. अये, दृष्टिति शीघ्रं, फन्यफन. कुमारिस, अद्राक्ष दृष्टवानइम्, कीदृशी ? प्राकारशिखरे प्राक्षणेणै, पुञ्जीभूता. संज्ञता । पुन नातिदूरवर्तिनीः क्षिप्रविक्रवर्तिनी । पुन अतिभास्वरतया अत्युज्वलतया, पातालाद्, उद्यत. उद्वृजत, रविरथस्य स्यैरेपसम्बन्धिनी, उल्लसिता. उच्चृता, कार्तस्वरपताका इव शुभ्रगताका इव । पुन उदधिजल समुद्रजम्, अवगाहमाने. प्रविशन्ति, घनेः मये, अपघनेभ्यः स्तवरीतवधनाभ्य, विश्लेषिता. विमुखा, विद्युत् इव तन्निर्गता इव । पुन मथनोत्थितस्य सागराऽऽवेगोद्भूतस्य, धन्यन्तरे सर्वस्य, विस्तृता. रुचितुमभरक्युता, दिव्योपधीरिव इत्या-मनेहता सर्गीता, ओषधीरिव । पुन पारिजातजन्मभूमि पारिजातस्य-उदाहर. उदाहरस्य, न मन्नि-समुद्ररूप मुरातक्षेत्रम्, अवलोकयितु इष्टम्, अमरकाननात् नन्दनवनात्, आगता, कल्पलता इव । पुन अस्तसमय अद्यद्य, गभस्तिमालिन. सर्गार, विगलिता. भ्रथ, दीघितीरिव कातीरिव । पुन सपक्षपर्वतान्येपणाय पक्षपट्टिता पक्षिपक्षपक्षपक्षीरिषम्, समुद्रम्, आयाता. आगता, कुलिशार्चिष इव ब्रह्माभ्रगतम् इव । पुन अनिर्वाणसुरवारणकनकदानार्थम् अनिर्वाणस्य-मज्जरहितस्य नक्षत्रस्य वा, सुरागालस्य-इन्द्रपत्न्यस्य, पणवगन्धि वायु, फनकदानार्थ-माधममनाथम्, इन्द्राधोरणैः इन्द्राधिपदैः, उपसगृहीताः परिजता, फनककमलिनीमृणालिका इव मुक्ताकमलिनीरिव इव । पुन प्रभातमास्तौद्दिगात् पात संज्ञकस्य-वोपरसादम्, भातप सूचनपत्र, पञ्चम्, उरिधता रूपनागता, समुद्रजलदेवता इव समुद्रजल-भ्रष्टनक्षत्रम् इव । पुन धनदाधिराजस्य इन्द्रवराज, हस्तदीपिका इव हस्तवराजस्य-विराटपिठ इव । पुन नभस्तलपितानकस्य पणवगन्धि-सम्बन्ध, अवचूलक्षमालिका इव अर्वापुराणस्य इव । तुपपचण्यककलिकातपणा. पुर-अये पचण्य-पुरा-अये, न इन्द्रस्य -

वितानकस्य, काश्चित् सुवर्णचम्पककलिभासयर्णाः [य], काश्चिदसितोत्पलदलदयामावदातत्त्वपः कस्तूरिका-
तिलककलङ्कितैराननेन्दुभिः शतचन्द्रमिव गगनतलमादधानाः, विक्रासिभिर्नयनविक्षेपैरुच्छलच्छफरसहस्रानि
सागरोद्देशानुपदर्शयन्तीः, आशामुखव्यापिना मुखाभोदेन प्रवृत्तामृतमथनमिव तं प्रदेशमादधानाः, विलेपन-
परिमलेनान्यमिव पारिजातोद्गममातन्वतीः, आभोगशालिभिः पयोधरोत्सेधैः पर्यतमयमपरमिव सेतुमासू-
यन्तीः, विभ्रमावलोकितैरुद्धिमिव मर्यादालङ्घनमध्यापयन्तीः, भ्रुविभ्रमैर्भग्नमयमिव धनुर्वेदं शिक्षयन्तीः,
अखिलजगदाक्षेपकारिरूपाः कन्यका इगित्यद्राक्षम् [र] । तासां च मध्ये शब्दविद्यामिव विद्यानाम्,
कौशिकीमिव रसवृत्तीनाम्, उपजातिमिव छन्दोजातीनाम्, जातिमिवालङ्करीनाम्, वैदर्भीमिव रीतीनाम्,
प्रसत्तिमिव काव्यगुणसम्पदाम्, पञ्चमश्रुतिमिव गीतीनाम्, रसोक्तिमिव भणनीनाम्, अधिकमुद्रासमानाम्,
अवहुदिवसोपारूढयौवनामूर्धस्थिताम्, आसन्नवेत्रधारीरून्धविन्यस्तवामहस्तकिसलयाम्, उभयतः सलील-
मुद्गयमानचामरकलापाम्, अवलम्बमानस्थूलमुक्ताफलावचूलेन जलधिफेनपटलेनेन परस्परातुलमविगल-
ज्जलविन्दुना गगनमुत्पतितेन श्वेतातपत्रेण वारितातपाम्, अशोकतरुपद्मताम्रतलस्य चरणपङ्कजयुगलस्य

तत्कोरकस्य, समानवर्णा -तुल्यवर्णा, एवविधा, काश्चित् कतिपया [य] । पुन असितोत्पलदलदयामावदात-
त्त्वपः अस्तित-कृष्ण, यत् उत्पल-कमल, तदलसेव-तत्पनसेव, इयाना-कृष्णा, अवदाता-उज्वला च, त्विट-कान्तिर्वाच
तादृशी, काश्चित् कतिचित् तु, कस्तूरिकातिलककलङ्कितैः रूग्नाभिलिङ्गधर्षणतिलकलाञ्छितैः, आननेन्दुभिः
मुखचन्द्रे, गगनतलम् आकाशमण्डल, शतचन्द्रमिव शतसंख्यकचन्द्रोद्भासितमिव, आदधाना. जनयन्ती, विका-
सिभिः विस्तारिभि, नयनविक्षेपैः. नेत्रविहरणैः, उन्मीलितनैरिति यावत्, सागरोद्देशान् समुद्रोर्ध्वदेशान्, उच्छ-
लच्छलच्छफरसहस्रानिव उच्छलन्-उत्सर्पन्, शफरणां-मत्स्यविशेषाणां, सहस्र येपु तादृशानिव, उपदर्शयन्ती. प्रत्याय-
यन्ती । पुन आशामुखव्यापिना दिग्मन्तविलारिणा, मुखाऽऽभोदेन मुखोत्कटसौरभेण, तं समुद्रसम्बन्धिन, प्रदेश,
प्रवृत्तामृतमथनमिव प्रार-धामृतमन्यनमिव, आदधाना. आपादयन्ती । पुन विलेपनपरिमलेन अक्षोपरेपनद्व-
सौरभेण, अन्यम् अभिनव, पारिजातोद्गममिव पारिजातउक्षाड्डरमिव, आतन्वती. विस्तारयन्ती सूचयन्तीरिति यावत् ।
पुन आभोगशालिभिः. विस्तारशालिभि, पयोधरोत्सेधै स्तनोत्थितिभि, पर्यतमय पर्यतामकम्, अपरम् अन्य,
सेतुमिव समुद्रबन्धमिव, आसूयन्ती. आबध्नी । पुन विभ्रमावलोकितैः. सविलासविलोकनैः, उद्धि समुद्र,
मर्यादालङ्घनमिव खमर्यादातिक्रममिव, अध्यापयन्ती. शिक्षयन्ती । पुन भ्रुविभ्रमे भ्रुविलासैः, मन्मथं कानवेव,
धनुर्वेदमिव धनुर्विद्यामिव, शिक्षयती । पुन अखिलजगदाक्षेपकारिरूपाः समस्तगगतिरस्कारिस्वल्पा [र] ।

च पुन, तासां कन्यकानां, मध्ये, द्विरष्टवर्षवयसम् द्विगुणितष्टवपवयस्का, षोडशवर्षवयस्कामित्यर्थं, दिव्यरूपा
मनोहराकारा, कन्यका कुमारीनाम्, अद्राक्ष दृष्टवानद्वयं, कीदृशीम् विद्यानां चतुर्दशविद्यानां, मध्ये, शब्दविद्यामिव
व्याकरणविद्यामिव, पुन रसवृत्तीनां ' भारतीयं सात्वतीं चैव, कौशिकीरभटी तथा । चतस्रो वृत्तयश्चैता, यासु नाट्य प्रति-
ष्ठितम्" । इति भरतोजनार्थरसरीतीनां, मध्ये कौशिकीमिव कौशिकी रीतिमिव, पुन छन्दोजातीनां छन्द सामान्य-
मध्ये, उपजातिमिव तं सन्नक छन्दोविशेषमिव, पुन अलङ्करीनाम् अलङ्काराणां मध्ये, जातिमिव जातिगामालङ्कारमिव,
पुन रीतीनां गौडीयागौडीवैदर्भीरूपाणां श्रव्यकाव्यसम्बन्धितद्वन्द्वानामां मध्ये, वैदर्भीमिव तदारख्योत्तमरीतिमिव, पुन
काव्यगुणसम्पदा काव्यसम्बन्धिगुणसम्पत्तीनां मध्ये, प्रसत्तिमिव प्रसादरसोत्तमगुणमिव, पुन गीतीनां स्तराणां
मध्ये, पञ्चमश्रुतिमिव पञ्चमार्यस्तरविशेषमिव, पुन भणनीनां वाचां मध्ये, रसोक्तिमिव रसवैशिष्ट्याचमिव, अधि-
कम् अलम्बम्, उद्गासमानाम् उज्ज्वलन्तीम् । पुन अवहुदिवसोपारूढयौवनामूर्धस्थिता अचिरोत्पन्नयौव-
नानां-नवयौवनाभिलिख्यं, मूर्धनि-सर्वत उपरि निपण्णाम् । पुन आसन्नवेत्रधारीरून्धविन्यस्तवामहस्तकिसलयाम्
आसन्नया-पार्धस्थिताया, वेत्रधार्यां-चेत्या, परिचारिद्याया इति यावत्, रून्धे विन्यस्त-स्थापित, यामहस्तरूप किसलय-
पद्म यथा तादृशीम् । पुन उभयतः पार्धद्वये, सलील सकीड यथा स्याद तथा, उद्गयमानचामरकलापाम् उद्गय-
मान-बीज्यमान, चामरकलाप-चामरगणो यथात्वादृशीम् । पुन श्वेतातपत्रेण श्वेतच्छत्रेण, वारितातपाम् वारित-

विलासचलनेषु सर्वतः प्रसरतातिसन्निहितमुखरमणिनूपुरस्वनेन प्रभासंतानेन श्रूयमाणराजहंसरवमाकाश-
कमलिनीवनमिवोद्विकासमुपदर्शयन्तीम् [ल], अद्भुलिप्रणयिपद्मारागोर्भिकारागसंघर्षितप्रभासमृद्धिभिः सम-
न्ततः प्रसरन्तीभिरभिनवातपताम्राभिरङ्घ्रिनरमयूखलेजासंततिभिर्दाशरथिशरकृशाशुन कर्शितवत्विषामुदधिविद्रुम-
लताघनानामुज्जीवनाय कुङ्कुमरसवारिकुल्यासहस्राणीव प्रवर्तयन्तीम्, अच्छकुङ्कुमरसपिञ्जरेण मसृणमाणिक्व-
यलयश्रेणिना जह्वाकाण्डयुगलेन गिरितटाघातकुण्ठितमणिप्रतिममनङ्गकरिकलभदन्तद्वितयमाक्षिपन्तीम्, उभय-
थापि परिमण्डलोद्ग्रा द्विधापि निविडकक्षान्धयन्धुरेण नितम्बिना जघनविम्बेन प्रयत्ननिवासितमप्यदृश्यत्वाद्-
विद्यमानकल्पं कल्पपादांशुकं कलयन्तीम् [व], आच्छादितोदरवलित्रयस्य हसितहारीतपक्षहरितित्रः कञ्चुका-

टिप्पणकम्—उर्मिका—मुद्रिका । कुल्या—सारणि । उभयथापि परिमण्डलोद्ग्रा द्वाम्बा प्रकाराभ्याम्, परि-
मण्डलोद्ग्रा—पुच्छद्वयजलेन वृत्तविक्षीणेन च । द्विधापि निचितकक्षान्धयन्धुरेण घनकाञ्चीबन्धवाद्याणा निविडपुष्प-
कक्षान्धमनोक्षेन च । नितम्बिना प्रशस्तपक्षा कटीभागोच [घ] ।

अवदद, आतपो यस्यात्वाहशीम्, कीदशेन ? अचलन्यमानस्थूलमुकाफलावचूलेन अवलम्बमान—अवनमन्,
स्थूलमुचाफलाना—स्थूलमुकामणीनाम्, अवचूल—प्रान्तविलम्बिजालको यस्मिन्नेन, केनेव ? परस्परानुलम्बविगलज्जल
विन्दुना परस्परानुलम्बा—परस्परसंछिन्ना, विगलन्त—क्षरन्त, जलविन्दव—पानीयकणा यत्र तादृशेन, गगनम् आरागम्,
उत्पतितेन उद्गीर्णेन, जलधिफेनपटलेनेव समुदकेनपुञ्जेनेत्युपेक्षा । पुन अशोकतरुपल्लयाताम्रतलस्य अशोक-
वृक्षपल्लववत्, आताम्रम्—आरक, तलम् अथ प्रदेशो यस्य तादृशस्य, चरणपद्मजयुगलस्य पादपद्मद्वयस्य, विलास-
चलनेषु सविलासविशेषेषु, सर्वतः परितः, प्रसरता आमुवता, पुन अतिसन्निहितमणिनूपुरस्वनेन अतिवशि-
हित—अतिनिष्ठ, मणिनूपुरस्वन—मणिमयनूपुरस्वनिर्घस्य तादृशेन, प्रभासन्तानेन सुतिराशिना, श्रूयमाणराजहंसरवं
श्रूयमाण, राजहंसरव—राजहंसराजन्दो यस्मिन्तादृशम्, आकाशकमलिनीवनम् आकाशस्वर्गकमलिनीवनम्, उद्विकास-
मिव उन्—उत्कृष्टो विवाहो यस्य तादृशमिव, उपदर्शयन्तीं दृष्टिगोचरता नयन्तीम् [ल] । पुन अङ्घ्रिनव्यमयूख-
लेजासन्ततिभिः पादसम्बन्धिनपरिणपद्मिषुमृष्टै, कुङ्कुमरसवारिकुल्यासहस्राणीव कुङ्कुमरसरूप यद्वादि—जलं,
तलुन्व्यानां—तलप्रणालिकानां, सहस्राणीव प्रवर्तयन्तीं प्रवाहयन्तीम्, कीदृशीभिरन्त-ततिभिः ? अद्भुलिप्रणयिपद्मारागो-
र्भिकारागसंघर्षितप्रभासमृद्धिभिः अद्भुलिप्रगथिन्या—अद्भुलिप्रगथिन्या, पद्मारागिद्याया—पद्मारागमणिमयाह्वीयवस्य,
रागेण—रघतया, संघर्षिता—सम्बन्धिता, प्रभसृष्टि—सुतिसम्पत्तिर्भाषा तादृशीभि, पुन समन्ततः परितः, प्रसर-
न्तीभिः स्फुरन्तीभि, पुन अभिनवातपताम्राभिः बालातपवद् रषाभि, कले फलाय ? दाशरथिशरकृशाशुनकर्शित-
तयिषां दाशरथे—रामस्य, शरकृशाशुना—बाणमिना, कर्शिता—कृशतानाशरिता, हरिद—कान्तियेषां तादृशानाम्, उदधि-
विद्रुमलताघनाना समुदगमन्धिप्रवालतानानाम्, उज्जीवनाय । पुन अच्छकुङ्कुमरसपिञ्जरेण उच्चउत्कृष्टमदकवत्
पीतवर्णेन मसृणमाणिक्वयलयश्रेणिना नयता—द्विधा, मानिक्वयवप्रथेभि—अननवच्छृणवात्कूर्पसिन् तादृशेन, जह्वा-
काण्डयुगलेन काण्डाकारबद्धासन, गिरितटाघातकुण्ठितमणिप्रतिम गिरितटाघातन—पवतर्देवायावेन, कुण्ठता-
प्रतिहता, मणिप्रतिमा—मणिनिमित्तो गजदन्तव धो यस्य तादृशम्, अनङ्गकरिकलभदन्तद्वितयं चानदृशदृष्टिग्रावद्दन्त-
द्वयम्, आक्षिपन्तीं गिन्दन्तीम् । पुन उभयथापि उभयप्रदरेण पि स्वयन्नास्तेन, परिमण्डलोद्ग्रा परिमण्डलो-
वर्तुणे, उर्ग—बाहूपरिभाषा यस्य तादृशम्, परम—उत्तम—वर्जुसम्, उह वृष्ट, तादृशम् च, पुन द्विधापि प्रसरन्तपि,
भागवतेश्वरीत्यर्थं, निविडकक्षान्धयन्धुरेण तादृशविषयध्वजदन्तपदस्यपारत पनकाञ्चीबन्धनधर्मिना च, नित-
म्बिना प्रयत्ननिवासितांशुकं कलयन्तीम्, जघनविम्बेन कटिपुगेभागमन्ध्वम्, प्रयत्ननिवासितमपि प्रयत्ननि-
विष्टमपि, पदपादांशुकं कलयन्तीम्, अत्यन्तकालेन, अत्यन्तकालेन, अत्यन्तकालेन, अत्यन्तकालेन, अत्यन्तकालेन, अत्यन्तकालेन,
कलयन्तीम् [घ] । पुन आच्छादितोदरवलित्रयस्य आच्छादितम्, उदरगम्भीरवर्तित्वं—रघाश्रयं देन तादृशम्,
१२ श्लोकः

श्रवणशिरसरावलम्बिनं विभ्राणाम् [स], अघिरलायदातदन्तकुञ्जालममलगण्डफलकमनिलविलुडितविनीला-
लकालिकमनीयमनिभृतभ्रूलताविलासमुन्नतनासावंशमभिनवप्रयालपाटलाधरसुकलितकालागुरुतिलकशोभ-
मायद्धनिविडपुष्पापीडमानोडमिव रतिपतेरुभयकर्णपाशदोलायमानमाणिक्यदन्तपत्रं वदनशतपत्रमुद्दन्तीम्,
उदधिनापि तरङ्गचलिततनुशीकरश्लोदजालकेन करिभूतश्वेतचामरेणैवोपवीज्यमानाम्, प्रत्युपसापि गगनमर-
कतस्थालनिहितदिनकरप्रदीपेन प्रस्तुतापत्रिकेणैव कृतोपस्थानाम्, दिगन्तेरपि दूरमुल्लसितैः साभिलापैरिव

तरलितायतापाद्गतरङ्गयोः अन्तस्तरञ्चारुतारकयोः क्षीरधवलयोः [ईक्षणमहानदीप्रवाहयोः] ईक्षणे-
नेत्रे एव महानदीप्रवाही तयोः, कीरतोः? तरलितायतापाद्गतरङ्गयोः-चन्द्रश्रीकृती दीपनेत्रप्रभागापेव वरुणो ययोस्त्री
तयोस्त्री तयोः, अन्यत्र तरलितापाद्गत कटोला ययोस्त्री तयोस्त्री तयोः, तथा अन्तस्तरचारुतारकयोः-एकत्र मध्यचक-
च्छोभनवारिकयोः, अन्यत्रमध्यतरन्मनोऽज्जलजलयोः, क्षीरपत्रलयोः समानविशेषणम् [स] । अघिरलायदातदन्त-
कुञ्जालं दन्ता एव दन्तवच्च युञ्जलानि-अधिकसितकुसुमानि यत्र तत्र तथोक्तम् । अमलगण्ड मूलकम् पुरुत्र निर्मल-
प्रदास्यकपोलम्, अन्यत्र निर्मलकपोलवत् फलानि यत्र तत्र तथोक्तम् । अनिलविलुडितनीलालकालिकमनीयं
पावपठिवरुण्युडिलेदा एव भलयः-भ्रमराः, वैरेकत्र, अन्यत्र अलङ्कयद् ये भ्रमराः, वैः कान्तम् । अनिभृतभ्रूलता-
मिलासं चञ्चलभ्रुविन्दोक्तम्, चञ्चलभ्रूलतायद् धीनां-पक्षिणां, लास-लसनं यत्र तत्र तथोक्तम् । उन्नतनासावंशम्
उद्यमदासनासिकम्, उन्नतवंतं च । अभिनवप्रयालपाटलाधरं नूतनपत्रवद् रत्नोऽधरो यत्र तत्र तथोक्तम्, अन्यत्र
प्रवाहा एव रक्षापरो यत्र तत्र तत्र तथोक्तम् । [उत्कलितकालागुरुतिलकशोभं] उत्कलितकालागुरुवितेपड-
किरूपम्, अन्यत्र उत्कलितकालागुरुतिलककृशशोभम् । आरञ्जनियिडपुष्पापीडम् एकत्र रथिउगाडकुसुमसंवाच
[.....म्, आ] म्रीडमिव श्रीदापपंमिव [ए] ॥

।प्यमाणपट्टविलेपनामोदाम् [ह], वेलावनतरुभिरपि विबुद्धशकुनिकृतकोलाहलैः उद्भूतमदनोन्मादैरिव परि-
 ाम्, अन्तरिक्षेणापि गलद्वयथायविन्दुना द्रवस्मरस्वेदेनेवोत्सङ्गिताम्, निशान्तमस्ताप्याकृष्टकमल-
 सरचयेन रोमाञ्चिताङ्गेनेवालङ्गिताम्, मदशक्तिमिव मन्दरान्दोलनात् पलायितां मदिरायाः, निष्यन्दधारा-
 ष्व, मुष्टिनिपीडनाद् विगलितामनङ्गेक्षुचापयष्टेः, द्विरष्टवर्षवयसं दिव्यरूपां कन्यकामद्राक्षम् [क्ष] । इति
 धारसाक्षिप्तचेतसि स्ववृत्तान्तमावेदयति समरकेतौ निश्चलपक्ष्मलेखे लिखित इव पश्यति तदीयमुखमभि-
 मुखप्रहितदृशि सभ्यलोके श्रुथीकृतान्तरकथेष्वकार्णयत्सु सकुतूहलमन्तरान्तराविस्तारितदर्पकोलाहलेषु कमल-
 गुप्तप्रभृतिषु प्रधानराजपुत्रेषु प्रचलितशिरसि सप्रपञ्चमाकर्णयति सरसतां कथापञ्जरस्य मञ्जीरमुख्ये वन्दिवृन्दे
 सहसैव हर्षोत्फुल्लोचना प्रविश्य प्रतीहारी हरिवाहनं व्यजिज्ञपत्—‘कुमार ! युवराजवार्ताद्भुतश्रवणेन पीत-
 मतिचिरं कर्णामृतम्, इदानीमीक्षणामृतं क्षणमेकमास्वाद्यताम् ।’ इत्युदीर्य दूरावनतपूर्वकाया दक्षिणेन करेणा-
 दाय सादरमुपरितनवसनपल्लवप्रान्तसंयतं दिव्यं चित्रपटमुपनिन्ये [ज्ञ] ॥

प्रत्युपसापि प्रभातेनापि, गगनमरकतस्थालनिहितदिनकरप्रदीपेन गगनरूपम्—आकाशरुषं, यत् मरकतस्थालम्—
 इन्द्रनीलमणिमयं स्थालं, तत्र निहितेन—पूतेन, दिनकररूपेण—सूर्यरूपेण, प्रदीपेन, प्रस्तुतारात्रिकेणैव प्रवर्तितनीराजनेनेव,
 कृतोपस्थानां कृताराधनाम् । पुनः दूरम्, उल्लसितैः उरिषतैः, दिगन्तैरपि दिग्मुखैरपि, साभिलापैरिव सस्पृहैरिव,
 प्रतीप्यमाणपट्टविलेपनामोदां प्रतीप्यमाणः—अभिलष्यमाणः, गृह्यमाण इत्यर्थः, पट्टः—उत्कटः, विलेपनामोदाः—विलेपनगन्धो
 यस्मात्साहशीम् [ह] । पुनः विबुद्धशकुनिकृतकोलाहलैः विबुद्धैः—प्रबुद्धैः, शकुनिभिः—पक्षिभिः, कृतः कोलाहलो येषु
 तादृशैः, वेलावनतरुभिरपि तदस्ववनदृशैरपि, उद्भूतमदनोन्मादैरिव आविर्भूतकानोन्मादैरिव, परिवृतां परिवेष्टिताम् ।
 पुनः अन्तरिक्षेणापि आकाशेनापि, गलद्वयथायविन्दुना खवत्तुपारविन्दुना, चन्द्रस्मरस्वेदेनेव घृतकामविकारात्मक-
 धर्मोदकेनेव, उत्सङ्गितां कोबीकृताम् । पुनः मन्दरान्दोलनात् मन्दराचलालोडनात्, पलायिताम् अपसृताम्,
 मदिरायाः, मदशक्तिमिव मनोविकारताशक्तिवित्युत्प्रेक्षा । पुनः मुष्टिनिपीडनात् मुख्या निष्कर्मणात्, अनङ्गेक्षु-
 चापयष्टेः अनङ्गसम्बन्धीक्षुरूपधनुष्यष्टेः, विगलितां च्युता, निष्यन्दधारासि च सप्रलवणधारासि च [क्ष] । इति
 दायं, कथासाक्षिप्तचेतसि कथाकौतुकाकृष्टदृश्यं, समरकेतौ तदाख्यप्रकृततृपुकुमारे, स्ववृत्तान्तं खरीयवार्ताम्,
 आवेदयति विज्ञापयति सति, लिखित इव चित्रित इव, निश्चलपक्ष्मलेखे निर्मितेपनयनरोमावलीके, पुनः अभिमुख-
 प्रहितदृशि अभिमुखव्यापारितलोचने, सभ्यलोके सभासज्जने, तदीयमुखं समरकेतुमुखं, पश्यति सति, पुनः श्रुथी-
 कृतान्तरकथेषु सिंहालितमध्यवर्तिकथानकेषु, पुनः सकुतूहलं सौलुक्यम्, अन्तरा अन्तरा मध्ये मध्ये, विस्तारित-
 हर्षकोलाहलेषु विस्तारितहर्षजयकलकलेषु, कमलगुप्तप्रभृतिषु कमलगुप्तमुखेषु, आकर्णयत्सु तत्कर्षां शृण्वत्सु,
 प्रचलितशिरसि प्रकम्पितमस्तके, मञ्जीरमुख्ये मञ्जीरप्रभृती, वन्दिवृन्दे वन्दिगणे, कथापञ्जरस्य कथाविस्तारस्य,
 सप्रपञ्चं सविस्तर, सरसतां रसवताम्, आकर्णयति श्रवणेनास्वादयति सति, हर्षोत्फुल्लोचना आनन्दोद्दलित-
 नयना, प्रतीहारी द्वारपालिका, सहसैव अकस्मादेव, अतर्कितमेवेलथः, प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा, हरिवाहनं तदाख्ययुव-
 राजं, व्यजिज्ञपत् विज्ञापितवती, किमिलाह—नु मार ! युवराजवार्ताद्भुतश्रवणेन समरकेतुवृत्तान्ताथर्यश्रवणेन, कर्णा-
 मृतं श्रवणेन्द्रियास्वाद्यामृतसरः, अतिचिरम् अतिदीर्घकालम्, पीतम् आस्वादितम्, इदानीम् अधुना, एकं क्षणम्,
 ईक्षणांमृतं नेत्रास्वाद्यामृतसरः, आस्वाद्यताम्, इत्युदीर्य इत्युक्त्वा, दूरावनतपूर्वकाया दूरम् अवन्तम्—आनतं, पूर्वकार्य-
 धारीपूर्वभागो यस्मात्साहशी, उपरितनवसनपल्लवप्रान्तसंयतम् उपरितनेन पल्लवकोमलवस्त्राचलेन बद्धं दिव्यं—मनोदरं
 चित्रपटं चित्राधारैश्च, दक्षिणेन करेण हस्तेन, आदाय शरीर्याः, सादरम् आदरसहितम् उपनिन्ये उपजहार [ज्ञ] ।